

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка
Ministry of Education and Science of Ukraine
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

ISSN 2411-4758

**РІДНЕ СЛОВО
В ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ
ВИМІРІ**

Збірник наукових праць

**NATIVE WORD
IN ETHNOCULTURAL
DIMENSION**

Scientific Papers Collection

Дрогобич 2015
Drohobych 2015

УДК 811.161.2:39
ББК 81.411.1663.5
Р 49

Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 13 від 17 вересня 2015 р.)

Р 49 **Рідне слово в етнокультурному вимірі [Текст] : зб. наук. праць / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. – Дрогобич : Посвіт, 2015. – 568 с.**

До збірника наукових праць увійшли статті, у яких розглянуто питання функціонування мови як етнокультурного феномена.

Для науковців, викладачів, аспірантів, учителів, студентів.

УДК 811.161.2:39
ББК 81.411.1663.5

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 20445-10245 Р від 11.10. 2013 р.

Рецензенти :

Марія Голянич, д-р філол. наук, проф. кафедри української мови ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”;

Євгенія Карпюльська, д-р філол. наук, проф., зав. відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України;

Інна Осадченко, д-р пед. наук, проф. кафедри теорії та методики початкової освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського;

Григорій Штонь, д-р філол. наук, проф. кафедри історії української літератури та шевченкознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Головний редактор

Марія Федурко – д-р філол. наук, проф.

Заступники головного редактора :

Світлана Гіряк – к. філол. наук, доц.;

Віра Котович – к. філол. наук, доц.;

Світлана Луців – к. пед. наук, доц.

Редакційна колегія :

Ніна Клименко, член-кор. НАН України, д-р філол. наук, проф., **Тетяна Біленко**, д-р філос. наук, проф., **Зоя Валюх**, д-р філол. наук, проф., **Василь Винницький**, д-р філол. наук, проф., **Василь Грещук**, д-р філол. наук, проф., **Микола Зимомря**, д-р філол. наук, проф., **Петро Іванишин**, д-р філол. наук, проф., **Зоряна Коцюба**, д-р філол. наук, проф., **Наталія Мафтин**, д-р філол. наук, проф., **Петро Мацьків**, д-р філол. наук, проф., **Ігор Набитович**, д. н. з філол., проф. (Польща), **Анатолій Поповський**, д-р філол. наук, проф., **Іво Поспішил**, д. н. з філол., проф. (Чеська Республіка), **Галина Сабат**, д-р філол. наук, проф., **Любов Струганець**, д-р філол. наук, проф., **Лариса Варзачька**, к. пед. наук, ст. наук. сп., **Іван Кутняк**, к. філос. наук, доц., **Галина Миронова** д. н. з філол., доц. (Чеська Республіка), **Галина Філь**, к. філол. наук, доц., **Анна Огар**, к. філол. наук (відповідальний секретар).

Усі електронні версії статей збірника оприлюднено на офіційному сайті видання
http://ddpu.drohobych.net/native_word/

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних і посилань.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

**Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська обл., 82100
тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: annaogar@ukr.net**

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2015
© Федурко М., Гіряк С., Котович В., Луців С., 2015
© Посвіт, 2015

УДК 811.161.2:39
ББК 81.411.1663.5
P 49

Published by the decision of the Academic Council of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Protocol № 13 from September 17, 2015)

P 49 **Native word in ethnocultural dimension [Text] : Scientific Papers Collection /** Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University. – Drohobych : Posvit, 2015. – 568 p.

Scientific Papers Collection includes articles dealing with functioning problems of the language as an ethnocultural phenomenon.

Selected works compiled for scientists, scholars, teachers and students.

УДК 811.161.2:39
ББК 81.411.1663.5

Certificate of registration of print media series KV № 20445-10245 P from October 11, 2013

Reviewers :

Maria Holianych, Doctor of Philology, Professor at the Department of the Ukrainian language, SHEE «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University»;

Yevheniia Karpilovska, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Structural and Mathematics Linguistics, Institute of the Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine;

Inna Osadchenko, Doctor of Pedagogics, Professor at the Department of Theory and Methods of Primary Education, V. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University;

Hryhorii Shton, Doctor of Philology, Professor at the Department of the History of Ukrainian Literature and Shevchenko Criticism, Taras Shevchenko Kyiv National University.

Chief editor

Mariia Fedurko, Dr. of Philology, Professor.

Deputy Editors :

Svitlana Hirniak, Ph. D. in Philology, Associate Professor,

Vira Kotovych, Ph. D. in Philology, Associate Professor,

Svitlana Lutsiv, Ph. D. in Pedagogics, Associate Professor.

Editorial board :

Nina Klymenko, Associate of the National Academy of Sciences of Ukraine, Dr. of Philology, Professor, **Tetiana Bilenko**, Dr. of Philosophy, Professor, **Zoia Valiukh**, Dr. Philology, Professor, **Vasyl Vynnytskyi**, Dr. of Philology, Professor, **Vasyl Greshchuk**, Dr. of Philology, Professor, **Mykola Zymomria**, Dr. of Philology, Professor, **Petro Ivanyshyn**, Dr. of Philology, Professor, **Zoriana Kotsiuba**, Dr. of Philology, Professor, **Nataliia Maftyn**, Dr. of Philology, Professor, **Petro Matskiv**, Dr. of Philology, Professor, **Ihor Nabytovych**, Dr. in Philology, Professor (Poland), **Anatolii Popovskiy**, Dr. of Philology, Professor, **Ivo Pospishil**, Dr. habil. in Philology, Professor (Czech Republic), **Halyna Sabat**, Dr. of Philology, Professor, **Liubov Struhanets**, Dr. Philology, Professor, **Larysa Varzatska**, Ph. D. in Pedagogics, Senior Researcher, **Ivan Kutniak**, Ph. D. in Philosophy, Associate Professor, **Halyna Myronova**, Dr. in Philology, Associate Professor (Czech Republic), **Halyna Fil**, Ph. D. in Philology, Associate Professor, **Anna Ohar**, Ph. D. in Philology (responsible secretary of editorial board).

All electronic versions of articles in collection are available on the official website edition

http://ddpu.drohobych.net/native_word/

Editorial board do not necessarily share the position expressed by the authors of articles, and is not responsible for the accuracy of these data and references.

Founder and Publisher - Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

Editorial address: Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Ivan Franko str., 24, Drohobych, Lviv region, 82100

Tel. : (03244)1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: annaogar@ukr.net

© Ivan Franko Drohobych State

Pedagogical University, 2015

© M. Fedurko, S. Hirniak,

V. Kotovych, S. Lutsiv, 2015

© Півісair, 2015

УДК 811.161.2:39
ББК 81.411.1663.5
Р 49

Печатается по решению ученого совета Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (протокол № 13 от 17 сентября 2015 г.)

Родное слово в этнокультурном измерении [Текст] : сб. науч. трудов / Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко. – Дрогобыч : Посвіт, 2015. – 568 с.

В сборник научных трудов вошли статьи, в которых рассмотрены вопросы функционирования языка как этнокультурного феномена.

Для научных работников, преподавателей, аспирантов, учителей, студентов.

УДК 811.161.2:39
ББК 81.411.1663.5

Свидетельство о государственной регистрации печатного средства массовой информации серия КВ № 20445-10245 Р от 11.10.2013 г.

Рецензенты :

Мария Голянич, д-р филол. наук, проф. кафедры украинского языка ГВУЗ «Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника»;

Евгения Карпиловская, д-р филол. наук, проф., зав. отдела структурно-математической лингвистики Института украинского языка НАН Украины;

Инна Осадченко, д-р пед. наук, проф. кафедры теории и методики начального образования Николаевского национального университета имени В.А. Сухомлинского;

Григорий Штонь, д-р филол. наук, проф. кафедры истории украинской литературы и шевченковедения Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Главный редактор

Мария Федурко – д-р филол. наук, проф.

Заместители главного редактора :

Светлана Гирняк – к. филол. наук, доц.;

Ви́ра Котович – к. филол. наук, доц.;

Светлана Луцив – к. пед. наук, доц.

Редакционная коллегия :

Инна Клименко, член-корр. НАН Украины, д-р филол. наук, проф., **Татьяна Биленко**, д-р филос. наук, проф., **Зоя Валюх**, д-р филол. наук, проф., **Василий Винницкий**, д-р филол. наук, проф., **Василий Грещук**, д-р филол. наук, проф., **Николай Зимомря**, д-р филол. наук, проф., **Петр Иванишин**, д-р филол. наук, проф., **Зоряна Коцюба**, д-р филол. наук, проф., **Наталья Мафтин**, д-р филол. наук, проф., **Петр Мацкив**, д-р филол. наук, проф., **Игорь Набитович**, д. н. с филол., проф. (Польша), **Анатолий Поповский**, д-р филол. наук, проф., **Иво Поспишил**, д. н. с филол., проф. (Чешская Республика), **Галина Сабат**, д-р филол. наук, проф., **Любовь Струганец**, д-р филол. наук, проф., **Лариса Варзацкая**, к. пед. наук, ст. науч. сот., **Иван Кутняк**, к. филос. наук, доц., **Галина Миронова** д. н. с филол., доц. (Чешская Республика), **Галина Филь**, к. филол. наук, доц., **Анна Огар**, к. филол. наук (ответственный секретарь).

Все электронни версии статей сборника публикуются на официальном сайте издания
http://ddpu.drohobych.net/native_word/

Редакционная коллегия не обязательно разделяет позицию, высказанную авторами в статьях, и не несет ответственности за достоверность приведенных данных и ссылок.

Основатель и издатель – Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко.

Адрес редакции: Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко, ул. Ивана Франко, 24, г. Дрогобыч, Львовская обл., 82100
тел. : (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: annaogar@ukr.net

© Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко, 2015
© Федурко М., Гирняк С., Котович В., Луцив С., 2015
© Посвіт, 2015

I. ЗАСАДИ І ПРОБЛЕМИ ЕТНОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА

УДК 811.161.2:81 – 15

Леся БАРАНСЬКА,
*старший викладач кафедри української мови Дрогобицького
державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич) tomchakl@mail.ru*

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ГРІХ У ПРОЗІ МАРІЇ МАТІОС

У статті досліджено стрижневу лексему-концепт «гріх» у повістях Марії Матіос, визначено архетипну основу та ідейно-концептуальну й етично-моральну функції, здійснено поглиблені лінгвостилістичні студії. З'ясовано вплив наскрізної концептуальної лексики на формування образного коду авторського мовомислення. Доведено, що досліджувана лексема в більшості контекстів зберігає безпосередній зв'язок з архетипним поняттям. Конотативна ж специфіка несе надзвичайно багату культурну й етнонаціональну інформацію, зумовлену дією інтра- та екстралінгвальних чинників. Співзначення органічно виходять на національно-мовний рівень, у деяких випадках згадана етнічно зумовлена семантична надбудова домінує над власне біблійною основою.

Ключові слова: *концепт, гріх, архетип, сема, Біблія, сакральне, мовомислення, мотивація.*

Лім. 11.

Lesia BARANSKA,
*Senior teacher, Department of Ukrainian language, Ivan Franko
Drohobych State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) tomchakl@mail.ru*

VERBALIZATION OF THE CONCEPT SIN IN THE PROSE MARIA MATIOS

In the article we research a key lexeme-concept «sin» in the texts Maria Matios, define the archetypal basis and ideological conceptual and ethically-moral functions, carry out deep linguostylistic studios. We also consider the influence of a conceptual lexeme on the formation of an imaginary code of the author's language thinking.

We emphasize that in Maria Matios's prose a special panorama of a semantic and semantically symbolic field of a sin opens before a reader. Along with archetypal semas others are also activated but the conceptualization of a sin mainly turns round in the sphere of a sacred Christian world outlook. In some moments in Matios's characters a Christian world outlook is closely connected with a ritual-magic one.

We point out that connotative specification of the investigated lexeme carries unusually rich cultural and ethnic national information caused by intra- and extralingual factors. Submeanings go to the national language level, in some cases mentioned ethnically caused semantic onbuilding even dominates over a proper biblical basis.

Key words: *concept, sin, archetype, sema, Bible, sacred, language thinking, motivation.*

Ref. 11.

Леся БАРАНСКАЯ,

старший преподаватель кафедры украинского языка Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) tomchaki@mail.ru

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА ГРЕХ В ПРОЗЕ МАРИИ МАТИОС

В статье исследовано базовую лексему-концепт «грех» в повестях Марии Матиос; определено архетипную основу, идейно-концептуальную и нравственно-моральную функции, осуществлено углубленные лингвостилистические студии. Выяснено влияние сквозной концептуальной лексики на формирование образного кода авторского языкового мышления. Доказано, что исследуемая лексема в большинстве контекстов сохраняет непосредственную связь с архетипным понятием. Коннотативная же специфика несет чрезвычайно богатую культурную и этнонациональную информацию, обусловленную действием интра- и экстралингвистических факторов. Созначения органично выходят на национально-языковой уровень, в некоторых случаях упомянутая этнически обусловленная семантическая надстройка доминирует над собственно библейской основой.

Ключевые слова: *концепт, грех, архетип, сема, Библия, сакральное, языковое мышление, мотивация.*

Лит. 11.

Постановка проблеми. Творчий доробок М. Матиос – це розмаїття тем, образів, проблем, відтак її постать чи не найхаризматичніша в сучасній українській літературі. Художнє мовомислення письменниці підтверджує неабияку її майстерність у доборі точних, семантично глибоких та доречних і в мікро-, і в макроконтексті слів й усталених зворотів, що слугують засобом розкриття психології персонажів, формують місткий подієвий каркас і подають необхідні імпульси для складних читацьких рефлексій. Прикметно, що на постмодерних мапах сучасного, на жаль – секуляризованого, письменства, М. Матиос залишається світоглядно людиною релігійною. Щоправда, елементи християнства тісно

переплітаються з міфологічно-ритуальними й національно акцентованими.

Концепт «гріх» наскрізний у творчості письменниці і, за визначенням І.Набитовича, «посідає одне з найважливіших місць у світоглядній структуризації буття героїв прози М.Матіос» [7, 521].

Аналіз досліджень. Певні аспекти мовної картини художнього світу Марії Матіос уже досліджено, зокрема, в студіях Л. Марчук та С. Шабат-Савки. Б. Червак аналізує темпоральну символіку її прози. Творчість письменниці представлено й у дослідженні М. Якубовської. Р. Харчук інтерпретує специфіку художнього письма М. Матіос в контексті сучасного постмодерного дискурсу. Дещо випадає з цього ряду дослідження Я. Голобородька – з його демонстративною необ'єктивністю та спрощеним вульгарно-соціологічним підходом до аналізу «Нації» та «Солодкої Дарусі». Однією з перших спроб розглянути «Солодку Дарусю» М. Матіос у контексті сакральної парадигми є стаття С. Гірняк та І. Шумея. Вельми вдалу спробу цілісно представити функціонування категорії *sacrum*, релігійної постави й сакрального світовідчужання зробив І. Набитович у передмові до книги «Вибраного» М. Матіос промовистою назвою «Знахарка троякої ружі» та в монографії «Універсум *sacrum*'у в художній прозі (від Модернізму до Постмодернізму)». Дискурс прози Марії Матіос різноаспектно осмислено в кандидатській дисертації Г. Павлишин.

Мета статті полягає в тому, щоб різноаспектно, з урахуванням когнітивних стратегій дослідити стрижневу лексему-концепт «гріх», з'ясувати її вплив на формування образного коду авторського мовомислення та здатність відображати ментально-ціннісні уявлення.

Виклад основного матеріалу. «Гріх» є одним із найбільш значущих концептів української ментальності. У ньому знайшли відображення світогляд, етичні та моральні принципи, а також релігійне та світське знання українців. Усвідомлення гріха, гріховності почало формуватися ще в контексті язичницького світогляду, коли людина жила за законами природи, а будь-яка дія, яка суперечила природним законам, порушувала гармонію в природі і становила загрозу життю, розцінювалась як гріх.

У Біблії майже на кожній сторінці описано реальність, котру названо гріхом. Старозавітні вислови щодо цієї реальності – численні; вони запозичені з людських взаєностосунків: блюзнірство, беззаконня, заколот, несправедливість тощо. Більш узагальнено грішника трактують, як того, «хто робить зло перед очима Божими». Але природа гріха з його лукавством і в усіх відтінках визначається передусім у біблійній історії. З неї ми дізнаємося, що одкровення про людину – це одкровення про Бога, про

Його любов, котрій протистоїть гріх, і про милосердя Бога, котре проявляється після усвідомлення гріха [8, 185].

Концептуальна лексема «гріх» знаходить своє тлумачення у мовознавстві, філософії, культурології. У словнику української мови подано три основні значення лексеми «гріх»: 1) рел. Порушення морально-релігійних догм, настанов і т. ін.; 2) Поганий, непорядний вчинок; якийсь недолік, помилка, недогляд; 3) у знач. присудк. сл. Непорядно, недобре; недозволено (брати гріх на душу, впасти в гріх, гріха не боятися та ін.) [9, 171].

Укладачі Філософської енциклопедії (за редакцією Ф. Костантинова) пояснюють гріх, відштовхуючись від релігійних догм. Згідно з релігійною традицією, гріх – це порушення вчинком, словом чи навіть думкою волі Бога, яка висвітлена у священних книгах, догматах чи релігійних обрядах. Власне уявлення про гріх притаманне всім віросповіданням. Християни, юдеї та мусульмани вважають, що першим актом свободної волі людини став первородний гріх, тобто порушення Адамом і Євою Божих законів, за що людство тепер наказане смертністю, муками і стражданнями. Ісус Христос своєю добровільною смертю звільнив людство від прокляття первородного гріха. Одначе людина щоразу впадає в нові гріхи, які повинна спокутувати дотриманням релігійних догм, обрядів, пожертвами на Церкву [10, 403].

К. Юнг окреслює проблему гріха як одну з найдавніших і найсуперечливіших не тільки в історії Церкви, але й в історії людства загалом. Він зазначає, що відповідно до канонів християнства, гріх – символ найбільшого зла. Але чи так воно насправді? Змій спокусив прародичів на гріх. Але той таки гріх став причиною спасіння роду людського. Маємо два протилежні символізація лексеми «гріх» – упадок і спасіння. Хоча гріх – це щось найважче і найнебезпечніше, все ж він не настільки важкий, щоб його не можна було не виправдати. Для виправдання існує практика сповіді, котра діє, як саме життя, – пручається, щоб не загинути в невіршених протилежностях. Гріх – це протилежність найвищого блага. Він же – символ страху перед карою, і тому нерідко люди перекладають його на Христа, позбавляють себе відповідальності, посилаючись на те, що божественний посередник взяв на себе гріхи всього людства. Загальновідомо, що без гріха немає покаяння, а без покаяння нема божественної милості. Отже, гріх не є абсолютним злом [докл. див.:11].

С. Аверинцев вважає джерелом гріха різних бісів, демонів, нечистих духів, що є противниками Бога, Церкви і всіх людей. Біси знають, що Бог наділив людину свободною волею. Знають і про хитку віру людини. Тому спокушають. Активність бісів у ролі спокусників спрямована на всіх людей однаково. Схема їхніх дій теж скрізь аналогічна: поки людина не згрі-

шила, нечисть применшує значення гріха, щоб забрати страх перед ним, а після здійснення гріховного вчинку навпаки – перебільшують його важкість, щоб викликати відчай і байдужість до себе. Грішник опускає руки, не знаходить собі виправдання. Якщо ж людина сильна і не здається, її обводять довкола пальця, наповнюють душу самовдоволенням, злістю, проганяють любов [1, 84 – 89]. Звідси випливає, що гріх – це символ відсутності любові, отже, й Бога.

В. Жайворонок вказує, що гріх – це порушення заповітів Божих, морально-релігійних догм, настанов і т. ін.; також провина, непорядний учинок тощо; першим грішником на землі був Адам, який не послухався наказу Божого і скуштував «яблуко спокуси» (жартують «Адам з’їв кисличку, а у нас оскома на зубах (оскома напала)»); це був так званий первородний гріх; у таїнстві хрещення людина омивається від первородного гріха, але з часом спокушається на інші гріхи (не випадково кажуть: «Без грішка чоловік не проживе») і спокутує їх потім через священника перед Богом; одна з найбільших спокус для людини постає в образі мамони, – ідола багатства; Біблія застерігає: «Не можете служити Богові й мамоні»; тому Христос каже: «Хто не зо мною, той проти мене»; хоч вустами Луки водночас застерігає: «Не судіть, то й не будете осуджені; прощайте, то й не буде вам прощено»; отже, кожна людина має право на прощення, якщо вона прощає іншим, тобто здатна на безкорисливу любов до ближнього; у народній свідомості гріх часто персоніфікується [2, 157]. Думки багатьох дослідників щодо семантичного поля лексеми «гріх», як бачимо, сходяться на тому, що основне значення гріха – порушення релігійно-правових норм, моралі, настанов.

У прозі Марії Матіос перед читачем розгортається, образно кажучи, своєрідна панорама семантичного й семантико-символічного поля гріха. Поряд із архетипними семами актуалізуються й інші, але концептуалізація гріха все ж головно обертається у сфері сакрального християнського світовідчуття: *“Що з тими людьми зробилося, що вони такі недобрі не до чужих – до своїх?! Як ці люди думають жити далі і не боятися, що **гріхи** перейдуть на їхніх дітей?!”* [4, 173]; *“То чуже! Проплакано! І люди не бояться **гріха**. То для чого тоді молитися? Хіба ці слова дійдуть до Бога, і чи вони будуть почуті Богом?”* [4, 173].

У деяких фрагментах християнське світобачення тісно переплітається у героїв Матіос із ритуально-магічним. Скажімо, підводячи підсумок трагедії Дарусиної мами, одна з героїнь каже, що *“вона порушила звичай одразу по шлюбі. Вінчана жінка повинна зітнути свій волос по шлюбі. Маєте вже вам **гріх**. А **гріх** – то спор з Богом”* [4, 188]; *“Та ще мачуха мого чоловіка, може, коли-небудь замолюватиме **гріх** за свій язик...”* [4,

189]; “Вони щойно сказали про мене усе, вони відпустили мені **гріхи**, і я їм теж відпускаю...” [4, 388]; “Бо вища сила змилосердилася над твоїм родом, списавши їхні **гріхи** на тебе” [4, 416]; “У вас там найбільшим **гріхом** вважалося що? Убивство і **гріх** плоті” [4, 416].

У повісті «Армагедон уже відбувся» номен «гріх» органічно вивершує сакральний ряд **Армагедон – Вавилонська вежа**. Іван вчинив смертний гріх: він позбавив життя двох невинних людей. І хоча зробив це мимоволі, усвідомлення провини не покидає його ні на мить. Він через цей гріх почував себе боговідступником: “Ті люди, перед якими я винен, вже вмерли. І з того світу нагадують мені про мої **гріхи**” [5, 103].

“Слово не є тверде. Тверда лиш віра. І твердий тільки **гріх**” [5, 63]. До слова, відомий філософ Х. Керлот вбачає асоціативні зв’язки між поняттями «гріх» і «камінь». Перетворення в камінь – це сповільнення чи заборона процесів розвитку. Саме такою інертною була душа Івана, вражена гріхом убивства. Однак кожна людина має право на прощення, якщо вона прощає іншим, тобто здатна на безкорисливу любов до ближнього. Іван не прощає насамперед самому собі: “Совість не помагаєш і не заспокоїш. А ви мені про **гріхи** не нагадуєте але про мене й не дбаєте, а чекаєте моєї смерті аби запастися до моїх грошей” [5, 103]; “Їм уже не загадувати треба та бовдура свого кривавого в Києві чатувати – **гріхи** спокутувати треба, бо від їхніх **гріхів** у неклі, певно, тісно” [5, 86].

Одна з найбільших спокус для людини постає в образі мамони, ідола багатства. На перший погляд видається, що саме цим гріхом (грошолубством) найбільше одержимий Іван. Принаймні так вважають його синібізнесюки. Однак цей гріх, який справді мав на совісті Іван, він зумів спокутувати ще за життя, справедливо розділивши своє майно і навіть заповівши найбільший родинний скарб (гердан із золотих монет) на користь громади. З іншим гріхом він переступив межі засвітів, передовсім тому, що узяв на себе місію відпускати і затримувати гріхи собі самому. Іван переконаний, що невинно убієнні ним (а він же хотів їх порятувати!) “... із того світу нагадують про мої **гріхи**” [5, 103]. Власне під таким кутом зору намагається представити концепт «гріха» Марія Матіос у повісті «Армагедон уже відбувся...».

Марія Матіос актуалізує філософсько-релігійну гріховність крізь призму тілесної, біологічної необхідності. Вражає тонке й викривальне плетиво діалогу з абортгованими неприкаяними й безгріховними душами близнюків у повісті «По праву сторону Твоєї слави»: “Мій дискомфорт посилювався: я бачила, що якби ці однакові душі прикласти до моєї, то вона би зробилася повнішою і ціліснішою, а в тій формі, в якій моя душа існувала тепер, було набагато надірваних країв” [4, 391]. І далі: “ – Не

*виправдовуйся, – зжалились вони наді мною, але ненадовго, – бо це був твій егоїзм. Бачиш, ти себе так любила, що не хотіла вмерти сама, зате згодилася на нашу смерть” [4, 161]. Тут письменниця висвітлює концепт гріха в старозавітному ключі, з акцентуванням на родових прокляттях, доводячи аксіому: діти завжди відповідатимуть за гріхи батьків, за нехтування батьківськими заповідями. Ненароджені близнюки спокутували материне нехтування біблійною заповіддю поважати батьків своїх (героїня не дозволила батькові спати в хаті, і він відморозив уночі в сінях ноги, за що її і прокляв). Часто спокутувати гріхи всього людства або певної історичної доби в прозі М.Матіос припадає одній людині, що є найменш захищеною і найбільш людяною серед інших героїв. Наприклад, в романі «Солодка Даруся» “одна нещасна німа Даруся за всіх відбуває **гріхи** на цьому світі, сирота” [4, 188]. Героїня новели «Юр’яна і Довгопол» Юр’яна думає, що її дочка, Павлінка, спокутує гріхи всього роду і вважає власним гріхом, що змусила дочку вийти заміж за старого Штефурняка. “... але що можуть знати люди про чужі **гріхи** і прокляття?” [4, 393]; “А в нашій фамілії Іванко, **гріхами** – хоч гать гати, і всі від того маютьься, а ти, дитино, найперша” [6, 50]; “Одне слово, все у фамілії нараз пішло стрімголов. І не знати, який **гріх** тому винен” [6, 158]; “Вища сила змилосердилася над твоїм родом, списавши їхні **гріхи** на тебе. І вони там щасливі” [4, 416]; “Ти могутня жінка. Бо ти несла на собі **гріхи** всього твого великого роду” [4, 416]; “Усе, що ти робиш дурне, воно тобі написано наперед, бо це твоя плата за **гріхи**, сльози і прокляття” [4, 393].*

Стверджує авторка й розплату за перелюб: надає на старість срамоти дідові за колишні “плигання в гречку”, героїні – розліку з коханцем у цьому й потойбічному світах. Заборонене кохання – зречене, зрадливе, навіть якщо воно робить із жінки “скрипку, яка говорить без смичка”, ніколи не може називатися любов’ю, а залишиться звичайною біологічною (тілесною) залежністю, потребою – гріхом. Зрештою, первородний гріх полягає у сексуальності, саме плоть піддалася спокусі диявола: “А ви, кажуть люди, і не вдовиця, і в церкві на причасті буваєте, а **гріха** з чужими чоловіками не сторонитесь” [4, 117]; “Коли не коли – й **грішного** тіла можна вкусити” [4, 116]; “Бачте, вона від народження нечиста. У **гріху** зачата. У **гріху** народжена. Та ще й до всього – москалиця” [4, 203]; “Дід також **гріх** із чужою жінкою мав...” [6, 110]; “З-поміж усіх **гріхів** його цікавив лише перелюб” [4, 409].

Специфіка репрезентації гріха, гріхопадіння у М.Матіос багато в чому залежить від функціонування в її творах концепту «люди». З одного боку, “люди”, маса є для авторки носієм здорової, незіпсутої цивілізацією народної моралі. З іншого ж боку, саме цей концепт є в письменниці також носієм негативного. Досліджуючи позитивний аспект аналізованого

концепту, можна зазначити, що традиційні морально-етичні координати буття гуцульського села, де народилася авторка, залишаються для неї прецедентом «правильного» погляду на світ навіть поза межами цього села. До прикладу, М.Матіос вибудовує свій твір «Не плачте за мною ніколи» як настанову старої баби своїй випадковій слухачці, що із замилюванням схиляється перед традиційними цінностями. Батько Юстини “говів усі говіння, у свято не робив, не лихословив, ворогів не наживав. Маму не бив. Дітей на стороні не мав. Любасок також. Людей не шахрував. Сповідався два рази на рік, бідного не обидив, з каліки не засміявся. Молитвенні книжки усе неділями читав і нас учив” [4, 146]. Потік настанов старої і є, власне, основним змістом твору. Причому можна сказати, що окреслені тут основні типи гріхів і ситуації, з ними пов’язані, постійно вириваються і в інших творах М.Матіос. Саме традиції, вірування та, зрештою, забобони посідають неабияке місце у мотивації гріха. “...Приведіте панотця, цоби Євангелію читав цілий день. Аби **гріхи** свої забрала на той світ, аби на цім не лишила” [4, 363]; “Бо як умру вдень – то **гріхи** заберу, а як умру на ніч – то лишу всі **гріхи** вам. Дивіться, абись’те молилися й відмолювали...” [4, 363]; “Бо то недобре, як людина вмирає після заходу сонця. Великі грішники так і вмирають. А я також **гріхи** маю” [4, 363]; “**Гріх** брати до рук зброю – зброя умертвляє життя” [4, 225]; “Від наглої смерті, від звіра й усякого **гріха** хоронила п’ятниця напередодні архангела Михаїла” [4, 222]; “Та вже як хто вб’є гадину, тому **сорок гріхів** буде відпущено навіки без суду Божого” [4, 212];

“У нас, Юрку, тут, на галицькому боці, весілля роблять посеред тижня, цоби в Божу неділю **не грішити**: ножем не рубати, не різати” [4, 251]; “У неділю дерево будуть тесати? Ужє **гріх**” [4, 356]; “Чоловікові невольно підняти знайдене залізо, бо тоді більшають його **гріхи**” [6, 50]; “**Гріх? Гріх!** А може, Божка розсердилася, що Іванка колись ще геть малою не дочекалася, поки Божка сама доц припустить на посушливі сільські городи? Розсердилася, що вона без Божки хотіла доц на город викликати” [6, 70]; “Наговорювати на круглу сироту – то є великий **гріх**” [4, 215].

Герої М.Матіос періодично потерпають через побутові, дрібні гріхи, що можуть бути скоєні як із власної волі, так і з волі інших, тобто письменниця наголошує не на морально-релігійній складовій семантики, а на профанному, світському. Іноді ці два плани семантичної структури концептуальної лексеми органічно взаємодіють. Наприклад, у новелі «Юр’яна і Довгопол» призвідцями гріховності мешканців села є представники радянської влади: “Певна річ, у цьому безбожному колгоспі змушують сокиру брати мало не на Великдень. А Бог усе рахує. Ото, певно, спустив на них кару” [4, 296].

Світ прози М.Матіос є у своїй суті затишним та герметичним, хоча герої, що користуються симпатією авторки й переживають великі страждання, здебільшого насамкінець одержують моральну винагороду, або ж (у гіршому варіанті) посмертне спасіння. Складається враження, що М.Матіос ставить собі за мету досягнення “психотерапевтичного” задоволення читача, навіюючи йому ідею невідворотності справедливої розв’язки в будь-якій проблемній ситуації.

Наприклад, головиха («Не плаче за мною ніколи»), що відмовляла людей від церкви, була похована без причастя й відспівування, проте через роки, коли ідеологічні заборони було знято, чоловік замовив за неї служби.

“Хоч і головиха – а все людина була. Бог їй сам гріхи порухає” [4, 355]; “А та головиха, земля їй пухом, і без того грішна перед Богом, бо час такий був, що мусила людей від церкви відмовляти...” [4, 355].

Сава ж, його приятель, мучив тварин на полкованні – і через це його тіло по смерті розпухло, не влізло в труну. У новелі “Вставайте, мамко” сім’ю покарано за інсценування смерті Катерини: у фіналі твору вона справді помирає. Навіть епоха, в яку Бог *“не посилає кари ні на кого, начебто й справді прийшов останній день тривання усього живого”* («Дванадцять службів»), апелює до ідеї неминучого покарання винних та вознесіння пригноблених, чому й присвячено молитву вдів у творі.

У пошуках витоків людської гріховності як причини численних кар Божих стосовно українського народу М.Матіос часто вдається до аналізу соціальних, політичних чинників. Так, ситуацію конфлікту населення села із новою радянською владою в новелі «Дванадцять службів» авторка розцінює як *“двобіч між чужим, неприродним, неморальним, – тим, що намагалося укоренитися тут після великої війни, і тим, що рятувало свій прадавній уклад і звичаї”* [4, 283].

Висновки. Вербалізація концептуальної лексеми «гріх» засвідчує інтелектуалізм і філософську глибину художнього мовомислення Марії Матіос та органічний ментальний пієтет у ставленні до всього, що обертається на осі святого, священного (останнє вивірено віковими традиціями народного світобачення й світовідчуття).

Досліджувана лексема в більшості контекстів зберігає безпосередній зв’язок з архетипним поняттям. Конотативна ж специфіка несе надзвичайно багату культурну й етнонаціональну інформацію, зумовлену дією інтра- та екстралінгвальних чинників. Співзначення (це чудово видно на прикладах) органічно виходять на національно-мовний рівень, у деяких випадках згадана етнічно зумовлена семантична надбудова домінує над власне біблійною основою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аверинцев С. С. Софія – Логос : Словник. – К. : Дух і літера, 1999. – 458 с.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
3. Керлот Х. Словарь символов. – М., 1994. – 648 с.
4. Матіос М. Вибране / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2010. – 424 с.
5. Матіос М. Армагедон уже відбувся : Повість / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 112 с.
6. Матіос М. Черевички Божої Матері вирвана сторінка з буковинської саги : Повість / Марія Матіос. – Львів : Піраміда, 2013. – 208 с.
7. Набитович І. Універсум sacrum'у в художній прозі (від Модернізму до Постмодернізму) : [монографія] / Ігор Набитович. – Дрогобич; Люблін : Посвіт, 2008. – 600 с.
8. Словник біблійного богослов'я / [за ред. Ксав'є Леон-Дюфура, Жана Люпласі, Августина Жоржа, П'єра Грело, Жана Гійє, Марка-Франсуа Лакана; перекл. з фр. Вл. Софрона Мудрого, ЧСВВ]. – 2-е вид. – Жовква : Місіонер, 2010. – 992 с.
9. Словник української мови : в 11-ти т. – Т.ІІ. – К. : Наукова думка, 1971. – С. 171.
10. Философская Энциклопедия : в 5-ти т. [гл. ред. Ф.В.Константинов] – Т.1. – М. : «Советская Энциклопедия», 1970. – С. 403.
11. Юнг Карл Густав. Архетип и символ. – М. : Ренессанс, 1991. – 275 с.

REFERENCES

1. Averyntsev S. S. Sofia – Lohos: Slovnyk. – K. : Dukh i litera, 1999. – 458 s.
2. Zhaivoronok V. Znaky ukraïnskoi etnokultury : [slovyk-dovidnyk] / Vitalii Zhaivoronok. – K. : Dovira, 2006. – 703 s.
3. Kerlot Kh. Slovar symbolov. – M., 1994. – 648 s.
4. Matios M. Vybrane / Mariia Matios. – Lviv : LA «Piramida», 2010. – 424 s.
5. Matios M. Armahedon uzhe vidbuvsia : Povist / Mariia Matios. – Lviv : LA «Piramida», 2011. – 112 s.
6. Matios M. Cherevychky Bozhoi Materi vyrvana storinka z bukovynskoi sahy : Povist / Mariia Matios. – Lviv : Piramida, 2013. – 208 s.
7. Nabytovych I. Universum sacrumu v khudozhnii prozi (vid Modernizmu do Postmodernizmu) : [monohrafiia] / Ihor Nabytovych. – Drohobych; Liublin : Posvit, 2008. – 600 s.
8. Slovnyk bibliinoho bohoslovia / [za red. Ksavie Leon-Diufura, Zhana Liuplasi, Avhustyna Zhorzha, Piera Hrelo, Zhana Hiiiie, Marka-Fransua Lakana; perekl. z fr. Vl. Sofrona Mudroho, ChSVV]. – 2-e vyd. – Zhovkva : Misioner, 2010. – 992 s.
9. Slovnyk ukraïnskoi movy : v 11-ty t. – T.II. – K. : Naukova dumka, 1971. – S. 171.
10. Filosofskaya Entsiklopediia : v 5-ti t. [gl. red. F.V. Konstantinov] – T.1. – M. «Sovetskaya Entsiklopediia», 1970. – S. 403.
11. Yung Karl Gustav. Arhetip i simvol. – M. : Rennessans, 1991. – 275 s.

Володимир БАРЧУК,

доктор філологічних наук, професор кафедри української мови ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (Україна, Івано-Франківськ) otyn@ukr.net

СПОРТИВНИЙ РЕПОРТАЖ ЯК ДЗЕРКАЛО СУСПІЛЬНОГО МОВЛЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ФУТБОЛЬНИХ ТЕЛЕТРАНСЛЯЦІЙ)

У статті визначено роль та стан сучасного українського суспільного мовлення, охарактеризовано рівень мовної культури у сфері спортивної журналістики. Здійснено аналіз найтиповіших помилок у мовленні коментаторів футбольних матчів на рівні фрази, лексики та граматики. У статті доводимо, що завдання кожного, і особливо публічного, українця – виховувати серед інших чеснот мовний патріотизм, творити функціональні стилі усіх сфер діяльності, зокрема й українську спортивну журналістику, бути гідним пам'яті тих, хто відстояв нашу мову ціною життя в часи заборон і репресій.

Ключові слова: *культура мовлення, суспільне мовлення, мовленнєва помилка, фраза, лексика, граMATика.*

Лит. 9.

Volodymyr BARCHUK,

Doctor of Philological Sciences, Professor, Department of Ukrainian language, SHEE "Vasyl Stefanyk Precarpathian National University" (Ukraine, Ivano-Frankivsk) otyn@ukr.net

SPORTS REPORT AS MIRROR OF PUBLIC LANGUAGE (BASED ON FOOTBALL TV BROADCASTING)

In the article the role and the condition of the modern Ukrainian public speech are defined, the level lingual culture in the sphere of sport journalism is fixed as well. The most typical phrase, lexical and grammar errors in the speech of the football commentators are characterized. In this article we prove that task of everybody, especially public, Ukrainian – to educate linguistic patriotism, to create functional style all areas, including Ukrainian sports journalism, to be worthy of the memory of those who defended our language cost of living in the time of prohibition and repression.

Key words: *culture of speech, social language, speech error; phrase, vocabulary, grammar.*

Ref. 9.

Владимир БАРЧУК,

доктор филологических наук, профессор кафедры украинского языка ГВУЗ "Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника" (Украина, Ивано-Франковск) otup@ukr.net

СПОРТИВНИЙ РЕПОРТАЖ ЯК ЗЕРКАЛО ОБЩЕСТВЕННОГО ВЕЩАНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ ФУТБОЛЬНЫХ ТЕЛЕТРАНСЛЯЦИЙ)

В статье определена роль и состояние современного украинского общественного вещания, дана характеристика уровню языковой культуры в области спортивной журналистики. Осуществлен анализ типичных ошибок в речи комментаторов футбольных матчей на уровне фразы, лексики и грамматики. В статье доказываем, что задача каждого, и особенно публичного, украинца – воспитывать среди других добродетелей языковой патриотизм, развивать функциональные стили во всех сферах деятельности, в том числе и украинскую спортивную журналистику, быть достойным памяти тех, кто отстоял украинский язык ценой жизни во времена запретов и репрессий.

Ключевые слова: *культура речи, общественное вещание, речевая ошибка, фраза, лексика, грамматика.*

Лит. 9.

Постановка проблеми. Соціокультурний аспект у характеристиці й оцінці стану та рівня суспільного мовлення є одним із ключових, визначальних (під суспільним мовленням розуміємо мовну практику соціуму на всіх структурних щаблях національно-державної спільноти, що має індивідуально-колективну природу та репрезентує масовий інформаційний простір). Сьогодні в поняття „суспільне мовлення” (частіше „громадське мовлення”) вкладають, перш за все, медійний зміст: так називають теле- чи радіоорганізації із громадськими джерелами фінансування, що є альтернативною формою щодо державних чи приватних медійних структур, які, за загальним переконанням, презентують тенденційні джерела інформації (див.: [4]). Серед завдань суспільного мовлення – „розвиток і зміцнення статусу української мови та культури, сприяння розвитку мов і культур національних меншин” [там само, 4]. Варто звернути увагу на те, що в мовному аспекті закону два завдання – розвиток і статус мов. Статус визначений не тільки правом, але й станом суспільної відомості, традиціями мововжитку, культурою, громадянським світоглядом.

Розвиток мови визначений її вдосконаленням як інструменту суспільного життя і діяльності та як засобу формування колективної та індивідуальної свідомості. „Новації, що їх щоденно вносять у життя

суспільні відносини, світова глобалізація, інформаційна революція, неодмінно позначаються на мові” [2, 4]. Без вдосконалення володіння літературною мовою, підвищення рівня мовної культури, зокрема фаховості медійників усіх рівнів, а також мовлення публічних людей, тобто без імператива досконалості і культури мовлення зберегти мову, забезпечити її розвиток неможливо. Навпаки, в сучасному інформаційному суспільстві масової культури із виразними тенденціями космополітизму відсутність такого імператива породжує тенденцію ослаблення і навіть деградації мови, втрати нею властивої „внутрішньої форми”, її сакрального духу як матриці національної свідомості, менталітету народу-носія.

Вклад основного матеріалу. Розвиток мови є її еволюцією згідно із властивим ладом та притаманними особливостями. Він стосується усіх рівнів мови, є процесом пошуку та закріплення в мовній практиці продуктивного і досконалого та вилучення неприродних і деструктивних елементів. Чільне місце в розвої мови належить сфері слововживання, структурі і формі фрази (синтагми), граматиці та орфоепії.

Лінгвістичний аспект поняття „суспільне мовлення” відбиває стан, структуру та тенденції функціонування мови в масовій мовленнєвій практиці в умовах інформаційного суспільства. У сучасній Україні мовне питання є наріжним; не тому, що є чинником політичної боротьби чи маніпуляцій, об’єднання чи роз’єднання суспільства. Це наслідки стану громадянської і мовної свідомості. Першопричина – відсутність національної ідеї, а відповідно „національного виховного ідеалу”. Національний патріотизм розпочинається зі ставлення до рідної мови, а „мовний патріотизм” – з „розвинутої мовної самосвідомості, коли мовцем усвідомлюється іманентність рідної мови, її самоцінність” [1, 150-151].

Формування державницької ідеології оперте на мовний патріотизм, оскільки саме мова є визначальним чинником етнічної ідентифікації, ознакою народу [3, 118]. Мова і породжена нею ментальність суспільства є визначальними чинниками соціалізації, єдності громади, формування стрижневих спільних цінностей громадян. Сучасна розгубленість і апатія значної частини українців зумовлена відсутністю „чуття єдиної родини”, зокрема через ментальну прірву між людьми із громадянською і егоцентричною свідомістю. Егоцентрична свідомість, мораль власні дії та світогляд підлаштовує до банальної меркантильної ідеології; найгірше, що така ідеологія стала панівною у сфері державної бюрократії (серед найвищих чиновницьких посад, перших осіб держави), формою псевдосамоствердження, зверхності. В Україні не

викристалізувалась національна еліта, а соціальна поп-культура, зокрема й у сфері суспільної діяльності, на нашому ґрунті сформувалась у формі плебейства. Публічна брехня, маніпуляції, дилетантизм не підлягають осуду та не мають наслідків. Правовий і моральний нігілізм є домінантним поведінковим кредо. Духовність, сфера культури, мова є цариною маніпуляцій і фарисейства.

Українська мова переживає важкі часи, перебуває й далі „на роздоріжжі”. Найгірше, що це становище сформувалось в незалежній українській державі. Плачевний стан з українською періодикою, книговидавництвом, кінематографом, медійним та публічним мовленням. Небезпечно те, що відсутній мовний патріотизм, навіть елементарний професіоналізм, фахова етика журналістів, дикторів, перекладачів, політиків. Здавалося б, неважко відкрити словник. Але калічити мову не соромно. Гірко, що цим зневажено тих, хто постраждав чи й віддав своє життя за збереження природного ладу й чистоти української мови в часи жорстокої русифікації і репресій в першій половині 20 ст. (див.: [8; 5; 6]).

Тенденцією сучасного суспільного та публічного мовлення, як модно казати, сталим трендом є зневага до елементарних норм. Якщо ще десятиліття тому могло йтися про слововживання та стиль мовлення, зараз нехтування лексичними і граматичними нормами є повсякденним. Якщо немає норми, немає літературної мови, панує койне, яке стає репрезентантом суспільної свідомості. Кілька прикладів. Немає потреби покликатися на джерело у таких випадках порушення норм: а) руйнування форми та функції місцевого відмінка (*дати по зубам, по всім установам, по нашим територіям*); б) руйнування форми множини іменників (*два бійця, сорок три депутата*); в) майже стовідсоткове порушення норм словозміни родового відмінка однини іменників чоловічого роду другої відміни (як-от: Парижу, кулету, борща і под.). У свідомість українця через бренди і назви товарів вводять потвор на кшталт „творожна традиція”, „простокваша та Простоквашине”, „окорочка” і под. Усе це ознаки російської мови.

Формою суспільного мовлення є репортаж, зокрема спортивний. Прикро, що за двадцять чотири роки в Україні не створено українського спорту (маємо на увазі робочу мову спортсменів та тренерів, спортивних функціонерів); мова спорту – російська. Українська в цій сфері вживається в радіо- та телепередачах, трансляціях, рідко і частково – на офіційних заходах. За два десятки років тому у спортивному товаристві мене запитали: „Коли утвердиться українська держава?” Я відповів: „Тоді, коли україномовним стане наш спорт”. Попри елемент

іронії визнаймо, що світ спорту – велика і визначальна сфера суспільної діяльності, масової культури, національної свідомості. Роль спорту в єднанні нації величезна, зокрема й завдяки його національному змісту й атрибутиці. Не менш вагомим є спортивне мовлення. Чільне місце посідає футбол. Пам'ятаємо, що в часи СРСР Київське „Динамо” було визначальним українським брендом, чи не єдиною доступною формою українського самоствердження у масовій свідомості. Згадаймо небачений для Радянського Союзу некерований та неінспірований прояв масової солідарності болільників на київському стадіоні 1961 р., коли вперше чемпіоном став не московський клуб, а „Динамо” з Києва, з України: усі болільники запалили шматки газет, і стадіон завітвся символічним вогнем перемоги.

На жаль, футбольний репортаж є дзеркалом сумного стану сучасного українського суспільного мовлення. Матеріал дібрано з репортажів футбольних матчів 2014-2015 років, а також найпопулярнішої спортивної телепрограми українською мовою „Профутбол”, якій нещодавно виповнилося п'ять років (це єдина щотижнева спортивна програма українською мовою). Отже, коментатори: Віктор Вацко, Роман Бебех, Дмитро Поворознюк, Володимир Кобельков; телеведучий та коментатор Ігор Циганик. І трансляції матчів, з яких дібрано матеріал, і всі випуски телепрограми „Профутбол” доступні в мережі. Вважаю, що хиби мовлення перелічених спортивних журналістів презентують загальний медійний рівень репортажу чи коментаря, є типовими, найчастотнішими та не потребують додаткової джерельної паспортизації.

Фраза. При вивченні будь-якої мови пам'ятаємо, що фраза чи фразеологізм не підлягають дослівному перекладу; неперекладні структури передаємо описово чи найближчим за змістом і семантикою відповідником. Наприклад, фразеологізм „дле, як з відра” відповідає англійському „gain cats and dogs”. Як би ми сприйняли дослівний переклад та його використання в українській мові? Однак з легкістю двомовна свідомість припускає такі „запозичення” з російської. Це відображає спортивний коментар. Наприклад: 1) *битва це та*; 2) *неузгодженість мала місце*; 3) *по-іншому гра дивиться*; 4) *ми дивилися непогано на фоні „Інтера”*; 5) *програв по всім статтям* (про клуб „Дніпро”); 6) *потрібно десь заспокоїтися*; 7) *знайшов в обличчі Зозулі (підтримку)*; 8) *бажає бути кращою* (гра); 9) *набити шишки* і под.

Росізм *еще тот* належить до зниженого розмовного стилю та вказує на вияв суперечливих (як позитивних, так і негативних) ознак чи властивостей; *кавалер еще тот* вказує на того, хто або часто змінює дівчат, або має багато подруг, або надто настирливий у залицянні чи

под. Використання фрази в українській мові неприпустиме не тільки з погляду стилю, але й за значенням – вислів не вказує на міру вияву позитивної ознаки „битви”, знижує характеристики футбольної гри.

Російський сатирик М. Зошенко стиль, який виявляє фраза *неузго-дженість мала місце* (в іншому варіанті *мала місце бути*), назвав в однойменному оповіданні „обезьяний язык”. Українській мові чужі фрази і слова, метафорично названі „динозаврами”, як-от: *носить характер (має характер)*, *являється автором (є автором)*, *в якості захисника (як захисник, є захисником)* і под.

На жаль, дієслово *дивиться* у невластивому значенні окупувало як спортивний стиль, так і сферу торгівлі. Навіть у Галичині чуємо по-всякчас при примірці одягу „гарно дивиться” замість *гарно виглядає, пасує, личить*. Гра може бути *цікавою, захоплююю; гру цікаво дивитися; гра є іншою*, однак *гра не дивиться*. В українському контексті фраза *ми дивилися непогано на фоні „Інтера* звучить абсурдно.

Фраза *програв по всіх статтях* й у правильному варіанті *за всіма статтями* не українська. Варто шукати та вводити до широкого вжитку інші функціонально-семантичні відповідники чужої структури, яка проникла до двомовної свідомості. За зростанням експресії пропонуємо, наприклад, такі фрази: *програти повністю, цілковито, за всіма компонентами гри, безнадійно, бездарно, без шансів* та ін.

Прислівник *десь* в українській мові не має значення міри дієслівної ознаки, а вказує тільки на неозначене місце дії. Український контекст фрази *потрібно десь заспокоїтися*, яка є калькою з російської, такий: *потрібно трохи (децю) заспокоїтися*.

Чужі українській мові фрази *в обличчі кого* (наприклад, знайти підтримку, партнера), *з нового листа*. Натомість можна сказати так: *його підтримав Зозуля; гра почалася спочатку, з чистого аркуша*. Ні слово *обличчя*, ні слово *лист* не можуть бути вжиті в такому контексті, бо означають частину тіла та форму комунікації відповідно. Фразу *бажає бути кращою* (гра) важко коментувати. Гра – назва процесу; процес не наділений волею дії чи бажанням, він самочинний, метафоризація дієслова для поєднання з іменником такого типу зумовлює зсув, зміщення уявлення і свідомості. Уявімо на хвильку нашу мову після введення таких засад мислення: *біг з перешкодами бажає бути швидшим, світіння сонця бажає бути кращим, варіння борщу хоче прискоритись, чекання на маму бажає бути коротшим* і под.

Фразу *набити шишки* вжито у значенні отримати негативний, але цінний досвід. А чому не *набити жолуді, яблука, апельсини*? В українській мові останнім часом входить до вжитку вислів *набивати гুলі*

у тому ж значенні саме через двомовну свідомість та переклад і адаптацію на українському ґрунті російського фразеологізму (фразеологічний словник, природно, його не фіксує (див.: [9]). Можна обійтися без такої практики (на жаль, уже традиційної), проте цей варіант все ж кращий, ніж прямий росіізм.

Лексика. Слабкий рівень розвитку мовної особистості не забезпечує правильного слововживання та творення фахової спортивної (футбольної) мови, зокрема словника. Водночас саме професійні експерти, журналісти, коментатори мали б формувати футбольну метамову. Відсутні елементарні терміни, які визначають поняття, атрибутику та правила гри. Наприклад, чуємо таке: 1) *ствір* (*створ*) *воріт*; 2) *кромка поля*; 3) *нестися* (у значенні бігти, мчати) (*захисники несуться вперед*); 4) *встряска*; 5) *вольготна гра*; 6) *безподобний гол*; 7) *розладились дії*; 8) *схватився* (*де Йонг схватився за Піке*); 9) *гостити* („*Динамо*” *гостило на своєму стадіоні „Динамо*»); 10) *треба відмітити*; 11) *юбілейний гол*; 12) *незатійлива та незамисловата комбінація*; 13) *оспарювач*; 14) *розверталися події*; 15) *на дану секунду* і под. Додам, що немає визначеності із назвами позицій (амплуа) футболістів; українські назви замінюють іншомовними, а згодом новими запозиченнями. Коментатори ніби хизуються професіоналізмом, знанням англійської, демонструючи водночас низький рівень володіння українською (не скажу рідною, оскільки часто спостерігаємо, що російською навіть україномовним у повсякденному житті журналістам спілкуватися легше).

Варто зазначити, що СУМ (див. [7]), який вийшов 1970-1980 роках, був зорієнтований на уподібнення української лексики до російської; словникові статті формувалися тенденційно: чільне місце відводилося тотожним чи подібним з російськими лексемам, навіть якщо мовна практика й не відображала семантико-функціональних ознак слів. Українська лексикографія (і держава) за двадцять чотири роки не спромоглася, на жаль, на видання власне українського тлумачного словника. Очевидно, що роль СУМ в унормуванні сучасної української мови доволі умовна, а його матеріал і особливо джерельна база підлягають критичному осмисленню.

Здавалося б, давно усталений термін „площина воріт” чи просто „ворота” ігнорується, а вводиться термін „ствір” у такі контексти: *кількість ударів у площину воріт* або *у ворота* (антонім: *кількість ударів повз ворота*). Для вибору і апробації можна запропонувати термін „рамка воріт”, Цілком відповідний та семантично місткий термін „край поля” (який означає і крайню частину, і всю крайню смугу) замінюють недолугим росіізмом *кромка*; прикметник від іменника „край”

є основою творення назв амплуа гравців: правий крайній, правий напівсередній. Пор. позиції центральних захисників: задній (ліберо), передній (стопер).

Дієслово *нестися* в СУМ зафіксоване з основним значенням „з великою швидкістю рухатися” [7, V 390], однак вважаємо його для позначення швидкого бігу футболіста стилістично і семантично недоладним. По-перше, в такому контексті це калька з російської; по-друге, за СУМ основними суб’єктами такого руху є вода, вітер, звуки, запахи; приклад зі значенням „бігти” подано за О. Досвітнім, в час творчості якого лексичні норми української мови формувалися під впливом ідеології більшовизму. Пропонуємо у футбольному професійному мовленні вживати слова *мчати*, *бігти*, які мають достатньо виразну емоційність та є семантично місткими: *нападник щодуху помчав до воріт суперника, захисник щосили біг до свого штрафного майданчика, футболіст нестримно мчить вперед* і под.

Не вдаючись до детального аналізу кількох наступних мовленнєвих огріхів, пропоную варіанти для відповідного контексту: *гравців треба активізувати, гравцям потрібен добрий струс для активізації гри; капітан мусить розбурхати команду* (вилучити слово *встряска*); *занадто вільна, довільна, вільготна, тренувальна гра* (вилучити слово *вольготна*); *надзвичайний, рідкісний, чудовий, неперевершений, унікальний гол* (вилучити слово *безподобний*); *розладнались, стали безладними дії гравців* (вилучити слово *розладились*); *де Йонг схопив Піке* (вилучити слова *схватився, схопився за...*).

Лексема *гостити* має значення „пригощати”; вказівка на абсолютну синонімію до слова „гостювати” зумовлена впливом російської [7, II 143]. Отже, має бути так: *Динамо гостювало на своєму стадіоні*. Інші приклади: *треба зазначити, варто вказати* замість *треба відмітити; правильно ювілейний гол*.

Погана футбольна комбінація може бути означена так: *невигадлива, нехитра, нехитромудра, примітивна, простувата, простенька* (вилучити слова *незатійлива* та *незамисловата*). Слово *оспарювач* дуже оригінальне: його немає в російській мові, не зафіксовано поєднання навіть із суфіксом *-тель* (*оспариватель*). Коментатор до російської дієслівної основи *оспаривать* додав суфікс *-ач* та утворив незвичайний словесний гібрид. Водночас семантичних синонімів до цього суперслова достатньо: *суперник, супротивник, противник, опонент, візаві*.

Правильно казати так: *події розвиваються, розгортаються* (вилучити словосполучення *події розвертаються*). Дієслово *розверта-*

ються має просторову семантику та поєднується з іменниками, що вказують на переміщення чи позицію в просторі, позу [7, VIII 627]. У сучасному суспільному мовленні слово *даний* у ролі вказівного займенника є функціональним росіізмом та засмічує українську мову. Треба вживати властиві у цій позиції відповідні займенники: *замість на дану секунду – на цю секунду, а також у такий момент, цей футболіст, цей матч.*

Грамматика. Грамматичні огріхи менш різноманітні, ніж лексичні, але більш частотні; вони псують мовлення та нагинають до суржику. Серед найпомітніших такі: *по воротах, по ногах* (правильно *по воротах, по ногах*); *по ігровим якостям* (правильно *за ігровими ознаками, показниками, характеристиками*); *два основних гравця* (правильно *два основних гравці*); *зіткнувся з Діденко* (правильно *зіткнувся з Діденком*); *завітали до Львову, Луцьку* (правильно *завітали до Львова, Луцька*). Грамматичні огріхи відображають низький рівень культури суспільного мовлення саме через високу частотність; з іншого боку, правильні форми не тільки зафіксовані у шкільних підручниках, а й переважають у розмовному мовленні, є природними. Важко обґрунтувати, чому їх ігнорують та чим це зумовлено. Прикро, що така тенденція з'явилася в останні роки.

Висновки. Ми переживаємо час, коли Україна починається тут і зараз для кожного громадянина нашої держави. Вона починається з мовної особистості і культури суспільного мовлення, із нашої ідентичності, почуття гідності і гордості, професіоналізму і небайдужості. Завдання кожного, і особливо публічного, українця – виховувати серед інших чеснот мовний патріотизм, творити функціональні стилі усіх сфер діяльності, зокрема й українську спортивну журналістику, а також бути гідним пам'яті тих, хто відстояв нашу мову ціною життя в часи заборон і репресій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Боднар О.І. Мова : структура, суспільство, культура / О.І. Боднар. – Одеса, 2012. – 229 с.
2. Кононенко В. Українська мова : традиції та сучасність / В. Кононенко. – Київ-Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 52 с.
3. Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація / О. Потебня. – Нью-Йорк, 1992. – 155 с.
4. Закон України „Про Суспільне телебачення і радіомовлення України” : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1227-18>.
5. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / О. Курило. – Торонто : Нові дні, 1960. – 197 с.

6. Синявський О. Норми української літературної мови / О. Синявський. – Львів, 1941. – 253 с.
7. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
8. Сулима М. Українська фраза / М. Сулима. – Мюнхен, 1988. – 98 с.
9. Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. – К.: Наукова думка, 1993.

REFERENCES

1. Bodnar O.I. Mova: struktura, suspilstvo, kultura / O.I. Bodnar. – Odesa, 2012. – 229 s.
2. Kononenko V. Ukrainska mova : tradytsii ta suchasnist / V. Kononenko. – Kyiv-Ivano-Frankivsk : Misto NV, 2009. – 52 s.
3. Potebnia O. Mova. Natsionalnist. Denatsionalizatsiia / O. Potebnia. – Niu-York, 1992. – 155 s.
4. Zakon Ukrainy „Pro Suspilne telebachennia i radiomovlennia Ukrainy” : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1227-18>.
5. Kurylo O. Uvahy do suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy / O. Kurylo. – Toronto: Novi dni, 1960. – 197 s.
6. Syniavskiy O. Normy ukrainskoi literaturnoi movy / O. Syniavskiy. – Lviv, 1941. – 253 s.
7. Slovnyk ukrainskoi movy : v 11 t. – К. : Naukova dumka, 1970–1980.
8. Sulyma M. Ukrainska fraza / M. Sulyma. – Miunkhen, 1988. – 98 s.
9. Frazеолоhichnyi slovnyk ukrainskoi movy : u 2 kn. – К.: Naukova dumka, 1993.

Мар'яна БАРЧУК,

*кандидат філологічних наук, викладач кафедри української мови ДВНЗ
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
(Україна, Івано-Франківськ) otyn@ukr.net*

НЕОЛОГІЗМИ В ТЕКСТАХ ПЕРЕМИСЬКИХ ДРУКІВ СЕРЕДИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано низку неологізмів та okazionalizmів у контексті лексичних змін в українській літературній мові Галичини окресленого періоду. Матеріалом для розвідки стали перемиські друки, вміщені головно в альманасі “Лірвак з-над Сяну” 1850 р. та “Перемисьлянини”, номери якого виходили друком в 1850-1964 рр. Презентовані неологізми були новаторськими спробами у мовно-літературній творчості тогочасних галицьких авторів, покликаними поповнити та розширити лексичний запас. З перспективи сьогодення, ці слова не закріпилися у активному вжитку, але, попри це, неологізми стали важливим кроком у процесі творення нової української літературної мови, а деякі з них могли б знову ввійти в активний вжиток у сучасній українській літературній мові.

Ключові слова: *неологізм, українська літературна мова, Галичина, okazionalizm, літературна норма.*

Лит. 11.

Mariana BARCHUK,

*Candidate of Philological Sciences, Teacher, Department of Ukrainian
language, SHEE "Vasyl Stefanyk Precarpathian National University"
(Ukraine, Ivano-Frankivsk) otyn@ukr.net*

NEOLOGISMS IN TEXTS PRZEMYSŁ ALMANAC MIDDLE OF XIX CENTURY

The analysis of the neologisms and nonce words (occasionalisms) of the Ukrainian standard language formation in the 19th century in Halychyna is conducted in the article. The topic is based on the lingual sources and material of “Liryak znad Sianu” 1850 and “Peremyshtlanyn” which printed in 1850-1964. Presented neologisms were innovative attempts at linguistic and literary work of contemporary Galician authors, designed to replenish and expand their vocabulary. From the perspective of today, these words are not entrenched in active use, but neologisms became an important step in the creation of a new Ukrainian literary language, and some of them could re-enter the active consumption in modern Ukrainian literary language.

Key words: *neologism, the Ukrainian standard language, Halychyna, literary norm.*

Ref. 11.

Марьяна БАРЧУК,

*кандидат філологічних наук, преподаватель кафедри українського
языка ГВУЗ "Прикарпатский национальный университет имени
Василия Стефаника" (Украина, Ивано-Франковск) otup@ukr.net*

НЕОЛОГИЗМЫ В ТЕКСТАХ ПЕРЕМЫСКИХ АЛЬМАНАХОВ СРЕДИНЫ XIX ВЕКА

В статье проанализированы неологизмы и окказионализмы в контексте лексических изменений в украинском литературном языке Галичины названного периода. Материалом для анализа стали тексты, помещенные в основном в альманахах "Лирвак из-за Сяна" 1850 г. и "Перемышлянин", номера которого выходили в свет с 1850 г. по 1964 г. Представленные неологизмы были новаторскими попытками литературно-языкового творчества тогдашних галицких актеров, призванными пополнить и расширить лексический запас. С перспективы сегодняшнего дня, эти слова не закрепились в активном употреблении, но, несмотря на это, неологизмы стали важным шагом в процессе создания нового украинского литературного языка, а некоторые из них могли бы снова войти в активный обиход в современном украинском литературном языке.

Ключевые слова: *неологизм, украинский литературный язык, Галичина, окказионализм, литературная норма.*

Лит. 11.

Постановка проблеми. Галичина посідає особливе місце не лише в історико-культурному житті України, а й у процесі розвитку нової літературної української мови. Становлення літературної мови в Галичині було пов'язане з полівекторними державно-суспільними перетвореннями [4]. Неологізми – невеликий за обсягом, але функціонально вагомий шар лексики, який відбиває особливості творення нових слів та тенденції нової української літературної мови на народній основі в Галичині середини XIX століття. Найчастіше неологізми творилися у сферах новітньої термінології, на потреби літературних та суспільних вимог доби, а також для увиразнення засобів поетично-художнього, публіцистичного та наукового стилів. Тогочасні автори керувалися бажанням розвивати мовний потенціал нової літературної мови у різних функціональних стилях, її виражальні можливості, експериментуючи на мовному ґрунті [5].

Аналіз досліджень. Матеріалом для розвідки стали перемиські друки, вміщені головню в альманасі “Лірвак з-над Сяну” 1850 року та періодичному виданні “Перемишлянин”, номери якого виходили друком в 1850-1964 рр. Серед досліджень неологізмів в історії української літературної мови, період ХІХ століття згаданий побіжно, тому на фоні мовознавчих праць, присвячених цьому періоду, варто відзначити розвідку Є.Грицака “Українська літературна мова в Галичині в середині ХІХ сторіччя”, а також у окремій статті “Неологізми Йосипа Лозинського з половини ХІХ сторіччя” [1; 76], яка вийшла друком в 1937 році у журналі “Рідна мова”.

Постановка завдання. Розвідка покликана висвітлити способи та типи творення неологізмів та okazіоналізмів у новій літературній мові Галичини ХІХ століття, проаналізувати приклади нових лексем, встановити їх семантичні особливості, відтак простежити риси мовотворчих процесів доби на тлі розвитку сучасної української літературної мови. Аналіз неологізмів, серед творців яких були Й.Лозинський, А. Добрянський, Л. Данькевич, П. Леонтович та інші, здійснено за такою схемою: слова-переклади охарактеризовані окремо, а головний масив лексем проаналізовано за приналежністю до частин мови, оскільки складно було б визначити конкретні механізми і способи творення цього лексичного шару, чи також віднести їх до конкретних тематичних груп. Інколи вдається простежити чи виявити трансформаційні зміни загальнослов'янських лексем, базуючись на наведених паралелях з інших слов'янських мов.

Виклад основного матеріалу. Способи творення неологізмів розвивалися в двох напрямках – похідні від питомої української лексики, від інших мов, калькування лексем. Дослідник Є.Грицак вказує на те, що серед неологізмів серед тогочасних галицьких авторів домінувало творення лексем “від коренів нашої мови” та “від перетворення чужих слів на український лад” [1, 76]. Спосіб творення неологізмів на основі питомої української, чи, ширше, слов'янської бази, становить половину новотворів. Другим напрямом є адаптація на українському мовному ґрунті, де тип нових лексем зумовлений міжмовними інтерференціями сусідніх слов'янських мов, але також посередництвом угорської, німецької та частково румунської мов. Серед неологізмів ХІХ є так звані “слова-переклади”, які відрізнялися від справжніх неологізмів тим, що фактично були кальковані з коренів чи слів латинської мови, рідше – з старогрецької, а також творилися від старослов'янських коренів. Вони зазвичай позначали міжнародні терміни з наукової, юридичної та церковної сфер, тому згодом вийшли з ужитку, набувши статусу архаїзмів,

проте були популярні серед тогочасної інтелігенції, особливо серед москвофілів, які намагались в такий спосіб “оновити” та модернізувати язичіє.

Яскравими прикладами слів-перекладів можуть бути такі як: *благоузнати* – затвердити (переклад лат. *approbatum*) [2, 23]; *годованець* – вихованець семінарії (пер. лат. *alumnus*), згодом набуло форми *питомець*; *візитація* – канонічні оглядини; *острѣї ізпиту* – згодом *стислі ізпиту* (пор. лат. *examina rigorosa*) – тоді у європейських університетах такі іспити передували отриманню ступеня доктора наук; *періодійні письма* – журнали та часописи [1, 79]. Особливою популярністю користувався в ХІХ столітті новотвір *землепис* – географія, до якого долучив Й.Лозинський також свій варіант *краіопис*, який не ввійшов у активний обіг, а невдовзі обидва неологізми занепали, виявившись оказіоналізмами [3, 24-25]. За посередництвом польської мови прижився неологізм латинського походження *тимчасово* – (пор. пол. *przewizogocznie*), а згодом перейшов у загальноукраїнський активний вжиток. Також часом вживалися паралельні форми: *фільфарок* і *футор* (хутір) [9, 79]. У текстах Й.Лозинського трапляються і богемізми, що мали значення неологізмів: *уближиты* – зашкодити та *притомный* – присутній: “*никому не ублизив*”, “*никому з притомних гостей не прийшло до мисли*” [9, 23].

Деякі авторські лексеми-новотвори, зокрема *всеучилище* – університет, *книгосбѣръ* – книгозбірня, *книгопечатня* – друкарня та *вѣдличный* – синонім (пор. рос. *отлично*) до полонізму *знакомитый* сам Й.Лозинський вважав особливо вдалимими, однак з них прижились лише дві останні. Лексема *книгосбѣръ* – “*згромадивъ великѣй і краснѣй книгосбѣръ*” [11, 30] у такому варіанті не увійшла до вжитку, однак схоже слово *книгозбірня* функціонувало в українській мові до 30-х р., доки його не замінив інтернаціоналізм *бібліотека*, затверджений правописом 1933 р., який дотепер залишився в українській мові як літературна норма. Також дослідник наголошує, що лексема *книгопечатня* – “*купивъ дипломъ на книгопечатню*” [11, 30] згодом зазнала усічення і у формі *печатня* активно вживалася в Галичині до 40-х рр. ХХ століття – як і прикметник *вѣдличный* у значенні “найкращий” стосовно успіхів у науці [10] чи у значенні “знаний”, “відомий” – “*з ученими і знакомитыми вѣдличными мужама зістававъ у писемним відношенню*” [11, 31].

Деякі неологізми були утворені за аналогією до нових понять та найменувань, що виникали у Австро-Угорській імперії [5], наприклад, військова термінологія – прийшли через адаптацію польського аналогу до німецького терміну, було утворене словосполучення *вербовничя коменда* – військово-призовна комісія (пор. пол. *werbownicza komenda*),

а також слова, що ввійшли в моду у пресі: *вылучный* – виключний, оригінальний (пол. *wyłączny*) [8, 618], *смертельник* – звичайна людина (*śmiercielnik*) [8, 450]; слова-привітання – *шанѣсть зложити* – привітатись (*złożyć uszanowanie*) [8, 49-51]; *встискати* – стиснути в обіймах, обійняти (пол. *ściskać*) “*радно друга встискаю*” [9, 20] .

За старослов’янським взірцем утворені такі неологізми, як *глядь* – погляд (взгляд) “*мрачным глядомъ въ всѣхъ вдивився*” [97], *недозорь* – недогляд, *дождить* – йде дощ, дощить тощо, які вживалися головню у літературних творах. Форма *дождить* адаптована для української мови завдяки типовій формі інфінітива. У словах зі спеціалізованих сфер, зокрема освітньої та церковної, а саме: *воститалище* (бурса, інтернат), *испытиватель* (екзаменатор) та *книгохранилище* (у значенні бібліотека) помітні впливи церковнослов’янщини як данина культурній історичній традиції. Реформи у сфері освіти проходили повільно, церковних реформ це стосувалося ще менше, тому саме у цих царинах язичіє та церковнослов’янські впливи найдовше зберігали міцну позицію.

Рідкісне слово *лѣрвакъ* – лірник, кобзар, створене в Галичині, це приклад і неологізму, і окупаціоналізму, і локалізму заразом, оскільки лексема мала свій відповідник на Харківщині – *лірвист*, підтвердження чому Є.Грицак знайшов у словнику Б.Грінченка [1, 50]. Разом з неологізмом *лѣрва* воно зафіксоване у тексті “Лірвака з-над Сяну” – “*Лѣрвакъ окомъ покотывъ – мрачнымъ глядомъ въ всѣхъ вдивився*” та “*Лѣрва сумни дала звуки*” [9, 7].

Щодо головної частини неологізмів, то часто вони складні для тлумачення, тому лише в контексті прикладів можна виявити їх значення. Серед зафіксованих неологізмів, по групованих за частиномовною приналежністю, цікавими видаються наступні.

Іменникову групу презентують лексеми: *генварь* – січень, *грайка* – кобза, *довѣренье* – довір’я, *доводительство* – провід; *воня* – пахощі, *часомѣрець* – хронометр, *недозорь* – недогляд, *моднярка* – кравчиня, швачка, *побѣдьяни* – переможці. Їх специфіку варто розглянути детальніше поряд з прикладами. Лексема *генварь* – січень: “*дня 6 го Генваря 1654 Русь южная соединилась съ сѣвernoю*” [10, 32], *грайка* – кобза “*перестали грайки грати*” [9, 7], *воня* – пахощі “*любымъ тя отдыхомъ вонѣ витають*” [10, 23], “*первесноньки воню багату стелять землицѣ*” [9, 56]. Цікавою для аналізу є лексема *гудба*, *гудьба* – приклад адаптації на українському мовному ґрунті лексем з інших слов’янських мов, оскільки у чеській, словацькій та хорватській лексема *hudba* – має значення “музика”. Натомість в інтерпретації М. Шашкевича (автора цього неологізму) воно набирає значення “гудіння”, “гамір”, а навіть

“музичні розваги”, як у прикладі: “часы заказани вь которыхъ жаднии весѣля, гудьбы и и ни гучнии забавы отправляются не повинни” [11, 7]. Віддієслівний іменник “гудба” у Шашкевича набув саме такого семантичного значення через своє звукове оформлення, оскільки дієслово “гудіти” серед значень має й таке, як негативний для сприйняття звук чи звучання. Лексема *часомѣрець* – хронометр, годинник: “когутъ – *часомѣрець (хронометеръ), прогонитель страхѡвъ*” [10, 46] – новотвір М.Костомарова, що у контексті позначає півня. Авторське бачення наділило півня – птаха, який в уявленні українців завжди співвідносився з часом, тотожністю з годинником; замість традиційної лексеми, М.Костомаров пропонує свій неологізм, хоча поряд подає вже існуючий варіант. Спосіб творення лексеми *часомѣрець* є типовим, однак важливо, що беручи за взірець відоме грецького походження слово *хронометр*, автор творить його за допомогою двох основ з українського мовного запасу: *час* та *міряти*, тим самим підкресливши мовні тенденції творення слів на народній основі.

Лексема *недозорь* – недогляд “*неразь малеькій недозорь газдыни надѣлалъ немало шкоды*” [10, 79] утворена за допомогою префікса *недо* та старослов’янської основи *зорь*; в сучасній УЛМ є низка іменників такого типу на позначення від’ємності з префіксом *недо*, *недосіл*, *недобір* тощо. Закріпилася лексема *недогляд*, теж з старослов’янським коренем *глядь*, кий мав значення 1) дивиться 2) пильнувати, 3) доглядати. Неологізм *моднярка* об’єднує в собі значення швачка, кравчиня, модистка “*женщина не може ити коло моднярки и не заглянути до skleпу*” [11, 71]. *Побѣдьяни* – переможці: “*пѣсни побѣдьян довокѡла вь степныхъ дубровахъ ся ѡтзываютъ*” [9, 19], утворене від спільнослов’янського кореня – як у словах “*побіда*”, “*побідитель*”.

Прикметники: *воняний* – запашний “*глянь на воняни Буга ниви*” [9, 23] та *вонявий* – слова з однаковим значенням, що вживалися паралельно. Утворені за польськими та словацькими аналогіями (відповідно *wonpu* і *wóna*) [7] [8], як і у випадку з іменником *воня*. Також слово *красава* – варіант лексеми *красива*: “*глянь но на тую красаву долину*” [9, 24]. З дієприкметників зафіксовано лексему *неожитий* (парубок) – у значенні неодружений: “*очереть сухій означае неожитиго парѡбка, молодця*” [10, 40], яка радше вживалася стосовно неістот, і зберегла це значення (наприклад, *неожитий дім*) перейшла до сучасного українського лексичного активу.

Прислівникова група неологізмів чимала: *стоняво* – тут у значенні “*навстоячи*”, “*стоячи на ногах*”: “*лѣрвакъ вставъ стоняво – поклонився*” [9, 7] (лірник підвівся і вклонився навстоячи), *надеждно* – з надією:

“тихо всьо ждає, надєждно кождий вдивився” [9, 18], радно – радо, з радістю “радно друга я встискаю” [9, 20], любиво – любо “в загрбній нивѣ.. якъ тамъ любиво!” [9, 31], роспадно (любитися) – дуже сильно, до загину тощо “зъ малу роспадно ся любимъ” [9, 20], радно – радо, радісно “радно друга встискаю” [9, 20], ревливо – “якъ черчить въ них слезка ревливо” [9, 18].

Помітно, що часто автори утворювали інваріанти неологізмів, які виступали у різних частинах мови – як прислівник і прикметник у випадку лексеми *роспадно-роспадный*, чи іменник і прикметник *воня – вонявий*. За допомогою функціонування неологізмів такого типу у різних частинах мови тогочасні творці нової літературної мови прагнули збагатити її лексичний запас новими семантичними значеннями та відтінками.

До дієслівної групи можні віднести такі неологізми: *двизѣти*, *заполонѣтися*, *зжєгты*, *печалѣти*, *схорѣти*, *сцюбити*, *черчити*. Неологізм *двизѣ* “в воздухъ и низъ двизѣ” – означає тремтять, дрижить, очевидно утворене від дієслова “двигтїти”; *зжєглы* – спалили “сонца лучы зжєглы мракъ” [10, 37]; *печалѣти* – сумувати, журитися “довгожь згадковъ намъ знидѣти, довгожь...довго печалѣти?” [9, 32], *сцюбить* – встромить (тут бджола) “сцюбить пищокъ въ зель ковпакъ” [10, 37]; *схорѣли* – “цвѣтки схорѣли свѣжо ѳжили” [9, 18]; *черчити* – від церковнослов’янського “чертити” – провести, прокреслити, тут: залишає слід – “якъ черчить слезка ревливо” [9, 18]. Неологізми *сцюбити*, *зжєгты* та *двизѣти* належать до авторських слів відомого представника галицької інтелігенції Луки Данкевича. Серед дієслів є фольклорний за походженням зворот *вжалуватися слезовъ* – плакати, “вилити жаль у сльозах” тощо, який творить антонімічну пару за значенням: *невжалуватися слезовъ*, тобто “стримати сльози” – “мовчкомъ миленька мовъ скаменѣла й слезковъ ся невжаловала” [9, 21].

Дієприкметник презентований формою *заполонѣлася* зі значенням “зачервонїлася”, “зашарїлася” “нерозцвѣтая розжа спустила стидливо очи, заполонѣлася ще бѣльше” [10, 68] та “при названю имени певного господина заполонїлася” [10, 72]. Поряд з цим неологізмом вживається традиційний зворот “зарумянивѣшиь ѳт стыду” [10, 71]. Вживання таких паралельних форм не було випадковим, воно підкреслювало мовні можливості та різноманітність лексичних форм української мови.

До спроб творення нових лексем належать теж не надто вдалі авторські спроби, які можна вважати оказіоналізмами, оскільки їх вживання було фрагментарним, ситуативним. Це, зокрема, прикметники презентовані лексемами *мягкослужѣй* – що має ніжне звучання, приємний на слух (автор Б. Леонтович), *водобарвный* – безбарвний (кольору води), *рев-*

ливий – зворушливий (утворений за аналогією до загальноукраїнського *ревний*, яке, як паралель, на той час вже функціонувало на Галичині). Також оказіоналізмами виявилися іменникові лексеми типу *муткѡсть* – делікатність м'якість – “*замѣна согласныхъ становить тую муткѡсть и лагѡднѡсть мовѣ славяньськихъ*” [9, 35], *успѣхає* – тут у значенні зумовлює, забезпечує розвиток, спричинює “*замѣна самогласныхъ єдною за другую успѣхає той рухъ въ мовахъ славяньскихъ*” [9, 35], також слово “*розтопастія*” – “*у насѣ старіи стрѣхи поростають мхомъ или розтопастію*” [11, 65], використаний на позначення рослинної різноманітності; тут – різнотрав'я.

На деякі з подібних специфічних новотворів вказує Є.Грицак, маркуючи ці лексеми як “слова рідкі, дивні, неясні та неправильні”; “дивогляди та промахи піонерів” [1, 63], оскільки нерідко з'являлися вони як неправильна форма незрозумілого чи неправильно почутого слова. Це такі оригінальні лексеми як *взыгра* – мелодія, *взыграватися* – гратись, глузувати, *вонячий* “*цвѣток вонячий люди виплекали собѣ*” [9, 90], “*сонце попросило вонячу землю*” [9, 77] – тут у значенні “запашний” (це третій варіант до вищезгаданих лексем *воняний* та *вонявий*) авторства Павла Леонтовича, який був невдалою спробою і не ввійшов у вжиток; також не набув популярності інший новотвір П. Леонтовича, прислівник *несхлюдно* – негарно “*ей брови зближались къ собѣ дуже несхлюдно*” [9, 86]. Мовний зворот, недоліком якого є не зовсім чітке семантичне значення – *марцьова планита* “*они просто въ сторону якъ марцьова планита садили зъ ѡтки ся голось чути дававъ*” [9, 93] – найімовірніше, у контексті вжито у значенні “бігли дуже швидко”, “з розгоном” тощо (знову приклад не надто вдалого авторського задуму П. Леонтовича). Як бачимо, вони не набули широкого вжитку, однак є кілька лексем, що перейшли в активне використання і у сучасній літературній мові: *надѣйный*, *становище* тощо. Всі ці слова-неологізми були у словнику Б. Грінченка, з яким дослідник зв'язав значення лексем нової української мови в Галичині.

Висновки. Як підсумок, варто зазначити, що презентовані неологізми були новаторськими спробами у мовно-літературній творчості тогочасних галицьких авторів, покликаними поповнити та розширити лексичний запас. З перспективи сьогодення, ці слова не закріпилися у активному вжитку, але, попри це, неологізми стали важливим кроком у процесі творення нової української літературної мови, а деякі з них могли б знову ввійти в активний вжиток у сучасній українській літературній мові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Грицак Є. Вибрані українознавчі праці / Упорядник В.Пилипович. – Том II. – Перемишль-Львів : Перемиська бібліотека, 2002. – 490 с.
2. Лірвак з-над Сяну. Перемиські друки середини XIX століття / Упорядник В.Пилипович. – Перемишль : Перемиська бібліотека, 2001. – 441 с.
3. Лозинський М. Галичина в життю України. Українознавство: документи, матеріали, раритети. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – С. 7–65.
4. Стеблій Ф. І. Предтеча „Руської Трійці” : Перемишльський культурно-освітній осередок першої половини XIX ст. / Ф. І. Стеблій // Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Шашкевичівська комісія. Бібліотека Шашкевичіани, №2 (7). – Львів, 2003. – 95 с.
5. Słownik Języka Polskiego, Tom II, PWN pod red. M.Szymczaka, wydanie VIII, Warszawa, 1993. – 1088 s.
6. Słownik Języka Polskiego, Tom III, PWN pod red. M. Szymczaka, wydanie VIII, Warszawa 1993. – 1104 s.
7. Slovník Rusko-slovensky a slovensko-rusky, Táňa Balcová, vyd. – II, Bratislava, 2010. – 856 s.

REFERENCES

1. Hrytsak Ye. Vybrani ukrainoznavchi pratsi / Uporiadnyk V.Pylypovych. – Tom II. – Peremysl- Lviv : Peremyska biblioteka, 2002. – 490 s.
3. Lirvak z-nad Sianu. Peremyski druky seredyiny XIX stolittia / Uporiadnyk V.Pylypovych. – Peremysl: Peremyska biblioteka, 2001. – 441 s.
4. Lozynskiy M. Halychyna v zhyttiu Ukrainy. Ukrainoznavstvo: dokumenty, materialy, rarytety. – Ivano-Frankivsk: Plai, 1999. – S. 7–65.
5. Steblii F. I. Predtecha „Ruskoj Triitsi” : Peremysl'skyi kulturno-osvitnii oseredok pershoi polovyny XIX st. / F. I. Steblii // Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakovycha NAN Ukrainy, Shashkevychivska komisiia. Biblioteka Shashkevychiany, №2 (7). – Lviv, 2003. – 95 s.
6. Słownik Języka Polskiego, Tom II, PVN pod red. M. Szymczaka, wydanie VIII, Warszawa, 1993. – 1088 s.
7. Słownik Języka Polskiego, Tom III, PVN pod red. M. Szymczaka, wydanie VIII, Warszawa 1993. – 1104 s.
8. Slovník Rusko-slovensky a slovensko-rusky, Tana Balcova, vyd. – II, Bratislava, 2010. – 856 s.

Петро БІЛОУСЕНКО,

*доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Запорізького національного університету (Україна, Запоріжжя)
pbilousenko@mail.ru*

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИТОКИ НУЛЬСУФІКСАЛЬНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ІМЕННИКА (СУФІКС -ja)

Визначено склад похідних іменників із суфіксом-флексією -ja в праслов'янській мові та їхню семантику, показано, яку вторинну конкретну семантику розвивали деривати з первинним значенням. У перших утвореннях -ja був "живим" суфіксом, а потім -j цього форманта "розчинився" в структурі слова: у сполученні з негубними приголосними асимілювався попереднім приголосним і зникав, а з губними -j переходив у губний + l. У період дефонологізації йота й були закладені морфонологічні чергування, які бралися до уваги при творенні нових іменників. Розмежування етимології й словотвору дало підстави відмовитися від уведення глибинного j в дериватологічному аналізі, а похідні типу гребля (<grebja), торгівля (<torgovja), круча (<kručja) відносяти до нульсуфіксальних утворень.

Ключові слова: *суфікс-флексія, праслов'янська мова, первинне значення, вторинна семантика, дефонологізація йота, морфонологічні чергування, нульсуфіксальні деривати.*

Лит. 17

Petro BILOUSENKO,

Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Ukrainian language Zaporizhzhya National University (Ukraine, Zaporozhye) pbilousenko@mail.ru

ON THE QUESTION ZERO SUFFIXAL NOUN DERIVATION (SUFFIX -ja)

The composition of derivative nouns with suffix – flex -ja in the Old Slavic Language and its semantics were identified, it was also shown what secondary actual semantics the derivatives with primary meaning developed. In first forming -ja was "alive" suffix, and then -j of this format "disappeared" in the structure of a word: combined with non-labial consonants it assimilated with the previous consonant and disappeared, but with labial -j it transferred to labial + l. Morphological alterations were established in the period of de-phonology of "j", that were taken into consideration during word forming of new nouns. Differentiation of etymology and word formation gave reasons to abandon the introduction of a j- in the derivation

analysis, and such derivatives as гребля (<grebja) (dam), торгівля (<torgovja) (trade), круча, (<krutja)(cliff) started to belong to null suffix formations.

Key words: *suffix-flex -ja, the Old Slavic Language, primary meaning, secondary semantics, de-phonology of "j", morphological alterations, zero suffix derivatives.*

Ref. 17.

Петр БЕЛОУСЕНКО,

доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой украинского языка Запорожского национального университета (Украина, Запорожье) pbilousenko@mail.ru

К ВОПРОСУ ОБ ИСТОКАХ НОЛЬСУФФИКСАЛЬНОЙ ДЕРИВАЦИИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО (СУФФИКС -ja)

Определен состав производных существительных с суффиксом-флексией -ja в праславянском языке и их семантику, показано, какую вторичную конкретную семантику развивали дериваты с первичным значением. В первых образованиях -ja был "живым" суффиксом, а затем -j этого форманта "растворился" в структуре слова: в сочетании с негубными согласными ассимилировался предыдущим согласным и исчезал, а с губными -j переходил в губной + l. В период дефонологизации йота и были заложены морфонологические чередования, которые принимались во внимание при создании новых существительных. Разграничение этимологии и словообразования дало основания отказаться от введения глубинного j в дериватологическом анализе, а такие производные как 'гребля' (<grebja), 'торговля' (<torgovja), 'круча' (<krutja) относить к нульсуффиксальным образованиям.

Ключевые слова: *суффикс флексия, праславянский язык, первичное значение, вторичная семантика, дефонологизация йота, морфонологические чередования, нульсуффиксальные дериваты.*

Лит. 17

Постановка проблеми. Суфікс -ja континує непродуктивний індоєвропейський -yā [16, 83]. Однак у більшості випадків, на думку дослідників, ці основи сформувалися на праслов'янському ґрунті із основ на -ī: *zemī- > zemīa > zemīa*, хоча далеко не завжди їх можна відмежувати від індоєвропейських [1, 304]. Цілком можливим є шлях формування основ на -ja від твірних типу *kъrmiti (>kъrmtja)*, *svētiti (>světja)*, *saditi (>sadja)*. Велика кількість основ на -ja походить від дієслів на -ati: *žędati (>žędja)*, *tъkati (>tъkja) (pritъča)*, де наявність j важко пояснити [Там само].

У праслов'янській мові суфікс -ja творив прикметники жіночого роду, іменників цього роду було небагато, зазвичай мовознавці наводили кілька десубстантивів на -ja, наприклад: ст.-сл. *āīnīfæāā* (рос. *гос-*

пожа, давньопольське *gospodza*, сербське *gōspòđa*), збірне *áðàòðìà* від *áðàòðú*, *áâ÷áð*» від *áâ÷áðú* тощо, окремі деад'єктиви (ñíòòà від соухú) [див. 11, 288-289] та deverбативи: **pъrja* 'боротьба' від **pъrjъ*, **pъrĕti*, **kradja* 'кража' від **krasti*, **kradъ* тощо [див. 15, 122-123]. Лише деякі із реконструйованих дериватів мають чоловічий рід і позначають осіб: **velъtoža*, **pъrĕteča*, **junoša*, **drevedel'a* [11, 288; 15, 123]. Основи на -ā, -jā – варіанти одного класу, які в своїй основній масі належали до *nomina attributive* [1, 280].

Виклад основного матеріалу. Ф.Славський зазначав, що головною функцією суфікса -ja в праслов'янській мові було творення від основ дієслова назв дії, які звичайно могли зазнавати конкретизації, найчастіше в *nomina acti, instrumenti*. При цьому в цій функції -ja заступає первинний -a див. [15, 81]. Дібрані мовні факти загалом підтверджують цю думку. При цьому первинні і вторинні значення, треба думати, могли співіснувати одночасно в одному слові на одних і тих або різних часових і просторових теренах функціонування праслов'янської мови: у статті всі вони подані як окремі слова в різних семантичних групах.

І. Серед *deverbativів* маємо іменники зі значенням *опредметненої* дії: **bĕža* (ЕССЯ 2, 93) 'втеча, біг, рух бігом' від **bĕgti*, **bĕžati*; **gnetja* (6, 166) 'гніт, тиск, натиск' співвідносне з **gnetiti*, **gnesti* 'давити, м'яти, тиснути, здавлювати'; **graja* (7, 102) 'каркання, гомін, шум, крик (людей, птахів)' від **grajati* 'говорити, шуміти, кричати, каркати'; **xodja* (8, 49) 'хода, ходіння' від **xodъ* або **xoditi*; **Puša* – 'кидок у дитячій грі', пор. також значення 'невдача в грі, програш' (15, 206-207); **mel'a* (18, 83) 'помол' (**melti*); **obvin'a* (31, 58) 'обертання, завертання', **obvinoti* 'охопити, опутати, обв'язати, обкрутити, обмотати'; **orzmysl'a* (34, 67) 'міркування, тривале поглиблене мислення, обдумування' (**orzmysliti*); **ĕd'a* 'поїдання' (S I, 81) (**ĕsti*, **ĕть*); **kup'a* 'купівля' (Там само) (**kupiti* 'купити'); **paša* 'пасіння, наприклад, худоби' (Там само) (**pasti*); **pъrd'a* 'прядіння' (**pъrd'ъ*, **pъrĕti*); **stožra* 'стережіння, дозор' (**stergъ*, **sterkti* 'стерегти'); **sъrĕt'a* 'зустріч' (**sъrĕt'ъ*, **sъrĕsti*) (Там само).

Сюди ж примикають й до десятка найменувань *фізичного стану людини, стану, взаємин* в колективах людей, суспільстві: **gryža* 'стурбованість, клопоти, горе, печаль, лайка, сварка, печаль' від **gryzti* 'гризти, кусати, ковгати, жалити, кусати, рвати зубами' (ЕССЯ, 7, 161); **orzmysl'a* (34, 67) 'сумніви, вагання, роздуми, стан заглиблення у власні думки'; *orzpr'a* (203) 'суперечка, звада' (**orzpъrĕti* 'засумніватися, розрізнити, посварити'), пор. **orzpъrja* (ЕСУМ V, 29) 'розбрат, чвари, суперечка' від **orzperti* (*sę*); **leča* 'страх, переляк' похідне від дієслова **lekti* чи **lekatiti* (ЕССЯ, 15, 63); *priťč'a* <(*pri-tъk-ja*) (ЕСУМ IV, 582)

‘випадок’, від **priknōti* ‘приткнути’; **rēdja* (154) ‘порядок’, пов’язано з **rēditi* ‘рядити, розпоряджатися, господарювати’. Пор також найменування хвороб: **gryža* (ЕССЯ, 7, 161) ‘хвороба, біль, грижа, рана, нарив’, *gryža* < **gryzja* (ЕСУМ I, 594) від **gryzti* ‘гризти, ковтати, жалити, кусати, рвати зубами’; **nud’a* ‘насильство, злидні, душевний біль’ від **nudity* ‘змушувати, силувати, мучити, засмучувати’ (S I, 82).

Кілька назв вказує на пізнавальні та аналітичні здібності людини, її бажання, риси характеру, здатності діяти в певному напрямку: *obvin’a* (ЕССЯ 31, 58) ‘хитрість, лицемірство’, **obvinoṭi* ‘охопити, обв’язати, обкрутити, обмотати’, об’єднання з семантикою ‘ухилитися вбік, уникнути’; **orzmysl’a* (34, 67) ‘намір, замисел, розрахунок, розум, мислительна здатність’ **orzmysliti*; **volja* (ЕСУМ I, 423) від **velēti* ‘веліти’ з чергуванням голосних; **nadēja* (IV, 26) ‘надія’ від **nadējati*; **žed’a* ‘прагнення, бажання’ (**žed’ati*) (S I, 82).

Зовсім небагато дериватів, що позначають *номени живої природи*: осіб, тварин, рослин: **gyr’a* ‘коротко стрижений чоловік, гульвіса’ співвідносне з дієсловом **gyrati*, **gyriti* ‘втрачати, витрачати, пиячити, розпутувати, нести, тягнути з трудом’ (ЕССЯ, 7, 222); **l’uša* ‘промокла, ненормальна людина, замазура, нечупара’ співвідносне з **l’uxati* ‘вдаряти’ (15, 206-207); **kleč’a* ‘кляча’, утворено від **klečati* ‘ставати на коліна’ (10, 29-31); **gruša* (7, 156) ‘груша, дерево груші’ співвідносне з **grušiti* ‘руйнувати, товкти, падати з шумом, дрібнити’; **čapja* (ЕСУМ VI, 280) ‘чапля’ від **čapati* ‘чапати, повільно ступати, не поспішаючи’.

Кілька локативів – це переважно деривати з вторинними значеннями, які розвинулися із найменувань опредметнених дій: *grebja* ‘стежинка’ (ЕССЯ 7, 109) – похідне від дієслова **grebti*; **xodja* (8, 49) ‘стежка, дорога’ від **xodъ* або **xoditi*; **lomja* (16, 20) ‘укр. Ломля, гідронім басейну Дніпра’ від **lomiti*; **obvin’a* (31, 58) ‘обхідний шлях’, **obvinoṭi* ‘охопити, опутатися, обв’язати, обкрутити, обмотати’; **orzpon’a* (34, 37) ‘проміжок, відстань між двома точками, прогін’ (**orzpeṭi*); **staja* (ЕСУМ V, 403) ‘займана працівником смуга ниви’ (**stati* ‘стати’); **gord’a* ‘обгороджене місце’ (**gorditi* ‘огороджувати’) (S I, 81); *paša* ‘паша, пасовисько’ (Там само) (**pasti*).

Серед праслов’янських реконструктів маємо близько десятка *інструментальних* найменувань: **gyr’a* ‘гиря’ (ЕССЯ, 7, 222); **kleč’a* ‘деталь риболовної сіті, невода’ (**klečati*, **klečati* ‘ставати на коліна, шкандибати, йти хитаючись, присідати’) (10, 29-31), пор. **kleč’a* ‘прутик, паличка, частина ярма, колода на шию чи ноги скотині, полоз саней, гнуті ручки плуга, дерев’яні кінці хомута’ (Там само); **leč’a* ‘пастка, сильце, капкан, страх, переляк’, похідне від дієслова **lekti* чи **lečati* (15, 63); **l’uša* –

‘коротка паличка, по якій б’ють іншою в гри’ (**l’uxati* ‘вдаряти’) (206-207); *obvin’a* (31 58) ‘пов’язка’, *obvinoti* ‘охопити, опутатися, обв’язати, обкрутити, обмотати’; **obvodja* (31, 62) ‘віжки, повід’ (**obvoditi* ‘ходити навколо чогось, водити навколо, оточувати, огороджувати’); **orzpon’a* (34 37) ‘прилад, на якому розтягують сукно, натягнута шкіра, лук, розпорка’ (**orzpeti*).*

Невелика група дериватів служить для позначення різного роду *pečovин*: **čedja* ‘попіл, луг, осад, пійло для коней, розчин борошна для киселю тощо’ від основи дієслова **čediti* (ЕССЯ, 3, 175); **l’uša* ‘поганий напій, бурда’ (15, 206-207); **loča* ‘бурда, помії, пійло’, похідне від дієслова **ločiti* (244); *mel’a* (18, 83) ‘борошно, зерно, що йде на помол’ (**melti*); **sadja* (ЕСУМ V, 163) ‘сажа, кіптява’, пов’язане з **saditi* (*se*) ‘осідати’; **ed’a* ‘їжа, корм’ (S I, 81); *pred’a* ‘пряжа’ (Там само).

Кілька іменників на -ja називають *snopudu* різного призначення: **grebja* (ЕССЯ 7, 109) ‘канавка на городі для посадки овочів’ (**grebti*); **staja* (ЕСУМ V, 403) ‘хлів, стійло, курінь’ (**stati* ‘стати’); **gord’a* ‘огорожа, будова, гребля’ (S I, 81); **grob’a* ‘насіп, гребля’ (**grebo*, **greti*) (Там само).

Окрім наведених похідних, маємо кілька дериватів із розгляданим суфіксом, що мають *riзну семантику*, наприклад: **gnetja* (ЕССЯ, 6, 166) ‘вага’ (**gnetiti*, **gnesti* ‘давити, м’яти, тіснити, тиснути, здавлювати’); **gyr’a* ‘верхівка дерева’, співвідносне з дієсловом **gyrati*, **gyriti* тягнутися з трудом, витратити’ (7, 222); **kapja* ‘крапля’ (**kapati*) (9, 147), пор. **krapja* від **krapati* ‘те саме’ (12, 94); **l’bža* ‘брехня, неправда’ (**l’bgati*) (S I, 82); **von’a* ‘запах, сморід’, цей немотивований іменник (див. S I, 82; ЕСУМ I, 425), треба думати, на праслов’янському ґрунті почав сприйматися похідним від утвореного від нього дієслова **vonjati*; **oded’a* ‘те, що служить для прикриття, одяг’ (**oded’o*, **oded’a*) (S I, 82); **zor’a* ‘зоря, блиск’ від **zbrěti* ‘дивитися’ (82); **ruja* ‘час годівлі звірів’ (**rutі, rovо* ‘ревіти мукати’) (Там само).

II. Серед праслов’янських реконструкцій є небагато різноманітних в семантичному плані *dead’ektivів*. Це кілька найменувань *осіб жіночої статі, місцин, хвороб, деталей приладів* тощо, наприклад: **brědja* ‘плодове дерево’ від основи **brědъ* ‘фрукт’ (ЕССЯ, 3, 16); *druža*, ‘подруга, дружина’ від **drugъ* (5, 135); *gal’a* ‘темноволоса, смугла жінка’ похідне від прикметника **galъ* ‘чорний, брудний, нечистий’, пор. значення ‘чорна вівця’, тварина чорної масті’ (6, 95); *gošča* ‘гушавина, густий ліс, гуща, осад, щось густе’ твірне з суфіксом -ja від прикметника **gostъ* ‘густий, частий’ (7, 89-90); **osъn’a* (37, 94) ‘деталь ткацького станка, водяного млина’, від прикметника **osъnъ* ‘який стосується осі’; **pustiĭa*

(ЕСУМ IV, 646) 'пустка, пустир' (**pustь* 'дикий'); **suša* 'посуха, суша, сухе місце, материк, земля' (**suxъ*) (S I, 82); **gost'a* 'густина' (**gost'ъ*) (82); **krqŕ'a* 'стрімке, спадисте місце, урвисько' (**krqŕь* 'стрімкий, спадистий, урвистий') (82); **liša* 'хвороба шкіри, лишай' (**lichь* 'поганий, злий') (Там само).

III. Відіменникових утворень із розгляданим формантом теж реконструйовано небагато. Це досить розрізнені в семантичному плані іменування споруд, осіб, рослин, матеріалів тощо. У деяких випадках проглядається структуральне чи увиразнювальне значення розгляданого форманта, наприклад: *elbša* 'вільха', похідне з суфіксом *-ja* від **elbxa* (ЭССЯ, 6, 25); **ěža* 'канал, гребля, загата', похідне від **ěžь* 'у принципі те саме, що й твірне, перегородка на річках для ловлі риби' (60); **gordja* 'огорожа, загін для скотини, гребля', від **gordь* 'стіна, укріплення, твердиня, хлів, огорожа', співвідносне також з дієсловом **gorditi* (7, 36-37); **gospodja* 'господиня, хазяйка', похідне (первинно присвійне) від **gospodь* (60); **gostja* – співвідносне з **gostь* (64); **gyža* 'виноградна лоза, зрізаний пеньок виноградної лози, підшлункова або грудна залоза, нога великої рогатої худоби, холодець із свинячих ніжок' від **gyza* 'те саме' (7, 224); **xodja* (8, 49) 'стежка, дорога' від **xodь* або **xoditi*; *koža*, єдино правильною вважається етимологія, запропонована ще в кінці XIX: **koža* як похідне від **koza*, тобто первинно, очевидно, **kozja* (skora) 'козина (шкіра)' (ЭССЯ, 12, 35-36); **kqŕja* 'будинок, приміщення, клітка для птахів, свинарник, хлів', співвідносне з **kqŕь* 'куток, місце біля багаття' (70); **duša* 'дихання, запах, душа, аніма' від **duchь* 'дихання, запах, дух' (S I, 82); **merža* 'сіть для ловлі риби' від **merga* 'плетінка, тканина' (82); **svět'a* 'світло, свіча' від **svěťь* 'світло'; **večer'a* 'вечеря' від **večerь* 'вечір' (Там само).

Йотовий складник суфікса *-ja*, в сполученні з негубними приголосними в праслов'янський період асимілювався попереднім приголосним і зникав, а сполучення губних з *j* на початку слова переходило в сполучення губних з *l* [14, 53]. Процес зміни приголосних з наступним *j* був завершений у праслов'янській мові [3, 104 та ін.]. Серед дериватологів донедавна не було єдності у поглядах на те, до йотсуфіксальних чи нульсуфіксальних утворень слід відносити континуанти структур типу сучасних *суша, паша, грижа, сажа, капля, гребля* та ін. Дослідники згадані деривати часом відносили до різних утворень. Наприклад, Л.Л.Гумецька вважала іменники *вѣжа, рѣчь, чаща, пуца*, словотворчо непохідними [5, 77], а в структурах *госпожа, торгівля, душа* вбачала суфікс *-j(a)* [Там само 88, 95]. О.Ф.Пінчук іменники типу *кража, ноша, торгівля, будівля* відносив до утворень за різними варіантами однієї словотвірної моделі

“дієслівна основа + -ja”, уважаючи, що альтернативні морфологічні чергування не порушують єдності словотвірної моделі та її елементів [12, 38, 61], а іменник *ноші* розглядав серед структур, утворених за моделлю “дієслівна основа + *ои*” [Там само, 58]. Отже, перед дослідниками мови постає питання глибини відтворення форми твірної основи. Розмежування мети й завдань етимологічного і словотвірного аналізів спричинило те, що багато дослідників історичного словотворення слов’янських мов вважають згадані похідні іменники нульсуфіксальними дериватами [див., наприклад, 7, 48; 17, 5]. В.Лопатін наголошує, що введення елемента *ј* в утворення типу *гуца* (*gust-j-a*), *суша* (*such-j-a*), які в синхронічному плані мають лише нульовий суфікс, є не що інше, як історичний коментар, але ні в якому разі не синхронна морфонологічна презентація [9, 308]. У принципі цей підхід на рівні практичного словотвірного аналізу застосовували Н.Клименко [8, 102 і наступні], В.Максимов [10, 66], Л.Третевич [13, 12] та інші мовознавці.

Висновки. З огляду на це розглядані структури слід відносити до протонульсуфіксальних формантів – тих афіксів, які в праслов’янській мові мали специфічний характер, вони поєднували в собі дві функції: словотвірну й флексійну, тобто виконували роль дериваційних формантів і одночасно вказували на належність дериватів до певного типу відмінювання. Тематичний суфікс поступово втрачає своє словотвірне значення [17, 12-13], згодом він повністю поглинувся флексією. У писемних пам’ятках української мови з найдавніших часів такі структури вже належать до нульсуфіксальних. Їх кількість постійно збільшується, «нульовий суфікс [...] формує розгалужену систему словотвірних типів у межах трьох словотвірно-семантичних полів – абстрактності, предметності та абстрактності» [4, 16], до того ж «функціональна активність нульсуфіксальних дериватів спричинена їхньою потужною впливовою силою – експресивністю [2, 17]. Серед них особіне місце займають і деривати з давнім суфіксом -ja. У праслов’янській мові їх було порівняно небагато, однак у них нерідко виразно прозирають сучасна семантика і звучання. В українській мові внаслідок згаданих фонетичних процесів цей афікс збігся з формантом *нульовий суфікс + флексія -а (-o-a)* За зразком праслов’янських похідних в історії української мови впродовж більше тисячоліття утворено немало дериватів із чергуваннями губних і негубних приголосних, підстав для яких давно вже не було.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бернштейн С.Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Чередования, именные основы. – М. : Наука, 1974. – 379 с.

2. Біленко Т.Г. Поетика нульсуфіксації : Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Запоріжжя, 2004. – 20 с.
3. Ван-Вейк Н. История старославянского языка. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1957. – 368 с.
4. Волинець Г.М. Нульсуфіксація в словотвірній системі українського іменника : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. – Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.
5. Гумецька Л.Л. Нарис словотвірної системи української актової мови. – К. : Наук. думка, 1958. – 298 с.
6. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование – М. : Просвещение, 1973. – 304 с.
7. Дубограева М.П. Соотносительные существительные и глаголы в древнерусском языке // Весник Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя В.І.Леніна. Сер. IV. Філалогія. Журналістыка. – 1969. – № 2. – С. 46–50.
8. Клименко Н.Ф. Система афіксального словотвору сучасної української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1973. – 188 с.
9. Лопатин В.В. Русская словообразовательная морфемика – М. : Наука, 1977. – 316 с.
10. Максимов В.И. Суффиксальное словообразование имен существительных в русском языке. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1975. – 224 с.
11. Мейе А. Общеславянский язык. – М.: Изд-во вост. л-ры, 1951. – 491 с.
12. Пінчук О.Ф. Словотвірна структура віддієслівних іменників сучасної української літературної мови // Морфологічна будова сучасної української мови. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 35–82.
13. Третьевич Л.М. Нулевая суффиксация имен существительных в современном украинском языке : Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ужгород, 1980. – 25 с.
14. Шахматов А.А. Очерк древнейшего периода истории русского языка. – Петроградъ, 1915. – 369 с.
15. Bräuer H. Slavische Sprachwissenschaft. II Formenlehre. 1. Teil. – Berlin, 1969. – 191 s.
16. Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego // Słownik prasłowiański. – Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdańsk. Tom 1. – 1974.
17. Woźtyła-Świerowska M. Prasłowiańskie abstractum. Słowotworstwo. Semantyka/ Formacje tematyczne. – PAN. Prace Sławistyczne 30. – Wrocław – Warszawa. 1992. – 185 s.

Джерела

- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С.Мельничука. – К.: Наукова думка, 1982–1988. –Т. 1–3.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков : Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н.Трубачева. – М. : Наука, 1974 – 2001. – Вып. 1–28.
- S – Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego // Słownik prasłowiański. – Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdańsk. Tom 1-3. – 1974-1979.

REFERENCES

1. Bernshteyn S.B. Ocherk sravnitel'noy gramatyki slavyanskikh yazykov. Cheredovaniya, imennyye osnovy. – M. : Nauka, 1974. – 379 s.
2. Bilenko T.H. Poetyka nulsufiksatsii: Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk. – Zaporizhzhia, 2004. – 20 s.
3. Van-Veyk N. Istoriya staroslavjanskogo yazyka. – M. : Izd-vo inostr. l-ry, 1957. – 368 s.
4. Volynets H.M. Nulsufiksatsiia v slovotvirniyi systemi ukrainskoho imennyka : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: spets. 10.02.01. – Zaporizkyi natsionalnyi universytet. – Zaporizhzhia, 2009. – 20 s.
5. Humetska L.L. Narys slovotvirnoi systemy ukrainskoi aktovoi movy. – K. : Naukova dumka, 1958. – 298 s.
6. Zemskaya E.A. Sovremennyy russkiy yazyk. Slovoobrazovanie – M. : Prosveschenie, 1973. – 304 s.
7. Dubograeva M.P. Sootnositel'nyie suschestvitel'nyie i glagoly v drevnerusskom yazyke // Vesnik Belaruskaga dzyarzhavnaga universiteta imia U.I. Lenina. Ser. IV. Filologia. Zhurnalistyka. – 1969. – № 2. – S. 46–50.
8. Klymenko N.F. Systema afiksalnogo slovotvoru suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. – K. : Naukova dumka, 1973. – 188 s.
9. Lopatin V.V. Russkaia slovoobrazovatel'naiia morfemika. – M. : Nauka, 1977. – 316 s.
10. Maksimov V.I. Suffiksialnoe slovoobrazovanie imen suschestvitel'nykh v russkom yazyke. – L. : Izd-vo Leningradskogo un-ta, 1975. – 224 s.
11. Meye A. Obschslavyanskiy yazyk. – M.: Izd-vo vost. l-ry, 1951. – 491 s.
12. Pinchuk O.F. Slovotvirna struktura viddiieslivnykh imennykiv suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy // Morfolohichna budova suchasnoi ukrainskoi movy. – K.: Naukova dumka, 1975. – S. 35–82.
13. Tretevich L.M. Nulevaia suffiksatsiia imen suschestvitel'nykh v sovremennom ukrainskom jazyke: Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. – Uzhgorod, 1980. – 25 s.
14. Shahmatov A.A. Ocherk drevnyshyago perioda istorii russkago yazyka. – Petrograd, 1915. – 369 s.
15. Brauer H. Slavische Sprachwissenschaft. II Formenlehre. I. Teil. – Berlin, 1969. – 191 s.
16. Slavski F. Zarys slowotworstwa praslowianskiego // Slownik praslowianski. – Wroclaw. Warszawa. Krakov. Gdansk. Tom 1. – 1974.
17. Wojtyla-Sviersovska M. Praslowianskie abstractum. Slowotworstwo. Semantyka / Formacje tematyczne. – PAN. Prace Slawistyczne 30. – Wroclaw – Warszawa. 1992. – 185 s.

Sources

- ESUM – Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: V 7 t. / Za red. O.S.Melnychuka. – K.: Naukova dumka, 1982–1988. –T. 1–3.
- ESSYa – Etymolohycheskyi slovar slavyanskykh yazykov: Praslav. leks. fond / Pod red. O.N.Trubacheva. – M.: Nauka, 1974 – 2001. – Vyp. 1–28.
- S – Slawski F. Zarys slowotworstwa praslowianskiego // Slownik praslowianski. – Wroclaw. Warszawa. Krakov. Gdansk. Tom 1-3. – 1974-1979.

Лариса БОЙКО,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Запорізького національного університету (Україна, Запоріжжя)*

Світлана САБЛІНА,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Запорізького національного університету (Україна, Запоріжжя)*

sablina_sv@meta.ua

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З КОМПОНЕНТОМ 'КОЛЬОРОНАЗВА' В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ

У статті виявляються універсальні та етнічні особливості назв кольору в складі фразеологізмів – лінгвокультурологічних знаків національної специфіки. Висока частотність уживання хроматичних й ахроматичних кольороназв у фразеологізмах антропоцентричної спрямованості пов'язуємо з тим, що кольори є універсальними функціональними реаліями й можуть бути легко використані при побудові різних мовних і культурних моделей, у тому числі й фразеологічних. Доведено, що колірний код співвідноситься з найдавнішими архетипними уявленнями людини, несе інформацію про культурні норми, відображає світоглядні установки українців: кодує, описує, структурує і оцінює буття людини.

Ключові слова: *фразеологічні одиниці, кольороназва, мовна картина світу, семантика.*

Лім. 13.

Larysa BOYKO,

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of
Ukrainian language Zaporizhzhya National University
(Ukraine, Zaporozhye)*

Svitlana SABLINA,

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of
Ukrainian language Zaporizhzhya National University
(Ukraine, Zaporozhye) sablina_sv@meta.ua*

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH 'COLOR' IN THE LANGUAGE PICTURE OF WORLD UKRAINIAN

In the article universal and ethnic characteristics of color names composed phraseologisms – symbols of national linguistic and cultural specificity – are

detected. High frequency use of chromatic and achromatic of color names in Idiom anthropocentric orientation associated that color functional realities are universal and can be easily used in the construction of different linguistic and cultural patterns, including phraseology. Proved that the color code is related to the ancient archetypal representations of man, is carried information about cultural norm, is reflected Ukrainian outlook settings: encoding, describes, structure and estimates of human existence.

Key words: *phraseological units, color term, language picture of world, semantics.*
Ref. 13.

Лариса БОЙКО,

*кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка
Запорожского национального университета (Украина, Запорожье)*

Светлана САБЛИНА,

*кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского
языка Запорожского национального университета (Украина,
Запорожье) sablina_sv@meta.ua*

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С КОМПОНЕНТОМ ‘ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЕ’ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА УКРАИНЦЕВ

В статье выявляются универсальные и этнические особенности названий цвета в составе фразеологизмов – лингвокультурологических знаков национальной специфики. Высокая частотность употребления хроматических и ахроматических цветообозначений в фразеологизмах антропоцентрической направленности связываем с тем, что цвета являются универсальными функциональными реалиями и могут быть легко использованы при построении различных языковых и культурных моделей, в том числе и фразеологических. Доказано, что цветовой код соотносится с древнейшими архетипными представлениями человека, несет информацию о культурных нормах, отражает мировоззренческие установки украинцев: кодирует, описывает, структурирует и оценивает бытие человека.

Ключевые слова: *фразеологические единицы, цветоназвание, языковая картина мира, семантика.*

Лит. 13.

Постановка проблеми. Одним із перспективних напрямів у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці, за спостереженнями сучасних дослідників, є вивчення проблеми глибинних зв'язків між мовою й етносом, мовою й національною ментальністю, розв'язання якої сприяє розкриттю механізмів відображення національної концептуальної карти-

ни світу певного народу у відповідній мовній картині світу. Вивчення взаємозв'язку мови і національної культури, а також його відображення в мовних одиницях набуло особливої ваги за останні десятиліття, які позначалися виокремленням та формуванням самостійної науки в галузі лінгвістики – етнолінгвістики, у межах якої плідно працює низка мовознавців сучасності (З. Василько, В. Жайворонок, В. Маслова, В. Постовалова та ін.) [3, 267].

Аналіз досліджень. Проблеми символічної семантики кольору постійно привертають увагу етнографів, мистецтвознавців, мовознавців (І. Гуменюк, Л. Ковбасюк, О. Кучерук, М. Сурипа). Мовні концепти кольору в зіставному аспекті досліджує Г. Яворська. Спираючись на висновки А.Вежбицької про важливість урахування сталих асоціативних зв'язків між концептом кольору і його прототипом, Г. Яворська розвиває цю думку й зазначає, що для основних позначень кольорів їхні прототипи (небо, вода, рослинність, вогонь, кров) водночас є архетипами, тобто потужними міфологічними і міфопоетичними символами. З огляду на це дослідниця робить припущення, що певні риси архаїчної концептуалізації можуть позначатися на семантиці назв кольорів, пов'язаних з відповідними архетипами, і вважає за потрібне брати до уваги такі зв'язки для несуперечливої інтерпретації особливостей мовних концептів кольору [13, 42].

Така ж архаїчна концептуалізація світу відбита й у фразеології, адже специфіка народного мислення, світосприйняття та світобачення сконденсована у фразеологічних одиницях мови, особливих елементах мовної картини світу, збережених із найдавніших часів. Тому дослідження кольоративів у структурі української фразеології видається перспективним у плані подальшого з'ясування питання архетипних етнічних концептів та їх стійкості й самобутності.

Останнім часом фразеологічні одиниці з “кольороназвою” все більше привертають увагу сучасних мовознавців (О. Кучерук, І. Гуменюк, Л. Ковбасюк, Т. Семашко), переконаних, що “фразеологізми з компонентом “кольороназва” належать до тієї частини номінативного складу мови, яка характеризується яскраво вираженою культурно-національною самобутністю” [3, 268]. Утім увага сучасних мовознавців зосереджена здебільшого на зіставному аспекті вивчення назв кольорів як елементів національно-мовної картини світу у фразеологізмах: найвдалішим вважаємо дослідження І. Гуменюк, яка виявила особливості вживання “кольороназв” у складі фразеологізмів двох мов (англійської та української) висновкуючи, що, незважаючи на деякі розбіжності у вживанні “кольоративів” у досліджуваних мовах, переважна більшість

фразеологічних одиниць, що містять назви кольорів, при перекладі на українську зберігають свою структуру [2, 217], що однозначно вказує на архетипну модель таких фразеологізмів.

Переконані, що фразеологічні одиниці з компонентом “кольороназва” потребують подальшого вивчення в плані тематичного членування, виявлення семантичних та граматичних критеріїв класифікації, а також вивчення специфіки кольоросприймання українцями.

Виклад основного матеріалу. Фразеологізми з колоративами супроводжують та характеризують майже всю людську діяльність, світ навколо людини та саму людину. Колір, як невід’ємна частина сприйняття людиною світу, пронизує фразеологію української мови та кумулятивно передає характеристики людського життя.

Для людини колір є не просто об’єктивною характеристикою, але й моральною, естетичною категорією, яка виражає оцінки, норми, установки. Фразеологізми з використанням кольору супроводжуються оцінними конотаціями, у зв’язку з чим вони співвідносяться з ціннісною картиною світу окремої національної культури [1, 351].

В основі семантичної опозиції мовного моделювання картин світу крізь призму «добре-погане» в українській фразеології використовуються переважно ахроматичні кольори, з них усе ж високочастотним є чорний колір: *білими нитками шитий* [7, 55], *біла гарячка* [11, 95], *чорним по білому* [8, 255], *видавати чорне за біле* [7, 89], *серед білого дня* [8,197], *напитися молока з-під чорної кобили (корови)* [9, 212], *чорна хвороба* [5, 167], *чорна невдячність* [8,255], *чорні дні* [8,256], *про чорний день* [8,171], *тримати в чорному тілі* [8,231], *чорно перед очима* [11, 594]. Такий факт цілком очікуваний з огляду на те, що “Стійкий асоціативний зв’язок між чорним кольором та ідеєю зла, пороку можна віднести до розряду індоєвропейських семантичних універсалій. В основі фразеологічних сполучень із колоративами “чорний” і “білий” лежить протиставлення давніх архетипів, які були уособлені цими кольорами: життя й смерть, добро й зло, буття й небуття, позитивне й негативне” [4].

Але й інші основні кольороназви та відтінки широко вживаються у фразеології української мови, що вказує на специфіку асоціативно-культурних традицій етносу.

Зібраний фразеологічний матеріал з компонентом “хроматична кольороназва” однозначно вказує на те, що здебільшого характеризується, перефразовується чи описується зовнішній або внутрішній світ людини. Серед них можна виділити такі основні підгрупи:

- фразеологізми, що характеризують фізіологічний стан людини,

проектований на її зовнішність, а тому легко асоційований із тим чи тим кольором: *красива, як коняка сива* [9, 172], *метр (метир) шури, ложка синьої крові* [9, 206], *синькою торгувати* [9, 131], *синьку продавати (торгувати)* [9, 131], *білий як крейда* [11, 101], *руки посиніли* [11, 680], *синіх птахів ловити* [9, 258], *схопити жовтиків* [9, 131], *зеленку продавати* [9, 131], *в очах зеленіє (жовтіє)* [11, 332], *аж червоні вогні в очах мигтять (блискотять)* [11, 137], *як з білої гарячки* [11, 30]. Наведені приклади переконують у тому, що відтінки синього, жовтого та їх поєднання асоціюються в українців із хворобливим станом людини. Однею з причин уживання кольороназви “синій” у фразеологізмах із негативним оцінним й емотивним зарядом, є, мабуть, “характерна комунікативна стратегія ослаблення, затемнення небажаної предметно-понятійної спрямованості лексичного значення, тобто явище евфемізації, бажання уникнути прямого найменування хвороб, вад фізичних чи розумових, віку, смерті, неприємних відчуттів і фізіологічних процесів” [1];

– фразеологізми, що характеризують людину за різними ознаками: походженням (*біла кість* [11, 378], *у жилах тече голуба (блакитна) кров* [11, 378], *сіра свита* [11, 781]); недосвідченістю (*ходить з темними очима* [11, 594], *молодий та зелений* [11, 332], *жовтороте пташеня* [11, 191], *зелено під носом* [12, 50], *в голові зелені овочі* [9, 87], *зелений півень* [9, 241], *хвіст зелений* [9, 320]). На наш погляд, саме такі кольороназви в складі фразеологізмів беруть на себе роль індивідуалізатора людини серед інших, і проводять межу між поняттями “людина індивідуальна” й “людина соціальна”;

– фразеологізми із кольороназвами-маркерами якоїсь риси характеру людини: а) наївності: *бачити (все) в рожевому світлі* [11, 19], *дивитися крізь рожеві окуляри (скельця, рожеву призму)* [11, 236], *думать про зелених горобців* [12, 40], *дивитися через темні окуляри* [6, 787]; злості: *аж у роті чорно* [11, 762], *в (у) роті чорним бархатом вислано* [12, 25], *сатана – зелені очі* [12, 126], *сатана з зеленими очима* [12, 126], *у носі чорно* [9, 221], *чорна душа* [8, 391], *дивитися самим білим* [9, 40], *чорна злість* [8, 273], *чорної пам'яті* [11, 605]; скупості: *жаба зелена* [9, 126]; хитрості: *з зеленою мухою в носі* [9, 215]; примхливості: *захотіти хліба чорного з маслом машинним* [9, 321], *захотіти рожевого слоника* [9, 287]; скритності: *темний ліс* [59, 451]; брехливості (*казка про білого бичка* [11, 28], *видавати біле за чорне* [11, 29], *білими нитками шитий* [11, 30], *сон рябої кобили* [9, 162], *сон вороної кобили* [9, 162], *оказія бурої баби* [12, 100], *казка про сірого бичка* [11, 28], *білої кобили сон* [9, 310], *білу стіну молоком білити* [9, 297]. Як бачимо, представлені кольороназви у фразеологізмах антропоцентричної спрямованості далеко

неоднакові, але й вони виявляють факт пріоритетного уживання темних кольорів холодного спектру при фразеологізації тієї чи тієї риси характеру людини;

– фразеологізми, що позначають людські емоції та почуття, зокрема, бажання: *рожеві мрії* [11, 511]; здивованість: *як баран на нові ворота рябого собаки* [9, 33]; радість, веселощі: *ловити білі метелики* [11, 30]; журба, страждання: *на білий світ не дивився б* [11, 234], *не бачити світу білого* [11, 30], *білі ручки ламати* [11, 413], *як чорна хмара* [11, 530], *нудити (занудити) білим світом* [6, 507], *чорна меланхолія* [8, 373]. Як і в попередній підгрупі фразеологізмів переконаємося, що колір, реалізований у відповідних прикметниках, має асоціативну природу й стає символом.

В окрему групу фразеологізмів з “кольороназвою” виділяємо ті, що вживаються на позначення часових характеристик: *від світу білого до темної ночі* [11, 30], *до білого дня (світа)* [11, 30], *до білого снігу* [11, 30], *старий як білий світ* [11, 858], *до нових (зелених) віників* [11, 105], *як білі мухи полетять* [12, 157], *до білих (синіх, червоних) віників (пряників)* [9, 65], *за горою Білою* [9, 92], *як грім серед білого дня* [9, 100], *до білих мух* [9, 215], *як пекло позеленіє* [9, 236], *з сивини віків (століть)* [6, 217], *дожидать білих віників* [12, 38] та просторових характеристик: *білим світом* [11, 787]; *за синім морем* [11, 506], *за синє море* [11, 506], *на білий світ* [6, 981], *у білий світ, як у копієчку* [11, 389]. В основі цих фразеологізмів знаходяться архетипні значення кольороназв, обумовлені первинними асоціаціями та реакціями на колір найважливіших для людини явищ і об'єктів дійсності: дня, ночі, води, зміни сезону.

Висновки. Високу частотність уживання хроматичних й ахроматичних кольороназв у фразеологізмах антропоцентричної спрямованості пов'язуємо з тим, що кольори є універсальними функціональними реаліями й можуть бути легко використані при побудові різних мовних і культурних моделей, у тому числі й фразеологічних.

У випадку із фразеологією з колоративами правомірно говорити про колірний код, який співвідноситься з найдавнішими архетипними уявленнями людини, несе інформацію про культурні норми, відображає світоглядні установки українців: кодує, описує, структурує і оцінює буття людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гатауллина Л.Р. Роль цветообозначений в концептуализации мира : автореф. дисс. на соискание науч. степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.20 «Общее языкознание» / Л. Р. Гатауллина. – Режим доступа : <http://cheloveknauka.com/rol-tsvetooboznacheniy-v-kontseptualizatsii-mira>.

2. Гуменюк І. І. Колористика у фразеології – ключ до культурної інтерпретації (на матеріалі англійської та української мов) / І. І. Гуменюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту. Філологічні науки. – Вип.11. – Т.1. – Кам'янець-Подільський : "Абетка-НОВА", 2005. – С. 211–217.
3. Ковбасюк Л. А. Фразеологічні одиниці з компонентом “кольороназва” як елементи національно-мовної картини світу (на матеріалі німецької та англійської мов) / Л.А. Ковбасюк // Проблеми зіставної семантики : [зб. наук. ст.]. – Вип.7. – Київ : Вид. центр КНЛУ, 2005. – С. 267–273.
4. Козько Н. А. Семный анализ фразеологических единиц, содержащих название цвета (на примере прилагательных black, white) : [Электронный ресурс] / Н.А. Козько. – Режим доступа : <http://www.gramota.net/materials/1/2009/2-2/27.html>.
5. Коломієць М.П. Словник фразеологічних синонімів / М.П. Коломієць, Є.С. Регушевський; [за ред. Винника В. О.]. – К. : Радянська школа, 1988. – 200 с.
6. Словник фразеологізмів української мови / [уклад.: В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
7. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови : у 2 т. – Т.1. / Г.М. Удовиченко. – К. : Вища школа, 1984.
8. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови : у 2 т. – Т.2. / Г.М. Удовиченко. – К. : Вища школа, 1984.
9. Ужченко В.Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 348 с.
10. Фомина В.С. Формирование и развитие фразеологических единиц с названиями основных цветов спектра как их компонентами : автореф. дисс. на соискание науч. степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / В.С. Фомина. – Режим доступа : <http://cheloveknauka.com/v/490326/a/#?page=1>
11. Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / [уклад. В. М.Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 1993. – Кн.1-2. – 984 с.
12. Чабаненко В.А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянини / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя. 2001. – 201 с.
13. Яворська Г. Мовні концепти кольору (до проблеми категоризації) / Г. Яворська // Мовознавство. – 1999. – № 2,3. – С. 42–43.

REFERENCES

1. Gataullina L.R. Rol tsvetooboznacheniy v kontseptualizatsii mira : avtoref. diss. na soiskanie nach. stepeni kandidata filol. nauk : spets. 10.02.20 «Obschee yazykoznanie» / L. R. Gataullina. – Rezhim dostupu : <http://cheloveknauka.com/rol-tsvetooboznacheniy-v-kontseptualizatsii-mira>.
2. Humeniuk I.I. Kolorystyka u frazeolohii – kluchi do kulturnoi interpretatsii (na materialii anhliiskoi ta ukrainskoi mov) / I. I. Humeniuk // Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzh. un-tu. Filolohichni nauky. – Vyp.11. – Т.1. – Kamianets-Podilskiy : "Abetka-NOVA", 2005. – S. 211–217.

3. Kovbasiuk L.A. Frazeolohichni odynytsi z komponentom “koloronazva” yak elementy natsionalno-movnoi kartyny svitu (na materialii nimetskoï ta anhliiskoi mov) / L.A. Kovbasiuk // Problemy zistavnoi semantyky : [zb. nauk. st.]. – Vyp.7. – Kyiv : Vyd. tseñtr KNLU, 2005. – S. 267–273.
4. Kozko N.A. Semnyi analiz frazeologicheskikh edynits, soderzhaschih nazvanie tsveta (na primere prilagatelnykh black, white) : [Elektronniy resurs] / N.A. Kozko. – Rezhim dostupu : <http://www.gramota.net/materials/1/2009/2-2/27.html>
5. Kolomiets M.P. Slovnyk frazeolohichnykh synonymiv / M.P. Kolomiets, Ye.S. Rehushevskiy; [za red. Vynnyka V.O.]. – K. : Radianska shkola, 1988. – 200 s.
6. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy / [uklad.: V. M. Bilozhenko ta in.]. – K. : Naukova dumka, 2003. – 1104 s.
7. Udovychenko H.M. Frazeolohichni slovnyk ukrainskoi movy : u 2 t. – T.1. / H.M. Udovychenko. – K. : Vyshcha shkola, 1984.
8. Udovychenko H.M. Frazeolohichni slovnyk ukrainskoi movy : u 2 t. – T.2. / H.M. Udovychenko. – K. : Vyshcha shkola, 1984.
9. Uzhchenko V.D. Frazeolohichni slovnyk skhidnoslobozhanskykh i stepovykh hovirok Donbasu / V.D. Uzhchenko, D.V. Uzhchenko. – Luhansk : Alma-mater, 2005. – 348 s.
10. Fomina V.S. Formirovanie i razvitie frazeologicheskikh edynits s nazvaniyami osnovnykh tsvetov spektra kak ih komponentami : avtoref. diss. na soiskanie nauch. stepeni kandidata filol. nauk : spets. 10.02.01 «Russkiy yazyk» / V.S. Fomina. – Rezhim dostupu : <http://cheloveknauka.com/v/490326/a?#?page=1>
11. Frazeolohichni slovnyk ukrainskoi movy : u 2 kn. / [uklad. V.M. Bilozhenko ta in.]. – K. : Naukova dumka, 1993. – Kn. 1-2. – 984 s.
12. Chabanenko V. A. Frazeolohichni slovnyk hovirok Nyzhnoi Naddniproshchyny / V.A. Chabanenko. – Zaporizhzhia. 2001. – 201 s.
13. Yavorska H. Movni kontsepty koloru (do problemy katehoryzatsii) / H. Yavorska // Movoznavstvo. – 1999. – № 2, 3. – S. 42–43.

Світлана ГІРНЯК,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) s.girnjak10@gmail.com

СТАН МОВНО-КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ У КОНЦЕПЦІЇ М. ЛОЗИНСЬКОГО

У пропонованій статті схарактеризовано стан мовно-культурного розвитку Східної Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст., окреслено перспективи подальшого розвитку краю на основі аналізу праць Михайла Лозинського «Утворення українського коронного краю в Австрії» (1915 р.), «Галичина в життєві України» (1916 р.), «Сорок літ діяльності "Просвіти"». В 40-літній Ювілей Товариства» (1908 р.), «Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині» (репринтне видання, 1994 р.). Доведено, що кінець ХІХ – початок ХХ ст. – це період значних зміни у свідомості українського народу, перш за все його передової частини – інтелігенції, завдяки якій значно активізувалося політичне і культурне життя українців Наддніпрянищини та русинів Галичини, що і призвело до появи численних українських партій, видань, освітніх закладів, наукових товариств, організацій та об'єднань.

Ключові слова: мовно-культурна ситуація, мова, освіта, література, наукове життя, Галичина, коронний край.

Лит. 8.

Svitlana HIRNYAK,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department Philological Disciplines and Methods of Their Teaching in Primary School Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) s.girnjak10@gmail.com

STATE LINGUISTIC AND CULTURAL DEVELOPMENT OF EASTERN HALYCHYNA LATE XIX – EARLY XX CENTURIES IN CONCEPT M. LOZINSKIJ

This article the state of linguistic and cultural development of Halychyna late XIX – early XX century is characterized, the prospects for further development of the region based on the analysis of works of Michael Lozinskij «Formation of Ukrainian crownland in Austria» (1915), «Galicia life in Ukraine» (1916), «Forty years of «Enlightenment», «In the 40-year anniversary of the Society» (1908), «Ukraine's and

Russophiles among Ukrainian-Russian people in Halychyna»» (reprint edition, 1994) is outlined. It has been proved that the end of the nineteenth – early twentieth century, a period of significant change in the consciousness of the Ukrainian people, primarily its best part – the intelligentsia, through which significantly intensified political and cultural life of the Ukrainian Dnieper and Ruthenium Halychyna, which led to the emergence of many Ukrainian parties, the media, educational institutions, scientific societies, organizations and associations.

Key words: *linguistic and cultural situation, language, education, literature, academic life, Halychyna, crown land.*

Ref. 8.

Светлана ГИРНЯК,

кандидат филологических наук, доцент кафедры филологических дисциплин и методики их преподавания в начальной школе Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) s.girnjak10@gmail.com

СОСТОЯНИЕ ЯЗЫКОВО-КУЛЬТУРНОГО РАЗВИТИЯ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЫ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКОВ В КОНЦЕПЦИИ М. ЛОЗИНСКОГО

В предлагаемой статье дана характеристика состояния культурно-языкового развития Восточной Галичины конца XIX – начала XX в., намечены перспективы дальнейшего развития края на основе анализа трудов Михаила Лозинского «Образование украинского коронного края в Австрии» (1915 г.), «Галичина в жизни Украины» (1916 г.), «Сорок лет деятельности "Просвиты". В 40-летний юбилей Общества» (1908 г.), «Украинство и москвофильство среди украинско-русского народа в Галичине» (репринтное издание, 1994 г.). Доказано, что конец XIX – начало XX в. – это период значительных изменений в сознании украинского народа, прежде всего его передовой части – интеллигенции, благодаря которой значительно активизировалась политическая и культурная жизнь украинцев Надднепрянины и русинов Галичины, что и привело к появлению многочисленных украинских партий, изданий, образовательных учреждений, научных обществ, организаций и объединений.

Ключевые слова: *языково-культурная ситуация, язык, образование, литература, научная жизнь, Галичина, коронный край.*

Лит. 8.

Постановка проблеми. Мова відображає не тільки соціальну історію народу, але й усі найважливіші етапи його культурного розвитку. Окрім того, рівень культури народу визначається ступенем розвиненості мови. Мові притаманна дивовижна здатність пристосовуватися до

життя її носіїв, відповідати на їх запити, ускладнювати свою структуру відповідно до розвитку суспільства і разом із тим впливати на удосконалення суспільного устрою [5, 32]. Мова і народ перебувають у тісному взаємозв'язку, вони постійно взаємодіють і впливають на розвиток один одного. Усе це дає підстави стверджувати про нерозривний зв'язок між життям мови і поступом людського суспільства. Саме тому філологи, історики, громадсько-політичні діячі, що жили і творили на межі ХІХ – ХХ століть так детально аналізували особливості розвитку мовної, культурної, політичної, економічної ситуацій, що склалися на різних українських землях.

Аналіз досліджень. Серед праць, які розкривають окреслені проблеми, можемо назвати такі наукові розвідки «*Современная Галиция*» Л. Василевського, «*Про українську мову і українську справу*» М. Грушевського, «*Чудернацькі думки про українську національну справу*» М. Драгоманова, «*Як живеться українському народові в Австрії*» В. Левицького, «*Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії*» М. Возняка, «*Про українську літературну мову*» Є. Чикаленка й інші.

Мета статті – схарактеризувати стан мовно-культурного розвитку Східної Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст., проаналізувати розвиток краю на основі аналізу праць Михайла Лозинського «*Утворення українського коронного краю в Австрії*» (1915 р.), «*Галичина в життю України*» (1916 р.), «*Сорок літ діяльності “Просвіти”. В 40-літній Ювілей Товариства*» (1908 р.), «*Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині*» (репринтне видання, 1994 р.).

Вклад основного матеріалу. *Михайло Лозинський* /30.07.1880 р. – 3.11.1937 р./ – непересічна особистість, яскравий представник української інтелігенції Східної Галичини, відомий публіцист, театральний критик і політичний діяч. М. Лозинський навчався в Станіславській бурсі, Львівській академічній гімназії, правничому відділенні Львівського університету, а згодом продовжив своє навчання у Відні й Цюріху (Швейцарія). У 1914 р. М. Лозинський отримує ступінь доктора права у Віденському університеті, а з 3.03.1919 р. працює заступником державного секретаря (міністра) закордонних справ Західної області УНР. У 1921 – 1927 рр. М. Лозинський – професор міжнародного права та історії української політичної думки Українського Вільного Університету (у Відні та Празі).

З дозволу радянського уряду М. Лозинський переїхав до УРСР у вересні 1927 р. й очолив кафедру права в Інституті народного господарства у Харкові (1928 – 1930 рр.). Викладацьку діяльність професор

вдало поєднував з науковою роботою, постійно друкував у періодиці огляди поточних подій міжнародного життя.

За обвинуваченням у належності до Української Військової організації М. Лозинського було заарештовано 21 березня 1930 року, а у вересні судовою трійкою при колегії ДПУ УРСР засуджено до 10 років виправно-трудових таборів і 10 грудня 1933 року етаповано на Соловки. 3 листопада 1937 року Михайла Лозинського розстріляли у числі 1111 представників української інтелігенції з нагоди 20-річчя Жовтневої революції.

Аналіз праці М. Лозинського *«Утворення українського коронного краю в Австрії»* [2] дозволяє дослідити етапи утворення українського краю в Габсбурзькій монархії шляхом поділу Галичини на її складові національні частини, українську й польську, оскільки це було головним прагненням українського народу в Австрії від початку австрійської конституційної історії. Названа праця цікава переш за все для дослідників історії згаданого періоду, однак нашу увагу привернули четвертий та п'ятий розділи роботи («Галичина під польським пануванням 1861 – 1914» та «Поділ Галичини на історично-національній основі як єдино правильна підстава нової організації після війни» [2, 53 – 69; 69 – 75], які дають змогу очима галичанина побачити стан розвитку всього українського (політичних партій, правової та судової систем, української мови й українського народу та ін.) у Східній Галичині.

У згаданий період усе публічно-правове життя Галичини опинилося в польських руках. Адміністрацію, судівництво, шкільництво, не говорячи вже про владу й органи самоуправління, – все було спольщено й спрямовано виключно на службу польським інтересам, які аж ніяк не сприяли поступу українського народу, а лише зупиняли його національний розвиток, заважали культурному розвитку. Така політика влади була спрямована виключно на те, щоб у такий спосіб *«розвивати українським коштом польську духову й матеріальну культуру і за її допомоги даліше польщити як український нарід так і інші не-польські елементи (Німців, Жидів) в краю»* [2, 56]. У цих складних умовах український народ шукав конституційно-правового захисту, однак не знаходив його. Галичина перетворювалася в польський край, в якому уся влада зосереджувалася в руках *“польського краєвого маршалка”*, а польський *“міністр для Галичини”* був, по суті, *“міністром без портфелю”*. Українці в Східній Галичині мали статус меншості, а тому гарантована *«арт. 19-им основного закону про загальні права горожан держави з 21. грудня 1867 р. національна рівноправність була пустим звуком»* [2, 57], тоді як український народ не мав тієї політичної сили,

яка б стояла на сторожі його «права зберігати й розвивати свою національність і мову, ... здобути для ... мови рівноправність в школі, уряді й публічному життю. ... Замість свobodно розвивати власну національну культуру, мусів український нарід перше всего оплачувати цілу польську культуру на сході Галичини» [2, 57], а на свою культуру «міг обертати тільки ті останки засобів, на які ще міг спромогти ся, борючися при тім з як найбільшими перешкодами. ...Щоб перешкодити творенню української інтелігенції, замкнено Українцям доступ до публичних урядів, як прим. Політична адміністрація, зовсім, до інших в такій мірі, щоб вони ніколи не зросли в силу і все чули ся уоплідженними, ледве толерованими» [2, 57].

Українське національне відродження «застає український нарід у двох державних формаціях: в величезній більшості в російській державі та меншості в Габсбурзькій монархії, що творить від 1867 р. союз двох держав, Австро-Угорцину». М. Лозинський зазначав, що саме австрійська Україна стала центром усього українського життя, хоча й була поділена на так звані «історичні краї» (Галичину і Буковину), що жили окремим життям, «говорячи про австрійську Україну, треба мати на увазі передовсім Галичину, де український нарід витворив центр свого національного життя не тільки в Австрії, але до деякої міри на всю Україну» [3, 3 – 4]. У книзі «Плятформи Української радикальної партії» /Львів, 1905 р./ зазначалося: «...маленьку волю має наша мова в Галичині та на Буковині, в Угорщині жменька нашого народу ледві дише; в Росії нашу мову скрізь заборонено, нас силкуютьсѧ денаціоналізувати з найбезсоромнішою жорстокістю, і ми не маємо тут ні одної національної інституції».

Однак, як вказує М. Лозинський, у Галичині достатньо швидкими темпами зростала національна свідомість українського народу, все активнішим ставав український національний рух, а галичан переповнювало почуття єдності з російською Україною. Галичани прагнули вибороти право на створення окремої держави, й, спираючись на австрійську конституцію, вели боротьбу за визволення українського народу з-під польського політичного панування, а створена галицько-руською інтелігенцією партія народовців, пропагувала єдність усього українського народу і виступала проти Росії як держави, яка «держить в національнім поневоленню переважну часть українського народу» [2, 60].

У 1902 – 1907 рр. український політичний рух набув вагомості й, «здобувши собі певне політичне значінне в краю й державі, почав висувати на перший плян проблеми національної державности, зазначаючи, що в Галичині повинна бути утворена правно-державна організація

українського життя, яка стала би українським Піємонттом для цілої України» [2, 63].

Польське панування в Східній Галичині відобразилося негативно на розвитку українського народу, який у процесі свого національного відродження використовував усі можливості, що надавала йому австрійська конституція для поступу в різних сферах суспільного життя. Передова українська інтелігенція вірила, що ідея українського національного відродження об'єднає весь український народ (незважаючи на існуючі кордони) в одну націю, яка зможе зберегти свою історично-національну індивідуальність і створити умови для вільного національного життя і тим самим *«здійснить ся ідеал Вільної України» [2, 65].*

Проте війна, що втягнула у свій вир не тільки європейські держави та народи, призвела до змін на політичній карті Європи і *«розбудила надії на близьке здійснення того, що доси було тільки мрією далекої будучности, що недосяжне втягнула в сферу реальних можливостей. В сій історичній хвилі українські партії Галичини, з'єдинивши ся в «Головній Українській Раді», проголосили в маніфесті з 3. серпня 1914 р війну Австро-Угорщини й Німеччини проти Росії війною в інтересі визволення України й покликали до життя організацію «Українських Січових Стрільців», щоб разом з арміями союзних держав бороти ся за волю України» [2, 66].* Подібну організацію утворили політичні емігранти з російської України – «Союз визволення України». Українці сподівалися, що у випадку перемоги союзних держав над Росією не тільки Велика Україна зможе здобути політичну самостійність, але й українську частину Галичини буде визволено з дотеперішнього польського панування.

Після завершення війни і відновлення австрійського панування в Галичині Австрія не могла вимагати від українського народу, щоб він і надалі жив в політичній спільності з поляками, а тому Галичину вирішили поділити. Однак коронний край було утворено через злуку двох областей, які не тільки різнилися історією та національним складом, але протягом століть ворожо ставилися один до одного. Австрія, як вона себе називала – держава національностей, знову віддала український народ під польське панування, а тому *«коронний край»* – це швидше конституційно-правове поняття й адміністративна одиниця, але аж ніяк не реальна територіальна одиниця з людьми, що об'єднані спільними інтересами і перспективами свого подальшого національного розвитку та становлення. Поляки, як і колись, ще в 1848 році, стверджували, *що український народ не творить окремої національності, а українська мова – це лише народний діалект польської мови, нездатний самостійно розвиватися.* Польські демократичні об'єднання стверджували, що

«Східна Галичина не є український край, як сього хотеть ся українським політикам, тільки край національно-мішаний, польсько-український, наслідком чого національний поділ Галичини ... неможливий» [2, 74].

Однак статистичні дані, які наводить М. Лозинський, дають змогу зрозуміти, скільки перекручень і неправдивої інформації поширювали поляки лише з тією метою, щоб Східна Галичина продовжувала їм належати і не йшла шляхом самостійного розвитку. Дослідник наголошує: *«Східна Галичина (відділена від Західної на основі границі між округами висшого краєвого суду львівським і краківським) числить кругло 5 ? мільонів населення, якого національний склад такий; 62 % Українців, 25 % Поляків, 12 % Жидів, 1 % Німців). Числячи ся з фактом, що в національно мішаній державі, як Австрія, наслідком політичних і соціальних відносин нема властиво абсолютно «національно чистих» – треба ствердити, що число українського населення в Східній Галичині зовсім вистачає, щоби творити основу для поділу Галичини й утворення окремого українського коронного краю. Особливо, що Українці, являють ся в Східній Галичині елементом постійним, споконвіку осілим, отже автотонним» [2, 74].* Тоді як поляки подавали зовсім інші статистичні відомості. Так, загальна кількість населення – 8 мільйонів мешканців, із них: 46 % – це поляки, 42 % – українці (яких поляки вважали національною меншістю краю), 11 % – євреї та 1 % – німці.

Однак, незважаючи на політичне, адміністративне, економічне, національне гноблення українського народу, все ж завдяки австрійській конституції українці (як національна більшість) мали змогу відстоювати своє право на використання української мови в школах, урядах і публічному житті, тоді як приєднання Буковини до українського коронного краю відповідало прагненням українського народу до політичного єднання, а мрії про відділення будь-якої частини української території від Росії, та її приєднання до Східної Галичини, були зрозумілими в контексті боротьби за українську свободу та ідеал Вільної України.

М. Лозинський вірив у світле майбутнє свого народу і зауважував: *«він не є нічий слуга, нічий невільник, тільки такий самий окремиї, самостійний нарід, як і інші народи, та що він повинен бути паном і господарем на своїй землі» [4, 3].* Вчений переконаний, що поступ можливий лише за умови повернення до свого коріння, передусім мови, якій в Галичині зберіг свою вірність лише народ: *«Вірним своїй народности, своїй рідній мові остав лиш селянин. Наша мова, мова нашого селянства, се мова хлопська, – мова тих, що панували над ним, мова польських панів та підпанків, се мова панська. Та думка була така сильна, що коли хто з нашого народу тільки трохи видрапав ся в гору, між панів, то зараз покидав*

свою рідну мову і приймав польську. Навіть в домах наших священників панувала польська мова, – що більше, навіть проповіді в наших церквах голошено по польськи. Ніхто й не думав про те, що наша мова може бути так само, як мова польська, мовою цілого народу, що нею можуть говорити учені і просвічені люди, що нею можна видавати книжки і газети» [4, 4]. Однак серед української спольщеної інтелігенції знайшлися люди, які проаналізували розвиток інших народів й зрозуміли, що не слід «покидати мову свого народу», а необхідно її розвивати так, щоб вона змогла стати мовою всього народу (і селян, і освічених людей). М. Лозинський уважав, що першими в Галичині це зрозуміли молоді студенти-теологи, а згодом священники Маркіян Шашкевич, Яків Головацький та Іван Вагилевич, названі також «Руською Трійцею». Власне з діяльністю цих освічених галичан розпочався, на думку вченого, період становлення «народної свідомості в Галичині» [4, 5].

Представників інтелігенції (в основному священників), які відчували свою спільність з народом, було в середині XIX ст. уже стільки, що вони почала боротьбу за права народу та розвиток української мови. Створене у 1848 році руською інтелігенцією політичне товариство «Головна Руська Рада» у своїй програмі заявило, що «наш руський нарід у Галичині, на Буковині й Угорщині разом з нашими братами на Україні в російській державі є самостійним народом, окремим від народу польського і російського», тоді як найважливішим завданням «Головної Руської Ради» було «поділити Галичину на часті польську і руську, так, щоби поляки не могли мішати ся до справ руського народу, і завести в школах, урядах і загалом в цілім публічнім життю руської часті Галичини руську мову» [4, 6].

Галицька інтелігенція повірила у власні сили і сили свого народу й почала займатися просвітницькою діяльністю. Першим кроком у цьому напрямку було знайомство молодих людей з творами Тараса Шевченка й інших письменників з Великої України. «І ті їх твори розпалювали в серцях тодішньої руської молодіжи в Галичині також любов до народної мови і до нашого простого народу, який тою мовою говорить», – наголошує М. Лозинський [4, 7].

Галицька інтелігенція другої половини XIX ст. зрозуміла, що необхідно говорити і писати тією мовою, якою говорить простий народ, слід народну мову зробити мовою освічених людей, газет і книжок, нею потрібно проводити просвітницьку роботу серед народних мас і усією своєю діяльністю сприяти покращенню долі українського народу. «Мова не повинна ділити синів одного народу на “панів” і “хлопів”, але всі сини одного народу повинні говорити і писати одною мовою» [4, 10].

Молода галицька інтелігенція, що займалася здебільшого літературними і просвітницькими справами, саме через літературну і просвітницько-культурну діяльність змогла зміцнити у свідомості українців Галичини ідею самостійності нашого народу, а тому створене у грудні 1885 року крайове політичне товариство «*Народна Рада*» проголосило ту ж національно-політичну програму, що й «*Головна Руська Рада*» у 1848 році. І хоча згодом у Галичині починають функціонувати три політичні партії українського напрямку: національно-демократична, радикальна й соціально-демократична, однак усі вони стоять на *«спільній національній основі, то значить, уважають наш нарід за нарід самостійний і окремих від народу польського і російського. Вони хочуть, щоб наш нарід міг свobodно жити і розвивати ся на своїй землі та щоби його ніхто не неволив. В тій цілі домагають ся вони поділу Галичини на часть польську і українську та утвореня з української часті Галичини і української часті Буковини окремого коронного краю, в яким наш нарід мав би повну автономію на підставі загальнодержавних австрійських законів. ... Ідеалом усіх трьох українських партій є, щоб наш нарід, який тепер розділений між три держави: Австрію, Угорщину і Росію, злучив ся разом і щоб уся наша земля була свobodна, самостійна і від нікого незалежна. Отсей національний ідеал нашого народу називаєть ся Вільна і Самостійна Україна, або, як співав Шевченко, «Україна без хлопа і без пана» [4, 16].*

Українська інтелігенція з метою підвищення культурного рівня народу видавала й розповсюджувала мільйони газет і брошур, виступала на численних віче і зборах, створила у Львові товариство «*Руська Бесіда*», щоб львівські русини мали змогу прочитати свою газету, книжку та поговорити про різні народні справи. Найважливішою метою «*Руської Бесіди*» було створення «*Руського Народного Театру*», а для поширення освіти серед простого народу в 1868 р. у Львові було створено товариство «*Просвіта*», яке 8 грудня 1908 р. святкувало свій 40-літній ювілей (з нагоди цього свята М. Лозинський пише книгу «*Сорок літ діяльності «Просвіти». В 40 – літній Ювілей Товариства (З портретами, ілюстраціями і мапою)*» [1, 6]).

М. Лозинський, аналізуючи діяльність «*Просвіти*», підкреслює, що за 40 років існування вона «*розросла ся на всю нашу землю, несучи слово правди і науки під сільські стріхи. Тепер має вона по всім наших краях коло 15.000 членів, по повітових містах 50 філій, а по місточках і селах над 2.000 читалень. При читальнях є багато крамниць, позичкових кас і шпiхлірів. Кожен член «Просвіти» дістає що місяця безплатно гарно книжку і що року великий календар. Таких членських книжечок видала*

«Просьвіта» за 40 літ над 300 в 2 мільйонах 323 тисячах 115 примірників. Крім того видає «Просьвіта» повчаючу газету «Письмо з Просьвіти» і маленькі гарні книжечки «Просьвітні Листки». У Львові в Ринку, ч. 10 має «Просьвіта» свій власний дім..., який дає запоруку, що се наше товариство має запевнену будучність і буде щораз більше працювати для ширення просвіти між нашим народом» [4, 19 – 20]. Зауважимо, що після змін, внесених до статуту товариства «Просьвіта» в 1891 р., його метою стає не лише поширення освіти, а й покращення добробуту народу.

У 1873 р. у Львові створено «Товариство імені Шевченка», яке виникло з потреби довести, що мова нашого народу – це не «мова пастухів і свинопасів», а український народ лише тоді стане освіченим і культурним, коли виплекає літературу і культуру своєю рідною мовою. М. Лозинський зазначає: *«Коли-ж се товариство зросло в силу, а також розвиток нашої літератури поступив значно наперед, тоді перемінено се товариство на «Наукове Товариство ім. Шевченка». Стало ся се 1892 р. З того часу се товариство розвинуло дуже широку наукову діяльність, яка здобула йому признанє найвищих наукових товариств інших народів. ... «Наукове Товариство ім. Шевченка» стало осередком нашого наукового життя, що воно видає 12 окремих наукових видань з різних областей науки та що навіть найвисша наукова інституція в російській державі, т. зв. «Императорская Академія Наук» висловляєть ся про його наукову діяльність з найбільшим признанєм»* [4, 20 – 21].

З метою підвищення культурного та освітнього рівнів народу необхідно було розвивати шкільництво. Саме з цією метою у 1881 р. у Львові було створено «Руське Товариство Педагогічне», яке на початку ХХ ст. мало вже 42 філії у Східній Галичині та нараховувало понад 3.000 членів. У Львові також було відкрито три українські (руські) приватні школи: *«1) приватну руську жіночу семінарію учительську, де руські дівчата вчать ся на народних учительок, 2) руську народну школу вправ при семінарії і 3) руську виділову жіночу школу імени Шевченка, де руські дівчата дістають висшу освіту. ... «Руське Товариство Педагогічне» удержує також чотири великі бурси (три для хлопців і одну для дівчат), де руські ученики малою платою або й безплатно дістають одержанє, опіку і поміч в науці»* [4, 21].

«Руське Товариство Педагогічне» займалося також видавничою діяльністю, так для українських учителів виходила газета «Учитель», а для дітей – «Дзвінок», друкувалися численні книжечки для малечі. Під егідою товариства для українських дівчат у м. Перемишлі було відкрито «Руський інститут для дівчат» – це була вища жіноча школа (т. зв. ліцей, у якому дівчата навчалися і проживали), а в 1906 році у Львові

було створено приватну руську жіночу гімназію. У Східній Галичині відкривалися численні народні університети. Один із таких народних університетів – «Товариство українських наукових викладів імені Петра Могили», що розпочало свою діяльність у 1906 р. у Львові й щонеділі організовувало у містах Східної Галичини цікаві наукові виступи.

Культурно-освітнє життя Східної Галичини активно розвивалося і було створено: товариство «Боян», «Товариство для розвою руської штуки», «Українсько-руську Видавничу Спілку», товариство «Учительська Громада», товариство «Руська Бесіда» і подібні, що діяли майже у кожному місті та містечку Східної Галичини й давали змогу русинам читати газети, слухати наукові виступи, організовувати своє дозвілля; численні жіночі організації; українські студентські товариства: у Львові – «Академічна громада», у Відні – «Січ» (що функціонувало ще з 1868 р.), у Чернівцях – «Січ», «Союз»; товариство гімназистів «Сокол» й інші [4, 22 – 23].

На межі століть у Східній Галичині активізувалося видання газет, журналів, альманахів. Так з 1898 року почав виходити «Літературно-Науковий Вістник», що став під проводом М. Грушевського й І. Франка на довгі роки немовби конденсатором творчості українських науковців та письменників [6, 193]. Під егідою НТШ почали виходити «Записки» (згодом їх виходило 6 книг на рік), «Збірники» секцій, «Студії з поля суспільних наук і статистики», «Етнографічні збірники», «Джерела до історії України-Руси», «Українсько-руський архів» й інші.

З гордістю за український народ М. Лозинський зазначав, що українських газет і журналів – політичних і наукових, для інтелігенції та народу – «маємо тепер 22 в Галичині, 4 на Буковині, 3 на російській Україні, 2 на Угорщині, 2 в Канаді, 1 в Бразилії. Крім того маємо оден німецький журнал: «Українische Rundschau» у Відні, щоб познакомлювати з нашими народними справами заграницю. Одним словом, наше просвітно-культурне життя пливе вже тепер широким руслом, маємо вже всі найважніші інституції, потрібні для заспокоєня наших національно-культурних потреб. Ось чого добив ся український табір за яких 40 літ пильної і витривалої праці. І плоди сеї праці показують найліпше, що правда по стороні тих, котрі сказали, що не спускати ся нам на чужу поміч, тільки працювати над просвітою народу в його рідній мові» [4, 23].

Учений був переконаний, що основою народної просвіти повинна бути народна мова. Вона є тим мостом, що об'єднує простий народ й інтелігенцію в один національний організм [4, 33].

Висновки. Усе те, що відбувалося у суспільно-політичному та культурному житті Галичини й України в цілому, ті історичні умови, що скла-

лися, значною мірою зумовили мовотворчі процеси, що відбувалися в українській мові на межі XIX – XX ст., а також визначили етапи розвитку української літературної мови. Хоча, за В. Чапленком, «у цьому процесі не було різко відокремлених періодів, а був один – ... процес» [6, 12].

Кінець XIX – початок XX ст. – це період значних зміни у свідомості українського народу, перш за все її передової частини – інтелігенції, завдяки якій значно активізувалося політичне і культурне життя українців Наддніпрянщини та русинів Галичини, що і призвело до появи численних українських партій, видань, освітніх закладів, наукових товариств, організацій та об'єднань. Українська інтелігенція «використовувала всі, іноді найменші можливості, уперто перемагала страшні перешкоди і творила нове життя українського народу» [6, 133].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Лозинський М. Сорок літ діяльності «Просвіти» (В 40-літній Ювілей Товариства) / М. Лозинський. – Коштом і заходом Товариства «Просвіта». З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського. – Львів, 1908. – 82 с.
2. Лозинський М. Утворення українського коронного краю в Австрії / М. Лозинський. – Львів, 1915. – 78 с.
3. Лозинський М. Галичина в життю України / М. Лозинський. – Видання «Союзу Визволення України» з друк. Ад. Гольцгавзена в Відні. – Відень, 1916. – 61 с.
4. Лозинський М. Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині / М. Лозинський. – Українське Братство Шанувальників Т. Шевченка. Стрийський Осередок. Накладом д-ра Володимира Бачинського. З друкарні Івана Айхельбергера і Сп. – Львів, Ринок ч. 10. Дім «Просвіти». – Репринтне видання. Відповідальний за випуск Я.Ф. Михайлюк. – МП «Опришки», м. Стрий, 1994. – 93 с.
5. Степанов Г.В. Язык. Литература. Поэтика / Г.В. Степанов. – М. : Наука, 1988. – 382 с.
6. Ткач Л.О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. / Л.О. Ткач. – Частина 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку : монографія / Л. Ткач. – Чернівці : Книги – XXI, 2007. – 704 с.
7. Чапленко В. Українська літературна мова (XVII ст. – 1917 р.) / В. Чапленко. – Нью-Йорк, 1955. – 328 с.
8. Шерех Ю. Галичина в формуванні нової української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен : Український Вільний Університет, 1949. (Серія: Скрипти. – Т. 27). – 93 с.

REFERENCES

1. Lozynskiy M. Sorok lit diialnosti «Prosvity» (V 40-litnii Yuvilei Tovarystva) / M. Lozynskiy. – Koshtom i zakhodom Tovarystva «Prosvita». Z

drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka pid zariadom K. Bednarskoho. – Lviv, 1908. – 82 s.

2. Lozynskiy M. Utvorennie ukrainskoho koronnoho kraiu v Avstrii / M. Lozynskiy. – Lviv, 1915. – 78 s.

3. Lozynskiy M. Halychyna v zhyttii Ukrainy / M. Lozynskiy. – Vydannie «Soiuzu Vyzvolennia Ukrainy» z druk. Ad. Holtshavzena v Vidni. – Viden, 1916. – 61 s.

4. Lozynskiy M. Ukrainstvo i moskvofilstvo sered ukrainsko-ruskoho narodu v Halychyni / M. Lozynskiy. – Ukrainske Bratstvo Shanuvalnykiv T. Shevchenka. Stryiskyi Oseredok. Nakladom d-ra Volodymyra Bachynskoho. Z drukarni Ivana Aikhelbergera i Sp. – Lviv, Rynok ch. 10. Dim «Prosvity». – Reprintne vydannia. Vidpovidalnyi za vypusk Ya.F. Mykhailiuk. – MP «Opryshky», m. Stryi, 1994. – 93 s.

5. Stepanov G.V. Yazyk. Literatura. Poetika / G.V. Stepanov. – M. : Nauka, 1988. – 382 s.

6. Tkach L.O. Ukrainska literaturna mova na Bukovyni v kintsi KhIKh – na pochatku KhKh st. / L.O. Tkach. – Chastyna 2: Dzherela i sotsiokulturni chynnyky rozvytku: monohrafiia / L. Tkach. – Chernivtsi : Knyhy – KhKhI, 2007. – 704 s.

7. Chaplenko V. Ukrainska literaturna mova (XVII st. – 1917 r.) / V. Chaplenko. – Niu-York, 1955. – 328 s.

8. Sherekh Yu. Halychyna v formuvanni novoi ukrainskoi literaturnoi movy / Yu. Sherekh. – Miunkhen : Ukrainskyy Vilnyi Universytet, 1949. (Serii : Skrypty. – T. 27). – 93 s.

УДК 821. 161. 2

Василь ГРЕЩУК,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (Україна, Івано-Франківськ) 9984738@ukr.net

Валентина ГРЕЩУК,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (Україна, Івано-Франківськ)

ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В ПОВІСТІ МАРІЇ ОСТРОМИРИ “НАД БИСТРИМ ЧЕРЕМОШЕМ”

У статті проаналізовано гуцульські лексичні діалектизми, використані в романі Марії Остромири “Над бистрим Черемошем”. Визначено семантику виявлених гуцульських діалектних слів, встановлено найбільш репрезентативні групи досліджуваної лексики. Вказано на художні функції, які діалектизми виконують у творі. Доведено, що без використання гуцульської діалектної лексики важко, якщо взагалі можливо, досягти художньої переконливості та етнографічної достовірності у художньому освоєнні гуцульського світу. Гуцульські лексичні діалектизми є також одним із важливих засобів типізації персонажів у художньому тексті та індивідуалізації їх мовлення.

Ключові слова: діалектизм, гуцульських діалект, гуцульська діалектна лексика, функції діалектизмів, Марія Остромира.

Лит. 6.

Vasyl GRESHCHUK,

Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Ukrainian language SHEE "Vasyl Stefanyk Subcarpathian National University" (Ukraine, Ivano-Frankivsk) 9984738@ukr.net

Valentyna GRESHCHUK,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of Ukrainian language SHEE "Vasyl Stefanyk Subcarpathian National University" (Ukraine, Ivano-Frankivsk)

GUTSUL LEXICAL DIALECTICISMS IN MARIA OSTROMYRA NOVEL «ON THE FAST CHEREMOSH»

In the article gutsal lexical dialecticisms in Maria Ostromyra's novel «On the fast Cheremosh» («Nad bystrym Cheremoshem») is analysed. Semantics of revealed gutsal dialectal words has been determined, the most representative groups of examined vocabulary have been established. Artistic functions which dialecticisms

perform in the novel are specified. Proved that without the gutsul dialect vocabulary is difficult, if not impossible, to achieve artistic credibility in ethnographic development of gutsul art world. Hutsul dialect vocabulary is also an important means of typing characters in fiction and individualization of speech.

Key words: *dialecticism, gutsul dialect, gutsul dialectal vocabulary, functions of dialecticisms, Maria Ostromyra.*

Ref. 6.

Васи́лий ГРЕЩУК,

доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой украинского языка ГВУЗ "Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника" (Украина, Ивано-Франковск) 9984738@ukr.net

Валенти́на ГРЕЩУК,

кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка ГВУЗ "Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника" (Украина, Ивано-Франковск)

ГУЦУЛЬСКАЯ ДИАЛЕКТНАЯ ЛЕКСИКА В ПОВЕСТИ МАРИИ ОСТРОМЫРЫ "НАД БЫСТРЫМ ЧЕРЕМОШЕМ"

В статье проанализированы гуцульские лексические диалектизмы, использованные в романе Марии Остромиры "Над быстрым Черемошем". Определена семантика выявленных гуцульских диалектных слов, установлено наиболее репрезентативные группы исследуемой лексики. Указано на художественные функции, которые диалектизмы выполняют в данном произведении. Доказано, что без использования гуцульской диалектной лексики трудно, если вообще возможно, достичь художественной убедительности и этнографической достоверности в художественном освоении гуцульского мира. Гуцульские лексические диалектизмы является также важным средством типизации персонажей в художественном тексте и индивидуализации их речи

Ключевые слова: *диалектизм, гуцульский диалект, гуцульская диалектная лексика, функции диалектизмов, Мария Остромира.*

Лит. 6.

Постановка проблеми. Марія Остромира (літературний псевдонім Марії Лози) – письменниця, твори якої стали доступними українському читачеві впродовж останніх десятиліть. У 2005 році у видавництві “Писаний Камінь” накладом всього 300 примірників опублікована її повість “Над бистрим Черемошем”, що за всіма параметрами є романом. Видавець цього твору, знаний дослідник художньо-літературного осмислення Гуцульщини, Ігор Пелипейко у передмові до нього зазначив: “Як видно з його назви, дія відбувається на Гуцульщині, яку добре знала й любила

письменниці. У творі змальовано життя горян напередодні та під час II світової війни. Авторка зуміла – і в цьому виявляється її неабиякий літературний хист – поєднати зображення повсякденного життя гуцулів – з працею, особистими почуттями, сімейними трагедіями, звичаями та обрядами – з відтворенням таких суспільно-політичних явищ і подій, як державна політика ополячування гуцулів, репресивний советський режим, національно-визвольний рух на Закарпатті в 1938-1939 роках, німецька окупація, початок боротьби УПА та інші” [4, 9].

Постановка завдання. Особливістю мови роману “Над бистрим Черемошем” є широке використання гуцульської діалектної лексики. Ігор Пелипейко слушно писав: “Марія Остромира прекрасно володіла гуцульською говіркою, але свій твір написала гарною літературною мовою з дуже доречним і майстерним використанням діалектизмів, які надають творові особливого колориту” [4, 10].

У цій статті ставимо за **мету** проаналізувати гуцульські діалектні лексичні одиниці, вжиті в романі “Над бистрим Черемошем”. Для її досягнення необхідно розв’язати такі завдання:

- виявити лексичні гуцулізми, використані в романі;
- визначити семантику виявлених діалектизмів;
- здійснити класифікацію лексичних діалектизмів за типом семантики;
- встановити репрезентативні групи гуцульської діалектної лексики, засвідченої у мові твору;
- вказати на художні функції гуцульських діалектизмів у художньому тексті.

Виклад основного матеріалу. Низку гуцульських діалектних слів становлять назви осіб за різними ознаками. Серед таких діалектизмів виділяються назви осіб за їх професією, родом діяльності – *ватаг* ‘старший вівчар’*, *дохтур* ‘лікар’, *керманич* ‘той, хто керує дарабою’, *мольфар* ‘чарівник’, *вибірця* ‘обраний керівник групи колядників’, *береза* ‘провідник колядників, який добирає учасників, репертуар; основна дійова особа колядницького дійства’, *плесак* ‘чоловік, який виконує пляс’, *лещетар* ‘лижник’, *прогульковець* ‘турист’, *пачкар* ‘контрабандист’, *коп* ‘прикордонник’: Від раннього ранку Танасій був зайнятий добуванням живого вогню, так, як це робить *ватаг* у полонині (с. 121)**; – Чула я раз, як газди говорили: “Під *дохтура*, ади мощного коне давай-

* Тут і далі при тлумаченні значень слів враховані також [1], [5], [6].

** Тут і далі цифра в дужках вказує на сторінку твору “Над бистрим Черемошем” за виданням: Остромира Марія. Над бистрим Черемошем / Марія Остромира. – Косів: Писаний Камінь, 2005. – 296 с.

те, бо будь який угнетси під таким дужим хлопом” (с. 24); – А що ти робитимеш завтра, Юро? – Із дарабами йдемо, з Гнатом та Іваном, у Вижницю. – За *керманичів* будете? – Авжеж! – сказав самовпевнено (с.39); Нераз казав я йому: “Мене жадна куля не іметси! Ви не знаєте, командире, що я тепер *мольфарем* став?” (с.202); До порога наблизився *береза* з хрестом та *вибірця* зі скарбною (с.126); Попереду колядників ішли *плесаки* (с. 125); На лещатах їздите? – запитала. – Авжеж! Ще й мушу похвалитись, що з мене непоганий *лещетар* (с. 77); На траві, над потоком, застелено дві скатерті і довкола них примістились, по-турецьки, *прогульковці* (с. 206); – А ти захотів, щоби стражники з жандармами до Черемоша виливали “румунку”, як відберуть від таких *пачкарів*, як ти? (с. 152); – Йшли на Буркут та не знали дороги. Зустріли рижого Юзька, що то помагає “*копам*” наших ловити (с.113).

Назви осіб за спорідненістю репрезентовано номенами *дєдьо*, *пестл. дєдик* ‘батько’, *нєня* ‘мати’, *вуйко* ‘брат батька або матері; дядько’: – І за вїйтування мого *дєді* та й мого власного, ніколи ще не було, пробачте за слово, такого свинства, як тепер (с.106); – А привезли нам пригістного, *дєдику*? – цікавились діти (с.164); – Це я посміла образити її, я – її *нєня* (с. 62); – А мені ще оце треба знати, Борисе: ви сьогодні хочете доїхати куди вам треба, чи завтра? Бо якби завтра, то ми заночували б у мого *вуйка*, що живе під полонинами (с. 84).

Із діалектних назв осіб за матримоніальною, віковою ознакою за-свідчено номен *лєгїнь* ‘парубок, дорослий неодружений хлопець’, *газда* ‘одружений чоловік’, *газдиня* ‘одружена особа жіночої статі’, *дівка* ‘неодружена особа жіночої статі’, *молодек* ‘юнак, парубок’: Танасій – високий, стрункий, із смагливим обличчям та темним буйним волоссям – схожий був більш на *лєгїня*, ніж на поважного, 42-річного газду, батька 20-ти-річного сина та 18-річної дочки (с. 14); І як тоді, йшли до церкви поміж громадою *лєгїнів* та молодих *газдів*, що стояли по боках дороги (с.123); Був би оженився з Софією, що у лікарки, то *газдиню* мав би (с.74); Починали від *дівок*, а тепер уже газдів беруться шляхтувати (с.99); *Молодек*, куди захоче туди й скочить, а жонатий, отек котюга на ланци (с.35).

Окремими номенами зафіксовано назви осіб за статтю (*челядь*, *челядина* ‘жінки, жінка’), за соціальним станом (*годованка* ‘усиновлена дитина, прийомна донька’), а також із весільної обрядової лексики (*князь* ‘молодий (на весіллі)’, *княгиня* ‘молода (на весіллі)’): – Ще не пізно, бо, ади, *лєгїні* та *челядь* надворі, – зауважила Василина (с.17); Був би я може і скорше приїхав за вами, та *челядини* не пустили (с.197); І рідній дочці ніхто кращого весілля не справить, як вони своїй *годованці* (с.56);

Вона у білій гуглі, а він у новій-новісінькій довгій манті – наче правдиві князь із княгинею (с.156).

Чимала група назв осіб – це оцінні номени. Більшість із них мають конотації зневажання, зокрема *лецтак*, *пустек*, *холерник*, *помийниця*, *дзяд*, *довгаль*, *збиточниця*, *потерчук*: – Та чого держити мене?! І так не побіжу за таким *лецтаком*, що не має відваги з бардкою до очей станути (с.132); Та й ти, біданко, небагато того розуму мала, що, ади, віддалася за такого *пустека*, – завважив старий Юра (с.108); – А ви що, Юро, теж уже до “*холерників*” пристали та й питаєте у людей, куди дорога в Буркут? (с.193); – А мене, то вже хіба за *помийницю* візьмете до того вашого “Кóлка” (с.99); Своїх старцями називаєш, а за чужого “*дзядя*” хочеш доньку віддати (с.74); – Абис знав, *довгалою*, як хвалитися, що нікого не боїшся, бос найдужчий! (с.131); *образн*. А ніч, *збиточниця*, зробила збитка (с.52); – І що ще свята земля такого Юду носить, – обурювався Юра Семенюк. – слова по-польськи не знає, а каже, що “з крові і кости поляк”. Деся його прийшов сюди і залишився. І який дідько знав, що поляк він?! *Потерчук* якийсь! (с.113). Конотації співчутливості, замислування, захоплення виражають такі гуцульські назви осіб, як *біданка*, *любка*, *солодашка*, *штрамак*: – Так і знала я, що це ще не кінець біді! – тільки сплеснула в долоні Танасііха, як Катерина, плачучи, розповіла про своє горе. – Валиться, ой валиться усе на тебе, *біданко*! (с.155); Приїхав я на конику перед її хати – / Вийди, вийди файна *любко*, маю шос сказати! (с. 60); Не плач, Анни, не плач, *солодашко* моя! (с.65); – Ади, куме, які пишні ці паничі! – сказав до поштаря. – Гадав би хто, що не знати, які *штрамаки*! (с.218).

У романі добре заманіфестована гуцульська побутова лексика. Із тематичної групи назв одягу, його частин, головних уборів і прикрас засвідчено номени *лудіння* ‘одяг’, *киттар* ‘короткий козушок без рукавів, оздоблений орнаментом’, *сардак* ‘верхній короткий рукавний одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками’, *манта* ‘весільний одяг молодого зі сірого домотканого сукна’, *гуля* ‘верхній одяг без рукавів нареченої із домотканого білого сукна’, *гачі* ‘штани з домотканого сукна’, *черес* ‘широкий шкіряний пояс з кишеньками і пряжками’, *попружка* ‘вузький вовняний жіночий пояс’, *запаска-колячка* ‘вид поясного жіночого одягу з одного незшитого полотнища; обгортка’, *запаска-подовжниця* ‘вид поясного жіночого одягу з двох запасок – передньої і задньої’, *обишвка* ‘комір’, *вуставки* ‘поперечна вишивка на рукавах жіночої сорочки’, *чільце* ‘весільний головний убір молодой’, *крисаня* ‘чоловічий фетровий капелюх з прикрасами’, *перемітка* ‘головний убір заміжньої жінки – виріб із домотканого полот-

на, який зав'язують навколо голови', *бараниця* 'покривало з вичинених овечих шкур', *капчурі* 'плетені вовняні шкарпетки', *згарда* 'жіноча прикраса шії з намистин, монет і металевих хрестиків', *пацьорки* 'намисто', *бовтиці* 'низка латунних гудзиків (інколи з річковими черепашками), яку вплітають у коси', *трісунки* 'прикраса на чоловічому капелюся, зроблена з пір'я, квітів': Відав несолодко було моєму дідові там, у вас, як прийшов сюди, скинув панські лахи, вбрався в гуцульське *лудіння*, оженився з гуцулкою та й газдувати став (с.98); Поверх писаного *киптаря* перевішана була нова тайстра (с.155); – А *сардаків*, нене, не будемо брати – сьогодні тепло буде (с.17); Вона у білій *гуглі*, а він у новій-новісінькій довгій *манті* – наче правдиві князь із княгинєю (с.156); Молодий за той час позбирався якось та обтріпав із піску *гачі* та *киптар* (с.55); В ту ж мить прискочив до нього Василь і вирвав із-за *череса* зброю (с.148); Вирівнювали запаски, пробували чи *попружка* стягнена як слід (с.17); Сьогодні ж була тільки у сорочці та одній лиш *запасці-колячці*, що туго обвивала її бедра, а широка *попружка* опоясувала тонкий стан (с.51); Найчастіше бачив її у неділі чи свята, у всьому святочному наряді, тобто у *киптарі* і *запасаках-подовжницях*, що так поширюють дівочий стан – і в *капчурах*, що деформують стрункі дівочі ноги <...> (с.50); В ту ж мить Гнат вхопив його цупко лівою рукою за *обишву*, обернув лицем до себе, а правою відміряв йому лиш один-єдиний *поличник* (с.153); Сорочки із широкими *вуставками*, вишитими низинкою (с.16); Молода у *бовтицях*, понад чолом срібне *чільце* з маленькими дзвіночками (с.56); – Хто знає чи й не свататиму. Лиш... все то, що молодек, то не жонатий, – сказав, поправляючи на голові *крисаню* (с.35); у *порівн.* Смереки білі-білі та стрункі, наче молодичі, закутані у *перемітки*, стояли як заворожені – і не ворохнулись (с.100); Люди оглядались, а побачивши у гарних, нових залубнях достатньо одягненого газду з верхів, а за ним пана у *бараниці* – ніяк не могли доглянути поросяти (с. 104); Зняв свої мокрі постолі, а *капчурі* та онучі повішав сушити біля печі (с. 87); А жінка – гуцульська красуня, одягнена у найкращий одяг, ішла наче пава, злегенька побренькуючи *згардами* із дукачів (с. 20); А хлопці тільки дивились, до яких саме *пацьорків* приглядається котра з дівчат (с. 217); – Не треба, Анничко! Сама дам раду. Як лиш неня паски попечуть, тебе у *бовтиці* заплітатимемо (с.16); Подальше, коло самого чуркала лежав ще хтось, а біля нього *крисаня* з пишними *трісунками* (с.268).

Цікаву групу гуцульської побутової лексики в романі “Над бистрим Черемошем” становлять назви їжі. Здебільшого це назви їжі, поширеної лише на Гуцульщині, наприклад *будз* ‘овечий сир із свіжого молока

у формі кулі’, *бриндза* ‘спеціально приготовлений для зберігання солений овечий сир’, *бануш* ‘густа страва з кукурудзяної муки, варена на сметані’, *гусянка* ‘спеціально заквашене густе кип’ячене молоко’, *кулеша* ‘густа страва з кукурудзяної муки, варена на воді’: – А гезде Анниця *будз* передала (с.249); Марта розклала на столі харчеві припаси зі свого наплечника: хліб, масло, *бриндзу*, ковбасу (с.87); – Ще як живу, не їв такої *кулеші* та не пив такої *гусянки*. Отек піна ця *гусянка*, а *кулеша*, отек *бануш* (с.51). Із гуцульських діалектних назв їжі, вживаної і поза межами Гуцульщини, засвідчено найменування *буджениці* ‘копчене м’ясо’, *боришник* ‘печений картопляний корж’, *женциця* ‘сироватка’, *хліб-кисленник* ‘кислий хліб, спечений із дріжджового тіста’, *бараболі* ‘картопля’, *губи* ‘гриби’, *свічки* ‘різновид грибів, лисички’, *сегленки* ‘різновид грибів, рижки’: Столи угиналися від весільних калачів, *буджениці*, ковбас (с.57); – Василь вже спить давно, а я, ади, заснути не могла, ждала тебе. Кулеша та *гусянка* на столі, Юрчику. Та й свіжих *боришників* напекла, може їстимеш? (с.42); Бо то свині добре пасти – не треба доїти, / І не буде від *женциці* в череві боліти (с.172); А тоді що-лиш поставила на столі миску з мішаним зерном – кукурудзою, вівсом і бобом та покклала три *хліби-кисленники* (с.122); Слідували, одна за одною, дванадцять страв: пшениця з маком і медом, голубці з кукурудзяних круп, з часником і олієм, гриби, біб, оселедці, пироги з повидлом, *бараболі* з олієм і цибулею, фасоля зі сливками, квашені *сегленки*, варені *губи*, звані *свічками*, з олієм і часником, варені сливки, а вкінці – вар із яблук та грушок (с.122-123).

Ще однією групою гуцульської побутової лексики є назви предметів хатнього і ширше – господарського призначення, зокрема *лавиця* ‘ослін’, *ліжник* ‘домоткане ворсисте вовняне покривало з візерунком’, *пугарчик* ‘чарка’, *рахва* ‘кругла дерев’яна посудина з покришкою для масла або бриндзи’, *табівка* ‘оздоблена орнаментом невелика шкіряна сумка, яку носять через плече’, *течка* ‘портфель’, *тайстра* ‘полотняна або вовняна торба, яку носять через плече (перев. для харчів)’, *тертіла* ‘харчі, приготовлені для лісоруба’, *ланц* ‘ланцюг’, *телетка* ‘дерев’яна посудина, перев. для молока’, *бербениця* ‘дерев’яна посудина видовженої форми з двома днами для зберігання продуктів’, *бесаги* ‘дві торби, з’єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече’, *кружлівка* ‘апарат для виділення вершків із незбираного молока; сепаратор’ та ін.: В кутку, за піччю, на двох *лавицях* лежали нові *ліжники* (с.16); А тоді пішла в хату і зараз же вийшла з *пугарчиком* бджільного меду та почала частувати молодят, а потім уже всіх гостей (с. 57); – А тут бриндза до кулеші. Прошу, беріть, кому смакує, – при-

прошувала пані Наталя, ставлячи на скатерть дерев'яну різьблену *рахву* з бриндзєю (с.206); – Звідки ж візьмете чаю? – зацікавилась Марта. У *тобівці* маю (с.87); На Варатині, ади, якись москалі у голубих шапках із черленими обшивками затримали нас. Забрали панні *течку* з папір'єм, а їй, біданці, казали сідати в авто (с.255); – Ну, а я тобі, Анничко, пригiстного з Косова приніс, – казав, виймаючи із своєї *тайстри* цукерки і маленьку гарну коробочку (с. 51); – Знаю, Юро. Аби ти не забув харчів, що я приготувала тобі на дорогу. Гезди, на лаві, *тертіла* з харчами (с. 43); Молодек, куди захоче туди й скочить, а жонатий, отек котюга на *ланци* (с.35); – Йй, що вже файні та файні обоє! Отек у *телетці* маку спарувалися! – говорила поштарева Гафія (с. 60); Ще й другого коня, натерханого *бербеницями*, веде із собою (с. 248); Газдині, яких паски були вже посвячені, швидко складали їх у *бесаги* (с. 23); Практику вже маєте, з *кружлівкою* вмієте давати собі раду, – пробував жартувати Бобак (с. 99).

Із побутової лексики засвідчено ще гуцульські діалектні назви свійських тварин, такі як *маржина* 'худоба', *когут* 'півень', *котюга* 'собака', *вепр* 'кабан', *дроб'ета* 'вівці, ягнята': Спузар і ватаги вже в полонинах ждуть у стаях та приготовляють, щоб було все наладнано, як люди приженуть туди *маржину* (с.36); – Будь ласка, беріть! Всіх *когутів* вилапали ми з Параскою, бо до живого допекли вже – Мартині квіти геть випорпали. Прошу, беріть! Докторе, тягніть там яку ногу! (с.206); Дві великі собаки прискочили до неї. – А гетьте *котюги* погані! – закричала і припала до дверей хати (с.107); Встала вранці, подоїла корову, дала їсти *вепрові*, *дроб'етам* і курам, помила лавки і долівку та прибрала хату (с.156).

До цієї групи безпосередньо примикають і гуцульські назви загорож, частин будівель – *вориння* 'огорожа з ворин', *гражда* 'гуцульська садиба, огорожена суцільним дощатим парканом', *кліть* 'комора', *під* 'горище', *хороми* 'сіні': Танасій із сином Петром майстрували коло *вориння* (с.14); В одному з тих сіл пишалась на високому ґруні *гражда* Танасія Бутинюка, заможного гуцульського газди (с. 13); Здіймав *бербениці* з бриндзєю та заносив до *кліти* (с.249); Здіймив із *поду* *бербеницю* із сушеними сливами та вніс у хату (с.116); Співали матки за столом. А в *хоромах* танцювали (с.58).

Використано в романі й деякі гуцульські діалектні назви рослин – *афини* 'чорниці', *черниці* 'ожини', *барабулі* 'картопля', *бараболя-американка* 'сорт картоплі', *гаджучка* 'молода смерічка', *ружа*, *чічка* 'квітка': Поміж змиршавілими пнями росли кущі малин, *афин* та стелились по землі колючі *черниці* (с.202); Оце вже третій день працювали

Анниця з Катериною – садили кукурудзи та *барабулі* в Катерининому городі (с.48); Василина найняла робітниць; садили ранні *бараболі-американки*, брукву, кукурудзи (с.184); А старі ялиці та молоді *гаджучки*, єдині свідки їхньої розмови, перестали шуміти, затихли з великого дива (с.52); В Гната хустка шовковенька – за кресанев *ружа*, / Подивиси, моя мамко, йкого маю мужа (с.57); Дівчина, отек *чічка* лиш стій та дивися, а він не дає Василеві її брати (с.27).

Гірська місцевість, де відбуваються події в романі, спричинила використання деяких діалектних апелятивних назв географічних об'єктів, зокрема *грунь* ‘вершина невисокої гори’, *заріночок* ‘пологий берег річки, укритий рінню’, *кичера* ‘гора’, *облаз* ‘дорога, що йде по самому краю прірви, попід стрімку скелю’, *плай* ‘гірська стежка’, *полонина* ‘високогірне пасовище’, *царинка* ‘сіножать’, *чуркало* ‘джерело’: В одному з тих сіл пишалась на високому *груні* гражда Танасія Бутинюка, заможного гуцульського газди (с.13); Ой, кувала зозулиця та на *заріночку*, / Ой, зійшовси рід із родом та п’є горілочку (с.58); Тихо дрімали гуцульські хати – і ті, що при дорозі і ті, що на самотніх *кичерах* (с.180); А молодята переходили саме *облаз* і наблизились до тієї найнебезпечнішої скали, що нависла над дорогою і грозила засипанням (с.54); *Плаї* засипані снігом, ніде ні сліду якоїсь хати чи газдівства (с.107); До своїх двох *полонин* винаймав ще й декілька чужих, і від багатьох газдів брав вівці на випас (с.14); Вона ж воювала сьогодні і за гражду свою, і *царинки*, і ліс (с.100); – Не голоден, Анничко! Лиш пити хочеться. Якби тут *чуркало* де близько, здається, усе випив би! – засміявся (с.50).

Окремі гуцульські діалектизми, засвідчені в мові роману “Над бистрим Черемошем”, почерпнуті із сфери господарської діяльності гуцулів. Гірське відгінне пастухування репрезентують номени *ватаг* ‘старший вівчар в полонині’, *снузар* ‘помічник ватага’, *стая* ‘тимчасове або постійне житло на полонині, де живуть пастухи влітку і переробляють молочні продукти’, *ботей* ‘отара овець’, а лісорозробки й лісосплав – *бутин* ‘лісорозробка, лісові роботи’, *дараба* ‘пліт, збитий із кругляків, який сплавляють по ріці’, *ковбок* ‘колода, брус’, *клявза* ‘загата на річці (перев. для сплаву лісу)’: *Снузари* і *ватаги* вже в полонинах ждуть у стаях та приготівляють, щоб було все наладжано, як люди приженуть туди маржину (с.36); Не залишив мені мій дедя маєтків, ні полонин, ні *ботей* овець, але залишив щось май краще за це (с.62); Тільки в суботи й неділі відбувалися проби хору, бо ж більшість хлопців працювала весь тиждень у *бутині*, а в суботу ввечері приходили вони додому (с.22); – А що ти робитимеш завтра, Юро? – Із *дарабами* йдемо, з Гнатом та Іваном, у Вижницю (с.39); З усіх тих лісів, що над Пробійною, пускають

на воду *ковбки* і вони самі вже пливуть аж до Черемоша (с.85); Минули гать на річці Пробійні. – Гезди мала *клявза*, – зауважив Юра. – То і по Пробійні йдуть дараби? – здивувався Борис (с.85).

Мова роману “Над бистрим Черемошем” фіксує також гуцульські діалектні назви танців і співанок, які їх супроводжують – *пляс* ‘танець, який виконують під час колядування’, *аркан* ‘гуцульський чоловічий танець’, *кругляк* ‘різновид танцю, який виконують колядники’, *гайдук* ‘танцювальна фігура, яку виконують тільки чоловіки’, *плесівка* ‘жартівлива співанка, яку виконують під час *плясу*’, *данец* ‘танець’: Ось задзвеніли дрібно дзвінки. Це *плесаки* починали свій *пляс* (с.126); Та недовго дивились. Бо як легіні почали танцювати *аркана*, тоді вже і Юру потягнули, і Марта мусіла знову сидіти біля каси (с.144); Розпустили колядники *кругляк* і пішли, пританцювуючи, а за ними юрба дівчат, молодниць та дітей (с.129); Крутилися *кругляка*, присідали *гайдука*, співали різні жартівливі *плесівки* (с.129); – Й-га! Старий газда, а розуму не має. Як булу на весіллі, то й мусіла данцювати. Не мала ж вона ховатися у мишачу діру, як її у *данец* брали (с.177).

Із весільної обрядової лексики, крім уже згадуваних *князь*, *княгиня*, вжито також *повниця* ‘етап весільного обряду, на якому обдаровують наречених’, а із похоронної – *посиджінне* ‘етап похоронного обряду, на якому рідні та знайомі збираються у хаті покійника, щоб віддати йому шану’: – Михайле! Скажіть хай уже *повницю* починають, – сказав Томашевський до Власійчука (с.64); А ввечері люди йшли за голосом тієї трембіти на *посиджінне* до покійника (с.180).

Нечисленними номенами засвідчено гуцульські діалектні назви транспортних засобів (*залубні* ‘санки з опертям для перевезення людей’, *корчуги* ‘короткі сани для перевезення деревини’, *лещата* ‘лижі’), хвороб (*червінка* ‘дизентерія’, *пістряк* ‘рак, канцер’), зброї (*кріс* ‘рушниця’), метеорологічна лексика (*верем’я* ‘гарна сонячна погода’, *мрєч* ‘мряка; туман’, *фуга* ‘заметіль, хуртовина’): На Різдво, уранці, їхали до церкви у *залубнях*, застелених узористими ліжниками (с.123); Оба з Петром вибирались із парою коней у верхи і стягали *корчугами* ковбки (с.15); Літом мандрую по горах пішки, а в зимі – на *лещатах* (с.76); Вертався в сумному настрою – почалась бо ширити епідемія *червінки* (с.239); – Але, бачите, мені здається, що ви лиш потішаєте мене, будьто би з тим боляком у шлунку можна жити роками. А що, як це *пістряк*? І до двох років закінчиться увесь процес, а тоді – не тратьте, куме, сили... (с.224); Чому ж це вона не хлопець?! Не сиділа б тепер у хаті та не клеїла б паперців, а з *крісом* у руках стояла б на сторожі української держави (с.75); – Ади, *мрєч* долів

паде – *верем* 'я буде' (с.219); Та видиться мені, що занеслося на сніг, то й *фуга* може бути (с. 86).

Поодинокими гуцульськими діалектними назвами предметів, речей заманіфестовано інші семантико-тематичні групи лексики, зокрема, *ватра* 'вогнище', *бібула* 'папір', *бандж* 'пов'язка', *ждальня* 'кімната, в якій хворі очікують на прийом лікаря; приймальня', *звізда* 'зірка, з якою ходять колядувати', *косиця* 'квітка', *ляка* 'матеріал, яким інкрустують мистецькі вироби', *пласт* 'гілля з хвоєю', *фана* 'прапор' та ін.: Юра заходився біля печі. Запалив *ватру* (с.87); *ірон.* Але бібліотеку, то мали велику. Нераз Сурка приносила мені твори німецьких клясиків. А тієї комуністичної *бібули* якось не було видно (с.236); – Декувать вам файно, пане лікарю, що зашили ви мою пусту голову. Колись, як зароблю, то бодай за *банджі* віддам – стільки ви їх вимотали сьогодні (с.133); Доктор Боринич заглянув до *ждальні* (с.224); Оце сидів він біля стола та обліплював різнокольоровим папером *звізду* (с.121); Рукав'єта вишивані, черлена *косиця*, / Сночі була дівчинонька, тепер молодиця (с.67); І вона подала Юрі свій срібний, по-мистецьки виконаний перстень, з інструкціями з різнокольорової *ляки* (с.52); На *пластах* завезу вас до вуйка. Наломив фої, поукадавав *пласти* на лещатах, посадив Марту на тих *пластах*, наче на санках, і повіз до вуйка (с.90); – Хочу оце вас, пане лікарю, про щось запитати, – почав Мендель. – Чому, ади, на читальні "Просвіти" вивісили легіні синьо-жовту *фану*? (с. 234).

Із гуцульських діалектних лексем на позначення абстрактних понять використано номени *бута* 'пиха', *комірне* 'життя в приймах', *кратка* 'клітинка', *кутане* 'порання в хаті, на господарстві, біля худоби', *люба* 'кохання', *орудка* 'справа', *резигнація* 'відмова від займаної посади', *сопух* 'сморід', *туск* 'смуток, туга', *присюда* 'присідання', *придибашка* 'пригода', *пригістне* 'подарунок, гостинець', *прогулька* 'прогулянка', *пуд* 'страх', *ферії* 'канікули', *фудульність* 'зарозумілість, гордовитість' та ін.: Михайло, ади, з гордості та з *бути* великої з тою Єленою оженився (с. 185); Були б у *комірне* пішли, а потім хату збудували та жили б якось (с.194); Він був гарно одягнений – сам високий та стрункий – на плечах у нього були новісінькі, вовняні бесаги, ткані у кольорові *кратки* (с.126); Нарешті покінчили роботу і почалося вечірне "*кутане*" на газдівстві (с.48); – Не бійся, не втече! *Люба* міцніше швари прив'язала її до тебе (с.47); Це він завжди пригістного привозив за те, що коні стояли під шопою, як він ходив за *орудками* (с.102); То вам треба внести *резигнацію* до громадської ради збірної громади (с.105); У хаті аж дусило від горілчаного *сопуху* (с.70); Прийшла я з вами д'хаті... Ой, *бідко* ж ти моя! Подивилася я по задвірку і такий *туск* задавив серце, що гадала

– трісне воно... (с.120); І вона, ота сила, рвалася на волю у буревійному танці, в шалених *присюдах* (с.59); А береза оповідав різні смішні історії та *придибашки*, і “сипав”, наче з рукава, усякими жартами, як і слід було доброму березі (с.128); Гнат їздив з дарабами у Вижницю. Кожного разу привозив їй *пригістного* з Кут чи Вижниці (с.68); Зробимо *прогульку* в напрямі Ворохти (с.77); Хоч які вони великі у своїй власній уяві, але “*пуда*” таки мають (с.210); Починались літні *ферії*, а гуцули все ще робили сіна (с.191); Хоч у Томашевських багатство куди більше, зате не було тієї *фудульности*, що в Бутинюків (с.17).

Використання гуцульських діалектизмів у романі “Над бистрим Черемошем” не обмежено субстантивами. Гуцульські діалектні назви статичних ознак, засвідчені в аналізованому тексті, – це *годний* ‘добрий, поважний’, *жесний* ‘дуже негарний, потворний, страшний’, *збанований* ‘стомлений, змучений від туги за ким-небудь’, *зланцований* ‘закований в ланцогі’, *змасакрований* ‘сильно побитий, знищений’, *змарганний* ‘вимордуваний, вимучений, стомлений’, *ирщений*, *ірщений* ‘хрещений’, *крісовий* ‘який стосується рушниць (кріса)’, *коверцовий* ‘який має узорі (про ткани вироби)’, *лещетарський* ‘лижний’, *охаблений* ‘дуже негарний, потворний, страшний’, *файний* ‘гарний, красивий’, *фіглявий* ‘жартівливий’, *фудульний* ‘зарозумілий, гордовитий’, *черлений* ‘червоний’: – Тю на вас! Який *годний* газда! Виніс курку на торговицю і продавати не хоче. Та чого ви її поклали у кошіль? (с.102); А ви, легіники мої, запам’ятаєте собі, що зрада – це *жесна* погань і най-ко Бог святий сокотить від неї кожного иршеного (с.118); – Та він такий уже *збанований*, що з браку маминої пазухи, до будь-чийої припав би, – понеслося від гурта туристів (с.193); – Йшли на Буркут та не знали дороги. Зустріли рижого Юзька, що то помагає “копам” наших ловити. Запитали його про дорогу, а він казав, що проведе їх. Вони ще й заплатили йому. І провів – просто уруки стражникам. А ті шандармам віддали. Сьогодні Бобак із тим малим вели їх, *зланцованих*... (с.113); Голова та все тіло було *змасакроване* (с.154); – Та чи не хворий ти, Юрку, що такий блідий? – Не хворий, а дуже вже *змарганний*, бо ж днями і ночами в дорозі (с.258); Ніхто з “*ирщений*” людей не повинен бути поза домом, бо тоді увесь рік блукатиме (с. 114); – А це хто? Він же не згинув від пострілу? – Авжеж не від пострілу, а від *крісового* прикладу, – сказав Вихор придивляючись до вбитого (с.271); Поставлено домовини в церкві, вкриті *коверцовими* ліжниками (с.280); Знала, що Богдан приїхав уже на святочні ферії, то й хотіла звербувати його на цю “*лещетарську* прогульку” (с.79); Чого ж це ти плачеш? Образив може хто? Може отой *охаблений* шандар, що то очей із тебе не зводить? (с.61); – Йй, скі *файні*

ліжники мала Василина під сідла! – дивувались жінки (с.57); – Та й по-жартувати любив. *Фіглярний* був! – завважив Томашевський (с.95); – Ха-ха-ха! Ти думав знов Анниця? Ні, братчику! Цим разом не вона, а неня її, Василина Бутинючка – пишна й *фудульна* газдиня на всі верхи (с.35); Але я ще й таке знаю, що тепер усі фани мають бути *черлені* (с.235).

Розмаїтими є й гуцульські діалектні назви дій, процесів, станів, зокрема *бізувати* ‘могти’, *банувати* ‘сумувати, тужити’, *лапати* ‘ловити’, *вінувати* ‘давати посаг, придане, віно’, *вергтися* ‘кинутися’, *вдатися* ‘сподобатися’, *газдувати* ‘господарювати’, *данцувати* ‘танцювати’, *змилити* ‘помилитися’, *ревідувати* ‘перевіряти, здійснювати ревізію’, *імити* ‘схопити, зловити’, *кутати* ‘поратися біля худоби, по господарству’, *кермувати* ‘управляти за допомогою керми (дарабою)’, *напудитися* ‘злякатися’, *натерхати* ‘навантажити, нав’ючити (коня)’, *чурити* ‘текти’, *пантрувати* ‘стежити, пильнувати’, *плесати* ‘виконувати *плес*, танцювати’, *повістувати* ‘розповідати’, *помітувати* ‘зневажити, виявити неповагу до кого-небудь’, *резигнувати* ‘відмовитися від займаної посади’, *сокотити* ‘стежити, пильнувати’, *требувати* ‘потребувати’, *цьоркати* ‘брязкати’, *харчувати* ‘їсти, споживати’, *штрикати* ‘стрибати’: – Поїхала б і я з вами, та, бігме, не *бізую*. Так мене коло серця давить та слабо стає та в очах темніє, що їй-де! Та й Анниця мусить у хаті лишитись, бо, ади, кутати не буде кому (с.155); – Будь ласка, беріть! Всіх когутів *вилапали* ми з Параскою, бо до живого допекли вже – Мартині квіти геть випорпали (с.206); – Не така ти бідна, як говориш, бо і хата в тебе своя, і ґрунт. Та й неня казали, що *вивінують* тебе, отеґ доньку (с. 46); Як ми пообтинали вже той ялівець, тоді вони *верглися* на нас і повалили на землю (с. 117); – Не ти вінчатимешся, Олексо. Молодих спитати треба, чи *вдалися* вони одно одному, – посміхнулася Марія (с.179); – Ніколи не є запізно, чоловіче! Я так і знав, що з тебе будуть ще люди! Бо де хто таке бачив? Хлоп дужий, як ведмідь і, замість *газдувати* та дітей доховуватись – марнується ось так (с.133); – А смага би го втела, ек він цего аркана *данцує!* – не втерпів і сказав старий Томашевський (с.63); Та провідника нам треба, щоб не *змилити* дорогу (с.78); А ек вони їх убили, дали ногам поля – / Виїхала з Коломиї голова патроля. / Та ек вона виїхала та *зревідувала* – / Відіслала теліграму аж до Станіслава (с.119); А ти прийшов д’мені, *інив* за руку та й лебедів: “Нене! Ади. Селько сце ніцьо не їв.” (с.120); Увечорі перед Новим Роком, Танасій з Анницею дбайливо *кутали* маржину та давали досита їсти (с. 134); Другою дарабою *кермував* Юра Гордійчук, третьою – Іван Гребенюк (с.46); Кулака мого *напудився*, а ногу підставляти мені не боюся? (с.106); Танасій з Петром осіддали коней та *натерхали* на них

бесаги з харчами (с.43); Найдужче катували вони Петра П., бо то був він легінь дужий та потний. Сікли його отим колючим ялівцем по голові, а кров *чуріла*, отек із чуркала (с.117); – Гадаю, найкраща дорога по-через Зелене до Піп Івана. Та біда в тому, що вона небезпечна. Занадто *пантрують* її стражники (с.79); І тоді плесаки станули по два разом, із дзвінками на бардках, відчинили хатні двері й почали *плесати* (с.128); Ади, паламар д'хаті вертається та шос *повістує* дохтирці (с.220); А легінь який Юра – отек намальований! Стерпіти не міг, що ти, ади, так *помітувала* ним (с.164); – Така мене, знаєте, лють пірвала, що я сказав: Не вйтуватиму більше пане, пане секретаре. Хай вам хто хоче вйтує, а я не буду. А він подумав щось та й каже: “Таки дійсно *резитнуєте*, пане начальнику?” (с.105); До речі, Василина заставила їх *сокотити*, щоб хто чужий у хату не зайшов та пасок не наврочив (с.14); Чого ж той шандар і тепер до нас приходить, як видить, що не *требую* ним (с.74); Йшли [колядники] дрібним кроком від столу у хороми, то з хоромів до столу, *поцьоркували* дзвінками та приспівували (с.128); Годний газда перше маржину нагодує, а потім вже сам *харчує* (с.87); – Справа в тому що якби ми поїхали на Буркут і Лукавиці, то ви, перейшовши кордон, мусіли б накладати багато дороги. А туди – коло Піп-Івана, то ви лиш *штрикнули* б куди треба, і все (с.85).

Гуцульські діалектні назви ознак для характеристики інших ознак засвідчено прислівниками *банно* ‘сумно’, *в'одно* ‘раз у раз’, *гезди* ‘тут’, *назбитки* ‘навмисне’, *горі дном* ‘догори ногами’, *набизівно* ‘напевно’, *передтогід* ‘позаторік, два роки тому’, *тогід* ‘торік, минулого року’, *тутки* ‘тут’, *файно* ‘гарно, добре’: Не такого, ой не такого весілля сподівалась Василина! І так *банно*, так уже *банно* стало, наче б оце вона не весілля справляла Анниці, а поминки по ній (с.169); Але мені не однаково. Дивитись не можу, як вона *в'одно* там шмаркає в хаті (с.70); Минули гать на річці Пробійні. – *Гезди* мала клявза, – зауважив Юра (с.85); Заграйте ми музиканти в еворові скрипки, / Та най я си погуляю ворогам *назбитки* (с.58); – Нехай би посміли не бути разом! Дружба тоді увесь світ перевернув би *горі дном* (с.58); Погода непогана, а “панничі” *набизівно* повставали вже (с.84); Сьогодні ж Юра з колядниками прийде. Він же *тогід* і *передтогід* ходив, то й цього року прийде... (с.126); Ми *тутки* їли, ми *тутки* пили, / Ой, аби вам си бджоли роїли (с.129); Біда би брала цю Анницю, як *файно* вона пише писанки! (с.35).

У мові персонажів роману “Над бистрим Черемошем” використано й гуцульські діалектні службові слова, з-поміж яких виділяються частки *май*, *вере*, *ко* та вигуки *мой*, *ігій*, *ій-га*, *ій-де*, *ади*: Не залишив мені мій дедя маєтків, ні полонин, ні ботеїв овець, але залишив щось *май*

краще за це (с.62); Та *вере* чому це, Юрчику, прийшла тобі на гадку ота співанка? (с.119); – Вставай-ко, вставай, Параско, то й сама видітимеш! (с.108); Ану-ко найди таку другу? (с.101); – Анни’, а поможи-ко мені! (с.127); А Михайло най-ко пожде (с.110); *Мой*, хлопці, а допоможіть! – звернувся він до якихось легінів (с.103); – *Ігій!* Бога бійся, дівко! Та ти вже стида ніякого не маєш! (с.61); – *Ій-га!* Це ж не кров, а вода пливе тепер у жилах гуцульських (с.114); – Поїхала б і я з вами, та, бігме, не бізую. Так мене коло серця давить та слабо стає та в очах темніє, що *ій-де!* (с.155); – Він зроблений із срібної австрійської корони – старий Штефан із Голов робив. *Ади*, як виписав! (с.52).

Засвідчено в романі й низку гуцульських діалектних фразем, таких, як *гріти діда* ‘поминати предків, розпалюючи ритуальне вогнище у Страсний тиждень’, *луть пірвала* ‘дуже розсердитися’, *давати (мати, набрати) пуда* ‘налякати(ся)’, *що кому смакує, най здоров пакує* ‘про безвольну, безхарактерну людину’, *манколія найшла* ‘психічний стан, для якого характерні пригнічення, загальмованість думок, рухів тощо’, *зробити збитка* ‘нашкодити’, *намішати кулеші* ‘загіяти щось дуже складне, клопітне, що загрожує неприємними наслідками’, *ні лій, ні масло* ‘безвольна, безхарактерна людина’, *тепла кулеша* ‘про чоловіка, що знаходиться в повній підлеглості у дружини’, *лице лунається* ‘соромно’, *най си преч каже* ‘не при хаті згадуючи’, *без гачів ходити* ‘дуже бідувати’, *покай робити* ‘про ситуацію, яка сприймається як нелогічна, або абсурдна’, *дати ногам поля* ‘втекти’, *сидіти під постолом* ‘перебувати в повній підлеглості у дружини’, *постіл з лівої ноги* ‘про безвольну, безхарактерну людину’ та ін.: – *Ій-де!* Це лиш у Велику середу “*гріють діда*”, а ви щодня хотіли б гріти (с.15); – Така мене, знаєте, *луть пірвала*, що я сказав: Не вїтуватиму більше, пане, секретаре (с.105); Він, певно, *пуда має*, що поїде вона і не вернеться (с.184); – Виділи ви, пане лікарю, якого *пуда* коні *набрали*, як вухами стригли (с.105); – Но, знаєш, Михайле, не годна я тебе пізнати! Був газда як газда, а то віником став. Це так, отек кістку, що котюги обглодали, ти підняв би і облизав. Та що ж, “*що кому смакує, най здоров пакує*” – повітували старі люди (с.111); Оце знов *манколія* якась *найшла* на нього (с.49); – А знаєш, Єленко, кортить мене Михайлові *збитка зробити!* (с.110); – *Намішала* ти *кулеші*, то тепер їж, що наварила! (с.168); – Нічого не кажете, то й неня робить, що хоче. А твій дедя – *тепла кулеша*, і все! Під постолом у своєї жінки сидить. Поважний, годний газда – люди шанують його, а жінка, отек віником, повертає ним, куди сама захоче. <...> Та й ти стала тепер, *ні лій, ні масло* (с.146); *Лице* мені від сорому *лунається* (с.175); То ж ідімо, братчику, бо, *най си преч каже*, такий

нам обливаний понеділок справить, що їй-де (с.35); А на мітингах агітатори безнастанно говорили про зрівняння всіх громадян <...> – Що зрівняють, то зрівняють! Усі ми, пробачте за слово, *без гачів ходитимемо* (с.256); Йй-га! То ж то він побив тебе, біданко, ой побив! Ти ж чорна уся, отек сукно! А я оце від Михайла йду. Єлена там на постелі лежить отек паня яка, а він холодні оклади до голови їй кладе. Йй, люди, *покай робитси!* (с.72); А ек вони їх убили, *дали ногам поля* (с.119); – Нічого не кажете, то й неня робить, що хоче. А твій дедя – *тепла кулеша*, і все! *Під постолом* у своєї жінки *сидить* (с.146); – Та чи не перебільшуєш ти, Василинко, га? *Постіл ти з лівої ноги*, а не мужчина! Та чого мала би я перебільшувати? (с.72).

Висновки. Таким чином, Марія Остромира у своєму романі “Над бистрим Черемошем” щедро послуговується гуцульськими діалектними лексичними одиницями різних семантико-тематичних груп. Їх склад і характер зумовлені потребами нарації. У художньому тексті використані лексичні діалектизми виконують важливі художні функції.

Усі діалектні слова, цілеспрямовано введені в художній текст, є важливим чинником формування мовної експресії, яка виникає з опозиції діалектного слова, позанормативного, нормативним, властивим літературній мові [2, 331]. Така властивість діалектизмів добре простежується, якщо їх у художньому тексті замінити літературнонормативними відповідниками.

Призначення багатьох діалектизмів полягає в номінації, а через неї – й у пізнанні низки реалій матеріальної і духовної культури гуцулів, що поширені лише в цьому краю (*береза, вибірця, гуля, згарда, киттар, черес, будз, гусянка, бануш, ліжник, тертіла, бесаги, вориння, гражда, плай, клявза, пляс, повниця, корчуги* та ін.).

Без використання гуцульської діалектної лексики важко, якщо взагалі можливо, досягти художньої переконливості та етнографічної достовірності у художньому освоєнні гуцульського світу. Гуцульські лексичні діалектизми є також одним із важливих засобів типізації персонажів у художньому тексті та індивідуалізації їх мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 232 с.
2. Осовецкий И. А. Диалектная лексика в произведениях советской художественной литературы 50–60-х годов / И. А. Осовецкий // Вопросы языка современной русской литературы. – М.: Наука, 1971. – С. 301–385.
3. Остромира Марія. Над бистрим Черемошем / Марія Остромира. – Косів : Писаний Камінь, 2005. – 296 с.

4. Пелипейко Ігор. Повернення на Гуцульщину / Ігор Пелипейко // Марія Остромира. Над бистрим Черемошем. – Косів : Писаний Камінь, 2005. – С.5–12.
5. Хобзей Н. Гуцульські світи. Лексикон / Наталя Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – 668 с.
6. Janów J. Słownik huculski / Jan Janów / Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger. – Kraków : Wydawnictwo Naukowe DWN, 2001. – 294 s.

REFERENCES

1. Hutsulski hovirky. Korotkyi slovnyk / Vidp. red. Ya. Zakrevska. – Lviv : Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 1997. – 232 s.
2. Ossovetskij I.A. Dialektnaia leksika v proizvedeniiakh sovetskoi hudozhestvennoj literatury 50–60-h godov / I.A. Ossovetskij // Voprosy yazyka sovremennoj russkoj literatury. – M. : Nauka, 1971. – S. 30-385.
3. Ostomyra Mariia. Nad bystrym Cheremoshem / Mariia Ostomyra. – Kosiv : Pysanyi Kamin, 2005. – 296 s.
4. Pelypeiko Ihor. Povnennia na Hutsulshchynu / Ihor Pelypeiko // Mariia Ostomyra. Nad bystrym Cheremoshem. – Kosiv : Pysanyi Kamin, 2005. – S. 5–12.
5. Khobzei N. Hutsulski svity. Leksykon / Natalia Khobzei, Oksana Simovych, Tetiana Yastremska, Hanna Dydyk-Meush. – Lviv : Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2013. – 668 s.
6. Janov Ja. Słownik huculski / Jan Janov / Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger. – Krakow : Wydawnictwo Naukowe DVN, 2001. – 294 s.

Яна КОВАЛЬ,

аспірант кафедри української філології Хмельницького національного університету (Україна, Хмельницький)

koval.yana91@ukr.net

ПРИКЛАДКИ-ЕТНОНІМИ В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ

У статті досліджено семантичні особливості прикладок-етнонімів у творах усної народної творчості та визначено структуру прикладкових сполучень на позначення національно-етнічної характеристики людини у фольклорних текстах. З'ясовано, що найчастіше у фольклорних текстах прикладками виступають видові назви, рідше – відокремлені прикладки, що пояснюють особовий займенник або дають пояснювальну, уточнювальну інформацію щодо головного слова. Доведено, що найпоширенішими етнонімами, які виконують функцію прикладок, є «українці», «татари», «ляхи», «жиди», що зумовлено тематикою українського фольклору, його соціальним та суспільним спрямуванням.

Ключові слова: *прикладка, прикладкова конструкція, лексема, етнонім, нація, фольклор, загальна назва, власна назва.*

Лит. 12.

Jana KOVAL,

postgraduate of Ukrainian philology's department, Khmelnytsky National University (Ukraine, Khmelnytsky) koval.yana91@ukr.net

APPOSITIONS-ETHNONYMS IN UKRAINIAN FOLKLORE

In the article the semantic features appositions-ethnonyms in the works of oral folklore had researched. The structure apposition combinations to indicate national-ethnic characteristics of man in folklore texts is determined. It is found most often in folklore texts were the generic names apposition, at least – separated apposition to explain the personal pronoun or gave explanatory specify information about the main word. It was proved that the most common ethnonyms-appositions is «Ukrainian», «Tatars», «Poles», «Jews», due to the subject of Ukrainian folklore, its social and public areas.

Key words: *apposition, apposition's construction, word, ethnonym, nation, folklore, common name, proper name.*

Ref. 12.

Яна КОВАЛЬ,

*аспірант кафедри української філології Хмельницького
національного університету (Україна, Хмельницький)
koval.yana 91@ukr.net*

ПРИЛОЖЕНИЯ-ЭТНОНИМЫ В УКРАИНСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

В статье исследованы семантические особенности приложений-этнонимов в произведениях устного народного творчества и определена структура приложных сочетаний для обозначения национально-этнической характеристики человека в фольклорных текстах. Выяснено, что чаще всего в фольклорных текстах приложениями выступают видовые названия, реже – отдельные приложения, объясняющие личное местоимение или дающие объяснительную, уточнительную информацию относительно главного слова. Доказано, что наиболее распространенными этнонимами, которые выполняют функцию приложений, – украинцы, татары, поляки, евреи, что обусловлено тематикой украинского фольклора, его социальным и общественным направлением.

Ключевые слова: приложения, приложная конструкция, лексема, этноним, нация, фольклор, общее название, имя собственное.

Лит. 12.

Постановка проблеми. З другої половини ХХ ст. у лінгвістичній науці відбувається активна семантизація синтаксису (Т. Алісова, Й. Андерш, Н. Вихованець, В. Гак, К. Городенська, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, Г. Золотова, Н. Іваницька, О. Падучева, В. Русанівський, І. Слинко, Т. Шмельова, К. Шульжук та ін.). У мовознавстві ХХІ ст. спостерігаємо антропогенне дослідження семіотичних моментів мови, вияв лінгвокогнітивних та лінгвокультурних властивостей мовних фактів і моделей. Однак у тіні наукових концепцій залишаються різноманітні гібридні (дифузні, проміжні) утворення, які порушують їх стрункість і несуперечливість, проте виконують унікальну функцію інтеграції і тим забезпечують цілісність мовних систем і підсистем.

Дифузні логіко-семантичні явища демонструє прикладка як особлива форма атрибутизації. Категорія прикладки, яка традиційно розглядається в синтаксисі простого речення як одна із синтаксичних форм слова або словосполучення (зокрема і як напівпредикативного утворення), що поєднує ознаки субстантивних і ад'єктивних категорій, викликає особливий інтерес [2, 123].

Аналіз досліджень. З історії вивчення синтаксису відомо, що не всі вчені однаково визначали місце прикладки в системі другорядних чле-

нів речення, а також по-різному трактували способи її граматичного вираження.

Частина науковців (О. Востоков, М. Греч, Ф. Буслаєв, О. Шахматов) трактувала прикладку у вузькому значенні, як другорядний член речення – означення, яке, будучи виражене іменником, пояснює другий іменник і узгоджується з ним у відмінку, власне і є прикладкою.

Інші вчені (О. Потебня, Д. Овсянко-Куликовський), вважаючи прикладку теж означенням, доповнюють інформацію щодо способів її граматичного вираження: прикладка, крім іменника, може бути виражена ще й прикметником, дієприкметником, тобто є відокремленими означеннями.

І. Воскресенський, О. Руднев розглядали прикладку ще ширше, зокрема як будь-який член речення, що пояснює, уточнює, розкриває зміст того чи іншого попереднього члена речення; отже, прикладка, на їх погляд, може бути виражена різними частинами мови.

О. Пешковський навіть заперечував існування прикладки.

Вивчивши низку праць щодо трактування і розуміння прикладки як різновиду означення, ми дійшли до висновку, що прикладка у структурі фольклорних текстів у сучасному мовознавстві ще не досліджувалася, що й зумовлює актуальність теми нашої статті.

Метою статті є визначення семантичних особливостей прикладок-етнонімів у творах усної народної творчості. Реалізація мети зумовлена такими завданнями: 1) дослідити семантичний різновид прикладок-етнонімів; 2) визначити структуру прикладкових сполучень на позначення національно-етнічної характеристики людини.

Виклад основного матеріалу. Прикладка – це різновид означення, виражений іменником чи іншою субстантивованою частиною мови, які зазвичай узгоджуються з означуваним словом у відмінку, а іноді пов'язуються лише інтонаційно [9, 255], тобто поєднуються такими синтаксичними зв'язками, як кореляція, рідше – прилягання.

За семантикою прикладкові слова, вирази характеризуються найширшим функціонально-смысловим спектром. Так, наприклад, відокремлена прикладка на означення особи може бути представлена номінаціями в основі яких: а) внутрішньо характеристичні ознаки людей; б) зовнішньо характеристичні, фізичні ознаки людей; в) ознаки людей за віковою характеристикою; г) ознаки людей за родинними стосунками; д) ознаки людей за національно-етнічною характеристикою, місцем мешкання; е) ознаки людей за соціальною характеристикою; є) ознаки людей за родом праці, діяльності [8, 98].

Об'єктом нашого дослідження є прикладки на позначення людей за національно-етнічною характеристикою, місцем мешкання, тобто при-

кладки-етноніми. Джерелом дослідження стали збірки української народної поетичної творчості, історичних дум, пісень, казок, переказів та легенд. Всього виокремлено 112 прикладок-етнонімів.

Етнонім – термін для позначення будь-якого етносу або етнічної спільності: роду, племені, племінного союзу, народу, народності, нації [4].

Найбільш поширеними етнонімами у фольклорних текстах є деривати від хороніма Україна – *українці*, *українка* (68 одиниць, 60,71 %). Аналіз значної кількості творів дозволяє стверджувати, що особливо частотною є плуральна форма 'українці': *А ми наших братів-українців визволимо, а ми нашу славу Україну розвеселимо!* [12, 11]; *До нього часто приїжджали в гості товариші-українці* [11, 290].

Як відомо, вперше етнонім 'українці' фіксується у документах кінця XVI ст., в яких, зокрема, йшлося і про татарські навали (тобто згадувався етнонім 'татари'), а в першій половині XVII ст. на сеймах Речі Посполитої українцями називали послів від Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств.

Здебільшого етнонім 'українці' виконує функцію прикладки до загальних назв 'брати', 'товариші', 'захисники', 'хлопці', 'селяни' тощо: *Та почали селяни-українці прихистку просити* [11, 299]; *Плакали з радості звільнені бранці-українці* [11, 301]; *Там всі хлопці-українці хороші на вроду.* [6, 87]; *Вишановує червоним цвітом своїх полеглих хоробрих захисників-українців* [11, 300].

Якщо звернути увагу на пунктуаційне оформлення прикладкових конструкцій, то переважають прикладки, що пишуться через дефіс, і лише іноді натрапляємо на відокремлені конструкції: *Гей ви, хлопці, ви, українці* [6, 196].

Значно рідше досліджуваний етнонім виконує локалізуючо-диференційну функцію для осіб жіночої статі: *Дві сестри-українки* [6, 208]; *Хан наказав Марусі-українці збирати свої речі* [11, 288]; *Лише Марічка-українка не намагалась рятуватись* [11, 299]. Зауважимо, що етнонім 'українка' супроводжує лише онім Маруся, оспіваний у народних піснях.

В українських народних думах, піснях, легендах, переказах оспівувалася мужність, хоробрість, завзятість українців, що, незважаючи на численні війни, битви, знущення ворожих народів, завжди перемагали, і сила їх була у єдності та вірі у їхню Батьківщину – Україну.

Функціонування інших етнонімів зумовлене історичними подіями на території України, зокрема загарбницькими війнами.

'Татари' – назва різних тюркських, монгольських та інших племен, які в XIII – XV ст. об'єдналися в єдину державу – Золоту Орду – і на-

падали на Київську Русь, а пізніше – на Україну, Росію та ін. [10, т. 10, 42]) (23 одиниці, 20,54%). Саме ці всі події знайшли відбиток у народній творчості, зокрема це простежується і у функціонуванні відповідних прикладок: *Тут же на місці рубали варвари-татари своїми шаблями* [11, 289]; *Не зразу Марічка здогадалась, що то були вороги-татари* [11, 298]; *Під час набігу вандалів-татар село було повністю спалене* [11, 309].

Також в українців є звичай порівнювати негативних людей, події тощо із татарами, що й фіксується у фольклорних джерелах: *Ой брати-чок-татарин продав сестрицю задаром* [6, 135].

Паралельно з етнонімом 'татари' у різножанрових творах використовувалася лексема 'бусурман' / 'бусурмен' (бусурмен – «людина іншої віри, вживається як лайливе слово» [10, т. 1, 264]): *Татар-бусурмен в полон завертає* [6, 159].

Наступні історичні події в Україні були тісно переплетені з польським пануванням, тому в мовленні українців постійно побутували лексеми 'поляки' (5 одиниць, 4,46%) (*Хмельницький зі своїми козаками громив шляхтичів-поляків* [11, 295]) і 'ляхи' (16 одиниць, 14,28%) (*Пан-лях був дуже скупий і жорстокий* [11, 287]), причому другий варіант був більш уживаним (пор. 'ляхи' – стара народна назва поляків [5, 346]): *Сподобалось те поселення багатьом багачам-ляхам* [11, 285]; *Один з поміщиків-ляхів запропонував тягнути жеребки* [11, 285]. Велика кількість прикладок-етнонімів 'ляхи' переважно з негативним забарвленням зумовлена тим, що саме поляки були панамі, які гнобили український народ.

Прикладки-етноніми на позначення таких народностей, як татари і поляки, у всіх зафіксованих нами випадках пояснюють загальні назви (*варвар, ворог, вандал, пан*).

Єврейський народ проживав на території України і в багатьох сферах свого життя тісно переплітався з життям українців, що й знайшло своє вираження у фольклорних текстах. Нами було зафіксовано прикладки-етноніми, на позначення євреїв: *Один чоловік, на прізвище Оргіїв, єврей, побудував на горбочку корчму* [11, 286].

Щоправда, у прикладах із усної народної творчості фіксується саме етнонім 'жид' – 1) заст., те саме, що євреї; 2) образлива назва євреїв [10, т. 2, 528]) (21 одиниця, 18,75 %). Така образлива назва спеціально вживалася для того, щоб показати всю зневагу та ненависть до певних представників єврейського народу (у фольклорі жиди завжди були зображені як люди з великим достатком, корчмарі, торговці), які хоч і не влаштували загарбницькі війни та напади, але своєю хитрістю, скупістю на

ницістю обдурювали бідних українців, забирали останнє, заробляли на їхньому горі та бідах: *Вражі сини-жидиченьки тоді* ізраділи [7, 170]; *Вони, пани, жидівські сини, уже поробили* [7, 186].

Подекуди цим етнонімом лише констатували етнічну належність: *У тім селі жив ставний парубок-жид Демид* [11, 291]; *Корчмар-жид розбагатів* [11, 287].

В усіх виявлених фольклорних зразках етноніми «жид», «еврей» є прикладками до загальних назв.

У результаті нашого дослідження зафіксовано велику кількість прикладок-катойконімів (128 одиниць), які стосуються запорожців. Оскільки це було велике соціальне угруповання людей, яке вважало себе державою («Запорожці – українські козаки, які жили в пониззі Дніпра за порогами в XVI – XVIII ст.» [11, 274]), ми відносимо їх до етнонімів: *Став козаків-запорожців по степах ловити* [7, 164]. Подекуди натрапляємо на приклади, коли етнонім 'запорожці' вжито із негативним забарвленням: *Вражі сини, запорожці, недобре робили* [6, 211]. Серед прикладок-катойконімів певною продуктивністю характеризуються поширені відокремлені прикладки: *Гей, друзі-молодці, браття запорожці!* [6, 178]; *Казав я, хлопці, молоді запорожці, не шалійте* [36, 212].

Значна частина українських народних дум, балад, пісень присвячена саме козакам, які були визволителями і захисниками нашої батьківщини довгий проміжок часу, і саме вони зробили вагомий внесок у розвиток українського фольклору в період Козаччини.

Особливості структури прикладкових конструкцій на позначення національно-етнічної належності людини в українському фольклорі за результатами нашого дослідження такі: найчастіше прикладками виступають видові назви: *брати-українці, козаки-українці*; невелика кількість зафіксованих нами прикладок-етнонімів є відокремлені прикладки, які пояснюють особовий займенник або дають пояснювальну, уточнювальну інформацію щодо головного слова: *Ви, вкраїнці; Один чоловік, єврей*.

Висновки. Отже, найпоширенішими етнонімами, які виконують функцію прикладок, є *українці, татари, ляхи, жиди*, що зумовлено тематикою українського фольклору, його соціальним та суспільним спрямуванням.

Також ми визначили, що за структурою прикладки-етноніми є переважно непоширеними невідокремленими постпозитивними прикладками, які пояснюють загальну назву, рідше власну назву та особовий займенник, що мотивується простою побудовою речень фольклорних текстів для легшого сприймання та запам'ятовування українських народних творів.

Звісно, кожна чи майже кожна прикладка-етнонім, віднайдена в фольклорних текстах, звичайно набуває певного емоційного забарвлення, яке об'єктивно закладено в семантиці прикладки з її пояснювальною чи уточнювальною функцією. Своєрідність прикладки полягає в особливих апозиційних (прикладкових) відношеннях, які виникають між прикладкою і пояснюваним нею словом.

У перспективі плануємо дослідити фаунолексеми, які виконують функції прикладок у фольклорних текстах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
2. Горголюк Н. Г. Особливості функціонування категорії прикладки в логіко-семантичному аспекті / Н. Г. Горголюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Філологічні науки. Випуск 20. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 792 с.
3. Дудик П. С. Просте ускладнене речення : навчальний посібник / П. С. Дудик. – Вінниця, 2002. – 336с.
4. Етнонім [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Етнонім>
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
6. Закувала зозуленька: Антологія укр. нар. поет. творчості : для ст. шк. віку / упоряд. та приміт. Н.С. Шумади. – К. : Веселка, 1998. – 510 с.
7. Історія України в народних думах та піснях : для серед. та ст. шк. віку/ упоряд. В. І. Лопата. – К. : Веселка, 1993. – 271 с.
8. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення / А. К. Мойсієнко. – К. : ПП Я. Січовик, 2006. – 240 с.
9. Пономарев О. Д. Сучасна українська мова: підр. / О. Д. Пономарев, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін./ за ред. О. Д. Пономарева. – 2-ге вид., перероб. – К. : Либідь, 2001. – 400 с.
10. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.
11. Українські народні казки: Казки Поділля / Запис., упоряд. і літ. опрац. М. А. Зінчук. – Чернівці : Букрек, 2013. – 368 с.
12. Українські народні пісні / упорядкував Володимир Єсіпка. – К. : Техніка, 2003. – 207 с.

REFERENCES

1. Vykhoanets I.R. Hramatyka ukrainskoï movy. Syntaksys : pidruchnyk / I. R. Vykhoanets. – K. : Lybid, 1993. – 368 s.
2. Horholiuk N. H. Osoblyvosti funktsionuvannia katehorii prykladky v lohiko-semantychnomu aspekti / N. H. Horholiuk // Naukovi pratsi Kamianets-Podil'skoho

1. Засади і проблеми етнологічних студій сучасного мовознавства

natsionalnoho universytetu im. I. Ohiiienka. Filolohichni nauky. Vypusk 20. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2009. – 792 s.

3. Dudyk P. S. Proste uskladnene rechennia : navchalnyi posibnyk / P. S. Dudyk. – Vinnytsia, 2002. – 336 s.

4. Etnonim [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Etnonim>

5. Zhaivoronok V. V. Znaky ukrainskoi etnokultury : slovnyk-dovidnyk. / V. V. Zhaivoronok. – K. : Dovira, 2006. – 703 s.

6. Zakuvala zozulenska: Antolohiia ukr. nar. tvorchosti : dlia st. shk. viku / uporiad. ta prymit. N.S. Shumady. – K. : Veselka, 1998. – 510 s.

7. Istoriia Ukrainy v narodnykh dumakh ta pisniakh : dlia sered. ta st. shk. Viku / uporiad. V. I. Lopata. – K. : Veselka, 1993. – 271 s.

8. Moisiienko A. K. Suchasna ukrainska literaturna mova. Syntaksys prostoho uskladnenoho rechennia / A. K. Moisiienko. – K. : PP Ya. Sichovyk, 2006. – 240 s.

9. Ponomarev O. D. Suchasna ukrainska mov a: pidr. / O. D. Ponomarev, V. V. Rizun, L. Yu. Shevchenko ta in./ za red. O. D. Ponomareva. – 2-he vyd., pererob. – K. : Lybid, 2001. – 400 s.

10. Slovnyk ukrainskoi movy : v 11 t. / AN URSSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. – K. : Naukova dumka, 1970 – 1980.

11. Ukrainski narodni kazky: Kazky Podillia / Zapys., uporiad. i lit. oprats. M. A. Zinchuk. – Chernivtsi : Bukrek, 2013. – 368s.

12. Ukrainski narodni pisni / uporiadkuvav Volodymyr Yesypka. – K. : Tekhnika, 2003. – 207 s.

Оксана КОРПАЛО,

*аспірант кафедри української мови ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника"
(Україна, Івано-Франківськ) ksa189@yandex.ru*

ДЕЙКТИЧНО-АНАФОРИЧНА ФУНКЦІЯ ГРАМЕМИ НЕ-УЧАСНИКА КОМУНІКАЦІЇ В ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ

У статті проаналізовано специфіку третьої особи як компонента семантико-синтаксичної категорії особи та особливості її репрезентації в польській мові у зіставному аспекті. З'ясовано, що характерним для семантики грамеми не-учасника комунікації є наявність граматичного відношення – прямого чи прихованого – до виконавця дії. Виокремлено означене предметно-особове, неозначено-особове та узагальнено-особове вживання дієслівних форм 3-ої особи.

Ключові слова: *категорія синтаксичної особи, граматика, семантика, суб'єкт, третя особа, дейксис.*

Лит. 11.

Oksana KORPALO,

*postgraduate of Ukrainian language's department, SHEE "Vasyl Stefanyk Precarpathian National University" (Ukraine, Ivano-Frankivsk)
ksa189@yandex.ru*

DEYKTIC-ANAFORIC FUNCTION OF GRAMMEME NOT PARTICIPANT COMMUNICATION IN POLISH

The specifics third person as a component of semantic-syntactic category of persons and particularly its representation in the Polish language in contrastive aspect had analyzed in the article. It was shown that characteristic semantics grammeme non-participant communication was grammatical relation - direct or covert - to the performer of action. There was determined definitions of subject-personal, indefinite-personal and personal use generalized forms of verbal 3rd person.

Key words: *syntactic category of persons, grammar, semantics, the subject, the third person, deyksys.*

Ref. 11.

Оксана КОРПАЛО,

*аспірант кафедри українського язика ГВУЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника"
(Україна, Івано-Франковськ) ksa189@yandex.ru*

ДУЙКТИЧЕСКО-АНАФОРИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ ГРАМЕМЫ НЕ-УЧАСТНИКА КОММУНИКАЦИИ В ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье проанализирована специфика третьего лица в качестве компонента семантико-синтаксической категории лица и особенности ее репрезентации в польском языке в сопоставительном аспекте. Выяснено, что характерным для семантики грамемы не-участника коммуникации является наличие грамматического отношения – прямого или скрытого – к исполнителю действия. Выделено обозначено предметно-личное, неопределенно-личное и обобщенно-личное употребление глагольных форм 3-го лица.

Ключевые слова: *категория синтаксического лица, грамматика, семантика, субъект, третье лицо, дейксис.*

Лит. 11.

Постановка проблеми. Незважаючи на чималу кількість наукових розвідок, присвячених вивченню категорії особи, донині залишаються дискусійними деякі питання репрезентації відповідної граматичної семантики. Новітні напрацювання в галузі функційної морфології, яка передбачає аналіз від значення (функції) до форми, зумовили перегляд загальноприйнятих уявлень про реалізацію граматичних категорій, зокрема категорії особи.

Категорія синтаксичної особи як одна з ознак предикативності служить для вираження взаємозв'язку між суб'єктом дії і дією (чи станом) з погляду участі суб'єкта в мовному спілкуванні. Завдяки їй встановлюється, кому належить виражена в часі та способі дія: мовцеві, його безпосередньому співрозмовникові чи особі (або предмету), що не бере участі в розмові. Відповідно до цього виділяють 3 грамеми: *грамему мовця, грамему адресата і грамему не-учасника комунікації* [2, 190; 3, 346; 4, 321].

Мета нашого дослідження – з'ясувати специфіку третьої особи (грамеми не-учасника комунікації) у порівнянні з ядерною зоною (грамемами мовця і адресата) в польській та українській мовах. Зіставне вивчення споріднених мов, якими є українська і польська, відрізняється від дослідження мов неспоріднених, адже схожість мовних систем априорі передбачає більше спільних, ніж відмінних рис, і саме це становить «особливий інтерес, оскільки спокуса ототожнення свого та чужого «лежить на поверхні» і є тією провокаційною близькістю, подолання якої приховує «в собі великі труднощі» [6, 42].

Аналіз досліджень. Традиційно і цілком умотивовано славісти визнають основними виразниками категорії особи особові займенники та

дієслова. Якщо особові займенники прямо вказують на першу, другу чи третю особу (а займенники третьої особи і на предмет), то дієслівні форми виражають тільки відношення дії до відповідних осіб. Категорію особи в дієслові трактують як граматичну, а в займенниках – як лексико-граматичну.

Хоча окремі питання, пов'язані з категорією граматичної особи, висвітлювали у своїх працях в україністиці – І.Вихованець, К.Городенська, В.Горяний, П.Дудик, А.Загнітко, І.Матвіяс, М.Мірченко, М.Плющ; у полоністиці – С.Йодловський, Є.Курилович, М.Лазінський, Т.Лисаковський, К.Пісаркова, Т.Ріттель, С.Шобер, спеціального наукового дослідження семантико-граматичної категорії особи, тим паче в зіставному аспекті, немає, що й визначає **актуальність** наших пошуків.

Виклад основного матеріалу. У системі особових займенників третя особа протиставляється першій та другій насамперед за ознакою участі / неучасті в діалозі. По-друге, якщо займенники *я* і *ти* є самостійними маркерами 1-ої і 2-ої особи, аналогами, то «займенники *він, вона, воно, вони*, виконуючи анафоричну функцію, набувають морфологічних форм і граматичних значень роду та числа іменника, субститутом якого виступають» [5, 232]. Якщо *я, ти, ми*, за образною характеристикою Т.Лисаковського, «класифікують світ позитивно, наділяють його значущістю, «опідметовують», *ви* – узагальнює, дистанційне, то третя особа (oność) опредмечує і віддаляє» [11, 121]. Властивість займенника 3-ої особи вказувати не тільки на особу, а й на предмет дала підставу Е.Бенвеністу засумніватися, чи третя особа загалом має особове значення. Поняття «особа», на його думку, «властиве кореляції «*я/ти*» і відсутнє у «*він*» [1, 285], однак далі вчений називає третю особу «немаркованим членом кореляції особи» і стверджує, що «не-особа є єдиною можливою формою вираження для таких актів мовлення, які не повинні вказувати самі на себе, а представляють процес, орієнтований на будь-кого чи будь-що, крім самого акту мовлення... [1, 290].

На думку І.Вихованця, протиставлення першої і другої особи займенників третій особі за ознакою участі / неучасті в комунікативних актах впливає на функціональну спрямованість цих форм: якщо займенники першої і другої особи виконують тільки вказівну функцію, то займенники третьої особи – вказівно-анафоричну [2, 191]. М.Мірченко стверджує наявність подвійної бінарної опозиції: «1 особа – не перша особа» та «III особа – не третя особа», яка «допомагає в розрізненні власне особових і предметно-особових значень», підкреслюючи при цьому більшу семантичну різноманітність значень III особи [4, 316 – 317]. О.Бондарко виокремлює власне-особове та предметне значення третьої особи, кваліфі-

куючи відповідно перше як найближчу периферію, що активно взаємодіє з семантичним ядром – першою та другою особою, а предметну третю особу як таку, що має яскраво виражений периферійний характер [8, 6].

Таким чином, хоча третя особа за своєю природою і функціями суттєво відрізняється від першої і другої, однак вона не може бути вилучена зі структури категорії синтаксичної особи, оскільки, позначаючи предмет повідомлення, опосередковано дотична до участі в комунікації. Незважаючи на певні розбіжності, і в українському, і польському мовознавстві загальноприйнятою є думка про тричленну парадигму категорії особи, в якій стійкою є внутрішня опозиція: 1-а і 2-га особа – 3-я особа.

Сфера третьої особи є неоднорідною. Адекватний опис категорії синтаксичної особи можливий лише за умови врахування як морфолого-синтаксичних, так і лексико-семантичних аспектів окремих мовних одиниць і всього висловлення.

Найпростішими моделями вираження семантики третьої особи, яка не бере участі у мовленні, є речення, в яких позицію суб'єкта займає іменник у називному відмінку, а позицію предиката – особове дієслово, закінчення якого є маркером особи. Позначаючи об'єкт повідомлення, граєма не-учасника мовлення в обох мовах може мати семантику істоти, зокрема означати:

– назву особи: *Ще Ярославна плакатиме в ніч на тім валу, у тім Путивлі-граді* (А.Малишко); *Rozchodzą się z dzamidów pobożni mieszkańce* (А.Мікієвіч);

– персоніфіковану назву: *Вітер загулявся й заблудив у полі та й нита дороги у сестри-тополі* (Б.Олійник); *Zawstydziło się licem rubinowym zorze* (А.Мікієвіч);

– назву тварини: *Що має почувати горобець у горобину ніч?* (Л.Костенко); *Słyszą, kędy się motyl kołysa na trawie, kędy wąż śliska piersią dotyka się ziola* (А.Мікієвіч);

і семантику неістоти, а саме:

– назву конкретного предмета: *Дикий щавель... розрісся й услав грядки здоровецьким зеленим листям* (І.Нечуй-Левицький); *Тера siekiera dębu nie rowała* (przysłowie);

– назву абстрактного поняття: *Вічна мудрість простої людини в паланиці звичайній живе* (В.Симоненко); *Czas leczy rany* (przysłowie).

І власне-особове, і предметне значення третьої особи виражаються однаковими дієслівними формами, тобто у реченні персональний статус суб'єкта встановлюється через взаємодію семантики суб'єктної і предикативної синтаксем.

Займенники третьої особи позначають або суб'єкт поза актуальним часом, або суб'єкт, який був чи буде об'єктом комунікації. Займенники третьої особи є актуалізаторами імен. «Ідентифікація 3-ої особи, на яку вказує займенник, здійснюється на основі денотатної співвіднесеності з особою, названою іменником» [5, 274]. Характерними ознаками такого типу речень є тотожність семантичних опозицій дієслів і особових займенників.

У функціонуванні особових займенників в українській і польській мовах є суттєві відмінності. Так, форми називного відмінка особових займенників вживаються в польській мові значно рідше, ніж відповідні українські. У польській мові сама дієслівна форма вважається достатньою для вираження значення особи. Це особливо виразно проявляється у формах минулого часу дієслова, які, на відміну від українських, мають особові закінчення, пор.: *mówiłem* – я говорив, *mówiłeś* – ти говорив, *mówił* – він говорив; *mówiłam* – я говорила, *mówiłaś* – ти говорила, *mówiła* – вона говорила. Щоправда, у південно-західних говорах української мови вживаються присудки-дієслова минулого часу та умовного способу з енклітичними залишками колишнього перфекта, що є формальними виразниками категорії особи і роду, напр.: *Там ти скаже дуб старенький*, *І еден, і другий, як там жив-єм це маленький без журби і туги* (М.Шашкевич).

В українській мові певне стилістичне навантаження має т.зв. «звичайна форма множини» [7, 277], донині збережена в мовленні переважно сільських жителів. У ній знаходить своє вираження особлива шана до батька, матері, баби, діда, до старшої людини взагалі, що знайшло своє відображення у мові художньої літератури, напр.: *Дядько Лев казали, що тут мені дадуть ґрунтець і хатку* (Леся Українка); *Встали мати, встали й татко: – Де ластовенятко?* (П.Тичина); Про таку ж форму в польській мові, щоправда, як діалектну і доволі рідкісну, при зверненні до старших людей говорять у своєму дослідженні С.Йодловський [9, 66].

У польській мові як альтернатива до не дуже ввічливого називання за допомогою займенників *on*, *ona*, *one*, *oni* третьої особи чи осіб, присутніх при розмові, вживаються слова *pan*, *pani*; у множині – *panie* (про жінок), *panowie* (про чоловіків), *państwo* (про чоловіків і жінок) (дехто з мовознавців уважає їх т.зв. гонорофікативними займенниками [10]), напр.: *Marysiu, przecież pan już powiedział o tym* (*pan* замість неввічливого в такій ситуації *on*); *Panie komisarzu, uważam, że jeśli państwo zechcą, to skorzystają z naszej propozycji* (*państwo* замість *oni*).

Крім семи «особа», особові займенники самостійно виражають і граматичне значення числа. Здавалось би, відношення, встановлені між

трьома формами однини, мають бути аналогічними і для форм множини. Однак, хоч особові займенники *я – ми (ja – my)*, *ти – ви (ty – wy)* протиставляються як суплетивні форми однини і множини, категорія числа в них не має словозмінного характеру подібно до іменника: *ми* і *ви* справедливо визнають окремими словами, а не формами множини, адже *ми* і *ви* позначає відповідно мовця або адресата і групу осіб, до якої може входити і третя особа: *ми = я + хтось (ти, він, вона, воно, вони)*; *ви = ти + він (вона, воно, вони)*. Більш тісний взаємозв'язок спостерігаємо між формами однини *він, вона, воно* і множини – *вони*. Множина тут може позначати і множину однорідних предметів чи осіб, і сукупність різних осіб або предметів. «Це мотивується корелятивністю формального і семантичного плану займенників *він, вона, воно // вони* у силу їх опосередкованої співвіднесеності з мовленнєвим актом» [3, 255]. Загалом можна констатувати, що у множині особа виражається «розширено і дифузно» і «являє собою фактор не множинності, а необмеженості» [1, 269].

Більшість мовознавців схилиються до думки, що *я* і *ти* не мають ніякого значення роду (І.Вихованець вважає їх омонімічними родовими формами [2, 188]), а вибір родових форм узгоджуваних із ними слів залежить від статі учасників спілкування. Натомість у займенниках третьої особи значення роду виражається безпосередньо через флексію, визначається родом співвідносного іменника і є категорією словозмінною.

Третя особа множини польського особового займенника має дві форми: чоловічо-особову (*oni*) і нечоловічо-особову (*one*). Займенник *oni* можна вжити замість слів на зразок *chłopcy, mężczyźni*, які позначають чоловіків, а також замість слів на кшталт *studenci, goście*, які можуть уживатися на позначення і чоловіків, і жінок. Займенник *one* вказує на жінок (*matki, żony*), тварин (*konie, zwierzęta*) чи предмети (*podręczniki, krzesła, ściany*). Займенник *one* вживається також замість іменників жіночого роду *osoby, postacie*, які називають і жінок, і чоловіків; пор.: *Oni tam byli – One tam były* з нейтральним українським *Вони там були*. Тому цілком слушним є зауваження польського дослідника Т.Лисаковського, що «з форм третьої особи тільки *oni* завжди і всюди особові – не можуть означати предметів, а *on, ona, ono* і *one* денотують одночасно як предмети, так і особи» [11, 122].

За певних умов займенники третьої особи та іменники – назви осіб можуть набувати значення першої або другої особи, що свідчить про їх семантичну близькість, адже учасниками комунікації можуть бути тільки люди, напр.: *І вже бачить він себе на руках матері в тихому батьківському саду... І той хлопчик (не віриться, що то був ти) дзвінко сміється, неначе в густій кроні пахучого дерева озиваються сотні дзвіночків* (І.Цюпа).

С.Йодловський аналізує нетипове для сучасної польської мови вживання третьої особи однини замість другої особи при апеляції високопоставлених осіб до осіб підлеглих, бо, як коментує науковець ситуацію, мовець нібито не хоче висловити зневаги до співрозмовника, вживаючи форму другої особи *ti*, але водночас недоречним вважає і використання слів *pan, pani*. На підтвердження сказаного вчений наводить репліки з оповідання Т.Ружевича, де керівник школи звертається до прислуги: – *No właśnie, proszę, niech zrobi panu magistrowi herbatkę, tylko niech zaparzy świeżą [...] – Niech się nie gapi, tylko niech zaparzy esencję a!... Niech wstawi to rozkładane łóżko do I klasy, tam najcieplej, i niech da beliznę pościelową* [9, 66]. Ще більш категорично про негативний відтінок при вживанні третьої особи замість другої, особливо без займенника (на зразок *Co się gapi? Pasztetu nie widział?*), висловлюється у своєму дослідженні Т.Лисаковський, на думку якого таке звернення «опредмечує» адресата, принижує його, «ставити його нижче за тварину» [11, 122].

В українській мові з подібним значенням зневаги вживається займенник третьої особи середнього роду *воно*: *Чого ти чванишся? Старці, злидні, животу з голоду присохли до спини, а воно приндиться* (М.Коцюбинський).

Висновки. Таким чином, спільним для семантики грамеми не-учасника комунікації є наявність граматичного відношення – прямого чи прихованого – до виконавця дії. При цьому виокремлюємо означене предметно-особове, неозначено-особове та (рідше) узагальнено-особове вживання дієслівних форм 3-ої особи. Для граматичного ладу української мови більш характерний аналітичний вияв особової семантики, а для польської – синтетичний; польські займенники третьої особи множини, на відміну від українських, мають категорію персональності; заміна особових займенників на слова *pan, pani* у польській мові є винятковою на тлі не тільки української, але й інших слов'янських мов. Подальше дослідження буде стосуватися аналізу граматичних співвідношень при безособовому вживанні форм 3-ої особи та встановлення градації різних ступенів безособовості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист. – 4-е изд. – М. : Книжный дом «Либроком», 2010. – 448 с.
2. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматики української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська; за ред. І.Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови : Морфологія / А.П.Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 437 с.

4. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій / М.В.Мірченко. – Вид. 2-ге, переробл. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2004. – 393 с.
5. Плющ М.Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: підручник. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 328 с.
6. Реформатский А.А. О сопоставительном методе / А.А.Реформатский // Лингвистика и поэтика. – М., 1987. – С.40–52.
7. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 588 с.
8. Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость / А.В.Бондарко, Т.В.Булыгина, Н.Б.Бахгин и др.; отв. ред. А.В.Бондарко. – СПб : Наука, 1991. – 670 с.
9. Jodłowski S. Ogólnojęzykoznawcza charakterystyka zaimka / Stanisław Jodłowski. – Wrocław -Warszawa -Kraków -Gdańsk : WPAN, 1973. – 156 s.
10. Łaziński M. O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-płciowa / Marek Łaziński. – Warszawa, 2006. – 360 s.
11. Łysakowski T. Wpływowo osoby. Gramatyka i perswazja/ Tomasz Łysakowski. – Warszawa: Akadematica, 2005. – 133 s.

REFERENCES

1. Benvenist E. Obschchaia linhvistika / Emil Benvenist. – 4-e izd. – М. : Knizhnyi dom «Librokom», 2010. – 448 s.
2. Vykhoanets I. Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy : Akademichna hramatyka ukrainskoi movy / Ivan Vykhoanets, Kateryna Horodenska; za red. I.Vykhovantsia. – К. : Univ.vyd-vo «Pulsary», 2004. – 400 s.
3. Zahnitko A.P. Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy : Morfolohiia / A.P.Zahnitko. – Donetsk : DonDU, 1996. – 437 s.
4. Mirchenko M.V. Struktura syntaksysnykh katehorii / M.V.Mirchenko. – Vyd. 2-he, pererobl. – Lutsk : RVV «Vezha», 2004. – 393 s.
5. Pliushch M.Ia. Hramatyka ukrainskoi movy. Morfemika. Slovotvir. Morfolohiia : pidruchnyk. – К. : Vydavnychi Dim «Slovo», 2010. – 328 s.
6. Reformatskyi A.A. O sopostavytelnom metode / A.A.Reformatskyi // Linhvistika i poetika. – М., 1987. – S. 40–52.
7. Suchasna ukrainska literaturna mova. Stylistyka / za red. I.K. Bilodida. – К. : Naukova dumka, 1973. – 588 s.
8. Teoriia funktsyonalnoi hrammatiki. Personalnost. Zalohovost / A.V.Bondarko, T.V.Bulyhina, N.B.Bakhtin i dr.; отв. red. A.V.Bondarko. – SPb : Nauka, 1991. – 670 s.
9. Jodlowski S. Ogolnojezykoznawcza charakterystyka zaimka / Stanisław Jodlowski. – Wrocław -Warszawa -Kraków -Gdańsk : WPAN, 1973. – 156 s.
10. Łaziński M. O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-płciowa / Marek Łaziński. – Warszawa, 2006. – 360 s.
11. Łysakowski T. Vplyvove osoby. Gramatyka i perswazja/ Tomasz Łysakowski. – Warszawa: Akadematica, 2005. – 133 s.

УДК 811.161.2'373.21

Віра КОТОВИЧ,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) virako@ukr.net

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ОЙКОНІМІЇ САМБІРЩИНИ

У статті здійснено семантико-словотвірний аналіз усіх ойконімів сучасного Самбірського району Львівської області, а також назв тих поселень, які побутували на теренах краю до середини минулого століття і офіційно зафіксовані в довіднику адміністративно-територіального поділу України 1947 року. З'ясовано, що на досліджуваних теренах засвідчено поселення, номіновані за усіма відомими в ономастиці принципами: антропологічним, який визначає відношення поселення до людини; просторовим, який окреслює поселення стосовно інших географічних об'єктів на певній території; внутрішнім, що визначає притаманні поселенню риси як його властивість; ідеологічним, завдяки якому населеному пункту приписуються певні філософські, політичні, правові, моральні, релігійні чи мистецькі цінності.

Доведено, що низка ойконімів є давньоукраїнськими чи ранньостароукраїнськими за походженням, оскільки дуже давніми, почасти архаїчними, є репрезентовані ойконімотвірні моделі.

Ключові слова: Самбірщина, ойконім, антропонім, принцип номінації, ойконімотвірна модель, етимон, слов'янська автохтонна власна особова назва.

Лит. 14.

Vira KOTOVYCH,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department Philological Disciplines and Methods of Their Teaching in Primary School Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) virako@ukr.net

FORMATION AND DEVELOPMENT OYKONIMIYA SAMBIR DISTRICT

In the article the semantic analysis of word building oykonims modern Sambir district Lviv region was made. The names of those villages that existed on the territory of the land to the middle of the last century and officially registered in the directory of administrative-territorial division of Ukraine in 1947 was made too. It was found that the investigated territory witnessed settlement nominated by all known in onomastyka

1. Засади і проблеми етнологічних студій сучасного мовознавства

principles: anthropological which determines the attitude man to settlements; space which outlining the settlement with respect to other geographic features in a particular area; domestic defining characteristic settlement features as it's property; ideological which by locality attributed to certain philosophical, political, legal, moral, religious or artistic values.

It was proved that a number of oykonims is ancient Ukrainian or early old Ukrainian in origin since very ancient, archaic part was represented oykonimbuilding models.

Key words: *Sambir district, oykonim, anthroponym, principle of nomination, oykonimbuilding model, etymon, Slavic autochthonous own personal file name.*

Ref. 14.

Віра КОТОВИЧ,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін і методики їх преподавания в начальній школі Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) virako@ukr.net

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ОЙКОНИМИИ САМБОРЩИНЫ

В статье осуществлен семантико-словообразовательный анализ всех ойконимов современного Самборского района Львовской области, а также названий тех селений, которые бытовали в крае до середины прошлого века и официально зафиксированы в справочнике административно-территориального деления Украины 1947 года. Установлено, что на исследуемых территориях засвидетельствовано селения, номинированные по всем известными в ономастике принципами: антропологическим, который определяет отношение селения к человеку; пространственным, который определяет селение по отношению к другим географическим объектам на определенной территории; внутренним, определяющим присущие селению черты как его свойство; идеологическим, благодаря которому населенному пункту приписываются определенные философские, политические, правовые, моральные, религиозные или художественные ценности.

Доказано, что ряд ойконимов является древнеукраїнськими или раннесароукраїнськими по походженню, поскольку очень древними, отчасти архаическими, являются представленные ойконимообразовательные модели.

Ключевые слова: *Самборщина, ойконим, антропоним, принцип номинации, ойконимообразовательная модель, этимон, славянское автохтонное собственное личное название.*

Лит. 14.

Постановка проблеми. Здавен люди називали ріки, гори, ліси, поля, поселення, добираючи при цьому далеко не випадкові слова. Однак сьогодні чим віддаленішим є зв'язок між номінатором та номінованим ним об'єктом, тим більш затемненим видається первісний мотив номінації, а отже, тим частіше можна припуститися помилок при з'ясуванні походження тієї чи тієї власної назви. Взагалі власні назви почали вживатися в мові значно пізніше, ніж назви загальні, тому серед онімів є менше етимологічно незрозумілих слів, ніж серед апелятивів. Якщо людина іменувала якийсь географічний об'єкт (зокрема, поселення), то отримана назва спочатку була прозорою і лише згодом могла стати затемненою чи навіть цілком неясною. Причиною цього стала втрата мотивів первісної номінації об'єктів, а згодом – фонетичні та морфемно-словотвірні зміни, яких почасти зазнавала первісна назва під впливом народноетимологічних асоціацій, уподібнень до інших назв тощо [1, 43]. І етимологічно прозорі, і затемнені оніми стали предметом дослідження ономастики, галузі науки, що вивчає власні назви, їхнє функціонування у мові та суспільстві, закономірності творення, розвитку й різноманітних перетворень.

Аналіз досліджень. Наукове вивчення ойконімії Бойківського краю (а гірські землі сучасної Самбірщини вважаються бойківськими) розпочалося ще на початку минулого століття. І якщо в “Причинках до української ономастики” І.Франка [7] йдеться в основному про антропоніми регіону та їхній прямий зв'язок з давніми дворищами, то безпосередньо аналіз багатьох назв населених пунктів здійснив Я.Рудницький 1939 р., опублікувавши у Львові свою працю “Nazwy geograficzne Wojkowszczyzny” [14]. Учений проаналізував не лише ойконіми, але й цілу низку гідронімів та оронімів краю, презентуючи таким чином не лише сучасну, але й прадавню онімну систему Бойківської землі а, отже, й окремих назв поселень Самбірського району. Не обійшла увагою ойконімів регіону і Є. Черняхівська у дисертаційному дослідженні “Топонімія Львівщини” [12], хоча, без сумніву, окремі трактування авторки щодо походження тих чи тих назв поселень сьогодні потребують детального перегляду. Справжньою науковою базою для вивчення назв населених пунктів сучасного Самбірського району служать роботи М. Худаши. У них широко проаналізовано ойконіми, утворені від слов'янських автохтонних особових власних імен-комполітів і українських комполітних прізвиськ, а також ойконіми, утворені від слов'янських відкомполітних внутріусічених особових власних імен типу “indeclinabile + nomen” та від префіксальних відапелятивних українських прізвиськ (у співавторстві з М. Демчук) [8], утворення від слов'янських автохтонних відком-

позитних скорочених особових власних імен [11], назви, утворені від відапелятивних антропонімів [10] а також відапелятивні ойконіми [9]. Значну частину назв населених пунктів регіону, що входили до складу давньої Перемиської землі, розглянуто в праці польського вченого В. Маркарського [13]. Питання походження низки ойконімів регіону розглянув С. Вербич, здійснюючи структурно-семантичне дослідження гідронімікону Верхнього Дністра [2]. Окремі ойконіми сучасного Самбірського району ми проаналізували у своїх попередніх публікаціях [3; 4; 5].

Мета статті – здійснити повний семантико-словотвірний аналіз усіх ойконімів Самбірського району Львівської області.

Виклад основного матеріалу. Назви поселень людина, як правило, номінувала за чотирма принципами: антропологічним, який визначає відношення поселення до людини; просторовим, який окреслює поселення стосовно інших географічних об'єктів на певній території; внутрішнім, що визначає притаманні поселенню риси як його властивість; ідеологічним, завдяки якому населеному пункту приписуються певні філософські, політичні, правові, моральні, релігійні чи мистецькі цінності, що характеризують ідеологію відповідного суспільства [6, 193-194]. Антропологічний принцип здавна був найпоширенішим, а сьогодні є найцікавішим для дослідників, бо дає змогу простежити, як у назві поселення відбито іменування окремої особи (почасти власника, засновника) або ж групи людей (жителів того поселення). Аналіз таких ойконімів нерідко повертає до життя поодинокі, а то й цілі пласти давно забутих власних особових імен різної структури – прадавні імена-композиції, відкомпозиційні утворення, відапелятивні деривати, народно-розмовні віріанти церковно-християнських імен.

При застосуванні принципу номінації поселень через відображення в його назві зв'язку з найменуванням окремої особи має місце пряма (безпосередня) участь особи у передаванні відношення "об'єкт – людина". Пряма участь особи означає, що іменоване поселення безпосередньо належить особі, ім'я (прізвище чи прізвище) якої засвідчене в основі ойконіма. Головним способом реалізації цього принципу номінації та прямої участі особи в ній є посесивність, а основними засобами вираження посесивності в українській ойконімії здавна були архаїчні суфікси *-*jь* (**-j-е, *-j-а*), пізніше *-ів* (<*овь*), *-инь* і найновіший – суфікс *-івк-а* (<*овк-а*). З цим же словотвірним значенням творилися поодинокі назви населених пунктів за допомогою інших засобів деривації: суфіксів *-(ш)ин-а, -их-а, -к-*, частково *-ець, -овець, -инец*, форми родового відмінка та деяких інших [1, 42].

В ойконімії Самбірщини нараховуємо шість словотвірних моделей, що виникли в результаті дії принципу номінації за прямою участю особи-номінатора, тобто є наслідком реалізації відношення “об’єкт – людина”.

Праслов’янський суфікс **-*їь** (***-ї-є**, ***-ї-а**) утворював ойконіми на території теперішнього Самбірського району від слов’янських автохтонних композитних і відкомполітичних власних особових назв. Ім’я-композит лежить в основі ойконіма *Самбір*, а відкомполітичні антропоніми – в основах ойконімів *Майнич* і *Гординя*. *Самбір* – посесив на **-*їь** від власної особової назви *Самборь* [Мор., 171] з первісним значенням: “*Самборь* (двір, маєток тощо)”. Ойконім *Гординя* утворено за допомогою присвійного суфікса **-*їь-а** від власної особової назви *Гординь*. Первісне значення: “*Гординя* (осада, садиба чи ін.)”, тобто осада (садиба), що належить *Гордину*. Антропонім *Гординь* [Мор., 61] – слов’янська автохтонна відкомполітична (від якогось із імен-композитів типу *Гордеборь*, *Собегордь* [Мор. 61, 181]) власна особова назва. В ономастичних словниках зафіксовані не лише імена-композити, від яких антропонім міг утворитися, але й сам суфіксальний гіпокористик *Гординь*. Ойконім *Майнич* міг утворитися за допомогою давнього присвійного суфікса **-*їь** від власної особової назви **Майникь*. Первісне значення: “*Майнич* (двір, маєток чи ін.)”, тобто двір (маєток), що належить **Майнику*. Антропонім **Майникь* – суфіксальне утворення із суфіксом **-никь** від слов’янської автохтонної відкомполітичної власної особової назви *Май* [Туп., 295], що походить від якогось із імен-композитів типу *Маєслав* [Пач., 59].

Ойконіми з посесивними суфіксами **-ів** (<**-овь**>), **-ов-а**, **-єв-а**, **-инь**, **-ин-а** на землях сучасної Самбірщини засвідчено дванадцятьма назвами.

Ойконім *Бабина* утворено за допомогою присвійного суфікса **-ин-а** від власної особової назви *Баба* [Туп., 89]. Первісне значення: “*Бабина* (осада, садиба чи ін.)”. У свою чергу, антропонім *Баба* – слов’янська автохтонна відапелятивна або відкомполітична (від імені-композита типу *Babierad* [SSNO I, 74]) власна особова назва.

Гіпокористик *Блаж* (*Blaz* [SSNO I, 169] < *Блажславь* [Мор., 15]) лежить в основі ойконіма *Блажів*.

Відкомполітичною є власна особова назва *Черних* (*Ġernych* [Sv., 148] < *Чернь* [ССМ II, 537] < *Черноборь*, *Черномирь*, *Черномужь* [Мор., 206]), що лежить в основі посесивного ойконіма *Чернихів*.

За допомогою присвійного суфікса **-ів** (<**-овь**>) від власної особової назви **Долоб* утворено ойконім *Долобів*. Відомі нам ономастикони не

фіксують такого антропоніма, як і антропоніма **Болоз* (**Блоз*), що послужив мотивом для творення ойконіма *Болозів*.

Слов'янська автохтонна відапелятивна власна особова назва *Сусол* [Вес., 307] стала етимомом для посесивного ойконіма *Сусолів*.

Ойконім *Тирова* (тепер *Тарава*) утворено за допомогою присвійного суфікса **-ов-а** від власної особової назви **Тир*, що могла бути відапелятивного походження (від апелятива *тир* “комаха” [Гр. IV, 261]).

На землях зруйнованих *Котковичів* у XVI ст. було засновано поселення, яке паралельно з первісною отримало нову назву – *Чуків* (тепер *Чуква*). В ойконімі *Чуків* відображено власну назву засновника чи власника – **Чук*.

Припускаємо, що ойконіми *Калинів* та *Малинів* – теж посесиви з суфіксом **-ів** (<**-овъ**) від власних особових назв, відповідно, *Калинь* [Мор., 97] та **Малин* < *Маль* [Мор., 118; Туп., 298].

Наймолодшим з-поміж ойконімів Самбірщини, номінація якого відбулася через відображення в його назві зв'язку з найменуванням особи, є *Макарів*. Його назву мотивовано церковно-християнським іменем *Макар* [ВІЛ, 73], а можливо, уже й прізвищем, утвореним від цього імені.

Широке побутування на теренах давньої Славії імен-комполітивів типу *Бълбогъ*, *Бълвогътъ*, *Бъллизаръ*, *Бълморъ*, *Бълводъ*, *Бълославъ* [Мор., 32], відкомполітивних чи відапелятивних утворень *Бъла* [Мор., 32], *Бълъ* [Мор., 32; Туп., 137], здавалось би, не допускає сумнівів у тому, що ойконім *Білина* (тепер *Велика Білина*) мотивовано антропонімом *Бъла*. Гадаємо, що в опорному компоненті первісної назви поселення дійсно відображено власну особову назву засновниці чи власниці *Бъла* й утворено ойконім за допомогою присвійного суфікса **-ин-а**. Однак не виключено, що назва поселення могла походити від мікротопоніма *Білина*, мотивованого апелятивом *білина* “білизна” [Гр. I, 65]; “білий ґрунт, утворений через надмір білих вод під час розливу ріки”.

Значення приналежності поселення особі передає також порівняно новий формант **-івк-а** (<**-овк-а**). На Самбірщині ойконімів з таким суфіксом два – *Кленівка* і *Голодівка* з антропонімами, відповідно, *Клен* [Чуч., 266] та *Голод* [Демч., 116] в основах.

Посесивність ойконімів може виражати й формант **-овець**, тож цілком імовірно, що назва поселення *Круковець* – поселив на **-овець** від слов'янської автохтонної відапелятивної власної особової назви *Крукъ* [Демч., 125].

Відантропонімним посесивним ойконімом, утвореним за допомогою суфікса **-(ш)ин-а** на теренах сучасної Самбірщини є *Климівщина*, а посесивним ойконімом з компонентом **-піль** (**-поль**) – *Владипіль*.

Відношення “об’єкт – група людей” означають, що в назві поселення відбито назву групи людей, отриману ними за іменем їхнього патрона, засновника роду, родини, за особливими ознаками місцевості заселення, за назвою того населеного пункту, з якого вони переселилися тощо. Для творення патронімних, родинних, локально-етнічних (власне етнічних), службових (професійних) назв окремих груп людей використовувалися суфікси **-ич-і**, **-івц-і**, **-инц-і**, **-ан-и**, **-и/-і**. Спочатку так іменувалася громада, а згодом ці назви ставали назвами поселень, де така громада замешкала. Утворені таким шляхом ойконіми дослідники називають відпатронімними, відродинними, відлокально-етнічними чи відетнічними.

На відпатронімне походження ойконіма вказують, передусім, суфікси **-ич-і** та **-івц-і**, **-инц-і**. Перший із цих афіксів є архаїчним загальнослов’янським, адва інші теж є архаїчними, однак утворені за їх допомогою деривати Д. Бучко з великим ступенем достовірності кваліфікує як давньоукраїнські ойконімні моделі, оскільки саме в Україні вони запрезентовані найчисельніше і, починаючи з XIV ст., формують найбільший ареал [1, 42]. На теренах сучасної Самбірщини відпатронімних ойконімів на **-івці**, **-инці** немає, однак засвідчено аж 31 ойконім на **-ичі**.

Початки виникнення ойконімів на **-ичі** дослідники відносять до праслов’янського періоду, а територію поширення цих назв кваліфікують як одну з найдавніше заселених. Найдавнішими ойконімами на **-ичі** є ті, етимонами для яких стали патроніми, утворені від слов’янських автохтонних відкомполітичних власних особових назв. Це, по-перше, *Вяцковичі* та *Радилловичі*, перейменовані функціонерами радянської доби з метою уникнення “польських впливів” на *Вербівку* та *Ралівку*. Насправді ж ні польськими антропонімами, ні польськими апелятивами ці давньоукраїнські за походженням ойконіми мотивовані не були. У первісній назві поселення *Вяцковичі* (*В’яцковичі*) відображено патронімну назву на **-ичі** *Вяцковичі*, що походить від власної особової назви *Вяцко*. Антропонім *Вяцко* зафіксований багатьма слов’янськими (а не тільки польськими) ономастиконами і є похідним суфіксальним дериватом від вихідного *Вяць* (*Więc* [SSNO VI, 74]), гіпокористичного утворення, яке виникло шляхом усічення слов’янських автохтонних власних особових назв з препозитивним компонентом *Вяце-* типу *Вяцеславъ* [Мор., 55] або *Въце-* типу *Въцемиль*, *Въцеславъ* [Мор., 54].

У первісному варіанті ойконіма *Радилловичі* відображено патронімну назву на **-овичі** *Радилловичі*, похідну від власної особової назви *Радило*. Антропонім *Радило* [Мор., 162] – похідне суфіксальне утворення

з суфіксом-ил-о від вихідного *Радъ* [Мор., 154], відкомполітичного деривата, що виник шляхом усічення слів'янських автохтонних власних особових імен-комполітивів з преполітивним або постполітивним компонентом **Рад[и, о]-, -радъ** типу *Радивой, Радиградъ, Радимиль, Радимиръ, Радобудъ* [Мор., 162], *Bohurad, Domarad* [Sv., 83] тощо. Пізніша назва *Радловичі*, що починає фіксуватися в документах XVIII ст., виникла, очевидно, під впливом полонізму *radlo*, а це спричинило перейменування ойконіма на *Ралівку (radlo > рало* “знаряддя для оранки землі” [СУМ VIII, 446]).

Відпатронічним ойконімом в основі з патронімом, мотивованим слів'янською автохтонною відкомполітичною власною особовою назвою є назва поселення *Бірчичі* чи *Борчичі* (тепер *Бірчиці*). Гадаємо, що первісним варіантом назви поселення був документально засвідчений в історичних джерелах *Борчичі*. Зіставлення цього ойконіма з апелятивом *бѣр / бѣр* “сосновий або інший шпильковий ліс з переважанням сосни” [СУМ I, 188] народноетимологічним способом спричинило змінио – оу – у – і в корені етимона.

Про те, що на Бойківщині побутувала власна особова комполітична назва з компонентом *Вѣст[и]-, -вѣстъ* типу зафіксованих у чеських ономастиконах *Věstislava* [Sv., 91], *Dobrověst* [Sv., 68], свідчать і українські похідні суфіксальні гіпокористики *Вѣстава, Вѣстикъ, Вѣстина, Вѣстекъ* [Мор., 54], і давній ойконім *Вістовичі*.

У назві поселення *Воютичі* відображено патронімну назву на **-ичі** *Воютичі*, утворену від особової назви **Воюта < Вой (Voj* [Słow., 157]) < *Воигостъ, Воимиръ, Воиславъ* [Мор., 45], *Боживой, Боривой, Будивой* [Мор., 18, 22, 18].

Відкомполітичним утворенням є антропонім *Местко (Miestko* [SSNO III, 475]), що став базовим для відпатронічного ойконіма *Містковичі*, а у назві поселення *Стрільковичі* відображено патронімну назву *Стрѣлковичі*, похідну від власної особової назви *Стрѣлко < *Стрезилють, *Стрежилють*.

Відкомполітичні або відапелятивні власні особові назви засвідчені в патронімах, що стали базовими для ойконімів *Бісковичі, Ковиничі, Садковичі, Чайковичі, П'яновичі*, а однозначно відапелятивні – в ойконімах *Колбаєвичі, Котковичі* (тепер *Чуква*), *Купновичі, Хлопчичі, Шептичі*.

Нерідко морфемно-словотвірні зміни, яких зазнавали ойконіми протягом тривалого періоду свого побутування, або якісь інші чинники стали причиною того, що сьогодні важко або й неможливо точно визначити, яка власна особова назва – відапелятивна, від комполітична, чи церковно-християнська була базовою для патроніма-ети-

мона, як при аналізі ойконімів *Лановичі, Орховичі, Розділовичі* (тепер *Роздільне*).

Лише одним неслов'янським антропонімом мотивовано відпатронімний ойконім Самбірщини. Йдеться про колишню назву поселення *Райтаровичі*, що сьогодні офіційно перейменована на *Верхівці*. У первісній назві поселення відображено патронім на **-овичі** *Райте(а)ровичі*, утворений від власної особової назви **Райте(а)р*. Антропонім **Райте(а)р* – відапелятивне утворення від німецького апелятива *Reiter* “вершник”, хоча сам ойконім оформлено за давньою слов'янською словотвірною моделлю.

Окремі відпатронімні ойконіми Самбірщини мотивовано патронімними назвами, утвореними від церковно-християнських імен: *Ваньковичі, Ваньовичі, Максимовичі, Михайлевичі, Никловичі*. Крім того, детальний аналіз доводить, що церковно-християнські імена стали твірними для патронімів, засвідчених в сучасних ойконімах *Корналовичі, Корничі та Кульчиці*.

Частина ойконімів сучасного Самбірського району Львівської області була номінована через відображення в їхніх назвах іменування групи людей (жителів поселення) за власною особовою назвою засновника родини, за службовою (професійною) чи локально-етнічною (етнічною) назвою.

За нашими підрахунками, на Самбірщині 19 відродинних та від-локально-етнічних ойконімів (деякі назви поселень сьогодні перейменовано), хоча зазначимо, що не всі дослідники вважають їх такими, до того ж не завжди можемо з вірогідністю сказати, який антропонім (відкомпонитна чи відапелятивна власна особова назва, відапелятивна прізвищева назва чи назва осіб за професією, родом занять тощо) послужив етимомом для конкретного ойконіма.

Назви поселень на **-и/-і** кваліфікуємо як відродинні, так як засновниками цих поселень були окремі родини (сім'ї) і їхні іменування за іменами (прізвисками, прізвищами) родоначальників згодом ставали назвами поселень, заснованих цими родинами. Відродинними вважаємо також ойконіми, утворені від професійних чи службових назв першопоселенців, бо сьогодні важко або й неможливо точно встановити, чи власна особова назва засновника родини чи його професійне (службове) становище стало іменуванням усієї родини, а згодом і замешканого цією родиною поселення. Те ж стосується і етнічних назв, бо переважно не за етнічними, а за відетнічними власними особовими назвами іменувалися колишні родини (сім'ї), а далі, відповідно, і поселення, де ці родини жили. Окремі ойконіми на **-и/-і**, а також більшість назв населе-

них пунктів на **-ани (-яни)** кваліфікуємо як відлокально-етнічні, бо їхніми етимонами часто були апелятиви на позначення груп людей за характерною ознакою місця поселення чи зв'язку з колишнім поселенням.

Відродинним ойконімом на **-і** на теренах Самбірщини є *Баранчичі* (тепер *Баранівці*). У первісній назві поселення відображено родинну назву *Баранчичі* “родина *Баранчича*”, що є похідною від власної особової назви *Баранчич*. Антропонім *Баранчич* – патронім на **-ич** від *Баранко* < *Баран* [Демч., 123] – слов'янської автохтонної відапелятивної власної особової назви.

У первісній назві поселення *Білаки*, тепер *Білоки* відображено родинну назву *Білаки* “родина *Білака*”, що є похідною від власної особової назви *Білак* < *Біль* [Мор., 32; Туп., 137] < *Бълбогъ*, *Бълвѣтъ*, *Бъллизаръ*, *Бълморъ*, *Бълославъ* [Мор., 32].

У назвах поселень *Викоти*, *Вощенці*, *Кальнофости* (тепер *Канафости*), *Конюшки*, *Кружики*, *Пиняни*, *Присташі*, *Тулуки* (тепер *Поляна*) відображено родинні назви, відповідно, *Викоти* “родина **Викота*”, *Вощенці* (*Вощаниці*) “родина **Вощенця* (**Вощаниця*)”, *Кальнофости* “родина **Кальнофоста*”, *Конюшки* “родина **Конюшка*”, *Кружики* “родина *Кружика* [Бір., 219]”, *Пиняни* “родина **Пиняна*”, *Присташі* “родина *Присташа* [Чуч., 468]”, *Тулуки* “родина **Тулука*” .

Відродинною назвою, або ж ойконімом, утвореним від професійної назви, є *Мельники* (тепер *Млин*). У первісній назві поселення відображено родинну назву *Мельники* “родина *Мельника*”, або службова (професійна) назва *мельники* “працівники млина”.

У первісній назві поселення *Татари* (тепер *Залужани*) відображено родинну назву *Татари* “родина *Татара*”, що є похідною від слов'янської автохтонної відапелятивної власної особової назви *Татар* [Бір., 410]. Вірогідність того, що в основі ойконіма лежить не родинна назва, а етніонім *татари* “назва різних тюркських, монгольських та ін. племен” [СУМ X, 42] спричинила 1946 р. перейменування поселення.

Так само припущення, що в основі колишнього ойконіма *Угорці* лежить не родинна назва, а етніонім *угорці*, привело до перейменування поселення *Угорці* на *Нагірне*. Насправді ойконім утворено від родинної назви *Угорці* “родина **Угорця*”, що походить від власної особової назви **Угорець*, пор. *Угрин* [Демч., 103], або й відкатоїконіма *угорці* “вихідці, переселенці з *Угрев*”.

Опосередковано відношення “об'єкт – людина” виражають також давні відлокально-етнічні назви поселень на **-ани(-яни)**. На Самбірщині такими ойконімами є *Берестяни* та *Дубляни*.

У назві поселення *Берестяни* відображено локально-етнічну назву *берестяни* “жителі, які мешкають у берестовому лісі” (*береста* “ліс, у якому переважає береза” [Шульг., 12]) або ж катойконім *берестяни* “вихідці, переселенці з *Берестя*” (ойконім *Берестя* зафіксовано в Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій областях). В ойконімі *Дубляни* – локально-етнічну назву *дубляни* “поселенці в дубовому лісі”.

Відлокально-етнічні назви на **-и/-і підгайчики, погірці, подільці** стали етимонами для ойконімів *Підгайчики, Погірці, Подільці*.

Немало назв поселень Самбірського району утворено в результаті трансонімізації. Трансонімізація – це перехід оніма одного розряду в інший. Отже, творення ойконімів таким шляхом – це перенесення назв примітних на певній території об’єктів на виниклі тут або поруч з ними поселення без будь-яких структурних змін у цих назвах. Ідеться передусім про населені пункти, номіновані за назвою річки, потоку, іншого гідрооб’єкта, біля якого засновувалися. На Самбірщині відгідронімними є ойконіми *Бережниця, Вільшаник, Красниця, Лопушина, Лукавиця, Сприня, Черхава*.

Значно більшою є група ойконімів, утворена в результаті перенесення на них назв мікрооб’єктів. Така номінація здійснювалася за схемою “апелятив – мікروتопонім – ойконім”. Це ойконіми *Береги, Озимина* (тепер *Велика Озимина*), *Гостинниця, Городище, Звір, Копань, Лан, Лука, Острів, Рудки, Хлівиська, Хвороща* (тепер *Велика Хвороща*).

Назву лісового масиву з конкретною породою дерев засвідчено в ойконімі *Дібрівка* (*Дубрівка, Дубровка*).

Назви окремих споруд, будівель (у тому числі будівель сакрального характеру), територій, де ці будівлі знаходяться, відбито в ойконімах *Греблі, Монастирець, Станція*.

Своєрідним способом реалізації просторового принципу номінації населених пунктів уважаємо творення ойконімів у формі демінутивів від відомих у певному регіоні назв поселень. Це *Білінка* (тепер *Мала Біліна*) та *Спринька* (тепер *Мала Спринька*).

Нові поселення, що виникали біля давно заснованих, часто отримували складені назви: *Мала Озимина, Мала Хвороща, Новий Калинів, Новий Острів, Малі Баранчичі, Нові Баранчичі*.

Побутує на Самбірщині кілька поселень, творення назв яких відбувалося шляхом перенесення на них найменування певної території, що позначає місце її знаходження. Ці назви виражаються в основному конфіксальними, рідше афіксальними лексемами і ще рідше – приєдниковими конструкціями: *Загір’я, Заколія, Зарайське, Заріччя* (три назви), *Коломостя, На горбах*.

Порівняно небагато назв населених пунктів Самбірщини виникло внаслідок номінації поселень через відображення в їхніх назвах індивідуальних особливостей самого населеного пункту.

Один із способів реалізації цього принципу називання поселень виражається ойконімами, що прямо вказують на тип поселення. Це насамперед населені пункти з компонентом *Воля, Слобода*.

На Самбірщині побутує п'ять таких поселень з компонентом *воля*: *Волиця, Воля-Баранецька, Воля-Блажівська, Волянка, Волька*, давніше *Воля Вяцковицька* (тепер *Мала Вербка*) та два поселення з компонентом *слобода*: в середині минулого століття це були два хутори біля села *Вільшаник*, які в часи укрупнення поселень об'єднали з *Вільшаником*, а, отже, в подальших документах адміністративно-територіального поділу уже не фіксувалися.

Однією з ознак XVIII ст. є переселення на Бойківські землі австрійських колоністів, які засновували тут нові поселення – колонії, що користувалися державними пільгами, головна з яких – звільнення від військової повинності. Деякі з нових поселень отримували німецькі назви, в інших – відбито пряму вказівку на тип поселення – іменувалися вони безпосередньо *Колоніями* (апелятив *колонія* “поселення переселенців з іншої країни, області” [СУМ IV, 231]). Одне село *Колонія* й зараз функціонує на теренах Самбірщини, а інша *Колонія*, тепер *Глибоч* була чи то перейменована, чи, імовірно, повернула собі давнішу, “доколоніську” назву – *Глибоч*, утворену від мікротопоніма *Глибоч*, що походить від апелятива *глибоч* “глибина” [Гр. I, 318], або ж мотивовану гідронімом, назвою потоку *Глибочий* [СГУ, 136].

Вказівку на тип поселення відбито в ойконімах *Нойдорф* (тепер *Задністря*), *Новосілки* чи *Новосельці* (тепер *Новосілки-Гостинні*).

Ще одна група назв поселень – ойконіми у формі субстантивованих прикметників, що первісно були атрибутами у складених ойконімах. Вони вказують на характерну ознаку місцевості, на якій населений пункт було засновано. На теренах Самбірщини таких ойконімів чотири: *Глинне, Рогізно(а), Рудне(а), Сіде*.

Висновки. Ми розглянули всі ойконіми сучасного Самбірського району Львівської області, а також назви тих поселень, які побутували на теренах краю до середини минулого століття і офіційно зафіксовані в довіднику адміністративно-територіального поділу України 1947 року. Проведений аналіз дав змогу зробити такі висновки:

– номінація 20 ойконімів Самбірщини (16% від усіх ойконімів району) була здійснена за принципом безпосередньої участі особи у відтворенні відношення “об’єкт – людина” (шість словотвірних моделей);

– номінація 46 ойконімів Самбірщини (34% від усіх ойконімів району) була здійснена за принципомнепрямої (опосередкованої) участі особи у вираженні відношення “об’єкт – група людей” (три словотвірні моделі);

– номінація 41 ойконіма Самбірщини (33% від усіх ойконімів району) була здійснена внаслідок перенесення назв примітних на певній території об’єктів на виниклі тут або поруч з ними поселення;

– номінація 16 населених пунктів Самбірщини (13% від усіх ойконімів району) була здійснена через відображення в їхніх назвах індивідуальних особливостей самого населеного пункту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бучко Д. Основні принципи і способи номінації поселень у Галицькій землі (за даними реєстру поселень 1670 р.) / Д. Г. Бучко // Українська мова. – 2009. – № 4. – С. 42-51.

2. Вербич С. О. Гідронімія басейну Верхнього Дністра : Етимологічний словник-довідник / С. О. Вербич. – К. : Універ. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. – 120 с.

3. Котович В. Ойконіми Бойківщини : лінгвістика і краєзнавство / В. В. Котович // Проблеми гуманітарних наук : Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка : збірник наукових праць. – Вип. 24. – 2011. – С 116-126.

4. Котович В. Ойконіми Самбірщини: відродінні, відлокально-етнічні назви / Віра Котович // Молодь і ринок. – 2013. – № 4. – С. 58–63.

5. Котович В. Ойконіми Самбірщини : фонетичні та морфемно-словотвірні зміни / В. В. Котович// Наукові записки ТДПУ. Серія : Мовознавство. – Тернопіль : ТНПУ, 2012. : збірник наукових праць. – Вип. 2 (21) 2011 – 1 (22) 2012. – С. 128–136.

6. Лучик В. В. Позамовні чинники й категорії ойконімної номінації / Студії з ономастики й етимології. – К., 2007. – С. 193–202.

7. Франко І.Я. Причинки до української ономастики / Іван Франко. Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 36. – С. 391–427.

8. Худаш М. Л., Демчук М. О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімії утворення) / М. Л. Худаш, М. О. Демчук. – К. : Наукова думка, 1991. – 268 с.

9. Худаш М. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (відапелятивні утворення) / М. Л. Худаш. – Львів : Інст. народознавства НАН України, 2006. – 451 с.

10. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапелятивних антропонімів) / М. Л. Худаш. – Львів : Інст. народознавства НАН України, 2004. – 536 с.

11. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від слов’яських автохтонних відкомпозитних скорочених особових власних імен) / М. Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1995. – 362 с.

12. Черняхівська Є. М. Топонімія Львівщини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 01 “Українська мова” / Є. М. Черняхівська. – Львів, 1966. – 20 с.

13. Makarski W. Nazwy miejscowości dawnej ziemi Przemyskiej / W. Makarski. – Lublin : Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1999. – 429 s.

14. Rudnyckij J. Nazwy geograficzne Wojkowszczyzny / J. Rudnyckij. // Rozprawy z onomastyki słowiańskiej. – Lwow, 1939. – Т. 1.

Джерела

Бір. – Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія : Прозвищы, утвороныя ад апелятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1962. – 506 с.

Вес. – Веселовский С. Б. Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии / С. Б. Веселовский. – М.: Наука, 1974. – 384 с.

ВІЛ – Скрипник Л. Г. Власні імена людей / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К. : Наукова думка, 1996. – 335 с.

Гр. – Грінченко Б. Словарь української мови / Зібр. ред. журн. “Киевская старина”. Надр. з вид. 1907-1909 рр., фотоспособом : у 4 т. – К. : Наукова думка, 1996.

Демч. – Демчук М. О. Слов’янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV-XVIII ст. / М. О. Демчук. – К. : Наукова думка, 1988. – 172 с.

Мор. – Морошкин М. Я. Славянский именослов, или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке / М. Я. Морошкин. – СПб., 1867. – 108 + 213 с.

Пач. – Пачичь И. Именословъ или речникъ личны имена разны народа славенски / И. Пачичь. – Будим : Миловуць, 1828.

СГУ – Словник гідронімів України / [Ред. колегія: А. П. Непокупний, О. С. Стрижак, К. К. Цілуйко] – К. : Наукова думка, 1979. – 781 с.

ССМ – Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. : у 2 т. – К.: Наукова думка, 1977-1978.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970-1980.

Туп. – Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имен / Н. М. Тупиков // Записки отделения русской и славянской археологии русского археологического общества. – СПб., 1903. – Т. 6. – С. 58–913.

Чуч. – Чучка П. Прізвища закарпатських українців : Історико-етимологічний словник / Павло Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 707+XLVIII с.

Шульг. – Шульгач В. П. Ойконімія Волині : Етимологічний словник-довідник / В. П. Шульгач. – К. : “Кий”, 2001. – 189 с.

Ślow. – Słownik imion / Opracowały W. Janowowa, A. Skarbek, J. Zbijowska – Wrocław; Warszawa etc. : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1975. – 317 s.

SSNO – Słownik staropolskich nazw osobowych / Pod red. i z wstępem W. Taszyckiego. – Wrocław etc. : PAN, 1965-1985. – Т. 1-6.

Sv. – Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení / J. Svoboda. – Praha : Nakladatelství ČSAN, 1964. – 319 s.

REFERENCES

1. Buchko D. Osnovni pryntsyipy i sposoby nominatsii poselenu Halytskiy zemli (za danymy reiestru poselen 1670 r.) / D. H. Buchko // *Ukrainska mova*. – 2009. – № 4. – S. 42–51.
2. Verbych S. O. Hidronimiia baseynu Verkhnoho Dnistra : Etymolohichnyi slovnyk-dovidnyk / S. O. Verbych. – K. : Univer. vyd-vo PULSARY, 2007. – 120 s.
3. Kotovych V. Oikonimy Boikivshchyny : lnhvistyka I kraieznavstvo / V. V. Kotovych // *Problemy humanitarnykh nauk : Naukovi zapysky Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka : zbirnyk naukovykh prats*. – Vyp. 24. – 2011. – S. 116–126.
4. Kotovych V. Oikonimy Sambirshchyny: vidrodynni, vidlokalno-etnichni nazvy / Vira Kotovych // *Molod i rynek*. – 2013. – № 4. – S. 58–63.
5. Kotovych V. Oikonimy Sambirshchyny: fonetychni ta morfemno-slovotvirni zminy / V. V. Kotovych // *Naukovi zapysky TDPU. Seria : Movoznavstvo*. – Ternopil : TNPU, 2012. : zbirnyk naukovykh prats. – Vyp. 2 (21) 2011 – 1 (22) 2012. – S. 128–136.
6. Luchyk V. V. Pozamovni chynnyky y katehorii oikonimnoi nominatsii / *Studii z onomastyky y etymolohii*. – K., 2007. – S. 193–202.
7. Franko I. Ya. Prychynky do ukrainckoi onomastyky / Ivan Franko. *Zibrannia tvoriv : u 50 t.* – K.: Naukova dumka, 1982. – T. 36. – S. 391–427.
8. Khudash M. L., Demchuk M. O. Pokhodzhennia ukrainskykh karpatskykh i prykarpatskykh nazv naselenykh punktiv (vidantroponimni utvorennia) / M. L. Khudash, M. O. Demchuk. – K. : Naukova dumka, 1991. – 268 s.
9. Khudash M. Ukrainski karpatski i prykarpatski nazvy naselenykh punktiv (vidapeliatyvni utvorennia) / M. L. Khudash. – Lviv : Inst. narodoznavstva NAN Ukrainy, 2006. – 451 s.
10. Khudash M. L. Ukrainski karpatski i prykarpatski nazvy naselenykh punktiv (utvorennia vid vidapeliatyvnykh antroponimiv) / M. L. Khudash. – Lviv : Inst. narodoznavstva NAN Ukrainy, 2004. – 536 s.
11. Khudash M. L. Ukrainski karpatski i prykarpatski nazvy naselenykh punktiv (utvorennia vid sloviaskykh avtokhtonnykh vidkompozytnykh skorochenykh osobovykh vlasnykh imen) / M. L. Khudash. – K.: Naukova dumka, 1995. – 362 s.
12. Cherniakhivska Ye. M. Toponimiia Lvivshchyny : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10. 02. 01 “Ukrainska mova” / Ye. M. Cherniakhivska. – Lviv, 1966. – 20 s.
13. Makarski V. Nazwy miejscowości dawnej ziemi Przemyskiej / V. Makarski. – Lublin : Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1999. – 429 s.
14. Rudnyckyj Ja. Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny / Ja. Rudnyckyj. // *Rozprawy z onomastyki lowianskiej*. – Lwow, 1939. – T.1.

Sources

- Bir. – Biryła M. V. *Belaruskaia antrapanimiia : Prozvyshchy, utvaronyia ad apeliatyvnai leksiki* / M. V. Biryła. – Minsk : Navuka i tekhnika, 1962. – 506 s.
- Ves. – Veselovskiy S. B. *Onomastykon : Drevnerusskiiie imena, prozvischa i famylii* / S. B. Veselovskiy. – M.: Nauka, 1974. – 384 s.

VII – Skrypnyk L. H. Vlasni imena liudei / L. H. Skrypnyk, N. P. Dziatkivska. – K. : Naukova dumka, 1996 – 335 s.

Hr. – Hrinchenko B. Slovar ukrainskoi movy / Zibr. red. zhurn. “Kyevskaia staryna”. Nadr. z vyd. 1907-1909 rr., fotosposobom : u 4 t.. – K. : Naukova dumka, 1996.

Demch. – Demchuk M. O. Slovianski avtokhtonni osobovi vlasni imena v pobuti ukrainsiv XIV-XVIII st. / M. O. Demchuk. – K. : Naukova dumka, 1988. – 172 s.

Mor. – Moroshkin M. Ya. Slavianskyi imenoslov, ili sobraniie slavianskikh lichnykh imen v alfavitnom poriadke / M. Ya. Moroshkin. – SPb., 1867. – 108 + 213 s.

Pach. – Pachych I. Imenoslov ili rechnik lichny imena razny naroda slavenski / I. Pachich. – Budym : Milovuk, 1828.

SHU – Slovnyk hidronimiv Ukrainy / [Red. kolehiia: A. P. Nepokupnyi, O. S. Stryzhak, K. K. Tsiluiko] – K. : Naukova dumka, 1979. – 781 s.

SSM – Slovnyk staroukrainskoi movy XIV-XV st. : u 2 t.. – K. : Naukova dumka, 1977- 1978.

SUM – Slovnyk ukrainskoi movy : v 11 t. – K.: Naukova dumka, 1970-1980.

Tup. – Tupikov N. M. Slovar drevnerusskikh lichnykh sobstvennykh imen / N. M. Tupikov // Zapiski otdeleniia russkoi i slavianskoi arkheolohii russkoho arkheolohycheskoho obshchestva. – SPb., 1903. – T. 6. – S. 58-913.

Chuch. – Chuchka P. Prizvyshcha zakarpatskykh ukrainsiv : Istoryko-etymolohichni slovnyk / Pavlo Chuchka. – Lviv : Svit, 2005. – 707+ XLVIII s.

Shulh. – Shulhach V. P. Oikonimiiia Volyni : Etymolohichni slovnyk-dovidnyk / V. P. Shulhach. – K. : “Kyiv”, 2001. – 189 s.

Slov. – Slovník imion / Opracovaly V. Janovova, A. Skarbek, J. Zbijovska – Vroclav; Varsava etc. : Zaklad Narodovy im. Ossolinskich, 1975. – 317 s.

SSNO – Słownik staropolskich nazw osobowych // Pod red. i ze wstepem V. Taszyckiego. – Vroclav etc. : PAN, 1965-1985. – T. 1-6.

Sv. – Svoboda Ja. Staroceska osobni jmena a nase prijmeni / Ja. Svoboda. – Praha : Nakladatelstvi CSAN, 1964. – 319 s.

УДК81'42=161.2

Олена КРАВЧЕНКО-ДЗОНДЗА,

старший викладач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
dzondza@mail.ru

СИМВОЛІКА В ОБРАЗНІЙ СИСТЕМІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

У статті розглядається символіка в її конструктивних взаємозв'язках і смислотворчих функціях у межах образної системи. Дослідження символіки є одним із провідних завдань сучасної лінгвопоетики. Виявлено риси символіки західноукраїнських письменників, досліджено особливості індивідуально-авторської реалізації традиційних образів із символічною семантикою. Уточнюються теоретичні положення щодо мовної, концептуальної картин світу.

Ключові слова: ідіостиль, мовна картина світу, концептуальна картина світу, когнітивна лінгвістика, символ, народнопоетичний символ.

Лит. 5.

Olena KRAVCHENKO-DZONDZA,

Senior teacher, Department Philological Disciplines and Methods of Their Teaching in Primary School, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) *dzondza@mail.ru*

SYMBOLISM IN IMAGERY OF THE WEST-UKRAINIAN PROSE

The symbols in their constructive interrelations and semantic forming functions, which are revealed within idiostyle and reflect specific character of artistic image of the writer's world have been studied in this article. The study of the symbolism is one of the main tasks of the linguistic poetics. The specific character of the West-Ukrainian author's as well as the peculiarities of individual author's realization of traditional images with symbolic semantics have been studied. The theoretical statements regarding language, conceptual picture of the world have been specified in this thesis.

Key words: idiostyle, language picture of the world, conceptual picture of the world, cognitive linguistics, symbol, archetypic symbol.

Ref. 5.

Елена КРАВЧЕНКО-ДЗОНДЗА,

старший преподаватель кафедры филологических дисциплин и методики их преподавания в начальной школе Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) dzondza@mail.ru

СИМВОЛИКА В ОБРАЗНОЙ СИСТЕМЕ ЗАПАДНОУКРАИНСКОЙ ПРОЗЫ

В статье рассматривается символика в ее конструктивных взаимосвязях и смыслообразующих функциях в пределах образной системы. Исследование символики является одной из ведущих задач современной лингвопоэтики. Выявлены черты символики западноукраинских писателей, исследованы особенности индивидуально-авторской реализации традиционных образов с символической семантикой. Уточняются теоретические положения об языковой, концептуальной картине мира.

Ключевые слова: *идиостиль, языковая картина мира, концептуальная картина мира, когнитивная лингвистика, символ, народнопоэтический символ.*

Лит. 5.

Постановка проблеми. Дослідження теорії символу – один із напрямів сучасної когнітивної лінгвістики, що інтенсивно розвивається. Теорія когнітивної лінгвістики (М.Джонсон, Дж.Лакофф, Ж.Фоконьє, Н.Арутюнова, І.Кобозева, Е.Кубрякова, А.Чудінов й ін.) розглядає образну символіку як основну ментальну операцію, як спосіб пізнання, структуризації, оцінки і пояснення світу. Людина не тільки виражає свої думки за допомогою символів, але і мислить ними, а також прагне відтворити мовну картину епохи.

Актуальність дослідження символів як структурно-семантичних явищ та засобів пізнання і вербалізованого освоєння світу визначається тим, що вони, по-перше, особливо виразно маніфестують процеси, характерні для відповідного етапу розвитку художньої мови; по-друге, характеризують особливості взаємодії колективного й індивідуального у сфері культури взагалі та її окремих концептуалізованих виявів зокрема; по-третє, відбивають специфіку індивідуального світобачення та його реалізацію у художньо-естетичних формах.

Аналіз досліджень. Теоретичною основою вивчення символів у нашому дослідженні стали роботи Н.Арутюнкової, М.Бахтіна, В.Виноградова, О.Веселовського, В.Вовк, С.Єрмоленко, В.Колесова, В.Кононенка, Ю.Лотмана, А.Лосєва, О.Потебні тощо. Слідом за

М.Бахтінім, під художнім вербальним символом розуміємо трансформований образ, що зберігає зв'язок із позначуваними реаліями та опосередковано через смислові сплетіння співвідноситься з ідеєю космічного й людського універсалу [2].

Вербальні символи в їх культурній значущості, зв'язку із концептуальною картиною світу, ідіолектами привертають увагу вітчизняних дослідників А.Мойсієнка, Ю.Лазебника, В.Кононенка, М.Філона, Н.Варич, що продовжують традиції вивчення цих тропів, започатковані М.Костомаровим, М.Максимовичем та О.Потебнею. Попри пильну увагу дослідників до означеної проблеми, окремі важливі теоретичні та практичні питання досі з'ясовані ще недостатньо.

Мета дослідження – проаналізувати семантичні структури та мовно-символічний код західноукраїнської прози 20-30-х років ХХст. через виявлення закономірностей функціонування індивідуально-авторських тропів, дослідити авторську систему значеннєвого оновлення художнього слова, з'ясувати специфіку впливу авторського мовлення на тенденції розвитку значення слова і збагачення способів вираження певного змісту в художньому стилі української літературної мови.

Виклад основного матеріалу. Основною структурою в індивідуальному художньому тексті є авторська модель світу. Індивідуальний стиль письменника висвітлюється через такі поняття, як «індивідуальна свідомість», «світобачення письменника», «мовна картина світу», «декодування художнього тексту», «антропоцентричність». Антропоцентрична природа художнього дискурсу зумовлює його використання для моделювання мовної особистості. Індивідуальна художньо-мовна картина світу є особливістю естетичного осягнення дійсності. Її феномен визначається взаємодією кількох чинників: з одного боку, виокремлення стильової домінанти художнього тексту, з іншого – вона виростає з національної мови та її словника, що відбиває народнопоетичне осягнення людиною світу і формується під впливом традицій художнього мовлення з його естетичною настановою, співвідношенням між ідіостилем письменника і нормами загальнонародної мови, стильової концепції епохи.

Мовна картина світу письменника – це система засобів мовного відображення, організована в єдність світоглядом і творчою індивідуальністю художнього слова. Письменник бере основну масу мовностилістичних засобів з народної мови, з сучасної йому літературної мови, а рівень розширення і створення нових значень слів визначаються світоглядом автора. Зокрема, мовна картина світу автора знаходить вираження у символічному моделюванні дійсності.

Сонце – наймісткіший символ в усьому ідейно-художньому контексті західноукраїнської прози. Образ *сонця* належить до констант української культури. Корені його походять з міфології, з найдавніших уявлень свідомості людини. *Сонце* возвеличувалось над усіма тілами: небом, місяцем, зорями та ін. Предки його вважали святим і праведним Богом. *Сонце* у мовній картині світу письменників займає особливе місце як за частотністю використання, так і за семантичним обсягом та значимістю. У творах це переважно природна реалія, яку дуже люблять описувати, змальовуючи картини природи. Тому складається враження, що *сонце* – це своєрідний символ життя. Звертаючись до цього образу, письменники наголошують на його ролі не лише сонячного світла. Це – джерело, яке наповнює світлом, радістю, надією людську душу й життя. Це основа всього, що діється на земній кулі, це життя, яке існує тільки завдяки його енергії [4, 8]. У метафорах образ сонця набуває композиційної функції, смислового й емоційного значення. Про це свідчать приклади з текстів: «*Вдосвіта сонце розсипало рясні, яскраві коси*» (М.Яцків), «*Сонце викупалося у ріці й сіло собі на смеречині*» (М.Черемшина), «*Сонце розчісувало вимащені голови своїм золотим гребінцем*», «*Сонце... бігало по шафах, по скринях...*» (Б.Лепкий), «*...сонце чепурило розливним золотом свого світла всю природу*» (О.Турянський).

Західноукраїнські прозаїки вдаються до використання таких образних паралелей, в яких *сонце* порівнюється з людиною, рослиною, дзеркалом. Наприклад, інтерпретацію архетипної моделі перенесення «сонце – дзеркало» спостерігаємо у контексті: «*сонце вилискувалося, як зеркало срібне*» (Б.Лепкий),

У мовній картині світу західноукраїнських письменників символ *небо* проявляється у єдності знаковості та образності, контекстуальній обумовленості та полісемантичності. У залежності від лексичного оточення (контексту, ситуації) *небо* ніби повертається різними гранями властивої йому семантики. *Небо* «притягло» до себе інші «небесні» слова, створило лексико-семантичне поле, пор.: *місяць, сонце, зоря, хмари, грім, гори* та ін. Лексико-семантичне поле символу *небо* впливає на розвиток образів з розкриттям їх внутрішнього світу, психології. Аналіз мовного матеріалу свідчить про те, що у мовній картині світу *небо* – психологізований образ, що впливає на розвиток подій твору, настроїв героїв і в порівнянні із загальномовними значеннями набуває у художньому творі індивідуально-авторських природжень. *Небо* сприймається як істота: *небо стогне, небо позіхає* (М.Черемшина), *небо заплакало* (І.Филипович), *небо не злякалось, небо нахилилось*

дуже низько над землею, примостилося на верхівіттях, небо камяніє і мідяно та холодно дивиться на землю (О.Турянський).

Емоційно насиченими є епітети, що вживаються на означення *неба*: воно то *безхмарне, зоряне, то мутне, то чорне, то сіре та обважніле, непривітне, то вічно спокійне, то бліде, то синє* і т.д. У барвах неба відчуваємо вплив імпресіонізму на художню літературу початку ХХ століття. Концепт *небо* набуває у тексті образності, стає епіцентром у розвитку подій, картин природи, побуту, образів героїв. Підґрунтям створення оригінальних словесних образів стала метафора. *Небо* створює своєрідний фон простору, часу. У порівнянні з даними словників (*Небо* 1.Видимий над поверхнею землі повітряний простір у формі купола. 2.За релігійними уявленнями – місце перебування богів, ангелів, святих; потойбічний світ, рай (СУМ, 5, 340)), у мові західноукраїнських авторів *небо* розвинуло контекстуальні значення, які розширили загальнономовну семантику.

У творах західноукраїнських прозаїків *ріка* зображується як жива одухотворена стихія світобудови. Слово *ріка* узагальнює всі образні засоби цього лексико-семантичного поля, «обростає» різними семантичними нашаруваннями і стає засобом формування естетичних значень. Наприклад, у М.Черемшини – *будиться загониста ріка й пускає срібні нетлі*, у Б.Лепкого – *позіхає ріка*.

Мовна картина світу західноукраїнських авторів не мислиться без ключового слова *ліс*. *Ліс* – це життя, доля західноукраїнського краю, він оточував людину з раннього дитинства і до смерті. Це щось живе, життєдайне, без чого не можна уявити долю людини тих країв. Наприклад, у М.Черемшини – *шепоче ліс молитву над мерцями*, в О.Турянського – *ліс перестав мовчати, перехоплював людські дикі крики, верески, прокльони*, у Б.Лепкого – *ліс... приглядався у ставі, купав свої голови*, у М.Яцкова – *ліс снував свої казки і стелив тугу на село*. Багатомірність і функціонально-семантична значимість слова *ліс* підсилюється тим, що в творчості письменників це саме той образ, завдяки якому письменники відтворювали людські настрої.

Образ *душі* є визначальним для розуміння особливостей української духовності. Як стверджує О.Д.Шмельов, *дух* – це деяка нематеріальна субстанція, яка оточує його і його душу, як свого роду ореол [5, 22]. Оскільки *дух* є невагомою, летючою субстанцією, то людина може піднятися на висоту (у метафоричному сенсі) саме за допомогою *духу* (або, як кажуть, підвестися *духом*). Мовознавець також вважає, що *дух* є внутрішнім стержнем людини. З лінгвістичних досліджень субстантивів *душа* і *дух* випливає, що *душа* і *дух* займають важливе

місце в українській мовній моделі світу. Душа — це орган внутрішнього життя людини, зміст її внутрішнього світу. Вона також є носієм життя, робить людину живою, формує її особистість, отожднюється з її внутрішнім «я», з її сутністю. Вона індивідуальна, чутлива. *Дух* — це деяка матеріальна субстанція, яка оточує людину, як ореол. Він є носієм життя, становить внутрішній стержень людини, забарвлюється особистістю. Він менш індивідуальний, це міжособистісний феномен. Характерною рисою естетики образу душі є тенденція до матеріалізації духовних субстанцій. Типовий прийом образотворення — символічне ураження душі: *душа болить, душа замерзла*. За образом *душа* закріплюється здатність на духовному рівні сприймати нематеріальні субстанції: інформацію, почуття, унаслідок чого виникають метафоричні утворення *душа питається, душа хвилюється*. Відповідно, *душа* може бути «адресатом» почуттів, емоцій, іншої важливої інформації. Асоціативні поля на позначення відчуттів мають складну структуру, ядро, ближню периферію яких відтворюють концепти прототипів відповідних відчуттів, а дальня периферія презентована метафоричними назвами. Асоціативні враження формують поняття «невідворотності подій» і водночас «прихованого сподівання на позитивне вирішення проблеми».

Ключовими символами як опорними елементами окремих творів виступають: *скрипка, хата, вікно, дзвіниця, хмари, гори, сон, утома*. У композиційному розгортанні оповіді ці слова служать основою для багатоаспектної інтенсифікації образів. Наприклад, в О.Турянського — визирають білі лица хат, дзвіниця стогне, хитається; у Б.Лепкого — *вікна зиркали, цікаво дивилися*; у В.Стефаника — *вікна посліпли, а дзвони занімили*; у М.Черемшини — *хата моргала; скрипки зойкнули; вікна хмурилися*. І ми розуміємо, що звуки скрипки, дзвіниці — метафорично-символічний образ відтворення психічного стану героя, тих його переживань, які неможливо виразити вербальними засобами. Музично-звукові асоціації, через які автори змальовують емоційно-чуттєвий світ героїв є особливою рисою художнього мислення західноукраїнських письменників. Аудіономінації в досліджуваній прозі характеризують специфіку ментально-мисленневих процесів формування й відтворення мовного світу українця. Таким чином, доходимо висновку, що метафори з чуттєвими компонентами — поліфункціональні, оскільки виконують як специфічні так і загальностилістичні функції, особливо виділяються своєю семантикою, символізмом. Отже, суттєвою ознакою цих слів як наскрізних компонентів творчості західноукраїнських письменників є те, що в семантичній

структурі більшості з них у межах асоціативно-сміслового поля чітко простежується об'ємне художньо-образне підтекстове значення. Ці слова стають семантично багатомірними, переважно символічними. Вживаючись у різних художньо-образних контекстах, ключові слова наскрізного характеру відіграють визначальну роль в організації структурно-семантичної єдності творів письменника, створюють в поєднанні з іншими образотворчими елементами глибинний підтекст.

Висновки. У творах західноукраїнських письменників символи виявляють креативно-пізнавальні можливості й функціонують як засіб лінгвального осмислення та презентації нової інформації, тобто, виступають інструментом комунікації, у процесі якої відбувається пізнання й мовна презентація людиною навколишнього та внутрішнього світів. Окрім того, обстеживши твори українських письменників та проаналізувавши особливості й функції символіки, ми дійшли висновку, що слова використовувані на позначення чуттєвої концептосфери, володіють комунікативно-когнітивною, образно-естетичною функцією та є засобом вираження етноментальності в художньому творі, що свідчить про традиційно національний та індивідуально-авторський способи вираження мовної картини світу митця. У художньому творі письменник, освоюючи загальномовні ресурси, встановлює нові ієрархічні асоціативно-сміслові зв'язки відповідно до задуму, естетичного ідеалу і художніх закономірностей. У результаті звична семантика слова збагачується новими контекстуальними відтінками. У творчості західноукраїнських письменників склалася певна система символотворення, яка зумовлена такими різномірними явищами, як пережиті драматичні ситуації, цивільна позиція, письменницьке кредо, творчий метод, філософські переконання авторів. Більшість авторів забороняє собі спрощення явищ дійсності, утверджує складність відтворення реалій, звертаючись до символіки як способу осмислення дійсності, в якій взаємодіють традиції і новаторство, архетипне і сучасне, усталені та індивідуальні авторські образи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арутюнова Н.Д. Образ (опыт концептуального анализа) / Н.Д.Арутюнова // Референция и проблемы текстообразования. – М.: Наука, 1988. – С.117–129.
2. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. / М.Бахтин – М. : Искусство, 1986. – 445 с.
3. Василевич А.П. Язык и культура : сопоставительный анализ группы слов-цветообозначений / А.П.Василевич // Этнопсихоллингвистика. – М. : Наука, 1988. – С. 58-64.

4. Содомора А. Наединці зі словом / А.Содомора. – Львів : Центр гуманітарних досліджень Львівського держуніверситету ім. І. Франка, 1999. – 480 с.

5. Шмелев А.Д. Русский язык и внеязыковая действительность / А.Д.Шмелев – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 496 с.

REFERENCES

1. Arutyunova N.D. Obraz (opyt kontseptualnogo analiza) / N.D.Arutiunova // Referentsiia i problemy tekstoobrazovaniia. – М.: Nauka, 1988. – S.117-129.

2. Bakhtin M. Estetika slovesnogo tvorchestva. / M.Bakhtin – М.: Iskusstvo, 1986. – 445 s.

3. Vasilevich A.P. Yazyk i kultura : sopostavitelnyj analiz gruppy slovtsetvooboznachenij / A.P.Vasilevich // Etnopsikholingvistika. – М.: Nauka, 1988. – S. 58–64.

4. Sodomora A. Naodyntsi zi slovom / A.Sodomora. – Lviv : Tsentr humanitarnykh doslidzhen Lvivskoho derzhunivrsytetu im. I. Franka, 1999. – 480 s.

5. Shmelev A.D. Russkiy yazyk i vneiazykovaia deystvitelnost / A.D.Shmelev – М. : Yazyki slavianskoy kultury, 2002. – 496 s.

Олена КУЛЬБАБСЬКА,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Україна, Чернівці) olena.k@i.ua

СИНТАКСИЧНА НОМІНАЦІЯ ЯК ЗАСІБ АВТОРСЬКОГО ВІДОБРАЖЕННЯ СВІТУ

У статті типологізовано міжмовні трансформації синтаксичних номінацій у паралельних українських перекладах того самого тексту. Увиразнено роль автора-перекладача у виборі найвлучнішої номінації, що відбиває його лінгвістичні компетенції та індивідуальність сприйняття дійсності. Констатовано, що арсенал варіантних одиниць репрезентує синтаксичне багатство української мови з огляду на її національну специфіку. З'ясовано, які чинники впливають на вибір одного з можливих варіантів синтаксичних засобів у текстах українських перекладів вихідного твору.

Ключові слова: міжмовні трансформації, паралельні переклади, синтаксична номінація, варіативність, кореферентність.

Лит. 7.

Olena KULBABSKA,

Doctor of Philological Sciences, Professor, Chair of the Department of Modern Ukrainian language Yuriy Fed'kovych Chernivtsi National University (Ukraine, Chernivtsi) olena.k@i.ua

SYNTAX NOMINATION AS A MEANS OF COPYRIGHT REFLECTION OF THE WORD

Cross-language transformation of syntax nominations in Ukrainian parallel translations of the same text is classified in the article. It is allocated the role of interpreter in selecting the most effective nomination, which reflects his linguistic competence and personality perception of reality. It is concluded that meanings of syntactic units shows the richness of the Ukrainian language considering its national specifics. It is shown, which factors influence the choice of one of the options syntactic means in the texts Ukrainian translation of the source text.

Key words: cross-language transformation, parallel translations, syntax nomination, variability, koreferention.

Ref. 7.

Елена КУЛЬБАБСКАЯ,

*доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой
современного украинского языка Черновицкого национального
университета имени Юрия Федьковича
(Украина, Черновцы) olena.k@i.ua*

СИНТАКСИЧЕСКАЯ НОМИНАЦИЯ КАК СРЕДСТВО АВТОРСКОГО ОТРАЖЕНИЯ МИРА

В статье типологизированы межъязыковые трансформации синтаксических номинаций в параллельных украинских переводах того же текста. Увыражено роль автора-переводчика в выборе самой меткой номинации, отражающей его лингвистические компетенции и индивидуальность восприятия действительности. Констатировано, что арсенал вариантных единиц представляет синтаксическое богатство украинского языка с учетом его национальной специфики. Выяснено, какие факторы влияют на выбор одного из возможных вариантов синтаксических средств в текстах украинских переводов исходного сочинения.

Ключевые слова: *междуязыковые трансформации, параллельные переводы, синтаксическая номинация, вариативность, кореферентность.*

Лит. 7.

Постановка проблеми. Довший час у мовознавстві панувала думка, що номінативними знаками є лише слова і словосполучення. Однак згодом розуміння того, що завдяки мові людина іменує не лише окремі предмети, ознаки, дії, стани тощо, але й певні події, ситуації, розширила рамки номінації. До номінативних знаків граматисти уналежнили й речення як номінацію особливого типу, денотатом якої є не предмет, а ціла ситуація, факт (І. Вихованець, К. Городенська, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, Н. Арутюнова, О. Кубрякова, О. Москальська, В. Гак та ін.). Так з'явилося вчення про „пропозитивну номінацію”, властиву реченню загалом або його компонентам, а синтаксис, який вивчає способи позначення цілісних подій, увійшов у загальну теорію номінації (ономатологію) [1, 299].

Акт номінації тісно пов'язаний із *проблемою вибору*, оскільки мовець, структуруючи висловлення для відображення якогось факту або ситуації дійсності, у процесі мовленнєвої діяльності здійснює як селекцію синтаксичних конструкцій, так і слів для їх наповнення. І обидва ці акти пов'язані з номінацією. Н. Арутюнова констатує: „У процесі творення висловлення починає діяти кілька функційних механізмів мови: один із них забезпечує створення мовленнєвої номінації події (якщо

вона не може бути позначена одним словом), інший має на меті позначення (номінацію) теми повідомлення й повідомлюваного, третій спрямований на актуалізацію найменування – його співвіднесення із ситуацією мовлення, із зображуваною подією, моментом мовлення та учасниками мовленнєвого акту, четвертий виявляє мету комунікації” [Там само, 270].

Роль мовця як творця висловлення надзвичайна велика, адже важливим є не тільки те, що мовець здійснює вибір структури, відповідних одиниць номінації, якими він заповнює цю структуру, а й те, який спосіб номінації втілить він у висловленні завдяки своїй комунікативній компетенції, знанням і здатності до творчості [3, 104]. Саме проблема творчого аспекту в синтаксисі є актуальною для дослідження варіантності синтаксичних номінацій в українських перекладах того самого тексту, написаного спорідненою або неспорідненою мовами.

Аналіз досліджень. Перетворення, за допомогою яких можна здійснити перехід від одиниць оригіналу до одиниць перекладу в теорії перекладу мають різні позначення, утім, найпоширенішим є „трансформація” – „ідеться про певні відношення між двома мовними і мовленнєвими одиницями, одна з яких є оригінальною, а інша створюється на основі першої” [2, 6].

На жаль, не розв’язаним дотепер залишається питання типології всіх видів трансформацій чи еквівалентних перетворень, що їх здійснюють у процесі перекладу, пор.: 1) перестановки, заміни, доповнення та опущення компонентів висловлення [Там само, 190]; 2) перекладацькі заміщення, що охоплюють видозміни: а) загального типу; б) значення речень; в) поверхневих синтаксичних відношень і глибинних зв’язків; г) заміни одного речення двома і більше, об’єднання двох і більше речень в одне; д) конкретизацію; е) генералізацію; ж) антонімічні заміни; з) компенсацію [6, 183]; 3) лексичні, граматичні й лексико-граматичні [5, 159], тобто за основу взято розрізнення рівнів мовної системи.

Отже, нині класифікація типів міжмовних трансформацій перебуває на етапі становлення. До того ж усі вияви трансформацій у перекладних текстах взаємодіють, перетинаються, що і „робить переклад такою складною і важкою справою” [2, 230].

Найефективнішою вважаємо класифікацію А. Паршина, який з огляду на характер мовних одиниць оригіналу як вихідних в операції перетворення поділив міжмовні трансформації на: 1) лексичні (перекладацьке транскрибування й транслітерація, калькування і лексико-семантичні заміни (конкретизація, генералізація, модуляція); 2) граматичні (синтаксичне уподібнення (дослівний переклад), членування речення,

об'єднання речень, граматичні заміни, доповнення, опущення, перестановка слів), а також 3) лексико-граматичні (антонімічний переклад, експлікація і компенсація) [7]. На нашу думку, міжмовні трансформації, які спричинюють видозміни синтаксичної структури речення, заміни одного функційного компонента іншим, простого речення – складним чи навпаки, об'єднання речень у надфразу єдність тощо, правильніше було б називати *синтаксично-трансформаційними*.

Мета статті – типологізувати міжмовні трансформації синтаксичних номінацій у паралельних українських перекладах вихідного тексту, виявити формальні (лексикографічні) та функціональні (авторські) засоби, що уможливають або адекватність перекладу, або змістову тотожність референтних значень. Зіставляючи переклади художніх творів, здійснені в різний час різними майстрами слова, простежимо варіантність кореферентних мовних засобів, що передають той самий референтний зміст, ту саму денотативну ситуацію дійсності, зберігаючи й одночасно видозмінюючи „мовну модель світу”.

Виклад основного матеріалу. Синтаксична номінація пов'язана з об'єктивацією думки, її граматичним структуруванням і „синтаксуванням” (термін О. С. Кубрякової). Результати цієї діяльності зумовлює „інтерпретаційна процедура на ґрунті комунікативної компетентності” [4, 36] мовця, що охоплює такі основні компоненти, як: 1) соціальні знання; 2) лінгвістичні знання і 3) здатність до інтерпретації дійсності. Зазначені чинники виформовують *трансформаційну модель перекладу* (З. Харріс, М. Хомський), що ґрунтується на процесах синтаксичного уподібнення, граматичних заміні, доповнення та еліпсування певних синтаксем, членування та об'єднання речень, а також замінах порядку слів у реченні.

Синтаксичне уподібнення на рівні теста-джерела та текста-перекладу спричинює дослівний переклад. За такого типу трансформації синтаксична структура оригіналу перетворюється в аналогічну структуру мови перекладу, утворюючи „нульовий” тип трансформації. Пор., фрагмент із „Полтави” О. С. Пушкіна та його переклад, здійснений М. Рильським і А. Малишком:

За шапку он оставить рад За шапку він лишити рад

Коня, червонцы и булат (с. 34) Коня, червінці і булат (с. 35).

Отже, синтаксичне уподібнення може призводити до повної відповідності кількості мовних одиниць і порядку їхнього розташування в оригіналі та перекладі [7, 108]. Якщо ж перенести цей тип трансформації на рівень двох одномовних паралельних перекладів, то її частотність уживання та розгалуженість значно зростає. За своїм змістом синтаксичне уподібнення ніби дублює модифікаційні трансформації,

отож доречно було б уналежнити цей тип синтаксичних трансформацій до **модифікаційних**. Напр.: **О. в. (-ьми)** // **О. в. (-ами)**: *Тим часом, як вона вмиваючись **сльзьми**, готувала сніданок...* (Садовський, с. 12) // *Тим часом, як вона, вмиваючись **сльозами**, готувала все до снідання...* (Ніковський, с. 13); **Ловити його!** – кричало кілька хлопців (Харченко 1, с. 171) // **Лови, лови його!** – кричало кілька хлопців (Базилянська 1, с. 232) тощо.

Специфіка найпоширенішого перекладацького способу **граматичної заміни** полягає в тому, що в процесі перекладу граматична одиниця мови оригіналу трансформується в одиницю мови перекладу з іншим граматичним значенням. Л. С. Бархударов поділяє їх на граматичні (заміни форми слова, частин мови, членів речення, синтаксичні заміни в складі речення) та лексичні (конкретизація; генералізація; заміни, основані на причиново-наслідкових відношеннях) [2, 191].

Грамматичні заміни в дібраному фактичному матеріалі зафіксовано в граматичних формах: 1) іменників: а) числа (однини та множини), пор.: *...золоті снопи **хліба*** (Хуторян 2, с. 4) // *...золоті снопи **хлібів*** (Харченко 1, с. 145); б) роду (чоловічого з грамею жіночого), пор.: *...який розкішний літній **день*** (Хуторян 2, с. 3) // *...яка розкішна літня **днина*** (Базилянська 1, с. 207); 2) дієслів, зокрема, особових і безособових, пор.: *...якої **це ви поживи хочете*** (Харченко 1, с. 161) // *...якої **вам це поживи хочеться*** (Хуторян 2, с. 13).

До граматичних заміни зараховуємо також зміну частиномовної належності та синтаксичної позиції синтаксеми. Напр., особове дієслово в ролі присудка корелює з девербативом у позиції прямого об'єктного поширювача.: *...чути як чайка **кигиче*** (Харченко 1, с. 144) // *...чути **кигикання** чайки* (Хуторян 2, с. 3). Закцентуємо: частиномовна варіантність, яка не спричинює зміни синтаксичної функції компонента (синтаксеми) в складі речення, уналежнюємо до **транспозиційних** кореляцій синтаксичних одиниць, пор.: *Часом їй здавалося, наче годинник зіпсувався й стрілки **не рухаються*** (Некрутенко, с. 234) // *Час від часу їй починало здаватися, що годинник зламався і стрілки **нерухомі*** (Білорус, с. 241).

Часто граматичні заміни спонукають до зміни самого статусу реченневої структури, оскільки певна синтаксема може розгорнутися в цілий зворот або ж навіть у підрядну предикативну частину, пор.: *...кум з **роззявленим ротом*** (Харченко 1, с. 167) // *...кум, **роззявивши рота*** (Базилянська 1, с. 227); *Ранкова свіжість стелилась над **пробудженими** Сорочинцями* (Харченко 1, с. 169) // *Ранковий холодок віяв над Сорочинцями, **що пробудилися від сну*** (Хуторян 2, с. 19); *...**бабі-бублейниці***

(Харченко 1, с. 162) // ...**бабі, що продавала бублики** (Хуторян 2, с. 14). Подібні синтаксичні співвідношення кваліфікуємо як **метатаксічні**.

Міжмовна трансформація **членування речення** полягає в тому, що 1) синтаксична структура простого речення оригіналу за перекладу перетворюється на дві або більше предикатних одиниць або 2) просте / складне речення мови оригіналу – на два й більше самостійних речення в мові перекладу. Напр.: *Да хоть бы й в самом деле сатана: что сатана?* (М. Гоголь) → *Та хоч би й справді сатана: що сатана?* (Хуторян 2, с. 15) // *А хоч би й справді сатана! Що нам сатана?* (Харченко 1, с. 163); *Стой! здесь лежит что-то; свети сюда!* (М. Гоголь) → *Стій, тут лежить щось; світи-но сюди!* (Хуторян 2, с. 18) // *Стривай, тут лежить щось. А посвіти-но сюди* (Базилянська 1, с. 229).

Міжмовна трансформація **об'єднання речень** протилежна членуванню: за неї синтаксична структура в оригіналі перетворюється через з'єднання двох простих речень в одне складне в мові перекладу, пор.: *На нем ни облака. В поле ни речи* (М. Гоголь) → *На ньому – ні хмаринки. В полі – ні звуку.* (Хуторян 2, с. 3) // *На ньому – ні хмаринки; в полі – ні звуку.* (Базилянська 1, с. 207).

У разі міжмовної синтаксичної трансформації **доповнення** в реченневих структурах із певних причин відбувається введення „додаткових” слів. Розбіжності в реченневих структурах можливі за потреби деталізованого вираження думки, на противагу лаконічному. Синсемантичність певного слова або лексико-семантичного варіанта цього слова також є причиною введення інформативно-доповнювальних слів до перекладного тексту. За нашими спостереженнями, до складу речення перекладачі можуть додавати:

1) підмет, пор.: ...*как будто дают его* (М. Гоголь) → ...*ніби душать його* (Хуторян 2, с. 18) // ...*ніби хтось душить його* (Харченко 1, с. 168);

2) присудок, пор.: ...*и пропал, как будто в воду* (М. Гоголь) → ...*і зник, як у воду* (Хуторян 2, с. 16) // ...*і щез, як у воду впаив* (Базилянська 1, с. 225);

3) означальний поширювач, пор.: ...*подымаясь на ноги* (М. Гоголь) → ...*підводячись на ноги* (Хуторян 2, с. 13) // ...*стаючи на рівні ноги* (Харченко 1, с. 160);

4) обставині поширювачі, зокрема місця: ...*задумалась Параска, одна, сидя в хате* (М. Гоголь) → ...*задумалась Параска, сама сидячи в хаті* (Хуторян 2, с. 23) // ...*замислилась Параска, сидячи в хаті коло столу* (Харченко 1, с. 174); часу: ...*да что думать* (М. Гоголь) → ...*та що там думати* (Хуторян 2, с. 22) // ...*та що там довго думати* (Харченко 1, с. 173) тощо. Доповнення речення підметами або присудками

часто спричинює зміни синтаксичного статусу речень, тобто односкладне речення трансформується в двоскладне.

Сутність міжмовної синтаксичної трансформації **еліпсування** полягає в тому, що в ході перекладу відбувається скорочення, стиснення та конверсія компонентів (синтаксем) зі складу вихідної конструкції під впливом пресупозиції (фонових знань носіїв мовної культури). Отже, мета еліпсування – усунення семантично надлишкових елементів, що посідають позиції поширювачів структурної схеми речення, зокрема:

1) об'єктного, пор.: *...раздул губами трут* (М. Гоголь) → *...роздмухав губами губку* (Хуторян 2, с. 18) // *...роздмухав губку* (Харченко 1, с. 168);

2) означального, пор.: *...гремят сбрасываемые на землю доски* (М. Гоголь) → *...з гуркотом падають скидувані на землю дошки* (Хуторян 2, с. 7) // *...падають з гуркотом на землю дошки* (Харченко 1, с. 150);

3) обставинних: а) часу: *Все это штуки старой ведьмы, которую мы сегодня с хлопцами на мосту ругнули на все бока!* (М. Гоголь) → *Все це штуки старої відьми, що ми її сьогодні з хлопцями на мосту вилаяли на всі боки* (Хуторян 2, с. 12) // *Все це штуки старої відьми, що ми її з хлопцями на мосту на всі боки вилаяли* (Харченко 1, с. 159); б) способу дії, пор.: *...воз отъехал в это время довольно далеко* (М. Гоголь) → *...віз від'їхав у цей час досить далеко* (Хуторян 2, с. 6) // *...за цей час віз уже від'їхав далеко* (Харченко 1, с. 149).

Зміни порядку слів спричинюють як рема-тематичне членування речення, так і інші мовленнєві процеси, а саме: інверсія (зміни в прямому порядку слів), актуалізація (семантико-стилістичне наголошення, змістове виокремлення мовних одиниць за несподіваними мовними зв'язками), аналітизм (парцеляція, сегментація, приєднання компонентів висловлення). Порівняймо зміни порядку членів речення в оригіналі та українських паралельних перекладах:

1) підмета і присудка: *...тут він звернувся до гостей* (Харченко 1, с. 163) // *...при цьому звернувся він до гостей* (Хуторян 2, с. 15);

2) означального поширювача щодо означуваного слова, пор.: *От бідному чортові так стало сумно* (Харченко 1, с. 164) // *От чортові бідному так стало сумно* (Хуторян 2, с. 15);

3) прямого / непрямого об'єктних поширювачів щодо стрижневого дієслова: *...пускають бабі осідлати себе* (Харченко 1, с. 159) // *...дозволяють себе сідлати бабам* (Хуторян 2, с. 12); *...я знайшов жениха*

дочці (Хуторян 2, с. 10) // ...я оце *дочці* жениха знайшов (Харченко 1, с. 155);

4) обставинного поширювача щодо стрижневого дієслова, зокрема місця: ...*дуб, як та верба, у воду похилиться* (Харченко 1, с. 175) // ...*дуб похилиться у воду, як верба* (Хуторян 2, с. 23); часу: ...*відкіль недавно полетів попович* (Харченко 1, с. 175) // ...*звідки полетів недавно попович* (Хуторян 2, с. 23); способу дії: *Вікно з гуркотом брязнуло* (Харченко 1, с. 166) // *Вікно брязнуло з гуркотом* (Хуторян 2, с. 17); міри та ступеня: *Про строк шинкар зовсім і забув* (Харченко 1, с. 165) // *Про строк шинкар і забув зовсім* (Хуторян 2, с. 16) тощо;

5) ускладнювальних компонентів, зокрема: а) у межах сурядного ряду словоформ: *Повгинало від важкого врожаю розлоге віття черешень, слив, яблук, груш...* (Харченко 1, с. 145) // *Розлоге гілля черешень, слив, яблунь, груш аж вгинається під вагою плодів...* (Базилянська 1, с. 208); б) звертання: *Чого, Грицю, зажурився?* (Харченко 1, с. 157) // *Чого зажурився, Грицюку?* (Хуторян 2, с. 11).

Висновки. Адекватність вербального вираження думки суб'єктами текстової діяльності забезпечена осмисленням потенціалу варіативності в текстах паралельних перекладів тексту-джерела, зокрема, речення, що передають той самий референційний зміст фрагмента оригіналу та мають однакову пропозитивну структуру з реченнями в перекладі, функціонують як кореферентні. На вибір одного з можливих варіантів синтаксичних засобів у текстах українських перекладів вихідного тексту впливає чимало різнопланових чинників: 1) екстралінгвальних (комунікативний задум і мовленнєвий досвід автора висловлення, обставини породження тексту, його жанрово-стилістичне спрямування, тип читацької аудиторії тощо); 2) лінгвальних, зокрема: а) синтаксичних (зміна синтаксичної моделі речення внаслідок згортання або розгортання компонентів, відокремлення, дублювання тощо); б) морфологічних (здатність морфологічних форм як варіантів вираження різних синтаксичних позицій репрезентувати парадигматичні й синтагматичні відношення); в) лексичних (чим точніше лексема в певній синтаксичній позиції відповідає семантичним параметрам, тим вільніше вона у виборі варіантної форми – морфологізованої або неморфологізованої; і навпаки, якщо лексема не типова для певної синтаксичної позиції, то вона тісно пов'язана з основним, сильним варіантом репрезентації такої синтаксичної позиції та унеможливорює трансформації). Дослідження варіантності кореферентних засобів синтаксису в річищі антропозорієнтованих категорій є перспективним і потребує ґрунтового монографічного опису.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы : [монография] / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 290 с.
3. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : монографія / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
4. Звегинцев В. А. Предложение и его отношение к языку и речи : [монография] / В. А. Звегинцев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 307 с.
5. Комисаров В. Н. Современное переводоведение : курс лекций / В. Н. Комисаров. – М. : ЭТС, 1999. – 192 с.
6. Львовская З. Д. Теоретические проблемы перевода : уч. пособ. / З. Д. Львовская. – М. : Высшая школа, 1985. – 214 с.
7. Паршин А. Теория перевода : уч. пособ. / А. Паршин. – М. : Русский язык, 2000. – 161 с.

Джерела

Базилянська 1 – Гоголь М. Тарас Бульба. Вій. Вечори на хуторі поблизу Диканьки / М. Гоголь ; пер. з рос. : І. Л. Базилянська. – Харків : Школа, 2011. – 448 с.

Білорус – Булгаков М. Майстер і Маргарита : роман : [пер. з рос. : Микола Білорус] / М. О. Булгаков. – Харків : Фоліо, 2006. – 415 с.

Некрутенко – Булгаков М. Майстер і Маргарита: роман : [пер. з рос. : Юрій Некрутенко; супровід та коментарі Юрія Некрутенка] / М. О. Булгаков. – К. : Ксенія Сладкевич, 2008. – 528 с. – С. 9–399.

Ніковський – Гоголь М. В. Тарас Бульба : [пер. з рос. : Андрій Ніковський; іл. О. В. Кузнецової, О. А. Літвінова] / М. В. Гоголь. – К. : Школа, 2009. – С. 3–143.

Пушкин – Пушкин А. С. Полтава : поема (1828–1829) / укр. пер. А. Малышко и М. Рьельского. – Харьков : Прапор, 1974. – 125 с.

Садовський – Гоголь М. Тарас Бульба : [пер. з рос. : Микола Садовський]. – К. : Вид-во т-ва „Час”, 1918. – 176 с.

Харченко 1 – Гоголь М. Сорочинський ярмарок : [пер. з рос. : Антін Харченко; іл. О. В. Кузнецової, О. А. Літвінова] // Тарас Бульба [для серед. та ст. шк. віку] / М. В. Гоголь. – К. : Школа, 2009. – С. 144–177.

Хуторян 2 – Гоголь М. Сорочинський ярмарок : [пер. з рос. : Антін Хуторян] // Вибрані твори / М. В. Гоголь. – К. : Держлітвидав, 1948. – С. 3–25.

REFERENCES

1. Arutiunova N. D. Predlozhenie i eho smysl : lohyko-semantycheskiie problemy : [monohrafiia] / N. D. Arutiunova. – M. : Nauka, 1976. – 383 s.
2. Barkhudarov L. S. Yazyk i perevod. Voprosy obshchey i chastnoy teorii perevoda / L. S. Barkhudarov. – M. : Mezhdunarodnyi otnosheniia, 1975. – 290 s.
3. Huivaniuk N. V. Formalno-semantychni spivvidnoshennia v systemi syntaksychnykh odynyt : monohrafiia / N. V. Huivaniuk. – Chernivtsi : Ruta, 1999. – 336 s.

4. Zvehintsev V. A. Predlozhenie i eho otnoshenie k yazyku i rechi : [monohrafiia] / V. A. Zvehintsev. – M. : Izd-vo Mosk. un-ta, 1976. – 307 s.
5. Komisarov V. N. Sovremennoe perevodovedeniie : kurs lektsiy / V. N. Komisarov. – M. : ЭТS, 1999. – 192 s.
6. Lvovskaia Z. D. Teoreticheskiye problemy perevoda : uch. posob. / Z. D. Lvovskaia. – M. : Vysshaya shkola, 1985. – 214 s.
7. Parshyn A. Teoriya perevoda : uch. posob. / A. Parshin. – M. : Russkiy yazyk, 2000. – 161 s.

Sources

- Bazylianska 1 – Hohol M. Taras Bulba. VII. Vechory na khutori poblyzu Dykanky / M. Hohol ; per. z ros. : I. L. Bazylianska. – Kharkiv : Shkola, 2011. – 448 s.
- Bilorus – Bulhakov M. Maister i Margaryta : roman : [per. z ros. : Mykola Bilorus] / M.O. Bulhakov. – Kharkiv : Folio, 2006. – 415 s.
- Nekrutenko – Bulhakov M. Maister i Marharyta: roman : [per. z ros. : Yurii Nekrutenko; uprovid ta komentari Yurii Nekrutenka] / M. O. Bulhakov. – K. : Kseniia Sladkevych, 2008. – 528 s. – S. 9–399.
- Nikovskiy – Hohol M. V. Taras Bulba : [per. z ros. : Andrii Nikovskiy; il. O. V. Kuznetsovoi, O. A. Litvinova] / M. V. Hohol. – K. : Shkola, 2009. – S. 3–143.
- Pushkin – Pushkin A. S. Poltava : poema (1828–1829) / ukr. per. A. Malyshko i M. Rylskoho. – Kharkov : Prapor, 1974. – 125 s.
- Sadovskiy – Hohol M. Taras Bulba : [per. z ros. : Mykola Sadovskiy]. – K. : Vyd-vo t-va „Chas”, 1918. – 176 s.
- Kharchenko 1 – Hohol M. Sorochynskiy yarmarok : [per. z ros. : Antin Kharchenko; il. O. V. Kuznetsovoi, O. A. Litvinova] // Taras Bulba [dlia sered. ta st. shk. viku] / M. V. Hohol. – K. : Shkola, 2009. – S. 144–177.
- Khutorian 2 – Hohol M. Sorochynskiy yarmarok : [per. z ros. : Antin Khutorian] // Vybrani tvory M. V. Hohol. – K. : Derzhlitvydav, 1948. – S. 3–25.

Олена КУЦИК,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури та славістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) profkom_drogobych@ukr.net

Марія КОЛЕЧКО,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури та славістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗУ ЖІНКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ ПАРЕМІОЛОГІЇ

У статті розглянуто лінгвістичні параметри концепту «жінка» в пареміологічних одиницях, представлених у збірниках І. Франка «Галицько-руські народні приповідки» та В. Даля «Пословицы русского народа».

Крізь призму культурно-семантичної вмотивованості виявлено та систематизовано прислів'я, які побудовано на основі зазначеного концепту в українській та російській мовах, визначено зв'язки між досліджуваними пареміями та когнітивними процесами їх концептуалізації. Установлено, що аналізований концепт має складну структуру. Вербальні засоби, які репрезентують його характерні ознаки, формують фрейм, що складається з двох протилежних мікрофреймів – зі знаком «плюс» і зі знаком «мінус». Такий підхід дав можливість виокремити кілька тематичних груп досліджуваних паремій.

Ключові слова: *концепт, концептуалізація, малі фольклорні жанри, пареміологічні одиниці, прислів'я, тематична група.*

Лит. 16.

Olena KUTSYK,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of World Literature and Slavic Studies, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) profkom_drogobych@ukr.net

Maria KOLECHKO,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Department of World Literature and Slavic Studies, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych)

CONCEPTUALIZATION OF WOMAN'S IMAGE IN THE UKRAINIAN AND RUSSIAN PAREMIAS

The linguistic parameters of concept “woman” are considered in paremiological units, presented in collections “Galician-Russian Folk Bywords” by I. Franko and “Proverbs of Russian People” by V. Dal.

Through the prism of cultural and semantic motivation revealed and systematized proverbs, which is built on the basis of the concept in Ukrainian and Russian, defined relations between the studied proverbs and cognitive processes of conceptualization. Established that analyzed concept had a complex structure. Verbal means of representing its characteristics, form a frame consisting of two opposing mikrofreys - with the sign “plus” and the sign “minus”. This approach made it possible to distinguish several thematic groups studied proverbs.

Key words: *concept, conceptualization, small folk genres, paremiological units, proverbs, thematic group.*

Ref. 16.

Елена КУЦИК,

кандидат филологических наук, доцент кафедры мировой литературы и славистики Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) profkot_drogobych@ukr.net

Мария КОЛЕЧКО,

кандидат филологических наук, доцент кафедры мировой литературы и славистики Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч)

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ОБРАЗА ЖЕНЩИНЫ В УКРАИНСКОЙ И РУССКОЙ ПАРЕМИОЛОГИИ

В статье рассмотрены лингвистические параметры концепта «женщина» в паремиологических единицах, представленных в сборниках И. Франко «Галицко-русские народные присказки» и В. Даля «Пословицы русского народа».

Сквозь призму культурно-семантической умотивированности выявлены и систематизированы пословица, которые построены на основе указанного концепта в украинском и русском языках, определены связи между исследуемыми паремиями и когнитивными процессами их концептуализации. Установлено, что рассматриваемый концепт имеет сложную структуру. Вербальные средства, которые представляют его характерные признаки, формируют фрейм, состоящий из двух противоположных микрофреймов – со знаком «плюс» и со знаком «минус». Такой подход дал возможность выделить несколько тематических групп исследуемых паремий.

Ключевые слова: *концепт, концептуализация, малые фольклорные жанры, паремиологические единицы, пословицы, тематическая группа.*

Лит. 16.

Постановка проблеми. Відомо, що фразеологічний фонд будь-якої мови як важлива складова національно-мовної картини світу відображає не лише мовні особливості, а передає світовідчуття мовців, багатовіковий досвід народу. Прислів'я та приказки є невичерпним джерелом для лінгвістичних досліджень.

На думку О. Селіванової, семантика фразеологічного звороту пов'язана з певною концептуальною структурою, що є одиницею свідомості й об'єднує вербальну й невербальну інформацію, набуту шляхом сприйняття й усвідомлення ситуації, дії, явища тощо п'ятьма психічними функціями: відчуттями, почуттями, мисленням, інтуїцією, трансценденцією [16, 19]. Багато сучасних дослідників виокремлюють концепт *жінка* як базовий у свідомості українського та російського етносів. У пропонованій статті піде мова про концептуалізацію образу *жінки* в паремійних одиницях на матеріалі збірників І. Франка «Галицько-руські народні приповідки» та В. Даля «Пословицы русского народа».

Аналіз досліджень. Специфіка мовної репрезентації концепту *жінка* постійно перебуває у полі наукових зацікавлень українських та російських мовознавців. Серед перших дослідників базового концепту *жінка* у лінгвокультурологічному аспекті в російській фразеології була В. Телія. На її думку, «зміст таких концептів культури завжди більш об'ємний, ніж концептуальне наповнення однойменної мовної сутності: їхнє осмислення нібито розтягується по всьому ідеографічному (або тематичному) полю...» [18, 260]. В українських та російських лінгвістичних студіях привертають увагу праці Н. Барвіної, яка простежила особливості мовної репрезентації концепту *жінка* на тлі фразеологізмів східнослов'янських і східностепових говірок з компонентами *баба*, *дівка*, *жінка*, *дама* [4]. Я. Каліна розглянула особливості концепту *жінка*, визначила основні соціокультурні ролі жінки та стереотипи, які розкриваються в німецьких побутових анекдотах [9]. Наукова розвідка Т. Сукаленко присвячена комплексному аналізу системи метафоричних номінативних значень концепту *жінка* як одному з методів його фігуративної вербальної презентації в українській лінгвістичній культурі [17]. Л. Адоніна описала концепт *жінка* у вигляді польової структури, дослідила особливості мовної об'єктивації концепту в гендерному та віковому аспектах на матеріалі російських фразеологізмів і художніх текстів [2]. М. Досимова проаналізувала специфіку реалізації концепту *жінка* в лінгвокогнітивному аспекті на матеріалі російської та казахської мов [8]. Ю. Абрамова звернула увагу на питання когнітивно-прагматичного аналізу англійських прислів'їв та виявлення лінгвокультурних концептів *чоловік* і *жінка* [1]. В. Калько проаналізувала особливості мовної репрезентації концепту *жінка* в укра-

їнських пареміях [10]. Концепт *жінка* у вимірах сучасних гуманітарних наук став об'єктом дослідження Ю. Андрущенко [3] тощо.

Однак питання концептуалізації образу *жінки* у зіставному аспекті в російських та українських паремійних одиницях (на матеріалі збірників І. Франка «Галицько-руські народні приповідки» та В. Даля «Пословицы русского народа») ще не було об'єктом наукових студій.

Метою нашої розвідки є дослідження у зіставному аспекті українських та російських паремійних одиниць, побудованих на основі концепту *жінка* (на матеріалі збірників І. Франка «Галицько-руські народні приповідки» та В. Даля «Пословицы русского народа»), встановлення зв'язків між досліджуваними прислів'ями і когнітивними процесами їхньої концептуалізації.

Виклад основного матеріалу. Концептуальна та мовна картини світу тісно взаємопов'язані, знаходяться у стані безперервної взаємодії й пов'язані з реальною картиною світу, тобто реальним світом, що оточує людину. Основною одиницею мовної картини світу є значення, концептуальної – концепт.

Концепт – це не лише когнітивна структура, а інтелектуальна одиниця, збагачена ціннісними ознаками. Це багатовимірне культурно-значуще соціопсихічне поняття у колективній свідомості, опредмечене у певній формі. Це культурно маркований вербалізований смисл, зовнішня форма якого представлена низкою мовних реалізацій, що утворюють відповідну лексико-семантичну і когнітивну структури. Концептуальна метафора є одним із основних способів образного моделювання та відображення дійсності.

Найбільш інформативним матеріалом при аналізі концептів, на нашу думку, є фразеологічний фонд мови, зокрема паремійний.

Фразеологізми, прислів'я та приказки зокрема, завжди звернені на суб'єкт, тобто виникають вони не лише з метою змалювання світу, але й щоб його інтерпретувати, оцінювати, виражати суб'єктивне до нього ставлення [12, 82]. Саме тому можна висловити міркування, що в мові закріплюються й фразеологізуються саме ті образні висловлювання, які асоціюються з культурно-національними еталонами, стереотипами, міфологемами тощо, і які при вживанні у мовленні репродукують характерний для тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти менталітет [18, 233].

Концепт *жінка* має складну структуру, різноманітні елементи якої об'єктивовані фразеологічними зворотами, що називають особу жіночої статі.

За спостереженнями упорядника збірки українських прислів'їв та приказок М. Пазяка, «розгалужені гнізда мають паремії зі стрижневим

словом *жінка* (синоніми: *дружина, супруга, молодиця*), яких у книзі зафіксовано понад 200 одиниць без варіантів» [15, 10].

Ми дослідили 113 усталених словесних комплексів, які репрезентують концепт *жінка* в українській мові та 88 – в російській (на матеріалі збірників І. Франка «Галицько-руські народні приповідки» та В. Даля «Пословицы русского народа»).

Критерієм відбору фразеологізмів була обов'язкова актуалізація в їхній семантиці концептуальних ознак «особа» та «жіноча стать», які ми визначили як ядерні. Нами здійснено компонентний аналіз зібраних фразеологічних одиниць, що дозволило виокремити сім додаткових ознак, які містяться у значеннях тих чи інших одиниць, але не є обов'язковими: «вікова характеристика», «сфера діяльності», «соціальний статус», «ступінь свояцтва», «стосунки з особами чоловічої статі», «характер», «поведінка». У відповідності до окреслених концептуальних ознак, фразеологічні одиниці, що вербалізують концепт *жінка* в українському та російському паремійному дискурсі, можна умовно поділити на декілька основних тематичних груп. Ці групи можуть виокремлюватися лише в одній мові, а можуть збігатися у двох мовах.

Так, лише українська народна мудрість стверджує важливу роль жінки у людському, сімейному, господарському житті: ***Як би міг чоловік обійти ся без жінки, то був би пан Біг не сотворив Єву*** [6, 173], ***Без жінки, як без рук*** [6, 165], ***Аби ніхто не був без жінки і без своєї хати*** [6, 165], ***Біда з жінков, а без жінки ще гірша*** [6, 165], ***Жінка держить дім за три угли, а муж за четвертий*** [6, 168], ***З жінков клопіт, без жінки ще більший*** [6, 171], ***Добра жінка з пушки муки пригорицу зробить*** [6, 167] тощо. Народна мудрість підкреслює відповідальне ставлення жінки до роботи, якої завжди у неї багато: ***Жінка своєї роботи не переробить*** [6, 169]. Показово, що у збірнику І. Франка представлено паремію ***Жінки мають своє право*** [6, 170] з коментарем: «В господарським і родинним життю права жінки усталені старими звичаями» [6, 170].

Параметри «мудрість жінки, позитивний вплив на чоловіка, підтримка у скрутну годину» експлікують українські усталені звороти: ***Добра жінка і лихого чоловіка направить*** [6, 167], ***Жінка – тепла пола чоловікова*** [6, 169], ***Добра жінка краде тай перед чоловіком кладе*** [6, 167].

Жіноча врода поетично оспівується знову таки в українських прислів'ях: ***Жінка як маків цвіт*** [6, 170], ***Жінка як чічка, свіжа як ягідка, як колосок повна, прибрана як пава*** [6, 170], ***Жінка ладна всюди зарядна*** [6, 168].

У деяких українських пареміях стверджується факт влади жінки над чоловіком: *Жінка мі з хати вижене, як бим того зробив* [6, 168], *Жінці не треба противити ся, як малій дитині* [6, 171], *Жінка го під ноги взыла* [6, 167].

Лише в українських пареміях, зібраних І. Франком, йдеться про повагу, шану дбайливе ставлення до жінки, постійне піклування про неї: *Ой біда, біда, в кого жінка бліда; в кого румяна, в того кохана* [6, 172], *Жінку і стодолу все треба покривати* [6, 171]. Навіть в українському прислів'ї *Жінку серцем люби, а руками зо шкіри дери* йдеться про те, що до неї «все треба ставитися остро, але при тім не перестаючи дбанем та поводженем оказувати їй любов» [6, 171].

Крім одиниць з позитивною конотацією, зафіксованих переважно в українській мові, обидва лексикографічні джерела фіксують паремійні тексти, що акцентують на негативних рисах представниць жіночої статі, наприклад, балакучості, сварливості, впертості, невміння зберігати таємниці, пліткуванні, брехливості. Жінка завжди була символом нижнього світу, гріховності, зла, тлінного, але водночас уважалася першоджерелом усього живого. У слов'янській культурі жінка – це хаос, який упорядковує чоловік [12, 121 – 122]. За визначенням З. Коцюби, універсальним для побутової свідомості багатьох народів є переконання, що не варто довіряти жінці [11, 84]. В уявленні як українців, так і росіян балакучість, сварливість, впертість, невміння тримати таємниці, поширення пліток, брехливість, лінощі – суто жіночі вади. Проілюструємо прикладами: укр. – *Жінка ладна завше зрадна* [6, 168]; *Жінка ми дихати не дає* [168]; *Жінка княгинка, а хата не метена* [6, 168], *Жінка на роздаток, а чоловік на податок* [6, 169], *Жінка би не жила, якби не висварила ся* [6, 167], *Жінка ладна завше зрадна* [6, 168], *Жінка ми дихати не дає* [6, 168], *Жінка княгинка, а хата не метена* [6, 168]; *Жінка ми світ зав'язала* [6, 168]; рос. – *С бабой не сговоришь* [14, 307], *Бабу не переговоришь* [14, 307], *Где две бабы, там суём (сейм, сходка), а где три, там содом* [14, 307], *Три бабы – базар, а семь – ярмарка* [14, 307], *Собака умней бабы: на хозяина не лает (о брани)* [14, 307], *Бабий кадык не заткнешь ни пирогом, ни рукавицей* [14, 307], *Бабий язык, куда ни завались, достанет* [14, 308], *Вольна баба в языке, а черт в бабьем кадыке* [14, 308], *Стели бабе вдоль, она меряет поперек* [14, 307], *Бабья вранья и на свинье не объедешь* [14, 308], *Бабе хоть кол на голове теши* [14, 307], *Волос долог, а язык длинней (у бабы)* [14, 307], *Женские умы – что татарские сумы (перемётны)* [14, 307], *Женских прихотей не перечтёшь* [14, 308], *Женское слово, что клей, пристаёт* [14, 308] тощо.

Українське прислів'я *Молода жінка старому трутизна* [6, 68] метафорично відображає іронічне ставлення народу до нерівних за віком шлюбів.

Образ жінки – не людини є яскравим свідченням її приниження суспільною думкою лише в російській колективній свідомості: *Курица не птица, а баба не человек* [14, 308], *Курице не быть петухом, а бабе мужиком* [14, 308], *Кобыла не лошадь, баба не человек* [14, 308], *Я думал, идут двое, ан мужик с бабой* [14, 308], *Баба – что жаба* [14, 308] тощо.

Жінка – нижча істота, над якою чоловік стверджує свою владу й домінування. Прислів'я про владу чоловіка над жінкою представлені й у збірнику І. Франка: *В мене жінка мусить у решеті гуляти* [6, 166], *Жінка не бита, а коса не клепана – на едно виходит* [6, 169], *Жінка не бита, то так як хата не вкрита* [6, 169], *Жінка не любить такого чоловіка, що її не б'є* [6, 169], *Жінка тай вода спокійна не бита псуєся* [6, 169], *Жінці огроза мусить бути* [6, 171], *Жінці попусту не давай* [6, 171]. «Стародавній погляд на жінку як на домашню невольницю» І. Франко ілюструє паремією *Я свою жінку люблю, але іно в ночи, а в день робю не як конем* [6, 174].

У російській розмовній мові лексема «баба» вживається як синонім слова «женщина» [13, 33]. В. Телія підкреслює особливий статус найменування «баба», що для росіян постає культурно маркованим у всіх значеннях. Паремійна рубрика В. Даля подається під назвою «Баба – женщина». Про широке використання російського іменника «баба» у значенні «жінка» свідчить ціла низка прислів'їв: *Баба бредит, да черт ей верит* [14, 308], *Бабья вранья и на свинье не объедешь* [14, 308], *Мужик тянет в одну сторону, баба в другую* [14, 308], *Кто бабе (свахе) поверит, трёх дней не проживёт* [14, 308], *Бабе хоть кол на голове теши* [14, 307] тощо. В одній з представлених В. Далем паремій синонімом слова «баба» є лексема «барыня»: *Этой бабе (барыне) только бы штаны надеть* [14, 308].

З наведених І. Франком паремійних одиниць видно, що в українській мові того часу слово «баба» у значенні «жінка» не вживалося. Слово «баба» є культурно-маркованим, саме воно найчастіше трапляється в російській фразеології з іронічним або зневажливим відтінком.

В російській пареміології жінка може порівнюватися чи ототожнюватися з глиняним горщиком: *Баба, что глиняный горшок: вынь из печи, он пуще шипит* [14, 307], *Баба, что горшок: что ни влей – всё кипит* [14, 308], з прялкою: *Семь топоров вместе лежат, а две прял-*

ки врознь [14, 307], *Две косы рядом, и в кучке, а две прялки – никак* [14, 307], з веретеном: *Смирен топор*, да веретено бодливо [14, 307], з куркою: *Курица гогочет, а петух молчит* [14, 308], з мішком: *Баба, что мешок: что положишь, то и несёт* [14, 308], і навіть з чортом: *Баба да бес – один у них вес* [14, 309].

Висновки. Підсумовуючи сказане, констатуємо, що, мовний концепт *жінка* об'єднує образні, культурологічні та поведінкові характеристики денотата «жінка / жєнщина (баба)», виражені пареміологічними одиницями обох мов. Досліджуваний концепт вирізняється складною структурою, лінгвокультурна модель якої складається з аксіологічно нейтрального центру та варіативних мікрофреймів з позитивною і негативною конотацією в українській мові та переважно негативною – в російській.

Прислів'я акумулюють у собі філософські й моральні погляди, практичні правила життєвої мудрості. Більшість російських паремій характеризують жінку з негативного боку. Такий стан речей пояснюється досить тривалим існуванням саме патріархального суспільства. В українській мові паремійні тексти відображають історичні традиції матріархату, які беруть початок з часів козацтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова Ю. Регулятивний потенціал британських прислів'їв як засобів мовного втілення концептів чоловік та жінка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук – Харків, 2009. – 20 с.
2. Адонина Л. В. Методика концептуального аналізу (на прикладі концепта ЖЕНЩИНА) // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология». – 2001. – Том 20 (59). – №1. – С. 272–282.
3. Андрущенко Ю.І. Концепт «жінка» у вимірах сучасних гуманітарних наук // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. : Філологія. – 2014. – № 1107. Вип. 70. – С. 54–59.
4. Барвіна Н.О. Концепт жінка в українській фразеології : культурні стереотипи. – Лінгвістика. – 2013. – № 2 (29). – С. 108–114.
5. Галицько-руські народні приповідки: У 3-х т. / Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006.
6. Досимова М. Национальная специфика языковой объективации концепта женщина (на материале русского и казахского языков): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук. – Воронеж : 2008. – 23 с.
7. Каліна Я. Концепт жінка та стереотипні уявлення про її соціокультурну роль у німецькому побутовому анекдоті // Вісник Запорізького національного університету. – 2009. – № 2. – С. 25–31.

8. Калько В. В. Концепт «ЖІНКА» в українських пареміях // Вісник Черкаського університету. Збірник наукових праць / Редкол. : А.І. Кузьмінський (голов. ред.) та ін. – Черкаси : ЧНУ. – Випуск 193. – 2010. – С. 84–90.
9. Коцюба З.Г. Рефлексія побутової свідомості в різномовному проverbs'альному просторі (від універсального до національного) : монографія / З. Г. Коцюба. – Львів : ДП «Видавничий дім «Укрпол», 2010. – 472 с.
10. Маслова В. Лингвокультурология : учеб. пособие для студентов высших учеб. заведений. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
11. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова [4-е изд., дополненное]. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.
12. Пословицы русского народа: Сборник В. Даля. В 2-х т. / Послел. В. Аникина. – М. : Худож лит., 1989.
13. Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру / Упоряд.М.М. Пазяк – К. : Наукова думка, 1990. – 528 с.
14. Селіванова О. О. Міфологема мотивація номінативних одиниць (на матеріалі української мови) // Мовознавство. – 2006. – №6. – С. 41–51.
15. Сукаленко Т. М. Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – К., 2009. – 20 с.
16. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Шк. «Языки рус. культуры», 1996. – 288 с.

REFERENCES

1. Abramova Yu. Rehuliatyvnyi potentsial brytanskykh prysliviv yak zasobiv movnoho vtillennia kontseptiv cholovik ta zhinka: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk – Kharkiv, 2009. – 20 s.
2. Adonyna L. V. Metodika kontseptualnoho analiza (na prymere kontseptu ZHENSCHYNA) // Uchenye zapiski Tavrycheskoho natsyonalnoho unyversyteta im. V. Y. Vernadskoho. Seryia «Fylolohya». – 2001. – Tom 20 (59). – №1. – S. 272 – 282.
3. Andrushchenko Yu.I. Kontsept «zhinka» u vymirakh suchasnykh humanitarnykh nauk // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Ser.: Filolohiia. – 2014. – № 1107. Vyp. 70. – S. 54–59.
4. Barvina N.O. Kontsept zhinka v ukrainskii frazeolohii: kulturni stereotypy. – Lihvistyka. – 2013. – № 2 (29). – S. 108 – 114.
5. Halytsko-ruski narodni pryovidky: U 3-kh t. / Zibrav, uporiadkuvav i poiasnyv Dr. Ivan Franko. – Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2006.
6. Dosimova M. Natsionalnaia spetsyfyka yazykovoi obektivatsii kontseptu zhenshchina (na materiale russkoho i kazakhskoho yazykov): avtoref. dis. na soiskanie nauch. stepeni kand. filol. nauk. – Voronezh: 2008. – 23 s.

7. Kalina Ya. Kontsept zhinka ta stereotypni uivlennia pro yii sotsiokulturnu rol u nimetskomu pobutovomu anekdoti // Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. – 2009. – № 2. – S. 25–31.
8. Kalko V. V. Kontsept «ZHINKA» v ukrainskykh paremiakh // Visnyk Cherkaskoho universytetu. Zbirnyk naukovykh prats / Redkol.: A.I. Kuzminskyi (holov. red.) ta in. – Cherkasy: ChNU. – Vypusk 193. – 2010. – S. 84–90.
9. Kotsiuba Z.H. Refleksii pobutovoi svidomosti v riznomovnomu proverbialnomu prostori (vid universalnoho do natsionalnoho): monohrafiia / Z. H. Kotsiuba. – Lviv : DP «Vydavnychiy dim «Ukrpol», 2010. – 472 s.
10. Maslova V. Lihvokulturolohiia: ucheb. posobiie dlia studentov vysshikh ucheb. zavedenyi. – M. : Akademiia, 2001. – 208 s.
11. Ozhehov S.I., Shvedova N.Yu. Tolkovy slovar russkoho yazyka: 80 000 slov i frazeolohicheskikh vyrazhenii / Rossiiskaia akademiia nauk. Institut russkoho yazyka im. V.V. Vinogradova [4-e izd., dopolnennoe]. – M. : Azbukovnik, 1999. – 944 s.
12. Posloviety russkoho naroda : Sbornyk V. Dalia. V 2-kh t. / Poslesl. V. Anikina. – M. : Khudozh. lit., 1989.
13. Pryslivia ta prykazky: Liudyna. Rodynye zhyttia. Rysy kharakturu / Uporiad.M.M. Paziak – K.: Nauk. Dumka, 1990. – 528 s.
14. Selivanova O. O. Mifolohemna motyvatsiia nominatyvnykh odynyts (na materialii ukrainskoi movy) // Movoznavstvo. – 2006. – №6. – S. 41–51.
15. Sukalenko T. M. Metaforychne vyrazhennia kontseptu ZhINKA v ukrainskii movi: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 «Ukrainska mova». – K., 2009. – 20 s.
16. Teliia V. N. Russkaia frazeolohiia. Semanticheskii, prahmaticheskii i lihvokulturolohicheskii aspekty. – M. : Shk. «Yazyki rus. kultury», 1996. – 288 s.

УДК 811.161.2'373

Микола ЛЕСЮК,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янських мов ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника" (Україна, Івано-Франківськ) mykolalesiuk@gmail.com

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ МІСЦЕВИХ ГОВІРОК У МОВЛЕННЄВОМУ ДИСКУРСІ ІНДИВІДА

У статті досліджуються мотиви використання діалектизмів у художніх творах. Наведено п'ять із них: написання твору рідним діалектом, так як офіційний літературний варіант мови автору не відомий; відтворення місцевого говору з метою його реконсервації; спеціальна стилістична настанова автора; бажання відтворити мовний колорит персонажів; спонтанне вживання діалектизму чи регіоналізму, який закладено у підсвідомості автора. Стаття рясно ілюструється прикладами з художніх творів українських письменників.

Ключові слова: діалектизми, місцеві говірки, гуцульський діалект, стилістична настанова (мета), мовний колорит.

Лит. 11.

Mykola LESIUK,

Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Slavic Languages SHEE "Vasyl Stefanyk Precarpathian National University" (Ukraine, Ivano-Frankivsk) mykolalesiuk@gmail.com

FUNCTIONAL LOAD LOCAL DIALECTS IN A SPEECH DISCOURSE INDIVIDUAL

The motives of the use of dialect in works of art was investigated in the article. There was five of them: writing works native dialect as the official literary language version of the author was unknown; reproduction local dialect for its reconservation; special stylistic attitude of the author; the desire to reproduce color language characters; spontaneous use dialectism or regionalism which was lain in the subconscious of the author. The article richly illustrated examples of the works of Ukrainian writers.

Key words: dialecticisms, local subdialects, Hutsul dialect, stylistic guidance (purpose), linguistic colouring.

Ref. 11.

Николай ЛЕСЮК,

доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой славянских языков ГВУЗ "Прикарпатский национальный

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ НАГРУЗКА ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ГОВОРОВ В РЕЧЕВОМ ДИСКУРСЕ ИНДИВИДА

В статье исследуются мотивы использования диалектизмов в художественных произведениях. Приведены пять из них: написание произведения родным диалектом, так как официальный литературный вариант языка автору не известен; воспроизведения местного говора с целью его реконсервации; специальная стилистическая установка автора; желание воспроизвести языковой колорит персонажей; спонтанное употребление диалектизма или регионализма, который заложен в подсознании автора. Статья обильно иллюстрируется примерами из художественных произведений украинских писателей.

Ключевые слова: диалектизмы, местные говоры, гуцульский диалект, стилистическая установка (цель), языковой колорит.

Лит. 11.

Постановка проблеми. Дослідити мотиви використання місцевих говірок (діалектної мови) в художніх творах українських письменників.

Аналіз досліджень. Проблеми використання діалектної мови в художніх творах письменників здавна були предметом зацікавлень мовознавців. Відомі публікації проф. І. Ковалика про мову художніх творів Василя Стефанника, Івана Франка, в останній час – це публікації П. Гриценка, В. Грещука, К. Глуховцевої, Г. Мартинової, М. Лесюка, М. Бігусяка та ін.

Мета статті – виявити мотиви, причини, у зв'язку з якими автор вирішив використовувати місцеву говірку чи окремі діалектизми, регіоналізми в своєму творі, скласифікувати ці мотиви, навести ілюстрації, які б підтверджували те чи інше твердження, виявити функціональне навантаження діалектизмів у творах письменників.

Виклад основного матеріалу. Використання місцевих говірок у художніх текстах застосовується в кількох випадках. Спробуємо простежити, проаналізувати їх.

Перший – це коли автор пише свій твір рідним діалектом, часто, можливо, навіть не знаючи офіційного, літературного варіанта мови, у нашому випадку – української. Тут можна б назвати такі шедевральні твори, як „Дідо Иванчік“ та „Рік у віруваннях гуцулів“ уродженця Гуцульщини, колишньої Жаб'ївщини, відомого вже тепер етнографа, фольклориста, публіциста, краєзнавця громадського діяча і письменника Петра Шекерика-Дониківа, який був репресований радянськими каральними органами під час першого приходу „совітів“ у Західну Україну і висланий у Сибір,

„де навіки загубилися сліди вірного сина Гуцульщини“ [7, 3]. Названі твори П. Шекерика-Дониківа написані народною мовою – гуцульським діалектом, причому майже без якихось лексичних домішок із інших мов. Мова письменника не була поражена чи спотворена впливом тогочасної літературної мови Галичини чи польської мови, яка до 1939 року була офіційною в Західній Україні. Незважаючи на те, що він був навіть послом до польського Сейму, багаторічним війтом Жаб'євської гміни, він зберіг чистоту мови, яку передали йому батьки. Гуцульські говірки й досі зберегли свою первозданність, і тут цілком слухними є слова Якова Головацького, що люди „поселившись на зворахъ меже велитскими ущобами ôтрззани ôтъ другихъ жителъвъ, довго задержовали свою рôдну мову, свои родими звъчайи и обычайи. Гôбрскіи сторони всггда найдовше задержують старый бытъ и знаки стародавной бесчды. Языкь, котрый горы має въ своей власти, не загине: най бы всюди по долинахъ знидхло и загибло рôдне слово, въ горахъ пôдполонинскихъ заховаеся первхстный языкь, стародавний бытъ и обычай...“ [6, 28–29]. Правда, тепер уже ніщо не може відгородити й захистити місцеве мовлення від зовнішнього впливу. Преса, телебачення, радіо, інтернет, мобільний зв'язок та інші новітні засоби комунікації роблять свою справу – справу глобалізації, уніфікації, іншомовного впливу, змішування мов, а звідси й занепаду народного мовлення, місцевих говірок. Але в часи П. Шекерика-Дониківа цього всього не було, тому людина, яка дорожила своєю рідною мовою, могла зберегти її в повній, незакаляній красі. Наведемо для ілюстрації уривок з роману „Дідо Иванчік“:

„Став, якби навмисне, нидалеко неї [Курлесхи] Цілицівський молодек, а то був такий пишний та годний легінь, шо варт си було на него подивити.

Вна крадьми глигнула на него, а він у тот раз так потег икос дивно на ню очіма, шо аж її шош у серця тьохнуло. Її видразу си вергло око на него, але було пизначно, шо й він на ню верг оком, коли так лакомо подививси на ню. Сами очі скемували, шо їх серця забажєли.

Вна, нишком усміхаючіси, погадала: „Аж тепер й я укорю своему Курлесєви, бо хоть покладу свій розум з цим легінем, то є з ким – ні жєлю, ні встишду ми не будет“. – Тай куражисто моргнула бровами на палкого легіня.

„А він так, єкби вішиший того, фіглево усміхнувси, тай ише ближше приближивси д'ній, майже у поровеньки з нев став.

Її аж заворотъ у голові стала, погадала: „Хоть най мне чоловік живу облупит, то з цим легінем буду си любити“, – почерленіла, єк кров, у лице, бо зважиласи на то, на шо погадала, сіннула йиго за рукав:

„Ідім“, – шепнула.

„Куда?“

„Надвір“.

В обох дивно сійнули очі.. лиш зчезли обоє з хорім тай пропали в густім лісі за хатов, аби си там набути в штири оці так дехіро, шо аби ніхто ни знав бірше, крім ліса.

Весіле й ни в той бік, шо вни пропали, далі веселило си..“ [8, 227–228].

Можливо, ще краще відтворена на письмі гуцульська вимова в новелах Онуфрія Манчука: „*То уже такі очі погані [у маляра], шо видит наскрізь. Ой, з-перед того нічьо би си було ни сховало, абес був под земню поклав.*

А чєлідь то так си, знаєте, єго боєла, єк дїтья. Наколи котрас єго уздрит, то так єго обходить, єк нишиєстє, и аби у бердо мала штрикнути, то коло него ни перейде.

– *Та чєму ж, вере?*

– *Та єк то, чїму? Прецінь кажє, шо тот видів наскрізь хрестєнина. Ну видів єї так, єк хотів, и фертіг. Тому ніц ни шкодило, шо уна у сорочці и запасах. Хотів ї видіти голу, то видів голу, а хотів видіти уброану, то видів убрану. И видів навіть, ци уна дівка, ци ніт. Най си пречь кажє з такими очіма!.. Иї, чюдо, май, ни пан“.* [5, 21–22].

Отже, у названих творах і цитованих текстах гуцульський діалект служить за „літературну“ мову. Ми можемо говорити тут про „діалект“ тільки з позицій сучасної літературної мови, оскільки мова цих творів таки насправді відрізняється від сучасної літературної. Але для названих авторів це не була якась екзотична мова – це була рідна говірка автора, яку він і використав для відтворення задуманого, тобто його літературна мова. Як відзначають В. та В. Грещуки, „У творах О. Манчука, П. Шекерика-Доникова різнорівневі елементи гуцульського говору виконують свої художні функції у той самий спосіб, що й літературна мова у творах, писаних літературною мовою без використання діалектів“ [1, 207]. Тут немає потреби порівнювати наведені тексти з літературною мовою, тут можна лише констатувати, що це українська мова, яка існувала в свідомості авторів цих текстів, яка в певних рисах відрізняється від сучасної літературної.

Другий випадок використання народної мови – це спеціальне відтворення місцевого говору з метою його реанімації, реконкїсти, реконсервації. Правда, гуцульський говір, не зникав ніколи, в усному вияві він існував й існуватиме завжди (або – довго), але тут ставиться завдання його офіційної фіксації, офіційного використання в друкованих текстах. І якщо в прозових творах можемо спостерігати його хоч бодай часткову, вибіркєву, стилістично зумовлену фіксацію, про що мова йтиме далі, то

в останні роки маємо унікальний прецедент використання гуцульського говору в поезії! Ідеться про книжку Василя Шкургана „Ади жию“, надруковану в Косові. Отож має рацію поет Василь Герасим'юк, коли в рецензії на цю книжку пише: „...виявляється, непричесаний гуцульський діалект надається для художньої фіксації і нашого часу. Слова, які навіть для багатьох верховинців і в двадцятому столітті безнадійно відгнали архаїкою, у двадцять першому наче ожили. Посвіжіли, стали такими, як у ті дні, коли виникали і світилися“ [11, 118]. Наведемо деякі поетичні рядки В. Шкургана:

На дідовій печи
олені б'ютси,
а з нижньої кафлі –
мисливиця стріл.
Генде вгорі крилато гніздютси
беркути горді з Карпатських гір.
Насередині –
хата і музика:
троє троїстих
(усі в кептарях)
мацают струни поліңця кусником...
Чічки розцвили на димарях.
Є аж дві кафлі мнов підмальовані:
фалили доста,
'би бравси й ліпив.
Одна щірбата –
москаль по війні
прикладом торкнув,
єк діда бив.
... Піч
(в хаті – старшя!)
борці наварює.
Дід на печи домарит:
ші ту
люльку смокче – вуса дошмалює,
мене пантрує,
заків росту [11, 36].

У книзі „Ади жию“ є і прозові твори (новели), у яких автор усі діалоги передає місцевою (гуцульською) говіркою персонажів.

Третій випадок використання діалекту – спеціальна стилістична настанова мовця, тобто, за словамит Герасим'юка, стилізація „під народ“

[11, 119]. Тут можна навести як приклад послання Великого українського митрополита Андрея Шептицького „До моїх любих гуцулів“, написане ще в 1900 році, коли він став єпископом Станиславівським. Молодий єпископ досконало вивчив гуцульський діалект, не виключено, що міг мати й порадника, консультанта, але його лист написаний відбірним, на цей раз таки добре „причесаним“ гуцульським діалектом, який і нині використовується в Косівському та Верховинському районах. Лист Андрея Шептицького мав широкий резонанс, він був написаний тоді, коли духовенство ще дуже широко використовувало в богослужіннях та проповідях церковнослов'янську мову, коли в Галичині ще процвітало так зване язичіє, коли точилися гострі дискусії щодо кодифікації та внормування української мови. Шептицький уже тоді зрозумів, що з народом треба розмовляти його мовою, тоді люди повірять душпастиреві, побачивши, що він не цурається простих людей, живе з ними одними помислами. Наведемо уривок із цього послання:

Бідні ті тіти, шо їх дедя, або няня пєні

А кілько то наплачєси бідна жинка тай бідні тіти над тов єго [батька – М.Л.] компанійов у корисьмі! Єк жинка ни є сама дуже тверда у набожності, то сама сарака з тої розпуки рознеси тай стане шматє з хати вїносити, аби мала за шо горівки купити! Пуститси тиж і на блудство.

А тіти – то єк та деревина, шо у лісі дико ростє!.. Відростут самі дико, – тай ни будє з них мати на старість потіхи, ані дедя, ані няня.

А єнчя аді челїдина, шо набожна тай дбає за тіти, шо їх Бог дав, – гїркими слєзами будє ни раз тай ни два заливатиси над тежєньков долєв своїов тай тітей! Бо нима відий на світі тежшої долі, єк долє тої челїдини, шо її чоловік пє.

А хїба шє тежша долє чоловіка, – єк жинка пє тай на блудну зїйшла дорозу!

Витївсми у Ваших горах людєй, шо ходют по світі за хлібом, – а шматє на них такє, шо можє й з рік ни жмаканє. Єкисми їх питав, відкїв такє нешїстє на них упало, то казали чєсто: „Жинка мєне лишила! Пустиласи на блудство, на пїєнцтво, – тай урєшит дєс поплєласи тай сидит з єнчьим“ [10, 112].

Отже, наведений текст цілеспрямовано стилізований під гуцульський діалект, хоч Шептицький знав прекрасно тодішню літературну мову Галичини, що видно з цілої низки його послань до вірних, богословських та інших праць.

Четвертий випадок використання діалектизмів зумовлений бажанням відтворити мовний колорит персонажів. Отже, в цьому випадку автор володіє літературною мовою, і все, що йде від автора, написане відпо-

відною літературною мовою (тут маємо на увазі або галицький варіант літературної мови, або сучасну українську літературну мову), але діалоги чи монологи персонажів передані говіркою тієї місцевості, в якій проживають. Тут можна назвати багато авторів, які використовували чи використовують місцеві говірки для мовної характеристики персонажів. Крім В. Стефаніка, Марка Черемшини (див., наприклад, [3, 640–669]), П. Гриценко, називає ще Р. Федоріва, Р. Іваничука, Д. Павличка, М. Підгірянку, С. Пушика, М. Влад, Б. Бойка, Т. Мельничука, М. Дзюбу, М. Матіос, В. Шкурмана та інших (2, 10). Є цілий ряд і інших сучасних письменників, які застосовують подібний засіб. Наведемо кілька діалогів з книги Юрія Лесюка „Аромат червоних йон“:

„Накунавшись, сиджу на пісочку і милуюся літечком. І таке воно мені гарне і миле! Аж раптом над головою:

– Ти бахуре, ти йкого диття не пантруєш свої гуси? – це якась баба з Царинки до мене. – Ади, твоя гуска вкїриниласі міні на полотно, тий ше й обвальєла йго намулом!

– Вібачьїйте, вуйно, – пробурмотів я собі під ніс“ (4, 89).

Інший приклад: *Забігаю на хвильку до хати, бо чую, що зголоднів.*

– Мамó, дайте молока попити, – прошу.

– Мусиш, сарако, потерпіти без молока, бо наші Павуна тепер не доїтці.

– А чого?

– Бо вна ківна, скоро буде мати тильотко, тогди мемо їсти куластру, а з молоком мусимо зачекати“ (4, 86).

А ось приклад із повісті письменника Ярослава Ткачівського „До моря їхали“:

„– Шо, заразо, через сто грамів мало-с поїзд не втратив? А скорчило би вже тебе від тої имаги!..

– Тихо будь, тут люди чуют! Я й не нюхав горівки!.. Хочеш, дїхну?

– А дїхав би ти вже в один бік, пияцого льїцтий! – не маючи сил стриматися.. сипала чортами Марія..“ (7, 227).

Таких прикладів можна наводити безліч із будь-якого твору названих вище письменників. Правда, всі вони є вихідцями із тих територій, говірки яких використовували в своїх творах, вони зростали у відповідному мовному оточенні, кожен із них чув цю говірку від народження від своєї матері. Однак місцевий, (наприклад, гуцульський), діалект використовується й людьми, народженими в інших місцевостях, але достатньо спостережливими й уважними до мови місцевого населення. Це можна сказати про митрополита Андрія Шептицького, про якого уже йшла мова, про письменників Михайла Коцюбинського, Гната Хоткевича, які описували в своїх прекрасних творах Гуцульщину, її людей та їхню барвисту мову. Мові творів

цих письменників присвячено чимало наукових досліджень, тож висновок можна зробити один: гуцульський говір у їхніх творах використовується тільки в мові персонажів, але ніяк не проявляється в мові автора.

Що ж стосується мови авторів, народжених у західних областях України, то майже в кожного з них у їхніх творах більшою чи меншою мірою використовуються діалектні вкраплення – інколи зі спеціальною, стилістичною метою, але частіше – спонтанно. Багаторічні спостереження над мовленням людей приводять до висновку, що якщо б людина не стежила за своїм мовленням, все одно інколи „проскакує“ слово з рідної говірки (мови), засвоєної змалку. Це яскраво проявляється, зокрема, у мовленні російськомовних людей, які в силу обставин здійснили такий „подвиг“ і перейшли на українську мову спілкування. Подібні факти використання рідного слова чи форми зафіксовані і в літературних творах, і це можна вважати п'ятим випадком використання діалектизмів у художній мові. Наведемо деякі приклади такого спонтанного вживання місцевої лексики.

„М'яв нерішуче затиснуту в руці купюру із портретом Сквороди, аж доки жінка не **штуркнула** його під бік...“ [7, 221]; „...**батьки** ще вчора **наладували** в дорожню сумку зелених огірків, хліба свіжоспеченого, кусень бриндзи, **слоїк** мачанки.“ [7, 219]; „**В почекальному** залі було душно, аж трохи в голові наморочилося [7, 217]; „...**котрийсь** із хлопців у мундирах зеріб розцібнущий верхній одяг розпашілого „**пенька**“ за потилицею в гичку, що той ледь не в повітрі **зателімбав** короткими ногами“ [7, 231]; „**Василеві** перед очима стояли зрошені скляні посудини з омріяною прохолодою, куди він так і **впулився** своїм красномовним проникливим поглядом“ [7, 235]; „**Марія** не зрозуміла, що то за **рейвах**, делегувала свого поводиря з'ясувати, в чому річ“; „...його неначе вітром здуло назад до купе. Але тут його ждав новий **трафунок!** Василь ускочив не в своє, а в чуже купе.“ [7, 238, 239]; „**Пополудні вуйко** Гриць, тримаючи в одній руці батіг, другою поправляв на сивіючій шевелюрі свій зачовганій кашкет.. Відтак кликав малого погонича й довіряв йому тримати рівно.. ті самі, **відпуцовані** до блиску мозолистими руками, дерев'яні ручки. А сам тим часом ішов на короткий перепочинок. Сидячи на траві в затінку, **фірман** незграбно прикурював цигарку та довго смакував сизим димом“. [7, 247]; „**В якійсь баюрі** з теплою каламутною водою сполоснув ноги й **наголобіськи** встромив їх у сандалі“ [7, 250].

Тут, як бачимо, серед діалектизмів є лексеми, що належать до різних частин мови. Це і дієслова (*штуркнула, наладували, зателімбав, впулився*), й іменники (*слоїк, трапунок, вуйко, фірман*), і прикметники (*почекальному*), дієприкметники (*відпуцовані*), і прислівники (*наголобіськи* ‘на босу ногу’).

Наведемо ще кілька прикладів із названого твору Ю. Лесюка, в якому також усі діалоги ведуться ковалівською (гуцульсько-покутською) говіркою. Однак і в авторській мові інколи трапляються слова, які не вживаються у літературній мові. У принципі, як у Я. Ткачівського, так і в цього автора усі ці місцеві лексичні вкраплення викликані певною необхідністю. Часто це якась побутова або обрядова лексика, назви реалій, які характерні лише цій місцевості тощо, тобто регіоналізми. Наприклад, назви одягу: „*Був тут [у вертепі] також і **файний** гуцул з тишними вусами у білих **холошнях**, у **кленані** і з **топірцем** у руках“ [4, 34]. *Холошини* – це штани з домотканого білого сукна, *кленані* – своєрідної форми шапка, пошита з лисячого хутра. Прикметник *файний* – це широковживана лексема в усій Західній Україні, уживається також у німецькій, англійській, польській мовах, яка давно заслуговує, щоб її внести в основний реєстр українських словників. „*Після вистави [вертепного дійства] „жидва“ почала просити у мами копійчку, а дідько поліз цілуватися до сестер. З великими труднощами мама **витурашпирувала** їх із хати“* [4, 34]. Виділене дієслово означає ‘витурила’, ‘вигнала’, але ні одне, ні друге автор не використав, оскільки цей процес витурювання, ‘викурювання’ з хати ‘негативних’ персонажів вертепного дійства був досить тривалим, супроводжувався жартами, сміхом тощо, тому автор і використав це діалектне слово. У цьому творі можна зустріти чимало екзотичних слів у мові автора. Часто він у виносках дає пояснення, тлумачення словам, тобто свідомо їх уживає, знаючи, що вони можуть бути незрозумілими для читачів із інших регіонів України, але інколи й не дає пояснень, вважаючи, що вони знайомі широкому загалові. Можемо подати їх неповний перелік: *алярм* ‘тривога’, ‘шум’, *порційка* ‘чарочка’, *тогідний* ‘торічний’, *сос* ‘соус’, *бегéкани* ‘церковний монотонний спів дяка’, *ксьондз* ‘священик’, *подрі* ‘надбудова над стайнею, де зберігають сіно’, *перва* сестра ‘двоюрідна’, *нанашико* ‘хресний батько’, *ташка* ‘шкіряна сумка’, *під* ‘горище’, *братрура* ‘духовка’, *отонок* ‘черга’, *цамуватися* ‘збиратися, готуватися’, *бицкати* (про корову) ‘бігти, втікати від укусів оводів’, *гальоп* ‘швидко, бігом’, *кальоші* ‘калоші’, *бурки* ‘пошиті із сукна чоботи’, *кісьи* ‘ручка для коси’ *райзувати* ‘іздити’, *косиця* ‘квітка’, *бинда* ‘стрічка’, *валашіти* ‘каструвати’, *увишатисі* ‘активно, швидко працювати’ та ціла низка інших.*

Висновки. Можемо тепер радіти, що в нашій державі відмінена цензура. У радянські часи подібним книжкам ніколи б не побачити світу; цензор наказав би, а редактор змушений був би покидати всі позанормові слова, замінити їх відомими, часто затертими, заїждженими, замусоленими. Від цього художній твір безумовно багато втрачав. Пам’ятаймо, що народні говірки – це ті часто маленькі, часто непомітні джерельця, які

живлять своїми соками нашу розквітлу, хоча й часто зневажену, милозвучну українську загальнонаціональну мову.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Грещук В., Грещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові / Василь Грещук, Валентина Грещук. – Івано-Франківськ, 2010. – 310 с.
2. Гриценко П.Е. Диалекты в современной языковой ситуации Украины / П.Е.Гриценко. – Окрема відбитка. – С.1–25.
3. Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ, 2014. – 732 с.
4. Лесюк Ю. Аромат червоних йон / Юрій Лесюк. – Івано-Франківськ, 2010. – 204 с.
5. Манчук О. Жиб'ївські новелі / Онуфрій Манчук. – Косів, 2013. – 83 с.
6. Розправа о язых кожнорускомъ и его наречіяхъ сочинена Яковомъ Головацкимъ. – Во Львовѣ, 1849.
7. Ткачівський Я. До моря їхали. Повість / Ярослав Ткачівський // Дикий голуб. Проза. – Івано-Франківськ, 2012. – С.215–346.
8. Шекерик-Доників Петро Дідо Иванчик / Петро Шекерик-Доників. – Верховина, 2007. – 496 с.
9. Шекерик-Доників Петро. Рік у віруваннях гуцулів / Петро Шекерик-Доників. – Верховина : Гуцульщина, 2009.
10. Шептицький А. До моїх любих гуцулів / Андрей Шептицький // Перше слово Пастиря. – Івано-Франківськ, 2015. – С.99–126.
11. Шкурган В. Ади жию / Василь Шкурган – Косів, 2011. – 136 с.

REFERENCES

1. Greshchuk V., Greshchuk V. Pivdenno-zakhidni dialekty v ukrainzii khudozhnii movi / Vasyl Greshchuk, Valentyna Greshchuk. – Ivano-Frankivsk, 2010. – 310 s.
2. Hrytsenko P.E. Dyalekty v sovremennoi yazykovoi situatsyy Ukrainy / P.E.Hrytsenko. – Okrema vidbytko. – S.1–25.
3. Lesiuk M. Stanovlennia i rozvytok ukrainskoi literaturnoi movy v Halychyni / Mykola Lesiuk. – Ivano-Frankivsk, 2014. – 732 s.
4. Lesiuk Yu. Aromat chervonykh yon / Yurii Lesiuk. – Ivano-Frankivsk, 2010. – 204 s.
5. Manchuk O. Zhybivski noveli / Onufrii Manchuk. – Kosiv, 2013. – 83 s.
6. Rozprava o yazytsi yuzhnoruskom i yeho nariechiiahk sochinena Yakovom Holovatskim. – Lviv, 1849.
7. Tkachivskiy Ya. Do moria yikhaly. Povist / Yaroslav Tkachivskiy // Dykyi holub. Proza. – Ivano-Frankivsk, 2012. – S.215–346.
8. Shekeryk-Donykiv Petro Dido Yvanchik / Petro Shekeryk-Donykiv. – Verkhovyna, 2007. – 496 s.
9. Shekeryk-Donykiv Petro. Rik u viruvanniakh hutsuliv / Petro Shekeryk-Donyki – Verkhovyna: Hysulshchyna, 2009.
10. Sheptytskyi A. Do moikh liubiykh hutsuliv / Andrei Sheptytskyi // Pershe slovo Pastyria – Ivano-Frankivsk, 2015. – S.99–126.
11. Shkurhan V. Ady zhyiu / Vasyl Shkurhan – Kosiv, 2011. – 136 s.

Тетяна ЛІЩУК

*аспірант кафедри української філології Хмельницького
національного університету (Україна, Хмельницький)
vengerochka88@mail.ru*

**КОНЦЕПТ 'ОДЯГ' ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ
ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ
(на матеріалі творів М. Стельмаха та Ю. Андруховича)**

У статті досліджено концепт 'одяг' на матеріалі романів «Дума про тебе» і «Гуси-лебеді летять» М. Стельмаха, «Рекреація», «Московіада» і «Перверзія» Ю. Андруховича. Вказаний концепт входить у структуру макроконцепту 'зовнішність людини' і, в свою чергу, розмежовується на мікроконцепти, які дають змогу детально проаналізувати одяг. Доведено, що зовнішність людини є одним із невід'ємних та ефективних способів розкриття образу героя, його опису та характеристики, так як зовнішність є безпосереднім доповненням внутрішнього світу індивіда.

Ключові слова: *концепт, зовнішність людини, одяг, соцреалізм, постмодернізм.*

Лит. 12.

Tetiana LISHCHUK

*postgraduate of Ukrainian philology Department, Khmelnytsky National
University (Ukraine, Khmelnytsky) vengerochka88@mail.ru*

**CONCEPT 'CLOTHES' AS A MEANS OF EXPRESSION
PERSON'S APPEARANCE
(based on works of M. Stelmakh and Y. Andrukhovych)**

The concept 'clothes' on the material the novels «Thinking of you» and «The geese-swans fly» by M. Stelmakh and «The recreation», «The moskoviada» and «The perversion» by Y. Andrukhovych is explored in the article. This concept was part of macroconcept the 'appearance of the person's', and was delimited on mikroconcepts that enable detailed analysis of clothing. Proved that the person's appearance is one of the essential and effective ways of opening image of the hero, his description and characteristics, as appearance is a direct addition to the inner world of the individual.

Key words: *the concept, appearance of the person's, the clothing, the socialist realism, the postmodernism.*

Ref. 12.

Татьяна ЛИЦУК

*аспирант кафедри української філології Хмельницького
національного університету (Україна, Хмельницький)*

vengerochka88@mail.ru

КОНЦЕПТ 'ОДЕЖДА' КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ ВНЕШНОСТИ ЧЕЛОВЕКА

(на матеріалі произведений М. Стельмаха и Ю. Андруховича)

В статье исследованы концепт 'одежда' на материале романов «Дума о тебе» и «Гуси-лебеди летят» М. Стельмаха, «Рекреация», «Московиада» и «Перверзия» Ю. Андруховича. Указанный концепт входит в структуру макроконцепта 'внешность человека' и, в свою очередь, разграничивается на микроконцепты, которые позволяют детально проанализировать одежду. Доказано, что внешность человека является одним из неотъемлемых и эффективных способов раскрытия образа героя, его описания и характеристики, так как внешность является непосредственным дополнением внутреннего мира индивида.

***Ключевые слова:** концепт, внешность человека, одежда, соцреализм, постмодернизм.*

Лит. 12

Постановка проблеми. Сучасне мовознавство значну увагу приділяє когнітивній лінгвістиці, чільне місце в якій посідає антропоцентричний аспект, зокрема дослідження мови у тісному зв'язку з людським мисленням, свідомістю, пізнанням тощо.

Поряд із мовою, віруваннями, обрядовістю процес ідентифікації та самоідентифікації людини відбувається завдяки її одягу, тому й кожна нація має характерні особливості у традиції одягання. Як кожна людина зокрема, так і весь народ загалом, використовує одяг зі спільною метою: відобразити індивідуальність, прагнення, натуру представників, об'єднаних не лише територіально, а й духовно.

Аналіз досліджень. У сучасній лінгвістиці існують окремі дослідження, де звертається увага на предмети одягу: О. Істоміна (сфера «одяг» у межах концепту споживання), Г. Хмара (типи домінування одягу і взуття в сучасній українській мові), Н. Яценко (назви військової форми одягу в українській мові) тощо.

Проте немає наукових студій, у яких порівнювався б опис одягу окремими письменниками у різні часові проміжки (радянський і сучасний періоди). Ці та низка інших аспектів і зумовили **актуальність** теми статті.

Метою статті є дослідження концепту 'одяг' як складника макроконцепту 'зовнішність людини'; виокремлення усіх вербальних засобів вираження вказаного концепту у романах «Дума про тебе» та «Гуси-лебеді летять» М. Стельмаха, а також «Рекреації», «Московіада» та «Перверзії» Ю. Андруховича.

Досягнення мети передбачає виконання таких **основних завдань**: виділити й проаналізувати всі наявні у романах зазначених авторів номени на позначення одягу людини; зробити порівняльну характеристику щодо вербалізації зазначеного концепту у періоди соцреалізму та постмодернізму.

Виклад основного матеріалу. Визначальним у процесі вивчення лексичного складу творів М. Стельмаха та Ю. Андруховича є антропоцентричний підхід, оскільки антропологічна спрямованість сучасного мовознавства поставила в центр дослідницької уваги людину в усіх можливих її вимірах, а отже, зумовила визначення пріоритетних концептів при дослідженні мови художнього твору. Саме тому в мову прози письменників широко залучається лексика, що номінує людину, характеризує її зовнішність.

На основі дослідженого матеріалу нами була виведена структура макроконцепту 'зовнішність людини' [див. : 5]. Вагомим доповненням до цілісного зображення персонажів є опис їхнього одягу. Так як, згідно із дослідженням Ю. І. Фещенко, важливе місце у зовнішності будь-якої особливості посідає її стиль, тобто особливий дизайн вбрання [див. : 12, 73]. Зокрема, у творах М. Стельмах (надалі М. С.) наявні 8 % лексем на позначення зазначеного концепту, а у Ю. Андруховича (надалі Ю. А.) – 49 %.

Наскільки різними є історичні часи, під час яких жили і творили автори, настільки різними є їхній стиль та манера написання. Скромність та романтичність якнайточніше передають соцреалізм і М. Стельмаха у ньому, а бунтарство, карнавалізація та відверта сексуальність – це те, що властиве постмодерністському баченню Ю. Андруховича. Всі ці ознаки стилю відображаються у лексичному наповненні обраних творів.

У межах досліджуваного концепту виокремлюємо підконцепти: 'святковий одяг' (М. С. – 3,94 %, Ю. А. – 1,95 %), 'головний убір' (М. Стельмах – 29,6 %; Ю. Андрухович – 9,375 %), 'спідне' (М. Стельмах – 0,65 %, Ю. Андрухович – 1,56 %), 'поясний одяг' (М. С. – 1,31 %, Ю. А. – 0,78 %), 'взуття' (М. С. – 9,868 %, Ю. А. – 6,64 %), 'частини одягу' (М. С. – 1,97 %, Ю. А. – 3,51 %), 'аксесуари' (М. С. – 4,6 %, Ю. А. – 15,625 %), 'прикраси' (М. С. – 5,92 %, Ю. А. – 6,64 %), 'верхній одяг' (М. С. – 6,57 %; Ю. А. – 27,34 %), який розмежовується на мікроконцепти 'стеговий' (9,21 %) та

‘плечовий’ (25,65 %) у М. Стельмаха, і ‘стегновий’ (8,2 %), ‘плечовий’ (16,79 %), ‘нагрудний’ (1,95 %) у Ю. Андруховича.

У творах М. Стельмаха спостерігаємо також наявність підконцепту ‘буденний одяг’ (1,315 %), а у Ю. Андруховича – ‘чоловічий одяг’ та ‘жіночий одяг’ (по 0,39 %).

Зазначимо, що М. Стельмах найчастіше звертає увагу на підконцепт ‘головний убір’. Так, ми виокремлюємо чоловічі та жіночі убори, які, в свою чергу, поділяються на зимові та літні.

Сільських дівчат автор здебільшого зображує з традиційною українською хусткою: *Волохи мудрували над нею. Ось, поглянь, які на ній квіти?.. Дівчина обережно розгорнула волоську хустку, і вона, мов птах крилом, залопотіла на вітрі, неначе хотіла прибитись до свого теплішого краю* [10, 43], *...тьмянний вогонь вирвав з хустини розплющені уста троянди, в краєчку якої сумувала сльозина...* [10, 44]. Знаходимо також використання синоніму «платок»: *...вона скинула свій шерстяний оренбурзький платок...* [10, 56], *...струсила з великого платка сніг...* [10, 391].

А міських дівчат бачимо у більш модному головному уборі: *...голову невідомої вершив грайливий капелюшок...* [10, 136], *...похитала грайливим капелюшком Антоніна Григор'ївна...* [10, 137].

Хлопці ж влітку носять **брилі** (*...в брилях статечно перегойдувались косарі...* [10, 146], *...у солом'яному брилі чолов'яга...* [10, 210]), **картузи** (*...картуз, оплетений мертвим сріблом позумента, злітає з його голови і сірим решетом котиться шосе* [10, 273], *...повісив на вішалці свіженького підгонистого картуза* [10, 291]) та **пілотку** (*...весело підняв пілотку...* [10, 350]), а взимку – **шапки** (*...в свіжі, сивопідморожені шапки...* [10, 24], *...скинув шапку...* [10, 59]).

Цікавим є наявність діалектизму з молдавської мови на позначення високої шапки: *...набакиреними молдавськими качулами* [110, 8].

За описом головних уборів ми маємо змогу зрозуміти професію чоловіків: *...в ріжка тій касці вояка...* [10, 290], *...у неймовірно високому картузі офіцер...* [10, 273].

Головні убори у героїв Ю. Андруховича більш сучасно та дещо екстравагантно оформлені, хоча також це **кашкети** і **капелюхи**: *...в карта-тому кашкеті...* [4, 189], *...вона була у широченному чорному капелюсі з чорним пером і вуаль кою...* [2, 278], *...Лайза Шейла у настільки широкому чоловічому капелюсі, що її обличчя майже повністю попадало в його затінку* [2, 241] тощо.

Не менш вагомим доповненням до образу героя є підконцепт ‘взуття’. Відзначимо, що про дівоче взуття автори говорять здебільшого з пестливим відтінком (М. С.: *...гарні чоботята, дівочі...* [10, 102]; ...

театральні червоні чобітки, що аж стрікали масним сонцем [10, 103]; **Ю. А.:** ...*черевичок – теплий і піддатливий, зійшов легко й беззучно*... [2, с. 141], ...*м'який замшевий черевичок*... [2, 140]), а про чоловіче – сухо (**М. С.:** ...*вишуровує підошви чобіт на млиновому колі* [10, 91]; ...*високі чоботи*... [10, 317]; **Ю. А.:** ...*у кавалерійських чоботях зі шпорами*... [2, 241], *Пушкін задумливо розглядає носачи черевиків* [3, 7]).

Зауважимо, що Ю. Андрухович часто замінює лексему «взуття» на діалектизм татарського походження «мешти» («татарські туфли, легкі башмаки» [7, 421] – 29,4 %: ...*одягнутий навіть у мештах*... [4, 201], ...*гостроносі лаковані мешти*... [4, 192], ...*мешів не заповідаю нікому, бо надто зношені* [2, 282], ...*мешти*... [2, 156, 158].

А в М. Стельмаха спостерігаємо наявність діалектизму «чорнобривці» («чобіт, що має кольорову халяву і чорний передок» [9, 357]: ...**чорнобривці** *завеликі, дарма що в них пришиви чорні, а халяви жовті* [11, 459].

Ю. Андрухович використовує одяг як найяскравішу деталь, що передає основні ознаки постмодернізму, який, на його думку, «...агностичний, амбівалентний, американський, анемічно-німецький, антологічний, «безмежно відкритий глухий кут», безплідний, бі- (і більше) сексуальний, варіативний, вторинний, вульгаризаторський, гермафродитичний... і карнавалізований» [1, 15], саме тому його герої виглядають дещо ексцентрично: ...*бачив себе в самих трусах і від того здавався собі ще беззахиснішим* [4, 192]; ...*чорний фрак і чорні штани, камізелька, біла сорочка, метелик, унизу під кожним вішаком — гостроносі лаковані мешти* [4, 191 – 192], ...*кольоровий молодик у плетеній шапчині ... з подертими кілька рази штаньми і пасястою торбегою через рамено* [2, 58], ...*членкиня в якомусь напівчоловічому елгантському вельми вбранню і при краватці*... [2, 58].

Карнавалізація є чи не основною ознакою постмодернізму, яка передається через опис одягу (9,55 %): ...*височенький хлопака в червоному одязі Ката і з сокирою за поясом*... [4, 189], *Пан Попель був зодягнутий у чернечу рясу, а на голові чомусь мав єпископську митру, але повернуту навпаки*... [4, 197], ...*у мальовничому карнавалізованому шматті*... [4, 208], ...*в стилізованому під XVII століття одязі*... [3, 126], *Орфей схований під маскою печалі*... [2, 162] тощо.

Виразною ознакою карнавалізованого дійства є перевдягання героїв, особливо у романі «Рекреації». Певною мірою ця деталь дає змогу передати внутрішній стан героїв. Зокрема, Гриць Штундер перед тим, як вирушати на пошуки своєї «історичної батьківщини», змінює сучасну зачіску на козацький оселедець, а «мармури» на стрілецький однострій.

Його друг Юрко Немирич, потрапивши на дивну світську вечірку, теж змушений переодягнутися у новий одяг: костюм із фракком та метеликом.

Дружина Ростислава Мартофляка, Марта, переборюючи внутрішній страх та бажання, вперше в житті зважується зрадити чоловікові з його другом Орестом Хомським. Для цього вона, замість джинсів і светра, одягає халатик на голе тіло.

У романі «Московіада» елемент перевдягання відтворений у сцені вибору героєм маски для участі у симпозіумі мерців: *«Серед безлічі масок – карнавальних, дитячих, персонажних, ритуальних, що ними повнилася шафа, – ти спершу розгубився. Що одягнути, чорт забирай? Оцю довгоносу венеціанську почвару? Чи, може, новорічного зайчика з волохатими вухами? Або цура, щоб уже бути послідовним і не цуратися власної сутності? Чи маску сибірського шамана, щоби вчасно розчинитися на хвилях екстазу? Або буддійського монаха? Або посмертну маску Сергія Єсеніна? Чи оцю карикатуру на Гітлера? На Брежнєва? На англійську королеву? На папу римського? На аятолу Хомейні?*

Ні. З-поміж великої безлічі масок ти вибрав стару, мов цирк, космополітичну й чимось безлику маску рудого блазня» [3, 122].

Бунтарство постмодерніста проявляється і у відвертому натяку на сексуальність (5,9 % досліджуваних одиниць) героїв, особливо дівчат: *...в цьому халаті на голе тіло... [4, 208], ...дівчина в такій короткій спідниці, що здавалася цілком голою... [4, 182]; ...запаморочливого декольте... [2, 25], ...набувала незвичайної чутливості найтонша павутина панчохи... [2, 142], ...бестії вертілися в самих лише трусиках, ще інші – навіть без них [2, 172].*

Деякі риси карнавалу виражаються у змалюванні невластивого для нас традиційного одягу інших народів: *...у турецьких шаль варах... [2, 63], ...сновидали рясні високогруді дівчата в російських сарафанах і кокошниках... [3, 110], ...з величезним іржавим тесаком, заткнутим за строкатий турецький пояс... [2, 189]* та фанатів московського футбольного клубу: *...фанатам «Спартака» і червоно-білих панاماх... [3, 56].*

Карнавальний дух віє і від зображення героїв у стилізованому одязі й одязі певних років та епох: *...шати ... являли собою середній стилізаційний гібрид поміж бальною сукнею часів рококо та банальною нічною сорочкою часів модерну... [3, 126], ...темні окуляри зразка шістдесят п'ятого року... [4, 150], ...в одязі минулих століть та чорних масках... [2, с. 200], ...жінки ... ходять у розкльошених штанах зразка сімдесят другого року (а може, вже зразка наступного року, дев'яносто другого?), з розпанаханими блискавками [3, 28], ...стара парпуля, зодягнута в стилі щонайменше середини минулого віку [4, 195].*

За описом одягу у М. Стельмаха ми також маємо змогу визначити, до якої історичної доби одяг належить: **козаччина** (...козацька шабля ...

старшого брата [10, 91]), Велика Вітчизняна війна (...на кітелі його красувався орден Червоного Прапора [10, 239]; ...підняла пілотку, махнула нею і зникла... [10, 244], ...з кишені напіввійськової гімнастюрки, як три набой, виглядали три металеві авторучки [10, 216], ...воєнкомівські штани... [11, 521].

Незважаючи на суттєву відмінність індивідуальних стилів досліджуваних авторів, ми не можемо не відзначити їх національну належність. М. Стельмах у своїх творах найчастіше описує селян, а тому спостерігаємо наявність **українського традиційного одягу**: *...прикривши вишиванкою груди... [10, 87].* Виражаючи свою любов до українців, автор ототожнює їх зі святими, зокрема, бачимо, що навіть Богоматір зображується у вишиванці: *...ваша богоматір у селянській вишитій сорочці – шедевр [10, 331].*

Андрухович-посмодерніст, хоч і змальовує героїв у вбранні ХХ століття, але свою громадянську і патріотичну позицію передає через симбіоз минулого і сучасного в одязі: *...гарний хлопчик ... у вишиванці й джинсах... [4, 153]; ...хлопці у вишиванках і «мармурах»... [4, 148], ...господиня в очіку й гетрах [2, 20].*

Відтінок сучасності у творах Ю. Андруховича спостерігаємо й у описі дизайнерського одягу: *Плац зимово-весняний «Luigi Lazzari»... [2, 282], Краватки різнокольорові «Mauricio Lupo», штани «Bonanza»... [2, 282], Сорочку білу в чорні смуги «Emilio Pегwесі» з метеликом... [2, 282] тощо.*

На основі опрацьованого матеріалу виділяємо одяг певного фасону та моделі (М. С. : *...розкапущене галіфе... [10, 27],... у вузькуватому кожусі... [10, 58], ...обважнілі шинелі... [10, 255], ...на кригу полетіло пальто... [10, 203], ...підвієся в киреї Шаламай.. [10, 8], ...скидає з плечей слизький плац... [10, 322], Ю. А. : *...мазепинки... [4, 183], ...френч... [4, 183], ...мав на голові кубанку... [3, 112], ...лузаня в туніці... [2, 190] ... у ... фракці [2, 13]).**

У М. Стельмаха натрапляємо також на одяг стародавнього фасону: *Артемон ... скидає свиту і залишається в синій чумарці, обшитій сивим, неначе прихопленим з хурделиці, смухом [10, 358] («старовинний чоловічий верхній одяг, пошитий у талію з фалдами ззаду» [9, 293]), ...в передпотопній бекеші... [10, 51] («чоловічий верхній теплий одяг старовинного крою з брижами в стані» [8, 155]).*

Вагомим доповненням до опису одягу є підконцепти 'прикраси' та 'аксесуари'. З виведеної нами структури у творчості М. Стельмаха наявній мікроконцепти **'шиїні прикраси'** (*...між ними (персами) тепер висяює платинове ситечко, на якому в росі діамантів перестигають*

ягоди рубінів... [10, 328], ...пербирає скляне з краплинами сонця на мистечко... [11, 499]) та **‘прикраси для вух’** (...на його долоні двома жолудями блиснули сережки, що тримали заковані в золото діамантові сльози [10, 174], *А які то сережки були! Дворянські!* [10, 143], ...дорогі сережки... [10, 168]). Щодо вушних прикрас, то це лише сережки. Бачимо, що красу та коштовність прикрас автор підкреслює метафоричними порівняннями: ...ягоди рубінів... [10, 328], ...двома жолудями блиснули сережки, сережки – брильянти чистої води... [10, 174], ...заковані діамантові сльози... [10, 29].

У межах вказаного підконцепту у творах Ю. Андруховича виокремлюємо мікроконцепти **‘шийні прикраси’** (...відсутністю золотого ланцюга на короткій і тлустій шії... [4, 186], ...намацала якийсь медальйон у нього під сорочкою... [2, 126]; **‘прикраси для вух’** (...сережки... [2, 203], ...з кульчиками у вухах... [2, 73], **‘прикраси для рук’** (...привертала увагу також права рука, рясно всіяна перстнями, з яких кожен, безперечно, мав якусь містичну функцію [2, 169 – 170], ...я побачив прегарну срібну штуkenцію, перстень у вигляді риби, що замикає сам себе кільцем. ... Перстень і справді був занадто гарний як для такого мудака [2, 288]) та **‘нагрудні прикраси’** (...на грудях мала також дотепер ним не бачену брошку у вигляді сріблястої зграбної жаби. Перфецький здивовано відкрив для себе, що це їй пасує [2, 240]).

Підконцепт **‘аксесуари’** у творах М. Стельмаха нараховує 7 од., що становить 4,6 %: ...за скельцями пенсне ... блиснули очі [10, 291], ...запалив коротеньку люльку... [10, 184], чужинською хустиною... [10, 366].

Більшу увагу вказаному підконцепту приділяє Ю. Андрухович – 40 од. (15,625 %): ...крутив у руках бінокль... [2, 170], ...краватка з лискучою брошкою... [3, 78], ...носовички... [2, с. 282]. Найчастіше фіксуємо опис **окулярів** – 24 од. (60 %): ...у чорних шкірах і бойових шоломах з драконячими окулярами... [2, 85], ...без окулярів Респондент має зовсім інакші очі. Вони дивились на мене знизу і майже не бачили [2, 51] тощо.

Опис одягу доповнюється емпіричними елементами, які вказують на **міру зношеності** (...облинялий, напнутий пружиною, картуз [11, 521], ...у старенькому капелюсі... [4, 176], ...у потертих штанях... [11, 485]; ...ніс білі шати нового ... костюма [4, 158]), **тканину**, з якої виготовлений одяг (...вбирались лише у полотно, взувались у лико або сирицю [10, 19], ...в добротних юхтових чоботях... [10, 304], ...вона скинула свій шерстяний оренбурзький платок... [10, 56], ...джинсові сорочки... [4, 282], ...в накидці із чорного шовку... [2, 88]); **колір**: ...в червоному кожушку... [11, 571], ...уся в чорному... [10, 35], білі шати [10, 158],

непоганий чорний костюм в золотисту смужку [4, с. 189], *бурякового кольору мутанти* [3, с. 28], *якась жінка в темно-зеленій сукні* [2, с. 253], *я був у широчезному тьмяно-червоному плащі, хоч ... плащ мав бути чорним* [2, с. 190], *вона в рожжево-оксамитовому палантині* [2, с. 162], *вийшла усміхнена гостева в місячно-блідій сукні* [2, с. 239]; **соціальне становище** (...з магнатської кишені пана Попеля ... до дірявих кишень мандрівних поетів [4, 154]) тощо.

Зазначимо, що автори надають перевагу буденним чорному та білому кольорам, хоча Ю. Андрухович для карнавалізації дійства частіше використовує яскраві кольори, зокрема усі відтінки червоного (темно-вишневий, червоно-ядучий, ядучо-червоний, буряковий тощо). Міра зношеності одягу здебільшого вказує на соціальне становище героїв.

Щоб вказати на матеріальні нестатки героя, М. Стельмах послуговується складним оказіональним іменником: ...**безробіття**... [11, 558].

Ю. Андрухович також використовує неологізми: ...**садомазонідо-рах**... [2, 25], ...**насястого черезраменника**... [2, 60].

Цікавим є змаловання одягу, який часто уособлюється із живими істотами, що існують окремо від людини і виконують певні дії: ...у сінях **загупотіли чоботи**... [10, 390]; ...**гойднула** навколо її ніг **спідниця**... [10, 68]; ...**чорні берети підстрибують** на їхніх ... **головах** [3, 63], ...**мішанина одягів аж волала несмаком**... [2, 171]. Спостерігаємо також і використання метонімії: ...**вибігає в спідниці сільська цікавість**... [10, 56].

Досить часто Ю. Андрухович доповнює описи одягу порівняльними зворотами та метафорами: ...**скидаєш на підлогу ... обважнілого, наче прапор, плаща** [3, 50], ...**шурхотів наді мною своїм плащем, ніби дракон крилами** [2, 52], ...**на парашутах безлічі своїх спідниць**... [2, 197]; а М. Стельмах – зіставленнями: ...**мав баняк в розумі в голові і діряву свиту на плечах** [10, 19]; ...**обвисали б сережки з її вух, а посічене шмаття – навколо стану** [10, 57]; **не тільки очі, а й начищені чоботи спалахнули гнівом** [10, 26], ...**він (платок) незарібний, як моє життя, а дірявчастий, як моя доля** [10, 56].

Для того, щоб передати своє негативне ставлення до героя, письменники замість лексеми «одяг» використовують згрубілі синоніми «шмаття» і «лахміття»: ...у **джинсовому шматті**... [4, 183], ...**старі діди в лахмітті**... [4, 153], ...у **карнавальному шматті**... [2, 25].

Висновки. Отже, у поезії характеротворення презентація персонажів проходить і завдяки опису елементів одягу, які є показниками стилю людини, сприяють утворенню її візуального образу і є ознакою «життєвого почерку» героїв [6, 4]. Аналіз мови творів М. Стельмаха й Ю. Андруховича дозволяє зробити висновок, що 'зовнішність людини'

є одним із невід'ємних і найефективніших способів розкриття образу героя, його опису та характеристики, адже зовнішність є безпосереднім доповненням його внутрішнього світу. У наступних розвідках плануємо дослідити зазначений концепт ще у творчості модерністів, зокрема В. Винниченка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрухович Ю. Повернення літератури? / Ю. Андрухович // Пле-рома 3'98. Мала Українська Енциклопедія Актуальної Літератури. – Івано-Франківськ, 1998. – 340 с.
2. Андрухович Ю. Перверсія / Ю. Андрухович. – Львів : «ВНТЛ-Класика», 1999. – 305 с.
3. Андрухович Ю. Московіада. Роман жахів / Ю. Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 140 с.
4. «Бу-ба-бу» (Юрій Андрухович, Олександр Ірванець, Віктор Неборак): Вибрані твори : Поезія, проза, есеїстика / Авторський проект, упоряд., бібліограф. відомості та прим. Василя Габора. – Львів : ЛА «Піраміда», 2088. – 392 с. (Серія: «Українські Літературні Групи»).
5. Ліщук Т. Д. Структура концепту 'зовнішність людини' у когнітивній лінгвістиці / Т. Д. Ліщук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Серія «Філологічна» : збірник наукових праць / укладачі: І. В. Ковлячук, Л. М. Коцюк, С. В. Новоселецька. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – Вип. 56. – С. 167–170.
6. Николаенко В. М. Портрет як засіб характеротворення в повісті М. Старицького «Первые коршуны» / В. М. Николаенко // Актуальні проблеми слов'янської філології : міжвуз. зб. наук. ст. / Нац. акад. наук України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України та ін.; [редкол.: В. А. Зарва (відп. ред.) та ін.]. – Ніжин : Аспект-Поліграф. – Вип. 12 : Лінгвістика і літературознавство. – 2007. – С. 265–274.
7. Словарь української мови / упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – Том 2. – 573 с.
8. Словник української мови: в 11 т. / за ред. А. А. Бурячка, Г. М. Гнатюк, П. Й. Горещького, Н. І. Швидкої. – К. : Наукова думка, 1970. – Том 1. – 801 с.
9. Словник української мови: в 11 т. / за ред. С. І. Головащука. – К. : Наукова думка. – 1980. – Том 11. – 700 с.
10. Стельмах М. П. Твори : В 7-и т.– Т.5. // М. П. Стельмах // – К. : Дніпро, 1983. – 383 с.
11. Стельмах М. Вибрані твори / М. Стельмах. – К. : Сакцент Плюс, 2005. – 736 с.
12. Фещенко Ю. І. Ідіоматичний простір «Homo socialis» у сучасній англійській мові : лінгвокогнітивний та комунікативно-функціональний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 – германські мови / Ю. І. Фещенко. – К., 2007. – 21 с.

REFERENCES

1. Andrukhovych Yu. Povernennia literatury? / Yu. Andrukhovych // Pleroma 398. Mala Ukrainska Entsyklopediia Aktualnoi Literatury. – Ivano-Frankivsk, 1998. – 340 s.
2. Andrukhovych Yu. Perverziia / Yu. Andrukhovych. – Lviv : «VNTL-Klasyka», 1999. – 305 s.
3. Andrukhovych Yu. Moskoviada. Roman zhakhiv / Yu. Andrukhovych. – Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2000. – 140 s.
4. «Bu-ba-bu» (Iurii Andrukhovych, Oleksandr Irvanets, Viktor Neborak): Vybrani tvory : Poeziia, proza, eseistka / Avtorskyi proekt, uporiad., bibliohraf. vidomosti ta prym. Vasyliia Habora. – Lviv : LA «Piramida», 2008. – 392 s. (Serii: «Ukrainski Literaturni Hrupy»).
5. Lishchuk T. D. Struktura kontseptu 'zovnishnist liudyny u kohnityvni linhvistytsi / T. D. Lishchuk // Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». – Serii «Filolohichna»: zbirnyk naukovykh prats / ukladachi: I. V. Kovlachuk, L. M. Kotsiuk, S. V. Novoseletska. – Ostroh : Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 2015. – Vyp. 56. – S. 167–170.
6. Nikolaienko V. M. Portret yak zasib kharakterotvorennia v povisti M. Starytskoho «Первые коршунъ» / V. M. Nikolaienko // Aktualni problemy slovianskoi filolohii : mizhvuz. zb. nauk. st. / Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t I-ry im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy ta in.; [redkol.: V. A. Zarva (vidp. red.) ta in.]. – Nizhyn : Aspekt-Polihrad. – Vyp. 12 : Linhvistyka i literaturoznavstvo. – 2007. – S. 265–274.
7. Slovar ukraïnskoi movy / upor. z dod. vlas. materialu B. Hrinchenko : v 4-kh t. – K. : Vyd-vo Akademii nauk Ukraïnskoi RSR, 1958. – Tom 2. – 573 s.
8. Slovnyk ukraïnskoi movy: v 11 t. / za red. A. A. Buriachka, H. M. Hnatiuk, P. Y. Horetskoho, N. I. Shvydkoi. – K. : Naukova dumka, 1970. – Tom 1. – 801 s.
9. Slovnyk ukraïnskoi movy: v 11 t. / za red. S. I. Holovashchuka. – K. : Naukova dumka. – 1980. – Tom 11. – 700 s.
10. Stelmakh M. P. Tvory : V 7-y t. – T.5. // M. P. Stelmakh // – K. : Dnipro, 1983. – 383 s.
11. Stelmakh M. Vybrani tvory / M. Stelmakh. – K. : Saktsept Plus, 2005. – 736 s.
12. Feshchenko Yu. I. Idiomychnyi prostir «Homo socialis» u suchasniï anhliskii movi : linhvokohnityvnyi ta komunikatyvno-funktsionalnyi aspekt : avtořef. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.04 – hermanski movy / Yu. I. Feshchenko. – K., 2007. – 21 s.

Петро МАЦЬКІВ,

*доктор філологічних наук, професор кафедри української мови
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана
Франка (Україна, Дрогобич) petro_matskiv@ukr.net*

**ОБРАЗНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПАРЕМІЙ З
КОМПОНЕНТОМ ГОЛОВА В «ГАЛИЦЬКО-РУСЬКИХ
НАРОДНИХ ПРИПОВІДКАХ»**

У статті з'ясовується семантична структура ФО з компонентом голова, простежуються системні відношення в межах цієї фразеологічної серії з побудовою ієрархічної структури ідеографічного опису об'єкта дослідження; з'ясовується роль культурологічної інформації, закладеної у внутрішній формі ФО, у формуванні фразеологічного значення.

Ключові слова: *фразеологізм, паремія, компонент голова, семантика, соматизм, народна традиція.*

Лит. 10.

Petro MATSKIV,

*Doctor of Philological Sciences, Professor, Department of Ukrainian
language, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) petro_matskiv@ukr.net*

**THE IMAGE POTENTIALS OF PROVERBS
WITH THE COMPONENT HEAD IN
«GALICIAN-RUTHINIAN FOLK BYWORDS»**

In the article FU semantic structure of the component head is studied out, system relations within this phraseology series with the construction of the hierarchical structure of ideographic description of the object of the study is deduced; the role of cultural information in the internal form of FU in the formation of idiomatic meaning is found.

Key words: *phraseologism, paremia, component head, semantics, somatisms, folk tradition.*

Ref. 10.

Петр МАЦКИВ,

*доктор филологических наук, профессор кафедры украинского
языка Дрогобычского государственного педагогического университета
имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) petro_matskiv@ukr.net*

ОБРАЗНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ПАРЕМИЙ С КОМПОНЕНТОМ ГОЛОВА В «ГАЛИЦКО-РУССКИХ НАРОДНЫХ ПОГОВОРКАХ»

В статье рассматривается семантическая структура ФЕ с компонентом голова, прослеживаются системные отношения в пределах этой фразеологической серии с построением иерархической структуры идеографического описания объекта исследования; определяется роль культурологической информации, заложенной во внутренней форме ФЕ, в формировании фразеологического значения.

Ключевые слова: фразеологизм, паремия, компонент голова, семантика, сомати́зм, народная традиция.

Лит. 10.

Постановка проблеми. Пареміологічний фонд української мови становить невичерпне джерело щодо виявлення національних рис мовних і концептуальних картин світу українців. Особлива роль у процесі відображення мовної картини світу належить фразеологізмам з соматичним компонентом.

Аналіз досліджень. Цій проблемі присвячені наукові розвідки О.Селіванової [6, 83-125], у яких розглянуто концептуалізацію соматичного коду культури у фразеологізмах. Н. Скоробогатко вивчає особливості фразеології східнослов'янських і східноєвропейських говірок української мови в семантичному та культурологічному аспектах, зокрема характер кодування сомофразеологізмами у цих говірках позамовної дійсності, роль концептів-соматизмів в ареальному фразеотворенні, а також процес відтворення архетипових уявлень людини в соматичній фразеології аналізованих говірок [8]. Стаття О. Омеляненко [5] присвячена українським фразеологізмам з компонентами-соматизмами як засобами вербалізації танатологічної семантики, у якій з'ясовується специфіка їхньої мотивації, фразеотворча активність компонентів-соматизмів, у тому числі й фразем із компонентом око. Образний потенціал фразеологізмів із компонентом голова в українській мовній картині світу розглянуто Н.Клименко [4]. Авторка розглядає семантичні, структурні та емоційно-оцінні особливості цих фразеологізмів за параметрами розумний – дурний, досвідчений – без досвіду, спокійний – запальний тощо, а також за характеристиками інтелектуальних, фізичних, психічних, поведінкових станів людини, виявлених дієслівно-іменниковими словосполученнями, щоправда, науковець не долучає у своєму дослідженні матеріал «Галицько-руських народних приповідок», який становить основу нашої розвідки. Г. Добролюба до-

сліджує концепт око на матеріалі діалектної фразеології Середнього Полісся.

Марія Скаб [8] здійснила комплексний аналіз концептуалізації сакральної сфери в українській мові на прикладі концепту ДУША на основі аналізу семантичного простору слова-імені концепту, який проводиться у трьох напрямках: парадигматичному (вивчення розвитку його семантичної структури), словотвірному (визначення динаміки наявності похідних від аналізованого слова) та синтагматичному (встановлення сполучуваності з іншими словами), у дослідженні також опрацьовано великий масив фразеологізмів з компонентом душа.

Фразеологізми із соматичним компонентом також досліджували такі вчені, як М. Алексєнко, Л. Дядечко, А. Івченко, Д. Ужченко та В. Ужченко, В. Коваль, В. Кононенко, М. Кочерган, О. Тищенко, О. Андрейченко, О. Каракуця, О. Левченко та ін.

Виклад основного матеріалу. Паремійний фонд «Галицько-руських народних приповідок» становить невичерпне джерело для фразеологів-дослідників, позаяк у ньому відображено особливості категоризації й концептуалізації світу в тому числі засобами соматичної фразеології.

Метою нашої статті є визначення особливостей тематико-ідеографічної організації паремій із соматичним компонентом голова у «Галицько-руських народних приповідках», з'ясування ролі цих одиниць у формуванні української мовної картини світу та розкриття їхнього прагматичного потенціалу, смислової структури.

Споконвіків в усіх мовах *голова* сприймалася як частина людського тіла, без якої життя людини неможливе, вона вважалася розумовим центром людини (на відміну від серця, яке закріпилося у мові як чуттєвий, емоційний центр людського життя). Згадана лексема полісемійна в українській мові: 1. Частина тіла людини або тварини, в якій міститься мозок – вищий відділ центральної нервової системи, 2. орган мислення; мозок, 3. Особа, яка керує зборами, засіданням і т. ін., 4. Керівник установи, об'єднання, товариства, організації та їх відділів, 5. Основне, головне в чому-небудь, 6. Авторитетна особа; головний у якій-небудь справі, 7. Перші ряди, передня частина чого-небудь (колони, загону, групи і т. ін.), що рухається, 8. Перші ряди, передня частина чого-небудь (колони, загону, групи і т. ін.), що рухається [10: II, 109]. В етимологічному плані споріднене з лит. *galvà*, лтш. *galva*, др.-пруськ. *gallū*, зн.. в. *galwan*. Порівнюють також з вірм. *glux*, род. в. *glxo* «голова» з **ghōlū-*, давньоукр. голова мало ще знач. «вбитий» [3: I, 456].

Паремії з компонентом голова об'єктивують спорадично відворотні формули, ворожіння, прокляття, клятви, лайку Так, за допомогою відво-

ротної формули *На свою голову кракай!** кричать вороні, що «кракає над чоловіком або на кізлиню хаги, а се вважають за віщоване якогось лиха, Отже, такою формулою відвертають те лихо на неї саму, у такий спосіб засвідчуючи віру в магічну силу слова.

Ворожба, яка виражалася словами (*Камінь голова, зуби залізні*), означала знахарські формули, які одначе, утратили своє первісне значення. Іван Франко так описує цей процес ворожіння: «Коли перший раз гримить навесні, діти вибігають на подвір'є і, стукаючи собі невеличким камінцем до лоба, кричать: «Камінь голова!» Се на те, аби протягом року не боліла голова, була тверда як камінь. Коли ж у дитини випадє перший молочний зуб, то його кидають у кут приговорюючи: «Мишко, мишко, на тобі кістяний зуб, а мені дай залізний». Обривки з обох сих формул перейшли в приказку, якою характеризують здорового, витревалого чоловіка».

Серед формул-проклять нагромаджуємо на прокляття із загальним значенням нещастя (*Абис там голову зломив, де підеш!*, *Біда на твою голову!*, *Бодай єс си голову зломив, як лиш за поріг вийдеш*, *Бодай ти голова облізла, на лайку (Тьфу на твою голову!*, *Нас-ти на твою голову!*).

Зворотну силу отримують закляття, що стосуються особи, яка є їхнім носієм і підтверджує у такий спосіб істинність, правдивість своїх вчинків: *Голову си дам утяти, коли то не правда, Дам си голову стьити, коли брешу*. На думку дослідників, концептуалізація соматичного компонента в мові, його фіксація у великій кількості, зокрема, паремій, актуалізує, активізує динаміку семантики одиниць тематичного поля «Людина», що передбачає врахування різних його граней: «Я-фізичне», «Я-інтелектуальне», «Я-емоційне», «Я-соціальне» та ін. У межах існування зазначених чотирьох полів виділяють мікрополя, групи тощо.

У «Галицько-руських народних приповідках» лексема голова як компонент паремій характеризується різнобічною валентністю, високою частотою вживання та семантичною багатоплановістю. У межах «Я-інтелектуальне» виділяємо такі семантичні групи:

Риси характеру людини: неспокійний: *То ще шибай-голова, прихлипливий:* *У нього в голові дідько сі женит*, **покірпливий:** *Хоць му на голові кіле теши*, **відповідальний:** *То всьо на його голов*, **несерйозний:** *То пуста голова*, **завзятий:** *То тверда голова* **відповідальний:** *То всьо на його голові, В тім моя голова;* **безпорадний:** *Стратив голову до решти*, **забудькуватий:** *Ти ще десь колись і голову загубиш*, **розсудливий:** *Має розвід у голові*, **присемний:** *І в голови клади*, **податливий:** *Дає собі на голові кіле тесати* *Дає собі по голові*, **впевнений у собі:** *Голову до гори держьити*, **байдужий:** *Акурат ми то в голові!*, **хворобливий:** *Голови не підведу*, **рішучий:** *Голова як камінь*, **сердитий:** *То горяча голова*.

Розумові здібності/вади людини: упертість: *Дбим тут мав головов наложити, то не попуцу, Застрягло му то в голові, Хоть головов наложити, а на своїм поставити, Хоць бис ту на голову став, то ти сі не вступю; тупість:* *Ані раз му сі нічо голови не бере, А то кінська голова!, То заплішена голова, А то козяча голова, Голова як пень, Втовчи му в голову, коли в нього голова як довбні, Голова як порожний горнець, Голова як решето, Голова як розбитий горнець, Забита голова! Капустьїна голова, Солом'яна голова, Голова як свистун, То тісна голова; дурість:* *Так як би голову заплішив, У нього в голові курячий мозок, В голові му воробці цвѣ] иркают, В голові му пустий вітер свище, В голові тобі самі витребеньки, В його голові вороняче гніздо, В твоїй голові сім літ не метено, То не твої голови робота; баламутність:* *В голові му сі помішшло, В голові му як в трибунал, Має завороть у голові, Наторохтів ми повну голову, Закрутив ми голову, Аж ми голова ходором ходит; непутящість:* *Голова для паради, бездумність:* *В голові як у пустій студолі, Вилами му в голові поукладано; пліткарство:* *В голові тік, в язиці ціп: де схочу, то змолочу; мудріший від іншого:* *Він у голові не має того, що я в пїті; дивакуватість:* *Всадив собі в голову таке, що сміх людьом сказати ; мудрість:* *Голова добра до поради, Голова не леда, мати голову на плечох, То голова!, То мудра голова, То отверта голова, То світла голова, То теньга голова; нездара:* *Голова – лиш би в ню вистрілити, божевільність:* *Голову му обголити варто, більше нічого, Йому в голові до гори ногами, Має мишки в голові, У нього в голові мишки бігають, На голову впасти, У нього в голові не всі дома, У нього в голові не тес; розумніший за іншого:* *До того не такої голови треба, сумний:* *Звісив голову, розумний:* *В мене голова не від паради, Має голову на карку, О, то голова!, Що голова, то голова!; вдавана мудрість:* *В голові му вилами укладали, заклопотаний:* *Не знаю, де ми голова стоїт, Сам не знаю, де ми голова стоїт, дивний:* *Тобі сі в голові перевернуло; хитрий:* *то жидівська голова, не здібний:* *То не твоя голова до того, посередність:* *То слаба голова, дурніший від когось:* *Що в тебе в голові, то в мене в пїті...у мизельнім пальци...в г-ци.*

Розумова діяльність людини: обмірковувати: *Аж ми голова тріщит, В голову заходжу, думати про одне:* *Вбив собі щось у голову, В голову му фіра сіна заїхала; прозріти:* *В голові ми свитає, забути:* *То міні з голови випало, Вибий собі це з голови!, Вивітрило ми то з голови, Випало ми з голови, Виплило му з голови, як вода з решета, не розуміти:* *Голови му не береся, запевнювати:* *Голову за тото даю, задурити:* *Голову кому завернути, присоромити:* *Голову кому змити, зосередитись на одному:* *Голову чим набити си, порадити:* *Дай ми якийсь розвід голові, перекопати себе в протилежному:* *Дай собі то з голови вибити!, зганыбити:*

Змив му голову порядно, думати про одне: Набив собі голову тим, погоджуватися: На всьо лиш головов киває, верховодити кимось: На голові комусь кіле тесати, протилежне до верховодити: Не дам собі на голові кіле тесати, Не дам собі на голову нас-ти...по голові скакати, Не дам собі по голові їздити, передумати: Пішов до голови по розум, осоромити: Пішов як зі змитою головою, не переконати: Того му з голови не виб'єш, подумати: Тут би добре головов покрутити, додуматися: Щось собі в своїй голові пошнытив, сумніватися: Щось ти дуже на тото головов хитаси...крутиш, не можна забути: То ми з голови не сходит, не можна згадати: То ми сі в голові вертит, не можна зрозуміти: То ми сі не може в голові помістити. Переважна більшість паремій аналізованої семантичної групи мають нейтральну конотацію, незначна частина – негативну (осоромити, зганьбити, задурити).

Порівняно мала група паремій зафіксована на позначення стану людини. **Психічний стан** людини репрезентують такі паремії: **сумувати**: *Звісив голову, здивування В голові ми сі то не містит, розпука: Головов до стіни б'є, журитися: до голови брати, втратити надію/ відвагу: Опустив голову, як здохла курка крила. Фізичний стан людини виражає також обмежена кількість паремій: **недужий**: *Голови не підведу, видужати, вийти з біди: Підняв якось голову в гору, зайнятий: Нема коли і в голову почесатися, п'яний: Має в голові, Трошка му в голові шумит, Як сі голова крутит, то ноги танцюють, Як у голові шум, то ноги пишут мисліте.**

Своєрідну групу в цьому підполі формують паремії, що визначають семантичне поле смерті, позначаючи **смерть**: *Як би о голову йшло, після смерті: По мойй голові роби си що хочеш, По мойй голові всьо твоє, криваву помсту: Най іде голова за голову.* При бійках та погрозах смертельний варіант також не виключався: *Без голови підеши, Або його голова тут упаде, або моя, Най си там і по єдній голові зломїт*, що свідчить про надзвичайну суворість покарань у наших предків.

Зовнішність людини окреслюється тільки двома паремійними одиницями: **головатий**: *Голова як гарбуз, череватий: Йому як би голову врізав, то би з толуба добрий с-ч був.*

Соматизм *голова*, поєднуючись з іншими соматизмами в межах однієї синтаксичної конструкції виявляє корелятивні, зіставні та протиставні семантичні відношення (Пор.*За лихою головою і ногам біда, За моюю головою на твоїй і волоса не стан, Коли голова не по тому, най ся ноги мають на осторожності, Голова до ради, а рука до помочи, Голова тік, а язык цїп: що схочу, то вмолучу*).

Незначна кількість фразеологізмів характеризується багатозначністю. Так, паремія *вдарило му до голови* вживається в значеннях 1) слабість,

гарячка, 2) горда людина. Щоправда, цей фразеологізм у дещо модифікованому вигляді (*Щось му до голови вдарило...стрілило*) у досліджуваному джерелі фіксується також зі значенням: «1) гарячка, 2) людина, якою опанувала певна думка». Різної у значеннях пояснюється, очевидно, неоднаковою територією функціонування. Паремія *Голова ми спухла як баньик* позначає людину побиту або дуже зажурену; *голова ми тріскає* – біль, жаль або журбу. Значення «напухла від журби та клопоту» властиве фразеологізму *голова ми як стіг*. Прислів'я *голова не до ради, а зад не до крісла* характеризує недоумкувату, невиховану людину. *Голова, що хоч довбнею бий* – так говорять про незгідливу, уперту і зарозумілу людину. Круглоголового, череватого чоловіка об'єктивує паремія *голова як бундз, а живіт як фаска*. У паремії *дай му по голові!* виділяють два значення: 1) вдарити, 2) зупинити. Так само два значення властиві фразеологізму *загрів десь голову* (випити, розсердитися).

Висновки. Фразеологізмами з соматичним компонентом *голова* в основному виражають риси характеру людини, розумові здібності/вади, інтелектуальну діяльність, значно рідше передають зовнішність людини, психічний стан, будучи генератором і рубрикатором мовної картини світу українців.

Примітки*

*Тут і надалі робимо покликання на «Галицько-руські народні приповідки» / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. – Львів, видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – т. 1, т.2. – 2007. – т. 3.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Доброльожа Галина. Концепт око як відображення української етносвідомості і світобачення (на матеріалі діалектної фразеології Середнього Полісся) [Електронний ресурс] /Н.Доброльожа. Режим доступу <http://www.://core.ac.uk/download/pdf/>
2. Галицько-руські народні приповідки / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. – Львів, видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – т. 1, т.2. – 2007. – т. 3.
3. Етимологічний словник української мови : У 7 т. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 1.
4. Клименко Н.Ф. Образний обширфразеологізмів з компонентом голова в українській мовній картині світу //Індоевропейські мови у контексті сучасної лінгвістики *Studia Linguistica*. [Електронний ресурс]/Н.Ф.Клименко. Режим доступу <http://philology.kiev.ua/php/4/7/>.
5. Омеляненко О. Українські фразеологізми з компонентами-соматизмами як засоби вербалізації танатологічної семантики : Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди: лінгвістичні дослідження /О.Омеляненко. – 2013. – Вип. – 36. – С. 44–51.

6. Селіванова О. О. Концептуалізація соматичного коду культури в українських фразеологізмах // Нариси з української фразеології: [монографія] / О. О. Селіванова. – Київ - Черкаси : Брама, 2004. – С. 83–125.
7. Селіванова О. Нариси з української фразеології : монографія [Текст] / О. Селіванова. – К. - Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
8. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери : монографія / М. В. Скаб ; Міністерство освіти і науки України, Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2008. – 560 с.
9. Скоробагатько Н. О. Концептуалізація фразеологічного соматичного коду в східнослов'янських і східноєвропейських говірках: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Н.О. Скоробагатько; Луган. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – Луганськ, 2009. – 20 с.
10. Словник української мови : в 11 т. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 2.

REFERENCES

1. Dobrolozha Halyna. Kontsept oko yak vidobrazhennia ukrainskoi etnosvidomosti i svitobachennia (na materialii dialektnoi frazeolohii Serednoho Polissia) [Elektronnyi resurs] /N.Dobrolozha. Rezhym dostupu <http://www://core.ac.uk/download/pdf/>
2. Halytsko-ruski narodni prypovidky» / zibrav, uporiadkuvav i poiasnyv dr. Ivan Franko. – Lviv, vydavnychy tseentr LNU imeni Ivana Franka, 2006. – t. 1, t.2. – 2007. – t. 3.
3. Etymolohichni slovnky ukrainskoi movy: U 7 t. – К.: Naukova dumka, 1982. – Т. 1.
4. Klymenko N.F. Obraznyi obshyrfrazeolohizmiv z komponentom holova v ukrainskii movnii kartyni svitu. //Indoievropeiski movy u konteksti suchasnoi lnhvistyky Studia Linguistica. [Elektronnyi resurs]/N.F.Klymenko. Rezhym dostupu <http://philology.kiev.ua/php/4/7/>.
5. Omelianenko O. Ukrainski frazeolohizmy z komponentamy-somatyzmamy yak zasoby verbalizatsii tanatolohichnoi semantyky : Zbirnyk naukovykh prats KhNPU im. H.S. Skovorody: lnhvistychni doslidzhennia /O.Omelianenko. – 2013. – Vyp. – 36. – S. 44–51.
6. Selivanova O. O. Kontseptualizatsiia somatichnoho kodu kultury v ukrainskykh frazeolohizmakh // Narisy z ukrainskoi frazeolohii: [monohrafiia] / O. O. Selivanova. – Kyiv - Cherkasy: Brama, 2004. – S. 83–125.
7. Selivanova O. Narisy z ukrainskoi frazeolohii : monohrafiia [Tekst] / O. Selivanova. – К. – Cherkasy : Brama, 2004. – 276 s.
8. Skab M. V. Zakonomirnosti kontseptualizatsii ta movnoi katehoryzatsii sakralnoi sfery : monohrafiia / M. V. Skab ; Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, Chernivetskyi nats. un-t im. Yu. Fedkovycha. – Chernivtsi : Ruta, 2008. – 560 s.
9. Skorobahatko N. O. Kontseptualizatsiia frazeolohichnoho somatichnoho kodu v skhidnoslobozhanskykh i skhidnostepovykh hovirkakh: avtoref. dys... kand. filol. nauk: 10.02.01 / N.O. Skorobahatko; Luhan. nats. un-t im. T.Shevchenka. – Luhansk, 2009. – 20 s.
10. Slovnky ukrainskoi movy: v 11 t. – К.: Naukova dumka, 1976. – Т. 2.

Тетяна МІШЕНИНА,

*доктор педагогічних наук, професор кафедри української мови
ДВНЗ "Криворізький національний університет" (Україна, Кривий Ріг)
t.mishenina@gmail.com*

ЛІНГКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ФЛОРОКОНЦЕПТУ ТРАВА З ПОЗИЦІЇ ДІАХРОНІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У публікації розкрито динаміку змін у структурі і семантиці флороконцепту «трава» в українській мові. Схарактеризовано фольклорну традицію іманентності природного складника у світоглядній картині світу українців; здійснено комплексний аналіз флористичних концептів, описано сучасну тенденцію сприйняття флороконцепту як рівноцінного учасника діалогу зі всесвітом.

Ключові слова: флороконцепт, лінгвокультуроLOGІЯ, діахронія, українська мова.

Лім. 11.

Tetiana MISHENINA,

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of Ukrainian language, SHEE "Kryvyi Rih National University" (Ukraine, Krivyi Rih)
t.mishenina@gmail.com*

LINGUISTIC CULTURAL INTERPRETATION OF FLOROCONCEPT GRASS WITH DIACHRONIC POSITIONS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

In the publication dynamic changes in the structure and semantics floroconcept «grass» in the Ukrainian language is uncovered. The folklore tradition immanence natural component in the ideological picture of the world Ukrainians is characterized; analysis of floristic concepts is carried out; the modern trend of perception floroconcept as an equal participant in the dialogue with the world is described.

Key words: floroconcept, cultural linguistics, diachronic, the Ukrainian language.

Ref. 11.

Татьяна МИШЕНИНА,

*доктор педагогических наук, профессор кафедры украинского языка
ГВУЗ "Криворожский национальный университет"
(Украина, Кривой Рог) t.mishenina@gmail.com*

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ФЛОРОКОНЦЕПТА ТРАВА С ПОЗИЦИИ ДИАХРОНИИ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

В публикации раскрыта динамика изменений в структуре и семантике флороконцепта «трава» в украинском языке. Охарактеризована фольклорная традиция имманентности природной составляющей в мировоззренческой картине мира украинцев; осуществлен комплексный анализ флористических концептов; описана современная тенденция восприятия флороконцепта как равноценного участника диалога со вселенной.

Ключевые слова: флороконцепт, лингвокультурология, диахрония, украинский язык.

Лит. 11.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямів сучасного українського мовознавства є аналіз мови як найважливішого засобу вираження етносвідомості, національного характеру, духовної культури народу, його картини світу. Домінування в сучасній світовій лінгвістиці когнітивно-дискурсивної парадигми спрямовує такі дослідження в царину лінгвоконцептології, метою якої є опис організації та способів вербалізації концептів як складників свідомості, носіїв культурно значущої інформації певного етносу.

Особлива культурна конотація того чи того слова виникає на основі важливої соціальної ролі предмета чи явища, які позначені цим словом у межах окремої національної культури. Соціальна значущість референта розуміється не в суб'єктивному аспекті, а в соціально-типізованому як певна реакція носіїв мови на ті чи ті предмети і явища позамовної дійсності. Таку значущість референта закріплює фольклор, літературні традиції зберігають чи ускладнюють її.

Аналіз досліджень. Провідним методом дослідження в когнітивній лінгвістиці є концептуальний аналіз, що на сучасному етапі становить собою сукупність різних підходів, серед яких виокремлюють пропозиційну семантику (О. Кубрякова); теорію прототипів (А. Вежицька, Е. Рош, Дж. Тейлор). Аналізу концептів присвячені праці А. Бабушкіна, С. Воркачова, В. Дем'янова, В. Карасика, В. Колесова, М. Красавського, Д. Лихачова, В. Маслова, М. Піменової, З. Попової, А. Приходька, Г. Слишкіна, Ю. Степанова, І. Стерніна, В. Телія.

Флористичні концепти науковцями досліджено з позицій ономастології (В. Калько, Р. Омельковець), семасіології на матеріалі фольклорних текстів (В. Галайчук), в етнопсихолінгвістичному (І. Подолян) та функціонально-стилістичному (І. Коломієць) аспектах.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю здійснення комплексного аналізу флористичних концептів, що полягає у з'ясуванні смислового ядра концепту та можливостей його трансформацій, характеристик мовних репрезентацій флористичних концептів, окресленні типових змін структури та ролі зазначених концептів, висвітленні особливостей використання флорономенів у поетичному мовленні, де вони набувають додаткових конотацій, образних, символічних значень, що надасть змогу ґрунтовніше дослідити пов'язаний з флорою фрагмент української поетичної мовної картини світу.

Мета публікації – розкрити структурно-семантичні особливості флороконцепту *трава* в українській мові з позиції діахронії.

Виклад основного матеріалу. У творах фольклору, літератури, мистецтва й релігійних жанрів назви рослин часто уживаються в переносних значеннях, на основі яких сформувалася їхня загальнонаціональна символіка. Флористичні концепти відіграють неабияку роль у свідомості народу. У зв'язку із зазначеним вище актуальним є визначення національно-культурної специфіки назв представників флори: назви відображають структуру знань і уявлень українського народу про флорони́ми, взаємодії коду з іншими культурними кодами в українській мовній картині світу.

Когнітивно-ономасіологічний аналіз мотивації української флоро- і фаунолексики складається з двох етапів: 1) інтерпретація ономасіологічних структур назв; 2) моделювання структур знань про позначене. Інтерпретація ономасіологічних структур передбачала з'ясування концептуального статусу ономасіологічних ознак, визначення ономасіологічного базису.

Моделювання структур знань про позначене ґрунтується на організації ментально-психонетичного комплексу. Проектування української флоролексики на цю модель надає змогу реконструювати відповідні фрагменти концептів у поєднанні засобів їх презентації в науковій і наївній картинах світу. Флористичні концепти-символи в українській етносвідомості є однією із ключових, культурно маркованих констант, що формується шляхом взаємодії різних пізнавальних механізмів: сприйняття флоролексем переважно зором і слухом, фіксації образів, оброблення цієї інформації мисленневою сферою, формування стереотипів й усталених оцінок на базі архетипів колективного позасвідомого й наївної картини світу, а також детальної категоризації в науковій картині світу.

Характеристику мовних засобів репрезентації концептів-символіву публікації подано на основі когнітивно-ономасіологічного аналізу моти-

вації українських флоронімів. Дослідження має обмеження: проаналізовано фітонім *трава* у фольклорних текстах і сучасній літературі рідного краю (Дніпропетровщини).

Трава є найпоширенішим фітонімом цієї групи, використовуваний у фольклорній традиції. Словникове значення слова «трава» таке: «Рослина з однорічними зеленими м'якими пагінцями, які не дерев'яніють» [2, 1259]. У контексті української культури фітонім *трава* символізує: добрі і злі сили природи; людські істоти; молитву; тихе шептання, клятва; обєріг; смерть [10, 128]. Характеризуючи фітонім *трава* як знак української етнокультури, В. Жайворонок виокремлює символічні значення покори («Гнеться, як трава від вітру»); забуття («то все травою заросло»; магічність, загадковість (*сон-трава, плакун-трава, чар-зілля, любви-мене*)) [5, 602].

Фітонім *трава* символізує добрі сили природи в таких рядках: *Де дівчина стояла, Там травиця сіяла, А де козак коня пас, Там травиця по пояс* [11, 91]; *Попід мостом трава з ростом, що й кінь напасеться; Не бачила миленького – не зрадила серця* [11, 212].

З епітетом «зелена» фітонім *трава* може символізувати вік людини, наприклад, молоді дівчини: *Тим трава зелена, що близько вода; Тим дівка хороша, що ще молода* [11, 141]. Натомість в'яла, почорніла *трава* символізує сум, нерозділене кохання, хворобу: *Там була травка, Була зелененька, А тепер вже пов'яла... Там була травка, Була зелененька, А тепер почорніла* [9, 150].

Фітонім *трава* набуває символічності, вказуючи на людську красу (зовнішню і внутрішню), компонент «буйноквіття» надає експресивного навантаження – сили, щирості почуття: *Попід мостом трава ростом Да й стелеться клубом, Да й хвастає да Іванко Кучерявим чубом. Попід мостом трава ростом Да й стелеться листом* [3, 237].

В українських народних піснях *зелена трава – суха трава* можуть символізувати щасливу / нещасливу жіночу долю: *Попід мостом, мостом трава зеленіє, А за хорошим мужем жона молодіє; Да попід мостом, мостом трава посихає, За ледачим мужем жона погибає* [3, 288].

Семантичний компонент *образу трави* – гнучкість, гострота листа дозволяє створити опoетизований відповідний образ молоді дівчини: *Ой косив я траву, траву, косив я отаву, Та любив я дівчиноньку тоненького стану. / – Ой дівчино, дівчинонько тоненького стану, Ой хто ж тебе буде любив, як я перестану? / – Не журися, козаченьку, що в мене тонкий стан, Буде мене другий любив, щобити перестав* [3, 369].

Отже, *зелена трава* у фольклорній традиції символізує життя, молодість, добрі сили природи, а зів'яла – сум, хворобу та нещасливе кохання.

Оскільки сприйняття й осмислення сучасною людиною довкілля виявляється похідним від культурно-історичного буття народу, у картині світу українців вагоме місце посідає макроконцепт *трава*.

Проаналізовано 107 мовних фактів концепту *трава* в поетичному мовленні рідного краю (Дніпропетровщини).

Концепт *трава* містить у своїй структурі складники, для яких спільною основою є ядро-поняття: «Рослина з однорічними зеленими м'якими пагінцями, які не дерев'яніють» [3, Т. IV, 557].

Трава – одне з втілень макроконцепту *природа*, що має в уяві людей позитивну конотацію – той компонент значення, що включає поряд з об'язно-асоціативним комплексом, який переходить у внутрішню форму, емотивну модальність і стилістичну маркованість [9, 28].

Позитивна маркованість передається макроконцепту *трава* як елементові *природи*, підкреслюємо елемент «носія істини»: *Полю вклоняюсь, толоці і темній діброві, Гордій купаві, і макові, і купині, –/ Не забудьте мене свого духу і мови, Дайте дання і відкрийтеся, трави, мені!* [4, 21].

Будучи автохтонним знаком природи, у сучасній українській літературі *трава* своєрідно відтворює анімацію довкілля засобом кольоративної орнаментики: *Вже зорі на вітрі сурмлять / І трави пожовкли сплелися* [7, 6]; *В листожарі лісів / Час неначе завмер... / Тільки вітер зрива / Листя жовтого сум, / І вогниста трава / Гріє синю росу* [7, 66]; *Там вітер ловить дні осінні в сільця, / Що з жовтих трав навчився ліс плести* [8, 105].

Іманентні складники архітектоніки земної й астронімної моделей передбачають реалізацію широких дискурсивних характеристик *трава – роса; трава – зорі*, суттєво поглиблюючи зміст концепту *трава*: 1) *На травах світитьс яроса / У сяйві місяця барвистім. / І пестить ніч серпневий сад, / І стигнуть яблука у листі* [8, 118]; *Впали теплі роси на високі трави, / Синьооке небо зорями ряснить* [8, 9]; 2) *Ще по лісах блукають сиві мавки, / Заплівши в коси квіти лугові / Там ночі гублять зорі у траві* [6, 55]; *Коли стерня вкрива поля / Й синіє в даліні рілля, / І зорі падають в траву, / Тоді я наче не живу* [8, 82].

Проростання апелює до досягнення філософської суті трави: *У серденьку літа і року, У вусі нетоптаних трав. «Широко у світі широкім» – / Ковалик своєї почав* [4, 79].

Травинка має обмежений простір, водночас її макросвіт здатен охопити більший простір: **Я вільна... Живу... на гіллі трави, на крилечках птиць** [4, с. 66].

Фольклорна традиція відтворює паралелізм *природа – людина* на рівні внутрішній світ: *Як тепер віддячити землі? Як віднайти своє лице в усьому – / В житах, у травах, в перших бростях грому, Як їх подобу віднайти в собі?!* [4, 17]; ... *Листя назбирати також мушу, / Їх загорну у висохлу траву / І буду лікувати ними душу* [8, 90].

Архітектоніка земної моделі світу в сучасній літературі традиційно асоціюється у тісному взаємозв'язку з людиною; одночасно спостерігаємо посилення емотивного значеннєвого компонента: **Радість – зелень трав у травні І сніги у грудні** [4, 34]; **Як дерево червлене листя ронить / Й горить на вітрі висохла трава, / Безмовна тиша огортає крони, / І світлий смуток душу сповива** [7, 119]; **Відгукало літо золотаве, / І зозуля в лузі не кує. / Там, за лісом, на високих травах / Розгубили щастя ми своє** [8, 36].

На кількість трави рідко трапляється наголошення, вказівкою одичності виступає суфікс -ин-, а на велику кількість вказують квантори «без кінця», «без міри» та нерозкладні словосполучення *море трави, океан трави, річище трави* тощо, де квантитативну семантику мають у переносному значенні перші елементи: **Все важче злитися із річищем трави, Що сторожко задивлена крізь мене, – / Я знічуюсь під поглядом зеленим, Так мало є в мені самій мене...** [4, 20]; **Все важче злитися із річищем трави, Що недовірою і забуттям закуте... Моя душа так хоче з вами бути. Ви, трави, поверніть мені мене!** [4, 20].

Основна дія, яку виконує трава, виражається дієсловом *рости*, всі інші предикати вказують на додаткові дії: *шуміти, шелестіти, хилитися, пахнути, зеленіти, жовтіти, сохнути, в'янути, гнутися, вигорати* тощо. Спостережуваними є метафористичні поєднання із дієсловами *летіти, співати, слухати, дивуватися, говорити, мовчати, плакати, тужити, зітхати*, відтворюючи антропоцентричну модель сприйняття світу: **За те, що удвох в цім столітті, В цім літі ми вдвох не були – / Віджуряються трави і квіти, / Відплачуть за нас цвіркуни...** [4, 79]; **Процалились трави назавжди, / Дощем притоптані додолу. / І тихо плакали сади, / І жовтий лист кружляв довкола** [8, 45].

Аналіз функціонування метафор засвідчив, що домінантні субстантивні одиниці зазнають образного переосмислення за принципом уособлення, «оживлення» *трави*, уподібнення властивостей, ознак предметів, аспектів буття насамперед людині. З огляду на це антропоморфізовані слова визначено як такі, що виявляють стилетвірну потужність: У

весни зелені коси трав, / Скупані холодною рососою [7, 145]; Крізь туман дощі проціджені / Миють жовті пасма трав [8, 92].

Традиційне уявлення про тісний взаємозв'язок людини і природи відтворено в метафізичному взаємопроникненню і супереживанню: **Я ж вироста в толоки в пелені! Так лагідно ніхто мене не слухав...** [4, 20]; **Мені горнулись трави до грудей, Я вигрівалась в трав отих на грудях, Збагнувши згодом, що є трави й люди, Що світ поділено на трави і людей** [4, 20]; **Відболію й травною стану, / Зеленітиму навесні, / Коли згине у полі сніг / І навколо льоди розтануть** [7, 86].

У структурі макроконцепту *трава* нараховується велика кількість символічних значень, національні концепти взагалі тяжіють до символізації, зумовленої етноорієнтованою селекцією окремих елементів глобальної моделі світу.

Група символів пов'язана з асоціаціями щодо циклічності росту трави. У багатьох культурах світу *трава* – символ оновлення, пробудження природи, інтерпретація цього символу – нове життя, можливість життя взагалі спостерігається в літературі рідного краю: *Крізь дні нудні трава нового змісту прокльовує* [4, 24].

Зів'яла осіння трава традиційно асоціювалась зі смертю, стаючи її символом, у сучасній мовній картині світу цей символ набуває екзистенційного звучання: *Як вимерзнуть трави на свято осіннє покров / Платонівські числа відкриють чарівну тріаду...* [4, 75]. Після смерті взимку трава навесні знов оживає, починає рости, внаслідок такої особливості вона стала символом вічного повернення, оновлення, постійного руху, заперечення смерті як кінцевості буття: *Як безсмертя зветься? Трава!* [4, 39]. При продовженні асоціативних ланцюгів цього символу *трава* стає уособленням вічного перетворення.

Загальною рисою семантики художнього образу *трава* є утворення значень на основі антропоморфної конотації. Символічне значення трави – «тихе шептання, молитва», що ґрунтувалось на такій особливості рослини як нездатність створювати сильний шум. Звук при коливанні трави від вітру нагадував тихий шепіт, внаслідок розкладання цієї асоціації на дві частини у макроконцепту *трава* з'явився предикат *шептати* та означення *тиха*: *І трава шепоче про небесні очі* [4, 27]. Як бачимо, символ у чистому вигляді без доосмислень і трансформацій у поетичному дискурсі рідного краю спостерігається поодиноким.

Як правило, натяжки виражаються експліцитно, а специфіка символу від розкривання втрачається. Меншою мірою *трава* уособлює за фольклорною традицією людські істоти: **Скороминущий**

вік трави, Скороминущий вік людини... Коли до нас прийшла оця гординя, Що ми в Природі вищі од трави? [4, 21].

Трава, як багато інших представників флори, зберігає в уяві людей пам'ять про минуле, про дитинство, здатна донести інформацію до нащадків: *Посеред вод підземних і коріння / Я стала коренем і в паростки пішла, / Озвалась джерелом, рум'янком зацвіла. І виросла. І знову стала я. І ніби я проснулася вві сні: / ...Грушевий мед висотували бджоли, Травинка в'яла у моїй руці... І час мені – вклонитися усім...* [4, 16].

При поєднанні цього типового уявлення з основним символічним значенням *трави* «вічне життя» утворюється оригінальний символ «вічна пам'ять»: **То ж доки пам'ять генів ще жива, Й наймення трав ще зберігає мова, Верни, Людино, в світ свій барвінковий, Великий Рід Великого Зела!** [4, 22].

Макроконцепт *трава* має у своїй структурі багато символів, серед яких є навіть протилежні за семантикою; таке явище можливе, оскільки символ містить ідеї, що мають різне смислове навантаження.

В українській культурі між людиною та природою взаєморозуміння, з травами розмовляють, рослини відчують стан людей, у поезії це передається іноді за допомогою прийому паралелізму, що бере початок з фольклорної традиції: **Трави, розрадьте, прийміть мою душу і тіло, Дайте на серце прозріння й видюючість очам, Щоб наболіле у вас і мені заболіло...** Роду моему простіть і нащадкам простіть нерозумним За потолочене, скоишене, зжате у вашім роду, / – Вами дароване, мною розтрачене й згублене / В корені вашім, у цвіті і плоді знайду [4, 21].

Макроконцепт *трава* має у своїй структурі поняття, характеристики якості, кількості, дії, простору й часу. Важливу роль у житті людини займає сегмент «функціональне призначення». Розвинутою є система символів, що містить навіть протилежні елементи.

Фітоніми, як і будь-які інші слова, реалізують у мові значення символів завдяки таким їх семантичним ознакам, як багатозначність, образність (переносність) та згорнутість (імпліцитність) змісту, архетипічність, універсальність в окремій мові та символічна близькість зі словами інших мов, семантична багатоваріантність за рахунок індивідуальних особливостей носіїв мови й дуалізм символічного значення.

Висновки. Тема пам'яті є органічною для сучасної української літератури; українські автохтонні знаки не тільки архітектурним та часопросторовим об'єктами, але і своєрідними знаками мовної свідомості,

що віддавна виконують естетичну і символічну функції. У вербалізованому світогляді фітонім*трава* зображено як персоніфікований, метафорично осмислений концепт, що суттєво вплинув на розвиток українського художнього слова, спричинивши його семантичну трансформацію і перспективу.

Зафіксовані семантичні зрушення у структурі концепту *трава* зумовлюються тенденцією до утворення нових семантичних відтінків, контекстуально-метафоричних ускладнень, переосмислення конотативних компонентів (*магічність / екзистенція; автохтонний знак довкілля / іманентність внутрішнього світу*); віддзеркалюють розвиток засобів художнього пізнання дійсності останньої третини ХХ ст. – початку ХХІст. Особливості формування й семантизації зумовлені специфікою світосприйняття українців, що ґрунтується на художньо-філософській своєрідності екзистенційного осмислення світу та персоніфікації ролінних символів.

На подальший розгляд заслуговують питання структури ядерних і периферійних флороконцептів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонюк К.П. Культурний концепт як відображення національної свідомості (на матеріалі сучасної французької мови) / К.П. Антонюк // Мова і культура : [наук. щорічний журнал]. – К. : Вид-ий Дім Дмитра Бураго, 2004. – Вип. 7. – Т.IV. Ч.І. Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. – С. 291–296.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К. : Ірпінь, 2004. – 1440 с.
3. Вендина Т.И. Этнолингвистика, аксиология и словообразование / Т.И. Вендина // Слово и культура. Памяти Н.И.Толстого. – М. : Индрик, 1998. – Т. I. – С. 39-48.
4. Голота Любов. Вікна : [поезії] / Любов Голота. – К. : Молодь, 1983. – 87 с.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / Віталій Вікторович Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
6. Ігри та пісні. Весняно-літня поезія трудового року / упоряд. О.І. Дея. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 670 с.
7. Ліщенко Г. Вереснева коліскова / Григорій Ліщенко. – Кіровоград : Центральньо-Українське видавництво, 2013. – 234 с.
8. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В.В. Німчук. – К. : Наукова думка, 1992. – 416 с.
9. Словник символів / за ред. Потапенко О., Дмитренко М. – К. : Народнознавство, 1997. – 155 с.
10. Українські народні пісні: Родинно-побутова лірика. – Ч. I : Пісні про кохання. – К. : Дніпро, 1964. – 588 с.

REFERENCES

1. Antoniuk K.P. Kulturnyi kontsept yak vidobrazhennia natsionalnoi svidomosti (na materiali suchasnoi frantsuzkoi movy) / K.P. Antoniuk // *Mova i kultura* : [nauk. shchorichnyi zhurnal]. – K. : Vyd-yi Dim Dmytra Buraho, 2004. – Vyp. 7. – T.IV. Ch.I. Lihvokulturolohichna interpretatsiia tekstu. – S. 291–296.
2. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / uklad. i holov. red. V.T.Busel. – K. : Irpin, 2004. – 1440 s.
3. Vendyna T.Y. Etnolinhvystyka, aksyolohyia y slovoobrazovanye / T.Y. Vendyna // *Slovo y kultura. Pamiaty N.Y.Tolstoho*. – M. : Yndryk, 1998. – T. I. – S. 39-48.
4. Holota Liubov. Vikna : [poezii] / Liubov Holota. – K. : Molod, 1983. – 87 s.
5. Zhaivoronok V. V. Znaky ukrainskoi etnokultury : slovnyk-dovidnyk / Vitalii Viktorovych Zhaivoronok. – K.: Dovira, 2006. – 703 s.
6. Ihry ta pisni vesniano-litnia poeziia trudovoho roku / uporiad. O.I. Deia. – K. : Vyd-vo AN URSS, 1963. – 670 s.
7. Lishcheniuk H. Veresneva kolyskova / Hryhorii Lishcheniuk. – Kirovohrad : Tsentralno-Ukrainske vydavnytstvo, 2013. – 234 s.
8. Nimchuk V.V. Davnoruska spadshchyna v leksytsi ukrainskoi movy / V.V. Nimchuk. – K. : Naukova dumka, 1992. – 416 s.
9. Slovnyk symboliv / za red. Potapenko O., Dmytrenko M. – K. : Narodoznavstvo, 1997. – 155 s.
10. Ukrainski narodni pisni: Rodynno-pobutova liryka. – Ch. I : Pisni pro kokhannia. – K. : Dnipro, 1964. – 588 s.

УДК 398.8(479.24)

МУСТАФАЕВА Ханым Байрам кызы,

кандидат филологических наук, докторант Азербайджанского, государственного университета культуры и искусств (Азербайджан, Баку) vidadi_orucov@mail.ru

МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ ЯЗЫКА В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА И ОБЩЕСТВА

В статье дано краткое определение языка, раскрыто влияние языка на человека и общество, его место и значение, культурные и языковые взаимоотношения, исследуемые в разных направлениях. После пояснений о значении языка уделяется внимание значению литературы в жизни человека и общества. Все это в целом указывает на то, что язык является средством формирования и выражения культуры общества, создавшего и употребляющего этот язык.

Ключевые слова: язык, культура, устное народное творчество, национальные и общечеловеческие ценности.

Лит. 7.

МУСТАФАЕВА Ханым Байрам кизи,

кандидат філологічних наук, докторант Азербайджанського державного університету культури і мистецтв (Азербайджан, Баку) vidadi_orucov@mail.ru

МІСЦЕ І ЗНАЧЕННЯ МОВИ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ І СУСПІЛЬСТВА

У статті наведено коротке визначення мови, розкрито вплив мови на людину і суспільство, її місце і значення, культурні та мовні взаємини, досліджувані в різних напрямках. Приділено увагу значенню літератури в житті людини і суспільства. Все це в цілому вказує на те, що мова є засобом формування і вираження культури суспільства, яке створило і використовує цю мову.

Ключові слова: мова, культура, усна народна творчість, національні та загальнолюдські цінності.

Лит. 7.

MUSTAFAEVA Khanum Bayram kuzu,

Candidate of Philological Sciences, Doctoral student of Azerbaijan State University of Culture and Arts (Azerbaijan, Baku) vidadi_orucov@mail.ru

PLACE AND IMPORTANCE OF LANGUAGE IN HUMAN LIFE AND SOCIETY

In the article a brief definition of the language is provided; the influence of language on human and society, its place and significance, cultural and linguistic relations, which are investigated in more than one direction, from two directions, is revealed. After the explanation of the significance of the language focuses on the importance of literature in human life and society. All this generally indicates that the language is a means of formation and cultural expressions of society, create and use this language.

Key words: *language, culture, folklore, national and universal values.*

Ref. 7.

Постановка проблемы. Общечеловеческая особенность культур связана с их инновационным характером. Несмотря на свое региональное развитие, каждая культура становилась общечеловеческой благодаря распространению в историческом процессе. Потому что истинная культура всегда являлась своеобразным источником и основной моделью в формировании и развитии всего человечества. Поэтому понимание развития культуры, становления общечеловеческим достоянием – актуальный вопрос дня. Особенно речь идет о культуре, созданной различными народами в разных этапах истории и на разных географических точках мира, которые впоследствии становились источником жизни многих народов.

Изложение основного материала. Одной из основных привлекающих внимание особенностей нации является язык. Каждый, кто считает себя частью какого-либо этноса, прежде всего должен говорить на языке этого этноса. Человек, не владеющий родным языком, не заслуживает никакого доверия, сколько бы ни утверждал о своей привязанности к культуре собственного народа. Язык – самое важное средство общения, с помощью которого люди передают друг другу свои чувства и мысли. Благодаря языку, в обществе формируется единство и равенство. В обществах, сформированных людьми, не понимающими друг друга, всегда царит хаос и непонимание. Национальный язык, национальное самосознание каждой нации должны доминировать в ее жизни. Следовательно, национальный язык и национальное самосознание есть единое целое. В то время они взаимодополняют друг друга. В обществе, говорящем на одном и том же языке, легко обеспечить единство и взаимопонимание. Человек может знать о своем прошлом только из литературных и исторических источников, дошедших до нас. Если нация не в силах

развивать свой язык, она обречена, ибо не сможет найти себе место, как в литературе, так и в истории. Мы должны бороться за свой язык и историю, чтобы национальный язык остался живым. Язык – крайне важное и действенное средство. Нация, потерявшая свой язык, вместе с ним потеряла и себя. Язык есть средство передачи чувств и мыслей, а также он является самой значительной культурной ценностью, предотвращающий процесс превращения сообществ в серые толпы, поднимающая их до уровня нации – «единства чувств и мыслей». К тому же, язык – фундамент культуры и ее носитель. Если уничтожить язык, то не останется ни национальной культуры, ни национального духа. Поэтому сохранять язык, предпринять меры по его защите – долг каждого человека, употребляющего его. Национальное чувство можно формировать с помощью языка этой нации. Связь между национальным чувством и языком очень сильна. Основном фактором развития языка является его национальный колорит и насыщенность. Потому что каждая нация видит, что именно благодаря языку сохраняется ее самобытность, мораль, традиции, интересы, словом все. Язык есть сердце нации. Нация есть единство истории, географии, родины, рода, идеи, а самое главное, нация есть единство языка.

Достижение согласия между людьми и формирование таким образом общества связано с тем, что они владеют одним и тем же языком. Каждый этнос обладает своим языком. Все, что случилось с ним, все испытания, которые пришлось пережить, нашествия, войны, словом, все отражено в его языке. Для этого народ создает отдельные слова, делится выводами, к которым пришел в своей жизни. Обычно их называют пословицами. Народ сочиняет эпосы о великих событиях своей истории. Способ передачи пословиц, эпосов отражает уровень искусства этого народа.

Одной из ключевых особенностей языка есть то, что он является средством устного и письменного общения в обществе. Язык есть основной фактор, который связывает индивидов и доводит их до сознания нации. Общества, в которых есть единство языка, отличаются близостью, любовью и уважением друг к другу. Эта связь способна обеспечить единство в обществе. Таким образом, облегчается задача сохранить целостность страны, реализовать социально-экономический рост. «Язык, с одной стороны, представляет общество, отражает образ жизни общества, обычаи и традиции, вероисповедания, взаимоотношения, политический и культурный строй, а с другой стороны, направляет и обогащает его. Между обществом и языком существует взаимодействие» [1, 23]. У народов с древней историей, богатой культурой, моральными и нравственными ценностями формируется богатое

устное народное творчество. В борьбе за жизнь, в процессе осознания природных явлений и сил люди создали искусство художественного слова. В определенных этапах развития человечества были созданы мифы, легенды, обрядный фольклор, напевы, притчи и предания, пословицы и афоризмы, детский фольклор, эпосы, ашукская музыка и т.д. Искусство слово, созданное народом и распространенное среди широких масс, называется фольклором. Слово «Фольклор» происходит из английского «Фолк» – «народ» и «логе» – «знание, мудрость». Это слово впервые было употреблено в науке в 1846 г. английским ученым Вильямом Томсом. В дальнейшем его стали употреблять в качестве международного термина.

Устное народное творчество намного древнее письменной литературы. Поэтому авторы этих произведений неизвестны. Со временем они видоизменялись и стали продуктом коллективного творчества. Однако это не означает, что какой-то образец фольклора создан сотнями, тысячами людей. Во всех случаях произведение искусство создается кем-то конкретным человеком, а народ на последующих этапах истории совершенствует его, кто-то привносит какие-то новые дополнения и доводит его до совершенства. Основной чертой и сущностью фольклора является его многовариантность.

Устное творчество азербайджанского народа является частью общетюркского народного творчества. В целом, устное народное творчество всех тюркских народов обладает общими ценностями. Являющийся продуктом всенародного творчества фольклор в разные периоды широко распространялся среди народа под названием «народная литература», «народные слова», «устная литература», «устное народное творчество», «фольклор».

Если сравнить устное народное творчество анатолийских тюрков, азеров, узбеков, гагаузов, казахов, киргизов и других тюркоязычных народов, то заметим, что разницы между ними почти нет. Общая фольклорная культура тюркоязычных народов – огузнаме отражают исторические традиции тюркских народов, их быт и национальное мышление. Самым безукоризненным примером является «Китаби Деде Горгуд» («Книга Деда Горгуда»).

Но многие тюркские племена временами создавали произведения искусства, отражающие их этнографическую память, быт и образ жизни, историко-культурное своеобразие. Азербайджанский фольклор тоже образовался таким путем. Наш народ сочинил такие бессмертные героические эпосы, как «Короглу», «Гачаг Неби», «Гачаг Керем», «Дели Алы», а также эпосы о любви «Гурбани», «Аббас и Гюльгяз», «Хесте Гасым», «Валех и Зарнигар».

О быте, образе жизни, повседневных заботах был создан обрядовый и бытовой фольклор. На свадьбах и траурах люди старались выразить свое эмоциональное состояние, чувства и переживания. Наш народ старался передавать художественными выражениями рождение ребенка, смерть человека. В книге «История Азербайджанской литературы» написано: «Радость и печаль – два противоположных полюса человеческих чувств был основным направляющим компонентом бытовых обрядов народа. Фольклорные образцы в этих обрядах (свадебные песни и танцы, траурные напевы и т.д.)» [2, 56].

Древние люди распевали в такт выполняемых ими работ, в такт своего настроения. Люди, занимающиеся охотой, земледелием, животноводством, сочиняли трудовые песни, чтобы работать в ритме и облегчить свой труд. Эти песни, точный период создания которых неизвестен, исполнялись веками и были отшлифованы художественно-поэтическим мышлением народа. Интересно, что до сих пор из уст мастеров и каменщиков собирают чисто архитектурные термины, но, к сожалению, никому даже не приходит в голову записать трудовые песни об этой профессии. Автор отмечает, что мастера – каменщики, строители тоже что-то припевали во время работы.

Люди предпочитали петь баяты, как в радостные дни, так и в дни горести и печали. Поэтому этот фольклорный жанр настолько популярен среди народа. Баяты является самым древним, широко распространенным и популярным жанром устного народного творчества. Он отличается своей лаконичностью, глубоким смыслом и философским объемом. Творить баяты – трудное дело. Нелегко вместить в четыре строки столько мудрых и объемистых слов. Они обычно связаны с музыкой.

Абу Али ибни Сина дал точную оценку поэтической образности и назвал ее самым могущественным средством воспитания в художественном творчестве. Он говорил: «В воспитании младенца, пахнущего материнским молоком, два фактора играют неоценимую роль: 1) Качать его медленно в колыбели; («) петь ему материнские песни». Колыбельные песни имеют несколько вариантов: убаюкивание, пробуждение, утешения, воспитание, пожелания, сравнения и т.д. Все они связаны с верой и убеждением человека. В пожеланиях и сравнениях мать ласкает своего дитя, успокаивает его, выражает свои желания, связанные с ним. Кстати, хотела бы привлечь внимание на пословицы – лаконичный и законченный фольклорный жанр, связанный с жизнью и бытом народа. Пословицы и поговорки являются видом устного народного творчества, в которых отражены выводы, обобщения мудрости, жизненного

опыта и интеллекта народа, совершенствующиеся и отшлифованные веками, передающие слова с глубоким смыслом очень лаконично, буквально в нескольких словах. Национальные особенности тюркских народов, их традиции и обычаи сохранены в пословицах и поговорках до наших дней. В пословицах – выражениях образного мышления пропагандируется храбрость, самоотверженность, любовь к родине, негибаемость перед врагом, верность семье. Пословицы и поговорки являются этнографической памятью народа. Литературные жемчужины многовековой культуры, литературного наследия, сохраненные до настоящего времени, являются обобщенной жизненной философией знатоков слова, мудрецов. Поэтому мы всегда используем пословицы и поговорки, чтобы наши слова были более действенными, убедительными и наиболее четко отражающими действительность. В них проявляется богатство нашего языка, объем его словарного запаса, выразительность употребляемых речевых оборотов, что не свойственно многим языкам. В древних Огузнаме, в эпосах «Деде Горгуд» присутствуют пословицы и поговорки.

Как видно, все фольклорные жанры являются основными факторами осмысления жизни человека, включая праздники и обряды. Здесь они встречаются, общаются, делятся своей радостью и печалью. Сегодня в Азербайджане ни один праздник не проходит без национально-духовной атрибутики.

Если подойти к теме из этого аспекта, то мы сталкиваемся с такой истиной, что язык является самым могущественным носителем национального единства, национального бытия, национальной культуры. Под языком, в первую очередь, понимается не только культура и цивилизация, составной частью которых является, но и нация, которой он принадлежит. Именно по причине того, что он является самым важным фактором в определении нации, часто понятие язык и нация носят одну и ту же смысловую нагрузку. «Отрицать или принижать значение языка в развитии культуры общества есть отрицание самой истины. Вообще, разрушить язык какой-либо нации – это преступление против нее» [3].

Основным источником проблем, возникающих в повседневной жизни, истории или в международных отношениях, часто называют недостаточность общения. А как общение может стать выходом из возникшей проблемной ситуации? Вспомним какую-либо незначительную проблему из своей повседневной жизни; например, в первые дни школьной жизни вы поспорили с кем-то из своих одноклассников, которого вы еще не очень-то хорошо знаете, у вас нет никаких сведений о его мышлении и миропонимании. Итак, вы долгое время не разговаривали

с ним. Со временем мы открыли в этом человек много интересного и поняли, что на самом деле, мы можем очень хорошо ладить друг с другом. Даже через какое-то время он стал нашим самым хорошим другом. Такое или подобное хотя бы раз в жизни случалось с нами. Отсюда можно делать вывод, что «источником недопонимания между двумя людьми или двумя обществами является недостаточность общения. Именно язык, то есть, общение держит народы вместе» [4].

Согласно заключениям культурологического наследия современно Азербайджана, языковое единство можно достигнуть только тогда, когда предпринимаются все меры, необходимые для защиты и обогащения национального языка сформировавшегося отдельными индивидами. «Язык, который не способен обеспечить гармонией все термины и выражения, в которых нуждается разные сословия нации для выражения своих мыслей, не сможет спасти индивидов этой нации от разрозненности и создать их единство. Потому что каждая нация, относящаяся к другим народам как к соседям, с которыми формировалась тесная связь и обмен, пока не обладает всеми слоями, составляющими крепкие основы своего общества, не будет в силах сохранить свою национальность, свои черты и границы» [5, 11]. Атагюрк, считающий основополагающим фактором существования нации национальное сознание и единство, выступал с той же позиции: «Самой благородной чертой любой страны есть национальное единство, добрососедство, наличие стремления к труду. Чтобы сохранить нацию и величие родины, все граждане должны быть готовыми отдать свою и все, что у него имеется. Таковую нацию нельзя победить или поставить на колени. По этой причине для тюркского народа самым высоким идеалом является национальное единство, национальная культура, национальное самосознание» [6, 122].

Специфические особенности языка в культурологической литературе в общих чертах характеризуется следующим образом: Язык есть общественное явление, в его формировании и становлении доминировали общественные факторы, хотя биологические факторы сыграли немаловажную роль. Язык, не есть явление классовое, базисное и надстроечное, язык есть историческая категория, важный носитель культуры и ее форма. Язык не является биологическим, наследственным, психологическим событием, он есть средство общения и принадлежит только человеку. Находящийся в единстве с мышлением язык реализует себя через речь, как средство передачи мысли. Язык развивается вместе с обществом, когда умирает общество, обслуживаемое языком, умирает и сам язык. Язык есть феномен культуры, если взять в единстве со всеми ее элементами.

Особенности языка: первой и основной функцией языка: он – средство общения; естественность; обладает своими условиями; является живым; является скрытой системой договоренности; является общим достоянием народа; он социален.

Задачи языка. Основной задачей языка является обеспечение общения между людьми, как было сказано выше. Наряду с этим язык обладает такими функциями, как: обеспечить и сохранять единство между людьми; передавать последующим поколениям пережитое народом посредством культуры, традиций и обычаев; принимать непосредственное участие в развитии науки и искусства; передавать последующим поколениям накопленные знания и опыт; регулировать общественную жизнь.

Развитие языка, в свою очередь, значительно ускорило развитие аналитического мышления. Каждое новое и уже усовершенствованное изобретение обуславливало формирование понятия, указывающего на него. Любой объект или предмет получил название и таким образом был новым культурным фактом, что в свою очередь вызвало переосмысления личности человека в культуре. Потому что без живого, мыслящего и творящего человека ни одна культура или ее часть не способна достичь уровня создания символического языка. Эта черта всегда была свойственно только человеческому сообществу, что отличало его от других живых существ. А отличия между сообществами человеческими привели к формированию различных культур, образов жизни. Поэтому язык обозначает структуру социальной личности.

Развитие языка обеспечивает развитие различных направлений человеческой деятельности. Этот процесс создает между людьми такие ценности, как мышление, чувства, и реализует формирование коллективного мышления общества, создавая диалог между вчерашним и завтрашним днем. А развитие символического языка подтолкнуло технический прогресс и социальное развитие. Сам язык есть общественный опыт интеллекта, морали, эстетического чувства и мышления; личное душевно-психологическое бытие отраженного в разуме понятия и сознания. Уровень развития языка есть уровень развития самой жизни. Все это возникает вследствие региональных свойств. Важно то, что эта культура в дальнейшем становится общечеловеческой.

Общечеловеческое свойство культуры связана с их инновационным характером. Каждая культура становилась общечеловеческой путем распространения в историческом процессе, несмотря на свое региональное развитие. Несмотря на свое региональное развитие, каждая культура становилась общечеловеческой благодаря распространению в историческом процессе. Потому что истинная культура всегда являлась

своеобразным источником и основной моделью в формировании и развитии всего человечества. Поэтому понимание развития культуры, становления общечеловеческим достоянием – актуальный вопрос дня. Особенно речь идет о культуре, созданной различными народами на разных этапах истории и на разных географических точках мира, которые впоследствии становились источником жизни многих народов.

Человек – Гомо Сапиенс оставил других приматов далеко позади и сумел сформировать разумное общество, построенное на общих ценностях. Гуманизм возник на основе общественного прогресса. В рамках конкретной осознанной цели человек смог с помощью различных средств через жизнь в коммуне впервые создал общество. А этот процесс, в свою очередь, обусловил культурное творчество. Потому что существо общественное сделало неизбежным существо культурное. Только путем создания культуры человек добился развития общественного существа и смог сохранить его. Развитие этого, расцениваемого как начало естественных общин в истории человечества, стало возможным за много тысячелетия до нашей эры, благодаря тому, что общественные группы придали культурную форму своему образу жизни в рамках правил, установленных их открытиями и развитием. «Мы можем рассмотреть культуру, как совокупность всех конституций и соглашений, сформированных человеческим обществом в историческом процессе. Поэтому все, что создано обществами в материальном и нравственном плане, сформировало основу его культуры. Изготовление из камня режущих предметов, получение огня облегчило жизнь человека в социальной среде, создало почву для новых достижений.

Социальный человек дал начало новой истории, общественной истории, где основным актером был сам же человек. Потому что до этого по своим биологическим возможностям человек был самым слабым существом среди всех приматов.

Как вид человек был лишен возможности продолжить свое существование в одиночку. Только объединение в обществе, коммунальная жизнь компенсировали слабость человека перед другими видами живых существ. По мере осознания силы, обретенной в общественной жизни, человек стал развивать творческие способности, чтобы сохранить эту силу. Со временем творчество, являющееся продуктом эластичного интеллекта, стало фундаментальным характером человека.

Потепление климата в эпоху мезолита с окончанием ледового периода привело к развитию сельского хозяйства и языка. Вследствие этого начали формироваться первобытные общины, племенные сообщества. Люди – активные актеры общественной истории сделали первые шаги во имя все-

го человечества и стали первопроходцами в деле формирования всеобщей истории. Самопознание человека, его стремление к общественной жизни, интеллектуальное развитие, такие понятия, как чувство, нравственность, святость, вера и т.д. начали формироваться именно в обществах.

Национальные и общечеловеческие ценности – части целого, взаимодополняющие друг друга. Формирование человечества свидетельствует о единении наций. Каждая нация обладает собственной культурой, присущей только ей. Эта оригинальность, в свою очередь, имеет и субъективное значение.

Любая культура местного уровня не в силах быть универсальной, хотя и представляет часть универсального целого. Но иногда какая-то культура местного уровня может стать универсальной. Реализуя свое существование, местная культура дает жизнь и универсальной культуре.

Тюркский мир, в частности, моя родина Азербайджан с универсальной исторической точки зрения обладает такой субъективностью. Азербайджанский язык и культура являются своеобразным первоисточником мировой культуры и этот факт отлично выражает значение этой национально – общечеловеческого взаимодействия. Человечество сумело развить свое существование с помощью сельского хозяйства, сформировавшегося на различных географиях. Если бы на этих географических широтах не сформировалось общество, то сегодня было бы сомнительным возможность развития уровня жизни в целом. Этот шанс был предоставлен географиями и народами, населяющими эти земли.

Азербайджанская Республика проводит политику демократической культуры и стремится интегрироваться в современную мировую культуру. Достижения в этой сфере укрепляют государственный суверенитет нашей страны, способствуют быстрому развитию процесса устройства демократического, правового и светского государства. Слова общенационального лидера Гейдара Алиева: «Мы гордимся своими национально – культурными ценностями, религиозными ценностями, обычаями и традициями. Наш народ тысячелетиями создавал свои традиции и обычаи, национально – культурные ценности, которые сегодня являются главными факторами, составляющими нравственность нашего народа» ставят перед современной молодежью нашей республики задачу воспитания в национальном духе, на основе национально – культурных ценностей. Отраднo, что Президент Ильхам Алиев с умением и дальновидностью продолжает курс Гейдара Алиева сохранения и развития культурного наследия страны, ее национально – культурных ценностей. Прогрессивные перспективы культурной политики проявляются и в отношении к историко-культурному наследию Нахчывана. В Автоном-

ной Республике сформировано историческое. Научное и культурное наследие азербайджанского народа.

Наша страна уверенно двигается вперед на пути интеграции культурному миру, участвует в культурологических проектах международных культурных организаций. В этом смысле вопросы изучения, защиты и пропаганды культурологического наследия становятся актуальными для культурного мира. Сохранение и развитие культурного наследия стало одним из приоритетных вопросов культурной политики Азербайджана. Для выполнения этих задач азербайджанский народ построил свое независимое государство и путем культурно-экономических реформ возвращается к своим истокам, к своим национально-нравственным ценностям и в этом деле применяет передовую практику демократических стран.

Азербайджанский народ создал богатую материальную и нравственную культуру, корни которой уходят к тысячелетним глубинам своей жизнедеятельности, к архаичной эпохе, существовавшей задолго до первичной цивилизации. Передача нашей культуры от поколения к поколению, ее влияние на культуры других народов, развитие этой культуры возможно только благодаря языку. Наш язык – самое великое существо, способствующее формированию и развитию как самой нации, так и ее культуры. Интеллигенция Азербайджана, поддерживающая мыслителей мира в вопросе языка, придерживается такого, что каждый язык есть душа, суть национальной культуры [7].

Одним из самых актуальных проблем современности является определение оптимального соотношения между процессом глобализации и национальными обычаями и традициями. Наряду с влиянием на науку, технику, технологию и общечеловеческие ценности, процесс глобализации умышленно или неумышленно старается оказывать влияние на культурно-нравственные ценности, определяющие национальную самобытность каждого народа. В таких условиях первоочередной задачей является создание обдуманной концепции, с помощью которой можно будет точно определить, что необходимо защитить и сохранить, а в каких направлениях применять инновации.

Сегодня государство стремится формировать следующие ценности, рационально используя все имеющиеся в его распоряжении ресурсы: быть справедливым, придать значение семейному союзу, привить патриотизм, уважать законы, почитать религию, в то же время быть толерантными, гостеприимными и добродушными.

Защита национальных ценностей и передача их последующим поколениям сегодня очень актуальна. Потому что национальные ценности

оказывают огромное влияние на формирование азербайджанского народа, а также играет особую роль в укреплении национальной государственности.

Наш фольклор, охватывающий нашу национальную идеологию, национальную историю, национальный язык, национальную культуру и искусство, национальную литературу, национальное самосознание, семью, великие личности нашего народа, национальную музыку, наши мугамы, память народа, память этноса, память нации, является нашей национально-нравственным достоянием. Словом, все наши национальные черты и особенности относятся к системе национальных ценностей. Однако, еще до закрепления этой системы ценностей в памяти народа и на государственном уровне Великий Творец в Своем Священном Коране велел: «О люди! Воистину, Мы создали вас из мужчины и женщины и сделали вас народами и племенами, чтобы вы узнавали друг друга» [8].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Эфеоглу. Современный тюркский язык. – 552 с.
2. История азербайджанской литературы. – Баку: Эльм, 2004.
3. Мубариз Сулейманлы. Критерий национального сознания : единство языка и культуры / <http://www.milliedebiyat.com/index.php/turk-edebiyati/9-sinif-insan-ve-toplum-hayatindaki-yeri-ve-onemi>
4. Афгани Джамаледдин. Избранные сочинения. – Баку : Азернешр, 1998.– С. 72.
5. Годжатюрк Уткан. Ататюрк. – Баку : Эльм, 1991. – 201 с.
6. «Хал газети» Афет Садыггюлу. Национально-нравственное наследие и фактор языка.
7. «Худжурат – 13».

REFERENCES

1. Efeoglu. Sovremennyy tiurkskiy yazyk. – 552 s.
2. Istoriia azerbaydzhanskoi literatury. – Baku: Elm, 2004.
3. Mubariz Suleimanly. Kriterii natsionalnogo soznaniya : edinstvo yazyka i kultury / <http://www.milliedebiyat.com/index.php/turk-edebiyati/9-sinif-insan-ve-toplum-hayatindaki-yeri-ve-onemi>
4. Afgani Dzhamaleddin. Izbrannyye sochineniia. – Baku : Azerneshr, 1998. – S. 72.
5. Godzhatyurk Utkan. Atatyurk. – Baku : Elm, 1991. – 201 s.
6. «Khal gazetii» Afet Sadygoglu. Natsionalno-nravstvennoe nasledie i faktor yazyka.
7. «Khudzhurat – 13».

Йосип ОСЕЦЬКИЙ,

кандидат юридичних наук (Україна, Хмельницький) osecis@ukr.net

**ВЧЕННЯ О.О. ПОТЕБНІ І РЕЛІКТИ
ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ МИСЛИВСЬКОЇ ЛЕКСИКИ В
АПЕЛЯТИВАХ І ОНІМАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ:
ДАНІ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ**

У статті проаналізовано отримані автором на основі методу системного аналізу дані щодо творення і функціонування мисливської індоєвропейської лексики у мові протоукраїнського населення та обставин успадкування цієї лексики українською мовою.

З метою активізації досліджень з історії та етимології української мови у статті пропонується розширити фактичну джерельну базу на основі творчого використання ідей основоположника українського порівняльно-історичного мовознавства О.О. Потебні, а також застосування сучасних надбань теорії систем і системного аналізу для теоретичної реставрації і моделювання давноминулих соціально-мовних процесів, які не можна розкрити традиційними методами мовознавства. Розкриті переваги методу системного аналізу для розширення інформаційної бази для досліджень з етимології, топоніміки, а також з давньої історії України.

Ключові слова: *системи творення мови, метод системного аналізу, санскрит, етимологія, індоєвропейська мисливська лексика.*

Лит. 6.

Josyp OSETSKIJ,

Doctor of Law (Ukraine, Khmelnytskij) oasis@ukr.net

**TEACHING OF O. O. POTEBNIA AND RELICS OF
THE INDO-EUROPEAN HUNTING VOCABULARY
IN APPELLATIVES AND ONIMS OF UKRAINIAN
LANGUAGE: DATA ANALYSIS SYSTEM**

In the article obtained on the basis of a systematic analysis of data on the creation and functioning of hunting vocabulary in the language of Indo-European proto-Ukrainian population and circumstances succession of vocabulary in Ukrainian is analyzed.

In order to promote research on the history and etymology of the Ukrainian language the actual source base expand through the use of creative ideas of the founder of Ukrainian historical and comparative linguistics O. O. Potebnia and the application of modern achievements of systems theory and systems analysis for

Осецкий Й. Вчення О.О. Потєбні і релікти індоєвропейської мисливської...

theoretical modeling and restoration pluperfect social and linguistic processes that can not reveal the traditional methods of linguistics. Disclosed advantages of the method of system analysis to expand the information base for studies on etymology, place names and ancient history of Ukraine.

Key words: language formation systems, system analysis method, the Sanscrit, etymology, Indo-European hunting vocabulary.

Ref. 6

Йосиф ОСЕЦКИЙ,

кандидат юридических наук (Украина, Хмельницкий) oasis@ukr.net

УЧЕНИЕ А.А. ПОТЕБНИ И РЕЛИКТЫ ИНДОЕВРОПЕЙСКОЙ ОХОТНИЧЬЕЙ ЛЕКСИКИ В АПЕЛЛЯТИВАХ И ОНИМАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА: ДАННЫЕ СИСТЕМНОГО АНАЛИЗА

В статье проанализированы полученные автором на основе метода системного анализа данные по системам создания и функционирования охотничьей индоевропейской лексики в речи протоукраинского населения и обстоятельства наследования этой лексики украинским языком.

С целью активизации исследований по истории и этимологии украинского языка в статье предлагается расширить фактическую базу источников на основе творческого использования идей основоположника украинского сравнительно-исторического языкознания А.А. Потєбни, а также применение современных достижений теории систем и системного анализа для теоретической реставрации и моделирования давнопрошедших социально-языковых процессов, которые нельзя раскрыть традиционными методами языкознания. Раскрыты преимущества метода системного анализа для расширения информационной базы для исследований по этимологии, топонимике, а также по древней истории Украины.

Ключевые слова: системы создания языка, метод системного анализа, санскрит, этимология, индоевропейская охотничья лексика.

Лит. 6.

Постановка проблеми. Основоположник українського порівняльно-історичного мовознавства О.О. Потєбня визначив, що завданням досліджень з історії мови має бути з'ясування змісту систем, якими слово пов'язувало людську особистість з природою [5]. Проте такий системний підхід до досліджень історичних мовних, суперечив ідеологемам царського і радянського колоніальних режимів щодо зверхності панівної нації над поневоленою українською, а тому не був підтриманий.

З іншого боку, вже у новітній час на ефективності мовознавчих студій негативно позначається опора дослідників, переважно, на пи-

семні джерела і слабкий інтерес до залучення можливостей теорії систем і системного аналізу. Це суттєво заважає теоретичній давноминутих системних соціально-природно-лінгвістичних процесів та об'єктивного розкриття характеристик діахронії і синхронії мови на теренах Праукраїни у конкретному вимірі часу. Усунення цих науково-організаційних проблем є особливо актуальним не лише у плані активізації досліджень історії української мови, але й також для забезпечення національної безпеки України у час, коли український етнос змушений у збройній боротьбі з колишнім колонізатором відстоювати свої природні права на національну ідентичність, землю і мову.

Аналіз досліджень. Проблеми щодо мови населення Праукраїни у контексті з обставинами його розселення і діяльності відобразили у межах різних галузей мовознавства, археології і давньої історії Д. Бучко, І. Винокур, І. Голубовська, І. Железняк, О. Журавльов, І. Ігнатів, В. Котович, В. Лучик, Т. Лукінова, Ю. Мосенкіс, С. Наливайко, О. Пonomарів, С. Семчинський, О. Сминтина, В. Степанчук, К. Тищенко, М. Торчинський, В. Яцій та інші вчені.

Проте історичні чи археологічні дослідження не здатні дати відповіді щодо етно-мовного розвитку носіїв десятків древніх матеріальних культур, відкритих на теренах України. Зі свого боку, мовознавці зосереджуються на власному науковому об'єкті – системі української мови, традиційно вивчаючи її через ознаки подібності чи відмінності у споріднених зарубіжних мовах [6, 252]. Але при цьому часто не враховуються позамовні чинники формування мови, особливо, життєво важливі потреби древніх мешканців у конкретних обставинах місця і часу Праукраїни. Такі підходи віддаляють як вирішення наріжних наукових проблем щодо мови протоукраїнського населення, так і з'ясування конкретних завдань щодо етимології певних видів лексики, успадкованої українською мовою з її праоснови.

Мета статті – розкрити дані, отримані автором на основі методу системного аналізу, щодо позамовних чинників творення і функціонування індоєвропейської мисливської лексики на теренах Праукраїни та успадкування її реліктів в апелятивах і онімах української мови.

Виклад основного матеріалу. За вченням О.О. Потебні, жодне слово не виникло з глибоких роздумів людей, а виключно з їх нужд [5]. З цього погляду, залишається актуальною думка С.В. Семчинського про те, що з'ясування проблем функціонування мови як системи має полягати у дослідженні умов, за яких вона склалася, у зв'язках і співвідношеннях мови з іншими системами і явищами навколишньої дійсності [6, 263].

Однак при дослідженні давноминулих мовних процесів і явищ дописемного періоду основним каменем спотикання є обмеженість або повна відсутність фактичної бази. В сучасних умовах подолання цієї проблеми вбачається у творчому застосуванні синергетичного підходу і даних теорії систем і системного аналізу. За засадами цих наук, системи «Особистість-Природа-Мова», що визначені О.О. Потебнею, належать до соціально-природних систем, складові елементи яких є підсистемами цих систем, пов'язаними між собою стійкими закономірними зв'язками, а рушієм виступають людські потреби [4]. У доісторичні епохи, коли людина майже повністю була підпорядкована природі і залежала від неї, це були життєво важливі потреби у безпеці, воді та їжі. Саме ці потреби визначали функцію і мету цих систем – творення людиною засобів мови для номінації і, таким чином, ідентифікації особистостей чи їх громад за ознаками їх пов'язаності з позамовними природними чи соціальними обставинами. Однією з основних якостей усіх соціальних систем є те, що, завдяки природному праву людини на вибір – діяти так або по-іншому чи не діяти зовсім – функціонування таких систем відбувається за законами модальності, а не жорсткої обов'язковості, властивої для математичних або технічних систем.

Оскільки у системах «Особистість-Природа-Мова» рушієм була і є особистість, є слушними висновки С.В. Семчинського про те, що «мислення первісних людей було менш абстрактним, ніж мислення сучасних людей» [6, 88]. Теж по-іншому йшло запам'ятовування, яке зберігало не послідовність дій чи подій, а «картинку» об'єкта. Тому «пов'язування» особистості з навколишнім світом відбувалося з використанням нових або існуючих слів для творення такого словесного «образу-картинки», у якому лексема чи їх множина ідентифікувала певний об'єкт за його найвиразнішими ознаками.

Звідси, потреби розкриття змісту систем «Особистість-Природа-Мова» та їх впливу на творення мови протоукраїнського соціуму вимагають синергетичного використання даних різних наук щодо первісної особистості та її потреб; ландшафтних характеристик конкретних місцин та їх природних ресурсів, що визначали їх заселення людьми та основні види господарювання у конкретну доісторичну епоху – збиральництво, полювання, рибальство; щодо мови древнього населення України, зокрема, її лексичних засобів, якими ідентифікувалися конкретні спільноти за ознаками природних об'єктів чи певних видів господарювання. На основі цієї інформації розробляються теоретичні моделі цих систем і досліджуються їх характеристики.

У сенсі завдань цієї статті, основною позамовною інформацією щодо життєзабезпечення праукраїнських спільнот доби кам'яного віку на основі мисливської діяльності слід вважати дані наук природничого й історичного циклу. Вже доведено, що заселення людиною теренів України відбувалося ще мільйон років тому. Докази мисливської діяльності протоукраїнців в останні сто тисячоліть зібрані по всіх регіонах України. У той же час, дані мовознавства дають достатні підстави, аби при моделюванні триєдиних систем «Особистість-Природа-Мова» за підсистему «Мова» брати мисливську і суміжну з нею лексику індоєвропейської мови.

Слід зауважити, що у період давнього кам'яного віку (палеоліту) мислиство було загінним. Воно передбачало здійснення ватагою мисливців таких етапних дій: заганняння здобичі у зручне для її ураження місце – поранення і позбавлення її руху ударами по кістках головних суглобів – заподіяння смертельного удару – зняття шкіри – розділення туші на шматки. У мовній картині світу первісних мисливських ватаг ця праця відображалася через односкладовий вигук *луп* як мовне наслідування сильного, масивного, тупого удару по здобичі важким знаряддям (каменем чи поліном; каменем, прив'язаним до мотузки; молотом, зробленим із палиці і прив'язаного до неї каменя) у масивну кістку чи у гомілку здобичі [1, 306-307]. У санскриті *lup* означало *руйнувати, пошкоджувати, ламати, забирати*, а похідними були *lubdha* чи *lubdhaka* – «мисливець; той, що роздає впольоване» [3, 555].

В українській лексиці релікти від *луп* містять слова *лоб, лопатка, клуб* (частини тіла, ураження яких сприяло завершенню полювання); *лупит* (биття); *клоніт* (стукіт, тупіт), *хлебестати, лупесати* (здирати шкіру), *луп* (знешкурена туша); *лупати* (ділити ціле на частини); *луб* (нижня м'яка й еластична частина кори, якою зв'язували деталі ручних знарядь полювання); *луна* (дерево, з якого здобували луб); *глуна* ніч (у знач. *мисливська ніч*) тощо.

Суб'єкти загінного полювання мали бути фізично сильними, витривалими і швидкими, аби наздоганяти чи переймати здобич, заганяти її у зручну для полювання місцину, водночас несучи при собі масивне знаряддя ураження. З цим заняттям могли справитися лише чоловіки середнього і молодого віку. Системний аналіз цих обставин підводить до висновків, що слово *луп* несло основне лексичне навантаження і при творенні «образу-картинки» мисливців, який з часом утворив іменник *хлопці*: від 1. *ga+lup+ksi* (*мешканці, що полюють пішки*) [3, 187; 555; 181]; 2. *go+lup+ksi* (*мешканці, що полюють на биків, корів*)

[3, 196; 555; 181]; 3. *ha+lup+ksi* (мешканці, що вбивають, ранять – тобто мисливці) [3, 768; 555; 181].

Лексема *луп* також слугувала для ідентифікації мисливських спільнот, місцин їх мешкання і діяльності або багатих ресурсами для виготовлення мисливських знарядь. Завдяки мовній синхронії релікти від *луп* (з певними фонетичними змінами або без них) нині зберігаються у більш ніж трьохстах топонімах української мови. Серед них Болибоки, Вищі Луб'янки, Галупове, Глибока, Глибочок, Жалибори, Злобичі, Колибань, Колубаївці, Липини, Лобкове, Лобна балка, Лупляни, Охлопів, Хлупляни, Хорлупи тощо.

Але системні зміни у структурному елементі «Природа» наприкінці XIII тис. до н. е., що пов'язані із завершенням льодовикового періоду і настанням на теренах Центральної Європи і Праукраїни помірно-континентального клімату, призвели до стійкого потепління, зниження кількості атмосферних опадів та зменшення площ випасів м'ясної здобичі, скорочення її популяції або повне зникнення окремих видів. Ці обставини різко загострили у підсистемі «Особистість» проблему забезпечення м'ясною їжею, а в соціально-економічному аспекті спричинили початок епохи середнього кам'яного віку (мезоліту). Потреби виживання у нових природних умовах активізували людське мислення, завдяки чому у IX тис. до н. е. було винайдено мисливський лук і стріли та освоєно нову тактику їх застосування у темну пору доби із засідок на стежках міграції здобичі до пасовищ і води.

Водночас ці зміни призвели до активізації діяхронії у підсистемі «Мова». Саме на мезоліт припало творення мовних композитів (на відміну від односкладового *луп*) для позначення понять, пов'язаних із мисливською та суміжною діяльністю, зокрема:

1. полювання – *ākheta* (*аахета*) [3, 88]; *mṛgayā*, *mṛgavyā* (*мріґаяя*, *мріґаваяя* – полювання на рогатих [3, 518]; *mard*, *mardh* (*мард*, *мардх*), *vadh* (*вадх*) – бити, вбивати [3, 499; 562], *ṣarb* (*шаарб*) – ранили, вбивати [3, 638];

2. лук – *astrá* (*астра́*) [86], *ṣarāsana* (*ṣara+asana* – *шаараасана*) [3, 637], *ṣārīṅga* (*шааранга* – лук із рогу бика, буйвола) [3, 642]; *sāra* (*чаана*) [3, 209];

3. стріла – *asanā* (*асана́а*) [3, 84], *ṣarā* (*шара́*) [3, 637], *ṣaru* (*шару*), *ṣaryu* (*шар'я*) [3, 638], *ṣāri* (*шаарі*) [3, 642]; *vāñá* (*вааня*) [3, 574]; *mārgaṇa* (*ма́арганя*) [3, 510]; *viha-ga* (*віґа-га*) [3, 613]; *ṣarvá* (*шарва́* – озброєний стрілами) [3, 638]; *saçara* (*сашара* – зі стрілою) [3, 717];

4. похідна та інша мисливська лексика: *ṣara-dhi*, *ṣarāvāra* (*шара-дхі*, *шараавара* – колчан для стріл) [3, 637]; *ṣārvari* (*шаарварі* – ніч,

нічний); *ṣaravva* (шарав'я – ціль) [3, 638]; *bhara, vaja* (бхара, вая – здобич) [3, 476; 574]; *vānu* (в'аня – дикий, лісовий звір) [3, 564]; *mṛgá* (мрігá – дичина, тварина, газель) [3, 518]; *śása, śásana* (ш'аса, ш'асана – забій худоби: логічно, від *śará+ásanā* = стріла+метання) [3, 639; 84].

Мезолітичні мисливці-лучники були найбільш шанованими у кожній громаді, оскільки забезпечували круглорічне постачання м'ясної їжі. Але їх провідними якостями вже були не велика фізична сила чи витривалість, а знання повадок здобичі, здатність маскуватися і діяти на стежках її міграції до випасів і водопою, переважно, вночі та із засідки, а головне – уміти вразити здобич стрілою з першого пострілу. На це вказують такі складові «образу-картинки» мисливця-лучника: *мисливець* – *mṛgayu* (мрігаю); *mṛga-han, mṛgavyadha* (мріга-хан, мріга-вадха) – той, хто убиває рогату здобич; *mṛga-jivana* (мріга-ївана – полює, живучи в лісі); *mṛga-jivin, vadha-jivin* (мріга-ївін, вадха-ївін – полюванням багатий) [3, 518; 562]; *tivara* (тівара) [3, 244]; озброєний луком – *śarṇin* (чанін) [3, 209]; той, хто тримає в руках лук ш'аранга – *śārṅga-pani, śārṅga-vadha* (ш'аранга-пані, ш'аранга-вадха) [3, 642]; відмінний лучник – *kṛṣṇani* (крішаану) [3, 172]; вправний стрілець, постачальник – *veddhar, veddhar-da* (ведхар, ведхар-да) [3, 621].

Соціальна функція мезолітичних мисливців як годувальників м'ясною їжею була настільки впливовим чинником формування мисливської і суміжної лексики, що віддзеркалення лексем зі значеннями *лук, стріла, полювати з луком, зі стрілами, здобич* можна знайти у близько півтисячі архаїчних топонімів української мови. Серед них Козятин, Крушанівка, Красношора, Чернокозинці, Черевані, Череваха, Черепинка, Черемошня, Черкаси, Чернелівка, Чернігів, Черняхів, Чорніводи, Чорногора, Чорні Лози, Чорторя, Чорбівка, Шарпівка, Шаргород тощо. Будучи системною за етимологією, така лексика може відображати доісторичні процеси поєднання загінного і лучного полювання. Так, у топонімі *Козача Лопань* збереглися більш давні *луп, га* і мезолітичне *шаса* у значенні «ходячі забійники худоби».

Висновки. Моделювання систем «Особистість-Природа-Мова», зміст і функцію яких визначив основоположник вітчизняного порівняльно-історичного мовознавства О.О. Потебня, забезпечує отримання об'єктивних фактичних даних, необхідних для поглиблених досліджень проблем мовознавства та історично і соціально зумовленої мовної пов'язаності праукраїнського етносу з сучасною українською нацією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. : О.С. Мельничук (голов. ред.) [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 3 : Кора – М / уклад. Г.П. Півторак [та ін.]. – 1989. – 549 с. – (Словники України).
2. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. : О.С. Мельничук (голов. ред.) [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1983. – Т. 6 : У – Я / уклад. Г.П. Півторак [та ін.]. – 2012. – 548 с. – (Словники України).
3. Кочергина В. А. Санскритско-русский словарь / [под ред. В. И. Кальянова] / Издание 2-е, испр. и доп. / Кочергина В. А. – М. : Издательство «Русский язык», 1987. – 944 с.
4. Осецький Й.П. Етимологія понять кольорів «чорний» і «червоний» у дзеркалі санскриту / Й.П. Осецький // Рідне слово в етнокультурному вимірі : зб. наук. праць / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. – Дрогобич : Посвіт, 2013. – С.213–222.
5. Потєбня А.А. Мысль и язык – Режим доступу : <http://www.classes.ru/grammar/147.Potebnya>.
6. Семчинський С.В. Загальне мовознавство / С.В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1988. – 328 с.

REFERENCES

1. Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy : u 7 t. / redkol. : O.S. Melnychuk (holov. red.) [ta in.]. – K. : Naukova dumka, 1982. – T. 3 : Kora – M / uklad. H.P. Pivtorak [ta in.]. – 1989. – 549 s. – (Slovnyky Ukrainy).
2. Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy : u 7 t. / redkol. : O.S. Melnychuk (holov. red.) [ta in.]. – K. : Naukova dumka, 1983. – T. 6 : U – Ya / uklad. H.P. Pivtorak [ta in.]. – 2012. – 548 s. – (Slovnyky Ukrainy).
3. Kocherhina V. A. Sanskrytsko-russkyi slovar / [pod red. V. Y. Kalijanova] / Izdaniye 2-e, ispr. i dop. / Kocherhina V. A. – M. : Izdatelstvo «Russkij jazyk», 1987. – 944 s.
4. Osetskyy Y.P. Etymolohiia poniat koloriv «chornyyi» i «chervonyyi» u dzerkali sanskrytu / Y.P. Osetskyy // Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri : zb. nauk. prats / Drohobytskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet imeni Ivana Franka. – Drohobych : Posvit, 2013. – S.213–222.
5. Potebnya A.A. Mysl y yazyk – Rezhym dostupu : <http://www.classes.ru/grammar/147.Potebnya>.
6. Semchynskyy S.V. Zahalne movoznavstvo / S.V. Semchynskyy. – K. : Vyscha shkola, 1988. – 328 s.

Галина ПАНЧУК,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства та слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Україна, Тернопіль) radach@elr.tnpu.edu.ua

МЕТАФОРА ТА ЇЇ ГРАМАТИЧНЕ ВИРАЖЕННЯ У ЗБІРЦІ О. ПАХЛІОВСЬКОЇ «ДОЛИНА ХРАМІВ»

У статті розкриті функціональні особливості та граматичне вираження метафори поезії Оксани Пахльовської. Проведено аналіз іменникової, прикметникової та дієслівної моделей метафори у поезії Оксани Пахльовської. Показано різні метафоричні конструкції названих моделей, з'ясовано їх функціональне навантаження.

Ключові слова: *метафора, метафорична конструкція, граматична структура, семантика.*

Лит. 4.

Halyna PANCHUK,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of General Linguistics and Slavic languages, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University (Ukraine, Ternopil) radach@elr.tnpu.edu.ua

METAPHOR AND ITS GRAMMATICAL EXPRESSION IN O.PAKHLOVSKA'S COLLECTION "VALLEY OF TEMPLES"

In the article the functional characteristics and the expression of grammatical metaphors in the poetry of Oksana Pokhlevska are investigated. The article analyzes the noun, adjectival and verbal patterns of metaphor in poetry Oksana Pakhlovska. Showing different metaphorical construction of these models, to determine their functional load.

Key words: *metaphor, metaphorical construction, grammatical structure, semantics.*

Ref. 4.

Галина ПАНЧУК,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри общего языкознания и славянских языков Тернопольского национального педагогического университета имени Владимира Гнатюка (Украина, Тернополь) radach@elr.tnpu.edu.ua

МЕТАФОРА І ЇЇ ГРАМАТИЧЕСЬКЕ ВИРАЖЕННЯ В СБОРНИКЕ О. ПАХЛЕВСЬКОЇ «ДОЛИНА ХРАМОВ»

В статті раскрыті функціональні особливості і граматическое вираження метафор в поезії Оксани Пахлевської. Проведен аналіз іменної, прилагательної і глагольної моделей метафори в поезії Оксани Пахлевської. Показані різні метаморфическіє конструкції названих моделей, определена их функціональна нагрукка.

Ключевые слова: метафора, метаморфическая конструкция, граматическая структура, семантика.

Лит. 4.

Постановка проблеми. Кожна вдала метафора використовується як засіб посилення мовленнєвої образності та виразності.

Тема метафори нині найбільш і водночас найменш досліджена, і її вивчення розширюється з розвитком мови. Одна з основних проблем, пов'язаних із осягненням цього тропу, – здатність різних частин мови до метаморфизації, а отже, граматична структура метафори.

Аналіз досліджень. Аналіз останніх досліджень свідчить про те, що вивченню метафори в різноманітних аспектах присвячені праці багатьох вчених: В. Теліі, Н. Арутюнової, В. Гака, Г. Іжакевич, М. Кочергана, Л. Кудрявцевої. Проте питання метаморфизації значення слова розглянуто недостатньо.

У морфологічному підході основою формальної класифікації метафори є належність слова-оболонки до тієї чи іншої частини мови [1, 18]. Функції цього тропу виконують повнозначні слова (часто в поєднанні зі службовими) різної частиномовної приналежності. Найбільш метаморфичний, а отже, художній потенціал мають прикметники та дієслова. Прикметники виступають носіями статичної метаморфичності, а дієслова, дієприкметники – переважно динамічної. Л.Мацько подає більш широку типізацію граматичного вираження метафори. Вона виділяє субстантивні, атрибутивні, дієслівні та комбіновані типи [4, 250].

Постановка завдання. Метою нашої статті є розкрити функціональні особливості та граматичне вираження метафор у поезії Оксани Пахлевської.

Вклад основного матеріалу. Утворення будь-якої метафори пов'язане з порушенням звичайних семантичних зв'язків слова і виникненням вторинної валентності через зміну лексичного значення слова. З граматичного погляду вирізняємо три основні моделі метафор: іменни-

кова, прикметникова та дієслівна. Компоненти таких моделей виконують різні синтаксичні функції.

Іменникова метафора

Здатність розширити семантичний простір контексту реалізується в іменниковій метафорі, оскільки іменник, змінюючи своє значення, змінює і функцію називання, набуваючи функції характеристики. У процесі метафоризації метафоричний іменник отримує синтаксичну функцію епітета відносно модифікатора [2, 28].

Іменникова метафора має широкі можливості інакомовного зображення та характеристики. Змінюючи свою семантику, іменник втрачає номінативну функцію, набуваючи якісної оцінки іншого слова.

У поезіях О. Пахльовської спостерігаємо різні типи іменникових метафор.

Метафоричні конструкції, виражені такими моделями:

1. Метафоричний іменник у Н. в. + керований іменник у Р. в. – генітивна метафора: *погляд неба, свічка болю, душа лісів, зарості доби, грім копит, клетіт перемог, крило століть, край пам'яті, тінь її крила, віки світань, безмежжя горизонтів, душі дерев, втома дороги, голос погоні, обрій печалі, крила снів.*

Такі конструкції можуть поширюватися іншими словами, надлишковими з боку вказівного мінімуму, але потрібними для образної конкретизації одного чи обох компонентів. Складником генітивної метафори виступає прикметникова метафорична конструкція:

а) П(Н) + Ім(Н) + Ім(Р): *колючі сні осоту, криваве небо смерчів і погонь, темний вихор пристрасті, золотий іконостас літа, ніжне безпам'ятство слів, крижане вікно весни.*

б) Ім(Р) + П(Н) + Ім(Н): *пам'яті обпечене крило, дощів розплетене волосся, ніжності задумливі прологи, сонця бронзове чоло, хаос повільних згорань.*

в) П(Н) + Ім(Н) + П(Р) + Ім(Р): *зотлілі ребра спалених сторіч, грізний грім всесвітніх барабанів, гарячий блиск розколотих свічад.*

г) Ім(Н) + Ім(Р) + П(Н): *чоло весни високе і круте, голос осені ламкий.*

г) Ім(Р) + Ім(Н) + П(Н): *обрію крила прощальні.*

д) Ім(Н) + П(Р) + Ім(Р): *стовбур старого терпіння, валькірії крилатих хуртовин.*

е) Ім(Н) + П(Н) + П(Р) + Ім(Н): *зарості темні осіннього мрева.*

е) Ім(Р) + П(Р) + П(Н) + Ім(Н): *дубів осінніх бронзова печать.*

ж) П(Н) + Ім(Н) + Ім(Р) + П(Р): *гарячий пензель променів вечірніх.*

з) П(Р) + Ім(Р) + П(Н) + Ім(Н): *темних пасток гранітні оскали.*

2. Іменник у називному відмінку + метафоричний іменник, що виконує роль присудка: *«Моя земля, Ти – очі, повні сліз. / Ти трав гірких*

повільне проростання» [3, 6], *«Наша пам'ять – велика долина»* [3, 100], *«Вже навіть десь комп'ютер – диригент»* [3, 11].

3. Інші іменникові метафоричні конструкції: *«Ріка була – як очі після сліз»* [3, 15], *«Поетів пам'ять – як нічна гроза»* [3, 56], *«Душа – мов ніч, розшарпана вітрами»* [3, 53], *«Твої слова – як вранішня молитва»* [3, 119]. Відповідних метафор – номінацій у досліджуваній поезії достатньо багато, що створює власний метафоричний світ автора.

Прикметникова метафора

У поетичній творчості О. Пахльовської прикметникові метафори слугують означенню прикметних рис об'єктів, виражають опредмечену чи якісну ознаку через експресивно-оцінну функцію.

Залежно від розташування прикметника щодо означуваного іменника розрізняємо такі моделі:

а) метафоричний прикметник стоїть у препозиції до означуваного іменника: *атомний подих, гіркого поля сонячна тернинка, важкий туман на сонячній крилі, дзеркальні сни, музейна п'тьма, світовий базар, смарагдова трава, глухі листи, зоряний сувій, тихий танець, лілові очі, сумний небосхил, камінні вії, крижані мережива.*

б) метафоричний прикметник розташований у постпозиції до означуваного іменника: *вогонь жертковий, ранок золотий, стежка пурпурова, промінь летючий, обрій вогнеликій.*

в) означуваний іменник розташований між метафоричними прикметниками: *безпритульна пам'ять крижана.*

Зважаючи на загальну образність творів поетеси, варто зазначити, що авторка вживає прикметникову метафору здебільшого в структурі метафори іменникової та дієслівної. Таким чином відбувається підсилення основного метафоричного малюнка.

Дієслівна метафора

Дієслівна метафора виникає внаслідок порушення семантичного зв'язку між предметом і його дією, бо дія, яка логічно притаманна предметові одного семантичного поля, приписується предметові іншого семантичного поля.

Найпоширенішими є багаточленні метафоричні конструкції, стрижневим компонентом яких є як перехідні, так і неперехідні дієслова. Явище метафоризації відбувається внаслідок таких процесів:

а) персоніфікації явищ природи та реалій навколишнього світу: *«А дощ під нами прірви розверза»* [3, 114], *«Гроза ніде з дороги не звернула, /а лиш за плечі мовчки обняла / і тільки в очі тихо зазирнула»* [3, 114], *«А чорна буря розправляє крила»* [3, 126], *«Пірнають зорі в темряву глибоку»* [3, 117], *«І море не знає, що море воно, / гой-*

дає човни на причалі» [3, 95], «Химерні тіні вирізьбив вогонь» [3, 58], «Болить земля, закутана в асфальти» [3, 11], «Вслід твоїм мертвим лиш вітер молився» [3, 12], «Сонце озирнулось на льоту» [3, 115], «У космосі, де сплять іще громи / і обрій світу креслять блискавиці» [3, 104], «Мороз над ними блиснув срібним перснем» [3, 65], «Вогонь жертковий згорбився й погас» [3, 20], «Зелені крильця брунька розтуля» [3, 106], «Лілові очі мружив горизонт» [3, 130], «Хитнувся обрій під крилом імлі» [3, 56], «Розбилося небо золотим розрядом» [3, 114], «І космос глянув з-під камінних вій. / І ціле небо обнімас землю» [3, 112], «Великі хмари пам'ять облягли» [3, 56], «А поки що в пахощах день загруза» [3, 86], «Вклонився вечір сонячному дню, / і ніч вклонилась ранку золотому» [3, 137], «Гортає ніч великі срібні книги» [3, 147], «Слово майже поруч. / Мене за плечі мовчки обніма» [3, 72], «А за вікном стояла / осінь. І золоті на вітрі сльози / втирала чорним рукавом» [3, 61], «Весна згоріла променем летючим. / В садах надвечір вибухли суцвіття» [3, 106].

б) перенесення назв якостей і характеристик в межах однієї групи:

– абстрактні поняття: «Чи тобі вже печаль всі слова одібрала?» [3, 27], «Здивовано гляне душа холодів» [3, 120], «Моя душа тулилася до слова, / як ця трава до монастирських стін» [3, 72], «Пасуться в душах табуни табу. / Говорить правда голосом надбитим» [3, 66], «Вам синю ковдру поправляє смерть» [3, 70], «Ще досвіду не списана сторінка» [3, 72], «В тобі любов ходила як гроза / над молодим і обмілілим садом. / То говорила голосом води / то обривалась в темряві струною» [3, 114], «Мости над часом пам'ять розведе. / Засіє Землю травами гінкими» [3, 116], «На карті смутку контури стирались» [3, 130], «Пам'ять розбилася, мовби скляна» [3, 153].

– часовий простір: «Віки йшли, віки ставали димом» [3, 15].

в) перенесення назв людських якостей на назви зображуваних предметів культурного світу людини, урбаністичні деталі: «Ти місто Лева. Ти старе. / Твій брук ще пам'ятає коней» [3, 25], «Машини мружать невидючі фари» [3, 24], «Гарчать кругом сталеві двигуни» [3, 22].

г) перенесення назв екзистенційних ознак на буття людини: «Скувало льодом в пам'яті слова» [46, 16], «По Землі твої думки навипиньках ще ходили» [3, 33], «Рікою світла в тебе переллюся, / як літня ніч у обрії вогнеликий» [3, 108], «Я на твоїх вогненних віражах / блакитним вітрам туги догораю» [3, 121].

Метафора зі стрижневою дієслівною ознакою та метафоричні іменникові та прикметникові словообрази свідчать про рухливий характер ліричного твору, що характеризує мінливість зовнішнього світу.

Висновки. Отже, найпродуктивніші типи метафор у поезії О. Пахльовської з огляду їхньої формальної структури – це дієслівні та іменникові метафори. Поетеса творить варіантний метафоричний світ, заснований на власному баченні життя, індивідуальних переживаннях та відчуттях, зміцнюючи символічну структуру тексту.

Поле перспективних досліджень є аналіз взаємопроникнення слів у семантичне поле одне одного, переплітання змістів, що зумовлює появу оригінальних засобів, увиразнює символічність художнього тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс / Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с.
2. Базилая Н. Семасиологический анализ бинарных метафорических словосочетаний. – Тбилиси: изд-во Тбил. ун-та, 1971. – 78 с.
3. Пахльовська О. Є.-Я. Долина Храмів: Поезії. – К.: Радянський письменник, 1988. – 166 с.
4. Стилістика української мови: Підручник/ за ред. Л.І.Мацько та ін. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.

REFERENCES

1. Arutyunova N.D. Metafora i diskurs / Teoriya metafory. – M.: Progress, 1990. – 512 s.
2. Basilaya N. Semasiologicheskii analiz binarnykh metaforicheskikh slovosochetaniy. – Tbilisi: izd-vo Tbil. un-ta, 1971. – 78 s.
3. Pakhlovska O. Ye.-Ya. Dolyna Khramiv : Poezii. – K.: Radianskyi Pysmennyk, 1988. – 166 s.
4. Stylistyka ukrainskoi movy : Pidruchnyk/ za red. L.I.Matsko ta in. – K. : Vyshcha shkola, 2003. – 462 s.

Анатолій ПОПОВСЬКИЙ,

*доктор філологічних наук, професор кафедри мовної підготовки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(Україна, Дніпропетровськ) popovski@i.ua*

ЗРОСІЙЩЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩ

У статті порушується питання про умови й причини спотворення українських прізвищ, що дісталися у спадок корінному етносу суверенної України від часів самодержавної ідеології асиміляції українців російським царатом та КПРС. З цією метою велася ретельна призвіцева деформація спадкових антропонімів українців у плані наближення до російських на фонетичному, акцентуаційному, орфоенічному та граматичному рівнях.

Ключові слова: *прізвище, державна ідеологія, орфоенія, орфографія, акцентологія, асимілятивна мовна політика, міжмовні контакти.*

Лит. 12.

Anatolij POPOVSKIJ,

*Doctor of Philological Sciences, Professor, Department of language
training Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs (Ukraine,
Dnipropetrovsk) popovski@i.ua*

RUSSIFICATION OF THE UKRAINIAN SURNAMES

The article discusses the conditions and causes of the Ukrainian surnames' distortion, which have been inherited by the indigenous ethnic group of sovereign Ukraine since the days of autocratic ideology of Ukrainians' assimilation by Russian tsarism and CPSU. With this purpose, thorough family hereditary deformation of Ukrainian anthroponyms was conducted in terms of closer ties with Russian phonetic, accentological, orthoepy and grammatical norms.

Keywords: *surname, state ideology, orthoepy, orthography, accentology, assimilation's language policy, cross-language contacts.*

Ref. 12.

Анатолій ПОПОВСКИЙ,

*доктор филологических наук, профессор кафедры языковой
подготовки Днепропетровского государственного университета
внутренних дел (Украина, Днепропетровск) popovski@i.ua*

РУСИФИКАЦИЯ УКРАИНСКИХ ФАМИЛИЙ

В статті піднімається питання про умови та причини викривлення українських прізвищ, що передаються в спадок корінному етносу суверенної України в часи самодержавної ідеології асиміляції українців російським царизмом і КПРС. З метою вивчення впливу російської мови на фонетичному, акцентуаційному, орфографічному та граматичному рівнях.

Ключові слова: *сім'я, державна ідеологія, орфографія, орфографія, акцентологія, асиміляційна мовна політика, міжмовні контакти.*

Лит. 12.

Постановка проблеми. В історії формування прізвищ, незважаючи на їхню вікову трансформацію, спостерігаються деформаційні процеси на фонетичному, морфологічному, ефонічному та інших рівнях. Такі явища зумовлені не тільки міжмовними контактами, але й здебільшого асиміляційною мовною політикою тих держав, під владою яких перебувала людина України на різних етапах суспільного розвитку. Причиною певних змін у прізвищах слід вважати зацікавленість як самих носіїв, так і працівників адміністративних установ, що оформляли паспортну документацію, а також репресивні заходи щодо певних прошарків українського суспільства. Такі факти останнім часом привернули увагу мовознавців: «Антропоніми – як зазначає О.М.Кашталян, – є яскравим віддзеркаленням міжетнічних та міжмовних контактів. Унаслідок впливу російської мови на антропонімну систему на території України поширювалися прізвища російського походження, зокрема із закінченням **-ой**, наприклад: *Водяной, Косой, Рябой*. Разом з тим українські прізвища піддавалися русифікації» [4, 12]. Про чинники цього явища більш аргументовано подає В.О.Горпинич: «Під впливом соціально-політичних, правових і культурних факторів, що діяли протягом довгого часу на території України, частина національних прізвищевих ознак зникла, а їхня структура спотворювалася, і натомість вкорінювалися інонаціональні риси. Часто це відбувалося внаслідок низького професіоналізму, некомпетентності, низької культури службових працівників. Це призвело до спотворення прізвищ у юридичних документах, а під їхнім впливом і у повсякденному вживанні: українські прізвища трансформувалися в російськомовні еквіваленти (*Амельченко*), перебудовувалися за російськими моделями (*Бельченко*), передавалися за російськими фонетичними зразками (*Багатіренко*), утворювалися від російських лексем (*Васічкіна*), перекладалися російською мовою (*Воробей*), формувалися за допомогою російських суфіксів (*Верховніна*)... [1, 4].

Виклад основного матеріалу. Микола Гвоздь у статті «Своє – краще. І не тому, що воно своє, а тому що такі краще» констатує, що «Деформації справді різноманітні: є zdeформовані кореневі морфеми, неукраїнські суфікси, порушення законів словотвору, відхилення від правописних та орфоепічних норм та ін.» і подає приклади, дібрані з періодики, як-от: «*Кліменко, Долінчук, Літвіненко, Кісіль, Кісілевич, Полещук, Руднік, Павлік, Полторадядька...* Словотвірна основа в них прозора: *Клим, долина, литвин, кисіль, полищук, півтора*, невластивий нашій мові й суфікс **-ік**. А скільки наших хлопців йшли в советську армію як **Кім, Баран, Зуб!** Йшов **Гаврилів**, а вернувся **Гаврилов**, був **Швець**, а став **Шевцов** (хоч є рос. *сапожник*), з'явився **Чумаков** (хоч *чумак* – реалія української культури), був **Стрільців**, а після закінчення школи став **Стрельцов**, був **Передрій**, а новонароджену дитину зареєстрували вже **Передресв**. Бо, мовляв, так уже «по-городському, а не по-сільському». Прізвище моєї знайомої **Горинь** легко переробили на **Горіна**. І таких прикладів безліч...» [2, 12].

На шпальтах української періодики та різножанрової літератури за роки суверенної України з'явилися публікації журналістів, письменників, педагогів, у яких йдеться мова не тільки про суто деформацію прізвищ, але й про те, що спричинило її. Яскравим прикладом репресивної зміни прізвищ українців-патріотів є нарис Миколи Хрієнка «Дивна планата» Колима»:

... «1942 року після закінчення військового училища Василь Діхтяренко (тоді ще Діхтяренко) потрапив під Сталінград. Туди, де плавився камінь і горіла земля... Коли ж його взвод опинився в оточенні, вистріляв усі набої, останній лишив для себе, але не втримався і випустив його у фашистського офіцера... Були полон, втеча, арешт, роботи в Німеччині, потім Італії. У Венеції познайомився Діхтяренко з місцевим антифашистом Ораціо Джуство, який знав російську мову, і разом із кількома земляками став підпільником.

У 1945-му в лавах партизан-гарібальдійців з автоматами йшли шестеро наших співвітчизників. І ось на знімку вони з Ораціо Джуство на майдані Венеції – усміхнені визволителі! Усі шестеро отримали титул «**Почесний громадянин Венеції**» і могли залишитися там жити. Але Діхтяренка тягло додому. А вдома він отримав 10 років в'язниці за те, що потрапив у полон, перебував на окупованій території й визволяв капіталістичну Італію. Магадан, Колимська траса, шахта. За півроку з першого складу його бригади лишилася половина. Та Діхтяренкові все ж пощастило. Через чотири роки, коли він уже помирав, йому замінили каторгу на шість років заслання. Після відбуття цього терміну робили паспорт

у райцентрі Ягідне, і чиновник написав у документі ”*Дегтяренко*“. Додав: «*Будеш много говорить, еще червонец отвалим...*» [12, 8].

Співзвучне з цим й гірке зізнання нашого сучасника про долю репресованого батька, який удостоївся посмертної зміни прізвища: «*Лише в 1957 році нам повідомили, що батько був розстріляний зразу після арешту в 1938 році, посмертно реабілітований. Мовляв Смирнського П.П. (правильно **Смірінський** – А.П.) визнано невинним, в 1938 безпідставно репресований. З тих пір багато літ минуло, але біль так і не проходить*».

Юрій Смірінський (таке моє прізвище) викладач профтехучилища № 38 м. Запоріжжя [10, 135].

«Головні причини, які зумовили таке трагічне явище, – зазначає Володимир Панченко – назвати неважко. Голодомор 1932-1933 рр., який став можливим в умовах тодішнього єдиного економічного простору. Сталінські репресії, розмах яких особливо вражає, коли йдеться про долю українців. Війна. Повоєнний голод. Ефкт «демографічної смерті» (під час Голодоморів, війни та репресій загинули мільйони молодих українців, які не встигли народити нащадків). Не варто скидати з рахунку й асиміляцію та страх: чимало українців з волі-неволі «стали» в ті похмурі часи росіянами...» [6, 10].

Показовим у цьому плані є особистий підхід носіїв не тільки українських прізвищ, але й інших етносів щодо самозбереження в тривожні часи лихоліття: «Народився Юрій Шевельов у Харкові 17 грудня на сконі 1908 року. Батьки – нащадки шляхетних московських родин етнічних німців. Батько Володимир Шнайдер, армійський генерал-майор, у зв’язку з початком Першої світової війни домігся дозволу царя Миколи II і змінив прізвище на *Шевельов*. Мати Варвара *Медер*, щоби унеможливити перевірку соціального походження органами більшовицької влади, виправила в документах і місце народження сина на м. Ломжу (Польща). Будучи чистокровним німцем, він зробив свідомий вибір: став українцем – і не зрадив його жодного разу». [с. 14]. Так само мусила рятуватися від радянських енкеведистів і *Марія Шухевич*, взявши дівоче прізвище *Березинська*, а не Шухевич, а потім – *Березанська*. І таких випадків самозбереження можна наводити досить багато.

Українцям у цій репресивно-асимілятивній системі набагато тяжче доводилося відстоювати не тільки чистоту родинного прізвища, а й право бути українцем. Про це досить докладно подано в книзі спогадів «Тиха війна Рената Польового». Автор-упорядник Роман Коваль, де є такі розділи: «Листування кубанської козачки Віри Польової із владою,

яка переписала її на російську», «Примусом та обманом – з українців в росіяни» та ін. [11, 3]. Тут доречно пригадати реакцію правоохоронних органів на паспортні вимоги заслуженого майстра спорту СРСР (1945), чемпіона світу з боротьби Івана Піддубного – не спотворювати його прізвище і національну приналежність, за що мусив розплатитися власним життям.

Цікаві знахідки дослідників з біографії нашої славетної співачки Оксани Петрусенко теж є багато в чому повчальними: «У всіх енциклопедіях зазначалося, що народилася вона за старим стилем 5-го, а за новим – 17 (18) лютого 1900 року в селищі Балаклія на Харківщині. Але М. Кагарлицький, здолавши чималий шлях пошуків, віднайшов метричну довідку і через 62 роки по смерті Петрусенко з'ясував: народилася вона таки в Севастополі, там збігли дитинство та юність. Чому це приховувала? Письменник стверджує: під час першої декади української літератури й мистецтва в Москві у березні 1936 року співачка зійшла на високий п'єдестал визнання, була нагороджена почесним орденом «Знак пошани» й удостоєна звання заслуженої артистки республіки. Про неї пішла слава по всьому СРСР. Ось тоді й озвались у серці почуття національної гідності й усвідомлення того, що вона – дочка українського народу, яку виховали корифеї театру – Панас Саксаганський, Марія Заньковецька, Іван Сагатівський, Катерина Лучицька й благословили своїм талантом служити рідному народові. І після заключного концерту в Колонному залі спілок, даючи інтерв'ю кореспондентові, Петрусенко назвала місцем свого народження Балаклію, звідки походив батько, селянин-українець Андрій **Бородавка**, і таким чином підтвердила свою українськість (мати, Марія Кулешова, була з Орловщини). Нині маємо точні архівні дані: «*Ксенія Андріївна Бородавкіна* – Оксана Андріївна Петрусенко народилася 24 січня (5 лютого) 1900 року в Севастополі» [7, 9].

І «відвалювали» чиновники панівної імперії в українських прізвищах національне коріння, асимілюючи всіма способами на російський лад не тільки простого люду, але й вельми талановитого. Володимир Сергієнко в книзі «Що дала Україна світові» засвідчує: «Мало хто знає, скажімо, про творця багатоступеневого турбобура **Петра Шумила** (14.06.1901 – 1942), котрого переписали в радянські часи на *Шумілова*. Уроженець Бобринця на нинішній Кіровоградщині став одним з найвідоміших у минулому столітті учених у світі у галузі науки про нафту й техніку її добування» [8, 88]. Анатолій Дімаров у своїх спогадах зізнавався про те, як через більшовицьке переслідування родини він втратив батькове прізвище **Гарасюта**. «Думаєте, у Гарасюти літературна доля склалася б

ліпше? Та за одне тільки прізвище розіп'яли б!» – згадував він [3, 1]. А з давнього роду миргородського полковника **Мережки** ввійшов у історію російської культури російський письменник і філософ *Дмитро Мережковський* (1865-1941) [5, 10].

Тема деформації українських прізвищ знайшла відтворення також і в поетичних творах майстрів художнього слова:

ВАНЯ САЛО

*Жив на батьківській землі
Ваня Сало у селі.
Прадід – Сало, батько – Сало.
І його усі так звали.
По війні, як стало тихо,
до столиці він поїхав,
став начальником в конторі,
жив, неначе риба в морі,
і приїхав у село
вже не **Сáло**, а Салó.
Хтось покличе його: – **Сáло!**
А йому, немов заклало.
Ще й образиться, дивись:
-Я не той, що був колись.
Став бундючний, як індик.
Перевівся чоловік.
Заведи лише розмову,
Прізвище калічить, мову.
Та проте, як чарку вмаже,
Не салó, а сáло каже. [9, 43]*

У словниках антропонімів української мови та інших писемних джерелах зафіксовані такі деформаційні явища:

а) у системі в о к а л і з м у [**а**, **е**] замість нормативного [**о**]: *Аладько, Алєйнік, Амельченко, Алексєєнко, Барцевський, Черногуз* та ін.;

б) [**е**], [**є**], [**о**] замість [**і**]: *Рябейчук, Бєлодєд, Дєдушенко, Сєроштан, Нєздоймінога* або навпаки – *Стіценко*;

в) [**е**] замість [**и**]: *Піцємуха*;

г) [**і**] замість [**и,о**]: *Господідай, Кривошанка, Прішляк, Прідібайло, Семіног, Ціцька; Подопрігора, Поддубний*;

д) випадні [**і,о**]: *Карнабїда – Карнабда, Пєсиголовєць – Пєсіглавєць*.

У системі к о н с о н а н т и з м у такі явища трапляються рідше:

а) [**н**] замість [**м**]: *Ніколенко, Ніколаєнко, Ніколайчук, Нікітенко, Нікітєнко, Нікітчук*;

в) [л] замість [в]: *Гоніволк, Убейволк, Долгошапка, Полторабатська, Полторакожуха;*

г) [сч] замість [щ]: *Счастлівець, Безсчастний.*

Серед морфологічних припарувань до норм російської мови виділяються флексійні та суфіксальні форми на **-ой, -ін, -ов**: *Козодой, Цаберабой, Гречишків – Гречишкін, Живодер – Живодьор – Живодьоров, Борцов, Чабаненков, Чоботарьов* та ін.

Висновки. Безсумнівно, що такі мовні покручі в українській антропоніміці необхідно ліквідувати зусиллями педагогів і всієї когорти українських ономастів, щоб їх носії не говорили: «*А в мене в паспорті так написано*», а достеменно знали походження свого прізвища й оберегали цей духовний скарб свого родоводу з покоління в покоління в достеменній орфоєпії та орфографії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Горпинич В.О. Прізвища степової України. Словник / В.О.Горпинич; Наук. видання. – Дніпропетровськ: ДДУ, 2000. – 408 с.
2. Гвоздь Микола. Своє – краще. І не тому, що воно своє, а тому, що такі краще / Микола Гвоздь // Українське слово. – 2005. – 2-8 листопада. – С. 12.
3. Зубков Микола. Патріарх української філології / Микола Зубков // Українське слово. – 2013, № 4. – 23-29 січня.
4. Каштелян О. М. Словозмінна парадигма українських прізвищ: автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 "Українська мова" / Олена Миколаївна Каштелян; Кіровоград. нац. пед. ун-т ім. В.Винниченка. – Кіровоград, 2010. – 20 с.
5. Наша віра, 2002, № 2, лютий.
6. Панченко Володимир. Нас могло бути більше... / Володимир Панченко // Українське слово. – 2003, ч. 51. – 18-24 грудня.
7. Поклад Наталка. Вознесіння Оксани Петрусенко. Донька селянина-українця Андрія Бородавки / Наталка Поклад // Українське слово, 2012, № 8. – 22-28 лютого.
8. Сергієнко Володимир. Що дала Україна світові / Володимир Сергієнко; Видання 2-ге, доп. – К.: ПП Сергійчук М.І. – 2008.
9. Сіренко Володимир. Регіт на палі : Гумор і сатира. – Дніпропетровськ : Поліграфіст, 2003.
10. Спокута. – Запоріжжя, 1999. – Вип. 1.
11. Страшенко Ольга. Чесно служив нещці-Україні / Шлях перемоги, 2011, № 52. – 28 грудня.
12. Хрієнко Микола. «Дивна планета» Колима / Микола Хрієнко // Українське слово. – 2010. – № 37. 15-21 вересня. – С. 8.

REFERENCES

1. Horpynych V.O. Prizvyshcha stepovoi Ukrainy. Slovnyk / V.O.Horpynych; Nauk. vydannia. – Dnipropetrovsk: DDU, 2000. – 408 s.

2. Hvozď Mykola. Svoie – krashche. I ne tomu, shcho vono svoie, a tomu, shcho taky krashche / Mykola Hvozď // *Ukrainske slovo*. – 2005. – 2-8 lystopada. – S. 12.
3. Zubkov Mykola. Patriarkh ukrainskoi filolohii / Mykola Zubkov // *Ukrainske slovo*. – 2013, № 4. – 23-29 sichnia.
4. Kashtelian O. M. Slovozmynna paradyhma ukrainskykh prizvyshch: avtoref. dys. ...kand.. filol. nauk: 10.02.01 "Ukrainska mova" / Olena Mykolaivna Kashtelian; Kirovohrad. nats. ped. un-t im. V.Vynnychenka. – Kirovohrad, 2010. – 20 s.
5. *Nasha vira*, 2002, № 2, liutyi.
6. Panchenko Volodymyr. Nas mohlo buty bilshhe... / Volodymyr Panchenko // *Ukrainske slovo*. – 2003, ch. 51. – 18-24 hrudnia.
7. Poklad Natalka. Voznesinnia Oksany Petrusenko. Donka selianyina-ukraintsia Andriia Borodavky / Natalka Poklad // *Ukrainske slovo*, 2012, № 8. – 22-28 liutoho.
8. Serhiienko Volodymyr. Shcho dala Ukraina svitovi / Volodymyr Serhiienko; Vydannia 2-he, dop. – K. : PP Serhiichuk M.I. – 2008.
9. Sirenko Volodymyr. Rehit na pali : Humor i satyra. – Dnipropetrovsk: Polihrafist, 2003.
10. *Spokuta*. – Zaporizhzhia, 1999. – Vyp. 1.
11. Strashenko Olha. Chesno sluzhiv nentsi-Ukraini / Shliakh peremohy, 2011, № 52. – 28 hrudnia.
12. Khriienko Mykola. «Dyvna planata» Kolyma / Mykola Khriienko // *Ukrainske slovo*. – 2010. - № 37. 15-21 veresnia. – S. 8.

УДК 811.161.2'373.611

Галина ПРИСТАЙ,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри порівняльної педагогіки та методики викладання іноземних мов Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) hprystai@gmail.com

Богдан ПРИСТАЙ,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)

МОРФОНОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД ПРИКМЕТНИКІВ ІЗ ВЕРШИНАМИНА -г(ий), -к(ий), -х(ий)

У статті проаналізовано словотвірні гнізда прикметників на -г(ий), к(ий), -х(ий) з погляду морфології: здійснено формально-граматичну характеристику вершинних слів, описано морфемну будову мотивувальних основ і дериваційних суфіксів, проаналізовано структуру контактних зон, схарактеризовано морфологічні позиції та описано базові морфологічні модифікації, які маркують відприкметникові деривати.

Ключові слова: морфологічні трансформації, словотвірне гніздо, перехід-на палаталізація, нарізання суфікса, чергування наголосу.

Лит. 8.

Halyna PRYSTAJ,

Candidate of Philological Sciences, Assistant Professor, Department of Comparative Pedagogy and Methods of Teaching Foreign Languages, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) hprystai@gmail.com

Bohdan PRYSTAJ,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of Ukrainian language, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych)

MORPHONOLOGICAL PARAMETERS OF WORDBUILDING NEST OF ADJECTIVES FROM THE TOP ON -г(ий) -к(ий) -х(ий)

In the article the wordbuilding nests of adjectives -г(ий), -к(ий) -х(ий) in terms morphonology are analyzed: formal-grammatical characteristics of vertex words is

Пристай Г., Пристай Б. Морфологічні параметри словотвірних гнізд...

made, morphemic structure reasoning basis and derivative suffixes is described, the structure of the contact zones is analyzed, morphonological positions are characterized, basic morphonological modifications that mark derivatives are described.

Key words: *morphonological transformation, wordbuilding nest, transitional palatalization, increase the suffix, alternating stress.*

Ref. 8.

Галина ПРИСТАЙ,

кандидат филологических наук, доцент кафедры сравнительной педагогики и методики преподавания иностранных языков Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) hprystai@gmail.com

Богдан ПРИСТАЙ,

кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч)

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗД ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ С ВЕРШИНЫ НА -г(ий), -к(ий), -х(ий)

В статье проанализированы словообразовательные гнезда прилагательных на -г (ый), -к(ий), -х(ий) с точки зрения морфонологии: осуществлено формально-грамматическую характеристику вершинных слов, описано морфемное строение мотивировочных основ и деривационных суффиксов, проанализирована структура контактных зон, охарактеризовано морфонологические позиции и описаны базовые морфонологические модификации, маркирующие дериваты от имен прилагательных.

Ключевые слова: *морфонологические трансформации, словообразовательное гнездо, переходная палатализация, наращивание суффикса, чередование ударения.*

Лит. 8.

Постановка проблеми. Морфологічні явища, супутні словотворенню, стимулюють зміни формального вияву морфемного складу деривативів. Ретельне вивчення функціональної значущості морфологічних перетворень допоможе з'ясувати особливості вияву та їхню роль у структуруванні й групуванні словотвірних гнізд різних морфологічних класів, спрогнозувати структуру потенційних похідних, окреслити національні риси української номінації.

Аналіз досліджень. У працях Р. Аванесова, С. Бернштейна, Я. Боасака, Л. Блумфілда, Т. Булігіної, Д. Ворта, В. Дресслера, О. Земської,

О. Ісаченка, В. Касевича, Р. Лясковського, Г. Нешименко, А. Поліванової, Р. Якобсона знаходимо теоретичне осмислення результатів аналізу морфонологічних систем слов'янських, германських, балканських мов. В україністиці є окремі праці, присвячені розглядові словотвірної та словозмінної морфонології, зокрема на матеріалі відіменникових словотвірних гнізд (М. Федурко), віддієслівних і відіменникових похідних (М. Кравченко, І. Демешко), у системі іменника (Л. Кондакова), прикметника (Л. Асіїв, І. Савченко), на основі іменникової та дієслівної словозміни (Л. Комарова, І. Козленко), у словозміні та словотворі староукраїнської мови другої половини XVI-XVIII ст. (Н. Русаченко).

Мета статті. Мета пропонованої розвідки – описати і детально проаналізувати морфонологічні модифікації, релевантні для словотвірних гнізд прикметників із вершиною на – *z(ий)*, –*k(ий)*, –*x(ий)*. Із поставленої мети випливають такі завдання: 1) з'ясувати морфонологічну структуру дериваційних морфем – основ і суфіксів; 2) проаналізувати морфонологічно важливі ознаки прикметникових коренів та поєднаних з ними афіксальних морфем; 3) вивчити умови виникнення й схарактеризувати морфонологічні позиції, властиві обстежуваним словотвірним гніздам прикметників; 4) описати морфонологічні зміни, що характеризують деад'єктиви усіх морфологічних блоків словотвірних парадигм I-ого ступеня похідності.

Виклад основного матеріалу. Основу аналізованого типу становлять 22 відприкметникові словотвірні гнізда (далі – СГ) з вершинами-ад'єктивами на одиничну тверду морфону *{z}*, *{k}*, *{x}* (*дорогий*, *строгий*, *пологий*, *тугий*, *убогий*, *муругий*, *благий*, *м'який*, *дикий*, *глухий*, *лихий*, *плохий*, *тихий*), на сполуку консонантів *{tx}*, *{pɣ}*, *{βg}*, *{sk}*, *{tɕ}*, *{mk}* (*ветхий*, *мургий*, *довгий*, *плаский*, *плоский*, *ветхий*, *хуткий*, *стрімкий*, *плиткий*). Це слова з одно- чи двоскладовим коренем, вокальну позицію у контактній зоні яких заступають голосні морфонеми *{u}* (*дикий*), *{y}* (*глухий*), *{o}* (*строгий*), *{a}* (*благий*), *{e}* (*ветхий*).

Лексикографічні джерела не реєструють прикметників з основою на –*t(ий)*. Але у похідних прикметникового СГ „*мургий*” 'нечистої брудної масті' [2, с. 536] у фіналі основи засвідчено консонантну морфону *{r}*: діал. *мурга́тий*, *мурга* 'чорний вил', *мурга́ня*, *мурга́ша* 'кличка вівці', *Мургу́ца* 'кличка корови' [4, с. 536–537]. У південно-західному діалекті побутують лексеми *мург(ий)* (с. Жуків, Золочівського р-ну Львівської обл.), *мурга* 'непривітна людина' [8, с. 178]. Етимологічний словник засвідчує, що кінцевий приголосний основи ад'єктива *мург(ий)* у слов'янських мовах – морфонема *{g}* (український відповідник *{r}*), пор. п. *murgaty* 'з чорною головою', *murga* 'вил з темною головою і

шиєю'; ч. *murgastý* 'смугастий'. Топонім *Мурга/ Murga* (назва села) зафіксовано в Болгарії.

Особливістю аналізованих гнізд є те, що задньоязикові приголосні фонемі /z/, /k/, /x/ у позиціях пом'якшення формують фонологічну опозицію й реалізуються альтернантами /ж/, /ч/, /ш/ (*дорогий* → *дорожне-ча*, *убогий* → *убожество*, *дикий* → *дичавити*, *глухий* → *глуш*, *сухий* → *сушарка*). Кореневі морфемі репрезентовані в цих похідних морфами *тих-* і *тиш-*, *дорог-* і *дорож-*, *туг-* і *туж-*, *полог-* і *полож-*, *благ-* і *блаж-*, *дик-* і *дич-*, *сух-*, *сох-* і *сах-*, *суш-*, *ветх-* і *вети-*, *метк-* і *метч-*, *хутк-* і *хутч-*, *лих-* і *лиш-*, *плох-*, *пліх-* і *плош-*, *глух-* і *глуш-*, що постали внаслідок дії морфологічних правил палаталізації та чергування голосних. У зоні дії правил словотвірної морфології можливі альтернанти /з'/, /ц'/, /с'/, закріплені за позиціями палаталізації, в системі словозміни, наприклад: *довгий* → *невдовзі*.

Словотвірні гнізда характеризуються активністю до III-ого дериваційного кроку. Словотвірна парадигма I-ого ступеня прикметникового блоку залучає до творення похідних такі суфікси: 1) емоційно-оцінні: **-еньк-**, **-есеньк-**, **-ісіньк-**, **-ісічк-** (*тих(ий)* → *тих-еньк(ий)*, *тих-есеньк(ий)*, *тих-ісіньк(ий)*, *тих-ісічк(ий)*; *благ(ий)* → *благ-еньк(ий)*; *туг(ий)* → *туг-еньк(ий)*, *туг-ісіньк(ий)*; *дорог(ий)* → *дорог-есеньк(ий)*, *дорог-ісіньк(ий)*; *м'як(ий)* → *м'як-есеньк(ий)*); 2) безвідносної міри якості предмета: **-ав-**, **-аст-**, **-уват-**, **-оват-**, **-овит-** (*довг(ий)* → *довг-ав(ий)*, *довг-аст(ий)*, *довг-уват(ий)*; *мург(ий)* → *мург-ав(ий)*, *мург-аст(ий)*; *плох(ий)* → *плох-овит(ий)*, *плох-уват(ий)*; *лих(ий)* → *лих-оват(ий)*, *лих-уват(ий)*; *дик(ий)* → *дик-уват(ий)*), у тому числі їхні варіанти, нарощені субморфами **-орл'**, **-оц'**, **-ан'** (*сух(ий)* → *сух-орл/яв(ий)*, *сух-оц/ав(ий)*; *мург(ий)* → *мург-ан/ист(ий)*); 3) високого ступеня вияву ознаки: **-езн-**, **-ел/езн-**, **-енн-**, **-ов/енн-** (*довг(ий)* → *довж-езн(ий)*, *довж-ел/езн(ий)*, *довж-енн(ий)*; *дик(ий)* → *дик-ов/енн(ий)*; *благ(ий)* → *блаж-енн(ий)*); 4) компаративні морфи: **-ш-**, **-іш-** (*лих(ий)* → *лих-іш(ий)*; *плох(ий)* → розм. *плох-іш(ий)*; *туг(ий)* → *туг-ш(ий)*, *туг-іш(ий)*; *убог(ий)* → *убог-іш(ий)*; *дорог(ий)* → *дорож-ч(ий)*, *хутк(ий)* → *хутч-іш(ий)*).

Чисельно більше розбудований субстантивний блок. Його формують іменники з суфіксальними морфами на позначення: 1) особи **-ач-**, **-ун-**, **-он'**, **-ак-**, **-ар-**, **-уз-**, **-ух-**, **-ій-**, **-ан'**, **-ман** (*лих(ий)* → *лих-ач*, *лих-ун*; *глух(ий)* → *глуш-ман*, *глух-ан(я)*, *глух-ар*; *тих(ий)* → *тих-он(я)*; *дик(ий)* → *дич-ак*, *дик-ар*, *дик-ун*, *дик-ух(а)*; *мург(ий)* → діал. *мург-ій*, *мург-(а)*, *мург-ан(я)* 'кличка вівці'; *довг(ий)* → *довг-ань*, *довг-ач*), 2) узагальнених та абстрактних назв **-ість-**, **-от-**, **-ут-**, **-інь-**, **-ин-**, **-є/ств-**, **-б-**, **-н'** **-неч-**, **-нет-**, **-от'** (*плох(ий)* → *плох-ість*, *плох-ут(а)*; *ветх(ий)* →

ветх-ість; *лих(ий)* → *лих-от(а)*; *глух(ий)* → *глуш*, *глуш-інь*; *дик(ий)* → *дич-ин(а)*, *дик-ов/ин(а)*, *дич-ав/ин(а)*; *строг(ий)* → *строг-ість*, *строг-от(а)*; *убог(ий)* → *убож-є/ств(о)*; *дорог(ий)* → *дорож-б(а)*, *дорож-н(я)*, *дорож-неч(а)*, *дорож-нет(а)*; *м'як(ий)* → *м'як-оть*. Зафіксовано субстантиви з субморфемізованими суфіксами **-ов/ань**, **-овиц/ин-**, **-ов/ин-**, **-ав/ин-**, **-ар/к(а)**, **-ім/к(а)** (*лих(ий)* → *лих-овань* 'коханець, волоцюга' [4, с. 249], *лих-овиц/ин(а)*; *дик(ий)* → *дик-ов/ин(а)*, *дич-ав/ин(а)*; *сух(ий)* → *суш-ар/к(а)*, *сух-ім/к(а)*).

Дієслівний блок представлений в усіх СГ похідними зі словотвірними афіксами **-і-**, **-и-**, **-а-**, **-ува-**, **-ну-** (*глух(ий)* → *глуш-і-ти*, *глуш-и-ти*, *глух-ну-ти*; *тих(ий)* → *тих-ну-ти*; *лих(ий)* → *лих-ува-ти*; *ветх(ий)* → *ветш-а-ти*; *плох(ий)* → *плох-ува-ти*; *сух(ий)* → *суш-и-ти*, *сох-ну-ти*; *туг(ий)* → *туж-и-ти-ся*; *дорог(ий)* → *дорож-и-ти*; *убог(ий)* → *убож-і-ти*; *дик(ий)* → *дич-і-ти*; *м'як(ий)* → *м'як-ну-ти*; *благ(ий)* → *блаж-и-ти-ся*, *благ-ува-ти*). Ці дериваційні засоби часом виступають складниками конфіксів **с-...-и-**, **с-...-а**, **с-...-ува-**, **об-...-і-** (*тих(ий)* → *с-тиш-и-ти*, *с-тих-а-ти*, *с-тиш-ува-тися*; *ветхий* → *об-ветш-і-ти*).

Адвербіальний блок презентують в основному похідні з суфіксами **-о / -є**, **-ій** (*стрѳг(ий)* → *стрѳг-о*; *убѳг(ий)* → *убѳг-о*; *дѳвг(ий)* → *дѳвг-о*; *хутк(ий)* → *хутч-є*, *хутч-ій*, *метк(ий)* → *метч-ій*). Наявні також прислівники, утворені конфіксальним способом (*довг(ий)* → *нев-довз-і*, *наз-довж*, *впро-довж*, *з-довж*, *у-довж-ки*, *уз-довж*; *туг(ий)* → *су-туж*, *с-туг-а*, *су-туг-а*).

Морфологічна позиція сприяє встановленню правил розміщення й функціонування фонем у морфонемах і субморфемах, морфонема і субморфем у морфемах і мотивує принципи їхнього пристосування в морфемній структурі деривата. Як засвідчив фактичний матеріал, деад'єктиви І-ого ступеня похідності потрапляють у морфологічні позиції перехідної палаталізації приголосних фонем, нарощення (субморфемізації) суфікса, акцентні морфологічні позиції.

За перехідної палаталізації прикметникові основи виступають „об'єктами” позицій палаталізації й зазнають альтернації глоткової / задньоязикових приголосних фонем з передньоязиковими шиплячими: **г//ж**, **к//ч**, **х//ш** (прикметник **м'який** формально належить до аналізованого типу слів, проте його основа цією трансформацією не маркована). Наприклад, *дїк(ий)* → *дич*, *дїч-к(а)*; *благ(ий)* → *блаж-н(ий)*; *тіх(ий)* → *тіш-а*, *с-тіш-и-ти*, *стіш-ува-ти-ся*; *дѳвг(ий)* → *з-довж*, *впро-дѳвж*, *упо-дѳвж*.

За відприкметникового словотворення рух наголосу фіксується в протиставленні твірному й похідного відповідно до якості суфікса-де-

риватора. Тому наголос – суперсегментна фонема [6, 175] – допоміжний морфологічний засіб, який супроводжує афіксацію переміщенням наголосу на суфікс (в прикметниковому, субстантивному, дієслівному блоках): *дорог(ій)* → *дорог-éньк(ий)*, *дорог-éсеньк(ий)*, *дорог-і́сіньк(ий)*, *дорог-ува́т(ий)*, *дорог-отóв(а)*; *муру́г(ий)* → *муруг-ова́т(ий)*; *му́рг(ий)* → діал. *мург-а́ст(ий)*, *мург-а́в(ий)*, *мург-а́т(ий)*, *мург-у́р(ий)* [4, 539]; *туг(ій)* → *туг-éньк(ий)*, *туг-éсеньк(ий)*, *туг-і́ш(ий)*, *туг-і́сіньк(ий)*, *туг-ува́т(ий)*; *ді́к(ий)* → *дик-ува́т(ий)*, *дик-а́р*, *дик-у́н*, *дик-у́х(а)*; *м'я́к(ій)* → *м'як-éньк(ий)*, *м'як-éсеньк(ий)*; *благ(ій)* → *благ-éньк(ий)*, *благ-ува́т(ий)*, *благ-ува́-ти*; *до́вг(ий)* → *довг-а́в(ий)*, *довг-а́ст(ий)*, *довг-éньк(ий)*, *довг-ова́т(ий)*, *довг-ува́т(ий)*, *довг-а́ч*; *стро́г(ий)* → *строг-а́ч*, *строг-от(а́)*; *лих(ій)* → *лих-ова́т(ий)*, *лих-éньк(ий)*, *лих-а́ч*, *лих-ува́-ти*; *ти́х(ий)* → *тих-éсеньк(ий)*, *тих-і́сіньк(ий)*, *тих-і́ш(ий)*, *тих-і́зм*, *тих-о́н(я)*, *с-тих-а́-ти*, *тих-це́м*; *сух(ій)* → *сух-і́ш(ий)*, *сух-ува́т(ий)*, *сух-а́р*, *сух-о́т(и)*; *плох(ій)* → *плох-éньк(ий)*, *плох-у́т(а)* 'несмілива людина' [7]; на основу (в дієслівному та прикметниковому блоках): *дорог(ій)* → *до́рог-о*; *туг(ій)* → *ту́г-ш(ий)*, *ту́г-ість*, *ту́г-о*, *с-ту́г-а*, *су-ту́г-а*; *м'я́к(ій)* → *м'я́к-ш(ий)*, *м'я́к-ість*, *м'я́к-іть*, *м'я́к-ну-ти*; *благ(ій)* → *бла́г-ість*, *лих(ій)* → *лі́х-(о)*, *з-лі́х-а*, *досто-лі́х-а*; *глух(ій)* → *глу́х-ну-ти*, *глу́х-о*; *сух(ій)* → *су́х-ість*, *до-су́х-а*; рідше – зсувом на флексію (в іменниковому блоці): *до́вг(ий)* → *довг-от(а́)*.

У деад'ективному словотворчому акті можливе накладання морфологічних позицій. Скажімо, згадані морфологічні позиції детермінують морфологічні трансформації у структурі деад'ективів:

- *сух(ій)* → *суш-ня́к*, *суш-ні́к*; *глух(ій)* → *глуш-ма́к*, *глуш-ма́н*, *глуш-і́нь*, *глуш-і́-ти*, *глуш-і́-ти*; *плох(ій)* → *плош-а́-ти*;
- *дорог(ій)* → *доро́ж-ч(ий)*; *туг(ій)* → *су-ту́ж*; *сух(ій)* → *суш*, *су́ш(а)*, *су́ш-к(а)*; *глух(ій)* → *глуш*;
- *дорог(ій)* → *доро́ж-б(а́)*, *доро́ж-н'(а́)*; *ді́к(ий)* → *дич-ин(а́)*, діал. *дич-к(о́)* 'дикий кінь' [3, с. 69]; *до́вг(ий)* → *дов́ж-ин(а́)*.

Нарощення (субморфемізація) суфіксальних морфем в проаналізованих дериватах детермінує палаталізацію (*убо́г(ий)* → *убо́ж-е/ств(о)*), чергування наголосу (*дорог(ій)* → *дорог-от/ов(а)*; *му́рг(ий)* → *мург-ан/іст(ий)*; *м'я́к(ій)* → *м'я́к-ш/і́-ти*; *до́вг(ий)* → *довг-ун/е́ць*; *ді́к(ий)* → *дик-ов/éнн(ий)*, *дик-ов/ин(а)*; *сух(ій)* → *сух-ор/ля́в(ий)*, *сух-ош/а́в(ий)*, *сух-і́т/к(а)*; *лих(ій)* → *лих-ов/а́н-е́ць*, *лих-ов/ш/і́н(а)*) чи стимулює поєднання цих перетворень (*ді́к(ий)* → *дич-а́в/ин(а)*; *глух(ій)* → *глуш-о́в/ин(а)* 'глуш'; *сух(ій)* → *суш-а́р/к(а)*, *сух-і́т/к(а)*; *благ(ій)* → *бла́ж-éн/ств(о)*).

До обстежуваного морфологічного типу належать гнізда прикметників „*плаский*” і „*пло́ский*”, вершини яких мають однакове

лексичне значення 'який не має заглиблень і підвишень на поверхні, з рівною поверхнею' [1, с. 799]. Утворені ними СГ відрізняються наборами словотворчих суфіксів, проте близькі за своїми морфологічними характеристиками, адже марковані тими трансформаціями: альтернація наголосу на суфіксі (*пласк(ій) → пласк-увát(ий), пласк-іш(ий); плóск(ий) → плоск-át(ий), плоск-áль*), на основу (*пласк(ій) → пласк 'плоскість', плáск-ість, плáск-о*). У дериваційних процесах вказані вершини піддаються перехідному пом'якшенню (консонантний комплекс /ск/ змінюється на /шч/): *плóск(ий) → плóщ-(а), плóщ-ик 'ячмінь'* [5, 452]. Зазвичай такі перетворення взаємодіють з альтернацією наголосу на суфіксі (*пласк(ій) → плащ-ін(а) 'місце на річці, куди вода наносить пісок'* [5, с. 428], *плóск(ий) → площ-іст(ий), площ-іц'(а) 'плотва'*), флексію (*плóск(ий) → площ-ин(á)*), чи основу (*пласк(ій) → роз-плáщ-и-ти 'розплескати, зробити плоским'*).

Висновки. Як бачимо, словотвірні гнізда з непохідними вершинами на тверді морфонеми {з}, {к}, {х} позначені неоднаковою словотвірною й морфологічною активністю. Проте узагальнена морфологічна будова всіх індивідуальних морфологічних структур проаналізованих СГ засвідчує, що морфологічна ідентичність вершинних слів породжує однорідну сукупність морфологічних схем, використаних при творенні похідних. Найпродуктивніші трансформації – альтернація консонантів за м'якістю, переміщення наголосу на суфікс, нарощення суфікса. Перспективами подальших досліджень убачаємо встановлення правил перетворення (моделей), що відображають морфологічні модифікації в словотвірних гніздах із вершиною – непохідним прикметником.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 170 000 слів / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь, ВТФ „Перун”, 2001. – 1440 с.
2. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 3 : Кора – М. – 1989. – 549 с.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 2 : Д – Копці. – 1985. – 572 с.
4. Словник української мови : в 11 т. / [наук. ред. : І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 3 : 3. – 1972. – 741 с.
5. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 4 : Н – П. – 2003. – 653 с.

6. Лопатин В. В. Русская словообразовательная морфемика : проблемы и принципы её описания / В. В. Лопатин. – М. : Наука, 1977. – 315 с.

7. „Словники України” on-line : український лінгвістичний портал [Електронний ресурс]. – 2008. – Режим доступу до словн. : <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> (10.09.2015). – Назва з екрану.

8. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Г. Шило. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с. – (Серія „Діалектологічна скриня”).

REFERENCES

1. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy : 170 000 sliv / [uklad. i holov. red. V. T. Busel]. –К. : Irpin, VTF „Perun”, 2001. – 1440 s.

2. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy : u 7 t. / Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni AN URSSR. К. : Naukova dumka, 1982. – 3 : Kora – М. – 1989. – 549 s.

3. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy : u 7 t. / Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni AN URSSR. – К. : Naukova dumka, 1982. – Т. 2 : D – Koptsi. – 1985. – 572 s.

4. Slovnyk ukrainskoi movy : v 11t. / [nauk. red. : I. K. Bilodid (holova) ta in.]. – К. : Naukova dumka, 1970-1980. – Т. 3 : Z. – 1972. – 741 s.

5. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy : u 7 t. / Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni AN URSSR. – К. : Naukova dumka, 1982. – Т. 4 : N – P. – 2003. – 653 s.

6. Lopatin V. V. Russkaia slovoobrazovatelnaia morfemika : problemy i pryntsypy ee opisaniia / V. V. Lopatyn. – М. : Nauka, 1977. – 315 s.

7. „Sloynyky Ukrainy” on-line : ukrainskyi lnhvistychnyi portal [Elektronnyi resurs]. – 2008. – Rezhym dostupu do slovn. : <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> (10.09.2015). – Nazva z ekranu.

8. Shylo H. Naddnistrianskyi rehionalnyi slovnyk / H. Shylo. – Lviv : Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakovycha NAN Ukrainy, 2008. – 288 s. – (Seriia „Dialektolohichna skrynia”).

УДК 811. 27(477.83)

Алла СМЕРЧКО,

кандидат філологічних наук, професор кафедри світової літератури та славістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) asmerchko@mail.ru

Антон СМЕРЧКО,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської та слов'янської філології Рівненського інституту слов'янознавства (Україна, Рівне)

**СЛОВЕСНІ ОБРАЗИ І СИМВОЛИ,
ЯКІ ФОРМУЮТЬ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ:
ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ
(на матеріалі української, російської та польської мов)**

У статті запропоновано новий підхід до контрастивно-зіставного опису фразеологічних одиниць у словниках – за образно-значеннєвими центрами, репрезентованими як внутрішня форма фразеологізмів. Виділено категоріально-семантичні типи словесних образів і символів, що мотивують фразеологічне значення, визначено їх пізнавально-конотативний потенціал.

Встановлено, що на сучасному етапі інтенсивного розвитку слов'янської фразеології актуальним є опис фразеологічних одиниць у різних словниках і довідниках за асоціативно-тематичними (подібність, суміжність, протилежність) і семантико-тематичними чинниками.

Доведено, що словесні образи і символи як лінгвокультурологічні знаки і як мотивуючий компонент фразеологічного значення, а також як спосіб подання у словнику фразеологічного матеріалу, багаті диференційними ознаками (частотні, нечастотні) і відіграють важливу роль у процесі формування фразеологічних одиниць з різним ступенем ідіоматичності.

Ключові слова: *фразеологізм, фразеологічна одиниця, словесні образи і символи, образно-значеннєвий центр, символічне значення, словникова стаття.*

Лит. 16.

Alla SMERCHKO,

Candidate of Philological Sciences, Professor, Department World Literature and Slavic Studies, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) asmerchko@mail.ru

Anton SMERCHKO,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department Romance and Germanic and Slavic Studies, Rivne Institute of Slavonic (Ukraine, Rivne)

**VERBAL IMAGES AND SYMBOLS THAT FORM
PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE CONTEXT OF
LEXICOGRAPHICAL ARRANGEMENT
(based on Ukrainian, Russian and Polish)**

The article proposes a new approach to contrastive description of phraseological units in dictionaries, namely by imagery-signification centers which are represented as inner form of phraseological units. The categorial and semantic types of verbal images and symbols, which motivate the phraseological meaning, are delimited. Their cognitive and connotative potential is determined.

Established that at the present stage of intensive development of Slavic phraseology important is the description of idioms in different types for dictionaries and associative and thematic (similarity, contiguity, contrast) and semantic-thematic factors.

Proved that verbal images and linguistic and cultural symbols as signs and as motivating component idiomatic meaning, as well as the presentation of the material in the dictionary of idiomatic rich differential features (frequency, not frequency) and play an important role in the formation of idioms with varying degrees idiomatic.

Key words: *idiom, phraseological unit, word images and symbols, imagery and semantic center, symbolic meaning, dictionary entry.*

Ref. 16.

Алла СМЕРЧКО,

кандидат филологических наук, профессор кафедры мировой литературы и славистики Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) asmerchko@mail.ru

Антон СМЕРЧКО

кандидат филологических наук, доцент кафедры романо-германской и славянской филологии Ровенского института славяноведения (Украина, Ровно)

**СЛОВЕСНЫЕ ОБРАЗЫ И СИМВОЛЫ,
ФОРМИРУЮЩИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ:
ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ
(на материале русского, украинского и польского языков)**

В статье предлагается новый подход к контрастивно-сопоставимого описания фразеологических единиц в словарях – за образно-смысловыми центрами, представленными как внутренняя форма фразеологизмов. Выделяются категориально-семантические типы словесных образов и символов, мотивирующие

фразеологическое значение. Определяется их познавательного-конотативный потенциал.

Установлено, что на современном этапе интенсивного развития славянской фразеологии актуально описание фразеологических единиц в разного типа словарях и справочниках за ассоциативно-тематическими (сходство, смежность, противоположность) и семантико-тематическими факторами.

Доказано, что словесные образы и символы как лингвокультурологические знаки и как мотивирующий компонент фразеологического значения, а также как способ представления в словаре фразеологического материала, богатые дифференциальными признаками (частотные, нечастотные) и играют большую роль в процессе формирования фразеологических единиц с различной степенью идиоматичности.

Ключевые слова: фразеологизм, фразеологическая единица, словесные образы и символы, образно-смысловый центр, символическое значение, словарная статья.

Лит. 16.

Постановка проблеми. На сучасному етапі інтенсивного розвитку слов'янської фразеології актуальним є опис фразеологічних одиниць у різного типу словниках і довідниках за асоціативно-тематичними (подібність, суміжність, протилежність) і семантико-тематичними чинниками.

Аналіз досліджень. Серед найсучасніших праць варто виділити фразеологічні розвідки Л.П.Олексієнко «Антологія афоризмів» [1], Е.Борухова «Энциклопедия афоризмов (Мысль в слове)» [2], О.А.Поповой «Кращі прислів'я та приказки українського народу» [5], Агнешки Бернацької «Powszechny Słownik Frazologiczny» [14], Бернадети Бодек, Ренати Бжозовської, Моніки Булави, Аркадіуша Лятушка «Nowy Słownik Frazologiczny» [15]. На особливу увагу заслуговує праця А.П.Ярешенка, В.І.Бездітко, О.В.Козир «Сучасний фразеологічний словник української мови» [13], де є застосований нетрадиційний підхід подання фразеологічного матеріалу, а саме: за опорним словом. Як пишуть автори словника, «принцип укладання має «алфавітно-гніздовий», локальний спосіб розташування досліджуваного фразеологічного матеріалу [13, с.5]. Перспективність і актуальність цього цілком новітнього підходу у галузі фразеології як своєрідного лінгвокультурологічного аналізу мовних одиниць є безперечною. Проте у цьому словнику акцентується лише сам опорний компонент без тлумачення його символічних особливостей і без кваліфікатора категорії, хоча пояснюється зміст фразеологізму з певним стрижневим компонентом і наводяться спорадично (у деяких випадках) необхідні культурологічні відомості. У сучасній фразеологічній практиці бракує довідникових

видань за образно-значеннєвими центрами, тобто за «таким повнозначним компонентом, що виконує смислоутворюючу функцію» [4, 91]. Іншими словами – за образами і символами, репрезентованими як внутрішня форма фразеологічних одиниць, яка завжди у полі зору мовознавців.

Аналіз пізнавально-конотативного потенціалу і символічного змісту образно-значеннєвих компонентів, за якими пропонується опис фразеологічного матеріалу у тлумачному українсько-російсько-польському словнику «Словесні образи і символи, які формують фразеологічні одиниці», складає мету цієї статті. У межах визначеного напрямку фразеографії нами опубліковано низку словникових статей, які цілком обґрунтовано можна розглядати як лінвокультурологічні тексти [7; 8; 9].

Виклад основного матеріалу. Асоціативно-художні форми семантично зв'язаних структур спричинено вербально-образною інтерпретацією концептуальних утворень, що сформувалися у свідомості індивідуума і соціуму. Саме образи й символи, що лежать в їх основі, й виконують смислохарактерологічну функцію, мотивують особливе, фразеологічне значення, фіксуючи таким чином словесні комплекси. Такими образно-значеннєвими центрами (образною основою) виступають субстантиви із символічним значенням, що домінують у фразеологічному масиві (іменники з конкретним або з речовим значенням, або з інформативно-культурологічним змістом, включаючи соматизми, зоолексеми, фітосимволи, антропоніми, теоніми, топоніми), а також колоративи (з переважанням білого і чорного кольорів) і нумеративи (числа), переважно першого десятка.

Адекватні образи і символи можуть формувати фразеологічні одиниці із загальною когнітивною структурою і з однаковим її вербальним втіленням. У цій ієрархії універсальних символів першу позицію займають соматизми як найдавніші форми пізнання і відображення дійсності, як найдавніші одиниці виміру і найдавніші параметри оцінки. Наприклад: *з ніг до голови // с ног до головы // od nóg do głowy, serce nie leży do kogoś // серце (душа) не лежить // nie leży serce do czego / kogo.*

Універсальність символіки нумеративів першого десятку визначена початково самою їхньою природою як вибраних лічильних знаків на основі колективного договору. Пор.: *з першого слова // с первого слова // od pierwszego słowa / wyrazi; одним духом // единым духом // jednym tchem; в третій особі // в третьем лице // od trzeciej osoby; п'ятий рівень небезпеки // п'ятий уровень опасности // piąty stopień /*

poziom zagrożenia та інші. Символіка чисел цього десятку попри свою зовнішню прозорість, багато в чому полісемантична (особливо це стосується числа *один* і його похідних). Завдяки сформованим стереотипам вона зазвичай збігається в різних мовних колективах. Цим визначається подібність низки паралельних фразеологізмів, що виникли незалежно в кожній окремій мові. Що стосується чисел *13* та *666*, то в основі їхніх символічних значень лежить психологічне сприйняття віртуальної дійсності, яке також збігається в багатьох мовних спільнотах. Психологічним сприйняттям навколишньої дійсності визначена і символіка колоративів, зокрема *білого, чорного, червоного, синього, сірого і зеленого*. Символічне значення багатьох власних назв зумовлено їхньою пізнавальною цінністю, культурно-конотативною й історико-культурною значущістю й суспільно-політичним резонансом (останнє стосується переважно топонімів). Адекватність плану змісту (загального фразеологічного значення і мотивуючої ознаки) й плану вираження (компонентного складу) може мати місце в тих випадках, коли стійкі словесні комплекси формуються на базі дуже значущих універсальних символів, таких, як *небо, зірка, вікно, двері, ключ, дах, стіна, камінь, море, крапля, сіль, хліб, вогонь, меч, кінь, пес, чорний, білий* та багатьох інших; включаючи також сюди відомі античні і біблійні образи. Наприклад: *бути на сьомому небі // бать (оказаться, чувствовать себя) на седьмом небе; być na siódmym (dziesiątym) niebie; Вифлеемська зоря (зірка) // Вифлеемская звезда // gwiazda betlejemska; сіль землі // соль земли // sól ziemi; на вагу золота // на вес золота // na wagę złota; камінь спотикання // камень преткновения // kamień potykający; за зачиненими дверима // за закрытыми дверями // przy zamkniętych drzwiach; вікно в Європу // прорубить окно в Европу; стіни мають вуха // стены имеют уши // ściany mają uszy; левова частка // львиная доля // lwia część; троянський кінь // троянський конь // koń trojański; вогнем і мечем // огнем и мечем // ogniem i mieczem; чорна заздрість // черная зависть // czarna zazdrość; їхати на червоне світло // ехать на красный свет // jechać (iść) na czerwone światła* та інші.

Той чи інший соціум оперує фразеологізмами, які концентрують у собі як національно-специфічні, так і загальнолюдські символи.

Як свідчить фактичний матеріал, джерелом багатьох фразеологізмів із загальною когнітивною структурою й адекватним лексико-граматичним складом (у межах нормативного варіювання) є, насамперед, тексти Старого і Нового Заповітів (пор. укр.: *Содом і Гоморра; Силоамська купіль; тридцять срібників*; рос.: *Содом и Гоморра; купель Силоамская; тридцать серебряников*; пол.: *Sodom i Gomora; sadzawka*

Silom / Siloe; judaszowskie srebrniki), а також антична література (укр.: *стріла Амура / Купідона; геростратова слава; яблуко розбрату / чвар*; рос.: *стрела Амура; геростратова слава / слава Герострата / лаври Герострата; яблуко раздора*; пол.: *strzala Erosa / Kupidyna; slawa herostratowa; jablko rozlamu*), класична світова література (пор. укр.: *синя борода; бридке каченя; чарівна лампа Аладіна; Сезам, відчинися! Ромео і Джульєтта*; рос.: *синя борода; гадкий утенок; волшебная лампа Аладдина; Сезам, откройся! Ромео и Джульетта*; пол.: *niebieska broda; brzydkie kaczątko; lampa Aladyna; Sezamie, otwórz się! Romeo i Julia*).

Саме спільним культурно-історичним фондом людства пояснюється подібність багатьох фразеологізмів із вказаними образами-символами.

Що стосується більшості фразеологічних одиниць, то спільність або відмінність їхніх когнітивних структур зумовлена тим, наскільки є однаковими у різних народів символічні значення предметних і вербальних образів і наскільки саме ці реалії є визначальними і релевантними для них. Адекватність сприйняття навколишньої дійсності (мається на увазі відображення як властивість людського мозку) вступає у складну взаємодію (іноді в протиріччя) з відбиттям особливостей соціально-економічного устрою народу, його національного менталітету та поетичного бачення світу.

Не всі словесні образи і символи, що формують семантично зв'язані структури, в однаковій мірі наявні у досліджуваних фразеологічних системах. Наприклад, деякі фітони і нумеративи можуть бути широко представлені в одному чи двох мовах і незначно – в третій (наприклад, *гречка, лико, мак, тридцять п'ять тисяч кур'єрів, двадцять два нещастя*). Виключення тут становлять символи-соматизми в наслідок зазначених вище причин. В цілому ж символічні значення субстантивів, колоративів і нумеративів характеризуються таким чином: 1) збігаються за змістом і кількістю; 2) не збігаються у смислового плану; 3) відрізняються у кількісному плану; 4) відсутній в якійсь мові.

Варіації стійких словесних комплексів із зазначеними образно-смисловими центрами можуть виникати паралельно у межах однієї мови та у лінгвістичному просторі споріднених мов. Вони свідчать і про подібність сприйняття реальної дійсності різними соціальними і різними етнічними колективами, і про наявність загальнолюдських моральних цінностей, які сформульовані у свідомості людини і до яких прагне мисляча істота. Саме цим зумовлене явище міжмов-

них фразеологічних тотожностей (*сірий кардинал // серій кардинал // szary kardynał; сіра миша // серая мышка // szara myszka*), фразеологічних еквівалентів, які характеризуються незначними змінами компонентного складу (*голуба / блакитна / дворянська кров // голубая кров // błękitna krew; тридцять срібників // тридцять сребрянников // judaszowe srebrniki*).

Збіг номінативно-характерологічних усталених одиниць, окрім вказаних чинників, пояснюється й тим, що деякі з них виникли внаслідок редуції еквівалентних прислів'їв і на основі приказок. Останні по-різному класифікуються у пареміологічних і фразеологічних словниках, наприклад, *серце не камінь // серце не камень // serce nie z kamienia* трактується відповідно і як приказка, і як ідіома. Неповний лексико-граматичний і формально-семантичний збіг фразеологічних одиниць зумовлено специфікою національно-культурного і національно-конотативного компонентів значення усталених зворотів. Пор.: *пекти раків // красний как рак // czerwony jak rak* – один й той самий образ, одне й теж саме фразеологічне значення, але український фразеологізм відрізняється за структурою і за компонентним складом від російського і польського; *тридцять срібників // тридцять сребрянников // judaszowe srebrniki* – при однаковій образній основі польська фразеологічна одиниця відрізняється за способом вираження від української і російської. Варто зазначити, що однакові за моделлю фразеологічні одиниці можуть мати іншу образну основу (при збереженні загальної когнітивної структури), наприклад, *посилати від Понтія до Пілата // посылать от Понтия к Пилату і chodzić od Ajdasza do Kajfasza; біла ворона // белая ворона і szarna owca; здоровий як бик // здоровий как бык // zdrowa jak ryba*. Національною специфікою визначається і розбіжність когнітивних структур при адекватній образній основі. Так, в усіх аналізованих мовах існує фразеологічна одиниця *дати (врізати) дуба // дать дуба // dać dęba*, але в перших двох мовах вона означає «померти», «загинути», що мотивовано семою *одубеніти*, тобто охолонути, втратити чутливість, зробитися твердим, неживим. У польській мові ця ідентична за компонентним складом одиниця вживається із значенням «втекти, дати драпака».

Отже, саме національно-мовною специфікою зумовлені розбіжності у відбитті «малюнків» світу за посередництвом фразеологічних одиниць. Мовні універсалиї (зокрема, згадані словесні образи і символи) і їх специфічне, національне втілення дозволяє виділити загальне, тобто властиве усім або багатьом, і самотутнє у культурно-історичному розвитку того чи іншого соціуму.

Автори словника намагаються представити і проаналізувати найбільш вживані та найбільш поширені словесні образи і символи, що мотивують специфічне, фразеологічне значення і мають місце у східнослов'янських і західнослов'янських мовах (зокрема в українській, російській та польській) як семантичні універсалиї. Їх тлумачення здійснюється на підставі даних тлумачних словників і довідників різного типу (загальних і аспектних), ґрунтується на мікроконтекстах (стійкі словесні комплекси) і макроконтексті (художні і публіцистичні тексти). Авторський колектив враховує поліфонію значень цих ключових слів: кожне загальне метафоричне або символічне значення розглядається окремо і відповідно до них подається фразеологічний матеріал.

Укладачі словника виходять з широкого розуміння об'єкту фразеології, включаючи до її складу усі стійкі словесні комплекси, а саме: ідіоми (фразеологічні зрощення і єдності за класифікацією В.В.Виноградова) – *народитися в сорочці, перша скрипка, стадо баранів*; фразеологічні сполучення (тип фразеологічних одиниць, за концепцією В.В.Виноградова) або фраземи (за класифікацією М.А.Алексєєнка) – *впадати в нерви, палати коханням, страх бере* та інші, включаючи сюди і стійкі звороти термінологічного характеру, які набули поширення: *у першому читанні, білі ночі, нульовий варіант*, і стійкі порівняння типу: *здоровий як дуб, злий як собака, ніби чорна хмара*; паремії (приказки, прислів'я, крилаті вислови, афоризми і т.п.) – *Будь великий, як верба, здоровий як вода, а багатий, як земля; Одна розумна голова рятує тисячу; На чорній землі білий хліб родить; Що дозволено Юпітеру, те не дозволено воволі*.

Назва словника передбачає особливий, нетрадиційний підхід до складання словникових статей. Словесні образи і символи, що мотивують специфічне, фразеологічне значення і відповідно утворюють фразеологічні одиниці, розподілено між трьома великими рубриками: субстантиви, колоративи і нумеративи. Серед символів-субстантивів виділяються: а) іменники з конкретним предметним або речовим значенням (включаючи соматизми), б) зоосимволи, в) фітосимволи, г) антропоніми і теоніми, д) топоніми. У межах цих рубрик і груп словесні образи і символи подаються в алфавітному порядку. Отже, словникові статті побудовані таким чином: опорне слово (вербально представлений образ-символ) подається на початку статті як її заголовок трьома мовами (українською, російською, польською) через подвійний слеш // (дві косі риски). Символічні значення, що воно репрезентує, подані під арабською цифрою з дужкою. Якщо опорним словом є антропонім,

теонім або топонім, тоді можуть бути наведені необхідні коментарі і вказані чинники, завдяки чому вони набули певного символічного значення. Фразеологічні одиниці (ідіоми, фраземи, паремії), які представлені відповідно до загальної символіки опорного слова, подаються зі значком **а**. Фразеологізми однієї мови відділені від аналогічних фразеологізмів іншої так само, як і опорне слово, через подвійний слеш.

Наведемо приклади словникових статей:

І. Субстантиви з конкретним предметним і/або речовим значенням

Зірка // Звезда // Gwiazda – 1) символ високих прагнень, великих можливостей або відсутність таких; 2) апогей, розквіт якої-небудь діяльності; 3) символ вказування шляху до чогось бажаного чи омріяного; 4) видатна, талановита особистість або яскрава популярна особистість; 5) долю, везіння, удачу; 6) глобальні, масштабні конфлікти, протистояння; 7) поняття незліченності чого-небудь; 8) Образний компонент фразеологічних одиниць.

◇ 1) *крізь терні до зірок; діставати зорі (зірки); зірок з неба не хапає // через тернии к звёздам; звезда пленительного счастья; достать звезду с неба; звёзд с неба не хватает // przez ciernie do gwiazd; uchwycić gwiazdkę z nieba; 2) зоряна мить / зоряна година // звёздный час // gwiazdna godzina; 3) провідна зірка (зоря) // путеводная звезда; 4) зірка першої величини; зірки екрана / естради / кіно / телебачення / шоу-бізнесу // звезда первой величины; звёзды эстрады / кино и т.д.; восходящая звезда // gwiazda pierwszej wielkości; gwiazda filmu / telewizji itd.; wschodząca gwiazda; 5) щаслива зірка; народитися під щасливою зіркою // счастливая звезда чья-либо; родиться под счастливой звездой // szczęśliwa gwiazda; urodzić się pod szczęśliwą gwiazdą; 6) зоряні війни // звёздные войны // gwiazdne wojny; 7) як зірок не небі // как звёзд на небе // jak gwiazd na niebie; 8) решето у воді зірок ловити; час доби – до зорі // до звезды.*

II. Власна назва

Антропоніми і теоніми

Астрея (Діке, Діка) // Астрея // Astrea (Astraja, Astraeca) – богиня справедливості, саме втілення правди. Символ справедливості, досконалості.

à Часи Астреї // во времена Астреи // wiek Astrei.

Гіменей // Гименей // Нупен – божество шлюбу, освяченого релігією й законом. Символ одруження-шлюбу.

à Ланцюг / пута Гіменей // узы (цепи) Гименей // więzy Нупен.

Остап Бендер // Остап Бендер // Ostap Bender – головний герой сатиричних романів І.Льфа і Є.Петрова «Дванадцять стільців», і «Зо-

лоте теля», спритний пройдисвіт, охоплений спрагою наживи, що зробив ряд шахрайських витівок. Іронічно прозваний авторами «великим комбінатором». Великий комбінатор відомий висловами: «А може тобі ще й ключ від квартири, де гроші лежать?» // «А может тебе еще ключ от квартиры, где деньги лежат», «Засідання продовжується!» // «Заседание продолжается!», «Крига скресла, панове присяжні засідателі!» // «Лед тронулся, господа присяжные заседатели», «Допомагатимемо дітям. І лише дітям!» // «Будем помогать детям. И только детям», «Командувати парадом буду я!» // «Командовать парадом буду я», «Мільйон на тарілочки з блакитною облямівкою» // «Миллион на тарелочке с голубой каёмочкой». Широко використовується для характеризування людей як авантюристів. Його ім'я й прізвище – синонім людей подібного типу. Прізвисько «*Великий комбінатор*» безпосередньо асоціюється з образом Остапа Бендера і вживається як самостійна одиниця з тим самим символічним значенням.

à Остап Бендер // Остап Бендер // Ostap Bender.

Мерфі // Мерфи // Murphy – автор висловлювання (або ряду висловлювань) відомого як «Закон Мерфі». Приписується капітану Едварду А. Мерфі, інженеру Лабораторії реактивного руху, який служив на авіабазі США. Хоча, вислови, подібні закону Мерфі були описані і раніше. На базі ВПС США у Каліфорнії, де Майор Едвард Мерфі був інженером вивчалися причини аварій літаків. Оцінюючи роботу техніків однієї з лабораторій, він стверджував, що якщо можна щось зробити неправильно, то ці техніки саме так і зроблять. Керівник проекту назвав часті постійні неполадки «законом Мерфі» і заявив це на одній прес-конференції. Так вислів потрапив у пресу. В наступні декілька місяців вислів став широко використовуватися у промисловій рекламі. Після цього почали з'являтися все нові і нові «закони Мерфі», що не мали вже ніякого відношення ні до капітана Мерфі, ні до проектів ВПС США, ні навіть до техніки взагалі. За іншою версією закон був озвучений дещо саркастично давнім приятелем і другом Еда Мерфі, від імені самого Едварда Мерфі. Різниця у спогадах учасників робить неможливим точно визначити, хто першим кинув знамениту згодом фразу «Закон Мерфі». У західній культурі, а тепер і не тільки в ній, «закони Мерфі», розуміють як афоризми, повчальні вислови не тільки математичного, технічного чи філософського змісту, а й гумористичні, часто навіть саркастичні вислови. Багато з них використовуються в комедійних сюжетах. Спорідненими до закону Мерфі у нашій мовній культурі є «закон бутерброда» – «*Бутерброд завжди падає маслом вниз*») або «закон підлості».

à Закон Мерфі // Закон Мерфи // Prawo Murphy'ego – жартівливий універсальний філософський принцип, який формулюється наступним чином: якщо є вірогідність того, що яка-небудь неприємність може трапитись, – вона таки трапиться.

Топоніми

Атлантида // Атлантида // **Atlantya** – за давньогрецьким переказом, що зберігся у Платона, ніколи існуючий величезний острів в Атлантичному океані на захід від Гибралтару, де жили могутні атланти, і який був занурений на дно під час землетрусу. Символ чудової заповітної країни.

◇ *Пошуки Атлантиди // поиски Атлантиды // poszukiwanie Atlantyny.*

Бермуди // Бермуды // **Bermudy** – острови в Атлантичному океані. Символ таємничого зникнення будь-яких об'єктів.

◇ *Бермудський трикутник // Бермудский треугольник // Trójkąt bermudzki.*

III. Нумеративи

Три / **трійка** / **третій** / **трое** // **три** / **тройка** / **третий** / **трое** // **trzy**, **trzeci**, **troje**. Символізує: 1) троїстість, створення нового стану із протилежностей; 2) неупередженість; 3) посередництво; 4) низька якість:

◇ 1) *правило трьох / трійне правило* (мат.); у *третьому читанні*; на рахунок «три»; *знати у три вирви* (у три шиї); *гнути у три дуги*; *намолотити три мішки гречаної вовни*; *митися у три ручаї*; як *три дні хліба не їв*; до *третьох віників*; *по три за цибулю*; *алюр три хрести*; *заблукати між трьох сосен*; *три чисниці до смерті*; *три грації*; *три кити*; від *горшка три вершка*; *здирали три шкури*; *третьої клепки в голові не вистачає*; *ще треті півні не співали* // *три кита*; *три граци*; *три Парки*; *третього не дано*; *тройственный союз*; *тройной прыжок*; *тройное сальто*; *с третьей попытки*; *до третьих петухов*; *с три короба наговорить*; *в трѣх соснах заблудиться*; *третий лишній*; *третья степень*; *за троих*; *обещанного три года ждут*; *в три погибели*; *третьего дня*; *как три дня до смерти*; *как три дня не ел*; *лить слѣзы в три ручья*; *третьего не дано*; *третья вина виновата*; *До двух раз прощают и в третьей бьют* (присл.); *три аршина земли* // *reguła trójek*, *startować na trzy*, *trzy wieloryby*, *trzy gracje*, *trzeciego nie ma*, *potrójny skok*, *potrójne salto*, *z trzeciej próby*, *trzeci stopień*; 2) *в третій особі*; *третья сторона* // *третья сторона*; *третьи лица*; *в третьем лице* // *od trzeciej osoby*, *w trzeciej osobie*, *trzecia strona*; 3) *через третіх осіб*; *з третіх рук* // *из третьих рук* // *z trzeciej ręki*; 4) *третій сорт* // *третий сорт* // *trzeci gatunek*.

Тринадцять // **тринадцять** // **trzyznaście** – чортова дюжина, нещасливе, за повір'ям, число:

◇ П'ятниця тринадцятого // Пятница тринадцатого / в пятницу тринадцатого // piątek trzynasty (trzynastego) – символ найбільш несприятливого дня, несприятливого напливу обставин. Тринадцять человек за стол не садятся; Тринадцатый гость под стол (фразеологічні забобони зі словнику М.І.Міхельсона).

IV. Колоративи

Золотий // **золотой** // **złoty** – 1) колір золота, блискуче-жовтий; 2) те, що зроблене з золота, коштовний; 3) те, що пов'язане с видобутком золота та його обробкою; 4) чудовий, надзвичайний, талановитий, здібний; 5) любий, улюблений; 6) щасливий, сприятливий; 7) позбавлений крайнощів; 8) гармонійно-пропорційний; 9) символ заможності, багатства, удачі, щастя; поклоніння багатству; погоня за багатством; 10) символ заможної аристократичної молоді; 11) символ висококласних фахівців; 12) символ п'ятдесяти річного ювілею.

◇ 1) Золота осінь // золотая осень; золотые кудри // złota jesień; 2) золота медаль; золота зірка; золота монета // золотая медаль; золотая звезда; золотая монета // złoty medal; złota moneta; 3) золота лихоманка; золота копальня // золотая лихорадка; золотой прииск; золотых дел мастер // złota gorączka; kopalnia złota; 4) золота людина; золота душа; золотий робітник; золотий лоб; золота голова; золоті руки // золотой человек; золотой работник; золотой характер; золотая душа; золотые руки; золотая голова // złoty człowiek; złote ręce; złoty charakter; 5) золотий мій // золотой мой; 6) золотий вік // золотой век; золотая пора // złoty wiek; złota doba; 7) золота середина // золотая середина // złoty środek; 8) золотий переріз (спец.) // золотое сечение // złota średnica; 9) золотий дощ; золоте руно; золоте дно; золотий телець; золотий мішок; золотий фонд; спіймати золоту рибку // золотой дождь; золотое руно; золотое дно; золотой телец; золотой мешок; золотой фонд // złote zbiorcy; złote runo; złoty deszcz; 10) золота молодь // золотая молодёжь // złota młodzież; 11) золоті коміrcі // золотые воротнички; 12) золоте весілля // золотая свадьба // złote wesele.

Висновки. Отже, розглянувши словесні образи і символи як лінгвокультурологічні знаки і як мотивуючий компонент фразеологічного значення, а також як спосіб подання у словнику фразеологічного матеріалу, приходимо до висновку, що вони багаті диференційними ознаками (частотні, нечастотні) і відіграють велику роль у процесі формуванні фразеологічних одиниць з різним ступенем ідіоматичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антологія афоризмів / Упоряд. Л.П.Олексієнко. – Донецьк: «Видавництво Сталкер», 2004. – 704 с.
2. Борухов Э. Энциклопедия афоризмов (Мысль в слове) / Э.Борухов. – М.: ООО «Фирма» Изд-во АСТ», 2000. – 720 с.
3. Жайворонок В.В. Символіка імені в контексті етнокультури // Науковий вісник Кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. – Вип.5, 2001. – С.106-115.
4. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов. – М.: Просвещение, 1978. – 100 с.
5. Попова О.А. Краші прислів'я та приказки українського народу / О.А.Попова. – Донецьк: ТОВ ВКФ, 2008. – 416 с.
6. Словник символів культури України / В.П.Кочура та ін. – Київ: Міленіум, 2002. – 200 с.
7. Смерчко Алла, Іваночко Ганна, Смерчко Антон. Символи-коловративи як мотивуюча і дериваційна база слов'янських фразеологізмів (словникові матеріали) // Молодь і ринок. Щомісячний науково-педагогічний журнал. – №3 (86), 2012. – Дрогобич, 2012. – С.86–91.
8. Смерчко Алла, Смерчко Антон. Символіка чисел та її репрезентація у слов'янській фразеології (словникові матеріали) // Молодь і ринок. Щомісячний науково-педагогічний журнал. – №3 (98), 2013. – Дрогобич, 2013. – С.49-54.
9. Смерчко Алла, Смерчко Антон. Топоніми як мотивуюча і дериваційна база слов'янських фразеологізмів (словникові матеріали) // Молодь і ринок. Щомісячний науково-педагогічний журнал. – №3 (110), 2014. – Дрогобич, 2014. – С.33–37.
10. Фразеологический словарь русского языка / Сост. А.И.Фёдоров. – М.: ООО «Фирма» Изд-во АСТ», 2001. – 720 с.
11. Фразеологічний словник української мови : В 2-х кн. / Уклад. В.М.Білоноженко та ін. – Київ: Наукова думка, 1993. – 984 с.
12. Шейнина Е.Я. Энциклопедия символов. – М.: ООО «Изд-во АСТ», Харьков: «Торсинг», 2003. – 591 с.
13. Ярещенко А.П., Бездітко В.Г., Козир О.В. Сучасний фразеологічний словник української мови / А.П.Ярещенко. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2009. – 495 с.
14. Bernacka Agnieszka. Powszechny Słownik Frazeologiczny. – BUCHMANN Sp. z o.o. Warszawa, 2002. – 540 s.
15. Lodek Bernadeta, Brzozowska Renata, Buława Monika, Latusek Arkadiusz. Nowy Słownik Frazeologiczny / Pod red. Arkadiusza Latuska. – Kraków: Wydawnictwo Zielona Sowa, 2005. – 719 s.
16. Kopaliński Władysław. Słownik symboli. – Warszawa : Rytm, 2001. – 528 s.

REFERENCES

1. Antolohiia aforyzmiv / Uporiad. L.P.Oleksiiienko. – Donetsk: «Vydavnytstvo Stalker», 2004. – 704 s.

2. Borukhov E. Entsyklopediia aforyzmov (Mysl v slove) / E.Borukhov. – M.: OOO «Firma» Yzd-vo AST», 2000. – 720 s.
3. Zhaivoronok V.V. Symvolika imeni v konteksti etnokultury // Naukovyi visnyk Kafedry YuNESKO Kyivskoho natsionalnoho lnhvistychnoho universytetu. – Vyp.5, 2001. – S.106-115
4. Zhukov V.P. Semantika frazeolohicheskikh oborotov. – M.: Prosveshchenie, 1978. – 100 s.
5. Popova O.A. Krashchi pryslivlia ta prykazky ukrainskoho narodu / O.A.Popova. – Donetsk: TOV VKF, 2008. – 416 s.
6. Slovnyk symboliv kultury Ukrainy / V.P.Kochura ta in. – Kyiv: Milenium, 2002. – 200 s.
7. Smerchko Alla, Ivanochko Hanna, Smerchko Anton.Symvoly-koloratyvy yak motyvuiucha i deryvatsiina baza slovianskykh frazeolohizmiv (slovnynkovi materialy) // Molod y rynek. Shchomisiachnyi nauково-pedahohichnyi zhurnal. – №3 (86), 2012. – Drohobych, 2012. – S.86-91.
8. Smerchko Alla, Smerchko Anton. Symvolika chysel ta yii reprezentatsiia u slovianskii frazeolohii (slovnynkovi materialy) // Molod y rynek. Shchomisiachnyi nauково-pedahohichnyi zhurnal. – №3 (98), 2013. – Drohobych, 2013. – S.49-54.
9. Smerchko Alla, Smerchko Anton. Toponimy yak motyvuiucha i deryvatsiina baza slovianskykh frazeolohizmiv (slovnynkovi materialy) // Molod y rynek. Shchomisiachnyi nauково-pedahohichnyi zhurnal. – №3 (110), 2014. – Drohobych, 2014. – S.33-37.
10. Frazeolohycheskii slovar russkoho yazyka / Sost. A.Y.Fedorov. – M.: OOO «Firma» Yzd-vo AST», – 2001. – 720 s.
11. Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy : V 2-kh kn. / Uklad. V.M.Bilonozhenko ta in. – Kyiv: Naukova dumka, 1993. – 984 s.
12. Sheinina E.Ia. Entsiklopediia symbolov. – M.: OOO «Yzd-vo AST», Kharkov: «Torsynh», – 2003. – 591 s.
13. Iareshchenko A.P., Bezditko V.H., Kozyr O.V. Suchasnyi frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy / A.P.Iareshchenko. – Kharkiv: TORSINH PLIuS, 2009. – 495 s.
14. Bernacka Agnieszka. Powszechny Słownik Frazeologiczny. – BUCHMANN Sp. z o.o. Varszawa, 2002. – 540 s.
15. Lodek Bernadeta, Brzozowska Renata, Bulawa Monika, Latusek Arkadiusz. Nowy Słownik Frazeologiczny / Pod red. Arkadiusza Latuska. – Krakow: Wydawnictwo Zielona Sova, 2005. – 719 s.
16. Kopalinski Wladyslaw. Słownik symboli. – Varszawa: Rytm, 2001. – 528 s.

Роксолана СТЕФУРАК,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника" (Україна, Івано-Франківськ) roxolana_orest@ukr.net

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ЕТНОЕЙДЕМ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

У статті досліджено етнолінгвістичний аспект внутрішньої форми ключового слова в художньому тексті Василя Стефаника, вивчено механізми ретрансляції внутрішньою формою номена ментально маркованої інформації з національної картини світу в індивідуально-авторську.

Стверджено, що функціональне навантаження внутрішньої форми слова як «ретранслятора» пресупозицій з мовної картини світу в індивідуально-авторську лексичну канву характеризується її здатністю активізувати свідомість лінгвоносіїв для аперцепції не тільки семантичної поверхні твору, а й етноаксіологічних вимірів реальії довкілля, локалізованих у ньому.

Доведено, що конотативи в художньому тексті Василя Стефаника виконують асоціативно-образну, експресивну, текстотвірну та етноілюструвальну функції.

Ключові слова: *внутрішня форма слова, асоціативно-образний потенціал внутрішньої форми слова, картина світу, етноїдема, етнообраз, етнотекст, конотатема.*

Лит. 15.

Roksolana STEFURAK,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of Ukrainian language SHEE "Vasyl Stefanyk Precarpathian National University" (Ukraine, Ivano-Frankivsk) roxolana_orest@ukr.net

FUNCTIONAL LOAD ETNOEYDEM IN ARTISTIC TEXT VASYL STEFANYK

The article examines the ethnolinguistic aspect of the inner form of a keyword in Vasyl Stefanyk's text, investigates the mechanisms of mentally marked information retranslation by inner form of a nomen from the national picture of the world into the individually-authorial one.

It is alleged that the functional load of the internal form words as «repeater» presupozition of language picture of the world in individual author lexical fabric is characterized by its ability to activate consciousness lingvobearers for apperception not only semantic surface work but also etnoaxiological measurements realities of the environment, localized in it.

Proved that connotatems in a text Vasil Stefanik perform associative and figurative, expressive, etnoillustration, textocreative functions.

Key words: *inner form of a word, associative-imaginative potential of inner form of a word, picture of the world, ethnoeydem, ethnoimage, ethnotext, connotatem.*

Ref. 15.

Роксолана СТЕФУРАК,

*кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка
ГВУЗ "Прикарпатский национальный университет имени Василия
Стефаника" (Украина, Ивано-Франковск) roxolana_orest@ukr.net*

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ НАГРУЗКА ЭТНОЭЙДЕМ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ ВАСИЛИЯ СТЕФАНИКА

В статье исследовано этнолингвистический аспект внутренней формы ключевого слова в художественном тексте Василия Стефаника, изучены механизмы ретрансляции внутренней формой номена ментально маркированной информации с национальной картины мира в индивидуально-авторскую.

Утверждается, что функциональная нагрузка внутренней формы слова как «ретранслятора» пресупозиций с языковой картины мира в индивидуально-авторскую лексическую канву характеризуется ее способностью активизировать сознание лингвосносителей для апперцепции не только семантической поверхности произведения, но и этноаксиологических измерений реалий окружающей среды, локализованных в нем.

Доказано, что конотатемы в художественном тексте Василия Стефаника выполняют ассоциативно-образную, экспрессивную, текстотворительную и этноиллюстрированную функции.

Ключевые слова: *внутренняя форма слова, ассоциативно-образный потенциал внутренней формы слова, картина мира, этноейдема, этнообраз, этнотекст, конотатема.*

Лит. 15.

Постановка проблеми. Картина світу конкретного етносу формується за допомогою його мови. У мовній картині світу відбиваються особливості сприймання мовцями навколишньої дійсності. Розрізняють «національну, соціальну, індивідуальну мовну картину світу, кожна з яких залежить від культурно-історичних умов життя суспільства, соціуму, від індивідуального лінгвопсихологічного досвіду. Через мовну картину світу пізнається ментальність народу, його міфологічне мислення, виявлення мовних форм, що відтіняють універсальні логічні закони людського мислення» [6, 93]. Тобто мова – вербальний «спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї

реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу, інтерпретація навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами» [9, 368].

Аналіз досліджень. Лексико-семантичний рівень мови завжди відбиває «... уявлення певної національної лінгвокультурної спільноти ... про елементи, організацію тощо об'єктивної дійсності (чи дійсності, яка вважається об'єктивною)» [2, 71]. І саме внутрішня форма слова як його концептуальна (М.Голянич), мотиваційна (Т. Кияк, Б. Плотников, В. Русанівський та ін.) чи асоціативно-образна ознака, покладена в номінативний «стержень» мовної одиниці, відіграє чи не найважливішу роль у формуванні та сприйнятті ментальної картини світу і її акумуляції в художньому тексті – образній реакції на реальний чи уявлюваний світ, оскільки вона, маючи аперцепційно-мотивувально-ілюструвальну природу, є асоціативно-ментальною «пам'яттю» слова, його ідіотетичним інтерпретаційним компонентом – «специфічно національним компонентом у значенні слова, зумовленим місцем слова в національно-мовній системі, яка виконує функцію інтерпретатора значення» [9,359]. Саме тому **метою дослідження** є аналіз функціонального навантаження внутрішньоформних мовних одиниць, що носіями національно-культурних конотацій (етноейдем), які є значущими в індивідуальному стилі письменника, віддзеркалюють етнічні особливості авторського осмислення феноменів української культури. **Предметом** дослідження обрано ключові слова, які «формують» лексико-семантичний каркас тексту. Найбільш семантично потужними в досліджуваному текстовому просторі є **фонові номінації** – «слова, непоняттєві семи яких містять позамовні, екстралінгвістичні, культурно-ментальні відомості, що виникають у свідомості людини внаслідок національно-специфічних асоціацій, прямо не пов'язаних з основним лексичним значенням слова» [13, 11], так звані **етноейдеми** – «наскрізні словесно-образні лейтмотиви дискурсу (тексту); закріплені у межах певної ідіотетичної культури в мовному коді емоційні стани і ситуації, притаманні певному етносу; специфічні в межах певної культури національно-образні концепти» [2, 49].

Виклад основного матеріалу. Етноейдемами в окремих новелах Василя Стефаника вважаємо лексеми *світ*, *світло*, *свічка*, оскільки вони – їх домінантні концепти-символи. Ці слова – полівалентні (у лексико-семантичному плані), частотні у фразеологічних конструкціях, формують з іншими номенами антиномії, мають текстуальні синоніми, усталені й оказіональні означення, включені у тропейні структури тексту.

Мовні одиниці *світ*, *світло*, *свічка* різні за лексичним значенням, проте ізотопні не тільки зовнішньою формою, а й внутрішньою (сема *світло*): *свічка* – «*та, що світить*», *світло* – «*те, що світить*», *світ* – «*той, що світить*». Якщо перші дві номінації (*світло*, *свічка*) мають експліцитну ВФ, то номен *світ* – напівекспліцитну, асоціативно мотивовану, більш віддалену від його лексичного значення. Звернімося до лексикографічних дефініцій. Тлумачний словник подає омонімічні лексеми: “*світ* 1... розм. Те саме, що і світло... Час перед сходом сонця; світанок...»; «*світ* 2 1. Сукупність усіх форм матерії, як єдине ціле; всесвіт... 2. Окрема частина всесвіту”. 3. Земна куля, Земля з усім, що на ній є // Усе живе; все навколишнє; все, що оточує людину. // Оточення – суспільство, люди» [3, 1108]: ... *мають розум, не бійси, молоді, світом бували* («MORITURI», 173); *І дід здохнув собі руки вгору й кликав ними до цілого світа* («Сини», 166); *де що є на світі згадав* («Катруся», 34); *Так баную за тим горбом... Коби-м міг, та й би-м го в пазуху сховав, та й взяв з собов у світ* («Камінний хрест», 55).

Слід зазначити, що в досліджуваному тексті частотним є споріднення (імпліцитне чи експліцитне) образів *світ* і *світло*, наприклад, *Та жий, поки світа та сонця* («Побожна», 30) – в лексемах *світ* і *сонце* («... центральне небесне світило... Світло й тепло, що випромінюється цим світилом» – 3, 1161) локалізовано сему *світло*. Словник символів також семантично зближує номінації *світ* і *світло*: “У символічному смислі світ є царством, у якому розгортається стан існування, охоплюючи множину зіставних частин, що споріднюються одна з одною...” [8, 324]. “Світло традиційно прирівнюється до духу., його білизна символізує єдність усього зі всім” [8, 324]. Саме тому в узусі і в текстах Василя Стефаника слово *світ*, як правило, має означення *білий*. Номінативна одиниця *світло* в узусі тлумачиться як “1. Промениста енергія, що випромінюється яким-небудь тілом, сприймається зором, робить видимим навколишнє” [3, 1108]. Тезаурусна інформація, як бачимо, підтверджує тезу, що внутрішньоформний образ слова *світ* – «*той, що світить*». Таким чином, у художньому тексті Василя Стефаника лексеми *світ*, *свічка* і *світло* споріднені семою *світити*. Простежмо: *Коля бігла світами... Коля добігла до великого міста. Виходив із людьми. На вулиці лишився сам. Мури, мури, а між мурами – дороги, а дорогами – тисячі світил в один шнур понасилювані. Світло у пільмі потопало, дрожало. Осо-ось впаде, і чорне пекло зробиться. Але світила пускали коріння у пільму і не падали. Мури подавалися один додному, світила сходилися всі до купи і грали барвою, як веселка... Плачучи, убирав сина на смерть... Писану тайстру*

поклав під голови, в головах поклав **свічку**, аби горіла за страчену душу... [«Стратився», 15-16].

В однойменній новелі «Стратився» описано самогубство юнака у війську, у *чужих світах* (*Коля летіла в світи*... (С. 14) – перше речення новели). Починається текст з опису поїздки батька по мертвого сина, під час якої чоловік згадує зловісний сон (*син на дні криниці*), від якого його відволікають ліхтарі – *тисячі світил в один шнур понасилювані*. Слід зазначити, що ця інформація є лише поверхнею смислового каркасу твору (*світи* – *чужі міста* (*мури*), *світила* – (*ліхтарі*), оскільки його основний креативний глибинний символічний зміст базовано на антиподах *світло* (*веселка*) – *темрява* (*пітьма, пекло*), що символізують в лінгвокультурній свідомості українців антиномію *життя* – *смерть*. Підтвердженням наведеної думки є дефініція слова *світло*, зафіксована у Словнику-довіднику «Знаки української етнокulturи»: «**світло** = **світ** – на противагу темряві... уосібнення життя, тому в Біблії читаємо: «І життя було в Нім [Слові-Богові], а життя було Світлом людей»; також уосібнення знання, прозоріння, пророцтва...; світло – символ Бога...; світло символізує віру, бо віра має розганяти темряву навколо нас» [7, 529].

Номінація *веселка* включена в асоціативне поле лексеми *світло* як і в етноментальній картині світу, так і в індивідуально-авторській реакції на неї: *світила сходилися всі дощупи і грали барвою, як веселка*. «**Веселка** = **веселиця** = **райдуга** = **радуга** – дугоподібна різнобарвна смуга, що з'являється в атмосфері внаслідок заломлення сонячних променів у краплинах дощу, води; символ посередництва між небом і землею» [7, 78]. Цей образ не випадковий в наведеному сегменті, оскільки ще на початку новели автор локалізує концепт *дощ* («... символіка дощу обумовлена тим фактом, що він летється з небес. Звідси його співвідносність із світом» [8, 179]), текстуально споріднюючи його з номеном *сльози*: *Сльози падали, як дощ... Став дощ накрапати*. ВФ слів *веселка* та синонімічного *райдуга* (його не наведено в сегменті, проте як еквівалентне до *веселка* воно з'являється в уяві читачів) – «*та, що весела*»; «*та, що є дугою* (дорогою) *до раю*» – тільки додають експресії в смислове поле новели, оскільки батько самогубця – християнин, тому на рівні підсвідомого він бажає, щоб душа сина була в раю (на небі), тобто веселою, проте реально розуміє, що вона загублена (мікрообрази *пітьма, пекло*), саме тому його *світло* (= *світ*) *потонає* у *пітьмі* (згадаймо сон: *син на дні криниці*), *дрожить* (страх людини, яка вірить у Бога, за страчену душу: *в головах поклав свічку, аби горіла за страчену душу*...).

Свічка (ВФ – «*та, що світить*») – це функціонально найменше (локальне і минуше (в народі кажуть: *свічка догоріла, погасла*...)), створене

людиною (а не Богом) джерело світла; «індивідуалізоване світло і життя індивідуума, на протигагу життя Космосу і Всесвіту» [8, 456]. За народними переконаннями *свічка* «єднає в собі символіку світла й вогню; ... особливу роль відіграє свічка в поховальному обряді; коли помирає людина, має горіти свічка в її руках; вона освічує дорогу покійнику на той світ...» [7, 530]; «Відсутність свічки вважалася великою бідою: померлий буде блукати в темноті, не зможе знайти інших покійників, стане упирем тощо» [4, 462], мучитиметься, блукатиме землею.

Як бачимо, наперед заданий у новелі трагічний ореол слова-образу **світло** (*Світло у п'яті потопало, дрожало. Ось-ось впаде, і чорне пекло зробиться*), а «за народними уявленнями, божественне світло має владу над злом і п'ятмою» [4, 460], логічно доповнюється фоною інформацією, ретрансльованою внутрішньою формою лексеми **свічка** («*та, що світить*»):

світ (життя)

світло/світило (віра, Бог, який дав світло = життя)

свічка (кінець життя, освітлення шляху на **той світ** – світ мертвих).

Слово-образ *свічка* (ВФ – «*та, що освітлює шлях на той світ*», *індивідуальне світло*) локалізований і в інших новелах Василя Стефаника: ... *убрався в білу сорочку, засвітив **свічку** в руках, ляг на постіль і зараз сконав* («Дід Гриць», 177); *Я так коло старого страждувала ночами, що лиш один Бог знає, але таки **не вмер без свічки*** («Ангел», 36); *За труною... В руках тримають малі, **погаслі свічки*** («Похорон», 118).

Таким чином, у досліджуваному тексті номінація *свічка*, зазвичай, використовується в описах смерті людини, похорону тощо, тому вона, зазвичай, пов'язана із словосполученням *той світ, цей світ*.

Фразеологічні одиниці *той світ* (світ мертвих) – *цей світ* (світ живих) частотні в досліджуваному тексті: ... *дай вам Боже прожити на **цім світі*** («Камінний хрест, 51»); *Буду за вас на **тім світі** просити, лиш зробіть дідові єго волю* («Камінний хрест», 56). Їх авторська інтерпретація побудована на регенерації етнообразу *світло=життя* в ключовій лексемі *світ*. Проаналізуємо фрагмент новели «Скін»: *Серед своєї муки він то западався в якийсь **другий світ**, то виринав з нього. А той **другий світ** був **болючо дивний**. І нічим Лесь не міг спертися **тому світові**, лише одними очима. І тому він ними **блискучими, змученими** так ловився того каганця. В'язався очима, держався його і все мав страх, що повіки запруться, а він стрімголов у **невидінний світ** звалиться...Каганець випровадив його з **того світа** ... Мама із **того світа** має прийти тай над своє дитинов має заплакати. Таке Бог право їм дав... Розвів **очі вже мертві й безсвітні**... (С. 84 – 85).*

У наведеному сегменті ідіоми *цей світ* (= світлий, «той, що світиться», тобто той, який ще можна бачити) і *той світ* (другий, болючо дивний, невидінний, безсвітний) знову ж таки протиставлено на базі реалізації асоціативно-образного потенціалу ВФ слова *світ* (сема *світло*) і включено в антонімію *життя – смерть* завдяки мікрообразові *очі*, епітетизованому текстуальними антонімами *блискучі* (ВФ – «ті, що блищать», *світяться, бачать, живуть...*) – *безсвітні* (ВФ – «ті, що без світла», *не бачать, мертві, саме тому той світ і є невидіним*).

Як бачимо, завдяки асоціативно-образному потенціалу ВФ ключового номена *світ* (базова сема *світло*) можна осмислити не тільки глибинні пласти семантики твору, а й дешифрувати ментальні інформаційні виміри інших фонових слів, завдяки чому текст стає етнотекстом – багатовекторною національно зорієнтованою авторською реакцією на реальну картину світу певного народу, оскільки ВФ етноейдемі формує той компонент її значення, який «віддзеркалює окремі особливості етнічної (національної) культури, мовної картини світу» [2, 80]. Крім того, ВФ слова завжди ретранслює не тільки фонову інформацію, яку «змальовує» з його референта, а й конотативну. Так, слово-образ *свічка* може мати як негативне (*догоріла свічка – смерть*), так і позитивне смислове прирощення: *«Благовіщенська, Великодна, Вінчална, Громнича»* [4, 462] – внутрішньоформні семи *Блага Вість, Великдень, вінчання, грім*, хоча, за народними віруваннями, власне *громничу свічку* (за допомогою її світла можна відвести від дому грім) запалюють, коли помирає людина. Тобто ВФ як емпіричний компонент національно-культурної особливості слова пов'язана зі специфікою чуттєво-наочних асоціацій лінгвоносіїв, з образами певних предметів, фреймами (похорон, весілля, хрестини тощо), смисло-символічна аперцепція яких залежить насамперед від ситуації, що склалася (і вона завжди буде оцінена лінгвоносійми). Саме тому ВФ лексеми здатна метаморфозувати слово-образ в національну конотатему – «матеріальний носій ... конотацій національно-культурного характеру, які віддзеркалюють етнічні особливості осмислення «культурних предметів», культурних феноменів» [2, 85 – 86]. Це зумовлено тим, що ВФ номена як «ретранслятор» фонових знань (пресупозицій) з національної картини світу в авторську, завжди характеризує описувану ситуацію в етноментальному ключі, з національно-культурною специфікою.

Яскравими репрезентантами лінгвоментального простору окремого етносу є фразеологічні одиниці, в яких закладено тип мислення народу, його автохтонні особливості світосприйняття. Наприклад, номен *світ*, включений у фразеологізм, завдяки асоціативно-образному потенціалу своєї ВФ, локалізує в ньому, як уже зазначалося, сему *життя*: *Ще-м*

на цім світі не набулася. Я ще біла, як сніг, біленька, а вже й усихати («Городчик до Бога ридав», 7); *Бодай дівки ніколи на світ не родилися...* *І нащо воно родиться на світ Божий* («Марія», 153); *Боже, Боже, не тримай ні більше на світі, бо видиш, що нема як жити* («Осінь», 41). ВФ фразеологізму ретранслює ті етноаксіологічні параметри предметів, явищ, фреймів дійсності, які уже визначені лінгвосоціумом, представляє реалію картини світу так, як це бачить народ. Тому не випадково й у фразеологічних одиницях, і в художньому тексті є валентними лексеми різної частиномовної належності **світ, Божий, білий**: «Білий (Божий) світ. 1. Життя в усіх його формах і виявах... Все навколишнє» [14, 632]. Етнооцінки *білий* (видимий, світлий, який можуть бачити живі), *Божий* (Бог створив світ = життя), як уже зазначалося, споріднені і на рівні символів (**білий** = «*прощення, невинність*»

світло/золото «*божественний розум (сонце); єдність усього зі всім*» [8, 223; 455]). Внутрішні форми досліджуваних лексем (*світло, світ, свічка*), базованих на семі *світло*, не просто включені у план змісту номінацій, а розкривають інформацію, яка вказує на етнічні стереотипи, оригінальний тип світосприйняття, ілюструють «фрагменти (чи окремі елементи) культурної традиції, опрідметненої в слові» [5, 219]. В.Манакін підкреслює, що ВФ найменування «служить постійним нагадуванням про минуле слова, а значить, про минуле народу» [10, 197], закріплює в лексемі «відповідну гносеологічну інформацію» [10, 197], дискретні елементи уявлень людей. Тому можна вважати, що ВФ слова – та одиниця мовно-культурного простору, яка забезпечує процес сприйняття мовцем національно-культурної конотації номена, оскільки формує в ньому етнообраз. ВФ слова як концептуальна ознака, яка (під час «народження» слова) уже ввібрала сигнали ментальної картини світу окремого народу, і на проміжному пункті смислових ліній зв'язку (у художньому тексті) за допомогою авторської інтенції підсилила чи моделювала їх, на базі реалізації власного асоціативно-образного потенціалу здатна «ілюструвати» охудожнений культурологічний образ.

Висновки. Таким чином, функціональне навантаження внутрішньої форми слова як «ретранслятора» пресупозицій з мовної картини світу в індивідуально-авторську лексичну канву характеризується її здатністю активізувати свідомість лінгвоносіїв для аперцепції не тільки семантичної поверхні твору (синтактики), а й етноаксіологічних вимірів реалій довкілля, локалізованих в ньому. Тобто завдяки експлікації внутрішньої форми слова («ретранслятора») етномаркованої інформації, смисломентальної константи, без розуміння якої просто неможливо дешифрувати

етнотекст) як автор, так і реципієнт можуть «побачити» в номені одну з аксіологічно маркованих реалій національної картини світу.

Отже, конотативи (ключові внутрішньоформні слова *світ, світло, свічка* як матеріальні носії національно-культурних конотацій, які віддзеркалюють етнічні особливості авторського світомислення і світовідчуття) в художньому тексті Василя Стефаника виконують асоціативно-образну, експресивну, текстотвірну та етноліструвальну функції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Балашов Н. И. Проблема референтности в семиотике поэзии / Н. И. Балашов // Контекст, 1983 : Литературно-теоретические исследования. – М. : Наука, 1984. – С. 149–167.
2. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації. – К. : Довіра, 2007. – 205 с. – (Словники України).
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
4. Войтович В. М. Українська міфологія / Войтович В. М. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
5. Голянич М. І. Внутрішня форма слова і дискурс : монографія / Голянич М. І. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. – С. 219.
6. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
7. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
8. Керлот Х. Э. Словарь символов. / Керлот Х.Э. М. : REFL/book, 1994. – 607 с.
9. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства : Підручник / М.П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 424 с. (Альма-матер).
10. Манакин В. Н. Основы контрастивной лингвистики : близкородственные и родственные языки / Манакин В. Н. – К. – Кировоград : ЦУИ, 1994. – 262 с.
11. Раренко М. Б. Лингвистика текста и теория ментальных пространств / М. Б. Раренко. – Парадигмы научного знания в современной лингвистике : сб. науч. трудов / Центр гуманит. науч.-информ. исслед., отд. языкознания. / Редкол. : Кубрякова Е. С., Лузина Л. Г. (отв. ред.) и др. – М. : РАН. ИНИОН, 2008. – Серия “Теория и история языкознания”. – С. 142–158.
12. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2010. – 844 с.
13. Слободянюк Н.Ю. Український національно-культурний компонент у мові художньої історичної прози Пантелеймона Куліша : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «українська мова» / Н.Ю. Слободянюк. – К., 2001. – 21 с.
14. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В.М.Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2008. – 1104 с. – (Словники України).

15. Стефанік В. Камінний хрест: [Для ст. шк. віку] / Упорядкув. текстів, передм. І.М. Андрусіяка. – К.: Школа, 2007. – 272 с.

REFERENCES

1. Balashov N. Y. Problema referentnosti v semyotyke rozzyu / N. Y. Balashov // Kontekst, 1983 : Lyteraturno-teoretycheskye yssledovaniya. — M. : Nauka, 1984. — S. 149–167.
2. Batsevych F.S. Slovnyk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii. – K. : Dovira, 2007. – 205 s. – (Slovnyky Ukrainy).
3. Velykyi tumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / [Uklad. i holov. red. V. T. Busel]. — K. : Irpin: VTF “Perun”, 2001. — 1440s.
4. Voitovych V. M. Ukrainska mifolohiia / Voitovych V. M. – K.: Lybid, 2002. – 664s.
5. Holianych M. I. Vnutrishnia forma slova i dyskurs : monohrafia / Holianych M. I. – Ivano-Frankivsk : Vydavnycho-dyzainerskyi viddil TsIT Prykarpatskoho natsionalnogo universytetu imeni Vasylia Stefanyka, 2008. — S. 219.
6. Iermolenko S.Ia., Bybyk S.P., Todor O.H. Ukrainska mova. Korotkyi tumachnyi slovnyk linhvistychnykh terminiv / Za red. S.Ia.Iermolenko. – K. : Lybid, 2001. – 224 s.
7. Zhaivoronok V.V. Ukrainska etnolinhvistyka: Narysy: Navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. / Vitalii Zhaivoronok. – K. : Dovira, 2007. – 262 s.
8. Kerlot Kh. E. Slovar symbolov. / Kerlot Kh.E. M.: REFL / book, 1994. – 607 s.
9. Kocherhan M.P. Osnovy zistavnoho movoznavstva: Pidruchnyk / M.P. Kocherhan. – K. : Vydavnychyi tsentr «Akademiiia», 2006. – 424 s. (Alma-mater).
10. Manakin V. N. Osnovy kontrastivnoi linhvistiki: blyzkorodstvennye y rodstvennye yazyki / Manakyn V. N. – K. – Kyrovohrad : TsUI, 1994. – 262 s.
11. Rarenko M. B. Linhvistika teksta y teoriia mentalnykh prostranstv / M. B. Rarenko. – Paradyhmy nauchnogo znaniia v sovremennoi linhvistike : sb. nauch. trudov / Tsentr humanit. nauch.-inform. issled., otd. yazykoznavniia. / Redkol. : Kubriakova E. S., Luzina L. H. (otv. red.) i dr. – M. : RAN. INION, 2008. – Seriia “Teoriia i istoriia yazykoznavniia”. – S. 142–158.
12. Selivanova O.O. Linhvistychna entsyklopediia / Olena Selivanova. – Poltava: Dovkillia – K., 2010. – 844s.
13. Slobodianiuk N.Yu. Ukrainskyi natsionalno-kulturnyi komponent u movi khudozhnoi istorichnoi prozy Panteleimona Kulisha : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filoloh. nauk : spets. 10.02.01 «ukrainska mova» / N.Yu. Slobodianiuk. – K., 2001. – 21s.
14. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy / Uklad.: V.M.Bilonozhenko ta in. – K.: Nauk. dumka, 2008. – 1104 s. – (Slovnyky Ukrainy).
15. Stefanyk V. Kamynnyi khrest: [Dlia st. shk. viku] / Uporiadkuv. tekstiv, peredm. I.M. Andrusiaka. – K.: Shkola, 2007. – 272 s.

Марія СТЕЦИК,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана
Франка (Україна, Дрогобич) tomchakl@mail.ru*

**«СЕРЦЕ КОЖНЕ КАРБУЄ ІМЕННЯ»
(поетичний іменник героїв Майдану)**

Уперше в українській лінгвопоетиці майданна поезія, передовсім один з її художніх сегментів – ономастика, відрефлексована в лінгвостилістичних категоріях з урахуванням широкого контекстного оточення та низки екстралінгвальних чинників. Досліджено іменник героїв Небесної Сотні та інших знакових персоналій Майдану на рівні доміантних слів-концептів (мегаобразів), на основі компонентного аналізу визначено спектр їхніх семантико-стилістичних, символічних та асоціативних природжень, поетичну валентність. Конспективно окреслено перспективи майбутніх студій над феноменом майданної поезії.

Встановлено, що імена та прізвища героїв Небесної Сотні стали впізнаними й блискавично трансформувалися в національні символи. Трагедійний і трагічний поетичний онімкон децю врівноважують знакові імена тих, що слугували взірцем для мільйонів повсталих, а то й змінювали хід історії.

Ключові слова: майданна поезія, художній іменник, антропонім, образ, асоціація, символ, сакральне, мовомислення.

Лім. 21.

Maria STETSYK,

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of
Ukrainian language, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) tomchakl@mail.ru*

**«THE HEART OF EVERY COIN INSCRIBED»
(noun poetic Heroes of the Square)**

For the first time in the Ukrainian linguopoetics maidan poetry, especially one of its fiction segments – onomastics, is reflected in linguostylistic categories taking into consideration a wide contextual surrounding and a number of extralingual factors. The noun of Heavenly Hundred heroes and other significant personalias of Maidan is researched on the level of dominant words-concepts (megaimages) and on the basis of a component analysis we define the range of their semantic stylistic, symbolic association derivatives, poetic valency.

We generalize that names and surnames of Heavenly Hundred heroes became recognizable and have been immediately transformed into national symbols. Tragic

poetic onymicon is somehow balanced by significant names of those who served a model for millions of rebels and also changed the history.

Key words: *maidan poetry, fiction noun, antroponym, image, association, symbol, sacred, language thinking.*

Ref. 21.

Мария СТЕЦЫК,

*кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка
Дрогобычского государственного педагогического университета
имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) tomchakl@mail.ru*

«СЕРДЦЕ КАЖДОЕ ЧЕКАНИТ ИМЕНА» (поэтический именовослов героев Майдана)

Впервые в украинской лингвопоэтике майданная поэзия, прежде всего один из ее художественных сегментов – ономастика, отрефлексирована в лингвостилистичных категориях с учетом широкого контекстного окружения и ряда экстралингвистических факторов. Исследованы имена героев Небесной Сотни и других знаковых персоналий Майдана на уровне доминантных слов-концептов (мегаобразов), на основе компонентного анализа определен спектр их семантико-стилистических, символических и ассоциативных приращений, поэтическую валентность. Конспективно намечены перспективы будущих исследований над феноменом майданном поэзии.

Установлено, что имена и фамилии героев Небесной Сотни стали узнаваемыми и молниеносно трансформировались в национальные символы. Трагедийный и трагический поэтический онимикон несколько уравновешивают знаковые имена, которые служили образцом для миллионов восставших, а то и меняли ход истории.

Ключевые слова: *майданная поэзия, художественный именовослов, антропоним, образ, ассоциация, символ, сакральное, языкомышление.*

Лит. 21.

Постановка проблеми. Минуло майже два роки, відколи наше суспільство почало жити в новому вимірі, а слово **МАЙДАН** набуло сакрального значення й стало символом Свободи та Гідності. Історики намагаються зібрати факти, узагальнити й дати оцінку всього, що відбувається з нами. Але чи зможемо навіть за кілька десятиліть зібрати й узагальнити все пережите, усі емоції та почуття учасників Революції Гідності?

«Є час розкидати каміння і є час його збирати», – сказано в Біблії. Каміні, просякнута вогнем бруківка Майдану означають дуже багато для тих, хто був присутній на ньому фізично чи духовно. Вони стали

символом захисту від сил тьми, символом прагнення верховенства істини, символом розбивання брехливого минулого. Об каміння Майдану розбилася потуга бандитизму, яка за двадцять із лишнім років унаслідок нашої оспалості та незадіяності почала набирати державного статусу. Каміні Майдану кидали у захисників зла ті, хто відстоював там християнські цінності Європи, призабуті нею самою [15, 6].

Світ дізнався, що тепер є народ Майдану, а сам Майдан став катализатором оновлення й об'єднання не лише Європи, а й цивілізації.

*...З того, що у людства ще не було,
ми дали Козацтво, УПА, Майдан –
людству з Україною повезло...*

Майдан – Рубікон і порятунок не лише для нас! Він «виріс усім на підмогу – людству і Богу» [3, 28].

Майдан інспірував вибух неймовірної творчої енергії, яка за рік вербалізувалася в десятках романів, повістей, новел, публіцистичних нарисів та різноманітній медійній продукції. На одній із зустрічей відомий український письменник В. Шовкошитний сказав, що майдану поезію він обраховує ... на десятки кілограмів. Книги про Майдан виходять великими тиражами, а окремі з них за цей короткий час витримали декілька видань. Ми поки що обмежуємося лише поетичними текстами. Основним матеріалом дослідження послужила цільова вибірка з антології майданівських віршів «Небесна Сотня» (перше і друге видання – 2014, 2015), в окремих випадках цитуємо вірші з інших збірок і фрагменти поем.

Антологія майданівських віршів «**Небесна Сотня**» – унікальне явище не тільки в українській літературній площині, а й у багатьох інших – ментальній, духовній, соціальній, лінгвопоетичній. Ідею укласти антологію народило саме життя. Поетичні тексти з'являлися в Інтернеті, газетах, на листівках; ними рясно були всипані могили новітніх героїв, місця їхньої загибелі. Чимало віршів уже стали народними і втратили імена своїх «батьків». Тексти у цій книзі – не тільки професійних письменників (знаходимо тут проникливі вірші Дмитра Павличка, Любові Проць, Мар'яни Савки, Дмитра Лазуткіна, Маріанни Кіяновської, Василя Махна, Олександра Ірванця, Юрія Іздрика, Сашка Лірника), а й звичайних українців, які написали перший і, можливо, останній вірш у своєму житті. Та твори й одних, й інших – про боротьбу, про Майдан як символ нескореності й віри та про загиблих – щирі, відчайдушні й болючі, вони заслуговують бути увічненими в наступних виданнях. Більшість поетичних текстів написано українською мовою. Є російськомовні, білоруські, польські, англійські.

Деякі тексти можуть видатися не зовсім досконалими в римі, синонімічних рядах чи метафорних експериментах, але в цьому контексті це не вада, навпаки – така собі підсвідома наочна демонстрація виру драматичних подій, тимчасового хаосу, неупорядкованості. «Причесані» вірші, як тонко підмітила Л. Воронюк, пишуть у стабільні часи, а чимало наведених текстів – розкуйовджені, як козацькі чуби після бою, і в цьому їхня неабияка цінність і непересічність. Влучно означив цей пласт сучасної творчості письменник Сергій Цушко – як «літературу факту», тобто таку, яка оцінюється передовсім не за критеріями краси слова, а за **значущістю написаного й пережитого авторами** (підкр. наше – М.С.) А ось як відгукується на творчість новітньої визвольної боротьби письменниця Любов Проць: «Майданна поезія – це пристрасний монолог повсталого серця, гарячий подих якого вряди-годи обпікає ніжні пальчики естетики вірша, однак на першому плані тут – висока тональність патріотичного почуття». Письменниця Віра Китайгородська вважає вірші «релігією нашої свободи».

Усе сказане визначає **актуальність** нашої скромної наукової студії, а також її **новизну**, адже вперше в українській лінгвопоетиці майданна поезія (точніше, один з її художніх сегментів – ономастика) відрефлексована в лінгвостилістичних категоріях з урахуванням широкого контекстного оточення та низки екстралінгвальних чинників. На жаль, поки що про майданну літературу написано дуже мало. У статті максимально використано передмову Лесі Воронюк «Майдан: український духовний прорив» [4] та своєрідний етюд Миколи Жулинського, наведений у форматі переднього слова до поемів-кліпів Станіслава Бондаренка «МАЙДАНИ І МАГНАТИ, або Магія магми» [3]. При розгляді конкретних поетонімів спираємося на теоретичні праці з художньої ономастики (Л. Белей, В. Калінкін, Ю. Карпенко, І. Крупеньова).

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити іменник героїв Небесної Сотні та інших знакових персоналій Майдану на рівні домінантних слів-концептів (мегаобразів), на основі компонентного аналізу визначити спектр їхніх семантико-стилістичних, символічних та асоціативних прирошень, поетичну валентність.

Виклад основного матеріалу. Греко-католицький священник, що перебував на Майдані з перших днів протесту, Михайло Димид пише: «Те, що Людина творить Майбутнє – очевидне; однак не всі це усвідомлюють, бо їхній простір свободи іноді обмежений чи навіть закритий. Вони дивляться, але не бачать. Те, що люди пережили на Майдані, – це Майбутнє, яке тепер у них живе! Воно сильніше від минулого і від смерті,

це – дотик Вічності!» [6, 7]. Таким дотиком до вічності й безсмертя для України й українців є імена героїв Небесної Сотні.

Небесна Сотня – це блискуча, лаконізована до двох слів образно-концептуальна й символічно-сакральна лінгвопоетична формула, що блискавично поширилася й стала прийнятною в загальнонаціональному й навіть світовому масштабі. Довший час вважали, що її креаторами були медійники, хто саме – не могли назвати. Справді, журналісти підхопили надзвичайно вдалий і точний образний вислів, але вперше ці святі для кожного українця слова сказали не вони, а письменниця з Полтавщини Тетяна Домашенко, що вже довший час мешкає у м. Вишневому під Києвом. Дивовижною є й історія народження знакового для української етносвідомості образу. Ось як про це розповідає сама письменниця: «21 лютого на Майдані ми прощалися з полеглими побратимами. Звучить мелодія «Пливе кача по Тисині...» Серце рветься від туги... Несуть труни з нашими героями. Оголошують: воїни такої-то сотні, воїни сотні такої... Раптом немов струмом мене пробило: «Боже, людоньки, та це ж уже Небесна Сотня! Небесна Сотня воїнів Христа з мечем Архистратига Михаїла»... Так на Майдані народилися перші рядки, а вдома до третьої ночі написала весь вірш. Уранці подзвонила у Львів моїй приятельці Анні Семенюк, голові проводу Організації патріотів України, прочитала цю молитву. Вона каже: «Негайно скидай в Інтернет». Але текст ще не був навіть надрукований, а я поспішала на панахиду в храм Юрія Переможця у нас у Вишневому, де поминали загиблих героїв. Там я «Небесну Сотню» уперше прочитала, а на панахиді були журналісти, і вони підхопили це визначення. І доки я доїхала до Майдану, вислів «Небесна Сотня» мене обігнав» [5, 16].

Вставай! Небо плаче, сльозами ридає,

Біль ятрить незагоєну рану.

Фатум невтішний перелік складає

В чорну книгу героїв Майдану.

Серце кожне карбує імення:

Роман, Юрій, Михайло, Сергій...

І мовчала журба сьогодні

На портретах обірваних мрій [11, 65].

Небесна Сотня вирушала в Господні засвіти під тужливу «Пісню ангелів». Цей день, коли київське середмістя знемагало від чорної жалоби, стефаніківськими мазками лаконізував В. Шовкошитний: «22 лютого з Майдану просто на шоковані небеса несли Небесну сотню. Звучала потойбічна лемківська пісня «Пливе кача». «Герої не вмирають!» – скандував трагічно-переможний Майдан» [20, 399].

Сергій Нігоян і Михайло Жизневський стали першими серед загиблих майданівців, очолили Мартиролог новітніх українських визвольних змагань. Вони відкрили сумний реєстр тих, кого згодом назвали Небесною Сотнею. Першими, хто поліг за нову Україну і за її свободу, стали вірменин і білорус [16, 103].

У трагічний День злуки, мов струна, на найвищій Шевченковій ноті урвалося зовсім юне життя **Сергія Нігояна**. Застрелений під час зіткнень з міліцією на вулиці Грушевського, Сергій Нігоян біля свого поста на барикаді проникливо-переконливо читав уривок з поеми Тараса Шевченка «Кавказ».

*«Борітеся, поборете,
вам Бог помагає!» –
з барикад на камеру*

Сергійко Нігоян,

поет вірменин

вкраїнською прорікає,

а на нього снайпера націлений наган! [19, 13].

Розкажи мені про ту зиму, коли він помер.

*Його звали **Сергій**, воїн і волонтер.*

*Його звали **Сергій**, і кожному з нас він – брат.*

Тому ми стояли далі. І бив бойовий набат [11, 241].

Мені наснилось, що вони зустрілись:

*Убитий в Крутах й **вірменин Сергій**.*

В саду Едемськiм на травичці всілись:

– За що тебе?

– За Україну, друже мій.

– Ти знаєси, і мене за неї вбили,

Та років майже сто пройшло [11, 198].

Михайло Жизневський – білоруський активіст Євромайдану, журналіст, член Самооборони Майдану, член організації УНА – УНСО, проживав у Білій Церкві, убитий під час подій на вулиці Грушевського в Києві. Михайла не захистив дерев'яний щит: тоді, 22 січня, на День злуки, «беркутівці» уперше застосували вогнепальну зброю.

Світ здригнувся від шоку,

А в снайпера на прицілі вже

Інше хлоп'я

Білорус Жизневський [19, 13].

Пусть украсят на фресках

Украинский Майдан:

*Белорусский **Жизневский**,*

*Армянин **Нигоян** [11, 370].*

*Коли забивають сина –
Не здатись себе примусь...
По серце в крові Україна.
По очі в сльозах Білорусь [11, 8].*

Серед перших загиблих на Майдані – і львів'янин **Юрій Вербицький**. Його по-звірячому закатували, а тіло знайшли 22 січня 2014 року біля лісосмуги Бориспільського району. Василь Базів присвятив йому роман «Армагеддон на Майдані» [1]. Юрій Вербицький є прототипом головного героя Ярка .

*А через тиждень –
криваве місиво!
Заплющу очі я телевізору.
– **Вербицького**
замордували киями
в лісах Бориспільських... [19, 13].
У сніжних шоломах засмучені гори,
сумує за **Юрієм** Київ і Львів.
У серці він завжди плекав непокору,
стояв на майдані у лавах борців [12, 267].
Когда будешь лететь в Шарм-эль-Шейх,
Отдыхать после братоубийства,
За тобой потянется шлейф –
То проклятья за **Юру Вербицкого** [12, 363].*

Нехтуючи канонами жанру, С. Бондаренко в поемі-кліпі «Майдани і магнати» документально сухо й водночас розпачливо пише: «До ночі виносили вбитих і поранених з готелю «Україна», їх несли до Михайлівського Золотоверхого, який став і тимчасовим шпиталем. Загинули ж майже діти, як під Крутами: студенту Устимчику Голоднюку було 20, Романчику Гурику 19, а Назарку Войтовичу 17 літ – особливо боляче вдивлятися в його красиве найюніше обличчя! Хтось ще кілька годин тому біг виручати побратима і, підібравши пораненого, отримував свою кулю» [3, 109].

Устим Голоднюк, студент зі Збаража (Тернопільська область) запам'ятовує своєю голубою оонівською каскою, з-під якої стікав униз Інститутською червоний струмок, а ще своєрідною крилатою фразою «Небо падає» – так він попереджав про небезпеку. Саме на цих подієвих вістрях натягується емотивно-драматична, з неймовірним маєстатом болю канва поезії «Плач матері».

*Падає небо! Падає! Падає!
Крикни гучніш, **Устиме!***

*Снайпери чорні, прокляті статуї,
цілять нехолостими.
Ляжуть рядочками сиві архангели
в постіль твою криваву.
Синку, Устимку, я ж тебе бавила
не на чужу забаву.
Що в цьому світі життя твого вартує?
Що то за смертна проща?
Падає небо! Прокляті статуї
Стяг у крові полощуть... [11, 87].
Борися, мій рідний народо,
Борися за чесне життя,
Борися і пам'ятай мене,
Устима Голоднюка [11, 357].*

19-річний франківчанин **Роман Гурик** до останнього боровся за життя, але снайпери, поціливши студентові в голову, не залишили жодних шансів. «...Татуировки на теле. Рюкзачок с кедами и обертками от конфет. А на голове 10 на 7 см дыра с осколками черепа, опаленными волосами и кожей вокруг, ткань мозга. Диагноз: огнестрельное ранение в голову, открытая проникающая черепно-мозговая травма. Пока я удерживала его руку, чтоб поставить капельницу, он бессознательно, рефлекторно, инстинктивно сжал мои пальцы в своей ладони. Я никогда не забуду этой своего рода попытки удержаться за жизнь. Никогда не забуду этого последнего рукопожатия. Красный Крест и митингующие, которые задвигали Рому на носилках в нашу КСП, напутственно кричали ему: «Держись, пацан! Героям Слава!!!», – саме так описує останні хвилини життя героя Небесної сотні Романа Гурика волонтерка Варвара Шпиц. Ще один волонтер – хірург, якому принесли закривавленого Романа, – говорив про нього як про хлопця з очима, в яких було шалене бажання жити. Але це бажання все ж таки не змогло перемогти смерть... [13, 62 – 63]. Його ім'я згадується у присвяті вірша «Не стріляй».

*Не стріляй!
Ти стріляєш у власного брата!
Не вбивай!
Я благаю тебе не вбивати!
Він – студент!
Він повстав, бо не може терпіти...
Бо не може у рабстві під нелюдом жити...
Не стріляй! [11, 95].*

За всіх ще не сказано в антології та інших майданівських текстах, але кожне ім'я болить по-справжньому, зрештою, як і ті безіменні, хто зник, був спалений, по-середньовічному обезголовлений, замордований, закатований новітніми манкуртояничарами з московського ескадрону смерті. Вражає своєю проникливістю й наскрізною сакральною тональністю поезія «Янгол», яку присвячено воїну Небесної Сотні **Олександру Капіносу**. Тут власне ім'я функціонує на рівні апелювання-поетизма:

*Поплач, моє серце, гіркими слізьми,
Бо вже не побачиш його між людьми.
Життя він віддав за Україну свою.
Він **янголом** став найсвітлішим в раю.
Він **янголом** був, але крила ховав
І промінь тепла свого всім дарував.
Він є разом з нами в цей час, у цю мить,
Бо пам'ять вогнем завжди в душах горить.
Поплач, моє серце, чимдуж заритай,
Та янгольське світло в душі заховай... [11, 31].*

Відомий літературознавець Роксана Харчук згадує: «Моторошнішого тексту, аніж список загиблих, немає. Навіть списки безвісти зниклих не такі страшні, бо в них ще жевріє надія. А тут – доконаність і невідворотність. Перед очима – рядки: прізвище, ім'я, місце проживання. У списку, опублікованому в «Українській Правді» 19 лютого, я побачила знайоме мені прізвище – Капінос Олександр. Його було вбито на барикаді біля Будинку профспілок у ніч із 18 на 19 лютого. Є дві версії смерті героя: від гранати (офіційна) і від пострілу в голову гумовою кулею (зі слів очевидців). Олександр помер у лікарні 19 лютого [18, 64].

Із Сашком Р. Харчук зустрілася випадково в часі мовного протесту, який відбувався влітку 2012 року під Українським домом. Спочатку він був одним із протестувальників, згодом приєднався до тих, хто голодував. Капінос родом з Тернопільської області, займається фермерством. Жінка-філолог дивувалася, чому він так переймається мовним питанням. Адже для фермера воно явно не могло мати такого значення, як, наприклад, для мовознавця. Однак мова мала для молодого чоловіка, якому на той час виповнилося 27 років, значення кардинальне: він усвідомлював її як символ України й людської гідності, зрештою – себе самого. Олександр був патріотом, якого щиро обурило наступ режиму на українців через мовне питання. Ідеаліст чистої води, не довго думаючи, зібрався й приїхав до Києва. Олександр мужньо переносив голодування на сходах Українського дому під палючим сонцем. Фото вродливого, чорнявого Сашка у вишиванці з'явилося тоді в Інтернеті й на шпальтах

кольорових журналів. Олександр був скромним і водночас дуже рішучим, з відкритою усмішкою і вразливою, сприйнятливою до краси душею.

«І ось Олександра немає. Є лише його прізвище, ім'я й місце проживання у списку забитих ментами-садистами. Одначе це не гола статистика, бо Олександр та решта постріляних і порубаних кримінальною диктатурою – це найкращі з-поміж нас. Вони – наші герої, а не терористи, як це прагнув довести світові Янукович, що спирався на «геніальний» план Путіна про стрімке поширення антитерористичної операції з Кавказу на всю Україну. [...] Сьогодні саме вони, а не політики, які виявилися нездатними безкровно врегулювати конфлікт, визначають, хто в Україні людомор, а хто гуманіст.

Я знала і знаю різних людей, зокрема високоосвічених і дуже талановитих, але з певністю можу сказати: досі кращої людини за Сашка мені в житті зустріти не доводилося. Вічна пам'ять тим, хто відстоював на Майдані найбільшу цінність усіх часів і народів, – людське в людині. За ними наш плач...» [18, 64]. Із захопленням і світлим смутком згадує Сашка Капіноса політична та громадська діячка, депутат Верховної Ради сьомого скликання, мовознавець, засновник фонду імені Олени Пчілки Ірина Фаріон.

«Коли я впаду, мою кров вип'є рідна земля, щоб виростити з неї траву для коня того, хто стане на моє місце», – такий напис вибрав Сашко для пам'ятника Борцям за Волю і незалежність України, який разом з братом побудували в сусідньому селі Куликів [13, 85]. Ці слова фатально швидко справдилися щодо самого героя...

Згадуються в антології імена інших героїв Небесної Сотні: **Ігоря Костенка** («Кос, ну як ти так...»), де антропонім винесено у присвяту; **Ігоря Дмитріва** («Ігор Дмитрів»), тут, окрім імені, вказано й рідне місто загиблого майданівця). Мимоволі зринає асоціація з давньоруським князем Ігорем, що, важачи життям, повів русичів на середньовічну смертну прощу.

Ти – великий лицар.

Відважний і хоробрий.

Завжди йшов вперед.

Ти не знав страху [11, 89].

*Прости нам, **Ігоре**, прости*

За бій нерівний, бій кривавий,

В якому героїчно Ти

Поліг для волі – не для слави [11, 287].

Богдан Сольчаник, викладач УКУ, історик, поет, свою лебедину

лекцію прочитав для прийдешніх поколінь у вимірах вічності на Інститутській:

*майбутнє цілком відчиниться
і навіть мале і піщане
одним з милосердь учиниться
ключ Божий богдан сольчаник [7, 5].*

Поезія «Кохана, не плач...» сприймається як трени всіх українських наречених, чії обранці загинули під час Революції Гідності та на охороненому полум'ям війни Донбасі

*Кохана, не плач, не журись, не сумуй, не печалься...
Я вернусь в твої сни й білим янголом з'явлюсь вночі,
Заколишу журбу, заберу я твій біль і неспокій
Й росянистим світанком проснує на твоєму плечі [11, 296].*

Світлій пам'яті **Артема Мазура**, чотового 9-тої чоти 15 сотні Самооборони Майдану, присвячено вірш «3-під небес». У тексті увиразнено семи «ніжність», «щем», «невідворотність жертви»

*Поцілуй мене, мамо, пригорни,
Заспівай колискову ту,
Що співала мені колись,
Не впадай у гірку самоту [11, 84].*

Актуалізація оксиморонної семантики мікрообразу («пересічна непересічність майданівців») формує наскрізний мотив вірша «А він був простий» з присвятою – «Світлої пам'яті Героя Майдану **Василя Аксєнина**, що прийняв мученицьку смерть за нас і Україну».

*А він був простий, без регалій
Чоловік, мав дружину, два сини.
Був свідомий сучасних реалій
І любив, мабуть Україну [11, 137].*

«В пам'ять о сыне **Жене Котляре**, застреленном снайпером 20 февраля 2014 года», – фрагмент номеносфери поезії Миколи Котляра «Сыну, кровинка моя». Емоційний плач-інвектива – саме так можна визначити жанрову-видову специфіку вірша.

*Сыну, моя кровинка, я горжусь тобой,
В тылу не ждал огонь заградотряда,
Ты мог уйти. Ты принял этот бой,
Хотя свистели роем пули рядом [11, 379].*

Степан Процюк у романі «Під крилами великої Матері» філософськи й водночас у найвищих категоріях сакрального означає жертвний Чин Небесної Сотні: «Ні юнаки і юнки – ніхто ніде ще не знав, що бо-

ротьба за славу вітчизни буде перемішана із кров'ю нового пантеону героїв, які, напевне, раніше зовсім не мріяли про подвиги і не підозрювали про смерть, яка приходила до них, вогненна і швидка, в осейних ризах, в центрі української столиці... вони були юними і добрими і не знали, що **їхні імена впишуть до нового іконостасу** [підкр. наше – М.С.]... вони всі хотіли жити...

...вони були людьми, а в кожному національному Пантеоні та світському Іконостасі є щось позалюдське... там із людей висмоктана кров і віддана на офіру кровожерливого божеству, яке живить офірною кров'ю героїв хирляві кровообіги байдужих чи заляканих живих... [14, 144].

У поетичному оніміконі майданівських віршів не лише знакові імена загиблих героїв, а й тих, на щастя, уцілілих, чия рішучість, самозреченість і чин визначали поступ Революції, слугували взірцем для мільйонів повсталих, а то й рішуче змінювали хід історії. Живими національними символами стали імена **Володимира Парасюка, Михайла Гаврилюка, Лесі Жуковської**. У текстах антропоніми функціонують й у своєму прямому вияві, і на рівні перифразів (**Михайло Гаврилюк – козак – Мамай; Леся Жуковська – муза – медсестра – дівчинка-лікар – дівча; Володимир Парасюк – один від імені народу, сотник з народу, паралель Гонга – Парасюк**)

22 січня 2014 року на вулиці Грушевського в Києві бійці спецзагону внутрішніх військ на морозі роздягли **Михайла Гаврилюка** до шкарпеток і оголеного піддавали тортурам та проводили з ним знущально-принизливу фотосесію (цього дня температура в Києві становила -9 – -10 С, дув пронизливий вітер). Це – суха хроніка майданних подій. Козак не благав пожаліти його й мовчав у відповідь на всі провокації. Новітня українська історія драматично проілюструвала одну зі стацій Хресної дороги: «І так над оголеним наругу чинили!» Цілком умотивованою та художньо переконливою є асоціація з козаком Мамаєм (до речі, ця фольклорно-міфологічна алюзія є наскрізною в уже згаданому романі С. Процюка). Мама́й в національній свідомості – ідеальний образ козака і українців загалом. Захисник українського народу, степовик, мандрівник, воїн, мудрець, казкар і характерник в одній особі. Його образи можна зустріти майже в кожній хаті поряд з іконами.

*Догола сучий «Беркут» роздяг **Мазая-козака,***

Від стусанів, побоїв на морозі

Не опустилась в нього з оселедцем голова! [12, 168].

Патріарх Філарет порівнює голого козака з Україною, що не схиляє голови перед ворогом. Жертва знахабнілого бандитського режиму стає символом нескореності, гідності й торжества людяності над жорстокіс-

тю і звірством

*Ще не вмерла Україна
І не вмере ніколи,
Буде вільна споконвіку,
Як козак у полі.
Той козак, що стояв
Голий перед бидлом,
Гордо голову тримав,
«Беркутом» побиту [11, 363].
Бринів мороз, а голий Гаврилюк
Орлом вивіщувавсь над «Ягуаром».
Стояв, як є, як мати привела,
Готовий і до пекла, й до Йордану,
А із шоломів злих текла смола
Нацадків не Богдана – Чингісхана [11, 239].*

Дівчина-волонтер **Леся Жуковська**, яка врятувала не одного, сама отримала кулю снайпера й написала в смартфоні, що помирає і прощається з усіма, але, дізнавшись про це, Майдан відмолив її в Бога: помираюча ожила!..

*нині муза – оця медсестра
із пораненням в шию
на майданівських зимних вітрах
на війні для якої пора
й наші крила пошили [11, 208].
Я – дівчинка-лікар.
Я в шию смертельно поранена.
В моєму містечку по небу летять журавлики
І глушать Wi-Fi, щоб мама моя не бачила,
Як в Твітері я востаннє пишу «до побачення» [7, 9].
«Вмираю!» –
дівча строчить в смартфон,
кличе її до човна Харон...
Швидка відбирає дівчину з Лети [19, 23].*

Інтелігентний, скромний хлопець із Галичини на ім'я **Володимир Парасюк** одного вечора вмить став знаним на всю Україну. Коли трійця лідерів опозиції і Віктор Янукович нарешті дійшли якогось компромісу й підписали, як уже сьогодні те бачиться, напівсервільну угоду, що забезпечувала диктаторові можливість перебувати при владі ще аж до осені, й коли при звістці про це Майдан розгублено замовк, а потім обурено загудів, на сцену вихопився тендітний сотник бойової сотні, що

представився Володимиром Парасюком. Від нього прозвучав на весь Майдан і в ефір категоричний імператив: «Жодних угод з кривавим Януковичем! Януковича – геть!» Парасюк дав строк Януковичу до ранку. І це він сказав не тільки від себе. Сказав від усього напівпритомного від жалоби й сліз Майдану [Докл. про це див.: 16, 107 – 108].

*«Плине кача» крізь мозок і серце – я чую цей звук
і до нього дотичний: «Хлопці, рахую до десяти...» –
колись сотник був Гонта, тепер його звать Парасюк –
ще не встигли вони, те судилось йому досягти [16, 9].
І фальш не пройде, і фальстарт не допоможе
тому, хто шанує суєтне, не Боже...
бо вийде один і промовить за цілий народ! [11, 53].
Де взявсь Парасюк – сотник з народу:
– Якщо до ранку не звільните ката,
штурмом будемо виводок брати! [19, 30].*

У романі-репортажі З. Филипчука читаємо: «Це був голос самого народу, і це був вихід із безвиході. І що головне: народ, який там зібрався у довгих протестах і надіях на краще життя, вже не боявся смерті. Повсталі зробили свій вибір. І вже побачили, що вмерти по-людськи з гідністю – це найвища нагорода, це реальні зміни і перемога в їхній довготривалій боротьбі.

І на підсвідомому рівні ввійшло передчуття досі незвіданого свята – вмерти героєм. Подібне переживали всі жертвні воїни, які боролися за справедливість і волю, незалежно від національності, країни, часу.

Майдан Незалежності осіяло натхнення, на українських борців за свої людські права глянули з безсмертя воїни світла» [17, 197 – 198].

Воїни Світла, Воїни Добра – таке узагальнене символічне найменування отримали не лише загиблі на Майдані, а й ті, хто віддав і продовжує віддавати своє життя на буремному Донбасі.

У передмові до книжки «Каміння Майдану» український історик, редактор, теле- і радіоведучий, заслужений журналіст України, доктор історичних наук Данило Яновський філософськи узагальнює: «Приклад Христа вчить кожного, що повноцінне, плідне Життя неможливе без Жертви. Вчить, що твоє єдине, неповторне, унікальне життя неможливе без твоєї унікальної, єдиної, неповторної жертви. Вищим її проявом є віддати те твоє унікальне, єдине, неповторне...» [21, 5]. Небесна Сотня тут сягнула своєї драматичної верховини.

Висновки. Імена та прізвища героїв Небесної Сотні стали впізнаваними й блискавично трансформувалися в національні символи (Сергій Нігоян, Михайло Жизневський, Юрій Вербицький, Олександр Капінос,

Устим Голоднюк, Роман Гурик, Богдан Сольчаник). Трагедійний і трагічний (у щонайреальнішому вимірі) поетичний онімікон дещо врівноважують знакові імена тих, що слугували взірцем для мільйонів повсталих, а то й змінювали хід історії (Володимир Парасюк, Михайло Гаврилюк, Леся Жуковська). У перспективі плануємо осмислити універсальні поетоніми (Майдан, Україна, Бог, Київ, Шевченко, Крути, Каїн). Маємо на меті також дослідити розлогий цитатно-ремінісцентний простір майданівської поезії, аби остаточно спростувати тезу, що це література факту невисокої художньої вартості. Навіть ті імена, які ми відрефлексували, свідчать: поезія Майдану – емотивно високовольтна, художньо багатощарова, оригінальна, естетично вивірена, духовно закорінена, національно закцентована.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Базів В. Армагеддон на Майдані / Василь Базів. – К.: Український пріоритет, 2014. – 160 с.
2. Белей Л. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX – XX ст. / Любомир Белей. – Ужгород, 1995. – 120 с.
3. Бондаренко С. Майдани і магнати: поеми-кліпи / Станіслав Бондаренко. – К.: Український пріоритет, 2014. – 128 с.
4. Воронюк Л. Майдан: український духовний прорив / Воронюк Леся // Небесна Сотня : антологія майданівських віршів. – Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2014. – С. 5 – 7.
5. Дениско Г. Тетяна Домашенко : «Уже ніхто не знищить Україну в тобі, в мені, у кожному із нас» / Ганна Дениско // Слово Просвіти. – 2015. – Ч. 4 (29 січня). – С. 16.
6. Димид К., Димид М. Каміння Майдану / Климентія Димид, Михайло Димид. – Львів : Свічадо, 2014. – 277 с.
7. Євромайдан. Лірична хроніка [поетична колекція]. – Брустурів : Дискурс, 2014. – 44 с.
8. Євромайдан: хроніка відчуттів [колекція есе Тараса Прохаська, Івана Ципердюка, Юрія Андруховича, Сергія Жадана, Юрія Винничука]. – Брустурів : Дискурс, 2014. – 156 с.
9. Калінкін В. Теоретичні основи поетичної ономастики / Валерій Калінкін // Автореф. дис... доктора філол. наук. – Київ, 2000. – 35 с.
10. Карпенко Ю. Специфика имени собственного в литературе / Юрій Карпенко // Ономастика XXXI. – Bratislava, 1986. – S. 12–17.
11. Небесна Сотня: антологія майданівських віршів / упорядкув., передмова Л. Воронюк. – Вид. 2-ге, доповн. – Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2014. – 400 с.
12. Небесна Сотня: антологія майданівських віршів/ упорядкув., передмова Л. Воронюк. – Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2014. – 392 с.

13. Небесна сотня / К. Богданович, Х. Бондарева, Ю. Бухтоярова та ін.; упоряд.: О. Трибушина, І. Соломко; передмови Патріарха Філарета, о. Г. Коваленка, о. Святослава; худож.-оформлювач Л. П. Вировець. – Харків : Фоліо, 2014. – 206 с.
14. Процюк С. Під крилами великої Матері. Ментальний Майдан / Степан Процюк. – Брустурів : Дискурсус, 2015. – 240 с.
15. Рудейко В. Передмова до книги «Каміння Майдану» / Василь Рудейко // Димид К., Димид М. Каміння Майдану. – Львів : Свічадо, 2014. – С. 6.
16. Слабошпицький М. Гамбіт надії. Україна: констатації, матеріали, виклики, сподівання / Михайло Слабошпицький. – К. : Ярославів Вал, 2014. – 312 с.
17. Филипчук З. День і ніч навколо багаття / Зеновій Филипчук. – Львів : Априорі, 2015. – 204 с.
18. Харчук Р. Плач за Сашком: Один із Небесної Сотні / Роксана Харчук // Дивослово. – 2014. – № 3. – С. 64.
19. Цвід Антонія. Клич Майдану. Літопис Самовидця. Поема. Соченко М. Обличчя Майдану. Живопис, графіка / Антонія Цвід, Марина Соченко. – К. : Український пріоритет, 2015. – 88 с.
20. Шовкошитний В. Борівітри: історичний роман / Володимир Шовкошитний. – Київ : Український пріоритет, 2014. – 400 с.
21. Яневський Д. Передмова до книги «Каміння Майдану» / Данило Яневський // К. Димид, М. Димид. Каміння Майдану. – Львів : Свічадо, 2014. – С. 5–6.

REFERENCES

1. Baziv V. Armaheddon na Maidani / Vasyl Baziv. – K.: Ukrainkyi prioritytet, 2014. – 160 s.
2. Belei L. Funktsionalno-stylistychni mozhlyvosti ukrainskoi literaturno-khudozhnoi antroponimii XIX – XX st. / Liubomyr Belei. – Uzhhorod, 1995. – 120 s.
3. Bondarenko S. Maidany i mahnaty: poemy-klipy / Stanislav Bondarenko. – K.: Ukrainkyi prioritytet, 2014. – 128 s.
4. Voroniuk L. Maidan: ukrainskyi dukhovnyi proryv / Voroniuk Lesia // Nebesna Sotnia : antolohiia maidanivskykh virshiv. – Chernivtsi : Vydavnychiy dim «Bukrek», 2014. – S. 5 – 7.
5. Denysko H. Tetiana Domashenko : «Uzhe nikhto ne znyshchyt Ukrainu v tobi, v meni, u kozhnomu iz nas» / Hanna Denysko // Slovo Prosvity. – 2015. – Ch. 4 (29 sichnia). – S. 16.
6. Dymyd K., Dymyd M. Kaminnia Maidanu / Klymentiiia Dymyd, Mykhailo Dymyd. – Lviv : Svichado, 2014. – 277 s.
7. Ievromaidan. Lirychna khronika [poetychna kolektsiia]. – Brusturiv : Dyskursus, 2014. – 44 s.
8. Ievromaidan: khronika vidchuttiv [kolektsiia ese Tarasa Prokhaska, Ivana Tsyperdiuka, Yuriiia Andrukhovycha, Serhiia Zhadana, Yuriiia Vynnychuka]. – Brusturiv : Dyskursus, 2014. – 156 s.

9. Kalinkin V. Teoretychni osnovy poetychnoi onomastyky / Valerii Kalinkin // Avtoref. dys... doktora filol. nauk. – Kyiv, 2000. – 35 s.
10. Karpenko Yu. Spetsyfyka ymeny sobstvennoho v lyterature / Yurii Karpenko // Onomastica XXXI. – Bratislava, 1986. – S. 12 – 17.
11. Nebesna Sotnia: antolohiia maidanivskykh virshiv / uporiadkuv., peredmova L. Voroniuk. – Vyd. 2-he, dopovn. – Chernivtsi : Vydavnychiy dim «Bukrek», 2014. – 400 s.
12. Nebesna Sotnia: antolohiia maidanivskykh virshiv/ uporiadkuv., peredmova L. Voroniuk. – Chernivtsi : Vydavnychiy dim «Bukrek», 2014. – 392 s.
13. Nebesna sotnia / K. Bohdanovych, Kh. Bondareva, Yu. Bukhtoiarova ta in.; uporiad. : O. Trybushyna, I. Solomko; peredmovy Patriarkha Filareta, o. H. Kovalenka, o. Sviatoslava; khudozh.-oformliuвач L. P. Vyrovets. – Kharkiv : Folio, 2014. – 206 s.
14. Protsiuk S. Pid krylamy velykoi Materi. Mentalnyi Maidan / Stepan Protsiuk. – Brusturiv : Dyskursus, 2015. – 240 s.
15. Rudeiko V. Peredmova do knyhy «Kaminnia Maidanu» / Vasyl Rudeiko // Dymyd K., Dymyd M. Kaminnia Maidanu. – Lviv : Svichado, 2014. – S. 6.
16. Slaboshpytskyi M. Hambit nadii. Ukraina: konstatatsii, materialy, vyklyky, spodivannia / Mykhailo Slaboshpytskyi. – K. : Yaroslaviv Val, 2014. – 312 s.
17. Fylypchuk Z. Den i nich navkolo bahattia / Zenovii Fylypchuk. – Lviv : Apriori, 2015. – 204 s.
18. Kharchuk R. Plach za Sashkom: Odyn iz Nebesnoi Sotni / Roksana Kharchuk // Dyvoslovo. – 2014. – № 3. – S. 64.
19. Tsvyd Antoniiia. Klych Maidanu. Litopys Samovydtsia. Poema. Sochenko M. Oblychchia Maidanu. Zhyvopys, hrafiika / Antoniiia Tsvyd, Maryna Sochenko. – K. : Ukrainyskyi prioritytet, 2015. – 88 s.
20. Shovkoshtyni V. Boryvitry: istorychnyi roman / Volodymyr Shovkoshtyni. – Kyiv : Ukrainyskyi prioritytet, 2014. – 400 s.
21. Ianevskyi D. Peredmova do knyhy «Kaminnia Maidanu» / Danylo Yanevskyi // K. Dymyd, M. Dymyd. Kaminnia Maidanu. – Lviv : Svichado, 2014. – S. 5–6.

Надія ТИШКІВСЬКА,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя
Стефаника” (Україна, Івано-Франківськ) ksa189@yandex.ru

ГРАФІКА ЯК ЗАСІБ МОВНОЇ ГРИ (на матеріалі прози Юрія Іздрика)

У статті розглядається прагматична роль графічних позначень, символів, малюнків, таблиць, шрифтів, схем тощо на матеріалі прози Юрія Іздрика. Доведено, що графіко-орфографічні порушення норм скеровані на гру, епатаж, посилення апелятивно-експресивної функції постмодерністської прози і зумовлені концептуально усною, хоча формально писемною формою репрезентації тексту.

Стверджується, що основу сучасної української графіки, як сукупності усіх друкованих та рукописних знаків, становлять графеми, розділові знаки та апостроф, різноманітні прийоми скорочення слів, використання пробілів між словами, великих літер, відступів, різноманітних підкреслень, а в друкованому тексті – й виділення за допомогою різних шрифтів, які розрізняються за величиною, малюнком, товщиною штриха, формою ліній, нахилом до вертикалі тощо.

Ключові слова: текст, графічні засоби, постмодернізм, графіка, друковані знаки, рукописні знаки.

Лит. 6.

Nadia TYSHKIVSKA,

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department
of Ukrainian language SHEE "Vasyl Stefanyk Precarpathian National
University" (Ukraine, Ivano-Frankivsk) ksa189@yandex.ru*

GRAPHICS AS A MEANS LANGUAGE GAMES (based on the prose of Yuriy Izdryk)

The article reviews pragmatic role of graphic symbols, drawings, tables, fonts, schemes, etc by Jurij Izdryk's prose. Proved that, graphic spelling violations directed at the game, shocking, strengthening of appeal and expressive feature of postmodern prose and caused oral conceptually, although formally writing text representation.

Alleged foundation of modern Ukrainian graphics as a combination of all printed and handwritten signs, up grapheme, punctuation marks and apostrophes, various methods of reducing words, use spaces between words, capital letters, indentation, various underlined and printed text – and selection using different fonts, which differ in size, pattern, stroke thickness, shape, lines, etc. inclination to the vertical.

Key words: *text, graphical tools, postmodernism, graphic, stamps, handwritten signs.*

Ref. 6.

Надежда ТЫШКОВСКАЯ

*кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка
ГВУЗ "Прикарпатский национальный университет имени Василия
Стефаника" (Украина, Ивано-Франковск) ksa189@yandex.ru*

ГРАФИКА КАК СРЕДСТВО ЯЗЫКОВОЙ ИГРЫ (на материале прозы Юрия Издрыка)

В статье рассматривается прагматическая роль графических обозначений, символов, рисунков, таблиц, шрифтов, схем и т.п. на материале прозы Юрия Издрыка. Доказано, что графико-орфографические нарушения норм направлены на игру, эпатаж, усиление апелятивно-экспрессивной функции постмодернистской прозы и обусловленные концептуально устной, хотя формально письменной формой репрезентации текста.

Утверждается, что основу современной украинской графики, как совокупности всех печатных и рукописных знаков, составляют графемы, знаки препинания и апостроф, различные приемы сокращения слов, использование пробелов между словами, прописных букв, отступлений, различных подчеркиваний, а в печатном тексте – выделение с помощью различных шрифтов, которые различаются величиной, рисунком, толщиной штриха, формой линий, наклоном к вертикали и тому подобное.

***Ключевые слова:** текст, графические средства, постмодернизм, графика, печатные знаки, рукописные знаки.*

Лит. 6.

Постановка проблеми. Основу сучасної української графіки, як сукупності усіх друкованих та рукописних знаків, становлять графемми, розділові знаки та апостроф. До неї також належать різноманітні прийоми скорочення слів, використання пробілів між словами, великих літер, відступів, різноманітних підкреслень, а в друкованому тексті – й виділення за допомогою різних шрифтів, які розрізняються за величиною, малюнком, товщиною штриха, формою ліній, нахилом до вертикалі тощо. За останнє століття (практично від 1919 року, коли вийшов друком запропонований проф. І.Огієнком правописний кодекс під назвою «Головніші правила українського правопису») графіка не переглядалася, якщо не брати до уваги, що з 1933 року й до нинішнього видання «Українського правопису» з неї було вилучено літеру г.

Посилення апелятивно-експресивної функції мови наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть знаходить своє відображення навіть у такій відносно консервативній сфері, як письмо. Серед графіко-орфографічних порушень норм мовознавці відзначають зростаючу роль авторської орфографії, поєднання в одному слові кирилиці і латиниці, розбивку слів на склади і букви чи, навпаки, написання словосполучень, а то й цілих речень разом, використання різних шрифтів, заміну букв у слові іншими знаками на зразок & * @ # або малюнками тощо.

Такі новації пов'язані насамперед з появою комп'ютерів, мобільних телефонів як носіїв нових форм письмового розмовного мовлення. А.Залізник у розміщеній в Інтернеті статті називає такі форми «спонтанним письмовим мовленням» [3].

Виклад основного матеріалу. У лінгвістиці існує розмежування понять усної і писемної форми репрезентації тексту, з одного боку, і поняття розмовного мовлення і кодифікованої літературної мови – з другого. Відповідно до такого розмежування виділяють концептуально усні й концептуально писемні тексти, які можуть збігатися і не збігатися з формально усними і формально писемними текстами. Так, концептуально усними, але формально писемними вважають приватні листи, записки, переписку по електронній пошті, тексти чи фрагменти текстів художньої літератури [5, 13-17].

Мета статті – проаналізувати явище ненормативності графіки та орфографії як прагматичного засобу на матеріалі прози Юрія Іздрика – яскравого представника «карнавального» варіанту [2, 165-172] українського постмодернізму.

Дослідження новітніх літературно-мистецьких напрямів, до яких належить постмодернізм, відкриває нові аспекти вивчення як усякого роду творчості, так і впливу цієї творчості на реципієнтів. Постмодерн є доволі своєрідним явищем і цікавить дослідників різних галузей знань, адже однією з основних характеристик цього літературного напрямку є культ незалежної особистості, підкреслення, що текст є витвором мистецтва, переконаність у пануванні та домінуванні мови над людиною, прагнення довести, що саме мова створює межі та систему координат, за якими людина усвідомлює себе й світ, використання підкреслено ігрового стилю, щоб акцентувати на ненормальності, несправжності, протиприродності панівного в реальній дійсності способу життя. Автори ніби наказують: «Тож далі – за текстом, пливи, читачу, за всіма під- і надтекстами цієї літературної пам'ятки, за її водами, руслами, течіями, працєю веслами, плавниками, хвостом, чи що там у тебе, все далі й далі за текстом, адже там, за текстом – інший берег, паралельне буття, повна дійсність, де не

потрібні вже ні публіка, ні критика, ні література, ні навіть мова, що її існування за найвищим рахунком є рудиментарним» [Ю.Андрухович, див.: Передмова та інші дурниці до Ю. –С.7-8].

Саме таке авторське хизування своєю мовною свободою і розкутістю зумовлює своєрідну організацію постмодерністської оповіді. Лінгвостилістична система, всі мовні ресурси постмодерністської прози спираються на синтаксичну будову, способи текстотворення, що сприяють розкриттю прагматичного потенціалу мовних одиниць, їх естетичного змісту та експресивної семантики. Автори вдаються до найрізноманітніших засобів експресії, мовної гри і графічних «викрутасів» з метою привернути увагу читача до свого художнього полотна.

Проза Юрія Іздрика суттєво вирізняється з-поміж творчого доробку інших представників постмодерністського напрямку насамперед саме завдяки комплексу мовновиражальних засобів, серед яких графічний аспект текстотворення є засобом не тільки мовної експресії, але й ексклюзивним способом створення художнього тексту. «Іздрик-прозаїк тяжіє до ремінісцентної гри з читачем а la Nabokoff, коли зміст і суперзміст сховані у мікро- і макрошаради натяків та екстраполяцій, синонімічних рядів і псевдоцитат, гри у палімпсести та паліндромічне самоцитування. Нарцисизм творчості Іздрика створює достатню відстань між його іронічно-смаковою культурологічною нарацією та художніми текстами. Схильний до візуально-текстового синтезу, Іздрик знайшов у цій сфері мистецтва альтернативу традиційній візіопоезії, зберігаючи при цьому значний потенціал атракційованої наративності» [В.Сшкілев: див: ОК суперобкладинка].

Відомо, що невербальні (жести, міміка, пози і т.п.) і паравербальні (тон, тембр, темп, паузи) засоби усного мовлення значною мірою допомагають у досягненні мети в комунікативному акті. Нестача цих засобів в письмовій формі концептуально усного мовлення, яким є більшість текстів Ю. Іздрика, потребує інших засобів компенсації. Автор активно користується комп'ютерними можливостями, символами, кодами, інколи навмисно спотворює написання слів, що асоціюється з дуже швидким натисканням клавіш, блискавичним текстотворенням і справляє враження невідредагованості тексту. Наприклад, у новелі «Вода» жадливий сон героя передано в досить оригінальний спосіб: поєднанням парцельованих конструкцій (*Удар. Ручкою. Безнадійно. Потрібно спробувати. Шістнадцять. Ногами. П'ятнадцять. Перевертаюсь*), написанням слів разом (*Підвікномдев'ятъалепрібитадопідлоги*), окремо (*Де мо я до мо вина лише вона мо же ме не по ря ту ва ти*) з еkleктичним змішуванням слів, цифр, знаків, символів тощо (*Хапаю її рукаами і н!ам!еагаюся затагнути га глибину. Чо&му дереєво легше за воду відшитовхзуюся ногами від сте%амлі та "" мене*

*знову мов по!!пла=вок кид{+ає до; ;гори {3}}. Т.Р.И. Зали; ;шаю трун*н:у і знову пірнануюю. #Двері в су(сідн)ю кмнату. Д.В.А. Темруаваєв Воді і в ПВОІТріповітрі гасне світло в свідомо|сті!, натомість вибухає новий яскравий вогонь в легенях.) [Ю, 62].*

Можна, звичайно, посперечатися про необхідність такого роду експериментів, але семантизація графічних знаків дозволяє експресивізувати конкретну ситуацію: герою сниться, що він тоне. Така візуальна передача думок, почуттів є вдалим прагматичним прийомом, що заставляє читача майже фізично відчувати жах людини, яка йде на дно. Щодо вибору графічних знаків, то він, без сумніву, довільний і зумовлений комп'ютерним способом набору тексту.

Незвичне, ненормативне написання слів, вживання великої літери у позиціях, що виходять за межі правил української орфографії, навмисне спотворення чи передача на письмі всіх артикуляційних вад і рис мовлення персонажа відіграє важливу стилістичну роль, допомагаючи авторові в його задумі деталізувати психологічний і фізичний портрет особи, яскраво описати ситуацію. Наприклад: *Свобода, да, да, шото я таке, рибочка, вже чув і всьо на етом подлом язике, іше там були какіс-то равен(ство) і брат(ство), но об цьому лучче не вспоминаять* [Ф, 234]; або ще приклад, де заїкання персонажа передано повторенням приголосних: *Д-дві д-д-дівчинки. А що тут д-д-дивного?- на деяких літерах він затаився* [АМ тм, 173].

Активізує зміст певної мовної одиниці її написання з малої чи великої літери. Велика означає оцінку, емоційну конотацію, піднесення, урочистість, виокремлення об'єкта з ряду подібних денотатів, є засобом мовної гри. Вживаючи велику літеру в загальних назвах, письменники-модерністи ніби персоніфікують, оживляють їх, тим самим посилюючи експресивність. Наприклад, Ю.Андрухович, коментуючи своє захоплення великими літерами, називає їх «збунтованими» [1, 92]. Аналізуючи художні тексти Ю.Іздрика, спостерігаємо надмірне використання великої літери. Основна мета – привернути увагу до тексту: велика літера виконує функцію емоційного наголосу, інтонаційного виділення. Так, в останній частині своєрідної трилогії (дві попередні книги Іздрика «Острів Крк» та «Воццек») – «Подвійний Леон» – велика кількість назв та ідіом (майже сотня) подаються великим шрифтом. Письменник робить це цілком свідомо, пояснюючи кожен такий випадок у Глосарії виділених синтагм, поданих ним самим у Додатку, наприклад: *ANSCHLUS – (нім.), буквально «приєднання», у військовій термінології – план швидкого наступу й захвату супротивника; ADIDAS – всесвітньовідома фірма, що спеціалізується головною на виробництві спортивного одягу; FIAT LUX – (лат.) ідіоматич-*

ний вислів «нехай буде світло» тощо [ПЛ, 184]. Завдяки цьому текст стає зрозумілішим для пересічного читача. Цікаво, що Іздрик часом використовує велику букву для передачі наголошування слів, як у книзі «Таке»: *половИну дистАнції відбУвши, Ургант все ще був у почекальнї якОїсь стАнції, чи то шепетІвки чи непАлу, від душї насІдївшись на клУнках-пакУнках, вдихАючи сморїд груповОї тУшї, слУхаючи мАти пролетарїА-ту та дні рахУючи як шпАли, шпАли, шпАли...* [Т, 38]. І вже зовсім незрозуміло, чому в такий спосіб виділені приголосні: *ти йомУ содомїю вольну або невольну, віН – саломеї танець чудесний* [Т, 92].

Спостерігаємо і зворотну тенденцію – навмисне уникання великої літери на початку речення та у власних назвах: *віН близько, близько – я грїшиний, грїшиний. віН усе бачить, усе прощає, я грїшиний подвійно double beat, бо в грїху найважливіше – пульсації: людське серце б'ється, допоки пульсує грїх* [Т, 89]. У розділі дев'ятому «Подвійного Леона» подано перелік сорока п'яти асоціативних пар. За нормами правопису більшість із них треба писати з великої літери, натомість спостерігаємо ігнорування цього правила: *Отак він і складає: овнів – до овнів, раків – до раків, скорпіонів – до скорпіонів[...] франца – до йосипа, йосипа – до ... якова, якова – до ісака, ісака – до авраама, авраама – до лінкольна, лінкольна – до кеннеді ...* [ПЛ, 148-149].

Мала літера на місці великої зменшує ціннісну вартість слова, є маркером зневаги або (як у цій ситуації) байдужості до навколишньої дійсності: герой твору перебуває на лікуванні в наркодиспансері і проходить сеанс психотерапії, абсолютно ігноруючи будь-які спроби допомогти йому.

Мовна гра на рівні орфографічного оформлення слова, фрази в постмодерністській мовотворчості може доходити навіть до порушення меж між словами чи збільшення інтервалів між літерами: *Не вдавалося позбутися якогось істеричного, верескливого подиву – що жага життя б у т и, в і д б у в а т и с я, з б у т и с я є такою непереборною і неперебірливою* [ПЛ, 135]. Букви у слові роз'єднуються засобами пунктуації (крапкою, комою, знаком оклику чи знаком питання, трьома крапками): *...річка, річка, рука, сміятися, плакати, схо, ди* [ПЛ, 20]; ім'я коханої героя «Подвійний Леон» Стефанія є об'єктом мовних ігор, різних структурних трансформацій: *Стефан і я ...Ст ! Еф! Ан!..* [ПЛ, 63]; написання в дзеркальному відображенні «*СтефаніяяінафетС*» [ПЛ, 62] чи й загалом чогось незрозумілого: «*Стефанія ихтегшнихз*» [ПЛ, 62]; всі слова у реченні пишуться разом: *Можна висадити лише чимось масивним використаною для цього лаубості л. Пошуки лави. Вона тут.* [ОК, 62]. Власне, цей потік слів сприймається суцільно. Таким чином досягається мета – вираження потоку свідомості потоком слів.

Таке порушення правил написання, яке, здебільшого, супроводжується стилістичними прийомами ампліфікації, повтору, парцеляції, яскраво виділяється на традиційному фоні, привертає до себе увагу, акцентує її не на змісті певної мовної одиниці, а на психічному стані мовця, який виявляється таким же розшматованим і заплутаним, як і виголошені ним слова і думки.

Серед графіко-орфографічних порушень норми варто відзначити також поєднання в одному слові кирилиці і латинського шрифту – «ISTORIA ХВОРОБИ», «Земфіра» тощо. Здебільшого автор вдається до всілякого роду комбінацій і синтезів. Одним із таких є вживання англійських слів з українськими закінченнями: *Я без особливого труду впізнав у них своїх шалапутних астральних двійників – BEER'a з BEAR'ом* [ПЛ, 111-112]; *А з ефіру й далі ллються потоки PULP FICTION'ських дотенів* [ПЛ, 118].

Ю.Іздрик доволі часто вклинює в канву твору слова, фрази, а то й цілі тексти іноземною мовою – англійською, німецькою, польською, рідше російською, як правило, без перекладів чи коментарів, за винятком хіба що творів «Подвійний Леон» та «Острів Крк». Причому в автокоментарі до останнього письменник заявляє: «Пояснювати чи в будь-який спосіб коментувати власний текст – заняття невдячне і певною мірою безглузде. Адже незважаючи на те, чи відомі читачеві різноманітні реалії, чи вловлює він приховані алюзії і неприховані цитати, добра література повинна говорити сама за себе і працювати сама на себе. Якщо твір не вдався – поясненнями не допоможеш, якщо ж навпаки – будь-які коментарі зайві» [ОК, 79]. Тобто, подаючи текст іноземною мовою, автор ніби випробовує читача, визначає рівень його ерудиції, дражнить і, ймовірно, спонукає до самовдосконалення.

Мовний елемент може піддаватися графічним трансформаціям, що порушують графічну одноманітність художнього тексту, наприклад, виділення курсивом, напівжирним, зменшення або збільшення розміру літер. Прагматична функція курсиву у творах Ю.Іздрика досить різноманітна: передача логічного та емоційного наголосу; створення іронічного, сатиричного ефекту; виділення інтертексту (молитви, уривків з пісень, поезій, цитат); вираження семантичної глибини підтексту тощо.

Якщо виділення великим шрифтом «важливих» ідіом належить до часто вживаного способу подачі тексту в творах Ю.Іздрика, то використання дрібного шрифту – менш поширений засіб, однак не менш ефективний. Так, частина дев'ятого розділу «Подвійний Леон» написана у формі драматичного твору: основна увага приділяється реплікам дійових осіб, а оцінка наратора, його коментарі, які нагадують ремарки, подані

маленьким шрифтом: «Марк (не звертаючи уваги на репліку Тайняк-рекетир-офіціанта, оглядає зап'ястя з незаведеним ROLEX'ом і відповідає на запитання Зігфріда). Щось ніби коло ...

Зігфрід. Що, братику, що?

Марк багатозначно показує на Тайняк-рекетир-офіціанта. Той, помітивши, що його маневр викрито, знову починає проходжуватися за лою, прикидаючись, що його ніскільки не цікавить питання часу» [ПЛ, 153].

Постмодерністська проза не тільки інтертекстуальна, а й інтерсеміотична.

Іздрік-письменник співпрацює з Іздріком-художником. Наприклад, у «Острові Крк» він супроводжує свій дивний синонімічний ряд малюнками, графікою, ескізами [ОК, 30-39], що мають потужне смислове навантаження. Малюнки використовуються також і в інших творах (див. «Флешка», 148-153; «АМ ТМ», 80-86), що дозволяє авторові без зайвих слів пояснити, напевно змалювати те, про що йдеться.

Варто також звернути увагу на використання таблиць та способи їх оформлення. У «Подвійному Леоні» третій розділ «ВІНВОНА» розпочинається з відомої гри словами (анаграми), коли з одного слова складаються інші [ПЛ, 31]. Іздрік обіграє назву розділу в такий спосіб :

ВІН	ВОНА	ОВО	ВОНО
ІВАН	НІНА	ОВ,ВО	ВІНО
ІН	ОНАН	ОН	НОНА
ІН	НОВА	NON	

Якщо в цьому творі такий графічний спосіб використовується лише раз, то в книзі «Таке» кожен розділ розпочинається з таблиць, для більшості з яких характерне вертикальне розміщення слів, на зразок:

І	К	Н	Д	П	П	Т
	О	А	У	О	Р	А
	Л	Д	М	Д	О	К
	И	У	А	У		Е
		М	Т	М		
		А	И	А		
		Є		Й		
		Ш				

У збірці есеїв «Флешка- 2GB», яку Тарас Прохасько назвав найпрозорішою книжкою найточнішого Іздрика, автор використовує ще один оригінальний спосіб передачі прозового тексту, схожий на фігурний вірш («вірш, в якому синтезовано властивості звукових та візуальних мистецтв, втілені у винахідливій, переважно графічній формі [4, 706]):

матеріальна культура
маргінальна культура
духовна культура
культура побуту
вулична культура
культура поведінки
культура їжі
кулінарна культура
соціалістична культура
культура мови
контр культура
альтернативна культура
буржуазна культура
рок культура
поп культура
культура європейська...
[Ф, 184].

Не дивно, що таку форму неодноразово реалізовано саме в есеї «Станіслав: туга за несправжнім», який розпочинається такими словами: *Існування мови є рудиментарним. Вона давно втратила всі свої функції, понадто – комунікативні, а різке зростання семантичної ентропії сьогодні робить цю рудиментарність остаточною* [Ф, 160].

Висновки. Таким чином, графічне оформлення постмодерністського тексту за допомогою різного роду графічних позначень, символів, малюнків, таблиць, шрифтів, кодів, схем тощо є хоч і допоміжним, але вагомим засобом текстотворення. Система графічних знаків доповнює семантику сказаного додатковими конотаціями, емоційними відтінками (про розділові знаки як графічні стилістичні засоби постмодерністської прози див.: [6]). Графіко-орфографічні порушення норм скеровані передусім на гру, епатаж, посилення апелятивно-експресивної функції постмодерністської прози і зумовлені концептуально усною, хоча формально писемною формою репрезентації тексту. Для людини зі сформованою мовною компетенцією будь-яке свідоме порушення мовних норм не є небезпечним, однак для тих, чия компетенція лише формується, ці порушення не такі безневинні, як видаються.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрухович Ю. Перверзія. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2004. – 304 с.
2. Гундорова Т. Ностальгія та реванш: український постмодернізм у лабіринтах національної ідентичності / Тамара Гундорова // Кур'єр Кривбасу. – 2001. – № 144. – С. 165–172.
3. Зализняк Анна. Переписка по электронной почте как лингвистический объект / [http // www.dialog21 /r/dialog2006 /materials/html/Zalizniak.htm](http://www.dialog21.ru/dialog2006/materials/html/Zalizniak.htm).
4. Літературознавчий словник-довідник. – К.: Академія, 1977. – 750 с.
5. Русская разговорная речь / Ред. Е.А.Земская. – М., 1973.
6. Тишківська Н. Пунктуаційні знаки як графічні засоби постмодерністської прози / Надія Тишківська// Семантика мови і тексту: Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 612 – 614.

Джерела

- AM тм – Издрик. AM тм. Новели. – Львів: Кальварія, 2005. – 260 с.
OK – Издрик. Острів Крк та інші історії: повість, новели, автокоментар [передмова Юрія Андруховича]. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 120 с.
ПЛ – Издрик . Подвійний Леон. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 204 с.
Т – Издрик. Take. – Харків: КСД, 2010. – 268 с.
Ф – Издрик. Fleshka- 2GB. – К.: Грані-Т, 2009. – 248 с.

REFERENCES

1. Andrukhovych Yu. Perverziia. – Lviv : VNTL-Klasyka, 2004. – 304 s.
2. Hundorova T. Nostalhiia ta revansh: ukrainskyi postmodernizm u labiryntakh natsionalnoi identychnosti / Tamara Hundorova // Kurier Kryvbasu. – 2001. – № 144. – S. 165–172.
3. Zalyzniak Anna A. Perepyska po elektronnoi pochte kak linhvysticheskii obekt / [http // www.dialog21 /r/dialog2006 /materials/html/Zalizniak.htm](http://www.dialog21.ru/dialog2006/materials/html/Zalizniak.htm).
4. Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk. – K.: Akademiia, 1977. – 750 s.
5. Russkaia razgovornaia rech / Red. E.A.Zemskaiia. – M., 1973.
6. Tyshkivska N. Punktuaitsiini znaky yak hrafichni zasoby postmodernistskoi prozy / Nadiia Tyshkivska// Semantyka movy i tekstu: Materialy XI Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii. – Ivano-Frankivsk, 2012. – S. 612–614.

Sources

- AM tm – Izdryk. AM tm. Novely. – Lviv : Kalvariia, 2005. – 260 s.
OK – Izdryk. Ostriv Krk ta inshi istorii: povist, novelty, avtokomentar [peredmovia Yuriiia Andrukhovycha]. – Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 1998. – 120 s.
PL – Izdryk . Podviinyi Leon. – Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2000. – 204 s.
T – Izdryk. Take. – Kharkiv: KSD, 2010. – 268 s.
F – Izdryk. Fleshka- 2GB. – K.: Hrani-T, 2009. – 248 s.

УДК 811.161.2'373

Марія ФЕДУРКО,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання в початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) mfedurko@ukr.net

ОКАЗИОНАЛЬНІ СЛОВОЗРОЩЕННЯ В СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ: ФУНКЦІЇ ТА СТРУКТУРНІ ТИПИ

У статті показано, що, поряд із експресивною, індивідуально-авторськими зрошення можуть виконувати в текстах номінативно-когнітивну функцію. Наголошено на їхній структурній неоднорідності. Продемонстровано лексико-граматичну співвідносність цих okazionalizmів із іменниками, прикметниками, дієсловами, вигуками. Підтверджено їхню графічну неоднорідність: вони можуть писатися разом, через дефіс, з великої літери, з малої, в лапках і без них.

Ключові слова: *оказіональна деривація, okazionalizm, лексико-синтаксичний дериват, словозрошення, експресивна функція, номінативна функція.*

Лит. 21.

Maria FEDURKO,

Doctor of Philological Sciences, Professor, the Head of the Department Philological Disciplines and Methods of Their Teaching in Primary School Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) mfedurko@ukr.net

OCCASIONAL WORD JOINING IN MODERN ARTISTIC LANGUAGE: FUNCTIONS AND STRUCTURAL VARIATIONS

In the article is shown that the individual authors' neologisms perform in the text not only expressive, but also nominative-cognitive function. It is emphasized on their structural heterogeneity. It is shown that among individually authored word-joining it is advisable to distinguish between unit-equivalents of nouns, adjectives, verbs, interjections. The article confirms that the joining is heterogeneous in terms of graphic design: they can be written together and hyphenated, capitalized and small, quoted and without them.

Key words: *occasional derivation, occasional case, lexical and syntactic derivate, word-joining, expressive function, nominative function.*

Ref. 21.

Марія ФЕДУРКО,

*доктор філологічних наук, професор, завідувачий кафедрою
філологічних дисциплін та методики їх преподавання в
начальній школі Дрогобычського державного педагогічного
університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобыч)
mfedurko@ukr.net*

ОККАЗИОНАЛЬНЫЕ СЛОВСОРАЩЕНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕЧИ: ФУНКЦИИ И СТРУКТУРНЫЕ ТИПЫ

В статті встановлено, що наряду з експресивної, індивідуально-авторські сращения можуть виконувати в текстах номінативно-когнітивну функцію. Підкреслена їх структурна неоднорідність. Продемонстрована лексико-грамматическа соотносительность цих окказионалізмів з іменами іменними, прикметниками, дієсловами, міждометіями; показані різниці в плані графічного оформлення: слитні написання, написання через дефіс, з прописної или строчної букви, в кавичках и без них.

Ключевые слова: *окказиональная деривация, окказионализм, лексико-синтаксический дериват, словосращения, экспрессивная функция, номинативная функция.*

Лит. 21.

Постановка проблеми. У сучасному українському мовленні зафіксовано зростання кількості форм, «які входять до складу висловлення як готові комплекси і сприймаються як єдині номінативно-когнітивні утворення, спричинені загальною глобалізаційною тенденцією до компресії інформації й номіналізації» [9, 538], пор., наприклад: *Письменник, який обирає культуру як терен гри, обов'язково прагне ввести «щойно-казане» в царину «вже-давно-колись-казаного»* (М. Гірняк). Переважна більшість із них не є одиницями відтворюваними, а тому потрапляє до категорії окказионалізмів – слів для оказії, створених тут і зараз. У лінгвістичній науці такий спосіб словотворення прийнято називати лексико-синтаксичним, а його результати – словозрощеннями чи просто зрощеннями. Художня мова в цьому сенсі не є винятком: вона не лише активно використовує можливості питомого словотворення: *Нарешті смокінгово-фрачна вервечка урвалася – всі зайшли до будинку* (І. Роздобудько), а й пропонує нові взірці такого творення, осягати які важливо як з погляду проникнення в «робітню» авторського духу, так і з погляду окреслення можливих тенденцій мовного поступу, бо «розвиток мови – це передусім неогенез, тобто процес з'яви нового в мовній структурі» [14].

Аналіз досліджень. Оказіоналіональне словотворення належить до проблем, досить глибоко вивчених у теоретичному й прикладному аспектах, адже від першої праці про оказіоналізми (Н. Норман «Оказіональні слова і лексикографія» [18]) минуло півстоліття. У переліку її дослідників – відомі сучасні дериватологи О. Земська [5], О. Кубрякова [8], А. Ликов [11], В. Лопатін [10], Е. Хапіра [19], І. Улуханов [20], Н. Янко-Триницька [21] та ін., хоч уже Я. Грім і Ф. де Соссюр наголошували на необхідності описувати й потенційні явища словотворення, яке, за Гумбольдтом, є найглибшою й найзагадковішою ділянкою мови. Оказіоналізми аналізовано і в українському мовознавстві, причому особливо активно – на перетині тисячоліть і сьогодні. Маємо на увазі праці С. Бузько, Ж. Колоїз, Г. Віняр, Д. Мазурик, А. Левицького, А. Нелюби, О. Стишова та ін. Об'єднує їх думка, що оказіональні дериваційні процеси закономірні в історичному розвитку кожної мови, адже «завдяки їхнім узуально закріпленим результатам мовна система має своє минуле, теперішнє і майбутнє» [7]. Учені наголошують також на культурно-історичній і ментальній значущості цих процесів – Є. Карпіловська, приріом, називає оказіональне словотворення тиглем, «із якого творяться нові засоби мовомислення, нові моделі мовної категоризації дійсності» [6, 59].

Попри доволі тривалу традицію вивчення оказіональних дериватів, спірного в цій ділянці словотвірної теорії немало. Дискутується насамперед питання щодо обсягу цього поняття: одні дослідники трактують його широко, зараховуючи до оказіональних як потенційні одиниці, так і утворені з порушенням словотвірної норми [13, 432]; інші ж вважають оказіоналізмами лише ті утворення, що «відзначаються цілеспрямованим відхиленням від норми, а отже, незвичністю, порушенням усталених асоціативних зв'язків, таким собі авторським суб'єктивізмом у конструюванні мовних одиниць» [4, 217]. Звідси й розмаїтість термінологічного окреслення цих словотвірних з'яв. Н. Фельдман називає їх словами-саморобками, М. Степанова – словами-метеорами, Л. Щерба – потенційними словами, О. Земська – словами-беззаконниками; а ще їх називають індивідуальними словами, словами-експромтами, словами-оцінками, неологізмами контексту, одно-разовими неологізмами, «еґологізмами», «індивідуально-авторськими новоутвореннями», «витворами індивідуальної мовотворчості», «ефемерними інноваціями». Кожен із цих термінів відображає якусь із ознак цього феномену, до яких, за А. Ликовим, належать: віднесеність до мовлення, невідтворюваність, словотвірна похідність, функційна одноразовість, залежність від контексту, експресивність, номінативна

факультативність, синхронно-діахронна дифузність, індивідуальна належність, ненормативність [10].

Лексико-синтаксичне okazіональне словотворення досліджене найменшою мірою. Про одиниці, утворені таким способом, згадують в основному побіжно, за аналізу інших різновидів okazіоналізмів. Дехто вважає, що «явище зрощення не належить до словотвірної номінації (принаймні до словотвірних процесів) і має статус діахронного» [12]. Прикладом іншого погляду переконані, що активізація в сучасному українському мовленні номінативних одиниць у вигляді структурно розчленованих зрощень, – це результат актуалізованих в умовах сучасної міжкультурної комунікації англословних впливів у ділянці словотворення [9, 539]: англійська мова, у силу її аналітичності, доволі активно послуговується синтаксичним способом деривації не тільки з емоційно-експресивною настановою, а й за творення термінів для різних галузей науки й техніки, скажімо, *face-and-side cutter* – зі сфери інженерії, *fail-to-save probability* – нафто-газової промисловості, *ability-to-pay principle* – економіки, *abovetheline* – фінансів [3, 39].

Не можемо заперечувати очевидне: зрощення не однаково активні у всіх сучасних художніх текстах. Вони частотніші в ідіолекті тих авторів, яким найбільшою мірою знайома англословна культура. Проте переконані, що нечисленність питомих узуальних лексико-синтаксичних дериватів на кшталт *насамперед, потойбіч, нашивидкуруч, ломикамінь, важкохворий* (із *на самперед, по той бік, на швидку руку, ломи камінь, важкохворий*) не може слугувати підставою вважати ці одиниці винятковим явищем в дериваційній системі української мови. Згадане підтверджують і дані історичних словників, наприклад, словника Є. Тимченка (*внебовступене* [17 1, 107], *другийнадцять* [17 1, 234], *на-тще-сердце* [17, 473], *равновладный* [17 2, 263], *режимгшиок* [17 2, 269], *чотырикрат* [17 2, 484]) чи «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» (*близкоприлеглий* [15 2, 115], *велицьеважний, велицеласкавый* [15 3, 219], *единнадесать* [15 9, 60]).

Однак не лише інтерпретаційною дискусійністю вмотивуємо наш інтерес до цих утворень. Культурна парадигма сьогодення допускає значно вільніше поводження з мовою, заохочує мовні експерименти, особливо в художній літературі, маніфестує розширення інтересів у сфері креативних можливостей мови як цілісної системи. Один із шляхів «розкріпачення» мови – це прогрес okazіонального словотворення, особливо незвичних його форм. І лексико-синтаксичні okazіоналізми, що постали унаслідок зрощення словосполучення, а нерідко – й речення у слово (квасіслово) особливо цікаві в цьому сенсі.

Мета нашої розвідки – проаналізувати лексико-синтаксичні похідні, виявлені в текстах сучасних українських письменників в аспекті їхніх структурних і функційних характеристик, адже все, що отримує широке поширення в мові, спершу з'являється в мовленні окремих людей, передусім – у мові найталановитіших письменників.

Виклад основного матеріалу. Художній стиль особливий у системі кожної мови. Його провідною роллю визнають вплив «через систему образів на розум, почуття і волю читачів», ознаками – «конкретність змісту, образність, виразність, емоційність», а засобами – розмаїття передусім емоційно-експресивної лексики й тропіки [16, 73].

Окреслюючи функції зрощень, наголосимо на їхній доцільності, навіть необхідності в художньому тексті, де покликані виконувати насамперед прагматичну роль, адже допомагають відправникові тексту (адресантові, авторові, нараторові), з одного боку, найточніше відобразити власний емоційно-психічний стан, а з другого, – найсильніше вплинути на реципієнта (адресата) мовлення, домогтися від нього відповідного (позитивного чи негативного) ставлення до повідомлюваного.

Розглянемо, для прикладу, такий фрагмент із роману І. Карпи «50 хвилин трави»: *Євка сиділа й дивилася на двері, з яких мав з'явитися Даня. Невдовзі або невцьомужитті.* Він містить лексико-синтаксичний дериват *невцьомужитті*, мотиватор якого – синтаксично вільне словосполучення *не в цьому житті*. Звичайно, авторка могла подати цей елемент у звичному вияві – у вигляді словосполучення. Проте в такому разі читачем могли б бути непомічені ті смисли, які авторка запрограмувала цим зрощенням: жінка з нетерпінням очікує близьку їй людину, час у такі хвилини не йде, а повзе; здається, що це чекання триватиме вічність і що зустріч, можливо, й не відбудеться. Те, що аналізований лексико-синтаксичний дериват ужитий у складі парцельованої (з антонімічним лексичним наповненням) структури (пор. *невдовзі* і *невцьомужитті*) лиш увиразнює ці смисли. Отже, оцінність, поряд з емоційністю, становить важливу характеристику лексико-синтаксичних дериватів, а вираження оцінки, як і емоцій, є вагомим виявником їхньої експресивної функції.

Однак не можна заперечувати й когнітивної значущості словозрощень: перетворюючи компоненти словосполучень (речень) в слово, мовець змушує їх заграти новими смисловими відтінками. Відповідно адресат мовлення, декодуєчи текст і наявні в ньому одиниці аналізованого взірця, акцентує на них свою увагу, намагається відчитати ці смисли, зіставляючи з власним досвідом осягнення й тлумачення дійсності. Засвідченість зрощень у сучасних філософських чи лінгвофілософських

текстах (скажімо: Нова мережа комунікативних (і водночас рекреаційних та напівритуальних) осередків *«діалогізму-нопід-парасольками»* додала чимало до нових смислів самого середовища й до інтерпретативної активності ... в цьому трансформованому, а почасти й засадничо реконструированому доквіллі... (Р. Кісь) спонукає приписувати їм не лише експресивну функцію, а й номінативну – функцію називання чогось щойно пізнаного, що постало через синтез загальновідомого і сприймається мовцем як нова якість (...*виліплюючи власне тіло наново, сама-собі-Пігмаліон, із нового убору...* (О. Забужко) чи функцію уточнення загальновідомого, наприклад: *крутилося в голові відлунням власного, уже впалого, уже-не-вернеш слова* (О. Забужко); ... *Ленця подається таким балетним рухом, з-п'ятки-на-носок, йому назустріч* (О. Забужко).

Дослідники оказіонального словотворення наголошують повсякчас, що «попри всю незвичність форми й семантики оказіоналізмів обов'язково в мовній нормі має бути зразок, за яким їх створено, з яким їх можна зіставити» [6, 59]. Мусимо визнати, що не для всіх виявлених нами в текстах оказіональних зрощень наявні узуальні взірці. Точніше, для більшості з них їх немає. Проте сам факт побутування цих елементів у текстах різних функціональних стилів (наукового, публіцистичного, художнього) слугує, як видається, підтвердженням їхнього системного характеру.

Аналізуючи процедуру постання узуальних зрощень, учені особливо акцентують на поступовому перетворенні словосполучення в слово, що, переконані, слугує найпершою підставою ствердження діахронного характеру цих одиниць. Яскравим унаочненням цієї процедури можна вважати такий фрагмент із роману Галини Вдовиченко «Пів'яблука»):

І ніколи не вимовляти цих слів: «Я не маю часу». Бо з кожним разом, з кожним повтором час шагреневою шкірою слухняно тане, маліє, всихається. Табу на цей безглуздий вислів! Він ковтає хвилини з годинами, наче потворна, ненажерлива рибина; чотири слова – і прощавайте, плани, мрії, надії і наміри! Перевірено безліч разів: усе піде не так, як хотілося.

Ось у чому секрет. Занадто часто вона вдається до цієї буденної фрази, наче сумирно й безнадійно виправдовується перед собою. І саме тому не встигає, саме від того застрягає в хащах необов'язкових дрібниць. У цих словах – розгадка браку часу, вони в усьому винні.

Янемаючасу – янемаючасу – янемаючасу...

Звучить, як мантра. Наче заклинання. Програмуєш свій день на постійний цейтнот, на даремну біганину та безглузду шарпанину. Бо ж слова означають не просто багато – вони означають усе.

Владин перевернутий «бітл», разом із вчавленим у нього, як у зім'яту банку, насадженим з розмаху, всією-грудною-кліткою-на-гарпун-керма Владусьчиним тілом, підняли з квівету... (О. Забужко); вигуком: як-же-ж-мені-жити-далі (О. Забужко).

Зі структурного погляду зафіксовані нами оказіональні зрощення теж відмінні. Серед них виявлено:

а) двокомпонентні одиниці: *всезмагаючих вогню-і-тверді* (О. Забужко), особливий різновид серед яких становлять структури на кшталт *аж-неживої (Уже аж-неживої природи)*, оскільки їх структурують не два повнозначних слова – компоненти підрядного чи сурядного словосполучень, а поєднання повнозначного і службового слів, див. ще: *Це неетнічно, невиховано, несмачно і нене-ординарно* (І. Карпа); *Але Боже збав мені казати такі слова при ньому (не-Дані)* (І. Карпа); ... *а вони вимагали добре урядженого бункера, і батька для Катрусі ... і ще чоготільки-не ...* (О. Забужко); ... *вона й перескакувала всі підсовувані їй сторонні правила мов-не-помічаючи, з розгону...* (О. Забужко);

б) трикомпонентні: *Знов моя зашкарубла друг-я-концепція* (І. Карпа); *спецназ-з-того-світу* (Б. Жолдак);

в) багатокомпонентні, співвідносні не лише зі складним підрядним (*ти хотіла чогось живого в цій черговій, казна-якій з ряду-йому-жесть-кінця тимчасовій хаті* (О. Забужко), а й простим реченням: як історик, що *знайшов-перед-ким-похвалитися архівним документом ...* (О. Забужко) чи складним, складнопідрядним: *Він наче хотів вихлюпнути з душі важкий намул не-так-як-хотілося-прожитого-життя і очиститись перед тим-життям-яке-нас-чекало* (Г. Тарасюк); *Там-девін* (Г. Удовиченко) або ж його фрагментом: *колись давно, КОЛИ-МЕНЕ-ЩЕ-НЕ-БУЛО-НА-СВІТІ...* (О. Забужко);

Зрощення, виявлені в художніх текстах, різняться поміж собою графічним оформленням. Зафіксовано такі його різновиди:

– написання компонентів лексико-синтаксичних дериватів через дефіс; таке написання начеб увиразнює незавершеність процесу лексикалізації синтаксичних одиниць-мотиваторів: *Тепер з того понурою, голого плато, яке зветься набутим-з-роками-досвідом, Дарка може припустити й децю інше...* (О. Забужко); *Чатують на істоту-з-під-авта* (Б. Жолдак); *ну, хіба що якась вечірка зрідка трапляється, або робота журналістська змусить піти-писнути щось* (І. Карпа);

– написання компонентів лексико-синтаксичних дериватів разом: *Душа моя знайдибіда* (Л. Костенко); *І щотравинка – мов зоря, Мені палала серед ночі* (М. Матіос); *Вона не хотіла їхати до Парижу нап'ятнадцятьднівобожсякешастя* (І. Карпа);

– змішана форма подачі: через дефіс і разом: *Можє, тут доцільно вжити слова на киталт “парапсихологія” чи “метафізика”? А потім – “гостра шизофренія”. Це вже коли я досить чітко почую її голос в себе в голові. Це загальна стадія. Осінньо-часниковозрота-сонний токсикоз* (І. Карпа).

– запис таких слів великими літерами, причому дwoяко – разом: *Я пишу муру. НЕХОЧУПИСАТИ* (І. Карпа) і через дефіс: ... *рятуючись од так незаслужено впалого на нього Нещастя-Яке-Доводиться-Витримувати...* (О.Забужко);

– із використанням лапок: *Мій батько завжди знав за собою... оцю «гамлетівську-нездатність-до-рішучих-дій-при-виді-торжествуючого-зла»* (О. Забужко) чи чужомовних елементів: *Коли Настуся-Вже-в-Гиссі наставляє на мене (на мене!) свого розтуленого мокрого дзьобика, мені страшенно кортить співчутливо спитати, чи в неї часом не гайморит* (О. Забужко);

– із виділенням в тексті курсивом: *Твоїм голосом тихим зігріта, Поділила життя на частки: На дотебе і післятебе, На усецобуло й цобуде, На такецоговженетреба, І такецоосудять люди... На усецобулозотліле, Й на усецотеперпречисте* (В. Котович).

Із наведеного видно, що індивідуально-авторські новотвори-зрощення здатні перетворювати потенційне в актуальне. Вони є більшою мірою фактом словотворчості, а не словотворення. Це один з різновидів реалізації мовної (словотворчої) гри. А в словотворчій грі на передній план проступає її прагматична зумовленість, що сприяє досягненню певного естетичного ефекту.

Висновки. Проаналізовані у статті взірці лексико-синтаксичних дериватів засвідчують, що живе мовлення завжди експресивно забарвлене, що мовець завжди прагне до виразності, яка в той чи той спосіб відображає його емоційний стан, настроїв, внутрішню самодостатність чи незадоволеність, схвалення або несхвалення усіх життєвих подій, і що українська мова має широкий набір засобів для як реалізації цієї природної потреби суб'єкта мовлення, так і для репрезентації його найрізноманітніших станів і характеристик. Перспективним видається вивчення структурних і функційних характеристик зрощень у текстах наукового й публіцистичного стилів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бузько С. А. Оказіональні іменники в текстах української постмодерної прози / С. А. Бузько // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : зб. наук. праць. – Вип. 3 / [редкол. : Ж. В. Колоіз (відп. ред.), П. І. Білоусенко, В. П. Олексенко та ін.]. – Кривий

Ріг : Видавничий дім, 2009. – С. 5–14. – Режим пошуку : <http://yandex.ua/click/jsredirect?from>.

2. Віняр Г. М. Творення нових іменників багатоосновними способами (на матеріалі газети «Україна молода») / Г. М. Віняр // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : зб. наук. праць. – Вип. 3 / [редкол.: Ж. В. Колоїз (відп. ред.), П. І. Білоусенко, В. П. Олексенко та ін.]. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2009. – С. 14–21. – Режим пошуку : <http://yandex.ua/click/jsredirect?from>.

3. Грицьких Л. Б. Оказіональний характер полікомпонентних новотворів у сучасній українській літературній мові / Л. Б. Грицьких // Science and Education a New Dimension : Philology, II(1). – Issue : 17. – 2014. – С. 39–43.

4. Грещук В. В. Оказіональне слововживання у поезії Б-І. Антонича / В. В. Грещук // Студії з українського мовознавства : Вибрані праці / Упор. Р. Бачкур. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009 – 520 с.

5. Земская Е. А. Оказіональные и потенциальные слова в русском словообразовании / Е. А. Земская // Актуальные проблемы русского словообразования. – Т. 1. – Самарканд : Самарканд. гос. ун-т им. А. Навои, 1972. – С. 78–86.

6. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : Монографія / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2008. – 336 с.

7. Колоїз Ж. В. Оказіональна деривація: теоретичний та функціонально-прагматичний аспекти : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ж. В. Колоїз. – К., 2007. – 40 с.

8. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности и словообразование как его важнейший компонент / Е. С. Кубрякова // Вопросы словообразования и фразообразования в германских языках. Сб. науч. трудов. – Вып. 164. – М. : МГПИИЯ, 1980. – С. 40–47.

9. Левицький А. Е. Словотвірні процеси в просторі міжкультурної комунікації / Андрій Е. Левицький // Мови та культури у новій Європі : контакти і самобутність. – К. : Збірник наукових доповідей. – К. : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2009. – С. 534–542.

10. Лопатин В. В. Рождение слова. Неологизмы и окказіональные образования / В. В. Лопатин. – М. : Наука, 1973. – 152 с.

11. Лыков А. Г. Современная русская лексикография (русское окказіональное слово) / А. Г. Лыков. – М. : Высшая школа, 1976. – 119 с.

12. Нелюба А. М. Основно- і словоскладання в контексті словотвірної номінації / Нелюба А. М. – Режим пошуку : http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/para_konf/neluba_06.pdf.

13. Пустовіт Л. О., Клименко Н. Ф. Оказіоналізм / Л. О. Пустовіт, Н. Ф. Клименко // Українська мова : Енциклопедія. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія», 2004. – С. 432–433.

14. Сенько Е. В. Теоретические основы неологии / Е. В. Сенько; М-во образования Рос. Федерации. Сев.-Осет. гос. ун-т им. К.Л. Хетагурова, 2001. – 108 с.

15. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / НАНУ. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 1994-2010. Вип. 1-10.

16. Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів / Л. В. Струганець. – Тернопіль : Вачальна книга – Богдан, 2000. – 88 с.
17. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : У 2 кн. / Німчук В. В. (відп. ред.) та ін. / Є. Тимченко. – К. – Нью-Йорк, 2002. – Кн. 1. – 512 с.; 2003. – Кн. 2. – 512 с.
18. Фельдман Н. И. Окказиональные слова и лексикография / Н. И. Фельдман // Вопросы языкознания. – 1957. – № 4. – С. 64–74.
19. Ханпира Э. И. Об окказиональном слове и окказиональном словообразовании / Э. И. Ханпира // Развитие словообразования современного русского языка. – М. : Наука, 1966. – С. 153–166.
20. Улуханов И. С. Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация / И. С. Улуханов. – М., 1996. – 224 с.
21. Янко-Триницкая Н. А. Продуктивные способы и образцы окказионального словообразования / Н. А. Янко-Триницкая // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент, 1975. – С. 413–418.

REFERENCES

1. Buzko S. A. Okazionalni imennyky v tekstakh ukrainkoï postmodernoï prozy / S. A. Buzko // Filolohichni studii : Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu : zb. nauk. prats. – Vyp. 3 / [redkol. : F 54 Zh. V. Koloiz (vidp. red.), P. I. Bilousenko, V. P. Oleksenko ta in.]. – Kryvyi Rih : Vydavnychi dim, 2009. – S. 5–14. – Rezhym poshuku : <http://yandex.ua/clck/jsredir?from>.
2. Viniar H. M. Tvorenna novykh imennykiv bahatoosnovnymy sposobamy (na materialy hazety «Ukraina moloda») / H. M. Viniar // Filolohichni studii : Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu : zb. nauk. prats. – Vyp. 3 / [redkol. : F 54 Zh. V. Koloiz (vidp. red.), P. I. Bilousenko, V. P. Oleksenko ta in.]. – Kryvyi Rih : Vydavnychi dim, 2009. – S. 14–21. – Rezhym poshuku : <http://yandex.ua/clck/jsredir?from>.
3. Hrytskykh L. B. Okazionalnyi kharakter polikomponentnykh novotvoriv u suchasniï ukrainkii literaturnii movi / L. B. Hrytskykh // Science and Education a New Dimension : Philology, II(1). – Issue : 17. – 2014. – S. 39–43.
4. Greshchuk V.V. Okazionalne slovovzhyvannia u poezii B-I. Antonycha / V. V. Greshchuk // Studii z ukrainkoho movoznavstva : Vybrani pratsi / Upor. R. Bachkur. – Ivano-Frankivsk : Misto NV, 2009 – 520 s.
5. Zemskaiia E. A. Okkazyonalnyie i potentsialnyie slova v russkom slovoobrazovanii / E. A. Zemskaiia // Aktualnyie problemy russkoho slovoobrazovaniia. – T. 1. – Samarkand : Samarkand. hos. un-t ym. A. Navoy, 1972. – S. 78–86.
6. Klymenko N. F., Karpilovska Ye. A., Kysliuk L. P. Dynamichni protsesy v suchasnomu ukrainkomu leksykonii : Monohrafiia / N. F. Klymenko, Ye. A. Karpilovska, L. P. Kysliuk. – K. : Vydavnychi Dim Dmytra Buraho, 2008. – 336 s.
7. Koloiz Zh. V. Okazionalna deryvatsiia: teoretichnyi ta funktsionalno-prahmatychnyi aspekty : avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk : spets.10.02.01 «Ukrainska mova» / Zh. V. Koloiz. – K., 2007. – 40 s.
8. Kubriakova E. S. Nomynatyvnyi aspekt rechevoi deiatelnosti i slovoobrazovaniie kak eho vazhneishyi komponent / E. S. Kubriakova // *Voprosy ISSN 2411-4758*

slovoobrazovaniia i frazooobrazovaniia v hermanskikh yazykakh. Sb. nauch. trudov. – Vyp. 164. – M. : МНПІІІа, 1980. – S. 40–47.

9. Levytskyi A. E. Slovtvirni protsesy v prostori mizhkulturnoi komunikatsii / Andrii E. Levytskyi // Movy ta kultury u novii Yevropi : kontakty i samobutnist. – K. : Zbirnyk naukovykh dopovidei. – K. : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2009. – S. 534–542.

10. Lopatin V. V. Rozhdeniie slova. Neolohizmy i okkazyonalnyie obrazovaniia / V. V. Lopatin. – M. : Nauka, 1973. – 152 s.

11. Lykov A. H. Sovremennaia russkaia leksikohrafiia (russkoie okkazionalnoie slovo) / A. H. Lykov. – M. : Vysshiaia shkola, 1976. – 119 s.

12. Neliuba A. M. Osnovo- i slovoskladannia v konteksti slovtvirnoi nominatsii / Neliuba A. M. – Rezhym poshuku : http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/para_konf/neluba_06.pdf.

13. Pustovit L. O., Klymenko N. F. Okkazionalizm / L. O. Pustovit, N. F. Klymenko // Ukrainska mova : Entsyklopediia. – K. : Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia», 2004. – S. 432–433.

14. Senko E. V. Teoreticheskiie osnovy neolohii / E. V. Senko; M-vo obrazovaniia Ros. Federatsii. Sev.-Oset. hos. un-t im. K.L. Khetahurova, 2001. – 108 s.

15. Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershooi polovyny XVII st. / NANU. Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha. – Lviv, 1994-2010. Vyp. 1-10.

16. Struhanets L. V. Kultura movy. Slovnyk terminiv / L. V. Struhanets. – Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan, 2000. – 88 s.

17. Tymchenko Ye. Materialy do slovnyka pysemnoi ta knyzhnoi ukrainskoi movy XV– XVIII st.: U 2 kn. / Nimchuk V. V. (vidp. red.) ta in. / Ye. Tymchenko. – K. – Niu-York, 2002. – Kn. 1. – 512 s.; 2003. – Kn. 2. – 512 s.

18. Feldman N. Y. Okkazyonalnyie slova i leksikohrafiia / N. Y. Feldman // Voprosy yazykoznavniia. – 1957. – № 4. – S. 64–74.

19. Khanpyra E. Y. Ob okkazionalnom slove i okkazionalnom slovoobrazovanii / E. Y. Khanpyra // Razvitiie slovoobrazovaniia sovremennoho russkoho yazyka. – M. : Nauka, 1966. – S. 153–166.

20. Ulukhanov Y. S. Yedynitsy slovoobrazovatelnoi sistemy russkoho yazyka i ikh leksicheskaia realizatsiia / Y. S. Ulukhanov. – M., 1996. – 224 s/

21. Yanko-Trinitaskaia N. A. Produktivnyie sposoby i obraztsy okkazionalnoho slovoobrazovaniia / N. A. Yanko-Trinitaskaia // Aktualnyie problemy russkoho slovoobrazovaniia. – Tashkent, 1975. – S. 413–418.

УДК 181. 234. 173.

Наталія ШАТИЛОВА,

кандидат філологічних наук, асистент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Україна, Чернівці) natali_shat@i.ua

НАЗВИ БУКОВИНСЬКОГО НАРОДНОГО СТРОЮ В МОВІ ТВОРІВ СИДОРА ВОРОБКЕВИЧА

У статті проаналізовано обсяг тематичної групи лексики на позначення традиційного народного одягу буковинців як етнографічної групи українців у художніх текстах видатного українського письменника Буковини С. Воробкевича. Виокремлено 5 лексико-семантичних груп діалектних назв: „одяг і його деталі”, „взуття та його деталі”, „головні убори”, „прикраси”, „аксесуари”.

Ключові слова: діалектні назви народного одягу, тематична група, лексико-семантична група, національно-культурний компонент.

Лит. 5.

Natalia SHATILOVA,

Candidate of Philological Sciences, Assistant Professor, Department of Modern Ukrainian language Yuri Fedkovich Chernivtsi National University (Ukraine, Chernivtsi) natali_shat@i.ua

THE TITLE BUKOVYNA FOLK COSTUMES IN LANGUAGE OF WORKS SIDOR VOROBKEVYCH

In the article an author analyses the thematic group of vocabulary on denotation of traditional folk costumes of Bukovynians as ethnic group of Ukrainians in artistic texts of the famous Ukrainian writer of Bukovyna S. Vorobkevych. It is singled out five lexical-semantic groups of the dialectal names: „clothing and its details”, „footwear and its parts”, „headgear”, „decorations”, „accessories”.

Key words: dialectal names of folk clothing, thematic group, lexical-semantic group, national and cultural component.

Ref. 5.

Наталья ШАТИЛОВА,

кандидат филологических наук, ассистент кафедры современного украинского языка Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича (Украина, Черновцы) natali_shat@i.ua

НАЗВАННЯ БУКОВИНСЬКОГО НАРОДНОГО КОСТЮМА В ЯЗЫКЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ СИДОРА ВОРОБКЕВИЧА

В статтє проанализировано об'єм тематической групи лексики для обозначения традиционной народной одежды буковинцев как этнографической группы украинцев в художественных текстах выдающегося украинского писателя Буковины С. Воробкевича. Выделено 5 лексико-семантических групп диалектных названий: "одежда и ее детали", "обувь и ее детали", "головные уборы", "украшения", "аксессуары".

Ключевые слова: *диалектные названия народной одежды, тематическая группа, лексико-семантическая группа, национально-культурный компонент.*

Лит. 5.

Постановка проблеми. Жива народна мова з її регіональними особливостями здавна слугує безцінним джерелом не лише для дослідників історичного розвитку мови, а й для українознавчих студій. Лексика народних говорів відображає історичний поступ народу, його різноманітне трудове життя, його світогляд, звичаї, вірування тощо, його картину світу. Вивчення національно-мовної картини світу передбачає звернення до художнього тексту, тобто пов'язане з дослідженням індивідуально-авторських картин світу, що містять інформацію про матеріальну й духовну культуру народу, літературу якого, власне, представляє той чи той письменник. Аналіз ідіостилю майстра слова дає змогу виявити самобутні національно-культурні словесні образи в художньому тексті. У цьому аспекті в колі наукових інтересів мовознавців постійно перебуває мова творів українських письменників ХІХ ст., які у своїх художніх творах спиралися передусім на живу народну мову. Твори письменників зазначеного періоду є своєрідними енциклопедіями українського побуту та господарювання.

Аналіз досліджень. Розуміння мови як складника свідомості людини, що акумулює всі прояви перебігу її життя, розгляд мовних явищ з опертям на суміжні галузі знань (культурологію, психологію, етнологію, міфологію тощо) розширили межі лінгвістичних досліджень. Учені розглядають мову як своєрідний код, засіб творення картин світу, репрезентант „духу” народу, спосіб відображення національної ментальності, носій етнокультурної інформації (В. фон Гумбольдт, О. Потебня, Е. Сепір, Б. Уорф, В. Костомаров, Ф. Буслаєв, В. Русанівський, М. Кочерган, С. Єрмоленко, В. Кононенко, В. Жайворонок, Н. Сологуб, Н. Гуйванюк, Н. Бабич, М. Скаб та ін). У мовознавчих працях пріоритетними стали дослідження тематичних або лексико-семантичних груп культурно-маркованої лексики, опис слів-концептів, мовних символів, мовних знаків етнокультури, аналіз властивого певному етносу синтаксування фрази, народознавчого колориту тексту, національно-культурного компонента в тексті, мовних засобів вираження мовної картини світу народу тощо.

У створенні національно орієнтованої картини світу важливе місце посідають, зокрема, найменування предметів повсякденного вжитку, що своїм внутрішнім наповненням, метафоричним уживанням передають специфіку національного життя часом більш послідовно й опукло, аніж описові стереотипи [3, 64]. Особливу увагу науковців привертають слова і вирази з національно-культурним компонентом, що є назвами предметів, характерних для побуту і господарювання представників певної етнічної групи чи культурно-етнографічного регіону, зокрема системний опис назв традиційного народного строю – одягу, взуття, головних уборів, прикрас (Ф. Бабій, З. Бичко, Г. Війтів, Г. Гримашевич, І. Добролюжа, Н. Клименко, М. Никончук, О. Никончук, Н. Пашкова, В. Прокопенко, Г. Хмара). Функціонування тематичних груп лексики, пов'язаної з традиційним народним одягом українців, зокрема буковинців, у художніх текстах представників національної літератури ще потребує спеціальних досліджень.

Мета нашої статті – проаналізувати назви традиційного буковинського народного убрання в мові творів видатного українського письменника Буковини Сидора (Ісидора, Ізидора) Воробкевича (1836–1903). Значна частина назв буковинського одягу, взуття, головних уборів, прикрас, аксесуарів, зафіксованих у творах письменника, за семантикою і формою збігається із загальнонародними літературними відповідниками. Водночас колоритним шаром лексичних одиниць є місцеві назви, характерні переважно для південно-західних говорів. Предметом нашого опису послужили діалектні лексеми, що репрезентують матеріальну культуру буковинців як етнографічної групи українців у мовистилі автора. За авторитетним твердженням Н. Гуйванюк, „саме поєднання універсального з національним створює самотність кожного етносу, неповторність його „обличчя” [1, 613].

Виклад основного матеріалу. Ідіостиль С. Воробкевича, за нашими спостереженнями, є цінним матеріалом для тих, хто цікавиться буковинським побутом, адже у своїх художніх творах він приділяє значну увагу його опису. Маркувальною ознакою авторського почерку буковинського письменника на лексичному рівні є функціонування слів із національно-культурною специфікою (етнографічної лексики, слів-реалій, етнографічних реалій), яку вважаємо важливим складником образності його художніх текстів, значеннєвою домінантою, що слугує етнокультурним тлом художньої оповіді.

Художня мова С. Воробкевича фіксує чимало діалектних назв традиційного буковинського народного одягу, що „тісно пов'язані з матеріальною культурою народу, і є, зі свого боку, одним із виявів осо-

бливостей культури” [1, 612]. Розмаїття діалектної лексики, пов’язаної з традиційним убранням буковинця, доповнюють номінації речей, що його прикрашають, є оздобою або додатком до одягу. Тематичну групу „назви одягу та аксесуарів” у творах письменника презентують лексико-семантичні групи (далі – ЛСГ) діалектних лексем: „одяг і його деталі”, „взуття та його деталі”, „головні убори”, „прикраси”, „аксесуари”.

ЛСГ „одяг і його деталі” представлена підгрупами:

1) загальні назви одягу (*гардероба, платє, тоалета*), напр.: *Вкінци заробив я собі на стілько гроший, що справив собі гарну, модну гардеробу* (II, с. 277)*; *Що неділі, що сьвята у него платє як той сніг біле, хотяй у него ні жони, ні дочки не було* (II, с. 162); *Старий циліндер з позагинаними крисами, сивий бобрами підбитий контуци, чоботи з високими котурнами доповняли тоалету, в котру пан Олімпій всував ся, коли треба було у важних справах межи людьми появити ся* (II, с. 303); загальні назви старого, поношеного одягу (*рубє, рубці, лахматє, шматє*), напр.: [Кіфір:] *Треба прясти, аби рубєм не трясти!* (III, с. 63); [Праць:] *Ет, боднарівна, вихованка боднаря Олекси, бач, богача на рубції* (III, с. 87); *...не непокоїла єго сварня нехарних жидівок, що гусьми і всяким лахматєм торгували* (II, с. 299); *...при потоці дівчатовька перуть шматє біле* (I, с. 103);

2) назви верхнього одягу: *антерей* ‘верхня одежа, довга і з широкими рукавами’; *каптурок* ‘чоловічий верхній двобортний одяг з довгими полами, відкладним коміром і широкими лацканами’; *кафтан* ‘каптан, жупан’; *полотнянка* ‘верхній селянський жіночий та чоловічий одяг із домотканого грубого полотна’; *сердак* ‘верхній короткий рукавний одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками’; *струки* ‘верхній одяг’; *сірак* ‘старовинний верхній довгополий одяг із грубого сукна’, напр.: *Гучно, бучно раз ся жило в краснім місті Чернівцях! Паничі раз там ходили в антереях і шубах* (I, с. 96); *Одної красної днини прибула в село якась комісія, а з нею купців у кафтанах і патинках ласка Божя* (I, с. 197); *Пан писар одяг ся у свій кафовий капутрок* (II, с. 128); *...а від одної куми звій полотенця, сукна на сердак, від другої новий киптарець, а від десятої вузличок з сороківцями* (II, с. 204); *Данило входить сумний, в нехарній полотнянці* (III, с. 258); *Він [Степан Малий] /.../ як сяде на жеребця у червонім фесі і у білій струці, то думаєш, що якийсь князь чи воєвода на кони сидить* (II, с. 72); *Зворухнув ся Стефан, приодїв ся*

* Ілюстративний матеріал подаємо за виданням: *Твори Ізидора Воробкевича. – Львів : Вид-во товариства „Просвіта”: Т. 1 : Поезії / [авт. передм. Ю. Романчук]. – 1909. – 420 с.; Т. 2 : Оповідання. – 1911. – 412 с.; Т. 3 : Драматичні твори. – 1911. – 421 с. – (Руська письменність)*, зазначаючи в дужках номери тому та сторінки (цитуючи, дотримуємося правописної системи видання)

в свій гуцульський стрій, в крисаню з павами, в ретязі і ремені, в лянну, заполочю вишивану сорочку, черчикові шаравари і **сірак** з китицями, на котрім медаль золотив ся (II, с. 145). На означення ряси –верхнього довгого одягу з широкими рукавами у православного духовенства – письменник уживає діалектні синоніми *джуба* і *реверенда* (пор. польське *rewerenda* – ряса, сутана), напр.: *Я запам'ятав Николая це малим хлопцем і сьогодні стоїть він, як живий, передо мною, у шовковім антерею, підперезаний турецьким шалем, у кафовій **джубі** (рясі), з розпірками замість кишень – в зимі ся **джуба** була підбита толубом – а на лисій голові червоний фес із синім кутасом* (II, с. 220); *Лежить на нїм та **реверенда** як вишита, не одній панночці він голову закрутить* (II, с. 257);

3) назви настегнового одягу:

а) назви жіночого одягу, що покриває фігуру від талії донизу: *горботка* ‘вид жіночого одягу типу плахти, витканої з вовняної пряжі’; *рікля* ‘вид старовинної спідниці, переважно квітчастої, для нареченої’; *шарафан* ‘спідниця з вибійки’; *юбка* ‘спідниця’, напр.: [Ян:] *Хлопка! **Горботка** не до жупана... (III, с. 188); А сестри як бджоли, обступили їх [батька]: „Мені, батечку-соколику, привезіть на **ріклю** шовкову; – мені гордею, – мені коралі”* (II, с. 28); *Дивлюсь – надбігає в зеленім як шпінат **шарафані** панна Доротка* (II, с. 281); *Біла, ріжним шовком гаптована **юбка**, шовком мережана сорочка /.../ підносили це більше дівочу чудову вроду* (II, с. 76);

б) назви чоловічого одягу, що має дві довгі або короткі холоші й закриває нижню частину тулуба та ноги: *гачі* ‘верхні чоловічі штани з сукна домашнього виробу’; *пантальони* ‘верхні штани’; *сподні* ‘верхні штани, брюки’, як-от: *Носив він крисаню і ще до того уу павами і чічками, вишиваний киттар, черчицом і **гачі**, – от став наш Сруль правдивим, вірним моделем нашого верховинця-Гуцула* (II, с. 203); *Сурдут як галочка чорний, такі самі **пантальони** і камізелька, вус вивоскований на всі боки, рухи тіла і ціла постать, все то показувало, що пан Олімпій немов віродив ся, якось на паньський крій закрів ся* (II, с. 340); *Хотів я его [собаку] моїми штучками втихомирити, але відлива бридка погань таки забагла підкроїти мені мої чорні стружкові **сподні*** (II, с. 280-281);

4) назви одягу без рукавів: фонетичні варіанти *кептар* / *киттар* ‘безрукавка на хутрі, оздоблена вишивкою’, зменшено-пестливі назви *киттарець* / *кіптарець*, пор.: *...пестрі вовняні скорци, налавники, кожухи, **кептарі** і сердаки лежали, наче снопи в стозі* (II, с. 239); *Бездушну положив її на припічок, прикрив дергою і **киттарем**, а сам припав до матеріної груди* (II, с. 152); [Марійка:] *Прибери ся хайненько у сорочку біленьку, у червоний черес, у мережаний **кіптарець**, у крисаню з пава-*

ми, а потім поговоримо (III, с. 72); *От бачи-те: від одної куми звій полотенця, сукна на сердак, від другої новий китарець, а від десятої вузличок з сороківцями* (II, с. 204);

5) назви натільного і домашнього одягу: *лянка* ‘сорочка з білого лляного полотна’; *шляфрок* ‘домашній халат’, напр.: *Нощі з φοї, лянков труп покритий, роздроблені руки, ноги і череп розбитий* (I, с. 377); *Броніслав проходжує ся по кімнаті в шляфроку і пантофлях і курить люльку* (III, с. 283);

6) назви деталей одягу: *плечко* ‘верхня вишита частина рукава жіночої сорочки’; *фальбана* ‘складку на спідниці’, *штруплі* ‘ремінці для натягання штанів’; словотвірний діалектизм *ковнір* ‘комір’, напр.: *Нещасну [панну Вероніку] всі люди любили, особливо сільська дівтора; она дівчатам плечики вишивала, з пацьорків-цяток грудні тердани сплітала, крашанки – так звані мучені – цвѣтами і павами виписувала* (II, с. 193); [Михайло:] *Стоїть твоя Василина на греблі, а коло неї паничик у сивій сурдуні з блискучими гудзиками і зеленим ковніром!* (III, с. 144); *Сорочка на ній, було, як той сніг, біла, спідниця перкальова в густих фальбанах, зелений фартушок з кешенями, ноги в панчохах і черевиках, на пальці лівої руки щиро золотий перстень, – от і весь стрій панни Вероніки* (II, с. 192); *Все лежало на нім, як виляне, і сурдут і камізьелка і краватка і струксові пантальони, натягнені, як струна на скрипках, шкіряними штруплями* (II, с. 341).

ЛСГ „взуття та його деталі” презентують такі підгрупи: 1) назви взуття: *постоли* ‘личаки’ та синонімічна назва *опанки*, як-от: *...червоні панчохи і маленькі опанки (постоли) підносили ще більше дівочу чудову вроду* (II, с. 76); [Марійка:] *Чорт аж сім пар постолів стоптав, поки нас докупи зібрав* (III, с. 77); 2) назви деталей взуття: *котурни* ‘високі зап’ятки у чоботах’; *обцас* ‘підбор, каблук’; напр.: *...чоботи з високими котурнами доповняли туалету, в котру пан Олімпій всував ся, коли треба було у важних справах межі людьми появити ся* (II, с. 303); *На обцасах улискувались такі підківки, що як-би старі славні Запорожці з могил повставали, то певно-б тих велитів злякали ся...* (II, с. 66).

ЛСГ „головні убори” поєднує назви на позначення:

а) чоловічих головних уборів: фонетичні варіанти *кресаня / крисаня* ‘чоловічий фетровий капелюх з прикрасами’, напр.: *І насунувши кресаню на голову, [Лесь] пішов в село до коршми* (II, с. 289); *Зворухнувся Стефан, приодів ся в свій гуцульський стрій, в крисаню з павами* (II, с. 145);

б) жіночих головних уборів: *перемітка* ‘вид жіночого головного убору, звій з білого полотна для заміжніх жінок, на кінцях вишитий’; *фес*

‘головний убір у вигляді невеликої червоної шапочки’, напр.: [Данило:] Я... я бідну сироту скривдив, запропастив, єї душу смутком, як чорнов **перемітков**, завив, – а сам пустив ся в блуд сьвітами (ІІІ, с. 269); На бакир носила она на голові червоний, дукатами і цекинами украшений **фес**, хорошиий прибор, сьвяте знамено славяньської діви, Чорногорска дівчиця той **фес** так стереже, як зіницю ока... і аж при слюбі єго здійсмає (ІІ, с. 76).

ЛСГ „прикраси” формують назви речей, що оздоблюють одяг:

а) назви шийних і нагрудних прикрас: *гердан* ‘вишита бісером стрічка’; *пацьорки* ‘намисто з бісеру’; *салба* ‘намисто з монет (золотих чи будь-яких металевих)’; *цятки* ‘намисто’, *хрусталі* ‘прикраси, зроблені з дуже прозорого скла високого гатунку, якому властива гра барв і мелодійний дзенькіт’, напр.: *А правдиві коралі і салбу з сороківцями і двома дукачиками, що висять на шиї Матери Божої в церкві, хто по-жертвував, як не панна Вероніка? Нещасну всі люди любили, особливо сільска дівтора; она дівчатам плечики вишивала, з пацьорків-цятков грудні гердани сплітала...* (ІІ, с. 193); [Гнат:] *Ти їй хрусталі, крамські пояси і бродські хусточки, а вона...* (ІІІ, с. 12);

б) назви вузьких смужок, що їх використовують як прикрасу, для оздоблення: *бинда* ‘стрічка’; *тасімка* ‘тонкий мотузок, сплетений з кручених ниток чи пасом прядива, яким оздоблюють, прикрашають що-небудь’, напр.: *Подвірем скаче та визирає з червонов биндов мала телічка* (І, с. 40); *Чорногорські дівчата – бодай не приснили ся! Як закинуть на груди чорні довгі коси, повнісенські стрічок і тасем, як приберуться у багряню струку, у шовкові мережані сорочки, то думаєш, що якісь пави по базарі ходять* (ІІ, с. 74);

в) назви прикрас з пір’їн, квітів та у вигляді китиць: *косиця* ‘оздоба з пер когута, китиця’; *кутас* ‘прикраса у вигляді китиці на гуцульському одязі’; *павя* ‘пір’їна павича як оздоба’; *чічка* ‘квітка’; напр.: [Грина:] *Дівчата, хлопці, діди, люде... всі у стрічках, у павях, нових строях, запасках, косицях, всі з віночками і цвітими – се небесна краса!* (ІІІ, с. 134); *Я запамятав Николая ще малим хлопцем і сьогодні стоїть він, як живий, передо мною, /.../ а на лисій голові червоний фес із синім кутасом* (ІІ, с. 220); *А дівчата й собі: „А нам треба заполочи, цятков, чічок”* (ІІ, с. 390);

г) назви поясних прикрас: *гордея* ‘пояс’; *нафтали* ‘спряжка (застібка, що скріплює кінці ременя, пояса і т. ін.; прикраса, оздоба у вигляді такої застібки)’; *ретьязі* ‘кілька рядів металевих ланцюжків, з’єднаних кільцями і пряжками, що кріпилися поперек пояса’; *черес* ‘широкий шкіряний пояс із кишеньками і пряжками, переважно оздоблений’, напр.: *Ой*

щасливо раз ся жило в нашій Буковині, як панни ще не ходили в страшній криноліні! Всі носили сину ріклю, срібнії **нафтали**, крамський пояс і **гордею** і цятки з кристали (І, с. 98); Проць входить, багато приодітий, у **навах** і **ретязях**, з топірцем у руках, гордо ступаючи (ІІІ, с. 81); ...носились Гуцулики гордими вірлами, безкрайним Карпатами і в розкошах жили, і в кошарах по п'ять соток овечок числили, як червінчики бреніли в **чересах** червоних... (І, с. 372).

Чоловічий одяг буковинських гуцулів за оздобою простіший за жіночий. Його прикраси, як видно із наведених вище ілюстрацій, пов'язані насамперед із настегновими доповненнями – ремнями та пряжками. Художні тексти С. Воробкевича оприявлюють таку особливу прикрасу чоловічого костюма як **ширинка** ‘хустка’, пор.: *Як-бим знала, що мя возьме хлопець чорнобровий, то бим прjala тонесенько лен отсей шовковий і **ширинку** бим му вткала, злото вишивала і его до серця свого тисла, пригорнала* (І, с. 174); *Підперізував ся Амброзій крамским поясом; а зза пояса висіла ріжнобарвна **хустка-ширинка*** (ІІ, с. 63). Цю вишиту декоративну хустку молода дівчина підтикала під пояс нареченому під час весільного ритуалу [4, 39].

ЛСГ „аксесуари” об'єднує назви на означення виробів зі шкіри, тканини, що доповнюють вбрання, як-от:

а) назви сумок різного призначення (буденних, святкових, дорожніх тощо): **бесаги** ‘сакви, дві зшиті або зіткані торби’; **куфер** ‘валіза’; **тобівка** ‘оздoblена орнаментом невелика шкіряна сумка’; **торністра** ‘військова сумка’; **трайстрина** ‘сумка із домотканого полотна’; **тлумок** ‘клунок (наповнена чим-небудь дорожня торба або мішок, пристосовані для носіння їх за плечима)’, напр.: *Батько сидять на нашім мургім, а за ними біжить чорний кінь без їздця, лише з повними **бесагами** на перевазі* (ІІ, с. 30); *Леонід почав збирати ся, свою одежу в **куфер** складати, до від'їзду ладив ся...* (ІІ, с. 345); *Не довго думаючи, взяв я свій **тлумок** в руки і пустив ся піхотою в далеку дорогу* (ІІ, с. 279); *...покидає Гуцул бідний свою Буковину; /.../ де в трембіту вигравав скалами, де **тобівку** при потоці наповняв пстругами* (І, с. 232); *Хоч **торністра** плечі давить, тяжкий карабин, тягару я не почую, я карпатський син* (І, с. 343); *...а **трайстрина** повна, напхана по верх* (І, с. 350);

б) назви гаманців: **капшук** ‘гаманець; засушений сечовий міхур свині, який використовувався як кисет для тютюну або гаманець для грошей’; фонетичні варіанти **мошенка** / **мошонка** ‘гаманець’; запозичення **пулярес** ‘гаманець’ [СУМ, VIII, с. 387: діал.] (пор. польське *pułgares* – гаманець), напр.: [Федько:] *Люлечко, борунечко, Все жите до пса! Як тютюну, як бакуну В **капшuku** нема...* (ІІІ, с. 309); [Ілаш:] *Покмітив я,*

що від якогось часу в моїй **мошенці** кінці до купи не сходять ся (III, с. 219); – *Грїш вам силе ся в **мошонку**, всюди є робота!* (I, с. 374); *Скванно виняв я з кишені **пулярес** і кинув у тарїлку цілого лева, вихвалюючи гру під небеса* (II, с. 235).

Висновки. Ідейно-стильові особливості творчості С. Воробкевича, що полягають у відображенні матеріального та духовного світу буковинців, визначили домінанти лексичного рівня його ідіостилю. Мова творів письменника – важливе джерело інформації про історію та культуру буковинців. Діалектні назви традиційного народного строю в досліджуваних текстах не лише репрезентують матеріальну культуру буковинців, й відбивають історію краю, суспільно-політичні умови розвитку української мови на Буковині, засвідчують зв'язки його населення з сусідніми й іншими народами. Відображаючи мовомислення автора, вони є не лише засобами номінації відповідних реалій, відтворення місцевого колориту, мовленнєвої характеристики персонажів, але й важливою ознакою ідіостилю письменника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гуйванюк Н. В. Слово – речення – текст : [Вибр. праці] / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.
2. Гуцульські говірки: Короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів, 1997. – 233 с.
3. Кононенко В. І. Мова і народна культура / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 2001. – С. 62–69.
4. Костишина М. В. Український народний костюм Північної Буковини : традиції і сучасність / М. В. Костишина. – Чернівці : Рута, 1996. – 191 с.
5. Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н. В. Гуйванюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

REFERENCES

1. Huivaniuk N. V. Slovo – rechennia – tekst : [Vybr. pratsi] / N. V. Huivaniuk. – Chernivtsi : Chernivetskyi nats. un-t, 2009. – 664 s.
2. Hutsulski hovirky: Korotkyi slovnyk / [vidp. red. Ya. Zakrevska]. – Lviv, 1997. – 233 s.
3. Kononenko V. I. Mova i narodna kultura / V. I. Kononenko // Movoznavstvo. – 2001. – S. 62–69.
4. Kostyshyna M. V. Ukrainyskyi narodnyi kostium Pivnichnoi Bukovyny : tradytsii i suchasnist / M. V. Kostyshyna. – Chernivtsi : Ruta, 1996. – 191 s.
5. Slovnyk bukovynskykh hovirok / [za zah. red. N. V. Huivaniuk]. – Chernivtsi : Ruta, 2005. – 688 s.

УДК 821.161.2(477.83)

Лілія ЯВІР,

аспірант кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
liliyavir@gmail.com

Ганна ІВАНОЧКО

кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури та славістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)

«ЖИТТЯ ЛЮДСЬКОГО СОНЦЕ НЕВЕЧЕРНЕ...»

(символічне навантаження лексеми любов у поезіях Івана Франка)

У статті різноаспектно досліджено й проаналізовано символічне наповнення лексеми любов в поетичних текстах Івана Франка. Проілюстровано вживання концептуальної лексеми в найрізноманітніших символічних значеннях, окреслено актуальність дослідження символіки поетичних творів Івана Франка.

Різноманітні семантичні, символічні і власні автологічні значення терміна «любов» розрізняються та ілюструються на конкретних прикладах.

Досліджено експресивний потенціал символу «любов», наголошено на авторській віртуозності в представленні символу в контексті. Проаналізовано семантичні, стилістичні, культурологічні особливості символу «любов».

Ключові слова: *символ, символічне наповнення, лексема, сема, семантичне поле, любов.*

Літ. 16.

Lilia YAVIR,

Postgraduate, Department of Ukrainian language, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych)
liliyavir@gmail.com

Hanna IVANOCHKO

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of World Literature and Slavic Studies Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych)

«HUMAN LIFE AS NOT EVENING SUN...»

(symbolic loading of the term love in Ivan Franko's poetry)

The article is dedicated to lingual stylistic analysis of the term "love", its symbolic meanings in Ivan Franko's poetry; the leading role of symbols in the system

of language artistic expression is emphasized. The functional and stylistic features of the term "love" is determined. We had illustrated symbolical semantics of lexeme "love", which considered to be the important constituent of Ivan Franko's symbolical vocabulary and one of the main signs of master's creative thinking and creative process.

Various semantic, symbolic and own autologous meanings of the term "love" has been distinguished and illustrated in the concrete examples.

The expressive potential of the symbol "love" has been researched, the stress is laid of the author's virtuosity of introduction the symbol into the context. The semantic, stylistic culturological peculiarities of the symbol "love" was analyzed.

Key words: symbol, symbolic meaning, lexeme, seme, semantic field, term "love".

Ref. 16.

Лилия ЯВИР,

*аспірант кафедри українського мовознавства Дрогобычського
державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобыч) liliyavir@gmail.com*

Анна ІВАНОЧКО

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури
і славистики Дрогобычського державного педагогічного
університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобыч)*

«ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ СОЛНЦЕ НЕВЕЧЕРНЕЕ...» (символическая нагрузка лексемы любовь в поэзии Ивана Франко)

В статті в різних аспектах досліджено і проаналізовано символічне наповнення лексики любов в поетических текстах Івана Франко. Проілюстровано використання концептуальної лексики в різних символічних значеннях, окреслено актуальність дослідження символіки поетических творів Івана Франко.

Різні семантичні, символічні і власні автологічні значення терміна «любовь» відрізняються і ілюструються на конкретних прикладах.

Досліджено експресивний потенціал символу «любовь», відзначено авторська виртуозність в представленні символу в контексті. Проаналізовані семантичні, стилістичні, культурологічні особливості символу «любовь».

Ключевые слова: символ, символическое наполнение, лексема, сема, семантическое поле, любовь.

Лит. 16.

Постановка проблеми. «Якби я говорив мовами людськими й ангельськими, але не мав любови, я був би немов мідь брєнєча або кимвал звучний. Якби я мав дар пророцтва і відав усі тайни й усе знання, і якби я мав усю віру, щоб гори переставляти, але не мав любови, я був би – ніщо. І якби я роздав бідним усе, що маю, та якби віддав моє тіло на спалення, але не мав любови, то я не мав би жодної користи. Любов – довготерпелива, любов – лагідна, вона не заздрить, любов не чваниться, не надимається, не бешкетує, не шукає свого, не поривається до гніву, не задумує зла; не гішиться, коли хтось чинить кривду, радіє правдою; усе зносить, в усе вірить, усього надіється, все перетерпить. Любов ніколи не переминає. Пророцтва зникнуть, мови замовкнуть, знання зникне. Бо знаємо частинно й частинно пророкуємо. Коли настане досконале, недосконале зникне. Коли я був дитиною, говорив як дитина. Коли ж я став мужем, покинув те, що дитяче. Тепер ми бачимо, як у дзеркалі, неясно; тоді ж обличчям в обличчя. Тепер я спізнаю недосконало, а тоді спізнаю так, як і я спізнаний. Тепер же зостаються: віра, надія любов – цих троє; але найбільша з них – любов» [1 Коринтян, 13]. Таке універсальне розуміння любові подибуємо в апостола Павла. Наче прочитана й відсканована душа визначного слуги Господнього.

Івана Франка віками відмежовували від Бога якнайдалі, приписували богоборчі мотиви, заперечували зв'язок його творчості з Біблією. Не знали: є в Бога діти, котрим і на прокрустовому ложі теорій, догм та умовиводів розмірів не підженуть. Іван Денисюк цілком справедливо резюмує: «Шевченко, Франко не вкладались у «теплий», але догматично зшитий, «кожух» звужених доктрин» [3, 123]. Чого варте одне тільки бачення й розуміння поетом любові: «Отак і той, хто наложив печать/ На серце: сам без дружньої розмови/ Жисє для себе – хоч би був не знать/ Як чесний, не приблизиться на п'ядь/ До Бога без **любови**» [15, 260].

Маємо наскрізний перегук із біблійною заповіддю любові.

Біблійна тематика – образи-символи, персоналії, численні інтерпретації Книги Книг – потужний пласт у поетичній творчості митця. Та ми зараз не про віровподобання Івана Франка, а саме про його поетичний, так би мовити, погляд на семантику лексеми **любов**. Варто зазначити, що ця лексема чи не найчастотніша у Франковому поетичному лексиконі. Укладачі словопокажчика «Лексика поетичних творів Івана Франка» зафіксували 584 випадки її вживання, це не беручи до уваги лексеми *коханя*, *-не*, *-ня* (відповідно 39, 15, 8), *любити* (453) та ін. [Докл. див.: 8].

Аналіз досліджень. Попри те, комусь може здатися, що говорити про **любов** у поетичній творчості Івана Франка (а саме на дослідженні поетичної робітні митця ґрунтується наша невеличка розвідка) – робити марну справу. Бо вже стільки досліджено, стільки висвітлено, стільки

написано... Чого лише варті праці В. Корнійчука, Б. Тихолоза, Р. Горак, уже цитованого І. Денисюка, М. Шалати, Т. Гундорової, та багатьох інших. Однак ми дещо змінили ракурс і поглянули на Франкову **любов** крізь призму символічності. Відтак **мета** нашого дослідження – висвітлити й проаналізувати випадки символічного наповнення концептуальної лексеми **любов** у поезіях Івана Франка. Окреслена мета вимагає розв’язання таких основних **завдань**: розмежувати в поетичних текстах Івана Франка любов-автологу і любов-символістему, проаналізувати символічне навантаження лексеми **любов**.

Виклад основного матеріалу. Феномен любові належить до найвищих духовних абстракцій гуманістичного континууму й до базових цінностей особистості. Любов входить до складу світоглядних універсалій, які творять «підгрунтя культури», а також належить до числа «екзистенціальних благ», визначає основні переконання, принципи, життєві цілі. Любов як прояв моральної свідомості найбільше привертала увагу в осмисленні культурної спадщини людства [2, 326].

У Словнику української мови подано 3 значення лексеми **любов**: 1) почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; кохання (у першому значенні); 2) почуття сердечної прив’язаності до кого-, чого-небудь; 3) інтерес до чого-небудь [14, 564]. При цьому поняття «любов» і «кохання» дещо відмінні. *Кохання* тлумачиться як: 1) Почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; закохання (у 1 знач.); 2) те саме, що любов; 3) дія або стан за знач. кохати 1, 3 і кохатися [14, 313].

У рядках і між рядками вже цитованого послання апостола Павла прочитуємо й такі атрибути **любові**, як довготерпелива, лагідна, скромна, правдива, спокійна, всесильна, вічна. Упорядники Нового словника епітетів української мови (С. Єрмоленко, В. Єрмоленко, С. Бибик) акцентують на характеристиках **любові** відповідно до її тривалості, стійкості, сили, глибини, особливостей прояву. У Словнику епітетів наведено також розлогий епітетний ряд: безкрая, атавістична, безкорислива, благородна, безумна, буденна, вигнівлена, вільна, гаряча, дика, дитинна, жива, запашна, крадена, істинна, легкокрила, містична, непогамовна, непорочна, осяйна, пекуча, поживкла, прозорлива, проста, розквітла, світла, таємна, терпляча, фанатична, хмільна, чудна, шалена, щаслива, яра, ясна та багато інших. Осібно автори розглядають індивідуально-авторські означення: вогнекрила, золотокоса, ненагло-люта, радісно-невтішна, собідостатня, чисто-свята, чорноброва [5, 216 – 217].

Х. Керлот рефлексує над феноменом подвійності любові. Він вважає, що **любов** передбачає наявність двох антагоністичних первнів, котрі символізують окремішність та єдність одночасно. Ціль любові – здолати

подвійність та роздільність, злитися в одному містичному центрі. Любов, за словами відомого філософа, існує в просторі, де немає місця поділу на двоє. Що ж до біологічного акту цього почуття, то це, найперше, прагнення померти в об'єкті своїх бажань, розчинитись у тому, що вже розчинилося. Уся історія – це плід трудів любові, сенс якої шукати і знаходити одне одного, розлучатися й завдавати болю одне одному і, врешті, відчутти гостре страждання, що приводить до самозречення [7, 301].

В Івана Франка свій арсенал епітетів на означення **любові**, митець тлумачить це почуття на свій лад. Поетова **любов** – *святеє диво, палка, важка, дарма, надмірна, чиста, покійна, нерадісна, взаємна, нещаслива, щирая, блідая, горем п'яна, безнадійная, згублена, правдивая, свіжа, убита, остатняя, молода*. Митець художньо демонструє двоїстість любові, для нього це щось солодше від найсолодшого, гіркіше від найгіркішого, коротше від найкоротшого й водночас триваліше від самої вічності.

Маючи перед собою навіть одні лише атрибути Франкової **любові**, можемо чітко сформулювати основні її символічні прирощення – щастя, радість, біль, відчай, життя, смерть.

Аналогічну думку висловлює і В. Корнійчук: «Любов у Франка має багато відтінків [...]. Вона може «вибухнути пожегом», «плакати гірко», «зститися» у ненависть. Однак фатальне, нерозважне, шалене кохання до жінки, індиферентної і зрештою недоступної, поет розглядає крізь призму самовираження, ствердження «фантастичних дум» і «фантастичних мрій» [10, 350].

Як не дивно, у Франковій візії **любові** палітра символів негативного, больового семантичного поля превалює. Хоча не варто, услід за В. Щуратом, звинувачувати митця в декадентстві й заперечувати наявність світлих, осяйних барв у його любовному ореолі. Адже любов у Франка – мегасимвол, позначений смисловою неосяжністю та багатогранністю.

Семантичною стереоскопічністю та багатством символічних відтінків вирізняється аналізована лексема в поезії «Моя любов». Маємо тут і перегук з біблійною книгою Пісня Пісень, і заповідями любові до Бога та до ближнього. Поезія дихає патріотизмом, братолюбством і боголюбивістю. Для Івана Франка Україна – вочленення самого Бога, атрибути якого спокій, щирість, любов: «Вона так гарна, сяє так/ Святою чистою красою/ І на лиці яріє знак/ **Любови**, щирости, спокою» [15, 149].

Любов у цитованій поезії постає символом самовідречення, відданості, а також свободи, всеперемагаючої сили. Проблискує тут і сема «вічність»: «Її пізнавши, чи ж я міг/ Не полюбить її сердечно./ Не відречися власних втіх,/ Щоб їй віддатись доконечно?!/ А полюбивши, чи ж

би міг/ Я Божую її подобу/ Згубити з серця, мимо всіх/ Терпінь і горя аж до гробу?» [15, 149].

Автор не лише опоетизував, оспівав почуття, а й підніс його до найвищого символічного узагальнення – поставив на один щабель **любов** до Бога, до рідної України, до українців, тим самим актуалізувавши компоненти «святість», «найбільша духовна цінність»: «І чи ж перечить ся **любов**/ Тій другій а святій **любви**/ До всіх, що ллють свій піт і кров,/ До всіх, котрих гнетуть окови?» [15, 149].

Любов – це і певна умовність: не люблячи братів, не можна любити Україну. А нема любові до братів і України – нема любові й до Бога: «Ні, хто не **любить** всіх братів,/ Як сонце Боже, всіх зарівно,/ Той щиро **полюбить** не вмів/ Тебе, кохана Вкраїно! [15, 149].

Любов як означення патріотизму прочитуємо і в поезії «Не пора», актуальність якої, на жаль, сьогодні аж надто загострилась: «Не пора, не пора, не пора/ За тиранів пролить свою кров./ І **любити** царя, що наш люд обдира, –/ Для України наша **любов**» [15, 150].

Досить цікавим символічним обертоном лексеми **любов** постає сема «порятунок», що подана в нерозривному зв'язку знову ж таки із семою «патріотизм». Ці два тлумачення невіддільно й нерозривно співіснують в одному понятті, дають силу і насагу жити, рухатися вперед: «В століттях нагніту его лиш рятувала/ **Любов** до рідних нив;/ Не раз дітей його тьма-тьменна погубала,/ Та він все пережив» [15, 130].

Одним із фрагментів у спектрі Франкових символізацій **любви** постає **любов**-спонука, керманіч усіх життєвих дій, невичерпне джерело сил, що дає насагу нескоренно йти вперед. Саме це почуття керує знаменитими каменярами: «У кожного чоло жите і жаль порили./ І в оці кожного горить **любви** жар,/ І руки в кожного ланці, мов гадь, обвили./ І плечі кожного додолу ся схилили./ Бо давить всіх один страшний якийсь тягар [15, 135].

Любов – це постійна праця, зусилля над собою. Якщо ми скажемо їй: «Добре, ми вже полюбили» – вона піде. Не завжди наші щирі почуття увінчуються успіхом, але від того вони не мають бліднути. Так заповідав і це закріпив власним прикладом Христос: «Ось вісімнадцять сот вісімдесят три літа,/ Як Той родивсь, що став учитель, світло світа,/ Що за слова **любви** умер на хреснім дереві,/ За правду завіщав усім вінці терневі!» [15, 408].

Дослідник поетичної творчості О. Олеся К. Голобородько зазначає: «Любов містить у собі широкий спектр проявів – від еротичої закоханості, любові до дітей та батьків, патріотизму – до меломанії, й любові до неба, зірок, природи. Така типологія базується на визначенні предме-

та любові. Антична типологія побудована за критерієм форми її прояву і розрізняє такі види: філія (любов-симпатія), сторге (любов-прихильність), агапе (любов до ближнього), ерос (почуттєва любов)» [2, 327].

Франкова **любов** вбирає всі ці символічні компоненти. Більше того, автор яскраво демонструє її двошарову структуру: то підносить до неба і висвітлює в ореолі святості, то кидає об землю, ховає у тінь гріха. Яскраве свідчення тому поезія «У сні мені явилися дві богині». Перша богиня – **любов**. Автор не приховує семантичні значення цього символу, навіть більше – естетично довершено висвітлює їх: «І говорила перша: «Я **любов**,/ Життя людського сонце невечерне./ Як соняшник за сонцем, так за мною/ Най раз на все твоє ся серце зверне» [15, 185].

Любов постає як найцінніший дар, щось найсвятіше й найсокровенніше, еліксир від усіх ран і бід. Любов людей і любов до людей – найбільша цінність, яку кожен має берегти і примножувати: «Тож хорони, дитя, сей дар мій свято!/ Любов л ю д е й, мов хліб той до засіка,/ Громадь і степенуй в **любов** до ч о л о в і к а!» [15, 185].

Але вже в наступних рядках вибудовується неочікуваний контраст: святість нерозривно пов'язана з гріховністю: «І говорила друга: «Я ненависть,/ **Любві** сестра й товариш невідступний» [15, 185].

Здавалось би, нечуване, але настільки органічне поєднання. Усе, що чуже любові, усуває ненависть. Не може **любов** співіснувати зі злом, підлістю, лукавістю, брехнею, заздрістю: «Ненавиджу я всю тоту неправість,/ Що чоловіка пха на путь непутний,/ Що плодить в душах підлість, брехні, зависть...» [15, 185]. Для цього в неї така незвична сестра, котра допомагає торувати шлях до людських сердець: «Се зло й тобі прожре до кості тіло./ Щоб ти зненавидів його і бивсь з ним сміло,/ Хто з злом не боресь, той людей не **любить!**» [15, 186].

Однак уже в поезії «Я хтів життю кінець зробить» автор наполягає: **любов** – це і символ ненависті, що десь відкрито перегукується із афоризмом «Від любов до ненависті один крок». Вступає в дію одвічний діалектичний закон боротьби протилежностей: «І вилить голосно, мов дзвін,/ Остатній спів, страшний проклін,/ Такий проклін, щоб мерзла кров, / В ненависть зстилася **любов**» [15, 240].

Вражає строкатістю та символічним розмаїттям Франкова **любов** у збірці «Зів'яле листя», деякі поезії якої ми вже заторкнули. В. Корнійчук зазначає: «Незважаючи на спроби автора романтизувати образ любові, декорувати його в лицарські шати і слідом за Данте «сказати такі слова, яких ще ніхто не казав про жадну жінчину», сама любов у «Зів'ялому листі» чимраз більше стає ідеєю, символом, абстрактом. Подібний культ неземної любові у європейській ліриці сповідував

ще Данте. Така любов, на думку І. Франка, «набирає вищої, майже релігійної сили; вона підносить того, хто їй віддається, убагороднює його, але zarazом відриває його від дійсності і в дальшій розвої доводить його до неприродної ідеалізації і хворобливого маячення» [10, 351].

Іван Франко майстерно й естетично довершено дешифрує й декодує зміст символу. Це простежуємо в поезії «Тричі мені являлася любов». Одне почуття, одна лексема – і такий багатий символічний світ. Перша **любов** – символ ніжності, легкості, лагідності, мрійливості, чистоти, святості, досконалості. Вона – лілея біла. А лілея, стверджує В. Жайворонко, у народній уяві символізує непорочність, духовну чистоту, вона нерозривно пов'язана з образом Матері Божої, фігурує в руках святих [6, 338]. Бачимо, що автор підносить, надмірно ідеалізує почуття: «Тричі мені являлася **любов**. / Одна несміла, як лілея біла, / З зітхання й мрій уткана, із обснов / Сріблястих» [15, 240].

Друга **любов** – символ гордості, зверхності, смутку, розчарування, холу, це – недоступна святиня: «Явилась друга – гордая княгиня» [15, 240].

І, врешті, третя – символічне вочленення жорстокості, страху, жаги, поневолення. Вона – міфічний сфінкс: «Явилась третя – жєнщина чи звір?» [15, 241].

У поетичній уяві митця **любов** часто постає символом досконалості, сили, що здатна здолати все: «Постій! Постій! Я вмію се відчути./ Моя **любов** не згасла ще, горить./ Зуміє райський ключ із дна добути./ Зуміє рай запертий отворить» [15, 218].

Парадоксально, але в розтривоженій уяві ліричного героя **любов** – ворог людини, що позбавляє спокою: «Спокійний, величний./ Ти все поборов:/ І блиск царювання./ І гнів, і **любов** [15, 248].

Любов часто веде до самозречення, фаталізму: «За один її цілунок/ Най горю сто тисяч літ!/ За **любов** її і ласку/ Дам я небо, рай, весь світ» [15, 243].

Система Франкових тлумачень **любові** містить і символічний компонент «помста», котрий експліцитно прочитуємо в поезії «Я не кляв тебе, о зоре»: «Та боюсь за тебе дуже./ Бо **любов** – то мстивий бог./ Як одно її зневажить./ **Любов** мститься на обох» [15, 243].

Антиномія нерідко допомагає авторові розкрити завуальовані семи концепту **любов**. Такий прийом митець застосовує у наступних рядках цієї ж поезії, де **любов** виступає лексикалізатором семантичних компонентів «життя – смерть»: «Як сміючись ти вбивала/ Чистую **любов** мою./ Чи ти знала, що вбиваєш/ Все, чим в світі я жию?» [15, 215].

Тлумачення **любові** як найбільшої душевної рани, відчаю, болю подибуємо в поезії «Раз зійшлися ми випадково»: «Щось щемить в душі, мов рана:/ Се блдая, горем п'яна,/ Безнадійная **любов**» [15, 208].

Любов – це недосяжна мрія, що позбавляє спокою, затьмарює розум: «Так, ти одна моя правдивая **любов**,/ Та, що не суджено в душі їй вдовольнитися;/ Ти найтайніший порив той, що бурить кров,/ Підносить грудь, та ба – ніколи не сповниться» [15, 208].

У поезії «Не минай з погордою» особливо гостро акцентовано на знакових архетипних компонентах «таїна», «цінність», «святиня»: «Може, в тім зневаженім/ Твого щастя карб,/ Може в тім погордженім/ Є **любови** скарб» [15, 212].

До слова, скарб дається не кожному. Його відсутність породжує терпіння, які стають першоджерелом байдужості, апатії. І аж до смерті: «Ненавиджу красу і силу / І світло й пісню і жите, / Ненавиджу **любов**, чутє, – / Одно люблю лиш – забутє, / Спокій, безпам'ятну могилу» [15, 236].

Автор проводить чітку межу між небесною і землею **любов'ю**. Якщо перша символізує найвищу досконалість, то друга уособлює гріх, стає призвідником усіх життєвих лих. Таке прочитання архетипного символу допомагає збагнути Франків образ біблійного Йосифа, для якого **любов** була означена трагізмом, межувала зі смертю: «Потім Пентефрія жона – / Любила страх мене вона,/ Та за **любов** її дарму/ Попав я на сім літ в тюрму./ Тож нині... щиро признаюся,/ **Любови** твоєї страх боюся!» [15, 281].

Земна **любов** нероздільно з'єднана з гріхом. Вона – промовистий знак плотських утіх і втрати душевних скарбів, розриву з Богом. Бачимо це на прикладі ангелів Арота і Марота: «Вином розпалені й **любов'ю**, / Шепнули їй те слово вмить./ Смієсь Астартє, доливає/ Вина, ще дужче їх дразнить [15, 297].

Цікавого і дещо несподіваного символічного збагачення набуває **любов** у поезії «Я буду жити, бо я хочу жити», де постає символом сили: «То човник мя перенесе летючий – / Твоя **любов** підніме мя на крилах,/ Аж поки вал не зломиться ревучий» [15, 157].

Бачення **любові** як символу молодості, що невідворотно пішла, поєднання її з образом гробу творить неперевершене емоційне тло поезії «Не знаю, що мене до тебе тягне»: «І в груді щось метушиться, немов/ Давно забута згадка піль зелених,/ Весни і цвітів – молода **любов**/ З обійм виходить гробових, студених» [15, 206].

Любов – це символічне позначення мудрості, бо лише той, хто пізнав мудрість, може зрозуміти Христа і дарувати любов своїм ворогам:

«Господь сказав: «Яка тобі заслуга,/ Коли кохаєш свого брата, друга?/ А ви **любите** своїх ворогів!»./ Подумай добре, що Господь велів!» [15, 260].

Любов – знак єднання з Богом. Без любові марні всі богопочитання. Саме любов є найвищою в очах Бога і в цьому, мабуть, вся її сутність: «Отак і той, хто наложив печать/ На серце: сам без дружньої розмови/ Жие для себе – хоч би був не знать/ Як чесний, не приблизиться на п'ядь/ До Бога без **любови**./ Вся чеснота, весь труд його марний,/ Молитва, піст і жертви всі й тривога, – / Все те, мов пил, розвіє Суд страшний/ Одна **любов** з них зробить скарб цінний/ Перед престолом Бога» [15, 260].

Висновки. Наша коротенька розвідка засвідчує, що Іван Франко у своїх поезіях витворив і викристалізував особливий, синкретичний символ з архетипною основою **любов**. Автор поетично репрезентує знакове почуття в найнесподіваніших символічних обертонах, піднімає з попелу й підносить до висот. Контрастність символічного наповнення аналізованої лексики вражає. Але кожен, хто пізнав любов, знає, що такою вона і є – мінливою, непередбачуваною, вічною, скороминущою. Прикметно, що в І. Франка символ любові тісно пов'язаний з образами серця і душі, але це вже тема іншого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Багнюк А. Символи українства / А. Багнюк // Художньо-інформаційний довідник. – Тернопіль : Новий колір, 2008. – 828 с.
2. Голобородько К. Ідіостиль Олександра Олеся : лінгвокогнітивна інтерпретація : [монографія] / Костянтин Голобородько. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2010. – 527 с.
3. Денисюк І. Невичерпність атома. – Львів, 2001. – 318 с.
4. Дмитренко М. Символи українського фольклору : [монографія] / Микола Дмитренко. – К. : УЦКД, 2011. – 400 с.
5. Єрмоленко С. Я., Єрмоленко В. І., Бибик С. П. Новий словник епітетів української мови. К. : Грамота, 2012. – 488 с.
6. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
7. Керлот Х. Словарь символов. – М., 1994. – 648 с.
8. Ковалик І., Ощипко І., Полюга Л. Лексика поетичних творів Івана Франка. – Львів, 1990. – 264 с.
9. Кононенко В. Символи української мови / В. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 272 с.
10. Корнійчук В. Ліричний універсум І.Франка. – Львів, 2004. – 608 с.
11. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 475 с.

12. Святе Письмо Старого й Нового Завіту повний переклад здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами. Переклад І. Хоменка.
13. Словник символів культури України / За заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К. : Міленіум, 2002. – 260 с.
14. Словник української мови. В 11 т. – Т.4. – К., 1978. – С. 564, 313.
15. Франко І. Вибрані твори : В 3-х т. – Т.1 : Поезії, поеми / Ред.колегія : Скотний В. та інші; упор. Шалата М. – Дрогобич : Коло, 2004. – 824 с.
16. Франко І. Доповіді Міріама / Твори в 50-ти т. – Т. 29 : Літературно-критичні праці. – К. : Наукова думка, 1981 – 1985. – С. 116–121.

REFERENCES

1. Bahniuk A. Symvoly ukrainstva / A. Bahniuk // Khudozhno-informatsiinyi dovidnyk. – Ternopil: Novyi kolir, 2008. – 828 s.
2. Holoborodko K. / Idiostyl Oleksandra Olesia: linhvokohnityvna interpretatsiia [monohrafiia] / Kostiantyn Holoborodko. – Kh. : Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo, 2010. – 527 s.
3. Denysiuk I. Nevycherpnist atoma. – Lviv, 2001. – 318 s.
4. Dmytrenko M. Symvoly ukrainskoho folkloru: [monohrafiia] / Mykola Dmytrenko. – K.: UTSKD, 2011. – 400 s.
5. Yermolenko S. Ya., Yermolenko V.I., Bybyk S.P. Novyi slovnyk epitativ ukrainskoi movy. – K.: Hramota, 2012. – 488 s.
6. Zhaivoronok V. Znaky ukrainskoi etnokultury: Slovnyk-dovidnyk / Vitalii Zhaivoronok. – K.: Dovira, 2006. – 703 s.
7. Kerlot Kh. Slovar symbolov. – M., 1994. – 648 s.
8. Kovalyk I., Oschypko I., Poliuha L. Leksyka poetychnykh tvoriv Ivana Franka. – Lviv, 1990. – 264 s.
9. Kononenko V. Symvoly ukrainskoi movy / V. Kononenko. – Ivano-Frankivsk: Plai, 1996. – 272 s.
10. Korniihuk V. Lirychnyi universum I.Franka. – Lviv, 2004. – 608 s.
11. Matsko L.I., Sydorenko O.M., Matsko O.M. Stylistyka ukrainskoi movy / L.I.Matsko, O.M.Sydorenko, O.M. Matsko. – K.: Vyshcha shkola, 2003. – 475 s.
12. Sviate Pysmo Staroho i Novoho Zavitu povnyi pereklad zdiisnyni za oryhinalnymy yevreiskymy aramiiskymy ta hretskymy tekstamy. Pereklad I. Khomenka.
13. Slovnyk symboliv kultury Ukrainy / Za zah. red. V.P.Kotsura, O.I.Potapenko, M.K.Dmytrenka. – K.: Milenium, 2002. – 260 s.
14. Slovnyk ukrainskoi movy. V 11 t. – Т. 4. – К., 1978. – S. 564, 313.
15. Franko I. Vybrani tvory: V 3-kh t. – Т. 1: Poezii, poemy / Red. kolehiia: Skotnyi V. ta inshi; upor. Shalata M. – Drohobych : Kolo, 2004. – 824 s.
16. Franko I. Dopovidi Miriama / Tvory v 50-ty t. – Т. 29 : Literaturno-krytychni pratsi. – K. : Naukova dumka, 1981-1985. – S. 116–121.

Миرون ЯКИМ,

доцент кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
mjakym@ukr.net

СЛОВНИК ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ УЖИВАНЬ У НАУКОВИХ ПРАЦЯХ ІВАНА ФРАНКА ТА ПРИНЦИПИ ЙОГО ПОБУДОВИ

У статті розкриті основні принципи створення словника фразеологічних висловів у наукових працях Івана Франка. Представлено короткий огляд праць із цієї проблеми, визначення “фразеологічний вислів” подається як предмет лексикографічних розробок. Роз’яснено особливості опису реєстрованих одиниць, а також місце їх презентації разом із мотивацією для розробки цих одиниць.

Наголошено, що оформлення реєстрової одиниці є одним із складних питань укладання фразеологічного словника; зазначено, що кожен фразеологізм у реєстрі подається у початковій (вихідній) формі, яка визначається співвіднесеністю фразеологічної одиниці з тією чи тією частиною мови.

Ключові слова: фразеологізм, лексикографічна розробка, семантика, ілюстровані приклади, словник ідіом.

Лит. 8.

Myron YAKYM,

Assistant Professor, Department of Ukrainian language Ivan Franko
Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) mjakym@ukr.net

VOCABULARY OF PHRASEOLOGICAL USAGE IN IVAN FRANKO’S RESEARCH AND PRINCIPLES OF ITS FORMATION

In the article the main principles creation of the idiomatic expressions' dictionary of scientific works of Ivan Franko are considered. There is presented a brief review of studies of this problem, the notion of an “idiomatic expression” is defined as the object of a lexicographic elaboration. There also are clarified the peculiarities of description a registred unit, as well as the placement of its presentation together with the motivation for the unit's elaboration.

There, too, the views of the interpretation of the semantics of idiomatic expressions and their exemplification. Design of a registred unit is one of the complicated questions during the phraseological vocabulary formation; each idiomatic expression is presented in its primary form in the registry which is determined with the help of correlation of a phraseological unit with this or that part of speech.

Key words: *idiomatic expression, lexicographic elaboration, entry, semantics, illustrative examples, dictionary article, dictionary of idioms.*

Ref. 8.

Мирон ЯКИМ

*доцент кафедри українського язика Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко
(Украина, Дрогобыч) tjakym@ukr.net*

СЛОВАРЬ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ УПОТРЕБЛЕНИЙ В НАУЧНЫХ РАБОТАХ ИВАНА ФРАНКО И ПРИНЦИПЫ ЕГО ПОСТРОЕНИЯ

В статье раскрыты основные принципы создания словаря фразеологических выражений в научных трудах Ивана Франко. Представлен краткий обзор работ по этой проблеме, определение "фразеологическое выражение" представляется как предмет лексикографических разработок. Разъяснены особенности описания регистрируемых единиц, а также место их презентации вместе с мотивацией для разработки этих единиц.

Отмечено, что оформление регистровой единицы является одним из сложных вопросов составления фразеологического словаря; указано, что каждый фразеологизм в реестре подается в начальной (исходной) форме, определяемой соотносительностью ФЕ с той или иной частью речи.

Ключевые слова: *фразеологизм, лексикографическая разработка, семантика, иллюстрированные примеры, словарь идиом.*

Лит. 8.

Постановка проблеми. Мова, перебуваючи у постійному розвитку, на кожному історичному етапі свого буття збагачується новими виражальними засобами. Джерела запозичення таких засобів різноманітні. Це і внутрішні потенції літературної мови, і засвоєння з мови діалектної, і чужомовні впливи. Вагомий внесок у збагачення її лексичного і фразеологічного потенціалу роблять діячі красного письменства.

Іван Франко, як один із них, широко використовував фразеологізми не тільки в художній і публіцистичній, а й науковій спадщині.

Аналіз досліджень. Лексикографічною розробкою художньої спадщини Каменяра тривалий час займалася група учених під керівництвом професора Івана Ковалика. Останнім було розроблено наукові основи укладання і побудови Словника мови художніх творів Івана Франка [2; 3]. На цій науковій базі лінгвістами Львівського національного університету ім. Івана Франка та відділення мови Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України укладено словопоказчик

“Лексика поетичних творів Івана Франка” [4]. Як зазначає у вступному слові до цього видання доктор філології Іван Денисюк, це лише перша фаза, етюд до створення великого лексикону. А він справді багатющий. За твердженням авторів цієї праці, тільки поетичне мовлення автора “Каменярів” містить понад 35 тисяч слів. Розумілося, що при укладанні лексикону розроблятимуться і фразеологічні одиниці. На жаль, мрія 40-літньої давності професора Івана Ковалика й досі не втілена у життя.

Не аналізуватимемо тут причин такого стану справ, однак зазначимо, що за цей час не велася практично жодна робота з фразеографічної інтерпретації спадщини Івана Франка. Тому при задумі створення Словника фразеологічних уживань у наукових працях нашого великого земляка ми відчували і велику відповідальність не тільки перед світлою пам’яттю самого автора творів, а й основоположника лексикографічного франкознавства професора Івана Ковалика, і – не менш важливе – великий обов’язок довести цю роботу до логічного завершення. Ми добре пам’ятаємо слова, що така робота може бути здійснена тільки **колективом** лексикографів і **великим допоміжним лаборантським складом** [3: 5]. Крім того, укладачі повинні володіти науковим мистецтвом у тлумаченні лексичного значення слів, у науковій систематизації значень лексем, у вичерпній їх граматичній характеристиці, і – головне – у лінгвістичному аналізі художньої функції слова [3, 3].

Не можна сказати, що фраземіка творів Івана Франка не розроблялася цілком. Дешиця її була представлена у “Словнику української мови” в 11-ти томах, академічних фразеологічних словниках української мови [6; 7]. Але окремої фразеографічної роботи з цієї проблематики досі немає.

Своє перше слово щодо фразеографічної інтерпретації наукової спадщини Івана Франка ми сказали у Києві на конференції з питань франкознавства у 2002 році [5: 376 – 380]. Основні засади, викладені у цій статті, зберігаються, набувши деякого уточнення й розвитку [6, 785 – 793]. Інші положення з’явилися у процесі праці над самою обробкою фразеологічного матеріалу і тому потребують публічного зголошення.

Виклад основного матеріалу. Фразеологізм, на нашу думку, це така відтворювана конотативно-номінативна одиниця, яка характеризується традиційною стійкістю компонентів, що втрачають свою лексичну самостійність і, зазнаючи переосмислення, виражають цілісне фразеологічне значення, має набір морфологічних ознак, що дозволяє співвіднести її з тою чи тою частиною мови, а також виступає членом речення. Лише такі стійкі словосполучення, які характеризуються названими вище ознаками, є об’єктом аналізу і складатимуть реєстріву частину

словника. З огляду на це до реєстру не включені сталі словосполучення, у яких компоненти зберігають лексичну самостійність (*наживати ворогів*), прислів'я, приказки тощо [детальніше див.: 5, 377].

«Оформлення реєстрової одиниці, – як слушно зауважують автори Словника фразеологізмів української мови, – становить одне із складних питань укладання фразеологічного словника» [7, 5]. Кожен фразеологізм у реєстрі подається у початковій, або як ще кажуть, у вихідній формі, яка визначається співвіднесеністю ФО з тією чи тією частиною мови. Для іменникових (субстантивних) одиниць такою формою є та, у якій граматично опорний компонент – здебільшого іменник – ужито у називному відмінку однини (напр.: *альфа і омега*: ...тоді на Русі розцвітало ярмаркове життя, альфою і омегою якого була розпуста, азартні ігри і пияцтво [44/1-463]; *козячий скік*: Повторяю, з нашою темою ся парость оповідань (...) вірувань та ворожень не має нічого спільного. Раз попавши на неї, д. Яворський (...) зараз же і поховзнувся на безплідне поле загальнолюдської етнології (...). А розвідка могла дуже легко обійтися без того козячого скоку [36-39]). Якщо іменникові фразеологізми вживаються тільки у множині, то для них початковою формою є називний відмінок множини за граматично основним компонентом (*цісарські очі, вуха і руки*: Урядники були, так сказати, цісарськими очима, вухами і руками... [44/2-496]).

Прикметникові (ад'єктивні) фразеологізми подаються у формі, де граматично опорний прикметниковий компонент є у називному відмінку однини чоловічого роду (напр.: *багатіший на слова*: Додаємо до того спостереження, що І. "Еніт" значно багатіша на слова і на стилістичні прикраси [34-343]). Якщо прикметниковий фразеологізм не фіксується в однині, то він подається за формою називного відмінка множини: *перші й останні*: ...якраз його брати, Святослав і Володимир, перші й останні організували систематичні походи на половців [40-188]. Ті прикметникові фраземи, які вживаються у наукових працях в єдиній незмінній формі, подаються у цій же незмінній формі (напр.: *гарячого серця*: ...спосібний, гарячого серця і великою енергією обдарований, він усі свої сили, всі свої засоби посвятив для других[46/1-66]; *старої "доброї" марки*: Ну, живуть іще в Україні патріоти старої "доброї" марки! [37-421]).

Дієслівні (вербальні) фразеологізми оформлюються за такими правилами. Якщо граматично опорний дієслівний компонент є фінітним, то ФО наводиться у реєстрі за формою інфінітива: *займати широке місце*: ...обік пісень справді народних широке місце займали популярні

вірші відомих авторів [41-273]; сушити голову: Яке було те подружжя людей, спарованих серед таких обставин, тим давній драматург не сушить собі голови [33-211]. Дієслівні формально незмінні фразеологізми будь-якої структури подаються у цій незмінній формі (напр.: *і не в голові було: Брали ж бо ся за неї люди, котрим і не в голові було, що література може ... стояти в зв'язі з суспільністю [33-368]*). У вербальній фраземі, що за структурою співвідносна з двоскладним реченням, дієслівний компонент подається або в теперішньому часі 3-ої особи однини (якщо вид недоконаний), або в минулому чи майбутньому часі (якщо вид доконаний): *Бог святий знає: Зачим понадобилося Ом(елянові) Ог(оновському) розказувати народові про Пантелеймона, і зачим понадобиться народові читати се оповідання, се хіба Бог святий знає[26-205]; мода пішла: Від кінця XVIII в. пішла в Німеччині мода на біографічні лексикони...[40-14]; біда притисне: Патріотизм німців ... тоді лиш будиться і сильно ділає, коли їх самих біда притисне [26-27].* Форми граматичної категорії часу відображаються не в реєстровій, а в ілюстративній частині.

Прислівникові (адвербіальні) і вигуківі (інтер'єктивні) фразеологізми подаються у своїх єдиних незмінних формах: *в чотири очі: ... він хіба в чотири очі признається доброму приятелю, що він русин [44/2-623]; в щасливій хвилі: Поетичне слово, сказане в щасливій хвилі при якійсь одній нагоді (...), може кинути ясне світло на справи, про які поет і не думав... [43-383]; брате мій: Раз побачив Абу Нувас у мечеті чоловіка з брудним лицем, який просив у Бога прощення своїх гріхів. "Ах, брате мій, – промовив він, – чому ж ти не просиши до пекла задля отсього свого брудного лица?" [39, 55-56].*

Фразеологізми у реєстрі пропонованого Словника подаються за алфавітом з урахуванням усіх компонентів, у тому числі факультативних. Місце опрацювання фразеологізму і його подання в реєстровій частині залежить від структури останнього та формальної ознаки опорного компонента. У фраземах із структурою підрядного словосполучення розробка і подання здійснюється при граматично опорному компонентові (*мати голос* при компонентові *мати*, *в тяжкій хвилі* – при *хвилі*, *по якій годині* – при *годині*). При інших, граматично не опорних компонентах цього ж фразеологізму подається тільки ФО із відсиланням на місце її повного лексикографічного опрацювання. Такий принцип застосовується і тоді, коли у складі ФО є числівниковий компонент.

Якщо фразема має структуру сурядного словосполучення, то вона піддається фразеографічній інтерпретації при першому за порядком

компонентів (*альфа і омега* при компонентів *альфа*, *ні сват ні брат* – при компонентів *сват*).

Якщо дієслівний компонент ФО виступає у формі дієприкметника чи дієприслівника, то така одиниця не виноситься окремо в реєстр, а подається у кінці статті, де це дієслово є фінітним: *махнути рукою ... махнувши рукою: Але в кінці, махнувши рукою, став коло директорського столика і почав переглядати папери ... [46/1-70]*.

Опорні слова подаються за зовнішнім і внутрішнім алфавітом із збереженням тих засад, що і в академічному фраземнику 2003 року [8, 10 – 11].

Кожна реєстрова фразема семантично інтерпретується. При тлумаченні значення ми дотримуємося загалом тих настанов, які має на сьогодні у своєму розпорядженні теорія української фразеології. Зокрема, ми брали до уваги настанови, висловлені Вірою Білоноженко у монографії «Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів» [1, 44 – 82] й авторами академічного фраземника 2003 року [8, 11]. Суть семантичного тлумачення полягає в тому, що форма його зумовлена співвіднесеністю кожної окремої одиниці з певною частиною мови. Так, значення іменникової ФО інтерпретується через іменникову формулу, тобто іменник у складі пояснення значення є домінантою (*перші акорди* – “*початки чого-небудь*”, *біжуча хвиля* – “*сьогодення*”, *суспільні слимаки* – “*приспосованці до будь-якої влади*”). Прикметникова фраземіка тлумачиться через прикметникову формулу (*скутий на слова* – “*лаконічний, небагатослівний, стислий у висловленні думки*”), дієслівна – дієслівну” (*мати мужнього духа* – “*відзначатися хоробрістю*”, *ставити справу ребром* – “*робити щось з винятковою гостротою, заявляти про щось відверто, принципово, з усією рішучістю*”), прислівникова – прислівникову (*одна-однісінька* – “*єдина*” *мертвецьким сном* – “*дуже міцно*”, *з тяжкою бідю* – “*важко, з великими труднощами*”).

Вигуківі фразеологічні одиниці пояснюються описово (напр.: *мій Боже* – “*уживається для вираження захоплення, розпачу, відчаю*”. – *Мій Боже, чи то мало в нас роботи? Розвиваємося, політикуємо, займаємося штукою, театром, археологією [44/1-459]*).

Фразеологізми так званої незамкненої структури [детальніше про це див.: 1, 78 – 82] тлумачаться через перебудову всього речення, в якому вони вжити, із словами “хто-небудь...”, “що-небудь...” (напр.: *прийшла охота* – “*У кого-небудь з’являється якесь бажання, комусь хочеться щось здійснити. – Ну, що би сказали німці, або поляки, або чехи, коли б якому червонорусові прийшла охота з такими претензіями в їх літературу?*”[33-74]; *пішли слухи* – “*Що-небудь стало відомо*

комусь”. – ...в Галичині пішли перші слухи про скасування панщини... [44/2-526]).

Джерельною базою фразеологічного корпусу Словника є тексти наукових праць Івана Франка, вміщених у п'ятдесятитомному зібранні його творів. Усвідомлюємо, що з огляду на їх коректування відповідно до вимог того часу, ці тексти не є найнадійнішим джерелом для виявлення саме Франкового фраземікону, та й далеко не вся наукова спадщина увійшла до цього видання. Розуміємо усю важливість зіставлення з рукописними відповідниками, хоч для двох-трьох людей це завдання є непосильним. І все ж ми зупинилися на цьому зібранні насамперед через доступність текстів, а також реальну можливість довершити розпочату справу.

Оскільки фраземник, за нашим задумом, мав би називатися «Словником фразеологічних уживань...», то зі зрозумілих причин ми намагаємося в ілюстративній частині подати усю сукупність контекстів, у яких виступає та чи інша фразеологічна одиниця. Це дасть можливість не тільки виявити семантичні і стилістичні нюанси, а й простежити щільність фразеологічного наповнення наукових текстів [напр.: МАСА: велика (величезна, значна, страшена, така, ціла) маса. Дуже багато чогось. *Власне з цього погляду, полишеного без уваги д.Ключевським, він розбирає цілу масу північних житій ... (34-420). В російських, а особливо столичних бібліотеках зібрана така маса старих слов'янських рукописів, а в них така маса прецікавих і досі не використаних пам'яток, що ніякий славіст (...) не сміє ігнорувати їх (34-431). ...знайдемо в "Енеїді" розсіпану цілу масу деталей, що виявляють у авторі дуже щільного і швидкого обсерватора... (34-453). Навпаки, тепер наче міх розв'язався, і він почав плодити велику масу такої самої мертвеччини (35-71). Не диво, що ті часи полишили нам величезну масу писань того роду... (35-150). Нема сумніву, що серед великої маси нагромаджених деталей знайдеться немало помилок... (35-351)]. До обстеження не включаємо не-авторські україномовні переклади тих праць, які Іван Франко написав чужомовно. Усі ілюстрації подаємо послідовно за томами. Власний пропуск частини контексту передаємо трьома крапками у круглих дужках [напр.: БРАТИ: старші браті. Суспільна знать. *В краї, де найкомпетентніші громадські уста проголошують тезу про довір'я народу до суспільних верхів, де народ виявляє це довір'я виборами до сейму, (...) горнеться до старших братів у "народних гуртках" (...) – в цьому краї якесь нововведення до шляхового закону може раптом порушити згаданий зразковий спокій і порядок... (44/1-510)].**

Для доповнення, уточнення, деталізування цитати-ілюстрації, кращого розуміння змісту речення і фразеологізму у квадратних дужках наводяться слова чи словосполучення з іншого контексту: [Данило Мордовець] *писав велику масу по-московськи і опублікував тою мовою більше як 100 томів праць (36-43).*

Паспортизація ілюстративного матеріалу подається у круглих дужках із зазначенням тому і сторінки, звідки виписано фразеологізм та його контекст.

ФРАГМЕНТ МАТЕРІАЛІВ «СЛОВНИКА...»

-А-

АВАНТЮРУ: вдатися в авантюру. *Див.* вдатися.

АВГІСВУ: вичистити авгієву стайню. *Див.* вичистити.

АДАМА: від Адама і Єви. Дуже здалека, з самого початку. *Бартек толкує їм*

«по писанію» від Адама і Єви історію народин Ісусових (36-263).

АДОВА: Адова твердиня. *Див.* твердиня.

АКОРДИ: перші акорди. Початки чого-небудь. *Чуємо глухі відгуки якихось суперечок, якихось антагонізмів, яких перші акорди чули ми вже в канонічних Діяннях та в листах ап. Павла, але ясних, виразних звісток нема (38-171).*

АЛАРМ: загрубити на аларм. *Див.* загрубити.

АЛЬФА: альфа і омега, книжн., чого. Основа, зміст, суть чого-небудь. *...тоді на Русі розцвітало ярмаркове життя, альфою і омегою якого була розпуста, азартні ігри і пияцтво (44/1-463).*

АМЕРИКУ: відкривати Америку. *Див.* Америку.

АНАФЕМУ: кидати анафему. *Див.* кидати.

АНГЕЛІВ: віддавати душу в руки ангелів. *Див.* віддавати.

АНГЕЛЬСЬКА: ангельська невинність. *Див.* невинність.

АРГОВИМ: арговим оком. *Див.* оком.

АРГУМЕНТИ: входить в аргументи. *Див.* входить.

АРГУСОВІ: Аргусові очі. *Див.* очі.

АРЕНУ: виводити на арену. *Див.* виводити.

АРМАТА: армата убієнія, книжн. Засіб застереження, розправи, знищення. *Теорія ся справді зовсім оригінальна ..., може вона служити «арматою убієнія» і відстрашуючим приміром! (45-297).*

АРМІЯ: резервова армія. Група людей без визначеного роду занять. *Великі міста і ті багаті «резервові армії» жінок, вибитих із натуральної колії, дають їм до сього багато нагоди (45-297).*

АРХІВ: віддавати в архів. *Див.* віддавати.

АРХІВНИЙ: архівний міль. *Див.* міль.

АРШИН: не підходити під аршин. *Див.* підходити.

філістерський аршин. Обивательське порівняння. У *«Заспіві»* наш автор енергійно протестує проти тих філістерських аршинів (33-191).

АХИ: охи та ахи. *Див.* охи.

-Б-

БАБА: Ірод-баба. Зла жінка. *Що значать усі ті дотепи про тецу, про пантофлярів, про Ірод-баб(45-297).*

і баба і ціла громада. Будь-хто, усі. *Як буде десять різних властей і невластей надzorувати ..., як то кажуть, і баба і ціла громада, то ... до ладу не дійде (46/II-113).*

БАБАЯ: як дитина бабая. *Див.* дитина.

БАВИТИСЯ: бавитися в критика. Робити невдалу спробу критикувати. *Автор супроти цього оповідання бавиться в критика і каже: «Те, що передають про увільнення Матвія і вздоровлення його очей, помоему, не заслуговує на віру» (38-234).*

БАГАТА: багата китиця. *Див.* китиця.

БАГАТЕ: багате жниво. *Див.* жниво.

БАГАТО: багато води упливло. Щось відбувалося дуже давно, минуло багато часу з якоїсь пори. *Багато води упливло за той час і багато дечого змінилося на Україні (35-402).*

багато диму, а огню мало. Не вартісна розмови подія. *Коби лиш все те було правда, коби лиш в тім не було багато диму, а огню мало (44/I-207).*

БАГАТСТВА: дійти до багатства. *Див.* дійти.

БАГАТШИЙ: багатший на слова. Докладніший. *Додаємо до того спостереження, що І. «Еніт» значно багатша на слова і на стилістичні прикраси (34-343).*

БАГНА: витягти з багна. *Див.* витягти.

БАЙКА: стара байка. Щось давно відоме; неправда. *Правда, звісна польська поговорка «szlachcic na zagrodzie – rowny wojewodzie» була вже й тоді старою байкою (46-181).*

БАЛАКАТИ: нема що й балакати. Щось є неможливим, нереальним. *Про те, щоб ведмедівська попівна справді «з коней повалила» сімсот яничарів, нема, розуміється, що й балакати (42-292).*

БАНЬКИ: миляні баньки. Щось ненадійне, тимчасове, несправжне. *Та ми можемо без вагання сказати, що все те миляні баньки. Бо ж із позичених грошей край не мав би нічого ані на один рік (44/II-242).*

пускати баньки. *Див.* пускати.

БАРАБАН: бити в барабан. *Див.* бити.

БАРДИ: барди нації. Національні співці; герої, що формують націю. *Великі барди нації замовкли, далі зійшли в могилу, еміграційна поезія застихла. Озиваються нові голоси в краї, на ґрунті (31-388).*

БАТЬКИ: духовні батьки. Натхненники, основники чогось. *Адже ж його самого можна назвати одним із чільних духовних батьків того живого і плідного руху (31-336).*

батьки народу. Керівники, вожді. *Цей факт ... кидає дивне світло на наших батьків народу (44/1-21).*

БАЧИТИ: не бачити на очі. Бути незнайомим з ким-, чим-небудь. *На яких основах опирається характеристика афонського монаха, котрий в часі, коли се писав, уже щонайменше 10 літ не був в Южній Русі і нічого сього, що пише, певно, на очі не бачив! (30-65).*

БИСТРЕ: бистре око. *Див. око.*

БІЛЬШЕ: більше-менше. Приблизно. *Громадські шпихліри закладаю у нас більше-менше аж до р. 1820... (44/2-181).*

не більше й не менше. Якраз, рівно стільки, скільки треба. *Аж 1890 р. (...) Стефан Буцинський невідомо на якій підставі відкрив у балагулиці глибше ядро, рід конспірації, що мала метою не більше й не менше як емансипацію селян та піднесення серед них освіти (35-127).*

БОРЗІ: на борзі. Нашвидкуруч. *В р. 1881, окрім календаря, справоздання та на борзі склеєної Володимиром Шухевичем читаночки “для малих і старих” п(ід) з(аголовком) “Веснянки”, не вийшло нічого (41-446).*

БОЯТИСЯ: боятися денного світла. Не бажати оприлюднення, виявлення. *...ті справи звичайно трактуються так, немовби боялися денного світла (38-516).*

БРАТИ: “молодші браті”. Дрібна шляхта. *...між тим рухливіші мазури, здецидовані на еміграцію до Америки, мають і енергію, і гроші. З енергії надіється банкрутуючий шляхтич витворення нової мазурської шляхти на Русі (...), а гроші тих “молодших братей” стають також в пригоді “старшій братії” (44/1-403).*

старші браті. Суспільна знать. *В краї, де найкомпетентніші громадські уста проголошують тезу про довір'я народу до суспільних верхів, де народ виявляє це довір'я виборами до сейму, (...) горнеться до старших братів у “народних гуртках” (...) – в цьому краї якийсь наводведення до шляхового закону може раптом порушити згаданий зразковий спокій і порядок... (44/1-510).*

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – К., 1989.
2. Ковалик І. Принципи укладання Словника мови творів І. Я. Франка // Українське літературознавство. – Львів, 1968. – Вип.5. – С.174–183.
3. Ковалик І. Наукові філологічні основи укладання і побудови Словника мови художніх творів Івана Франка // Українське літературознавство. – Львів, 1972. – Вип.17. – С.3–8.
4. Ковалик І., Ощипко І., Полога Л. Лексика поетичних творів Івана Франка. – Львів, 1990.
5. Пілько О., Яким М. Фразеографічна розробка наукової спадщини І.Франка // Літературознавчі студії. – Вип. 2. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002. – С. 376–380.
6. Яким Мирон, Пілько Орест. Принципи укладання словника фразеологічних уживань у наукових працях Івана Франка // Франкознавчі студії. Збірник наукових праць. – Вип. четвертий / [Є.Пшеничний (гол.ред.), Л.Винар та ін.] – Дрогобич : Коло, 2007. – С. 785–893.
7. Фразеологічний словник української мови / [Укладачі В.М.Білоноженко, В.О.Винник, І.С.Гнатюк та ін.] – У 2-х книгах. – К., 1993.
8. Словник фразеологізмів української мови / [Відповід. редактор В.О.Винник] – К., 2003.

REFERENCES

1. Bilonozhenko V.M., Hnatiuk I.S. Funktionsuvannya ta leksykohrafichna rozrobka ukrainskykh frazeolohizmiv. – K. 1989.
2. Kovalyk I. Pryntsyvy ukladannia Slovnyka movy tvoriv I. Ya. Franka // Ukrainske literaturoznavstvo. – Lviv, 1968. – Vyp. 5.- S. 174–183.
3. Kovalyk I. Naukovi filolohichni osnovy ukladannia i pobudovy Slovnyka movy khudozhnikh tvoriv Ivana Franka // Ukrainske literaturoznavstvo. – Lviv, 1972. – Vyp. 17. – S. 3–8.
4. Kovalyk I., Oshchypko I., Poliuha L. Leksyka poetychnykh tvoriv Ivana Franka. – Lviv, 1990.
5. Pilko O., Yakym M. Frazehrafichna rozrobka naukovi spadshchyny I.Franka // Literaturoznavchi studii. – Vyp. 2. – K.: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr “Kyivskiy universytet”, 2002. – S. 376–380.
6. Yakym Myron, Pilko Orest. Pryntsyvy ukladannia slovnyka frazeolohichnykh uzhyvan u naukovykh pratsiakh Ivana Franka // Frankoznavchi studii. Zbirnyk naukovykh prats. – Vyp. chetvertyi / [Ye. Pshenychnyi (hol. red.), L. Vynar ta in.] – Drohobych: Kolo, 2007. – S. 785–893.
7. Frazehkohichnyi slovnyk ukrainskoi movy / [Ukladachi V.M. Bilonozhenko, V.O.Vynnyk, I.S.Hnatiuk ta in.] – U 2-kh knykhakh. – K. 1993.
8. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy / [Vidpovid. redactor V.O.Vynnyk] – K., 2003.

II. СЛОВО ЯК ЗАСІБ МИСТЕЦЬКОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ЕТНОСВІТУ

УДК 821.161.1«19»

Олена БИСТРОВА

*доктор філологічних наук, професор кафедри романських мов
та компаративістики Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
prof.bystrova@gmail.com*

ПЕРЕКЛАД ЯК НАЦІОНАЛЬНА ФОРМА РЕЦЕПЦІЇ (українізація творів Гете та Достоевського)

У статті проаналізовано особливості перекладів творів Гете та Достоевського українським митцем Іваном Франком. Досліджено форми українізації оригіналів та поетику перекладів, що може бути названа вторинною корегуючою рецепцією художніх творів. Зазначено, що необхідність дослідження особливостей перекладів іноземних текстів українською мовою як форми рецепції формулює актуальність та проблематику дослідження.

Зауважено, що в інтересах доступності широкому загалу читачів Франко частково скорочує текст, вводить український підмуривок через численні фраземи. Зроблено висновок, що, тонко відчуваючи текст, перекладач думає про українського реципієнта, тому використовує традиційні українські форми.

Ключові слова: рецепція, переклад, порівняння, поетика.

Літ. 8.

Olena BYSTROVA

Doctor of Philological Sciences, Professor, Department Romance languages and Comparative Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) prof.bystrova@gmail.com

TRANSLATION AS THE NATIONAL FORM OF RECEPTION (ukrainization of works written by Goethe and Dostoyevsky)

The article is devoted the features of the translations Goethe's and Dostoyevsky's literary works by Ukrainian translator Ivan Franko. The form of the Ukrainization of original poetry and translations are highlighted. This process can be called secondary adjustment reception works of art. It is marked that the necessity to

investigate peculiarities of translation foreign texts into Ukrainian forms actuality and problematic of the mentioned investigation.

It is pointed that Franko partially shortens text to make it simpler for the readers, introduces a lot of phraseologisms. The conclusion is that feeling the text subtly, the interpreter thinks about the Ukrainian listener and that's why he uses traditional Ukrainian forms.

Key words: *reception, translation, comparison, poetics.*

Ref. 8.

Елена БЫСТРОВА

доктор филологических наук, профессор кафедры романских языков и компаративистики Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) prof.bystrova@gmail.com

ПЕРЕВОД КАК НАЦИОНАЛЬНАЯ ФОРМА РЕЦЕПЦИИ (украинизация произведений Гете и Достоевского)

В статье проанализированы особенности переводов произведений Гете и Достоевского украинским писателем Иваном Франко. Исследовано формы украинизации оригиналов и поэтику переводов, которая может быть названа вторичной корректирующей реценцией художественных произведений. Отмечено, что необходимость исследования особенностей переводов иностранных текстов на украинский язык как формы реценции формулирует актуальность и проблематику данного исследования.

Замечено, что в интересах доступности широкому кругу читателей Франко частично сокращает текст, вводит украинский фундамент через многочисленные фраземы. Сделан вывод, что, тонко чувствуя текст, переводчик думает об украинском реципиенте, поэтому использует традиционные украинские формы.

Ключевые слова: *реценция, перевод, сравнение, поэтика.*

Лит. 8.

Постановка проблеми. Перефразовуючи латинський вислів *Quot homines, tot sententiae*, можна сказати: кожен реципієнт вкладає щось своє в прочитаний текст. Певною мірою це й є основою рецептивної критики й естетики. Реценція це сприйняття адресатом естетичного повідомлення на різних рівнях: діалогічному, культурному, асоціативному, довірливому, упередженому і профетичному, емотивному тощо. Реценція може викликати бажання знов повернутися до тексту (бо читати – це перечитувати), або, наприклад, перекласти іноземний текст

рідною мовою. Необхідність дослідження особливостей перекладів іноземних текстів українською мовою як форми рецепції формулює **актуальність та проблематику** даного дослідження.

Значущість твору, його анагогічний сенс як категорія естетична, філософська усвідомлюються, як правило, не симультанно, не синхронно з появою, а поступово твір проходить перевірку через рецепцію поколінь, в часі і просторі. Твір або творчість митця, що увійшла в анагогічний сенс, стає надбанням людства. Саме таким надбанням стала творчість двох геніїв: Гете та Достоевського. Аналіз особливостей перекладу їх творів українським митцем Іваном Франко визначає **завдання** даної розвідки.

Аналізом такої проблеми, як відображення національної свідомості в перекладній літературі займалися такі вітчизняні дослідники, як Бондаренко М., що захистила дисертацію «Поезія Й. В. Гете в українських перекладах», Росінська З. (Самототожність реципієнта. Психоаналітичні точки зору), Дорошенко В. (Гете в українських перекладах, переспівах та наслідуваннях), Кусько К. («Фауст» у перекладі Івана Франка: дискурсні міркування), Краснова Л. (Сакральний пафос і поетика перекладу І. Франка легенди «Бог і Баядера» Й. В. Гете)

З проникливим даром пізнання психології людини Достоевський високо поцінував генія Гете. У своєму «Щоденнику», у численних листах на прохання батьків, що читати їх дітям, що необхідно для виховання і формування особистості молодого людини, серед різних книг неодмінно радив звертатись до Гете. Духовний відгук Достоевського на «Страждання молодого Вертера», його письменницька рецепція роману Гете відзначається глибинним прочитанням, здавалося б, у сутність другорядної риси, але саме вона є вектором до досягнення головного – щемкого болю перед розлукою з життям: «Самогубець Вертер, кінчаючи життя, в останніх рядках, які залишив, шкодує, що не побачить більше прекрасного сузір'я Великої Ведмедиці, і прощається з ним. Як проявився у цій фразі молодий Гете. Достоевський уболівав за те, щоб перекласти і видати «Рейнеке-Фукс» Гете. Звертався до брата з такою пропозицією.

Виклад основного матеріалу. Переклади – це компаративне дійство, й яскравий приклад рецепції твору перекладачем. І. Франко перекладав з різних мов, досить часто з німецької (в його добу це була державна мова) та російської, серед інших перекладав Гете та Достоевського. Приваблювала його орієнталістика німецького поета, звичайно й «Фауст». Були перекладені індійська легенда, «Бог і баядера», «Наречена з Корінфа», «Герман і Доротія» (Переклад легенди «Бог і

баядера» Франко надрукував у журналі «Світ», №1, 1882 р.). Найбільше Франко-перекладач уболює за форму, намагаючись зберігати усі віршознавчі елементи і строфіку, метр, кількість складів у віршовому рядку, римування. Хоча припускає і деякі зміни в характері строф. Що стосується тропіки, метафоріки, то Франко коригує їх таким чином, щоб вони були комунікабельними і зрозумілими для українських читачів. На цей факт вказує і дослідниця Росінська Зоф'я в праці «Самотождність реципієнта. Психоаналітичні точки зору». Це явище мождна назвати корегуючою вторинною рецепцією перекладача: не лише для мене, але для естетичного сприйняття і залучення широкого загалу до істинного мистецтва. Таким вболіваючим за інших реципієнт-перекладач Іван Франко лишається в роботі над усіма текстами Гете і Достоєвського. Відбувається дійство, яке можна назвати паралельною рецепцією: перший шар – переклад, другий – рецептивна кореляція. «Об'єднувані у структуру образи і метафори, разом з їхнім емоційним аспектом, накладаються або знаходять одне на одного, наслідком цього є багатозначність твору, його символічний характер, який домагається роз'яснювального прочитання» [3, 327].

Серед різних інтонацій тексту Гете Франко підсилює і зосереджує увагу на думці, що Бог – рівний для всіх, але підкреслює прихильність його насамперед до простого люду:

Er bequemt sich, hier zu wohnen, Входить в низьку людську хату.
La?t sich alles selbst geschehn. Всім дав волю все ділять:
Soll er strafen oder schonen, Кому кару, кому плату –
Mu? er Menschen menschlich sehn. Род людей по-людськи знать.

Франко уважно ставиться до оригіналу еквілінеарність, еквіметричність і еквіритмічність. Навіть, дещо відхиляючись від сюжетної лінії (в характері діалога між героями), Франко продовжує ідею живого Бога, Бога для бідних. Бог уходить до «низької людської хати», де прагне бути рівним серед усіх. Позбавлені конотаційного забарвлення у Гете будинки – «Wo die letzten Hauser sind» Франко передає, як «при послідніх ще хатах». Відчутна у перекладі намагання українізувати твір. «І бренька живенько до танцю в цимбали...», поріг, хатина замість Liebe Haus (дім любові), любий молодець замість Schoner Fremdlich (красивий чужинець). Українські інтенції відчуюються і на рівні: Durch tiefes Verderben – в «лушпинні погорди і недолі».

Перипетії любовних стосунків героїв чуттєво зберігають елементи української ліричної традиції:

Und er ku?t die bunten Wangen, Красне личко він цілує,
Und sie fuhlt der Liebe Qual, І вона мов тале враз,

Und das Madchen steht gefangen, Перший біль любові чує,
Und sie weint zum erstenmal, Сльози ронить перший раз.

Тут Франко – сам знавець глибин й любовних злетів тонко передав лімінальність ситуації, ініціацію переходу індивіда (тут Баядера) з одного статусу в інший: втрата цноти і готовність бути служницею в домі любові. У Гете цей знаковий момент передано дещо важкувато через категоричність анафор «und». А у Франка блискучо красиво, по-українськи щирі, з намаганням відтворити любов більш земною. Романтично забарвлена, вишукана лексика оригіналу поступається перед земною, зрозумілою широким колам читачів. Якщо у Гете переважає небесне, сакральне, то у Франка – земне, профанне: спочивок, рук закоханих стиск.

Але живому Богу час виконувати свої обов'язки перед людством. Цей відхід духу від земного набирає форми смерті тіла. Безмежне горе Баядери не знаходить співчуття у служителів культу (бо невінчані вони). В рецепції Франка любов вища за церковний шлюб. Тому він перекладає обряд погребу в свідомо зниженій тональності. Цим він кидає виклик жорсткій моралі, яка принижувала нешлюбну любов, не визнавала навіть права звати мерця мерцем, ридати над ним:

Sie horet die Priester. die Totengesange,
Sie raset und rennet und teilet die Menge.

>>Wer bist du? Was drangt zu der Grube dich hin?<<

Зневажливість церковників до страждань Баядери реципієнт-перекладач підсилює свідомо заземленою лексикою:

Попів похоронний вже спів розлягаєсь,

Вона рветься й преться, крізь люд протискаєсь,

«Ти хто? Чого прешся до ями туди?

«Живе і облечене любов'ю серце перекладача відчутно стукотить у переспіві романтичної легенди» [2, 74].

Франко активно втручався в семантику обраного для перекладу тексту, в його текстове оформлення, іноді змінював акценти, підсилював те, що було йому близьке, імпонувало його поглядам, але не авторській манері оригіналу. В естетичній рецепції Франка перекладача відчутно простежується франкове, часом грубе, мужнє, але відверте і щире.

Беручись за переклад Гетівського «Прометейя» («Prometheus»), Франко вгадував у ньому власні риси, власне кредо, власну горду й незламну життєву позицію, як і в постаті Мойсея. Така духовна близькість поета і до свого з поеми героя, і до гетівського Прометейя обумовила особливо загострену увагу до ідейного спрямування твору, його естетичних вартостей, а отже – на характер рецепції в цілому. Духовне

перевтілення автора перекладу, його титанічна постать вгадується і відчувається у площині цілісної естетики рецепції.

Рецептивна співпричетність Франка до образу титульного героя відчутна дуже гостро. І не лише до героя, але й до його віртуальної доби. Виникає у Гете спір із всемогутнім Зевсом. Прометей звинувачує небо у заздросках до землян. Гнівний виклик небу Франко перекладає конгеніально на рівні сенсу, але значно підсилює емотивний фон. Його мовна партія у цій діалозі звучить як звинувачення і одночасно як гордовитий монолог патріота-українця, який захищає свою домівку, своє право бути володарем всього земного і суто українського («хату мою, що не ти її клав»).

Значно стриманіший у проявах власних почуттів Гете у перекладі поступається перед бурхливим каскадом емоцій перекладача. Оригінал «Прометей» відзначається категоричністю, впевненою у собі зверхністю, непохитністю. Власнивий Гете нахил до анафоричних повторів підкреслює камінну бездуховність Неба. А в рецепції Франка камінність одухотворюється багатством емоційних проявів у вимірах любові і відданості людям. Саме ця ідея домінує в перекладі адресата – лицаря:

Bedecke deinen Himmel, Zeus, Ти небо своє, о Зевсе, вкривай
Mit Wolkendunst! Чорними хмарами
Und ube, Knaben gleich, І як той хлопчик, що стинає
Der Disteln kopft, З будяччя головки, іграй
An Eichen dich und Bergeshoh'n! З дубами й скалами;
Mu?t mir meine Erde Та на землю мою в небо сили немає,
Doch lassen steh'n, Ні на хату мою, що не ти її клав,
Und meine Hutte, Ні на огнище те,
Die du nicht gebaut, Що не ти його жар роздував, –
Und meinen Herd, Хоч і зависть палить там тебе!
Um dessen Glut
Du mich beneidest.

Цей концептуальний монолог реципієнт завершив промовистим знаком оклику. А в оригіналі – спокійна крапка.

Гнівна пристрастність Франка огортає весь текст «Прометей». Це наскільки сильне і всеохопне відчуття, настільки франківське, що й сам перекладач у власній рецепції Прометей ніби перевтілюється в нього і вже читач-реципієнт цього перекладу може побачити в своїй уяві гнівну постать Франка. Попри його голос...

Гете спокійний і врівноважений, Франко – клекотіння вулкану. Настільки цей вулкан бурхливий, що йому вже затісні графічні рамки –

береги оригіналу й він виплескується з них. Збільшується кількість рядків, думки перекладача вимагають цього. Приміром, у строфі оригіналу 7 рядків, у перекладі – 9. Таке відчуття, що Франко поволі відходить від Гете і пише про себе:

Як я ще дитиною був,
Не знав ані що, ні куди,
Не раз я, блудящий, очі звертав
На небо, немов там недоля моя
Найти могла вухо до послуху пильне,
Найти могло серце прихильне, –
Немов там потіха була!
Хто допоміг мені
В тяжкій з титанами війні?

Семантично все це є у Гете, але наша, читацька вторинна моделююча система підтексту за кожним рядком убачає долю Франка. Гете завжди лишався для Франка якщо не Прометеем, то недосяжною для смертних скелею. Настільки ж високо Франко оцінював і постать Федора Достоевського.

Особливо його цікавило психологічне підґрунтя творів, навіть психопатологічне: «Достоевський – незрівняний психопатолог». Для Івана Франка Федір Достоевський був «найгеніальнішим» серед прозаїків XIX століття: «Майже рівночасно з Київським Кирило-Мефодіївським кружком потерпів у Петербурзі тяжку кару кружок Петрашевського, до якого між іншим належав також найгеніальніший російський письменник Федір Достоевський» [6; 144], долю його порівнював з долею Шевченка, відмічаючи, що вони майже одночасно потерпіли від царату «тяжку кару». Про це дослідник писав у «Тюремних сонетах»: «Минув час мук? Брехня! Чи ж довгий час, Як гибли Пестель, Каракозов, Соня, Як мучивсь Достоевський і Тарас?...»

Іван Франко глибше і ширше, ніж його сучасники, розумів Федора Достоевського. У його висловлюваннях переважають загальні оцінки, увага зосереджена на визначення місця Достоевського в світовій літературі, на характеристиці його стилю і світогляду. Увагу Франка дедалі все більше привертала увагу проблеми психології, аналізу складних, суперечливих, а часом і патологічних станів людської душі. У своїх відгуках, рецензіях, аналізах творів різних видатних письменників Франко часто звертається до спадщини Достоевського, до таких творів, як «Записки з мертвого дому», «Злочин і кара», підкреслюючи в них «трагічний підклад», «котрий так сильно потрясає душу читача у Достоевського» [7; 490]. На думку Франка, німецька література, почи-

наючи з 70-х років XIX століття зазнала впливу «реалізму російських писателів, особливо найбільше російських Достоевського і Толстого з їх різким аналізом глибин людської душі і душевних хвороб...».

Саме І. Франко став першим перекладачем творів Ф. Достоевського. Йому належить переклад твору «Слабке сердце» (Франко перекладає назву як «Хоре сердце»), в якому він відзначив ознаки геніального письменника. Проводячи аналіз оригіналу з перекладом можна відмітити деякі особливості, які підкреслюють специфіку сприйняття творчості Достоевського українським реципієнтом. По-перше, треба звернути увагу на відмінність назви. Вираз «слабое сердце» все ж відрізняється по семантичному наповненню від «хоре сердце». Франко відобразив своє сприйняття образу протагоніста, по-своєму інтерпретуючи причину божевілля головного героя. Серце – замітник лексеми душа. Хоре сердце – хвора душа. Хоча в тексті перекладач подає одну з характеристик героя як слабосилий – і це відгомін заголовку «Слабке сердце». Лексема сердце стає наскрізно-домінуючою. Вася Шумков сам собі дає характеристику: «у меня доброе сердце», а в Франка: «Ти ж знаєш, це те тільки з доброго серця» [5; 148]. Розповідаючи про історію свого кохання, Вася вигукує: «Братіку мій, як тепер солодко в серці, як легко на душі!». Перекладач посилює емотивний фон, бо в оригіналі ця фраза звучить значно стриманіше: «Брат, тепер так сладко...».

Франко охоче використовує усталені фрази, приповідки, популярні для українського реципієнта, наприклад, «не бери мені за зло» замість «ты меня извини». Або «...як в тій приповідці говорять: нині пан, завтра пропав!», а в оригіналі: «был да сплыл».

Серце – домінанта й у характеристиці нареченої: «побачиш її, оціниш те глибоке серце!» – в оригіналі: «благородное сердце». Заміна доречна, бо якби перекладач вжив шляхетне серце, то крім суто людських, жіночих якостей, з'явився б відтінок шляхетного походження і необхідність підтвердити шляхетність певними відповідними вчинками. Домінанта серце функціонує активно й в різних іпостасях. Наречена Ліза поєднує серце з душею як єдиний символ щастя і злагоди: «...будемо, як одне серце і одна душа!». В цьому місці оригіналу домінанта серце відсутня: «Мы будем втроем как один человек! – вскричала она в восторге!». Вася, відчуваючи, що не всигне переписати рукопис, реагує не розумом, а серцем: «...мені коло серця так якось сумно зробилось». Долучається до функціонування серця і совість: «Але мені совість спокою не дасть». Частотність домінанти серце у Франка вища, ніж в оригіналі. Переклад доводить думку, що гостре відчуття обов'язку і неспроможності виконати в строк доручену роботу силь-

ніші за почуття любові й можливості щастя. Серце героя «хоре» на порядність, чесність, самовідданість, відповідальність, вдячність за добро – якості, які в житті зустрічаються не часто.

Тонко відчуваючи текст, його поетичну своєрідність, перекладач думає про українського реципієнта, тому використовує традиційні українські форми: «Дві великі сльозинки закрутились на двох чорних, як терен, оченятах...» У Достоєвського: «...две крупные словно перлы, слезинки накали в один миг в черных как смоль глазках...». З цією ж метою Франко уводить лексеми знайомі в Галичині, насамперед: «пулярес, вишиваний пацьорками: золотом». В оригіналі ж: «это был бумажник, шитый бисером, золотом...».

Висновки. Отже, в інтересах доступності широкому загалу читачів Франко частково скорочує текст, підкреслює примарність обов'язку перед особистими почуттями, уводить український підмурівок через численні фраземи. Гете, Достоєвський і Франко зійшлися у високій духовній сфері. Франко сприймає цих видатних митців, як митців високого Канону.

Твір набирає свого значення лише внаслідок взаємодії друкованого тексту з роботою свідомості реципієнта – розумовою та інтуїтивною. Творчість Гете та Достоєвського як об'єкти уважної, доброзичливої і зацікавленої рецепції знайшли в Україні достойний генія пієтет.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Достоевский Ф. Слабое сердце / Федор Достоевский : полное собрание сочинений : в 30 т. – Л. : Наука, 1973. – Т. 2. – С. 16–49.
2. Краснова Л. Сакральний пафос і поетика перекладу І. Франка легенди «Бог і Баядера» Й. В. Гете / Людмила Краснова // Класична спадщина й сучасний літературний процес. – Дрогобич : Посвіт, 2012. – С. 71–76.
3. Росінська З. Самототожність реципієнта. Психоаналітичні точки зору / Зоф'я // Література. Теорія. Методологія. [Упорядкування і наукова редакція Д. Уліцької. Пер. з польської С. Яковенка]. – К. : «Киево-Могилянська академія». – С. 312–332.
4. Фізер І. Школа рецептивної естетики / Іван Фізер // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття. – Львів : Літопис, 1996. – С. 374–348.
5. Франко І. Хоре серце. Ф. Достоєвський / Іван Франко : зібрання творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 25. – С. 147–179.
6. Франко І. Темне царство / Іван Франко : зібрання творів : у 50 т. – Т. 26. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 131–153.
7. Франко І. З нової чеської літератури / Іван Франко : зібрання творів : у 50 т. – Т. 29. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 476–491.
8. Goethe J. W. <http://guttenberg.spiegel.de/buch/faust-eine-tragedie-3664/1>

REFERENCES

1. Dostoievskiy F. Slaboe serdtse / Fedor Dostoievskiy: polnoe sobraniie sochinenii: v 30 t. – L. : Nauka, 1973. – T. 2. – S. 16–49.
2. Krasnova L. Sakralnyi pafos i poetyka perekladu I.Franka lehendy “Boh i Baiadera” Y.V. Hete / Liudmyla Krasnova // Klasychna spadshchyna i suchasnyi literaturnyi protses. – Drohobych: Posvit, 2012. – S. 71–76.
3. Rosinska Z. Samototozhnist retsypiiienta. Psykhoanakitychni tochky zoru / Zofia // Literatura. Teoriia. Metodolohiia. [Uporiadkuvannia i naukova redaktsiia D.Ulitskoi. Per.z polskoi S. Yakovenka]. – K.: “Kyievo-Mohylianska akademiia”. – S. 312–332.
4. Fizer I. Shkola retseptyvnoi estetyky / Ivan Fizer // Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX stolittia. – Lviv: Litopys, 1996. – S. 348–374.
5. Franko I. Khore sertse. F. Dostoievskiy / Ivan Franko: zibrannia tvoriv: u 50 t. – K.: Naukova dumka, 1980. – T.25. – S. 147–179.
6. Franko I. Temne tsarstvo / Ivan Franko: zibrannia tvoriv: u 50 t. – T.26. – K.: Naukova dumka, 1980. – S. 131–153.
7. Franko I. Z novoi cheskoj literatury / Ivan Franko : zibrannia tvoriv: u 50 t. – T. 29. – K. : Naukova dumka, 1981. – S. 476–491.
8. Goethe J. W. <http://gutenberg.spiegel.de/buch/faust-eine-tragodie-3664/1>

Володимир БУДА,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Україна, Тернопіль) oksana_werbowetska@ukr.net*

ОБРАЗНО-ОЦІННІ ВЛАСТИВОСТІ НАРОДНОЇ ПІСНІ В МОВІ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИЧНИХ РОМАНІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ ПРО ДОБУ КОЗАЦТВА

У статті на прикладі кількох історичних романів показано, як народна пісня у художніх текстах творить образну оцінність. Зауважено, що пісенний фольклор поглиблює сприйняття окремих образів, викликає асоціації. Підкреслено, що пісні в мові аналізованих творів доповнюють лексико-семантичні, фразеологічні образні фігури, увиразнюють стилістику історичних романів.

Зазначено, що мова пісенного фольклору є одним із джерел формування літературної мови, поезика фольклору значною мірою визначає національний компонент літературної мови. Досліджено вплив співаного фольклору на творення метафоричних образів, глибоких алегорій, показано його властивість увиразнювати стилістику художньої історичної прози.

Ключові слова: національний компонент, образна оцінність, асоціація, метафоричний контекст, символ.

Лит. 7.

Volodymyr BUDA,

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of General Linguistics and Slavic languages Volodymyr Hnatiuk
Ternopil National Pedagogical University
(Ukraine, Ternopol) oksana_werbowetska@ukr.net*

FIGURATIVELY- EVALUATIVE PROPERTIES OF A FOLK SONG IN THE LANGUAGE OF UKRAINIAN HISTORICAL NOVELS ABOUT THE COSSACK ERA of the second half of the XX century

In the article on examples of several historical novels how the folk song created figurative evaluation in texts is shown. It is indicated, that folklore songs deepen perception of separate images, cause associations. It is underlined, that songs in the language of works complement lexical semantic, phraseological figurative pieces and emphasize stylistic of historical novels.

It is marked, that language of song folklore is one of the streams which forms literary language. The influence of song folklore on creation the allegoric images is investigated, its property to make stylistic of literary historical prose more expressive is shown.

Key words: national component, figurative evaluation, association, metaphorical context, symbol.

Ref. 7.

Владимир БУДА,

кандидат филологических наук, доцент кафедры общего языкознания и славянских языков Тернопольского национального педагогического университета имени Владимира Гнатюка (Украина, Тернополь) oksana_werbowetska@ukr.net

ОБРАЗНО-ОЦЕНОЧНЫЕ СВОЙСТВА НАРОДНОЙ ПЕСНИ В ЯЗЫКЕ УКРАИНСКИХ ИСТОРИЧЕСКИХ РОМАНОВ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА О ПЕРИОДЕ КОЗАЧЕСТВА

В статье на примере нескольких исторических романов показано, как народная песня в художественных текстах создает образную оценочность. Замечено, что песенный фольклор углубляет восприятие отдельных образов, вызывает ассоциации. Подчеркнуто, что песни в языке анализируемых произведений дополняют лексико-семантические, фразеологические образные фигуры, подчеркивают стилистику исторических романов.

Отмечено, что речь песенного фольклора является одним из источников формирования литературного языка, поэтика фольклора в значительной мере определяет национальный компонент литературного языка. Исследовано влияние песенного фольклора на создание метафорических образов, глубоких аллегорий, показано его свойство подчеркивать стилистику художественной исторической прозы.

Ключевые слова: национальный компонент, образная оценочность, ассоциация, метафорический контекст, символ.

Лит. 7.

Постановка проблеми. Мова пісенного фольклору є одним із джерел формування літературної мови. Адже буденні явища та події людського життя, які повторюються з покоління в покоління, у зразках словесної народної творчості стають символами. Саме поезика фольклору у значній мірі визначає національний компонент літературної мови [4, 1].

Помітний вплив народна пісня має й на актуалізацію образної оцінності в текстах сучасних історичних романів про добу козацтва.

Світлана Єрмоленко стверджує, що пісенний фольклор завжди виступав необхідним конструктивним складником художньої історичної прози [1, 215]. Отже, предметом нашого дослідження є тексти народних пісень у мові історичних романів про козацтво як засіб творення асоціативності, налаштування на високий епічний стиль.

До цієї проблеми ще у середині ХХ століття зверталася Л. Г. Скрипник, яка вважала, що, включаючи в мову своїх героїв лаконічні і дотепні римовані рядки історичних пісень, письменник наближає читача до тих часів, коли були складені ці пісні [7, 50-53]. Чинники пісенності в художній оповіді досліджували Л. С. Козловська, С. В. Бибик, Ю. І. Зуєнко та інші. Визначальною можна вважати монографію С. Я. Єрмоленко «Фольклор і літературна мова», у якій підкреслено, що пісенний фольклор є постійним джерелом нового змісту, засобом створення нових естетичних цінностей [1, 3].

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи тексти пісень у мові романів «Я, Богдан» Павла Загребельного, «Яничари» Романа Іваничука, «Гайдамаки» та «Яса» Юрія Мушкетика, прагнемо дослідити вплив співаного фольклору на творення метафоричних образів, глибоких алегорій, показати його властивість увиразнювати стилістику художньої історичної прози.

Варто зауважити, що у романах про добу козацтва часто з'являється *образ кобзаря*, який виконує ту чи іншу пісню. Народні співці невіддільні від своїх пісень, що забезпечують у текстах психологічну кульмінацію епічної оповіді. Образи кобзарів – це також засіб стилізації історичної епохи. Звертаючись до них, автори художньо-історичних творів настроюються на високий епічний стиль, який далі значною мірою формується під впливом використаних у текстах пісень.

Треба зазначити, що у романі «Я, Богдан» П. Загребельного таку функцію бере на себе ліричний герой. Цього, власне, вимагає і жанр роману – сповідь. Невід'ємним супутником ліричного героя є бандура (*старенька; вербова тридцятиструнна*) або кобза (*старенька батьківська тридцятиструнна*). Співає він, коли бажає осмислити ті чи інші проблеми буття, коли розпочинає велику справу (щоб настроїтися на епічний стиль – складає перший універсал), коли прагне активізувати козацтво: «*Для горіння сердець я б приграв їм на кобзі та заспівав якусь свою пісню*» [2, 374].

Образ кобзаря у романі з'являється, коли розгортання сюжетної лінії спрямовується на оцінку ліричного героя – гетьмана – збоку. При цьому простежується пряма (неметафоризована) згадка про на-

родних співців: «Недарма ж співали кобзарі щоразу про мене» [2, 446].

Як правило, у більшості досліджуваних текстів образ кобзаря (кобзарів) виникає у певній напруженій ситуації, наприклад, перед боєм, походом, після заупокійної служби, коли треба настроїти персонажів і читача на відповідний лад. Творячи портрети народних співців, письменники використовують традиційні, народнопоетичні епітети та порівняння. Особливо виразним є фольклорне порівняння кобзарів із *чорними круками*, що віщують нещастя: «*З тими думками вийшов за січові ворота. Чорними круками під самими чортотлицькими вербами сиділо на довгій колоді троє кобзарів*» [2, 192].

За допомогою епітетів письменники підкреслюють риси, властиві кобзарям: *бували, всюдисущі, проникливі, тонкі, безжальні*. А вплив їх пісень окреслюють дієслова: *прославляти, підбадьорювати, про рокувати, застерігати, виплакувати, нагадувати*, наприклад: «*Вони пророкували, застерігали, намагалися вибити з чубатих голів хміль*» [6, 182]; «*Кобзарі – люди проникливі, тонкі, ще й безжальні*» [6, 572].

Та все ж основну роль у текстах історичних романів про добу козацтва як засобу актуалізації **образної оцінності** виконують рядки давніх народних пісень. Часто це є асоціативний образ, що супроводжує розповідь.

Наприклад, у П. Загребельного це є образ *смерті* та пов'язані з ним асоціації в оповіді (*вічний сон, неfortunний кінець*) та в тексті пісень (*зозуля, біси душу забирають, пекло; мороз, червона калина*). Ліричний герой осмислює смерть козацтва й намагається представити народну пісню як «козацький рай», що увічніть славу полеглих:

Буде й нашим лихом, як зозуля кувала..

Що вона кувала, тому й бути-стати,

Як стануть біси правих і неправих єднати,

Душі забирати, у пекло до купи складати [2, 176].

Із образами червоної калини, зеленого дуба пов'язана легендарність Максима Кривоноса, що вмирає несподівано не як воїн у бою, а закінчує життя через хворобу:

Ой не розвивайся ти, зелений дубе,

Бо завтра мороз буде;

Ой не розвивайся, червона калино,

Бо за тебе, червона калино, не один згине [2, 314].

П. Загребельний прагне й контекстом підготувати включення пісні. Образ смерті в оповіді ліричного героя передається фольклорни-

ми символами *матінка-війна, сира земля, чорні круки, біле тіло*, що продовжують народнопісенні – *осока, могилонька, кінь вороний у ніженьках, орел сизий в голівоньках*, і таким чином «виправдовується» узагальнення: *«Я не знав поразок, а від смертей темніло в очах»* [2, 325].

Трагічною алегорією є пісня про Україну, в якій стан уярмленого народу асоціюється із образом *чайки*, у якої забирають діток-чаєнят то від женців, то від кулика і яка береже їх від Чорного моря. Сам ліричний герой так тлумачить ці символи: *«Отак, пане Самійле, і наша Україна. З одного боку – король, з другого – султан, а з третього – хіба що море Чорне»* [2, 374].

Метафоричний контекст готує читача до сприйняття образу коня як символу влади, сили (*бути на коні!*). Ліричний герой так висловлюється про тягар відповідальності: *«Здавалося мені після трудів кривавих, що вже подолав усіх своїх ворогів, розметав і поницив, і тепер, звільна ширяючи розумом по констеляціях політичних, твердою рукою вестиму човни козацькі до певно захищеної гавані спільно із золотими царськими стругами.*

Озирнувся – од ворогів аж чорно! Страшний тягар гетьманської булави, і часто думав я: чом не поліг десь у чистім полі, чом не zostався навіки під вітрилами у степах, чом не заспівав до коня свого вірного: Не стій, коню, наді мною, Біжи, коню, дорогою, Біжи степом та гаями...» [2, 437].

У іншому контексті згаданий образ коня асоціюється із людською вдачею, позитивні чи негативні риси якої можуть виявлятися у певних ситуаціях. У контексті ці властивості співвіднесені із *чорним, білим та сірим* кольорами: *«І коли б навіть хижа стріла кримчацька летіла на мене, то не вцілила б ніколи, бо як мірилася в коня білого, я опинявся на чорному, а коли поцілювано в коня вороного, я опинявся на білому – такий був у мене кінь: з одного боку білий, а з другого вороний, вночі ж сивий, як степ:*

Гей, сивий коню, тяжко тобі буде:

Поїдемо разом з вітром,

Попасу не буде» [2, 20].

Народна пісня у П. Загребельного стає засобом саморозкриття ліричного героя, його індивідуальності. Пісня набуває форми внутрішнього монологу, внутрішньої мови персонажа як стилістичного прийому, який допомагає розкрити характер людини, її ставлення до інших, яким опосередковується народнопісенне мовомислення ліричного героя.

Образно-оцінний зв'язок пісні та ідейно-тематичного спрямування тексту в романі «Яничари» Р. Іваничука дещо інший. Тут домінує символ батьківщини, рідної землі, символ віри. Неодноразово згадується Мальві тужлива пісня:

*Ой що ж бо то та за чорний ворон,
Що над морем крякає,
Ой що ж бо то та й за бурлака,
Що всіх бурлак скликає... [3; 17, 20, 83, 183, 184].*

Таке «нав'язування» пісні дає можливість письменникові вплинути на читацьке сприйняття, виразити тему неволі та характер одного із головних персонажів – Мальви – за допомогою активізації асоціативних пісенних образів *чорного ворона, бурлака*, а також *рідних берегів*:

*Розлилися круті бережечки,
Гей, та по роздоллі,
Пожурилися славні козаченьки,
Гей, та у неволі... [3, 238].*

Ю. Мушкетик інакше залучає пісню. У романі «Гайдамаки» журлива пісня співвіднесена зі станом природи. *Дощ, брудні волохаті хмари, мокрі дерева, калюжі, грязюка, кружляння вороння* – це ті опорні лексеми, що асоціативно пов'язані зі смутком. Внутрішньому стану персонажів, зовнішньому опису природи співзвучною стає пісня:

*Чорна хмара наступила,
Став дощик іти.
Благослови, отамане,
Намет нап'ясти [5, 157].*

У романі «Яса» символи *дорога, лоза, молод козак, сивий коник* виразнюють образ степу. Зорові образи, «запропоновані» піснею, доповнюються одоративними («*Степ пахтів торішніми полями, дроком, волею*»), а також філософськими узагальненнями («*Степ існував для того, щоб доганяти і втікати, заступити справжнє поле, на якому ще виростають пшениці і діти*»):

*Ой там, у степу, при дорозі,
Шумлять-гудуть дрібні лози.
Ой там молод козак блудить,
Під ним сивий коник нудить [6, 115].*

Висновки. Таким чином, тексти пісень, що введені в історичні романи з метою образної оцінності, доповнюють лексико-семантичні, фразеологічні образні структури, об'єднані наскрізними тематичними лініями, виразнюють стилістику текстів фольклорними образами *смерті, України, коня, степу, природи*.

Авторська оповідь служить контекстом для народної пісні, в якому функціонують слова-поняття чи цілі семантичні гнізда, які поглиблюють розуміння того чи іншого образу і відповідного позитивного чи негативного оцінного змісту: «Те, яку саме пісню згадує персонаж, як сприймає її образи, який емоційний відгос з знаходить вона в пам'яті – усе це важливі оцінні чинники для самого автора, отже і для читача» [4, 15].

Очевидно, що запропонована тема є перспективною, адже цікавим видається питання про образну оцінність пісті у текстах історичних романів початку ХХІ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1987. – 245 с.
2. Загребельний П. А. Я, Богдан / П. А. Загребельний. – К. : Дніпро, 1986. – 492 с.
3. Іваничук Р. І. Яничари / Р. І. Іваничук. – К. : Веселка, 1993. – 239 с.
4. Козловська Л. С. Мовотворчість М. Стельмаха в контексті української народнописенності : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 – українська мова / Л. С. Козловська. – К., 1994. – 20 с.
5. Мушкетик Ю. М. Гайдамаки / Ю. М. Мушкетик : Твори : у 5-ти т. – К. : Дніпро, 1987. – Т. 1. – С. 109–484.
6. Мушкетик . М. Яса / Ю. М. Мушкетик. – К. : Радянський письменник, 1987. – 597 с.
7. Скрипник Л. Г. Особливості мови і стилю української радянської художньої історичної прози / Л. Г. Скрипник. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 104 с.

REFERENCES

1. Yermolenko S. Ya. Folklor i literaturna mova / S. Ya.Yermolenko. – K. : Naukova dumka, 1987. – 245 s.
2. Zahrebelnyi P. A. Ya, Bohdan / P.A. Zahrebelnyi. – K. Dnipro, 1986. – 492 s.
3. Ivanychuk R.I. Yanychary /R.I. Ivanychuk. – K. : Veselka, 1993. – 239 s.
4. Kozlovskaya L.S. Movotvorchist M.Stelmakha v konteksti ukrainskoi narodnopisennosti: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.02 – ukrainska mova / L.S. Kozlovskaya. – K., 1994. – 20 s.
5. Mushketyk Yu. M. Haidamaky / Yu. M. Mushketyk : Tvory: u 5-ty t. – K.: Dnipro, 1987. – T. 1. – S. 109–484.
6. Mushketyk Yu. M. Yasa / Yu. M. Mushketyk. – K. : Radianskyi pismennyk, 1987. – 597 s.
7. Skrypnyk L.H. Osoblyvosti movy i styliu ukrainskoi radianskoi khudozhnoi istorychnoi prozy / L.H. Skrypnyk. – K. : Vyd-vo AN URSR, 1958. – 104 s.

УДК 821. 161.2.73

Зоя ВАЛЮХ,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології та славістики Київського національного лінгвістичного університету (Україна, Київ) zoyavalyukh@ukr.net

**СЛОВЕСНИЙ ОБРАЗ ПІСНІ
В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО
«МАРУСЯ ЧУРАЙ»**

У статті проаналізовано лексему «пісня» як активну одиницю поетичного словника Ліни Костенко. Визначено стилістичні особливості іменника «пісня», з'ясовано його лексичну сполучуваність, текстове оточення та образні параметри.

Зазначено, що проблема вивчення особливостей функціонування слова в художньому поетичному творі не втратила своєї актуальності, у зв'язку з цим поетична спадщина Ліни Костенко слугує невичерпним джерелом для досліджень.

Досліджено, що образ лексики пісня за обсягом асоціативних зв'язків і глибиною семантичного наповнення є важливим компонентом національної поетичної картини світу.

Ключові слова: *слово-образ, національна ментальність, кореляція, асоціативні зв'язки, поетична мова.*

Лит. 5.

Zoia VALIUKH,

Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Ukrainian Philology and Slavonic Studies Kyiv National Linguistic University (Ukraine, Kiev) zoyavalyukh@ukr.net

**VERBAL IMAGE OF A SONG IN THE HISTORICAL
NOVEL “MARUSIA CHURAI” WRITTEN BY LINA
KOSTENKO**

The lexeme "song" as an active part of Lina Kostenko's poetic vocabulary is analysed in the article. The stylistic peculiarities of the noun "song" is determined, its lexical compatibility, text surrounding and image parameters are found.

It is pointed that the problem to study peculiarities of the word functioning in a poetic word of arts did not lose its actuality and that's why Lina Kostenko's poetic heritage was a great source for investigations.

It is investigated that the image of lexeme "song" is an important component of the national poetic picture of the world.

Key words: *word-image, national picture of the world, associative connections, poetic language.*

Ref. 5.

Зоя ВАЛЮХ,

доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой украинской филологии и славистики Киевского национального лингвистического университета (Украина, Киев) zoyavaluykh@ukr.net

СЛОВЕСНЫЙ ОБРАЗ ПЕСНИ В ИСТОРИЧЕСКОМ РОМАНЕ ЛИНЫ КОСТЕНКО «МАРУСЯ ЧУРАЙ»

В статье проанализировано лексему «песня» как активную единицу поэтического словаря Лины Костенко. Определены стилистические особенности существительного «песня», выяснено его лексическую сочетаемость, текстовое окружение и образные характеристики.

Отмечено, что проблема изучения особенностей функционирования слова в художественном поэтическом произведении не потеряла своей актуальности, в связи с этим поэтическое наследие Лины Костенко служит неисчерпаемым источником для исследований.

Доказано, что образ лексики песни за количеством ассоциативных связей и глубиной семантического наполнения является важным компонентом национальной поэтической картины мира.

Ключевые слова: *слово-образ, национальная ментальность, корреляция, ассоциативные связи, поэтический язык.*

Лит. 5.

Постановка проблеми. Дослідники мовотворчості українських поетів, що належать до різних поколінь, беззаперечно довели, що “словник поетичної мови – це світ просторово-часових, індивідуальних та національних світів, це тепла впорядкована хата українського лексикону, вкоріненого в традицію художньо-образного вживання” [2, 64].

Аналіз досліджень. В останнє десятиліття різноаспектному вивченню експресивно-прагматичного потенціалу українського слова в художньому творі загалом і поетичному зокрема присвятили свої праці Світлана Бибик, Олександра Задорожна, Іван Матвіяс, Наталія Мех, Надія Сологуб, Галина Сюта та ін. Однак проблема вивчення особливостей функціонування слова в художньому поетичному творі не втратила своєї актуальності. У зв’язку з цим поетична спадщина Ліни Костенко слугує невичерпним джерелом для досліджень.

У пропонованій статті піде мова про образ лексеми *пісня*, який за обширом асоціативних зв'язків і глибиною семантичного наповнення є важливим компонентом національної поетичної картини світу.

Виклад основного матеріалу. Творчість Ліни Костенко позначена природним знанням української історії, національної ментальності українського народу, українського мелосу. Невід'ємним складником її невичерпної поетичної скарбниці є історичні твори про визвольну боротьбу українського народу.

Фрагмент історії Полтавського краю всеохопно подано в романі “Маруся Чурай”. Цей віршований твір надзвичайно багатий на мовні образи, “які за глибиною відображення дійсності та діапазоном асоціативних зв'язків набувають статусу поетично вагомих, символічних, міфологізованих” [4, 22]. Одним із них є слово-образ *пісня* як специфічна ознака світоглядно-філософської української національної ментальності, що віддзеркалює уявлення про світ і людину в ньому. Образ пісні увиразнює образ головної героїні роману – Марусі Чурай, славетної полтавської “царівни пісень Чураївни”, яка колись, у далеку минувшину, “піснями виспівала душу” і повернулася до нас у піснях, співаних незабутньою Раїсою Кириченко.

Слово *пісня* лексично паспортизують у такому формулюванні: 1. Словесно-музичний твір, призначений для співу // Мелодійні звуки пташиного співу. 2. Невеликий ліричний вірш, поетичний твір, написаний в музично-поетичному стилі [1, 975]. Водночас пісню називають поетичною біографією українського народу. У романі “Маруся Чурай” Ліна Костенко майстерно вплела українську пісню в полотно зображеної нею епохи, нібито експлікуючи життєпис українців, їхню трагічну і водночас героїчну історію, вдачу людини, її буття, надії і сподівання.

«Ой у полі три криниченьки.

Любив козак три дівчиноньки,

Чорнявую та білявую,

Ще й рудую препоганую» [3, 13].

«Котра дівчина чорні брови має,

То тая дівчина усі чари знає» [3, 7].

Пісні, складені полтавкою Марусею Чурай, полишені нам у спадок, – “як перло многоцінне, як дивен скарб серед земних марнот” [3, 81], бо, як вона говорить про себе: “*В розмові я, сказати б, то не дуже / А в пісні можу виспівати все*” [3, 45]. Вони створюють своєрідне тло, що слугує створенню динамічних словесних образів, підсилених метафоричними словосполученнями, такими, як: *піснями біль тамую, пряду печаль* та ін. Напр.:

А я піснями біль тамую.

Увечері, бувало, сидимо, –
задумаюсь, затихну, засумую.

Пряду печаль... Співається само:

«Повій, вітре буйнесенький, звідкіль тебе прошу.
Розвій, вітре, мою тугу, що на серці ношу!» [3, 45].

«Болить моя головонька від самого чола:
не бачила миленького ні тепер, ні вчора», –
отак собі заспіваю, наче й не журюся.

«А як вийду за ворота, од вітру валюся».

Любилися ж, кохалися, як голубів пара!

«Не дай боже розійтися, як чорная хмара»

«У неділю рано зілля копала...»

А у понеділок переполоскала...» [3, 64].

«Як не хочеш, моє серце,

Дружиною бути,

То дай мені таке зілля,

Щоб тебе забути.

Буду пити через силу,

Краплі не упушу.

Тоді я тебе забуду,

Як очі заплачу...» [3, 68].

Ознакою індивідуально-авторської поетики Ліни Костенко є те, що мелодика її поетичного слова воедино зливається з мелодією пісень Чураївни, пор.:

Годуйте коней! Шлях їм далеченький.

Пильнуйте славу полкових знамен.

Полтаво! Засвіт встануть козаченьки.

Ти припадеш їм знову до стремен.

Так само засвіт встануть з полуночі.

А ти за них, Полтаво, помолись.

Лиш не заплаче свої карі очі

та Марусенька, як було колись... [3, 26].

Співалося. А ті все не вертались,

що засвіт встали в похід з полуночі.

Слова самі на голос навертались,

Як сльози навертаються на очі [3, 45].

За ідейним впливом на людину, як зазначив свого часу відомий український композитор і поет Олександр Білаш, пісня не має собі рівних. А якщо в ній і велика життєва правда, глибина переживань, високі ху-

дожні якості, то така пісня живе в народі віки [5, 160]. Вона увіковічне пам'ять про героїчні вчинки наших пращурів. Цю думку підтверджено в історичному творі Ліни Костенко асоціативно-образною структурою *пісня – безсмертя*, пор.:

Ішов кобзар у нас через Полтаву.
... співав невольницькі плачі.
І раптом чую: “*Орлику... Чураю!*”
Я онімла. “*Орлику... Чураю!*”
Як я тоді наплакалась вночі!
Усе ввижалось: «*Орлику Чураю,
Ой забили тебе ляхи у своєму краю!*»
Все думала: хоч би ж було спитати,
хто склав слова про нього, про той край.
Що був же він ріднесенький мій тато,
А от тепер він – орлик, він Чурай
Тепер він з нами в радості і в сумі.
Збагнуло серце вражене моє:
пішов у смерть – *і повернувся в думі,*
і вже тепер ніхто його не вб'є [3, 35-36].

Словесний образ пісні наскрізний. Вона є ключовою лексемою поетичного зображення персонажів роману, їхніх переживань, почуттів, емоційних станів тощо. Іменник *пісня* в різноманітних структурно-семантичних тропейчних конструкціях передає позитивні або негативні психоемоційні стани і почуття: кохання, радість, ніжність, щастя, вірність, тугу, печаль, сум, журбу, зраду.

Загальновідомо, що пісня – душа народу. Тому розвиток слова-образу *пісня* тісно пов'язаний передусім із лексемою *душа*, пор.: *Вона піснями виспівала душу; У мене душа, було, піснями аж бринить; Ця дівчина не просто так, Маруся. Це – голос наш. Це – пісня. Це – душа.*

У поетичному контексті поряд з лексемою *пісня* вжито лексему *слово*, що демонструє особливу роль слова в пісні. Образ пісні-слова є текстовою домінантою твору. Його увиразнює застосування Ліною Костенко графічного прийому так званої часткової капіталізації, який передбачає виділення смислового навантаження слова в тексті графічними засобами [4, 23], пор.:

І десь в ті дні, несміло, випадково,
хоч я вже пісню склала не одну,
печаль моя торкнула вперше *с л о в о*,
як той кобзар торкав свою струну [3, 36].

Асоціативно-образний зв'язок *пісня* – слово підсилюють лексеми *голос, голосний, співати*, напр.:

Чи думав про Марусині *пісні*,
такі по Україні *голосні*,
що й сам не раз в поході їх *співав*,
і дивував, безмірно дивував, –
що от скажи, яка дана їй сила,
щоб так *співати*, на такі *слова!* [3, 73].

Семантичний розвиток слова-образу *пісні* пов'язаний із вербалізацією почуття розпачу, спомену про втрачене кохання, надією ліричного героя історичного роману на його повернення:

А якось раз приходжу, застаю –
співає пісню – при мені! – твою.
Про нашу греблю, про ті наші верби,
про дні, що душу спомином печуть.
А я збілів. А я, здається, вмер би,
аби хоч раз ще *голос* твій почуть! [3, 60].

У широкому діапазоні інтимних переживань героїв твору виразну кореляцію з образом *пісня* формує почуття *кохання*, великої любові, а надто взаємної, як чогось небуденного, священного. Цей зв'язок передають такі поетичні словесні контексти: *А це кохання почалося з пісні. Могло урватись тільки, як струна; У цій любові щось було священне, таке, чого не можна осквернить; Прости за все, воно таке буденне! А я ж не можу без твоїх пісень.*

Трагічну тональність твору підсилює перехрещення контекстуальних асоціацій *пісня* – *любов*, *пісня* – *зрада*, *пісня* – *життя*, характерних для національної поезики, що вербалізуються в таких поетичних рядках: *Це ж цілий вік стоятиме між нами / А з чого ж, Грицю, пісню я складу; ...А я сиджу, самотня, при стіні / Пряду куделю. Не зберусь думками / В мені умерли всі мої пісні; Так і живу, без голосу, німа / Пісень немає – і мене нема.*

Крім метафоричних описів психоемоційного стану персонажів історичного роману “Маруся Чурай”, слово-образ *пісня* слугує виразником зовнішніх або внутрішніх якостей людини. Наприклад, Галя Вишняківна: *Глуха до пісні, завжди щось спотворить / Все вишиває прошиви подушок / Ще як мовчить, – нічого. Заговорить, – гостренькі зуби – чисто ховрашок; А заспіває – хижє та дрібне, – / мов по тарелі ложкою шкребне!*

Для створення образної характеристики Марусі Чурай Ліна Костенко використовує широке коло асоціацій, у яких представлено символічний зміст, через які авторка показує свою героїню особливою, виокремлює

її з-поміж інших. Це насамперед асоціативно-образні структури *пісня* – талант від Бога, *пісня* – зовнішня і внутрішня краса та ін.: *Чи думав про ту голову відтяту, / поставлену в Полтаві у ті дні / Чи про дівча, що закричало: “Тату!”* – / і перейшов той стогін у пісні; *Пісні у неї – то велика туга, / а серце в неї горде і трудне; Які там «Засвіт встали козаченьки»?* / *А цілий полк співає. Дивина / Це щось для дівки, сину, височенько.*

Позитивному сприйняттю образу Чураївни сприяє компаративне зіставлення, представлене в таких рядках:

Бо людські, сину, невістки і дочки
співали зроду, сину, і тепер:

«Посіяла огірочки»,

та «Натіпала конопель»,

«Йшли корови із діброви»,

«Нащо мені чорні брови», – а про любов, походи і лабети –
на це дівкам не вчеплено кебети [3, 57].

У романі “Маруся Чурай” слово-образ *пісня* є втіленням надії, віри в перемогу, життя, безсмертя. Пор.: *Тим паче зараз, при такій війні, – / що помагає не вгаишати духа, / як на співцями створені **пісні**, Коли в похід виходила батава, – / її **піснями** плакала Полтава / Що нам було потрібно на війні? / Шаблі, знамена і її **пісні**; Звитяги наші, муки і руїни / безсмертні будуть у її словах / Вона ж була як голос України, / що клекотів у наших корогвах!*

Справжнім гімном безсмертя української пісні, її невмирущості в народі є фінальні рядки роману:

Виходить полк. Іван під корогвами.

І я край шляху осторонь стою.

Моя душа здригнулася словами.

Співають пісню, боже мій, мою!

І «Зелений барвіночку»,

й «Не плач, не журися,

а за свого миленького богу помолися».

І про того козаченька,

що їхав за Десну.

«Рости, рости, дівчинонько,

на другу весну!»

І про воду каламутну,

чи не хвиля збила.

І про тую дівчиноньку, що вірно любила.

І про гору високою, і про ту криницю... [3, 135].

Висновки. Отже, Ліна Костенко виражає своє національне мислення через використання слова-образу *пісня*, що утворює безліч асоціативних зв'язків, які сприяють виявленню образів персонажів історичного роману “Маруся Чурай”, формують індивідуальну мовну картину світу авторки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2009. – 1736 с.
2. Бирик С. “Новий словник епітетів української мови” : до корпусу поетичної мови / Світлана Бирик // *Культура слова*. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – Вип. 77. – С. 64–72.
3. Костенко Л. Маруся Чурай. Історичний роман у віршах / Ліна Костенко. – К. : Дніпро, 1982. – 135 с.
4. Марфіна Ж. «Я все віддам за одне несподіване «мамо» / Жанна Марфіна // *Культура слова*. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – Вип. 74. – С. 22–27.
5. Старчевський Б. «Пісня – любов моя» : Штрихи до портрета композитора Олександра Білаша / Б. Старчевський // *Вітчизна*. – 1979. – № 5. – С. 159 – 162.

REFERENCES

1. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopovn.) / Uklad. i holov. red. V.T. Busel. – K. : Irpin: VTF “Perun”, 2009. – 1736 s.
2. Byryk S. “Novyi slovnyk epitetiv ukrainskoi movy” : do korpusu poetychnoi movy / Svitlana Byryk // *Kultura slova*. – K.: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2012. – Vyp. 77. – S. 64 – 72.
3. Kostenko L. Marusia Churai. Istorychiy roman u virshakh / Lina Kostenko. – K. : Dnipro, 1982. – 135 s.
4. Marfina Zh. “Ya vse viddam za odne nespodivane “mamo” / Zhanna Marfina // *Kultura slova*. – K. : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2011. – Vyp. 74. – S. 22–27.
5. Starchevskiy B. “Pisnia – liubov moia” : Shtrykhy do portreta kompozytora Oleksandra Bilasha / B.Starchevskiy // *Vitchyzna*. – 1979. - № 5. – S. 159–162.

УДК 811.161.2'373

Валентина ВІТЮК,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філології та методики початкової освіти Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Україна, Луцьк)

Оксана ДАНИЛЮК,

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри філології та методики початкової освіти Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Україна, Луцьк) oksanadn@mail.ru

СЛОВО ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ

У статті розглядається література рідного краю як один із засобів формування художньо-естетичних цінностей молодших школярів. Автори статті пропонують авторське бачення вивчення літератури рідного краю у початковій школі, аналізують форми, методи і прийоми вивчення літературно-краєзнавчого матеріалу.

Проаналізовано сучасний стан проблеми в методичній літературі та шкільній практиці, відібрано для вивчення у початковій школі твори письменників рідного краю.

Доведено, що успішному формуванню художньо-естетичних цінностей в учнів початкової школи сприяє застосування системного підходу до літературно-краєзнавчої роботи в початковій школі.

Ключові слова: *художньо-естетичні смаки, література рідного краю, літературні екскурсії, кейс-стаді, скрапбук.*

Лит. 2.

Valentyna VITIUK,

Candidate of Pedagogical Science, Associate Professor, Department of Philology and Methods of Primary Education Lesya Ukrainian Eastern National University (Ukraine, Lutsk)

Oksana DANYLIUK,

Candidate of Pedagogical Science, Associate Professor, Head of the Department of Philology and Methods of Primary Education Lesya Ukrainian Eastern National University (Ukraine, Lutsk) oksanadn@mail.ru

WORD AS A MEAN OF ARTISTIC AND AESTHETIC VALUES FORMATION OF THE JUNIOR PUPILS IN THE PROCESS OF STUDYING THE LITERATURE OF A NATIVE LAND

The article deals with the study of the native land literature as one of the ways of forming literary aesthetic values of primary school pupils. The authors of the article suggest their individual views on teaching the native land literature at the primary school, analyze the forms, methods and ways of studying and teaching the literary and cultural material.

It is analyzed a modern state of the problem in methodical literature and school practice, works of the native land writers for studying in primary school are selected.

It is proved that successful formation of artistic and aesthetic values in the primary school pupils is achieved with the help of using the systematic approach towards literary work in primary school.

Key words: *artistic aesthetic tastes, native land literature, literary excursions, case-study, scrapbook.*

Ref. 2.

Валентина ВИТЮК,

кандидат педагогических наук, доцент кафедры филологии и методики начального образования Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки (Украина, Луцк)

Оксана ДАНИЛЮК,

кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой филологии и методики начального образования Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки (Украина, Луцк)

oksadan@mail.ru

СЛОВО КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ЛИТЕРАТУРЫ РОДНОГО КРАЯ

В статье рассматривается литература родного края как одно из средств формирования художественно-эстетических ценностей младших школьников. Авторы статьи предлагают авторское видение изучения литературы родного края в начальной школе, анализируют формы, методы и приемы изучения литературно-краеведческого материала.

Проанализировано современное состояние проблемы в методической литературе и школьной практике, отобрано для изучения в начальной школе произведения писателей родного края.

Доказано, что успешному формированию художественно-эстетических ценностей у учащихся начальной школы способствует применение системного подхода к литературно-краеведческой работе в начальной школе.

Ключевые слова: *художественно-эстетические вкусы, литература родного края, литературные экскурсии, кейс-стади, скрапбук.*

Лит. 2.

Постановка проблеми. У період модернізації початкової загальної освіти, змін у навчальних програмах з літературного читання, зорієнтованих на розвиток дитячої особистості засобами читацької діяльності, формування читацької компетентності молодших школярів, ознайомлення учнів з дитячою літературою як мистецтвом слова, актуальним є завдання виховання високої художньо-естетичної освіченості в учнів початкової школи.

На сучасному етапі літературної освіти особливо актуальною є проблема розвитку у дітей почуття прекрасного, здатності визначати естетичну цінність творів мистецтва, вміння правильно їх сприймати, аналізувати, оцінювати, тобто проблема формування художньо-естетичних цінностей учнів. Успішне її вирішення є важливим критерієм ефективності естетичного виховання в цілому, оскільки засилля низькопробної літератури, знецінювання християнських рис моралі призводить до деградації суспільства. Тому одне з основних завдань учителя початкової школи полягає у формуванні та розвитку естетичних та художніх смаків учнів, у вихованні духовних цінностей, національної свідомості, утвердженні людської гідності та громадянської мужності, розвитку емоційно-чуттєвої сфери молодших школярів засобами художнього слова, створенні атмосфери прекрасного, усуненні з дитячого світу дисгармонії та потворності.

Аналіз досліджень. Питання розвитку естетичних та художніх цінностей висвітлювались у працях педагогів Ю.Б. Борева, Н.Й. Волошиної, С.А. Герасимова, Є.В. Квятковського, Л.Т. Левчук, Б.Т. Лихачова, А.С. Молчанової та інші. Ними були визначені основні поняття, на які потрібно опиратися у процесі побудови системи естетичного виховання у школі. Це художнє виховання, художня освіта школярів, естетичне виховання, система естетичного виховання, естетичне сприймання, естетичний ідеал, естетичне почуття, естетична свідомість, естетична оцінка, естетичні потреби, а також естетичні та художні смаки.

Великий внесок у розвиток теорії та практики роботи з українського літературного краєзнавства зробив учений-методист Є.А. Пасічник. У книзі «Літературне краєзнавство в школі» [1] автор розглядає різні види літературно-краєзнавчої роботи. Це і літературно-краєзнавчі екскурсії, і походи пам'ятними літературними місцями, і збирання фольклору, і зустрічі з письменниками, і обговорення книг про рідний край, і літературні вечори на краєзнавчій основі, і використання краєзнавства на уроках літератури. Автор дає практичні поради щодо організації цієї роботи в школі, узагальнивши досвід шкіл України. Праці Є.А. Пасічника були значною допомогою вчителям у проведенні літературно-краєзнавчої роботи.

На впровадження літературного краєзнавства у навчально-виховний процес неодноразово вказували у наукових дослідженнях учені-методисти Н.Є. Волошина, М.С. Горда, А.В. Лисенко, В.Я. Неділько, Є.А. Пасічник, С.О. Пультер, Г.В. Самойленко, Б.І. Степанишин, В.Г. Шульженко та інші. Адже літературне краєзнавство розкриває великі можливості для інтелектуального, морального та естетичного розвитку учнів. Збагачуючись знаннями про рідний молодші школярі, зростають духовно, задумуються над сенсом життя, над своїм походженням.

Мета і завдання статті. Спостереження за навчально-виховним процесом у початковій школі, аналіз рівня володіння учнями інформацією про літературу рідного краю дозволили зробити висновок про те, що відсутня чітка система і наступність занять з літератури рідного краю, тобто ця робота є частковим, епізодичним явищем. Окрім того, має перевагу пізнавально-ілюстративний підхід, не використовуються форми і методи, які роблять літературне краєзнавство важливим засобом формування художньо-естетичних цінностей учнів початкової школи, а також засобом навчання і виховання.

Одночасно під час звернення до краєзнавчих матеріалів простежується тенденція орієнтації на чисто гедоністичні реакції учнів, які не зможуть достатньо вплинути на художні смаки молодших школярів, якщо їх не закріпити і не поглибити в процесі подальшого інтелектуально-емоційного осмислення. Все це пояснює і підтверджує необхідність та актуальність дослідження проблеми формування художньо-естетичних цінностей в учнів початкової школи у процесі вивчення літератури рідного краю. З огляду на це ми задалися метою: проаналізувати сучасний стан проблеми у методичній літературі та шкільній практиці, відібрати для вивчення у початковій школі твори письменників рідного краю та визначити оптимальні форми, методи та прийоми навчання, що забезпечать ефективність процесу формування художньо-естетичних цінностей в учнів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Актуальною на сьогодні є проблема пошуку ефективних засобів свідомого впливу на чуттєву сферу особистості з метою виховання художньо-естетичних цінностей у молодших школярів. Одним із таких засобів є література. Жодна сфера діяльності людини не має такого емоційного впливу на особистість, як мистецтво, і зокрема література. Це основний засіб спілкування між письменником, творцем прекрасного, і тим, хто знайомиться з ним. Проте впродовж останніх років знизився інтерес учнів до літератури, помітне небажання читати художні твори.

Щоб позбутися байдужості до вивчення художньої літератури, навчити молодших школярів насолоджуватися художнім твором як мисте-

цтвом слова, залучити їх до спілкування з письменником, його героями, учителів потрібно виховувати інтерес учнів до літератури, формувати їхні художні смаки. І робити це треба шляхом створення емоційних ситуацій, атмосфери творчості, відкриттів як на уроках літературного читання, так і в позакласній роботі. Потрібно, щоб учні виступали в ролі дослідників, разом з учителем проникали у суперечливий і таємничий світ художнього творення. Досягти цього можна завдяки проведенню в школі літературно-краєзнавчої роботи. Саме література рідного краю виступає важливим чинником відродження духовності, людяності, національної культури.

Вивчення літератури рідного краю формує в учнів початкової школи більш чіткі уявлення про всю літературу, про прекрасне в мистецтві, і має всі можливості для формування художніх цінностей молодших школярів. Матеріал рідної місцевості, знання і враження, набуті в процесі літературно-краєзнавчої роботи, полегшують сприймання творів художньої літератури, допомагають їм глибше зрозуміти мистецькі цінності, розібратися в багатогранному світі мистецтва.

Література рідного краю є важливим складником літературної освіти, що охоплює твори письменників, пов'язаних із регіоном, у якому розташований навчальний заклад. Літературу рідного краю ми розглядаємо як складову частину цілісного літературного процесу. Тому вивчення високоартістичних творів письменників-земляків, використання елементів літературного краєзнавства на уроках позакласного читання та у виховній роботі дасть можливість піднести роль і навчально-виховну спроможність не тільки літератури рідного краю, а й літератури в цілому.

В рамках застосування методики формування художньо-естетичних цінностей учнів вважаємо за необхідне дослідження літературного процесу Волині як цілісного мистецького явища, що має свою специфіку і відрізняється від літературно-мистецьких традицій інших регіонів.

Уроки літератури рідного краю подібні до уроків позакласного читання тим, що вони насичені за змістом, учитель сам обирає твори для обговорення, діти читають їх у позаурочний час, а навчальний матеріал не висвітлено у шкільному підручнику. Особливістю уроків літератури рідного краю є добір різного матеріалу для вивчення, адже у кожній місцевості жили і творили різні письменники. Аксиологічною основою кожного такого заняття є патріотизм: любов до України починається з любові до малої батьківщини, поваги до її культури. Учитель початкової школи повинен знати, хто з письменників народився, жив чи живе на малій батьківщині, які визначні твори тут написано, хто з митців у цій місцевості похований.

Найкраща форма проведення уроку літератури рідного краю – зустріч із літераторами, які мешкають у місті чи селі, де розташована школа. Вони читають власні твори, розповідають про себе, діляться з учнями задумами, історіями написання творів. Під час цих зустрічей учні мають нагоду зрозуміти психологію творчості, зазирнути у творчу лабораторію письменника, осмислити процес творення мистецтва слова.

Активізують життєвий досвід дитини уроки, присвячені видатним сучасним письменникам. Найбільше цікавитиме період життя, який вони провели у цій місцевості, твори, написані у цьому краї, і ті, що розповідають про письменника. Наприклад, Волинь у життєвому і творчому шляху Лесі Українки. Завдання вчителя початкової школи – максимально наблизити літературу до життя учнів. Школярі збирають твори про свою малу батьківщину, розповідають на уроці про них однокласникам, зіставляють пейзажі в художньому тексті з реальним довкіллям, досліджують мистецьку специфіку словесних образів.

Готуючись до уроків літератури рідного краю, учні виконують такі завдання: ознайомитися у бібліотеці з книгами і місцевими періодичними виданнями, в яких надруковано твори письменника, прочитати їх; побувати в місцях рідного краю, пов'язаних із життям літератора, скласти розповідь на основі відвіданого; зібрати цікавий матеріал про письменника і укласти його в літературну карту; підготувати антологію віршів про рідний край.

Уроки літератури рідного краю органічно поєднані з краєзнавством, історією та культурою батьківщини. Учні мають відчутти себе спадкоємцями національної культури, адже письменники які тут народилися, жили, боролися за право народу бути самим собою, розмовляли, писали українською мовою. Вивчення літератури рідного краю наближує творчість письменника до школяра. Митець втрачає свою хрестоматійну іронічність, перетворюючись на краянина. Робота з матеріалами музею, місцевою пресою, бібліографічний пошук, літературні подорожі рідним краєм, зустрічі з письменниками-сучасниками зіставлення літературних образів із буденною реальністю роблять уроки незвичними та пам'ятними для школярів.

Особливістю уроку літератури рідного краю є те, що вчитель початкової школи має провести зустріч дитини з художнім текстом як мистецьким явищем з метою його цілісного сприйняття, на прикладі художнього тексту формувати естетичні почуття, переконання, світогляд, риси характеру, розвивати інтелект, емоції, творчі здібності молодших школярів. Істотне значення для підвищення ефективності уроку мають правильно дібрані літературно-краєзнавчий матеріал та сучасні технології навчання.

Оскільки Волинь має близько двох десятків лише дитячих письменників, то варто розглядати їх творчість на уроках літератури рідного краю, під час виховних годин, проводити літературні вечори, презентації книг місцевого письменника, зустрічі з сучасними письменниками, віртуальні мандрівки, екскурсії до музею письменника (Лесі Українки) і т. п. Цілком погоджуємось зі словами Й. Гете: «Хто хоче розуміти поета, мусить піти в поетову країну». Екскурсія є одним із ефективних способів зацікавити молодших школярів літературою, її творцями. Якщо ж немає можливості відвідати музей, доцільно провести віртуальну мандрівку. У будь-якому випадку літературні екскурсії не повинні мати пасивний характер. Учні повинні осмислити, зрозуміти і закріпити в пам'яті все побачене. Рекомендовані форми роботи після відвідин музею: 1) обмін враженнями; 2) оформлення фотовиставки за матеріалами екскурсії; 3) написання відгуку до шкільної газети; 4) рекламування книг письменника; 5) проведення вікторини за життєписом і творчістю письменника; 6) презентація мультимедійних проєктів.

Ефективними прийомами під час вивчення літератури рідного краю є написання листа письменнику вдячного або обуреного читача, заповнення анкети літературного героя, створення кейс-стаді (або ситуаційне завдання), скрапбука письменника. Інноваційними прийомами є кейс-стаді та скрапбук.

Кейс-стаді – це прийом ситуаційного навчання, максимально наближеного до життя. Для осмислення реальної життєвої ситуації актуалізується комплекс знань, набутого життєвого досвіду. Наприклад, після прочитання художнього твору визначити власну позицію – *як би я себе поводив, якби головний герой був моїм другом? Відповідь аргументуйте.* Або прочитавши початок повісті Миколи Онуфрійчука «Дівчина з бантиком» увіть себе на місці головної героїні, подумайте і скажіть, *як би ви вирішили проблему з Рябчиком? А як ви думаєте, що зробила Наталка? Про це ми дізнаємось прочитавши наступний розділ повісті. Цікаво, чи збіглись ваші рішення, чи було у них щось спільне? Чиє рішення було більш вдалим, крацим для всіх?*

Скрапбук письменника – це прийом оригінально оформлених життєвих і творчих відомостей письменника, так як скрапбукінг – це мистецтво оригінального, декоративного оформлення альбому історії, щоденника тощо.

У наш час на уроках літературного читання можна використовувати багату палітру засобів інформаційно-комп'ютерних технологій: мультимедійні презентації, електронні книги, журнали, довідково-інформаційні джерела, навчальні фільми і т. ін.

Процес формування художньо-естетичних цінностей у молодших школярів під час вивчення літератури рідного краю розглядається нами як система, яка базується на ретельному відборі для вивчення у початковій школі найвідоміших місцевих письменників та найкращих їхніх творів, на використанні найефективніших форм і методів навчання літературного читання, на моделюванні різних емоційних ситуацій у процесі вивчення літератури рідного краю, на взаємозв'язках класної і позакласної роботи.

Висновки. Таким чином, успішному формуванню художньо-естетичних цінностей в учнів початкової школи сприяє застосування системного підходу до літературно-краєзнавчої роботи у початковій школі, зокрема, зустрічі з письменниками-земляками, літературні екскурсії і походи по рідному краю (до музеїв, бібліотек, пам'ятних літературних місць), дослідницько-пошукова робота, виготовлення скрапбуків, оформлення літературно-краєзнавчих виставок, шкільних музеїв тощо. На уроках літературного читання можна використовувати різні форми, методи, прийоми і засоби навчання, головне – щоб перед учнями уявно постав письменник, щоб він, так би мовити, зайшов до класу і щоб учні своїм внутрішнім, духовним зором побачили його вираз обличчя, збагнули його вдачу, характер, переконання. А коли письменник стане зрозумілою, близькою учневі людиною, тоді й виникне у молодших школярів інтерес до читання. Урок літератури рідного краю може бути як традиційним, так і нестандартним. Важливо не це. Важливо, щоб сучасні технології не загіняли змісту уроку, а навпаки, будили творчу думку і почуття учня, спонукали трудитися його душу, адже на уроці літературного читання владарює Його Величність Художній Текст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів. 1-4 класи (зі змінами). – Тернопіль : Мандрівець, 2015. – С. 7–62.
2. Пасічник Є.А. Літературне краєзнавство в школі. / Є.А. Пасічник – К. : Радянська школа, 1965. – 136 с.

REFERENCES

1. Navchalni prohramy dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. 1-4 klasy (zi zminamy). – Ternopil: Mandrivets, 2015. – S. 7–62.
2. Pasichnyk Ye.A. Literaturne kraieznavctvo v shkoli / Ye.A. Pasichnyk. – K.: Radianska shkola, 1965. – 136 s.

УДК 811. 05. 136

Микола ЗИМОМРЯ,

доктор філологічних наук, професор кафедри германських мов і перекладознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) zimok@ukr.net

Роман ГОРАК,

письменник (Україна, Львів)

ЕПІСТОЛЯРІЙ – ЧИННИК ТВОРЧОЇ ВЗАЄМОДІЇ: ІВАН ФРАНКО ЯК АДРЕСАТ

У статті акцентовано акцент значення епістолярію як одного із чинників процесу взаємодії творчих особистостей, які репрезентують культури неспоріднених народів. Тут вперше аналізуються листи німецького публіциста й журналіста Йозефа Бекманна, адресовані Іванові Франку упродовж 1898-1899 років. Вони – вагомий причинок для характеристики ролі Івана Франка у зміцненні українсько-німецьких літературних зв'язків на зламі ХІХ– початку ХХ століть.

Ключові слова: епістолярій, творча взаємодія, Йозеф Бекманн як автор, Іван Франко як адресат.

Лит. 3.

Mykola ZYMOMRIA,

Doctor of Philological Sciences, Professor, Department of Germanic Languages and Translation Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) zimok@ukr.net

Roman HORAK,

writer (Ukraine, Lviv)

CORRESPONDENCE AS A FACTOR OF CREATIVE CO-OPERATION: IVAN FRANKO AS ADDRESSEE

The article is dedicated to value of correspondence as a factor in the process of co-operation of creative personalities, who represent the culture of unfamily nations. The letters of German publicist and journalist Josef Beckmann which were written to Ivan Franko during 1898-1899 are analyzed for the first time. They are the sufficient cause of description the role of Ivan Franko in the strengthening of Ukrainian-German literary relations on a fracture of XIX – beginning XX centuries.

Key words: correspondence, creative co-operation, Josef Beckmann as an author, Ivan Franko as an addressee.

Ref. 3.

Николай ЗИМОМРЯ,

доктор филологических наук, профессор кафедры германских языков и переводоведения Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина,

Дрогобыч) zimok@ukr.net

Роман ГОРАК,

писатель (Украина, Львов)

ЭПИСТОЛЯРИЙ – ФАКТОР ТВОРЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ: ИВАН ФРАНКО КАК АДРЕСАТ

В статье выделено акцент значения эпистолярия как одного из факторов процесса взаимодействия творческих личностей, которые репрезентируют культуры неродственных народов. Здесь впервые анализируются письма немецкого публициста и журналиста Иосифа Бекманна, адресованные Ивану Франко в 1898 – 1899 годах. Они – важное обоснование для характеристики роли Ивана Франко в укреплении украинско-немецких литературных связей на рубеже XIX – начала XX веков.

Ключевые слова: *эпистолярный, творческое взаимодействие, Иосиф Бекманн как автор, Иван Франко как адресат.*

Лит. 3.

Постановка проблеми. Епістолографія – своєрідна наука, основу якої творить практика листування. Воно містить різні ознаки специфічної «гри в діалог» як приватного, так і офіційно-ділового характеру. Особливу змістову настроєність має письменницький епістолярій. Він набув останнім часом вагомого значення, якщо йдеться про дослідницьку зацікавленість з боку численних учених як в Україні, так і поза її межами.

Аналіз досліджень. Досить назвати студії таких дослідників, як М. Возняк, О. Білецький, Ф. Погребенник, Ж. Ляхова, М. Коцюбинська, В. Кузьменко, Т. Заболотна, Г. Мазоха, Л. Курило, Н. Миронець. У цьому контексті заслуговує епістолярна спадщина Т. Шевченка, Марка Вовчка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Винниченка та, чи не у першу чергу, Івана Франка. Та у цьому повідомленні йдеться про листи, адресовані авторів повісті «Борислав сміється».

Виклад основного матеріалу. У жодній з досі опублікованих праць Івана Франка, у т.ч. в його епістолярній спадщині, не згадується ім'я Йозефа Бекманна. А водночас, судячи з даної публікації Бекманнових листів до Івана Франка, між ними мала місце доволі продуктивна кореспонденція, зокрема, упродовж 1898–1899 років. Нами опрацьовано

п'ять листів, що зберігаються у фонді Івана Франка в Інституті літератури ім. Т. Шевченка НАН України (ІЛ, ф.3). Йдеться про роки, що припали на особливо важкий період у житті Івана Франка. Адже тоді судилося пережити три поразки у час виборів до Австрійського парламенту та Галицького сойму. До того ж поява у віденському часописі «Die Zeit» публікації пошукових виступів, а саме «Поет зради» та «Дещо про себе самого», викликала справжню бурю зневаги й ненависті до автора, без перебільшення, блискучої дослідницької студії про творчість Адама Міцкевича як співця концепту-мотиву зради. Натомість стаття «Дещо про себе самого», що послужила ґрунтовною передмовою до Франкової збірки оповідань «Галицькі образки» польською мовою, спричинила не тільки критичний осуд, але й однозначне відвернення від нього з боку польської спільноти, яка почала вважати творця «Галицьких образків» ворогом поляків. До того ж лунали голоси й окремих представників української інтелігенції, що були суголосні оцінкам поляків. Тому й не дивно, що Іван Франко, власне, за наполяганням Михайла Павлика, одного з співтворців з Іваном Франком радикальної партії, покинув її ряди і поволі став відходити від активної участі в суспільно-політичних процесах Галичини та Австро-Угорської монархії. Таким чином, двері редакцій як українських, так і польських часописів, були для нього закриті. Через публікацію згаданої статті про творчість Адама Міцкевича він втратив працю у редакції газети «Kurjer Lwowski». Щоправда, в Івана Франка ще зберігалася можливість друкуватись на шпальтах часопису «Die Zeit», а від 1902 року навіть стати співробітником цього видання. У такій напруженій суспільній атмосфері Іван Франко пережив 25-літній ювілей своєї письменницької діяльності. Ця подія принесла Ювілярові відчутне примирення з українською інтелігенцією, яку так гостро критикував у статті «Дещо про себе самого». Примітно, що у цей час він знайшов роботу в Науковому Товаристві ім. Т.Шевченка, де був редактором власних видань.

До кіл, близьких до редакції «Die Zeit», належав і Йозеф Бекманн. Це свідчать листи, які щойно дійдуть до читачів. З доступних джерел не вдалось віднайти жодних біографічних даних про нього, навіть у такому виданні, як «Ivan Franko. Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. Ausgewählte deutsche Schriften des revolutionären Demokraten 1882 – 1915. Akademie – Verlag – Berlin, 1963», за винятком інформації, яку він подав про себе в листі до Івана Франка від 28 липня 1898 року (в даній публікації лист № 2) : «Я повинен відзначити, що Галичина мені не чужа, оскільки приватно, а також як кадет, а потім і як офіцер, я перебував в гарнізоні у Кракові з 1876 до кінця 1881 року; крім того, я був

під час маневрів у Західній Галичині і частково в Східній Галичині. З огляду на обставини, але й також унаслідок власної сумлінності я оволодів польською мовою, я отримав глибокі уявлення про життя народних верств і можу лишень сказати, що стан справ відтоді тільки погіршився». Бекманн справедливо оцінював свій творчий внесок передусім як журналіста. Однак слід підкреслити: цей внесок охоплює ширшу ділянку його духовних зацікавлень. Так, приміром, він видав низку праць, де закроена проблематика соціального характеру. А одну з них, а саме «Die Wahrheit über Bulgarien» («Правда про Болгарію»), автор репрезентував Івану Франку, передбачаючи можливість написання українським критиком бажаної рецензії.

З листів Йозефа Бекманна, адресованих Івану Франку, однозначно проступає чимало фактів, зокрема й той, що він був членом редколегії часопису «Die Handschrift» («Рукопис»), заснованого в 1899 році. На його сторінках він прагнув «докладно розкрити стан поточної кризи та кризи в імперії загалом», а також висвітлити «галицькі, національні, економічні, злободенні соціальні та моральні проблеми, що призвели до нинішньої ситуації», викликані так званими Баденівськими виборами. Це ілюструє третій лист даної публікації. З цієї метою й звернувся по допомогу до Івана Франка, оскільки був добре знайомий з його пристрасними виступами на шпальтах видання «Die Zeit». Примітно, що Іван Франко одразу позитивно відгукнувся на прохання Йозефа Бекманна і висловив слушні рекомендації стосовно об'єктивного ознайомлення зі станом, що склався в Галичині. Окрім своїх статей, він порадив і відому працю Станіслава Щепановського «Nędza Galicji w sufrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego» («Злиденність Галичини в цифрах та програма енергетичного розвитку господарства краю») (1888), виокремивши ті розробки, в яких Іван Франко широко використав дослідницькі спостереження С.Щепановського.

Йозеф Бекманн робив численні спроби залучити Івана Франка до співпраці, намагаючись привернути його увагу з огляду на важливість авторської рецепції «галицької ситуації» та її інтерпретації крізь призму своїх творів. Проте досі опубліковані бібліографічні покажчики творів Івана Франка не фіксують жодної його позиції, опублікованої в новоствореному виданні «Die Handschrift». Це стосується й найбільш авторитетного видання Мирослава Мороза: «Іван Франко. Бібліографія творів 1874–1964» (Київ.1966). Можна тільки пошкодувати, що досі не виявлено й листів Івана Франка до Йозефа Бекманна, хоч, поза всяким сумнівом, вони були. Це переконливо засвідчують п'ять рукописних листів Йозефа Бекманна до Івана Франка, що зберігаються у відділі ру-

кописів та текстології Інституту літератури ім. Т.Шевченка (фонд Івана Франка). Вони написані готичним письмом, яків вперше подаємо з урахуванням особливостей оригіналу в перекладі українською мовою.

Листи до Івана Франка з боку Георга Адама, Оскара Ашбота, Томаса Ахеліса, а також Йозефа Бекманна – все це свідчить про те, що епістолярій постає одним із дієвих чинників творчої взаємодії з урахуванням ролі Івана Франка як адресата.

№ 1

Wien, 26. März 1898

Sehr geehrter Herr!

Durch meinen alten Freund und Mitarbeiter Dr. Friedrich S. Krauss habe ich mir gestattet, Ihnen ein Exemplar meiner Schrift: Die Wahrheit über Bulgarien, zustellen zu lassen und verbinde hiermit die Bitte um eine gütige Besprechung derselben.

In vorzüglicher Hochachtung

Josef Beckmann, IX. Mariannengasse 32

ЛЛ, фонд 3, №1628, арк.103-104. Рукопис. Оригінал.

Відень, 26 березня 1898 року

Вельмишановний Пане!

Через мого давнього друга й співробітника д-ра Фрідріха С. Краусса¹ я дозволив собі передати Вам екземпляр моєї праці «Правда про Болгарію»², у зв'язку з чим звертаюся до Вас з проханням стосовно її прихильного рецензування.

З повагою –

Йозеф Бекманн, IX. Маріанненштрассе 32

№2

Wien, den 28. Juli 1899

VII Lerchenfelderstraße 15

Sehr geehrter Herr!

Ich nehme mir die Freiheit, unbekannterweise mich an Sie mit einem Ansuchen zu wenden, dessen Art Sie aus den nachfolgenden Darlegungen ersehen mögen. Es ist möglich, dass Sie sich meines Namens noch erinnern, denn er stand auf dem Circular eines neu gegründeten lutherischen Unternehmens, betitelt „Die Handschrift“, das Ihnen zugesendet wurde und das auch den Namen Ihres wohlbekannten Dr. F.-Krauss. Doch lege ich auf diesen Umstand hier kein Gewicht und will nur noch bemerken, dass Herr Dr.

Heinrich Kanner es mir nahe gelegt hat, Ihre freundliche Beihilfe für mein Vorhaben zu erbitten.

Ich bin Publizist von Beruf und arbeite an einer Publikation, die möglichst noch im Oktober erscheinen und den Stand der gegenwärtigen Krise und der Reichskrise in aller Ausführlichkeit darstellen, zugleich aber auch die galizischen, nationalen, wirtschaftlichen, die aktuellen sozialen und moralischen Themen entwickeln soll, welche die heutige Lage herbeigeführt haben. Der Ausgangspunkt dieser Publikation wird die Sprachfrage bilden, die als gesamte Angelegenheit und dann für die einzelnen Nationalitäten besonders behandelt werden soll. Der Parlamentarismus, das Verfassungsleben, die Justizfragen, die Pressefreiheit, die Finanzpolitik werden besondere Kapitel bilden. Wichtig ist es, die speziellen Verhältnisse der größeren Länder Böhmen, Galizien, die Länder der ungarischen Krone, die österreichischen Alpenländer in ausgezeichneten Bildern hinzustellen, weil erst aus der Zusammenstellung dieser das Gesamtbild erklärlich und begründet erscheint und dass Galizien als der Prototyp zerfahrener österreichischer Zustände erscheint, müsste dieses Land eine besonders liebevolle Behandlung erfahren und so dachte ich mir, ob Sie sehr geehrter Herr, mir bei Beschaffung interessanter Materialien an die Hand gehen könnten. Ich bemerke, dass meine Darlegungen im Wesentlichen mit den Regierungsarbeiten *Badenis* beginnen und mir somit retrospektiv sind als es zur Begründung und zur Darstellung erforderlich erscheint. Ihre Aufsätze über die galizischen Zustände und die anderer, die „In der Zeit“ erscheinen, habe ich exzerpiert und manche wertvolle Idee daraus geschöpft. Bei meiner Publikation handelt es sich aber weniger um politische Daten und Zahlen, obwohl die dort genannten Themen sprechend sind und sicher benutzt werden sollen, als um die Reversoite der Medaille, die Geheimgeschichte oder wie die Franzosen treffend sagen: *Le dessous de l'affaire*. Ich muss bemerken, dass Galizien mir nicht fremd ist, in dem ich von 1876 bis Ende 1881 als Kadett und dann als Offizier in Krakau in Garnison lag und privat, doch auch bei Manövern mich ziemlich in Westgalizien und teilweise auch in Ostgalizien umgetan. Da ich notgedrungen, doch auch aus eigenem Fleiße die polnische Sprache ganz innehatte, hatte ich auch einen Einblick in die tieferen Volksschichten erlangt und kann nur sagen, dass die Lage der Dinge sich seither nur verschlechtert haben müsse. Ich führe dies an, um Ihnen die Beschaffung von Material, falls Sie die Gewogenheit hätten, dies zu tun, zu erleichtern, indem Sie mir auch polnische Publikationen, Zeitungsartikel, kurz brauchbares Zeug schicken würden. Ich muss wohl gestehen, dass ich seither den Gebrauch der polnischen Sprache verlernt habe, da ich aber andere slawischen Sprachen gut kenne, kann ich jedes slawische Idiom zur Genüge

verstehen und speziell in das Polnische würde ich mich bald hinein finden. Vielleicht wären Sie selbst in der Lage, aus dem Schatze Ihrer Kenntnisse oder aus anderweitigen Publikationen Ihrer Feder mir manches zu gewähren. Meiner Erkenntlichkeit dürfen Sie sich versichert halten und würden gewiss Anlass nehmen, Sie in meiner Publikation zum Ausdruck zu bringen. Für heute begnüge ich mich mit der Vorausschau und sehe Ihrer Antwort mit Spannung entgegen.

In Hochachtung ergebener Josef Beckmann

ІЛ, фонд 3, № 1624, арк..85–88.Рукопис.Оригінал.

Відень, 28 липня 1899 року
VII Лерхенфельдерштрассе 15

Вельмишановний Пане!

Попри те, що ми не знайомі особисто, дозволю собі звернутися до Вас з проханням, сутність якого Ви матимете змогу зрозуміти з наступних пояснень. Цілком можливо, що Ви досі пам'ятаєте моє ім'я, оскільки воно було зазначене на надісланому Вам циркулярі новоствореної лютеранської інституції під назвою „Die Handschrift“ («Рукопис»), а також ім'я Вашого знайомого д-ра Ф.-Краусс. Однак, я не надаю особливої ваги цій обставині і прагну тільки зазначити, що д-р Гайнріх Каннер³ рекомендував мені просити Вашої люб'язної підтримки для мого проекту.

За фахом я журналіст і працюю над публікацією, що ймовірно з'явиться вже в жовтні і повинна докладно розкрити стан поточної кризи та кризи в імперії загалом; водночас тут висвітлюються галицькі, національні, економічні, злободенні соціальні та моральні проблеми, що призвели до нинішньої ситуації. Осердя цієї публікації творить мовне питання, якому слід приділяти особливу увагу як у цілому, так і особливо у зв'язку з окремими національними спільнотами. Парламентаризм, конституційне життя, питання правосуддя, свобода преси, фінансова політика – все це складатимуть осібні розділи. Важливо продемонструвати самобутні взаємини більших земель – Богемії, Галичини; переконливо проілюструвати стан життя на землях угорської корони, дотичних австрійських альпійських земель, бо ж тільки таке зіставлення дає змогу збагнути і обґрунтувати загальну картину; у свою чергу, Галичина постає прототипом неодоленості становища в Австрії, а ця земля заслуговує особливого турботливого обходження; відтак я подумав, чи не могли б Ви, вельмишановний Пане, допомогти мені в підготовці змістовних матеріалів. Відзначу, що мої початкові міркування по суті суголосні з урядовими напрацюваннями Бадені, а тому вони мають ретроспектив-

ний характер, що видається необхідним для обґрунтування та висвітлення фактів. Я виписав Ваші есе про становище в Галичині та низку інших, що з'явилися в часописі «In der Zeit» («Час»)⁴, а звідси і почерпнув деякі цінні ідеї. У моїй публікації меншою мірою йдеться про політичні дані і цифри, хоча зазначені в них теми є промовистими і їх можна, без сумніву, використовувати на рівні зворотньої сторони медалі, тасмної історії або, як влучно кажуть французи: *Le dessous del' affaire*⁵. Я повинен відзначити, що Галичина мені не чужа, оскільки приватно, а також як кадет, а потім і офіцер, я перебував в гарнізоні у Кракові з 1876 до кінця 1881 року; крім того, я бував під час маневрів у Західній Галичині і частково в Східній Галичині. З огляду на обставини, але й також унаслідок власної сумлінності я оволодів польською мовою, я отримав глибокі уявлення про життя народних верств і можу лишень сказати, що стан справ відтоді тільки погіршився. Підкреслюю це, щоб полегшити Вам підбір матеріалу, якщо Ви будете люб'язні це зробити, тобто Ви можете також надіслати мені польськомовні публікації, газетні статті, інші корисні матеріали. Звісно, я повинен зізнатися, що відтоді я втратив вправність у використанні польської мови, однак, оскільки я добре знаю інші слов'янські мови, то достатньою мірою можу зрозуміти будь-яку слов'янську ідіому і я швидко зорієнтуюсь особливо в польській мові. Можливо, Ви були б у змозі надати мені дещо зі скарбниці Ваших знань або з цінних публікацій з-під Вашого пера. Ви можете бути впевнені стосовно моєї вдячності і, звісно, скористається можливістю мати свій внесок у моїй публікації. Сьогодні ж я обмежуся таким передбаченням і з нетерпінням чекатиму Вашої відповіді.

З повагою, відданий Вам Йозеф Бекманн

№ 3

Wien, 10. August 1899

Wertgeschätzter Herr!

Ich bin Ihnen wirklich tief verbunden für die anerkennenden Worte, mit welchen Sie meine Mitteilungen betreffend die Publikation, welche ich vorbereite, aufgenommen haben, und noch mehr für die freundliche Geneigtheit, mir dabei behilflich zu sein, ungeachtet es Ihnen in zweifacher Beziehung schwer fällt. Nun im Besitz Ihrer so ausführlichen Schreiben bin ich in der Lage, meine Wünsche näher zu präzisieren. Vor allem möchte ich bemerken, daß an eine Durchsicht der beiden genannten Blätter nicht daran gedacht werden kann. Erstens wären sie mir nicht zugänglich und dann brauche ich fast alle meine Zeit, um auch anderweitiges Material zu sammeln und gleich zu redigieren, weil mir sonst die Sache über den Kopf wachsen würde. Dagegen

will ich gern Szczepanowskis⁶ Werk *Nędza Galicji*⁷ vornehmen, müsste es jedoch erst beschaffen, denn es liegt weder in der Universitätsbibliothek noch in der Hofbibliothek auf. Vielleicht haben Sie die Freundlichkeit, mir mitzuteilen, wo ich es beziehen könnte. Ist das wohl das Werk Szczepanowskis, dessen Werk Sie in einer Polemik mit ihm in der „Zeit“ so wirkungsvoll ad absurdum geführt haben? Ihre Idee, das mir Wissenswerte zu einer Art Fragebogen zusammen zu stellen, mutet mich sehr sympathisch an, aber eben darin liegt die Schwierigkeit. Ich bin mit den galizischen Verhältnissen zu wenig vertraut, als dass ich mehr als allgemeine Wünsche vorbringen könnte. Da ich erwarten darf, aus Szczepanowskis Werk Patienische und anderweitiges Material über die wirtschaftlichen und sozialen Zustände der beiden Volksstämme schöpfen zu können, wäre ich Ihnen verbunden, wenn Sie mir mehr pikantes Material geben oder beschaffen könnten. Als Beispiel möchte ich die Erzählung Ihrer Verhaftung und des in Handschellen zurückgelegten Weges zu Ihrem Schulfreund und Bezirkshauptmann anführen, das ich als charakteristisches Beispiel galizischer Verwaltungspraxis benutzen werde. Gewiß giebt es noch mehr solche Fälle von Übergriffen von Willkürnahme und Brutalitäten. Auch denke ich mir, dass einige Fälle von crassen Wahlbestechungen sich gut ausnehmen würden wie überhaupt die Schilderung einer galizischen Wahl mehr als jedes andere für die Zustände jenes Landes sprechen müßte. Das Praginationswesen mit seinen Auswüchsen wäre vielleicht auch geeignet, die Dinge in Galizien zu illustrieren.

Auch die Rolle der galizischen Juden sollte thematisiert werden. Als Kenner Galiziens wüsste ich wohl, welche Rollen er spielt, aber immerhin nicht genug, um diesen bedeutenden und in wirtschaftlicher Hinsicht ernst in Betracht kommenden Elementen die gebührende Stellung zuzuweisen.

Die Schlachta wird gewiss auch Typen aufweisen, die den in Prewonskis Memoiren so lebensvoll dargestellten gleichkommen.

Auch in Stojalowskis Laufbahn mag es noch unbekannte Einzelheiten geben.

Ich will hoffen, dass Sie nun im Klaren sind, was ich von Ihrem so liebenswürdigen Entgegenkommen mir verspreche. Ihre weitere Geneigtheit, den Galizien betreffenden Teil im Manuskript überprüfen zu wollen, erfreut mich ganz besonders, und werde gewiss davon Gebrauch machen.

Empfangen Sie, sehr geehrter Herr Doktor, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung, mit dem ich zeichne

Ihr ergebener

Josef Beckmann, Lerchenfelderstraße 15

Відень, 10 серпня 1899 року

Високоповажний Пане!

Справді я щиро й глибоко вдячний Вам за слова визнання, якими Ви сприйняли мої повідомлення щодо публікації, яку я готую, а ще більше – за люб'язну готовність допомогти мені при цьому, хоча це й справляє для Вас труднощі. Тільки маючи в розпорядженні Ваші докладні листи, я отримав змогу більш чітко визначити свої побажання. Передусім прагну зазначити, що про огляд двох названих рукописів не могло бути й гадки. По-перше, вони не були доступні для мене, крім того, я потребував майже увесь мій час для того, щоб зібрати інші цінні матеріали й водночас редагувати їх, бо інакше все це перевершить мої зусилля. А все ж, я охоче попрацюю з твором «*Ńędza Galicji*» Щепановського⁶; проте спершу мені потрібно його придбати, оскільки його нема ані в університетській бібліотеці, ані в придворній бібліотеці. Можливо, Ви виявили б прихильну люб'язність повідомити мені, де я міг би його роздобути. Ба, чи не йдеться тут про працю Щепановського, твір якого Ви – у полеміці з ним на шпальтах часопису «*Zeit*» («Час») – так дієво звели до абсурду? Ваша ідея щодо доцільності укладення свого роду запитальника видається мені дуже симпатичною, але саме в цьому і полягає трудність. Я замало ознайомлений з ситуацією в Галичині, аби вийти за рамки загальних запитів. Оскільки маю підстави очікувати, що з твору «*Patienische*» (?)⁷ Щепановського та інших вартісних джерел, я зможу пізнати економічні і соціальні умови обох етнічних спільнот, я був би Вам вдячний, якби Ви могли мені дати чи роздобути для мене більш пікантний матеріал. В якості прикладу я хотів би згадати історію Вашого арешту та пройдений у кайданах шлях до Вашого шкільного товариша та окружного начальника, яку я використаю як характерну ілюстрацію адміністративної практики в Галичині.

Напевно, є ще чимало таких випадків зловживання свавіллям і жорстокістю. Гадаю також, що деякі випадки кричущих підкупів виборців знайдуть добрий резонанс, власне, зображення галицьких виборів загалом буде найбільш промовистим стосовно ситуації на цій землі. Сутність з його рельєфними зловживаннями, можливо, також підходить для ілюстрації стану речей у Галичині.

Слід розглянути і роль галицьких євреїв. Як знавець Галичини я добре усвідомлюю, яку роль вони відіграють, але цього ще недостатньо, щоб окреслити відповідне місце для цього важливого й серйозного елемента з економічного погляду.

Шляхта, безумовно, також виказує наявність таких типів, які так життєво зображені в мемуарах Превонського⁸.

Крім того, у життєписі Стояловського⁹ можуть бути ще невідомі деталі.

Прагну сподіватись, Вам стало очевидним те, що я очікую Вашої люб'язності посприяти мені. Ваша готовність перевірити у подальшому частину рукопису, що стосується Галичини, мене особливо тішить і, звичайно, я скористаюсь з такої пропозиції.

Прийміть, вельмишановний Пане Докторе, запевнення стосовно моєї найвищої поваги до Вас.

З повагою –

Йозеф Бекманн, Лерхенфельдерштрассе 15

№ 4

6. September 1899

Werther Herr Doctor!

Glauben Sie nicht, daß diese meine Zeilen als Memento an Sie gehen, um eine Antwort auf mein letztes zu veranlassen. Ich bin mir der Schwierigkeiten bewußt, welche die Beantwortung der verschiedenen Fragepunkte bietet, und wie vieler Zeit es bedarf, um das Material zu erlangen. Ich werde Ihnen für alles, was Sie mir geben wollen, dankbar sein. Für heute möchte ich Sie blos aufmerksam machen, daß ich einen Theil des in meinem letzten Schreiben angeführten Materials hier erhalten kann. Was Universitäts- und Hofbibliothek nicht haben, besitzt vielfach die Bibliothek des Abgeordnetenhauses. Ich bin eben dabei, die Broschüre: Die Wahlen in Ostgalizien 1897, die von dem ruthenischen Comité ausgegeben wurde, zu exzerpieren und habe nur die Qual der Wahl unter hochinteressantem Material. Dann stehen mir fünfzehn Feuilleton-Aufsätze von Dr. Josef Zipser, die unter dem Titel: Aus der Provinz Badeni im Jahre 1897 im Journal erschienen sind, zur Verfügung; sie bieten viel wertvolles Material, namentlich über die Stellung des Adels und der Rolle, welche er spielt. Es sind noch einige andere Publikationen über Galizien und über die Politik der Polenclubs da.

Ich glaube also, daß ich auf die Mühe, Szczepanowskis Werk zu benutzen, verzichten kann, und bitte Sie nochmals nach Maßgabe der Möglichkeit Ihrerseits dazu beizutragen.

Mit hochachtungsvollen Grüßen verbleibe ich Ihr ergebener Josef Beckmann

ЛЛ, фонд 3, № 1624, арк. 93–94. Рукопис. Оригінал.

6 вересня 1899 року

Шановний Пане Д-ре!

Не подумайте, що ці мої рядки надійшли до Вас, власне, як нагадування з метою отримати відповідь на мій останній лист. Я усвідомлюю усю складність, пов'язану з поданням відповідей на розмаїті позиції в питаннях, а також і те, скільки часу потрібно, щоб роздобути необхідний матеріал. Я буду вдячний Вам за все, що Ви мені дасте. Нині ж я тільки прагну звернути Вашу увагу на той факт, що частину матеріалу, про який я згадував у своєму останньому листі, я можу й тут отримати. Те, чого не мають університетська та придворна бібліотеки, у багатьох випадках наявне в бібліотеці Палати депутатів. Я саме роблю виписки з брошури «Вибори у Східній Галичині 1897 року», виданої русинським комітетом; так і постав я перед мукою вибору з огляду на вельми цікавий матеріал. У своєму розпорядженні маю також п'ятнадцять фейлетонів д-ра Йозефа Ціпсера¹⁰, що побачили світ під назвою «З провінції Бадені» 1897 року в журналі; вони містять багато цінного матеріалу, особливо щодо позиції дворянства і тієї ролі, яку воно відіграє. Тут є ще низка інших публікацій про Галичину та політику Польського клубу.

Отже, я вважаю, що можу відмовитись від зусиль використати твір Щепановського, і ще раз звертаюся до Вас з проханням посприяти мені на рівні Ваших можливостей.

З шанобливими вітаннями залишаюся щиро відданим

Ваш Йозеф Бекманн

№ 5

Wien, 7. October 1899

Lerchenfelderstraße, 15

Sehr geehrter Herr Doctor!

Verzeihen Sie, daß ich Sie noch einmal bemühe, mit der Bitte, mir doch mitteilen zu wollen, ob ich auf Ihre Teilnahme rechnen kann, bez. ob Sie in der Lage wären, mir einiges von dem gewünschten Material baldigst zu senden. Die Zeit drängt und ich müßte noch in diesem Monat das ganze Manuscript fertig haben. Alles was ich an Material über Galizien besitze, ist bereits zusammengestellt und redigiert, und ich möchte also wissen, ob ich auf weiteres rechnen oder schon abschließen muß.

Ich versehe mich von Ihrer Freundlichkeit einer Antwort und zeichne mit hochachtungsvollen Grüßen

Josef Beckmann

ІІ, фонд 3, №1624, арк. 101.Рукопис.Оригінал.

Відень, 7 жовтня 1899 року
Лерхенфельдерштрассе, 15

Вельмишановний Пане Докторе!

Перепрошую, що знову намагаюсь звернутися до Вас з проханням повідомити мені, чи можу я розраховувати на Вашу участь, а також про те, чи Ви матимете змогу якомога швидше надіслати мені дещо з потрібних матеріалів. Час тисне, а я повинен ще цього місяця завершити рукопис. Увесь матеріал, який маю про Галичину, вже укладено і відредаговано; відтак я хотів би знати, чи можу розраховувати на подальші матеріали від Вас, чи вже закінчувати працю.

З огляду на Вашу прихильність очікую від Вас відповідь. З шанобливими зиченнями

Йозеф Бекманн

Примітки

1. *Фрідріх-Самуель Краусс* (1859–1936) – німецький етнограф, видавець, перекладач також редактор фольклорних матеріалів різних народів.

2. Мова йде про книжку «Die Wahrheit über Bulgarien» («Правда про Болгарію»); Лейпціг, 1898, 142 с.; в бібліотеці Івана Франка – відсутня, однак наявні у фондах ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України.

3. *Гайнріх Каннер* (1864–1932 ?) – один з редакторів часопису «Die Zeit». Більш детально про нього та листування з Іваном Франком: Роман Горак, Михайло Василенко. «Гостем у німців»./ Науковий вісник музею Івана Франка у Львові.- Випуск 11.- Львів, 2012.-С. 241– 403.

4. Про часопис «Die Zeit»: Роман Горак, Михайло Василенко.«Гостем у німців»// Науковий вісник музею Івана Франка у Львові.- Випуск 11.- Львів, 2012.- С. 241– 403.

5. Це необхідно зробити (*фр.*).

6. *Станіслав Щепановський* (12.12.1846 – 31.11.1900) – економіст і політик, в Галичині був одним із піонерів вугільної та нафтової промисловості. Автор нашумілої книжки «Злиденність Галичини в цифрах та програма енергетичного розвитку господарства краю», яка вийшла у 1888 році. Автор багатьох статей з економічного та політичного життя Галичини. Виступав за якнайшвидшу реорганізацію краю та розвитку в ньому промисловості, що привело б його до економічного зростання та перетворення з економічно відсталого у процвітаючий. Він створював нафтовидобувні та вугільні підприємства, а в 1889 році організував перше у Львові Акціонерне товариство нафтової промисловості. Був послом Віденського парламенту (з 1886 року) та Галицького сейму (з 1889 року). Помер у Наугаймі, але похований у Львові на полі Іа Личаківського цвинтаря. Разом з ним в одному гробівці похований його внук Станіслав-Ян, який загинув в авіакатастрофі. На могилі споруджено монумент. Складений з необроблених кам'яних брил, що символізують той стан економіки, свідком якої був С. Щепановський, коли працював на благо Галичини. На вершині брил – бронзовий орел як символ

Польщі. На першому плані брил – погруддя С. Щепановського роботи скульптора Г. Кузневича. Іван Франко часто використовував праці С.Щепановського для своїх критичних робіт про реальний стан економічного життя Галичини, про що свідчить низка праць, зафіксованих у другій книзі 46-го тому Зібрання творів у 50-ти томах.

7. Нечітке написання слова.

8. Невстановлена особа.

9. *Стояловський Станіслав* (1845–1911) – римо-католицький священник, засновник клерикального напрямку в селянському русі, відзначався радикальними поглядами, за що був відлучений Ватиканом від костелу; згодом поновлений.

10. Роман Горак. Листи Йозефа Ціпсера до Івана Франка./ Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. Випуск 15. Львів 2014.- С. 252–274; Зимомря М., Горак Р. Листи Георга Адама до Івана Франка // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові.- Вип.15.–С.322 – 348; Горак Р., Зимомря М. Запрошення до співпраці (Лист Т. Ахеліса до І. Франка) //Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові.- Вип.18.–С.405 – 409.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Горак Роман. Листи Йозефа Ціпсера до Івана Франка / Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 15. – Львів, 2014.– С. 252–274.

2. Горак Р., Зимомря М. Запрошення до співпраці (Лист Т. Ахеліса до І. Франка) / Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. – Вип.18. – С. 405 – 409.

3. Зимомря М., Горак Р. Листи Георга Адама до Івана Франка / Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. – Вип.15. – С. 322 – 348.

REFERENCES

1. Horak Roman. Lysty Yozefa Tsipsera do Ivana Franka / Naukovyi visnyk muzeiu Ivana Franka u Lvovi. – Vyp. 15. – Lviv, 2014. – S. 252–274.

2. Horak R., Zymomria M. Zaproshennia do spivpratsi (Lyst T. Akhelisa do I. Franka) / Naukovyi visnyk Muzeiu Ivana Franka u Lvovi. – Vyp.18. – S. 405 – 409.

3. Zymomria M., Horak R. Lysty Heorha Adama do Ivana Franka / Naukovyi visnyk Muzeiu Ivana Franka u Lvovi. – Vyp. 15. – S. 322 – 348.

УДК 821.161.2.09

Мирослава ІВАНИШИН,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури та теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
mivanyshyn@mail.ru*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ НАЦІОЛОГІЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ: ОСНОВНІ ПОСТКОЛОНІАЛЬНІ АСПЕКТИ

У статті окреслено основні риси теоретичної літературознавчої моделі на основі типів історико-літературних інтерпретацій дискурсу національної ідентичності. З'ясовано основні системотворчі елементи, зокрема концептуальні принципи та ідеї, гіпотетичної моделі дискурсу національної ідентичності у репрезентованих монографіях.

Ключові слова: національна ідентичність, принцип, націоналізм, дискурс національної ідентичності.

Лит. 15.

Myroslava IVANYSHYN,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of Ukrainian literature and literary theory, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) mivanyshyn@mail.ru

THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL MODEL OF NATIONALOLOGICAL INTERPRETATION: BASIC POSTCOLONIAL ASPECTS

The article outlines the main features of literary theoretical model based on the types of historical and literary interpretations discourse of national identity. It was found the main backbone elements such as conceptual principles and ideas, hypothetical model of national identity discourse represented in books.

Key words: national identity, principle, nationalism, the discourse of national identity.

Ref. 15.

Мирослава ІВАНИШИН,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури та теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) mivanyshyn@mail.ru

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ НАЦИОЛОГИЧЕСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ: ОСНОВНЫЕ ПОСТКОЛОНИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

В статье выделены основные черты теоретической литературоведческой модели на основании типов историко-литературных интерпретаций дискурса национальной идентичности. Выяснено основные системообразующие элементы, в частности концептуальные принципы и идеи, гипотетической модели дискурса национальной идентичности в репрезентированных монографиях.

Ключевые слова: *национальная идентичность, принцип, национализм, дискурс национальной идентичности.*

Лит. 15.

Постановка проблеми. У статті спробуємо окреслити основні риси теоретичної літературознавчої моделі на основі типів історико-літературних інтерпретацій дискурсу національної ідентичності репрезентативних монографій кінця ХХ – початку ХХІ століття історико-теоретичного та історико-літературного характеру, авторства С.Андрусів (“Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст.” (2000), О.Вертія (“Народні джерела національної самобутності української літератури 70-90-х років ХІХ століття” (2005), Ю.Мариненка (“Місія: проблеми національної ідентичності в українській прозі 40-50-х років ХХ століття” (2004), В.Моренця (“Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща” (2001), Л.Сеника (“Роман опору. Український роман 20-х років: проблема національної ідентичності” (2002), Н.Шумило (“Під знаком національної самобутності. Українська художня проза і літературна критика кінця ХІХ – поч. ХХ ст.” (2003), враховуючи кілька засновкових моментів. По-перше, будемо мати на увазі істотну постколоніальну спрямованість досліджуваних історико-літературних текстів. По-друге, виявлений вище взаємозв’язок методологія / дискурс дозволяє окреслити теоретичну структуру в межах цієї постколоніальності. По-третє, варто враховувати ідейно-теоретичний потенціал самих історико-літературних досвідів. Не випадково ще з ХІХ ст. історію літератури, цю важливу літературознавчу дисципліну, розглядають як історію ідей та їх художніх форм [8], що, наприклад, Олександр Веселовський розумів як “історію суспільної думки в образно-поетичному переживанні й у формах, що його виражають” [5, 42].

Водночас враховуватимемо також низку загальнонаукових методологічних аспектів, пов’язаних із поняттями теорії, принципу, концеп-

ції, моделі та гіпотези. Йдеться про розгляд теорії як “системи понять, висловлювань, умовиводів, зведених до єдиного об’єднавчого начала, роль якого відіграє певна узагальнююча ідея” [13, 633], як “ланцюжка взаємозв’язаних законів” [11, 59], як “зв’язну систему понять, покликану в узагальненій формі представити деяку сукупність даних експеримента і спостереження” [6, 152], зрештою, як “сукупності внутрішньо пов’язаних тверджень (категоричних суджень) про певну сферу дійсності” [7, 21]. Соціолог Альфред Шюц у цьому випадку розглядає теорію як “детерміновані стосунки між низкою змінних, в термінах яких емпірично встановлені регулярності можуть бути пояснені” [15, 103].

Аналіз досліджень, у яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Націоналістичний тип дискурсу теоретико-літературних праць, а також питання, присвячені теорії національної ідентичності притаманні роботам: С.Андрусів, Ю.Барабаша, О.Багана, Є.Барана, П.Іванишина, В.Іванишина, Я.Гарасима, Р.Голода, М.Ільницького, Г.Ключека, Є.Панченко, В.Пахаренка та ін.

Постановка завдання – формулювання цілей статті. **Мета** роботи полягає у з’ясуванні та структуруванні основних концептів та ідей теоретичної літературознавчої моделі на основі типів історико-літературних інтерпретацій дискурсу національної ідентичності в українському літературознавстві доби незалежності.

Виклад основного матеріалу. Звернемося до конститутивних елементів будь-якої теорії – до принципів. Нам ітиметься про той різновид принципів, який називають “принципами пізнання” (на відміну від “принципів буття” чи “внутрішніх переконань людини”). Саме ці пов’язані між собою принципи є базою для будь-якої теоретичної системи знання [13, 519]. Фактично йдеться про системотворчі теоретичні елементи (закони, закономірності чи ідеї), про вихідні, найбільш загальні твердження, узгоджені одне з одним”, що “утворюють основу, з якої виводяться всі інші твердження. При цьому виходимо на термін “концепція”, яка може означати і систему понять чи спосіб розуміння, й концептуальний принцип, концепт – “основну ідею будь-якої теорії” [13, 301].

Оскільки дискурс національної ідентичності є складним, недостатньо вивченим феноменом у межах новітньої української науки про літературу, то доречним є вивчати його теоретичний рівень шляхом створення моделі. Йдеться про таку структуру дискурсу національної

самобутності, яка адекватно відображає його визначальні принципи [13, 391].

Розглянемо тепер, яку гіпотетичну теоретичну модель – структуру концептуальних принципів – можемо вибудувати на основі вивчення історико-літературного постколоніального дискурсу в межах досліджуваних монографій. Для цього узагальнимо виявлені нами у попередньому підрозділі принципи наукового мислення та висловлювання, що характерні для кожного із досліджуваних авторів. Структурування провадитимемо у межах трьох споріднених та тісно взаємопов’язаних (в окремих моментах – просто тотожних) рубрик, що формують теоретико-методологічний рівень аналізованого дискурсу національної самототожності: української й світової націософської та націологічної традиції, постколоніалістичної методології та загального літературознавчого мислення.

У межах закоріненості в націософську та націологічну традицію можемо виділити наступні концептуальні принципи:

1. Усвідомлення важливості для художньої та наукової творчості національної ідеї, що зумовлює поглиблене вивчення понять “нація”, “національні цінності”, “націоналізм” як пріоритетних.

При цьому нація – “національно-культурний організм” – розглядається як “певна автономна система, що входить у надсистему – людство-світ – має свої підсистеми (особа-сім’я-класи-професійні страти, регіональні тощо)”[6, 23]. Націоналізм натомість бачиться суголосно націологічним концепціям як фактор захисту і творення національної ідентичності, як “маніфестація європейської совісті”. При цьому національній ідеї відводиться ключова роль як головному системотворчому чинникові української літератури. Услід за Ю.Барабашем, учений розглядає її як ідею України – “концентроване втілення національної ідеї як імперативу історичного призначення українства, чинника його національної самосвідомості, державотворчих інтенцій, змагань до незалежності, жити в «своїй хаті» за законами своєї правди, сили і волі” [9, 8-9]. У вітчизняній філософсько-інтерпретаційній традиції, як переконливо показує дослідження О.Вертія, особливого значення набуває та актуалізація української ідеї, що відбулася у XIX ст.

2. Розгляд національної спільноти як колективної (інтегральної) особи.

При цьому дослідниками використовується окрім українського (Потебня, Франко, Єфремов, Донцов, Маланюк та ін.), також і світовий досвід (Платон, Гердер, Гумбольдт, Бердяєв, Лоський, Карсавін, Юнг та ін.).

3. Обґрунтування самобутності й самодостатності кожної національної культури, що зумовлює й постійне врахування науковим розумом власного “національного шляху” розвитку кожної національної літератури.

Дослідники наголошують при цьому на різних аналітичних моментах. Н.Шумило, наприклад, використовує термін “національна іманентність”: “Категорія національної іманентності, перенесена з філософії до літературознавства, значно перебиваючи поняття органічності художнього мислення щодо менталітету народу, у застосуванні до літературного процесу згаданого перехідного періоду (кінця XIX – початку XX ст. – М.І.) передбачає не лише саморозвиток, а й трансформацію інонаціональних впливів згідно з внутрішніми еволюційними закономірностями, а відтак архетипи постають визначальними самоідентифікаційними факторами. Претендуючи на базове методологічне поняття, категорія національної іманентності набуває ваги аспекту і дає плідні наслідки аналізу художніх явищ лише за умови вивчення літератури (ширше культури) як саоморганізуючої складної системи” [14, 27, 29].

4. Розгляд поняття національної ідентичності як ключового, найбільш евристичного й актуального для української гуманітаристики, зокрема літературознавства.

Не випадково Л.Сеник у цьому зв’язку пропонує власне літературознавче визначення національної ідентичності: “Термін «національна ідентичність» стосовно літератури, – вказує дослідник, – це збереження найсуттєвіших національних ознак: мови, психології, мислення (свідомості), способу буття, звичаїв, релігії, осмислення сучасного і минулого в світлі національної ідеї, послідовне відстоювання політичних, культурно-духовних прав нації, державності як єдино можливої форми нормального існування національної спільноти для її самоствердження, життєдіяльності й розвитку”.

5. Усвідомлення національного сенсу свободи творчості.

Одним із зразків національного сенсу свободи творчості стає, наприклад, протиставлення соцреалістичної традиції і традиції вільної творчості: “...вимога ортодоксальних критиків 20-х років малювати або робітника, або селянина, або партійця як «натхненника» усіх можливих і неможливих перемог трудових мас обернулася на практиці у всіляко підтримуваний режимом шаблон. Відстоювання власних творчих принципів, свободи творчості було для письменників, які не втратили свого творчого обличчя, головним змістом їх життя. У кінцевому наслідку це й було відстоювання національної тотожності в літературі” [12, 26].

6. Врахування національної своєрідності естетики.

О.Вертій, наприклад, у цьому плані звертається до досвіду національно-визвольної боротьби українства проти Московщини на рівні літературно-естетичної думки 70-90-х років XIX ст. Це протистояння поглибило і стимулювало вивчення основ художнього освоєння народного світогляду, що призводить дослідника до висновку про наступне: “духовне життя народу, його світогляд кладуться в основу з’ясування природи народознавчого чинника, національної картини світу, філософичності художнього мислення, естетизму та поетизації світу як вияву її національної самобутності” [4].

7. Поглиблене осмислення структурних елементів дискурсу української ідентичності.

Наприклад, “національної традиції”, “національної літератури”, “національного стилю”, “національної ментальності” в Н.Шумило чи національного фольклору і міфології, культурного комплексу середземноморської традиції, християнського світобачення, бездержавності української нації та імперативної націотворчості української літератури в Ю.Мариненка.

У межах корелювання із постколоніалістичною теорією методологічно значущими є наступні ідеї:

1. Несприйняття і критика різних типів імперіалізму та породжених ними колоніалістичних практик; це стосується передусім імперіалізму російського.

С.Андрусів, скажімо, критикуючи “негативні” (начебто “самоізоляціоністські”, “ксенофобські”) боки національної ідентичності в М.Перессіні, справедливо зазначає: “Треба сказати, що цей вчений, як і більшість західних інтелектуалів, користується суто теоретичними, не виснованими із суспільної практики (вони їх на практиці просто «не бачать») постулатами. А якраз відсутність рівноправного діалогу між націями чи етносами, гноблення сильною слабшою (військово, економічно) викликає у слабшої спротив і бажання визволитись, повернути собі гідність і самоповагу – національну ідентичність” [1, 35]. Л.Сеник національно концептуалізує жанрову форму як форму антиімперського протистояння: “...опір русифікації, планомірному стиранню національної тотожності і всім негативним явищам, які супроводжують процес колонізації України в першій половині XX ст. і разом з тим є його типовими елементами, стає небувалим за масштабами і соціальною та психологічною глибиною, гостро актуальним, набуває особливої сили в політиці і, зокрема, в художній літературі, оскільки знаходить своє вираження і в такому популярному жанрі, як роман” [12, 9].

2. Полемічна настанова щодо космополітичного світогляду та зумовленого ним дискурсу.

Л.Сеник, для прикладу, рішуче опонує тим сучасним авторам, які з космополітичних позицій підважують чи й взагалі заперечують позитивну роль національної самобутності в глобалізованому світі: “Опоненти національної ідентичності, прихильники т.зв. духовної інтеграції, яка випливає з неминучої економічно-виробничої міждержавної співпраці, заперечать: мовляв, сучасний світ, інтегруючись, стирає національні ознаки, світ, значить, прямує до «одного народу» – «всесвітнього громадянина». У цьому плані український дослідник вдається до аналогії із більшовицьким інтернаціоналізмом радянського часу, що дозволяє помітити типологічну схожість – на підставі антинаціональної тенденційності – різних ідеологічних систем: “Цю (антинаціональну. – М.І.) думку насаджував режим упродовж свого існування з чітко окресленою метою – потопити нації і народності імперії у всеросійському болоті. В умовах режиму з його політикою русифікації, атеїзації, загального знецінення вічних вартостей бачимо наслідок усіх цих та інших заходів – спотворення особистості, її «матеріалізацію», насильну відмову від християнської духовності, втрату опору усім цим негативним явищам, психологічну і світоглядну деформацію” [219, 8-9].

3. Актуалізація питання культурно-політичного колабораціонізму низки підколоніальних українських авторів.

Л.Сеник, наприклад, у цьому зв'язку запитує: “...чи був тоді (у 20-х роках. – М.І.) український роман українським? Як бути з творами, написаними з антиукраїнських позицій, або ж з романістами, які в світлі чужих ідей прагнули показати тодішню Україну? Неважко зрозуміти, що одне й друге дає підстави говорити про колабораціонізм” [12, 4].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що у цій статті ми окреслили важливі для теоретичного моделювання поняття теорії, принципу, концепції, моделі та гіпотези. Базуючись на матеріалі осмислення історико-літературного дискурсу національної ідентичності зазначених монографій, виявлено низку системотворчих та системоутворених елементів гіпотетичної моделі теорії національної самобутності в українському постколоніальному літературознавстві та зроблено вірогідне припущення про можливість подолання за допомогою української націоналістичної моделі низки постколоніалістичних апорій, а також розбудову на її основі як українського варіанта постколоніалістичного методу, так і уточнення загальної теорії та методології постколоніальних студій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусів С.М. Модус національно ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. : [монографія] / С. Андрусів. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2000, Тернопіль : Джура, 2000. – 340 с.
2. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Р.Брюбейкер; [переклад з англійської Олександра Рядова]. – Львів : Кальварія, 2006. – 280 с.
3. Варварцев М.М. Джузеппе Мадзіні, мадзінізм і Україна : [монографія] / М. Варварцев. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2005. – 304 с.
4. Вертій О. Народні джерела національної самобутності української літератури 70-90-х років ХІХ століття : [монографія] / О.Вертій. – Суми : Собор, 2005. – 446 с.
5. Веселовский А.Н. Из введения в историческую поэтику / А.Н. Веселовский // Историческая поэтика [вступ. ст. И.К.Горского]. – М. : Высшая школа, 1989. – С. 42-59.
6. Зотов А.Ф. Структура научного мышления / А.Ф.Зотов. – М.: Политиздат, 1973. – 182 с.
7. Касперський Е. Література. Теорія. Методологія / Е.Касперський [пер. з польськ. С. Яковенка; упор. і наук. ред. Д.Уліцької]. – К. : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2006. – С.9–38.
8. Литературная энциклопедия терминов и понятий / [под ред. А.Н.Николюкина]. Институт научн. информации по общественным наукам РАН. – М. : НПК «Интелвак», 2001. – 1600 с.
9. Мариненко Ю.В. Місія : проблеми національної ідентичності в українській прозі 40-50-х років ХХ століття : [монографія] / Ю.В.Мариненко – Кіровоград : «Імекс-ЛТД», 2004. – 328 с.
10. Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст. : Україна і Польща / В.Моренець. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – 327 с.
11. Ракитов А.И. Принципы научного мышления / А.И.Ракитов. – М. : Политиздат, 1975 – 143 с.
12. Сенік Л. Роман опору. Український роман 20-х років : проблема національної ідентичності / Л.Сенік. – Львів : Академічний експрес, 2002. – 239 с.
13. Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
14. Шумило Н.М. Під знаком національної самобутності. [Українська художня проза і літературна критика кінця ХІХ – поч. ХХ ст.] / Н.М.Шумило. – К. : За друга, 2003. – 354 с.
15. Шюц А. Формирование понятия и теории в общественных науках / А.Шюц // Кравченко А.И. Социология : Хрестоматія для вузов. – 2-е изд. – М. : Академический Проект; Фонд «Мир», 2004. – С. 90–104.

REFERENCES

1. Andrusiv S.M. Modus natsionalno identychnosti: Lvivskiy tekst 30-kh rokiv XX st. : [monohrafiia] / S. Andrusiv. – Lviv : Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 2000, Ternopil : Dzhura, 2000. – 340 s.

2. Briubeiker R. Pereobramlenyi natsionalizm. Status natsii ta natsionalne pytannia u novii Yevropi / R. Briubeiker; [pereklad z anhliiskoi Oleksandra Riadova]. – Lviv : Kalvariia, 2006. – 280 s.

3. Varvartsev M.M. Dzhuzeppe Madzini, madzinizm i Ukraina : [monohrafiia] / M. Varvartsev. – K.: Univ. vyd-vo PULSARY, 2005. – 304 s.

4. Vertii O. Narodni dzhherela natsionalnoi samobutnosti ukrainskoi literatury 70-90-kh rokiv XIX stolittia : [monohrafiia] / O. Vertii. – Sumy: Sobor, 2005. – 446 s.

5. Veselovskii A.N. Iz vvedeniia v istorycheskuiu poetiku / A.N. Veselovskiy // Istorycheskaia pottika [vstup. st. Y.K.Horskoho]. – M. : Vysshaia shkola, 1989. – S. 42-59.

6. Zotov A.F. Struktura nauchnogo myshleniia / A.F. Zotov. – M. : Politizdat, 1973. – 182 s.

7. Kasperskiy E. Literatura. Teoriia. Metodolohiia / E. Kasperskiy [per. z polsk. S. Yakovenka; upor. i nauk. red. D. Ulitskoi]. – K.: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2006. – S. 9–38.

8. Lyteraturnaia entsiklopediia terminov i poniatii / [pod red. A.N. Nykoliukina]. Institut nauchn. informatsii po obshchestvennym naukam RAN. – M. : NPK «Intelvak», 2001. – 1600 s.

9. Marynenko Yu.V. Misiia: problemy natsionalnoi identychnosti v ukrainskii prozi 40-50-kh rokiv XX stolittia : [monohrafiia] / Yu.V. Marynenko – Kirovohrad: “Imeks-LTD”, 2004. – 328 s.

10. Morenets V. Natsionalni shliakhy poetychnoho modernu pershoi polovyny XX st. : Ukraina i Polshcha / V. Morenets. – K. : Vydavnytstvo Solomii Pavlychko “Osnovy”, 2002. – 327 s.

11. Rakitov A.I. Pryntsypy nauchnogo myshleniia / A.I. Rakytov. – M. : Politizdat, 1975 – 143 s.

12. Senyk L. Roman oporu. Ukrainskyi roman 20-kh rokiv: problema natsionalnoi identychnosti / L. Senyk. – Lviv : Akademichnyi ekspres, 2002. – 239 s.

13. Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk. – K. : Abrys, 2002. – 742 s.

14. Shumylo N.M. Pid znakom natsionalnoi samobutnosti. [Ukrainska khudozhnia proza i literaturna krytyka kintsia XIX – poch. XX st.] / N.M. Shumylo. – K. : Zadruga, 2003. – 354 s.

15. Shiuts A. Formirovaniie poniatii i teorii v obshchestvennykh nauках / A. Shiuts // Kravchenko A.Y. Sotsiologiia: Khrestomatiia dlia vuzov. – 2-e izd. – M. : Akademicheskii proekt; Fond «Mir», 2004. – S. 90–104.

УДК 821. 112.2 (043.3/5)

Леся КРАВЧЕНКО

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри світової літератури та славістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)

ПРАГМАТИКА ТА ІНВЕРСІЯ ХУДОЖНЬОЇ МОДАЛЬНОСТІ ПОЕЗІЇ Р.М.РІЛЬКЕ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ХХ століття

У статті вперше в українському літературознавстві реценція прагматики та інверсії художньої модальності поезії Р.М.Рільке в українських перекладах ХХ століття постає самостійним об'єктом дослідження. Розглядається синтаксична побудова тексту, її стратегія і реалізація через поетичні фігури, яка полегшує реценцію твору як концептуальну цілісність. Досліджується певний потенціал сприйняття тексту, залежність між послідовністю знакових форм, літературним зображенням, а також естетичним сприйманням; конкретизується реценція читача. Вивчається естетична реценція поезій Р.М.Рільке, В.Стусом, М.Бажаном, Михайлом Орестом, Св. Гординським.

Ключові слова: прагматика, інверсія, художня модальність, рецептивне сприйняття художнього тексту, семантичне декодування, корелят, об'єкт, суб'єкт, синтаксична стратегія.

Лит. 15.

Lesia KRAVCHENKO,

Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of World Literature and Slavonic Studies Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych)

PRAGMATICS AND INVERSION OF ARTISTIC MODALITY OF R.M.RILKE'S POETRY IN UKRAINIAN TRANSLATIONS OF THE 20th century

The article deals with the first in the Ukrainian literature study reception of the pragmatics and inversion of artistic modality of R.M. Rilke in Ukrainian translations of the 20th century as an independent object of research. Certain potential of text perception, the dependence between the sequence of sign forms, literary image, and also aesthetical perception is examined; the reception of reader is specified.

Translations of R. M. Rilke's works by the Ukrainian poets and interpreters V.Stus, M. Bazhan, M.Orest, S.Hordynskij, etc., attempts to create artistic new perusal and the recreations of Rilke's poetics features of aesthetic object, attempt to pass the features of his poetics of artistic modality in Ukrainian, make the extraordinarily interesting and important object of this research.

Key words: *pragmatics, inversion, artistic modality, receptive perception of artistic text, semantic decoding, correlate, object, subject, syntactic strategy.*

Ref. 15.

Леся КРАВЧЕНКО,

*доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой
мировой литературы и славистики Дрогобычского государственного
педагогического университета имени Ивана Франко
(Украина, Дрогобыч)*

ПРАГМАТИКА И ИНВЕРСИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ МОДАЛЬНОСТИ ПОЭЗИИ Р.М.РИЛЬКЕ В УКРАИНСКИХ ПЕРЕВОДАХ XX века

В статье впервые в украинском литературоведении рецепция прагматики и инверсии художественной модальности поэзии Р.М.Рильке в украинских переводах XX века становится самостоятельным объектом исследования. Рассматривается синтаксическое строение текста, его стратегия и реализация через поэтические фигуры, что облегчает рецепцию произведения как концептуальную целостность. Исследуется определенный потенциал восприятия текста; зависимость между последовательностью знаковых форм, литературным изображением, а также эстетическим восприятием; конкретизируется рецепция читателя. Изучается эстетическая рецепция поэзий Р.М.Рильке, В.Стусом, Н.Бажаном, Михаилом Орестом, Св. Гординским.

Ключевые слова: *прагматика, инверсия, художественная модальность, рецептивное восприятие художественного текста, семантическое декодирование, коррелят, объект, субъект, синтаксическая стратегия.*

Лит. 15.

Постановка проблеми. Художня модальність – це глобальне поняття, що охоплює творчість митця загалом, формує його авторський світ, впливає на вибір тем, жанрів, сюжетів, характер композиції окремих творів, на кожну поетичну фігуру і на типи архітектонічних структур. Концептуальність поетичного слова в цій художній модальності пов'язана з його смисловою невичерпністю. Рецепція прагматики та інверсії художньої модальності поезії Р.М.Рільке – одна з наріжних проблем нашого дослідження. Творчість Райнера Марії Рільке – величезний мистецький всесвіт, який у літературі XX століття посідає одне з визначальних місць. Власне проблема рецепції його поетичної творчості в Україні є актуальною і нагальною проблемою сучасного теоретичного і порівняльного літературознавства та перекладознавства.

Аналіз досліджень. Опрацювання категорії художньої модальності своїм корінням сягає витоків створеної О. Веселовським історичної по-

етики. Теоретичні проблеми функціонування та трансформацій категорій поетики художньої модальності найповніше розглянуті в дослідженні С. Аверинцева та інших [1, 3], у монографії С. Бройтмана [3, 420], частково – монографії О. Михайлова [6, 5-225]. До проблеми рецепції, сприйняття твору зверталися О. Потебня, В. Ізер, Р. Яусс, М. Науман, які розробили засади рецептивної естетики та поетики як сприйняття твору лише через мову. “Кожен текст, – наголошує М. Лановик, – характеризується певним потенціалом сприйняття, закладеним у творі, і саме мова обумовлює цей потенціал сприйняття. При цьому існує залежність між послідовністю знакових форм, літературним зображенням, естетичним сприйманням” [151, 272]*. Найповнішим дослідженням проблем рецепції художнього тексту в українському літературознавстві на сьогодні залишається монографія М. Зубрицької [76, 352]**.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У статті вперше в українському літературознавстві рецепція прагматики та інверсії художньої модальності поезії Р.М.Рільке в перекладах В.Стуса, М.Бажана, Михайла Ореста, Св.Гординського постає самостійним об’єктом дослідження. Важливим є також компаративістичне зіставлення такого вникнення в суб’єктні простори поезії, в парадигматику поетики художньої модальності Райнера Марії Рільке в перекладах інших українських митців.

Переклади творів Р. М. Рільке українськими поетами та перекладачами, спроби створити художнє перепрочитання та відтворення особливостей поетики рількевського естетичного об’єкта, намагання передати особливості його поетики художньої модальності українською мовою становлять надзвичайно цікавий та важливий **об’єкт для дослідження**.

Метою дослідження є естетична рецепція як концептуальна цілісність, з якою й пов’язана проблема прагматики та інверсії художньої модальності поезії Р.М.Рільке в українських перекладах ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Синтаксична побудова тексту, її стратегія і реалізація через поетичні фігури полегшує рецепцію твору як концептуальну цілісність. В. Ізер вважає, що текст потенційно наповнений значенням, яке конкретизує рецепція читача, і саме текст встановлює для цієї рецепції певну стратегію, без якої рецепція була б досить довільною чи моносуб’єктивною. “Естетична рецепція, тобто заповнення порожніх місць у тексті, семантичне декодування, структурування сюжету відбува-

* Лановик М. Перекладознавчі проблеми компаративістики крізь призму літературознавчих теорій / М. Лановик // Літературознавча компаративістика. Навчальний посібник. – Тернопіль, 2002. – 334 с.

** Зубрицька М. Homo legens: читання як соціокультурний феномен / М. Зубрицька. – Львів : Літопис, 2004. – 352 с.

ються у параметрах погодженості читача і тексту” [251, 347]*. Семантично-му декодуванню тексту передують відчуття його концептуальної значущості, яка й вимагає від читача семантичного декодування, тобто занурення у сенс і підтекст, а відтак – його, читацької, співпричетності. Сприймаючи текст, читач враховує не лише зміст, але одночасно формує свій власний відгук на цей текст. Художня модальність всього твору встановлюється реципієнтом. Важливість синтаксичної стратегії у рецепції твору відзначає і В.Ізер: “Щоб здійснитись, літературний текст потребує читацької уваги, яка надає форми взаємодії корелятивів, накреслених у структурі порядком речень” [76, 265]**. Синтагми, речення, дискурс, синтаксична стратегія тексту загалом – це і є процес опанування значущості художньої модальності.

Ганс Роберт Яусс висунув теорію рецепції тексту, яка відбувається в площині сподіваного і залежить від часового та просторового бачень і розумінь світу. Це ще один чинник, що впливає на концептуалізацію не лише самого твору як такого, а й на характер рецепції. “Як творець завжди є водночас і реципієнтом у момент, коли він починає писати, так само й інтерпретатор мусить спершу увійти в гру як читач, коли він хоче вступити в діалог літературної традиції. Діалог ведуть не лише два співрозмовники, але й їхня взаємна готовність пізнавати і визнавати іншого в його інакшості” [283, 237]***.

Пізнавати іншого в його інакшості – це діалог двох сторін, в якому відбувається передача художньої модальності як цілісності “з рук в руки” в конкретній ситуації.

А. Науменко, досліджуючи “текст як об’єкт філологічних розвідок”, акцентує на важливості того, “що бачить суб’єкт в акті сприйняття: сам текст, свій рівень його розуміння чи лише волюнтаристський наслідок акту пізнання. Загальновідомо, що цей акт у галузі філософії (як і будь-який акт пізнання в конкретній сфері духовно-практичної діяльності людини) має три компоненти: об’єкт – суб’єкт – копія. Залежно від того, що передуює акту в голові творця, і виникає там образ об’єкта” [193, 5]****.

* Фізер Іван. Школа рецептивної естетики / І. Фізер // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. Марії Зубрицької]. – 2-е вид., доповнене. – Львів : Літопис, 200. – С. 347–348.

** Зубрицька М. О. Номо legens : читання як соціокультурний феномен / Марія Олексіївна Зубрицька. – Львів : Літопис, 2004. – 352 с.

*** Яусс Г.Р. Естетичний досвід і літературна герменевтика / Г. Р. Яусс // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. М. Зубрицької]. – 2-е вид., доповнене. – Львів : Літопис, 200. – С. 368–403.

**** Науменко А.М. Теорія лінгвопоетики / А.М.Науменко // Наукові праці. Філологія. Літературознавство. – Т. 70. – Вип. 57. – Миколаїв: ЧДУ ім. П.Могили, 2007. – С. 5 – 13.

З проблемою рецепції концептуальної основи тексту пов'язана й проблема прагматичності. Прагматичний аспект – це аспект роботи тексту [...]. Прагматичні відносини – відносини між текстом і людиною. [...] Роль прагматичного начала не може бути зведена до різних переосмислень тексту – воно є активним аспектом функціонування тексту як такого. Отож, текст – це генератор сенсу плюс концептуалізація цього смислу у конкретно-історичній ситуації.

Узагальнена теорія семіотики культури Юрія Лотмана може бути дієвою матрицею пояснення художніх механізмів рецепції в архітектоніці естетичного об'єкта при художньому перекладі з однієї мови іншою (беручи ширше – при переведенні певних семіотико-семантичних структур однієї культури на обшири іншої культури). Оскільки переклад є головним механізмом висловлення певного істотних смислів однієї системи культури (або, окремого елемента цієї культури – наприклад певного тексту) за допомогою засобів іншої мови є підставою оприявлення природи цих смислів. Саме в процесі художнього перекладу, в якому беруть участь різні мови і культури, народжуються зсуви та зміщення значень, семіотико-семантичні напруження, конфлікти, а навіть цілковито помилкові інтерпретації. Як наголошує Богуслав Жилко, щоб “переклад був творчий і генерував нові сенси, мови та досвіди сторін комунікації повинні тільки частково покриваються між собою. Якщо вони не мають жодного “спільного простору”, переклад є неможливим, якщо ж цілком покриваються між собою – стає цілком непотрібним. Найцікавіше діється там, де відбувається передавання інформації між елементами, які є цілком відмінними й не мають нічого спільного [...]. В цьому випадку з'являється те, що Лотман називає “нетривіальним зміщенням значень”. “Нетривіальність” такого перекладу полягає в тому, що “перекладач, не знаходячи у своїй мові “готових” відповідників, змушений до створення певних еквівалентів” [374, 212]*.

Переклади творів Р. М. Рільке українськими авторами, спроби створити художнє перепрочитання та відтворення особливостей поетики рількевського естетичного об'єкта, намагання передати особливості його поетики художньої модальності українською мовою становлять надзвичайно цікавий та важливий об'єкт для дослідження. М. Енгель звертає увагу на історію рецепції тексту в німецькомовній літературі, зокрема він вибудовує таку лінію: Готшед – Лессінг – Гердер – Шиллер – Гете. На думку дослідника, ці письменники належать до першого етапу розвитку концепції вже не

* Żyłko B. *Semiotyka kultury* / Bogusław Żyłko. – Gdańsk: Słowo / obraz terytoria, 2009. – 269 s.

стільки риторичного, скільки “автономного” сприйняття літературного твору [293, с. 12]*.

У рамках риторики перед перекладачем стояло завдання передати зміст літературного твору мовою раціональної абстрактності. У процесі літературно-історичного розвитку від романтизму до модернізму і символізму ХХ ст. змінилися вимоги щодо перекладу. Тепер поезію необхідно було творити відповідно до можливостей і структурних законів музики. На думку Енгеля, “радикально автономні та антидискурсивні поетичні тексти Рільке, з одного боку, вимагають цілком нової, прераціональної або трансраціональної форми сприйняття, а з іншого – ці тексти настільки зашифровані, що пробуджують у читача бажання розкодувати їх” [293, 13]**.

Проблема сприйняття власного твору або перекладу стоїть перед кожним митцем, кожен розуміє, що твір буде сприйматися саме через художньо-естетичні шари, тобто передовсім через мову. Художня цілість тексту (зрештою, і перекладна версія) вимагає від художника підвищеної уваги до кожного значущого слова або синтаксичної фігури.

У міжкультурному діалозі перекладач, як носій іншої, відмінної культури, може допускати міжмовні та міжкультурні лакуни. З їх появою існують певні художні втрати проявів парадигматики ідіопоетики, які власне й моделюють та структурують духовний світ героя в конкретно-історичній або позачасовій ситуації. Чим більше “темних місць” так званих культурних лакун виникає у перекладі або при безпосередній рецепції (читанні), тим більше в концептуальному сенсі віддаляється від реципієнта задум і художній світ творчості автора оригіналу. Кожна культура має свої шляхи для передачі художньої модальності автора, свої власні способи збереження та втілення концепцій у поетичні форми (наприклад, через систему ідіом). У іншокультурному тексті такий спосіб може бути відсутнім повністю або частково; або ж перекладені ідіоми, паремії не мають адекватних відповідників у культурній сфері перекладача, носія іншої національної культури. Таких лакун чимало у перекладах майже всіх, хто брався перекладати Рільке українською мовою. Зустрічаються тут і свідомі лакуни, ущільнення текстів, редукції, зміни метрів, зміни графічних малюнків оригіналу. Все це породжує лакуни белетристичні або випадкові, не усвідомлені або навіть навмисні. Якщо перекладач не звертає уваги на домінантні для певного тексту лексеми та образи або ігнорує їх (хоча

* Engel Manfred. Die “Duineser Elegien” als Inszenierung der condition humaine / Manfred Engel // Rilkes “Duineser” Elegien und die moderne deutsche Lyrik. – Stuttgart: Metzler, 1986.– 276 S.

** Engel Manfred. Die “Duineser Elegien” als Inszenierung der condition humaine / M. Engel // Rilkes “Duineser” Elegien und die moderne deutsche Lyrik.– Stuttgart: Metzler, 1986.– 276 S.

вони й є ключовими), то він руйнує єдність поетичного світу оригіналу і водночас руйнує адекватне сприйняття його читачем-реципієнтом).

Вважаємо (і це не перебільшення), що не лише європейська, але й світова лірика розвивалася певний час під впливом поезій Р. М. Рільке, оскільки “у Рільке [...] підвалини видаються грандіозними, їх майже неможливо охопити поглядом, а значущість його творчості переходить за всі межі, які спочатку можна було йому поставити” [293, 237]*.

Серед багатьох українських перекладів з Р.М.Рільке переклади В.Стуса, М.Бажана, Михайла Ореста, С.Гординського, Б.Кравціва належать до найкращих.

В.Стус подарував українським читачам переклади найскладніших філософських текстів Р.М.Рільке – “Сонетів до Орфея”, “Дуїнських елегій”, а також вибраних найкращих його поезій, які увійшли до різних поетичних збірок.

Упорядник шеститомного видання творів В.Стуса М.Гончарук достатньо усебічно проаналізував значення перекладів з Рільке у перекладацькому спадку Стуса. Спираючись на висловлювання самого В. Стуса щодо захоплення поезіями великого австрійського майстра пера, М. Гончарук пояснює причини звернення поета до творчості Рільке: “Першопочтовком до цього була глибинна духовна близькість обох поетів, певна спорідненість їхніх поетичних обдарувань. Окрім того, перекладання Рільке стало для українського поета ще й важливим засобом освоєння багатств загальноєвропейської культури, чи не найвидатнішим виразником якої у ХХ ст. був австрійський «маг» поетичного слова, і своєрідною школою поетичного зростання” [222, 337]**.

Михайлина Коцюбинська зазначає, що “Стуса вабила, очевидно, “європейськість” поезії Рільке, її високий інтелектуальний потенціал, її синтезуючий щодо різних національних культур характер. У поезії Стуса відчувається і різних проявах близькість до провідних стилістичних констант Рільке. І головне, що єднає їх, – це поезія не екстенсивна, а інтенсивна, звернена вглиб” [108, 22]***.

Висока майстерність Стуса-перекладача, гнучкість його поетичної манери, чутливість до найменших порухів рільківської музи дали зразки справжнього мистецтва. Переклади В.Стуса рівноцінні його високомистецьким оригінальним творам. З погляду семіотики (виходячи з віршів

* Engel Manfred. Die “Duineser Elegien” als Inszenierung der condition humaine / M. Engel // Rilkes “Duineser” Elegien und die moderne deutsche Lyrik.– Stuttgart: Metzler, 1986.– 276 S.

** Стус Василь. Твори у чотирьох томах шести книгах. Переклади. – Львів, 1998. – Т. 5 (додатковий). – С. 337.

*** М.Коцюбинська. Поет. – С. 22.

Рільке як певного *висловлювання*, послання, яке несе в собі цілий комплекс семіотико-семантичних, стилістичних, естетичних парадигм) переклад поезій Р.М.Рільке В.Стусом дає підстави говорити про певні питомі особливості – можливості досліджень поезії з погляду прагматики, як особливого мистецького висловлювання суб'єкта у поетичній формі, його різноманітних “я” (реалізованих у різновидах “я” ліричного), встановлення певних суб'єктно-суб'єктних взаємин відправника (поета) та адресата (перекладача) та корелювання контекстів їхньої екзистенції та наставлення до буття-у-світі. Найважливішим при такому прагматичному підході стає виявлення рівня мистецького проникнення при здійсненні перекладу в концептосферу поетичного світу оригіналу, здатність у мистецькій формі передати основні параметри художньої модальності поетики оригіналу, світовідчуття та світовідображення митця.

У перекладах М.Бажана відчутні високий перекладацький професіоналізм, “вибірковість” цільових текстів, уміння проникнути і передати філософське тло оригіналу, намагання бути щонайближче до оригіналу як на рівні сенсу, так на рівні ритмомелодики (ритм перекладу максимально наближений до ритму оригіналу). Своєю перекладацькою творчістю М.Бажан “вражає, і вчить, і збагачує. Збагачує розумінням того, яким незмірним, і невичерпним, і до дна неосяжним є океан національного поетичного слова, і скільки щасливих пошуків в ньому може безконечно бути, і скільки небачених, небувалих, незрівнянних перлин можуть з його глибин винести уважні і сміливі ловці!” [93, 7]*.

Можна твердити, що при компаративістичному зіставленні поезій Р. М. Рільке та їх перекладів М.Бажана можна говорити про подібність *концептуалізації світу* та, відповідно, *поетики художньої модальності* австрійського та українського поетів. Власне така подібність світовідчуття та світовідображення формує адекватність перекладу українського автора віршів австрійського митця.

Поруч із Василем Стусом та Миколою Бажаном, що були палко закохані в поезію Райнера Марії Рільке, Михайло Орест належить до кращих перекладачів творів визначного австрійського поета. Водночас тема художньої вартості перекладів Михайла Ореста з Рільке майже не досліджувалася. Переклади Михайла Ореста дозволяють стверджувати, що за кількістю текстів і рівнем якості мистецтва перекладу він поряд з М.Бажаном та В.Стусом залишається одним із найталановитіших перекладачів з Рільке. Український поет тонко зрозумів і передав глибокий філософський сенс і художню самобутність рільківської поезії, її унікаль-

* Коптілов В. Майстер високого мистецтва (Кілька штрихів до образу Миколи Бажана-перекладача / В.Коптілов // Літературна Україна.– 4.11.1999.– С. 12.

ну тональність і хвилюючу музикальність, специфічність доміантних образів і своєрідний характер ліричного героя. Майстерно володіючи німецькою мовою, Михайло Орест мав можливість краще заглибитися у підтекст, повніше відчутти глибину авторської думки, ритмомелодику творів, своєрідність тропіки і художньої лексики. Він не намагався “українізувати” текст, хоча подекуди вживав слова, які наближували переклад до української ментальності.

Михайло Орест належить до “найвишуканіших, найфілігранніших, а водночас і найближих українських поетів” [95, 533]*, до тих інтелігентних перекладачів, які не дозволяють собі доповнювати переклади власними тлумаченнями або змінювати сенс деяких образів. Він тонко відчув романтичність поезії Рільке, чудово зрозумів символічність образів і створюваний ними підтекст й адекватно відтворив наскрізні метафорику і тропіку Рільке, не змінюючи специфічну для нього діалогічну функцію поезій – тобто основні параметри поетики австрійського митця.

Аналіз здійснених С.Гординським перекладів поезій Р. М. Рільке дає змогу зробити висновок про те, що його переклади вирізняються щирим прагненням до адекватності. Перекладач, зокрема, передає діалогічність текстів Рільке; їхнє філософське та світоглядне тло; тонку містичну забарвленість оригіналів, деяку ірраціональність і утаємниченість; багатогранність характеру ліричного героя, нюанси психологічного стану, особливо в тих моментах, коли ліричний герой максимально наближається до постаті самого автора. При всій його суперечності та неоднозначності, С.Гординський обрав трактування в традиційному, релігійному сенсі: творити – значить служити Богові, поет – носій волі Господа. Як і інші перекладачі українською С.Гординський не уникнув певної українізації лексичного багатства оригіналів, їхньої мелодійності і співучості.

Можна також твердити, що своїми перекладами С.Гординський, переносючи поезію Р.М.Рільке на український поетичний ґрунт, не руйнує основних параметрів рільківської поетики, зберігаючи, загалом її автентичну цілісність та художню модальність.

Висновки. Отже, переклади поезій Р.М.Рільке українською мовою вимагають подвійної стратегії в рецептивних устремліннях та прагненнях: з одного боку не перетворити ці переклади на механічні “раціональні абстрактності”, а з іншого – не загубити особливостей поетики художньої модальності, тобто, “живої суб’єкт-об’єктної” синтези цієї поетики. Важливо при цьому пам’ятати, що ще одним напруженням, яке викликає різні інтерпретації при художньому перекладі є те, що з погляду синтактики художній текст уже є кінцевим результатом авторської творчості, а з погляду

* Ibidem.

прагматики тільки вихідним пунктом. Прагматичний підхід виявляє високий мистецький рівень проникнення при здійсненні перекладу в концептосферу художнього світу Р.М.Рільке, здатність перекладача у мистецькій формі передати основні параметри парадигматики рільківської поезії.

Дослідження рецепції та відтворення особливостей поезії рільківського естетичного об'єкта, відкривають подальші перспективи вивчення прагматики та інверсії художньої модальності поезії Р.М.Рільке в сучасному українському літературознавстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аверинцев С. С. Категории поэтики в смене литературных эпох / [С. Аверинцев, М. Андреев, М. Гаспаров, П. Гринцер, А. Михайлов] // Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания. – М. : Наследие, 1994. – С.3–38.

2. Бройтман С. Н. Историческая поэтика / Самсон Наумович Бройтман. – М. : Российский государственный гуманитарный университет, 2001. – 420 с.

3. Веселовский А. Н. Избранное : Историческая поэтика / А. Н. Веселовский. – М. : РОССПЭН, 2006. – 688 с.

4. Зубрицька М. Homo legens: читання як соціокультурний феномен / М. Зубрицька. – Львів : Літопис, 2004. – 352 с.

5. Качуровський Ігор. Променисті силуети. Лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки. – Мюнхен : Український вільний університет, 2002. – 797 с.

6. Коптілов В. Майстер високого мистецтва (Кілька штрихів до образу Миколи Бажана-перекладача / В.Коптілов // Літературна Україна. – 4.11.1999. – С. 12.

7. Коцюбинська М. Поет (Василь Стус) У кн.: Стус В. Твори в 4-х т. шести кн. Т.1. Кн.1. – Львів, 1994. – С. 7–38.

8. Лановик М. Перекладознавчі проблеми компаративістики крізь призму літературознавчих теорій / М. Лановик // Літературознавча компаративістика. Начальний посібник. – Тернопіль, 2002. – 334 с.

9. Михайлов А. В. Проблемы исторической поэтики в истории немецкой литературы / А. В. Михайлов // Избранное. Историческая поэтика и герменевтика. – Санкт-Петербург : Издательство Санкт-Петербургского университета. – 560 с. – (Серия “Письмена времени”).

10. Науменко А. М. Теорія лінгвопоетики / А. М. Науменко // Наукові праці. Філологія. Літературознавство. – Т. 70. – Вип. 57. – Миколаїв: ЧДУ ім. П.Могили, 2007. – С. 5–13.

11. Стус Василь. Твори у чотирьох томах шести книг. Переклади. – Львів, 1998. – Т. 5 (додатковий). – С. 337.

12. Фізер Іван. Школа рецептивної естетики / І. Фізер // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. Марії Зубрицької]. – 2-е вид., доповнене. – Львів : Літопис, 200. – С. 347–348.

13. Яусс Г. Р. Естетичний досвід і літературна герменевтика / Г. Р. Яусс // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. М. Зубрицької]. – 2-е вид., доповнене. – Львів : Літопис, 200. – С. 368–403.

14. Engel Manfred. Die "Duineser Elegien" als Inszenierung der condition humaine / Manfred Engel // Rilkes "Duineser" Elegien und die moderne deutsche Lyrik. – Stuttgart: Metzler, 1986. – 276 s.

15. Żyłko B. Semiotyka kultury / Bogusław Żyłko. – Gdańsk: Słowo / obraz terytoria, 2009. – 269 s.

REFERENCES

1. Averyntsev S. S. Katehorii poetiki v smene literaturnykh epokh / [S. Averintsev, M. Andreev, M. Hasparov, P. Hryntser, A. Mikhailov] // Istoricheskaiia poetika. Literaturnye epokhi i typy khudozhestvennogo soznaniia. – M. : Naslediie, 1994. – S.3–38.

2. Broitman S. N. Istoricheskaiia poetika / Samson Naumovich Broitman. – M. : Rossiiskii gosudarstvennyi humanitarnyi universitet, 2001. – 420 s.

3. Veselovskii A. N. Izbrannoe : Istorycheskaia poetika / A. N. Veselovskii. – M. : ROSSPĀN, 2006. – 688 s.

4. Zubrytska M. Homo legens: chytannia yak sotsiokulturnyi fenomen / M. Zubrytska. – Lviv : Litopys, 2004. – 352 c.

5. Kachurovskiy Ihor. Promenytyi sylvety. Lektsii, dopovidi, statii, esei, rozvidky. – Miunkhen : Ukrainyski vilnyi universytet, 2002. – 797 s.

6. Koptilov V. Maister vysokoho mystetstva (Kilka shtrykhiv do obrazu Mykoly Bazhana-perekladacha / V.Koptilov // Literaturna Ukraina.– 4.11.1999.– S. 12.

7. Kotsiubynska M. Poet (Vasyl Stus) U kn.: Stus V. Tvory v 4-kh t. shesty kn. T.1. Kn.1. – Lviv, 1994. – S. 7-38.

8. Lanovyk M. Perekladoznavchi problemy komparatyvistyky kriz pryzmu literaturoznavchykh teorii / M. Lanovyk // Literaturoznavcha komparatyvistyka. Navchalnyi posibnyk. – Ternopil, 2002. – 334 s.

9. Mykhailov A. V. Problemy istorycheskoi poetiki v istorii nemetskoi literatury / A.V. Mykhailov // Izbrannoe. Istorycheskaia poetika i hermenevtika. – Sankt-Peterburh : Izdatelstvo Sankt-Peterburhskoho universiteta. – 560 c. – (Seriiia "Pismena vremeni").

10. Naumenko A.M. Teoriiia lnhvopoetyky / A.M.Naumenko // Naukovi pratsi. Filolohiia. Literaturoznavstvo. – T. 70. – Vyp. 57. – Mykolaiv: ChDU im. P.Mohyly, 2007. – S. 5–13.

11. Stus Vasyl. Tvory u chotyrokh tomakh shesty knyhakh. Pereklady. – Lviv, 1998. – T. 5 (dodatkovyi). – S. 337.

12. Fizer Ivan. Shkola retseptynvoi estetyky / I. Fizer // Slovo. Znak. Dyskurs. Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky KhKh st. / [za red. Marii Zubrytskoi]. – 2-e vyd., dopovnene.– Lviv : Litopys, 200.– S. 347– 348.

13. Yauss H.R. Estetychnyi dosvid i literaturna hermenevtika / H. R. Yauss // Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky KhKh st. / [za red. M. Zubrytskoi]. – 2-e vyd., dopovnene.– Lviv : Litopys, 200.– S. 368– 403.

14. Engel Manfred. Die "Duineser Elegien" als Inszenierung der condition humaine / Manfred Engel // Rilkes "Duineser" Elegien und die moderne deutsche Lyrik. – Stuttgart: Metzler, 1986.– 276 S.

15. Żyłko B. Semiotyka kultury / Bogusław Żyłko. – Gdansk: Słowo / obraz terytoria, 2009. – 269 s.

УДК 811.161.2'374

Тетяна КРАШЕНИННИКОВА,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовної підготовки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(Україна, Дніпропетровськ) tanya_krash_74@mail.ru*

ОБРАЗ ЗМІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ КАЗЦІ XIX століття

У статті звернуто увагу на розмаїття варіантів сприйняття образу змія у світовій культурі та особливості його подання в українських казкових текстах XIX століття. Авторка робить спробу з'ясувати, чому в українських літературних казках персонажі такого типу майже відсутні, досліджує, як описують письменники ці створіння і яке ставлення до персонажів письменник передає читачеві.

Ключові слова: літературна казка, образ, персонаж.

Лім. 8

Tetiana KRASHENINNIKOVA

*Candidate of Philological Sciences, Assistant Professor, Department
of language training Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs
(Ukraine, Dnipropetrovsk) tanya_krash_74@mail.ru*

THE IMAGE OF SNAKE IN UKRAINIAN LITERARY TALE OF XIX century

The article deals with the variety of the image of Snake perceptions in world culture and its presentation in Ukrainian tales texts of the XIX century. The author attempted to investigate why such characters are almost not present in Ukrainian literary tales, investigated how writers describe these creatures and which relation to characters the writer gives to reader.

Key words: literary tale, image, character.

Ref. 8.

Татьяна КРАШЕНИННИКОВА

*кандидат филологических наук, доцент кафедры языковой
подготовки Днепропетровского государственного университета
внутренних дел (Украина, Днепропетровск) tanya_krash_74@mail.ru*

ОБРАЗ ЗМЕЯ В УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ СКАЗКЕ XIX века

В статтє обрацено внимание на разнообразие вариантов восприятия образа змея в мировой культуре и особенности его подачи в украинских сказочных текстах XIX века. Автор делает попытку выяснить, почему в украинских литературных сказках персонажи такого типа почти отсутствуют, исследует, как описывают писатели эти существа и какое отношение к персонажам писатель передает читателю.

Ключевые слова: литературная сказка, образ, персонаж.

Лит. 8.

Постановка проблеми. Образ Змія є популярним у світовому культурному просторі. Його розглядали як *творця світу* (індійський міф про те, як тисячолітній змій Шеша, цар плазунів та нагів, підтримує Землю), *усоблення стихій* (єгипетський міф про дракона Апопіса, який щонаочі випиває воду підземного Нілу), *первісного хаосу* (за аккадською міфологією, небо та земля з'явилися в результаті розтину навпіл тіла семиголової драконихи Тіалат), *духу якогось місця, захисника, втіленням нечистої сили, володарем вод та вогню*. Міфи народів Євразії містять інформацію про те, що змії тісно пов'язані з постаттю Великої Богині, жіночими божествами плодючості, земних і небесних вод, підземного світу (у зміїній подобі виступають давні, хтонічні божества Греції – титаніди; змієволоса Медуза, змієнога Схидна).

За казками, міфами, народними звичаями і повір'ями, пов'язаними зі зміями і драконами, а також за допомогою писемних та археологічних джерел можна, за допомогою порівняльного методу, з достатньою вірогідністю реконструювати ряд аспектів культу богинь плодючості, весни, підземного світу у слов'янських народів. Слов'янська міфологія практично не збереглася.

Аналіз досліджень. Вивченням впливу вірувань про зміїв на нашу культуру та літературу займалися М. Відейко, В. Войтович, С. Губерначук, В. Жайворонок, митрополит Іларіон, С. Китова, В. Довгич, В. Милорадович, В. Орел, Т. Ткачук, П. Чубинський, О. Порпуліт, М. Олійник, Я. Поліщук, О. Матюхіна та інші.

Постановка завдання. *Метою* статті є прагнення зосередити увагу науковців на проблемі вивчення персонажів української літературної казки XIX століття як своєрідного джерела збереження культурних надбань народу.

Важливо відповісти у статті на ряд питань: чому в українських літературних казках персонажі такого типу майже відсутні; як описують письменники цих створінь; яке ставлення до персонажів письменник передає читачеві.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши 210 літературних казок XIX століття, помічено, що дуже рідко, на відміну від фольклорної спадщини, зустрічається такий персонаж як *Змій*.

Образ доброго змія-тотема, розвиваючись на українських землях із трипільських часів, потрапив до українського фольклору. Серед українських народних казок про тварин є й такі, у яких головними персонажами виступають добрі «чарівні гадюки-тотеми і вужі-тотеми». С. Губерначук вважає, що їхнє проживання на обійсті господаря приносить благополуччя та багатство [1, с. 203]. Хоча в реальності гадюка – отруйна змія з плескатою головою, що нагадує трикутник [8, с.176]. На території України, за інформацією науковців, поширені гадюки звичайні до 75 см довжиною, переважно в лісовій та лісостеповій смузі, гадюка степова, до 55 см довжиною в степовій смузі України. Ця думка підтверджена і текстом Пчілки О. «Казка про жадного чоловіка та про гадюку»: *Ішов він раз лісом і побачив, що з-під покинутого мурашника вилзла гадюка, здорова та страшна! Гадюка поповзла з нори, побачила молоко, оглянулася на чоловіка і догадалася, що він приніс; випила молоко, потім винесла тому чоловікові червінця з-під мурашника. Після чого чоловік часто приносив гадюці молоко, а вона все давала йому по червінцю* [6, с.193].

Митрополит Іларіон у праці «Дохристиянські вірування українського народу» згадував про те, що не завжди змія або гадюка ототожнюється з нечистою силою, але вбивство гадюки прирівнюється до прослуховування семи Літургій, а за вбивство полоза відпускається сім тяжких гріхів.

На особливу увагу заслуговує образ Змія – 1. Персонаж української демонології та фольклору, якому було притаманне вороже ставлення до людей. 2. Те саме, що змія. 3. Біблійний образ диявола, що спокусив людину в раю [8, с.341]. У СУМ фіксуємо таке пояснення: *змія/змій* – 1) плазун з видовженим тілом, укритим лускою; 2) казкова істота з крилами й зміїним тулубом, наділена надзвичайною силою, дракон; 3) біблійний образ диявола, що спокусив людину в раю; 4) *перен. знев.* про підступну хитру людину [7, Т. 3, с. 620-621]. Міфологізм *Змій* в українських та російських чарівних казках вивчає О. Порпуліт [5, с. 112-121], а О. Олійник досліджує мотиви ритуалу переходу в казкових сюжетах про шлюб з тотемною істотою [4, с. 41-45].

І. Манжура вдається до імпровізації у створенні цього образу. Наприклад, у казці «Трьомсин-богатир» змія одноголовий і за своєю суттю є змієм-коханцем матері головного героя (персонаж незвичний для світових казок). Автор перед появою персонажа подає лише опис відчуттів

Трьомсина, що створює негативне уявлення про нього: *Щось, як грім, загрохотіло, Скрізь одразу потьманіло, Загарчало, захарчало, Ниць усе поприпадало: Як мошка та, як і птиця, А навкруги вся травиця Пала, наче під косою... Потягло мерзлятиною, На калині лист опав, Аж огось і Змій упав* [3, с.191-192].

У казці «Іван Голик» персонажем виступає змії трьохголовий: *...Як же глупа ніч насіла, Бачать – небо освітило: Змій летить то трьохголовий, Крила віють, а здоровий Хвіст, мов гадина та, в'ється, По землі аж волочеться, Мов косою, траву вале, Все живеє вогнем пале, Шкоду скрізь такенну коє, Гірше пошесть якої!* [2, с.266]. Він нагадує російського Змія Горинича, який обов'язково має декілька голів, може літати, пов'язаний з усіма стихіями. Його поява супроводжується сильним шумом. Основна зброя – вогонь. Як і в російських казках, Змії трьохголовий викрадає або ходить до гарних дівчат.

Як бачимо, Змії належить до негативного образу, на який неминуче чекає поразка, адже всі вони уособлюють зло, тоді як основна ідея казки – перемога добра над силами зла. Носії добра і справедливості (Трьомсин та Іван Голик) виходять у казках переможцями над будь-якими негативними силами. У цій нелегкій боротьбі їм приходять на допомогу різні звірі, тварини, птахи і комахи, риби, оживлені сили природи. Так проявляється процес змієборства – давнього і дуже поширеного мотиву у народних казках та легендах.

Висновки. Таким чином, образ Змія є популярним у світовій культурі, літературі, міфології, фольклористиці, але на українському ґрунті в літературних казках XIX століття він є слабо вираженим. На увагу заслуговують фактично лише три казки: О. Пчілки «Казка про жадного чоловіка та про гадюку», І. Манжури «Трьомсин-богатир» та «Іван Голик». Жодного разу цей персонаж не повторився в своєму описі.

У перспективі планується на основі низки досліджень укласти Довідник антропонімної лексики українських літературних казок XIX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Губерначук С. Трипілля і українська мова / С. Губерначук. – К. : Фенікс, 2005. – 232 с.
2. Манжура І. Іван Голик (казка) / І. Манжура // Манжура І. Вибрані твори. – К., 1961. – С.234-271.
3. Манжура І. Трьомсин-богатир (казка) / І. Манжура // Вибрані твори. – К., 1961. – С.183-233.
4. Олійник О. Мотив ритуалу переходу в казкових сюжетах про шлюб з тотемною істотою / О. Олійник // Мандрівець. – 2004. – №1. – С.41-45.

5. Порпуліт О. О. Міфологізм Змій в українських та російських чарівних казках / О. О. Порпуліт // Записки з українського мовознавства: Зб. наукових праць. – Одеса, 1999. – Вип. 8. – С.112–121.
6. Пчілка Олена. Годі, діточки, вам спати! – К. : Веселка, 1991. – 334 с.
7. Словник української мови : в 11-ти т. – К. : Наукова думка, 1970-1980.
8. Сучасний тлумачний словник української мови: 65000 слів / [За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського] – Х. : ВД «ШКОЛА», 2006. – 1008 с.

REFERENCES

1. Hubernachuk S. Trypillia i ukrainska mova / S. Hubernachuk. – K. : Feniks, 2005. – 232 s.
2. Manzhuira I. Ivan Holyk (kazka) / I. Manzhuira // Vybrani tvory. – K., 1961. – S. 234–271.
3. Manzhuira I. Tromsyn-bohatyr (kazka) / I. Manzhuira // Vybrani tvory. – K., 1961. – S. 183–233.
4. Oliinyk O. Motiv rytualu perekhodu v kazkovykh siuzhetakh pro shliub z totemnoiu istotoiu / O. Oliinyk // Mandrivets. – 2004. – №1. – S. 41–45.
5. Porpulis O. O. Mifolohizm Zmii v ukrainskykh ta rosiiskykh charivnykh kazkakh / O. O. Porpulis // Zapysky z ukrainskoho movoznavstva: Zb. naukovykh prats. – Odesa, 1999. – Vyp. 8. – S.112–121.
6. Pchilka Olena. Hodi, ditochky, vam spaty! / Olena Pchilka/ – K. : Veselka, 1991. – 334 s.
7. Slovnyk ukrainskoi movy : v 11-ty t. – K. : Naukova dumka, 1970–1980.
8. Suchasnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy : 65000 sliv / [Za zah. red. d-ra filol. nauk, prof. V.V. Dubichynskoho] – Kh.: VD «SHKOLA», 2006. – 1008 s.

УДК 811.162.3'353

Віталій НАЗАРЕЦЬ,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (Україна, Рівне)
azarets1@rambler.ru

АДРЕСОВАНІСТЬ ЯК ФАКТОР КОМУНІКАТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛІРИЧНОГО ТВОРУ

Стаття присвячена дослідженню специфіки художньої реалізації принципу адресованості в комунікативній організації ліричного твору. Розглядаються зовнішньотекстовий та внутрішньотекстовий типи реалізації принципу адресованості, простежуються історичні витоки апелювального типу ліричних поетичних текстів, їх зв'язок із фольклорною та літературною поезією, окреслюються шляхи подальшого вивчення специфіки жанрової реалізації принципу адресованості в комунікативній організації ліричного твору.

Ключові слова: ліричний твір, комунікативна організація, адресація, адресат, звернення.

Лит. 3.

Vitalij NAZARETS,

Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Ukrainian literature Stepan Demianchuk International Economics and Humanitarian University (Ukraine, Rivne) azarets1@rambler.ru

ADDRESSING AS FACTOR OF COMMUNICATIVE ORGANIZATION OF LYRIC WORK

The article is devoted the investigation of specific of artistic realization of the principle of addressing in communicative organization of the lyric work. The external text and internal text types of realization of the principle of addressing are considered. Historical sources of the lyrics appellative type and their connection with folklore and literary poetry are analyzed. The ways of future investigation of genre realization's specifics of the principle of addressing in communicative organization of lyric work are given.

Keywords: lyric work, communicative organization, addressing, addressee, appeal.

Ref. 3.

Виталий НАЗАРЕЦ,

доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой украинской литературы Международного экономико-гуманитарного университета имени академика Степана Демьянчука (Украина, Ровно)
azarets1@rambler.ru

АДРЕСОВАННОСТЬ КАК ФАКТОР КОММУНИКАТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ЛИРИЧЕСКОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Статья посвящена исследованию специфики художественной реализации принципа адресованности в коммуникативной организации лирического произведения. Рассматриваются внешнетекстовые и внутреннетекстовые типы реализации принципа адресованности, прослеживаются исторические истоки апеллятивного типа лирических поэтических текстов, их связь с фольклорной и литературной поэзией, определяются пути дальнейшего изучения специфики художественной реализации принципа адресованности в коммуникативной организации лирического произведения.

Ключевые слова: *лирическое произведение, коммуникативная организация, адресация, адресат, обращение.*

Лит. 3.

Постановка проблеми. На жаль, усе ще малодослідженою сферою українського літературознавства залишаються питання художньої організації ліричного твору, його жанрової природи, особливостей його лексичної, синтаксичної, сюжетно-композиційної побудови. Важливим напрямом дослідження художньої специфіки поезії є її вивчення комунікативної організації ліричного твору.

Аналіз досліджень. Питання комунікативної структури ліричного твору розглядалися в працях Р. Якобсона, І. Ковтунової, Ю. Левіна, П. Толстогузова, Ю. Клим'юка, М. Ткачука, І. Романової та ін., водночас, чимало пов'язаних з даною проблемою теоретичних аспектів потребують подальшого уточнення та деталізації.

Постановка завдання. Метою даної наукової розвідки є дослідження теоретичних аспектів художньої реалізації принципу адресованості в комунікативній структурі ліричного твору.

Вклад основного матеріалу. Комунікативна організація ліричного твору, як правило, розглядається дослідниками під кутом зору специфіки виявленої у тексті авторської настанови на спілкування із потенційним адресатом. При цьому дана авторська настанова може бути реалізована як у формі прямого звернення до адресата, так і у спосіб

опосередкованого впливу на нього, тобто у формі непрямого контакту. Так, Ю. Левін у статті “Лірика з комунікативної точки зору”, аналізуючи комунікативну структуру поетичних текстів, пропонує поділяти їх на чотири типи: “готивний”, написаний від першої особи, “апелятивний”, побудований у формі цілісного звернення до адресата, “змішаний” тип і “окреміий” (“ні той, ні інший”) [1]. Сучасна дослідниця І. Романова за ознакою співвіднесення суб’єкта мовлення та його об’єкта пропонує виділяти п’ять типів комунікативної організації ліричного твору: 1) надособово-безадресний тип; 2) еготивний тип; 3) апелятивний тип; 4) еготивно-апелятивний тип; 5) змішаний тип [2, 9-10].

Узагальнюючи класифікацію типів комунікативної організації ліричного твору можна зробити висновок про подвійну семантичну природу реалізації принципу адресованості в поетичному тексті. З одного боку, кожен художній текст є принципово адресованим, оскільки створюється автором з розрахунку на потенційне його читацьке сприйняття. Більш того, в даному теоретичному контексті дослідники говорять про специфічний образ читача, який в процесі творчості виникає в уяві автора як певна, бажана для нього світоглядно-естетична перспектива, з точки зору якої потенційно сприймається його твір. Цей читацький образ існує не лише у вигляді своєрідного уявного співрозмовника автора, він також може знаходити своє втілення і в тексті самого твору, в епізодичних, адресованих до нього авторських зверненнях або у формі змалювання образів персонажів, світосприймання яких до певної міри моделює прийнятну для автора точку зору. Комунікативна організація такого твору, таким чином, набуває ознак специфічної ідейно-стетичної програми авторського впливу на адресата-читача. Але в цілому, в даному випадку, ми маємо модель комунікації, у якій адресованість спрямована зовні, поза межі твору. Даний тип комунікативної організації твору ще називають зовнішнім або зовнішньотекстовим, оскільки фактор адресації тут хоча й присутній, але не може служити предметом специфічної авторської рефлексії, точніше предметом художнього зображення, а поодинокі його образні вияви (у формі реалізованих у тексті окличних або запитальних словесно-синтаксичних конструкцій) використовуються як риторичні прийоми, пов’язані із потребою актуалізації додаткової уваги читача до тих або інших висловлюваних автором думок, ідейних аргументів, емоційно-ціннісних переживань.

З іншого боку, поряд із цим, зовнішньотекстовим (авторсько-читацьким) типом комунікації в поетичних текстах може бути представлений й принципово інший за своєю семантикою тип, так би мовити – внутрішньотекстовий, у якому адресація виступає не як риторичний прийом, а

як специфічний предмет зображення, як певна комунікативно-семантична стратегія, що підпорядковує собі усі структурні елементи художньої організації твору. Прикладом такого типу комунікативної організації ліричного твору може служити відоме поетичне послання Т. Шевченка “Гоголю”. У вірші в формі прямого звернення моделюється саме ситуація уявного спілкування автора з М. Гоголем, якого Т. Шевченко називає “Великий мій друже”. Уявний діалог Т. Шевченка з М. Гоголем побудований на співставленні тих художніх методів, які відрізняють творчість обох письменників: “Ти смієшся, а я плачу”. Так поет означає найхарактерніші риси Гоголевого та свого письменницького хисту: в Гоголі він бачить великого сатирика, себе ж представляє тим, хто оплакує зганыблену батьківщину.

У даному типі комунікативна структура твору суттєво ускладнюється і набуває ознак свого роду подвійної адресації, оскільки крім зовнішньотекстового адресата (читача) тут з’являється ще й внутрішньотекстовий адресат (особа, до якої безпосередньо звертається автор, спрямовуючи на її адресу зміст свого послання).

Таким чином, внутрішньотекстовий тип комунікативної організації, як і зовнішньотекстовий, в кінцевому рахунку апелює до певного “ідеального» біографічного адресата (читача), але, на відміну від зовнішньотекстового, робить це не прямо, а опосередковано, у формі звернення до третьої, “сторонньої” особи, внутрішнього адресата, який у даному разі виступає специфічним смисловим посередником між початковим відправником змісту повідомлюваного (тобто автором) й його кінцевим отримувачем (тобто читачем). У ролі внутрішнього адресата в даному типі комунікативної структури може також виступати не лише певна “третья” особа, персонаж твору, до якого звертається автор, а й він сам. У цьому разі комунікація набуває ознак автокомунікації.

У поетичних моделях комунікативної організації лірики твори з внутрішньотекстовою комунікацією найбільш тісно співвідносяться з виокремлюваним різними дослідниками так званим апелятивним типом тексту, тобто таким, у якому принцип адресації реалізує себе у формі безпосереднього, витриманого упродовж усього твору звернення адресанта (автора) до його внутрішньотекстового адресата.

Історичні витоки апелятивного типу ліричних поетичних текстів мають фольклорну основу, яка ґрунтується на широкоживаній практиці використання в усно-поетичній народній творчості так званих вокативних словесно-синтаксичних конструкцій. У лінгвістиці вокатив, як відомо, це так звана клична форма іменників або кличний

відмінок. Вітчизняні літературознавці користуються цим поняттям у більш широкому значенні, співвідносячи з вокативом такі мовленнєво-синтаксичні конструкції, які містять у собі форми звернення, оклику, запитання, імперативного спонування, тобто семантичні елементи, що служать у поетичному тексті знаками адресації, комунікативної спрямованості повідомлюваного на певного адресата (як правило, внутрішньотекстового).

Як зауважує П. Толстогузов, “звернення належить до сфери емоційно-вольового мовлення і у цій своїй якості виступає як один із найбільш експресивних поетичних засобів” [3, 105]. Тому природно, що у фольклорній поезії, яка добирає художні прийоми, експресивно найбільш виразні і водночас стилістично не надто складні для розуміння потенційним слухачем, звернення поряд з іншими вокативними формами посилення емоційного ефекту використовується доволі часто і у різній художній функції. Зважаючи на те, що вокативні конструкції в більшій мірі, аніж номінативно-описові, здатні до потенційної актуалізації читачької уваги, у фольклорних поезіях їх, як правило, поміщають у так звані семантично сильні позиції (початок, закінчення вірша, строфи, сюжетні ситуації, пов’язані із найбільшою емоційною напругою, конфліктністю). У ролі художнього прийому звернення використовується також фольклорною поезією як засіб вираження емоційного чи морально-етичного ставлення до адресата або як ситуативний привід для налагодження із ним інформаційного контакту, необхідного для подальшого спілкування. Художня виразність прийомів фольклорної вокативної адресації була належно оцінена й літературною поезією, яка увібрала їх до свого стилістичного арсеналу. У літературній поезії ці засоби уже цілком свідомо використовувались поетами не лише як риторичні засоби посилення виразності, але й як специфічний прийом, який дозволяв моделювати уявного ліричного адресата і спрямовувати текст твору на встановлення реальних діалогічних стосунків (на основі спільних інтересів, поглядів або їх розбіжності) між автором та його потенційним адресатом.

Висновки. Таким чином, еволюціонуючи від початкових форм фольклорної вокативності в літературній поезії фактор адресації упродовж XVIII – XIX ст. поступово персоналізується і з риторичного прийому перетворюється на принцип жанроутворення адресованої лірики. Перспективами подальших наукових пошуків в царині даної проблематики може стати вивчення специфіки жанрової реалізації принципу адресованості в комунікативній організації ліричного твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Левин Ю. И. Избранные труды: Поэтика. Семиотика / Ю. И. Левин – М. : Языки русской культуры, 1998. – 824 с.
2. Романова И. В. Поэтика Иосифа Бродского: лирика с коммуникативной точки зрения: автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.01.01 / Романова Ирина Викторовна; ГОУ ВПО “Смоленский государственный университет”. – Смоленск, 2007. – 44 с.
3. Толстогузов П. Н. Поэтика обращений в лирике Тютчева / П. Н. Толстогузов // Л. Н. Толстой и Ф. И. Тютчев в русском литературном процессе. – М. : Прометей, 2004. – С. 105–120.

REFERENCES

1. Levin Yu. I. Izbrannye trudy: Poetika. Semiotika / Yu. I. Levyn – M. : Yazyki russkoi kultury, 1998. – 824 s.
2. Romanova I. V. Poetika Iosifa Brodskoho: lirika s kommunykativnoi tochki zreniia: avtoref. diss. ... d-ra fylool. nauk : 10.01.01 / Romanova Irina Viktorovna; HOU VPO “Smolenskii hosudarstvennyi universitet”. – Smolensk, 2007. – 44 s.
3. Tolstohuzov P. N. Poetika obrashchenii v lirike Tiutcheva / P. N. Tolstohuzov // L. N. Tolstoi i F. I. Tiutchev v russkom literaturnom protsesse. – M. : Prometei, 2004. – S. 105–120.

Іво ПОСПИШИЛ

доктор філологічних наук, професор Інституту славистики
Університету імені Масарика (Чеська Республіка, Брно)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ АРЕАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ЕВОЛЮЦІЯ БРНЕНСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ

У статті розглянуто проблематику ареальних та філологічно-ареальних досліджень, порівняльного літературознавства, генології. Ареальні підходи в літературознавстві проілюстровано на прикладах творів Оти Філіпа, Оксани Забужко, Йозефа Сухего.

З'ясовано, що початкова галузева синкретичність впливає з меншою спеціалізації окремих дисциплін. Встановлено, що діалог у своїй інструментальній формі є, передусім, знаряддям зміни: зміни відношення між учасниками діалогу як внутрішньої зміни, так і зміни зовнішньої – в їхній екзистенціальній ситуації. Діалогу притаманна здатність бути не лише миролюбним обміном поглядів, але також і зброєю, знаряддям бою.

Ключові слова: методологія, концепція, ареальні дослідження, «просторова» філологія, діалог, «діалог» культур.

Ivo POSPISHIL,

Doctor of Philological Sciences, Professor at the Institute of Slavic
Studies University of Masaryk (Czech Republic, Brno)

METODOLOGICAL DIFFICULTIES AREAL RESEARCH: THE EVOLUTION OF THE CONCEPT OF BRNO

The article discusses the problems of area studies, philological-area studies, comparative literature and genologi. Areal approach in literary are illustrated by the example of the Ota Philippe, Oksana Zabuzhko and Joseph Suhego.

It was found that the initial sectoral syncretic implies less specialization of individual disciplines. Bring that dialogue in its instrumental form is primarily an instrument of change, change in the relationship between the participants in the dialogue, as the internal changes, and changes in the external – in their existential situation. Dialogue inherent ability to be not only a peaceful exchange of views, but also weapon of combat.

Key words: methodology, concept, areal studies, «spatial» philology, dialogue, «dialogue» cultures.

Ivo ПОСПИШИЛ,

доктор филологических наук, профессор Института славистики
Университета имени Масарика (Чешская Республика, Брно)

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ТРУДНОСТИ АРЕАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ: ЭВОЛЮЦИЯ БРЕНСКОЙ КОНЦЕПЦИИ

В статье рассматривается проблематика ареальных и филологически-ареальных исследований, сравнительного литературоведения, генологии. Ареальные подходы в литературоведении проиллюстрированы на примерах проведений Оты Филиппа, Оксаны Забужко и Йозефа Сухего.

Установлено, что начальная отраслевая синкретичность следует из меньшей специализации отдельных дисциплин. Доведено, что диалог в своей инструментальной форме является, прежде всего, орудием изменения: изменения отношения между участниками диалога как внутреннего изменения, так и изменения внешнего – в их экзистенциальной ситуации. Диалогу присуща способность быть не только миролюбивым обменом взглядов, но также и оружием, орудием боя.

Ключевые слова: методология, концепция, ареальные исследования, «пространственная» филология, диалог, «диалог» культуры.

Методологічним відправним пунктом досліджень в Інституті славістики філологічного факультету Університету імені Масарика (Брно, Чеська Республіка), метою якого є збагатити філологічні науки та вивчення мов і літератур, був на першому етапі проект інтегрованої жанрової типології, брненське розуміння порівняльного літературознавства та генології і, звичайно, ареальні концепції, котрі беруть свій початок не з американських ареальних досліджень, але є цілком автохтонними з періоду Йозефа Добровського, а також славістичної школи 18 та 19 століття. Їхній початок в Університеті імені Масарика в Інституті славістики припадає приблизно на 1997-1998 роки. Однак, не йдеться лише про збагачення у вивченні філології з інформативної точки зору чи відповідно до контексту: мається на увазі важливий методологічний маневр, який ми могли б охарактеризувати як зміцнення філологічного ядра та закріплення навколишньої плазми споріднених та близьких наукових дисциплін: тобто, з одного боку, це подолання іманентної замкнутості філології, з іншого – поступовий зв'язок лінгвістики та літературознавства, як роз'єднаних складових частин своєрідної філологічної спільноти. Початкова галузева синкретичність впливала з меншої спеціалізації окремих дисциплін: тому також виникали монографії з історії мови та літератури, а все, що до них відносилось сприймалося як єдине ціле: мова є матеріалом літератури, а література є реалізаційною поверхнею мови, котра проявляється в текстах та в мовленні. До цього поступово

додавалася часова (історична, діахронічна) та функціонально синхронічна розмірність. На противагу первісному трактуванню почала зникати «просторова» філологія, котра найбільше пов'язана із зонами та ареалами і, відповідно, з тим, що відбувається на цих територіях, і що важливо знати та зрозуміти. Це не лише природний простір, але й суспільний та політичний також: на межі природно соціального рухається сексуальне життя та світ обох статей, так само як і сім'я. У цьому випадку до філології примикають, звичайно, соціологія, політологія, філософія, психологія, гендерні дослідження та ін. Одночасно, очевидним є той факт, що мова та тексти не відображають ареал повною мірою, але також – з іншого боку – що ареал значною мірою використовує мову та її продукти.

В межах брненської концепції ареальних та філологічно-ареальних досліджень, тобто в межах аспірантури за програмою «Теорія ареальних досліджень» та бакалаврській чи магістерській формі навчання «Філологічно-ареальні дослідження» виник і Кабінет (як науковий колектив), а пізніше і Семінар філологічно-ареальних досліджень, який підпорядковується Інституту славистики (крім Семінарів східнослов'янських мов та літератур, західнослов'янських мов та літератур, балканістики та східнослов'янських напрямків філології), а також спеціальний ряд видань під назвою «*Брненські тексти з філологічно-ареальних досліджень*» (*Brněnské texty z filologicko-areálových studií*) поряд з виданням, яке стосується ареальних досліджень лише зрідка – «*Брненські тексти до словакістики*» (*Brněnské texty k slovakistice*)*. Ряд текстів різного тематичного спрямування із серії «*Брненські тексти до словакістики*» має ареальний характер.**

* Див. крім усього іншого: I. Šuša: *Holokaust v taliánskem a slovenskej memoárovej literatúre. Seminář filologicko-areálových studií*, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, ediční série: *Brněnské texty z filologicko-areálových studií*, sv. 1, editor série: Ivo Pospíšil. TRIBUN EU, Brno 2009, ISBN 978-80-7399-828-8. V. Franta – I. Pospíšil: *Josef Jirásek jako rusista, slovakista a umělec slova. Seminář filologicko-areálových studií*, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, ediční série: *Brněnské texty z filologicko-areálových studií*, sv. 2, editor série: Ivo Pospíšil. Tribun EU, Brno 2009, ISBN 978-80-7399-892-9. *Areálová slavistika a dnešní svět. Monografie z filologicko-areálových studií*. Ed.: Ivo Pospíšil. Česká asociace slavistů. Tribun EU, Brno 2010. ISBN 978-80-7399-987-2. I. Pospíšil: *Úvodní slovo*. In: *Areálová slavistika a dnešní svět. Monografie z filologicko-areálových studií*. Ed.: Ivo Pospíšil. Česká asociace slavistů. Tribun EU, Brno 2010, s. 3-5. ISBN 978-80-7399-987-2.

** *Česko-slovenské vztahy v slovanských a středoevropských souvislostech (Meziliterárnost a areál)*. *Brněnské texty k slovakistice IV*. Editoři: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Ústav slavistiky FF MU, Brno 2003, 212 s. ISBN 80-210-3111-5.

Ареальні дослідження потрапили також і до Університету третього віку Університету імені Масарика та до його високо оцінюваних текстових висновків.* Деякі висновки знову ж таки виникали на базі міжнародних проєктів чи концепцій, котрі виходили з Інституту славистики та громадських об'єднань, що знаходяться на Філологічному факультеті Університету імені Масарика.**

Новим імпульсом брнеської концепції філологічно-ареальних досліджень став трирічний проєкт ОРВК Удосконалення працівників в області філологічно-ареальних досліджень: крім нетривалого перебування за кордоном, експертних лекцій, семінарів та воркшопів (*workshop*), реалізованих для цієї мети новоствореним Центром філологічно-ареальних досліджень, який підпорядковується Інституту славистики Філологічного факультету Університету імені Масарика, сюди належать, передусім, масштабні публікаційні висновки.***

Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět. Brněnské texty k slovakistice VI. Eds.: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Slavistická společnost Franka Wollmana a Ústav slavistiky FF MU, Brno 2004, ISBN 80-210-3328-2. Problémy slovakistiky v zrcadle areálové filologie. Ed. Ivo Pospíšil. Ediční série: Brněnské texty z filologicko-areálových studií, sv. 3, editor série: Ivo Pospíšil. Česká asociace slavistů se sídlem v Brně s finanční podporou Literárního informačního centra v Bratislavě ve spolupráci se Slavistickou společností Franka Wollmana, Středoevropským centrem slovanských studií a Seminářem filologicko-areálových studií Ústavu slavistiky FF MU. TRIBUN EU, Brno 2010. ISBN 978-80-7399-965-0.

* Klíčové problémy slovanských areálů. Ed.: Ivo Pospíšil. Univerzita třetího věku, Masarykova univerzita, Brno 2009. Střední Evropa jako kulturní průsečík a Slované: tradice – perspektivy – úskalí (několik vybraných okruhů). Eds: I. Pospíšil, J. Šaur. Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2011, 114 s. ISBN 978-80-210-5607-7, s. 61-113.

** Brněnská hungaroslavistika a česko-slovensko-maďarské vztahy. Eds: Ištván Käfer, Ivo Pospíšil, red. Erika Sztakovicsová. Vydanie podporil IVF 21110172 Academic discussion on history, culture and religion of Visegrád nations: new directions. Gerhardus Kiadó. Vydané v spolupráci s Kabinetom hungaroslavistiky Ústavu slavistiky FF MU (Brno) a Českou asociacíou slavistov, Visegrád Fund, Segedin 2012. ISBN 978-615-5256-01-1. Radek Čermák, Giuseppe Maiello: Nástin dějin a literatury Lužických Srbů. Středoevropské centrum slovanských studií, edice Evropské obzory, Brno 2011, s. 5-6. ISBN 978-80-86735-09-2.

*** Sorabistika – metodologie, zkušenosti a budoucí směřování. Eds: Ivo Pospíšil, Josef Šaur a kolektiv. Masarykova univerzita 2011, ISBN 978-80-210-5686-2. Nosné tradice české slavistiky. Eds Ivo Pospíšil, Josef Šaur. Vydáno péčí Centra filologicko-areálových studií při Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Masarykova univerzita, Brno 2012. ISBN 978-80-210-5907-8. Areál Ruska ve světle historických výročí (1709, 1812, 1941, 1991): jazyk – literatura – dějiny kultury. Eds: Ivo Pospíšil, Josef Šaur. Masarykova univerzita, Brno 2012. ISBN 978-80-

1) Незважаючи на те, що ареальні дослідження пробилися – через опір традиціоналістів – навіть офіційно і в Празі (де, звичайно, ними практично займалися і перед тим), де вони сьогодні знаходяться під егідою історіографів, все ж таки з'являються «помилкові сумніви». Гадаю, що зараз проблематика ареальних досліджень нарешті дісталася з рівня емоціонального до рівня предметного. Або ж існує хоча б шанс для цього. Відповідно, не потрібно сприймати ареальні дослідження як якусь нову релігію, але цілком предметно як когнітивний інструмент. Саме тому роль адвоката диявола (*advocatus diaboli*) є настільки потрібною. Негативне оцінювання ареальних досліджень буває пов'язане з тим, що це стане новим «смітником», тобто областю, на яку все це звалиться, і навіть, якби це було спрямовано на пізнання чогось нового, тобто, що у цієї спеціальності немає власного обмеження, рамок та предмету дослідження. Нічого нового, адже нові чи старо-нові спеціальності свої рамки та визначення шукають лише «в процесі». Незважаючи на те, що ареальний підхід не такий вже і новий, ареальні дослідження ніколи не стали самостійною чи окремою спеціалізацією – в Брно з 2009 року в межах програми Філологія бакалаврської та магістерської форми навчання, разом з тим вже декілька років як Теорія ареальних досліджень в межах аспірантури. Згадана небезпека є реальною, тому подібні workshopy повинні спрямовувати дискусійним способом до пошуку цих меж, незважаючи на те, що у нас є переваги їх визначати. Таким чином діє, наприклад, політологія, котра часто у нас виникає з історіографії та з американської чи німецької політичної науки (*political science*) (раніше – *Staatswissenschaft* – так у їхній мові вона звучить і до сьогодні, наприклад у Швеції), гендерних досліджень, екології та ін. Невелика примітка до цього: вважаю, що ареальні дослідження непотрібно сприймати як щось зовсім нове, як це інколи роблять наші соціологи чи політологи в межах нинішнього дискурсу. Все-таки, і в 19 столітті, і пізніше існували політичні науки, котрі по-різному називалися та відігравали певну роль в різних ідеологіях – подібно це виглядає з ареальними дослідженнями. Дійсно, ми рішуче налаштовані – принаймні, мені б хотілося, щоб так

210-5904-7. Postmodernismus: smysl, funkce, výklad (Jazyk – literatura – kultura – politika). Brněnské texty k slovákistice XV. Týmová monografie. Vydáno péčí Centra filologicko-areálových studií při Ústavu slavistiky FF MU. Eds: Ivo Pospíšil, Josef Šaur, Anna Zelenková. Masarykova univerzita, Brno 2012. ISBN 978-80-210-5903-0. Česká polonistika: nové výzvy, nová témata. Ivo Pospíšil, Roman Madeckí a kol. Vydáno péčí Centra filologicko-areálových studií při Ústavu slavistiky FF MU. Masarykova univerzita, Brno 2012, s. 3-4. ISBN 978-80-210-5906-1. Evropské areály a metodologie (Rusko, střední Evropa, Balkán a Skandinávie). Eds: Ivo Pospíšil, Josef Šaur. Masarykova univerzita, Brno 2011, ISBN 978-80-210-5434-9.

справді було – на те, що у нас немає намірів писати в ареальних дослідженнях нульовий рік, але свідомо виходимо з того, що в цій області відбулося в минулих десятиліттях практично до 18 століття, але звичайно функціонально та вибірково.

2) Акцент на просторові (спеціальні, між зонами) зв'язки також не новий (Gaston Bachelard, Mircea Eliade, Michail Bachtin), але в даному випадку підкреслений – порівняно з поетологією та часопростірністю – соціологічний та політологічний аспект.

3) З межами нової наукової дисципліни та її діапазоном пов'язана і проблема дисциплінарності та міждисциплінарності, тобто пошуки такого перетину, котрий стане власною сферою нової спеціальності. Іноді це називають «ремеслом»; це означає знання основних «умінь», котрі добре знаємо з природничих, технічних і з точних та гуманітарних наук. Гіперболічно з цього погляду вказується, що ці нові спеціальності – «обман», тобто, що всі випускники цього напряму навчилися власне «всьому нічому», що у їхньої нової спеціальності немає точно визначеного предмету та механічно визначеної мінімальної норми того, що, зазвичай, прирівнюється зі спеціальністю (сукупність характерних, частково вигаданих знань, які передаються, наприклад, в математиці, фізиці, медицині, філології та ін. – з цим пов'язані і ключові предмети, «страховище» початківців спеціальності, як колись, наприклад, в медицині анатомія, у філології історична граматики чи синтаксис та ін.). Все це в нових спеціальностях необхідно випрофілювати, ймовірно по-іншому та з іншим результатом – неможливо все копіювати, наслідуючи спеціальності, котрі виникати століттями. З цим пов'язане співвідношення філологічного та соціально-наукового дослідження в спеціальностях, спрямованих на вивчення ареалів. Згідно з брнеським виконанням це представлено вже тим, що йдеться про філологічно-ареальні дослідження, тобто по суті про трансценденцію філології, котра є основою та сутністю спеціальності: ареальність в цьому значенні аж ніяк не механічний синтез або «розчин» філології та соціальних наук, але природний вихід філології за традиційні межі.

4) Необхідно уникнути моді ареальних досліджень, тобто некритичного акцентування всього, що пов'язане з ареалом, і, навпаки, необхідно все релятивізувати саме відношенням або ж співвідношенням з іншими поняттями та концепціями.

Тут можна було б назвати декілька областей:

А) Ареальні дослідження та соціальні науки;

Б) Ареал та фіктивні світи (це залишимо для компетентніших, які це створили та наполегливо про це пишуть);

В) Ареал та візуалізація (наприклад, польська концепція іконосфери*);

Г) Ареал та історія літератури / теорія розвитку літератури;

Д) Ареал та діалог культур;

Е) Ареал та культурологія.

Поняття «діалог культур» та «ареальні дослідження» більше опрацьовані (зрештою, хоча б у нас) лише в останніх роках, але їхня сутність була відома давно, однак часто називалася по-іншому: культурно-історична школа виходила з подібних передумов; поняття на кшталт культурний простір чи географічне розуміння філології трапляються менше всього до 18 століття та в дійсності ще далі, не говорячи про американські *area studies* як межі для радянознавства за часів холодної війни. Інакше сказано: культурний діалог завжди має просторову величину та відіграється в конкретному ареалі, для котрого характерна як просторова, так і часова розмірність, події в ареалі завжди зосереджені навколо культури та культурного діалогу, незважаючи на те, що йдеться не лише про літературу, але і про мистецтво також, громадянський етикет, економію й економіку та політику. Під виразом культурний діалог мається на увазі розмова, спір між двома чи більше сторонами або багатосторонній обмін цінностями – також завжди відіграється в конкретній місцевості,

* Див., наприклад, Dariusz Rott: *Bracia Czescy w dawnej Polsce*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002. Śląsk literacki. Materiały V sesji śląskoznawczej Pracowników Naukowych, Studentów i Gości Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 8-9 listopada 2000. Pod red. Mariana Kisiela, Barbary Morcinek-Cudak i Tomasza M. Głogowskiego. *Pallas Silesia* 2001. Zbigniew Kadłubek – Dariusz Rott – Renata Ryba – Piotr Wilczek: *Literatura Staropolska. Średniowiecze – Renesans – Barok*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002. Dariusz Rott: *Leksykon przypomnień. Literatura dawnej Polski. Średniowiecze – renesans – barok. Setnik pisarzy a dzieł. Ex Libris*, Warszawa 2002. Див. наші рецензії: *Různé aspekty ikonosféry* (Krystyna Kossakowska-Jarosz: *Śląsk znany. Śląsk nie znany. O kulturze literackiej na Górnym Śląsku przed pierwszym progiem umasowienia*. Uniwersytet Opolski, Opole 1999. *Dwudziestowieczna ikonosfera w literaturach europejskich: Wizualizacja w literaturze*. Pod redakcją Bożeny Tokarz. „Śląsk“, Katowice 2002. Dariusz Rott: *Bracia czescy v dawnej Polsce*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002). *Slavica Litteraria*, X 6, 2003, s. 187-188. *Slezská poezie v kulturním proudění věků* (Zbigniew Kadłubek– Dariusz Rott: *Oczy Charibelli. Ślady petrarkizmu w siedemnastowiecznej łacińskiej poezji śląskiej*. Biblioteka fundacji „Pallas Silesia“. Redaktor serii: Dariusz Rott. Katowice – Pszczyna 2004. Frank Wedekind: *Trost. Poesie. Wybór poezji. Ausgewählte Dichtungen*. Przekład i opracowanie Teresa Kowalska. Biblioteka fundacji „Pallas Silesia“. Redaktor: Dariusz Rott. Katowice 2004). *Slavica Litteraria*, X 8, 2005, s. 226-227.

або ж цей простір переважає. Таким чином, створюються передумови для виникнення культурних або, у вужчому значенні, літературних центрів, меж, на які ці процеси зосереджуються.

Перебільшення, перш за все, літературознавців стосовно культурології неповинні бути простим повторенням давніших фаз історії культури чи її варіантами: на жаль, часто стає навпаки. Інакше сказано: навіть ця нова фаза культурологічного дослідження, яка притаманна другій половині 20 століття та періоду, котрий тісно її наслідуює, не може уникнути питання попередників та того, до чого тоді – тобто, приблизно, з середини 19 століття – дійшли. Тут, звичайно, пропонується цілий рій методологічних прийомів, між якими чільне місце посідає просторове розуміння культури та методи соціальних наук, зокрема соціології, однак сьогодні ще частіше також політології (Politikwissenschaft, political science), міжнародної політики та журналістики, ЗМІ, гендерних досліджень та ін.

У минулому діалог культур мене цікавив з декількох аспектів: крім конкретного прикладу суперечливих чесько-російських культурних, особливо літературних зв'язків, на першому місці був діалог як такий, а пізніше його різні прояви та зв'язки з іншими явищами, між іншим також з ареальним дослідженням та його проявами, наприклад, література віртуальної автентичності*.

В загальніших міркуваннях ми дійшли до того, що словосполучення «діалог культур» має по суті суперечливий характер, є популярне, часто вживане: нагадує цим інші журналістські словосполучення з культурної та літературної сфери, як, наприклад, «магічний реалізм» або інші поняття, зокрема з політики чи політології, котрі в свій час – тобто вчора та сьогодні – значно спустошилися. опустіли.

Діалог на поверхні функціонує як спосіб комунікації, але зі своїм важливим завданням, і як носій стратегії поведінки та вчинків людини, як засіб досягнення мети. Взагалі те, що діалог є позитивним засобом спілкування людей та що він призводить до руйнування нездорового ізоляціонізму закладено в нашій свідомості. Якщо в цій загальній позиції діалог є бажаним звільненням від напруження, то в інструментальній ролі є, передусім, засобом зіткнення поглядів, який зрештою призведе до запровадження певних аспектів та до виникнення ситуації, котрої перед діалогом не було. Тобто діалог у своїй інструментальній формі є, передусім, знаряддям зміни, зміни відношення між учасниками діалогу, як внутрішньої зміни, зокрема в їхніх думках, так і зміни зовнішньої

* Див. нашу статтю *Próza virtuální autenticity a existenciálního znejistění* SPFFBU, X 10, *Slavica Litteraria*, с. 5-20.

– в їхній екзистенціальній ситуації. Діалогу притаманна здатність бути не лише миролюбним обміном поглядів, але також і зброєю, знаряддям бою. З цього погляду можна сказати, що історія людства є нескінченним діалогом особистостей, етносностей та суспільств, цивілізацій та культур, і, що діалог у широкому значенні слова, тобто як конфронтація, був головним механізмом руху всіх історичних змін і що дійсно неминуче передбачає переможців та переможених.*

Втім, напевне, найбільше значення має діалог культур для розробки історії літератури в порівняльному аспекті та, передусім, теорії розвитку літератури. Міркування щодо теорії розвитку літератури відносно не нові, але на сучасному етапі знову оживають; в чеській традиції варто пригадати ім'я Рене Уеллека. Тобто те, що під чужим впливом з'являється лише в цих роках, як реакція на довгу відсутність історичності, є дуже запізнілим.**

* Див. наше дослідження зі збірників *Dialog kultur: My a oni: ve středu i na okraji. Poznámky k česko-ruským literárním vztahům*. In: *Dialog kultur I. Sborník příspěvků z odborného semináře – Hradec Králové 14. 11. 2001, katedra slavistiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, OFTIS, Ústí nad Orlicí 2002*, s. 13-39. Několik úvah o dialogu obecně a o dialogu kultur zvláště a o jejich místě v literární vědě. In: *Dialog kultur II. Sborník příspěvků z vědecké konference s mezinárodní účastí pořádané ve spolupráci se Společností Franka Wollmana při FF MU v Brně, Hradec Králové 12. 11. 2002, Ústí nad Orlicí 2003*, uspořádal Oldřich Richterek, s. 7-19. Kulturní dialog a areálová studia (několik poznámek o spojitosti pojmů). *Dialog kultur III. Sborník příspěvků z vědecké konference s mezinárodní účastí pořádané ve spolupráci se Společností Franka Wollmana při FF MU v Brně a Českou asociací rusistů. Hradec Králové 26. 10. 2004. OfitS, Ústí nad Orlicí 2005*, s. 17-24. *Dialog kultur v Hradci Králové jako tichá výzva*. In: *Dialog kultur IV. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané ve spolupráci se Slavistickou společností Franka Wollmana při FF MU v Brně a Českou asociací rusistů. Hradec Králové 23.-24. 1. 2007. Uspořádal Oldřich Richterek. OfitS, Ústí nad Orlicí 2007*, s. 9. Trivialita a hledání virtuální autenticity jako nového dialogu. In: *Dialog kultur IV. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané ve spolupráci se Slavistickou společností Franka Wollmana při FF MU v Brně a Českou asociací rusistů. Hradec Králové 23.-24. 1. 2007. Uspořádal Oldřich Richterek. OfitS, Ústí nad Orlicí 2007*, s. 21-27.

** Посилаємося тут на ряд досліджень, які були опубліковані в останні роки, та де є наведена й інша література, котру було полемізовано або ж з якої були взяті коментарі, наприклад *Genologie a žánrovost*. In: *Významové a výrazové premeny v umení 20. storočia. Anotačný blok prihlásených referátov na medzinárodnú vedeckú konferenciu. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Prešov 2005*, s. 27-28. *Literární věda a literatura*. In: *Teória umeleckého diela. Literárnovedné a spoločenskovedné súvislosti, vzťahy a dotyky*. Ed.: Viera Žemberová. *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis, Prešov 2007*, s. 267-361. *Literární věda mezi progresivismem a konzervatismem*. In: *Z problematiky literárnej vedy. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie organizovanej pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr.*

Сьогодні глобалізація проявляється і як прагнення політизувати літературознавство. Дійсно, цьому тут є своя причина: часто літературознавчі погляди є опосередкованим результатом політичної та загальноносуспільної ситуації, виведення літератури та літературознавства з ширших зв'язків – це по суті відповідає принципам сучасно прийнятих ареальних досліджень (*Integrovaná žánrová typologie, 1999, Areál – sociální vědy – filologie, 2002; Litteraria Humanitas XI, Crossroads of Cultures, 2002; Comparative Cultural Studies in Central Europe, 2004; Česko-slovenské vztahy v slovanských a středoevropských souvislostech, 2003; Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět, 2004; Litteraria Humanitas XIII. Austrian, Czech and Slovak Slavonic Studies in Their Central European Context, 2005*), а також це пов'язано зі спростуванням деяких фактів. На іншому місці ці зусилля ми показали через призму однієї книги, котра на початку нового тисячоліття дійсно зацікавила, а її автором є Galin Tihanov.*

Кожен історик літератури стоїть перед основною проблемою: що до «своїї» історії літератури написати та за якими критеріями діяти. Наприклад, проблему історії чеської літератури, до якої зараховуються праці написані старослов'янською, латинською, чеською, але не німецькою мовою, можна вважати наочним прикладом – інші національні літератури, особливо в Центральній Європі та на Балканах, в цьому досить подібні. Це є той перехресний пункт, в якому поєднуються літературознавча методологія, теорія літератури, історія літератури та, звичайно, літературна критика, причому лише одна з цих дисциплін є суцільно аксіологічною. Іманентним літературознавчим методам зазвичай докоряють за незначну увагу до аксіологічних критеріїв: саме член Празького лінгвістичного кружка Рене Уеллек є своєрідним доказом того, що його методологія намагалася звільнитися з іманентної сфери, бути «м'якшою», більше помічати аксіологічні моменти та вносити їх до концепту теорії розвитку літератури та до самостійної історії літератури.

З цього погляду є дуже важливим до моделі історії літератури інтегрувати також модель історії ареального літературознавства: ця хоча

Pavla Petrusa, DrSc. (26. október 2007). Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove 2007, s. 188-204. Problém teorie literárních dějin a jeho interdisciplinární souvislosti. In: Filozoficko-estetické reflexie posthistorického umění. Ed. Jana Sošková. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis, Studia Aesthetica, Prešov 2008. Problema slavizmů v njegov kontext. Primerjalna književnost, december 2005, št. 2, s. 17-32. Primerjalna književnost, srednjeevropski kulturni prostor in teorija literarne zgodovine. Primerjalna književnost 31.2 2008, s. 137-148.

* Див. І. Поспішил: Teoretická konstrukce a naplněnost kontextu (In margine „nové západní literárněvědné rusistiky“). Opera Slavica 2006, č. 3, s. 31-36.

б створює по відношенню до досліджуваної літератури метазв'язок, в якому поєднується декілька позицій, але на сучасному етапі з культурно-просторового погляду, тобто ареального, вона є складовою частиною цілого розвитку літератури, котрий моделює, є ним модельована та розглядається як одне ціле; це аж ніяк не стосується лише літературної критики, котра безпосередньо бере участь у літературному процесі, але історії літератури та теорії, що сьогодні як ніколи в інші часи входить до онтології літератури як такої. Співвідносність літературознавства, або ж естетики та конкретних проявів літератури добре помітив недавно померлий філософ, естетик та літературознавець Зденек Матаусер (1920-2007), коли у своїй праці свідомо та навмисно ці дві області систематично поєднував в один континуум. Він бачив, наприклад, феноменологію не лише у філософії та естетиці, але також прямо в художній літературі та її поетологічному моделюванні, систематично відновлював свої теоретичні схеми екскурсами до інших видів мистецтва, або ж і до інших систем, які характеризуються своєю винахідливістю.* Характерним є також зацікавлення теоретика ключовими літературними явищами, якими були в його випадку В. Маяковський або М. Цветаєва.

Як уже зазначав Р. Уеллек ** сучасна теорія розвитку літератури не може не містити аксіологічну вісь. Тут може дійти до суперечок про т.зв. значення та рівність в літературі. Свою думку я висловив уже декілька разів, між іншим в рецензіях та окремих дослідженнях, темою котрих були книги Івана Доровського та сьогодні вже покійного Яна Кошки – обидва керуються по суті просторовою концепцією Діоніза Дюришина та його команди. Жодний канон не може бути встановлений лише представниками національних літератур даної зони, канон є транснаціональний, безжально перевищує будь-які межі, мистецтво та естетика не підлягають жодному диктуванню, а якщо і так, то лише тимчасово. Жодна позитивна дискримінація не може бути постійним супроводжуючим елементом розвитку, можливо лише його тимчасовим та допоміжним засобом, адже розвитку властиві свої особливості, до яких належить і категорія величини: велике автоматично переважає

* Z. Mathauser: Báseň na dosah eidosu. Ke stopám fenomenologie v ruské literatuře a literární vědě. Univerzita Karlova v Praze, Praha 2005. Див. про це далі Literatura a filozofie (Zdeněk Mathauser). Kolektivní monografie. Eds: Ivo Pospíšil, Jan Zouhar. Katedra filosofie, Ústav slavistiky FF MU, Brno 2008.

** R. Welck: The Theory of Literary History. Praha: Travaux de Cercle Linguistique du Prague 6. Praha 1936. Див. також зб. Writing Literary History. Selected Perspectives from Central Europe (2006). Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang Verlag.

над малим – з цим не можна ніколи нічого зробити, а винятки лише підтверджують правило.*

Друга половина 20 століття означала в теорії та історії літератури значний поворот інтересу до масової культури, масової літератури, або ж т.зв. тривіальної літератури. І ця переміна більше, ніж зрозуміла. Кінець 60-их років 20 століття передбачав – по суті у всіх видах мистецтва – перехід від модернізму до постмодернізму. Домінантною рисою літератури 20 – початку 21 століття є масове вторгнення тривіальності. Якщо її основою вважається певна альтернативність поетики та її моделей, то тут знаходимо вже очевидні точки дотику з постмодернізмом. Саме тут кінець 60-их років – початок 70-их років 20 століття стає дійсно переломним періодом майже у всьому: кінець революцій романтизму в США та західній Європі, кінець «людських облич» соціалізму в Європі, так званій східній, або ж в радянському блоці, реальність, статус-кво, тверді контури означають також нові переходи в осмисленні мистецтва та світу. На протигагу ілюзійному або навмисно справжньому мистецтву з'являється сильніша тенденція до розуміння мистецтва як гри знову, як альтернативного світу, у якого немає багато спільного зі світом реальним. Створення нової форми теорії розвитку літератури на сучасному етапі все більше пов'язане з філософією загальної історії, з увяленням безперервної конфронтації з розвитком літератури у минулому, який подібно підземній річці повертається нам до сьогодення: нехай це і не новина, але сила, інтенсивність та значення цього утворення є набагато більшою, ніж в минулих роках, вистачить порівняти бум цієї літерату-

* Див. між іншим наші міркування Hodnoty a hodnocení znovu v kurzu (Literatura w kręgu wartości. Materiały z VI sesji z cyklu „Świat jeden, ale nie jednolity“). Bydgoszcz 21-23 października 2002 roku. Pod redakcją i ze wstępem Lidii Wiśniewskiej. Bydgoszcz 2003). Opera Slavica XIV., 2004, 3, s. 51-52. Hodnoty a literatura. Universitas 1988, č. 5, s. 16-22. Hodnoty a rovnost v literatuře. Dvě knihy a jejich inspirativní hodnota. Studia Balcanica Bohemo-Slovaca VI, sv. 2, Sekce literárněvědná a kulturologická. Sekce jazykovědná. Příspěvky prezentované na VI. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 25.-27. dubna 2005. K vydání připravili Pavel Boček, Ladislav Hladký, Pavel Krejčí, Petr Stehlik a Václav Štěpánek. Red.: Václav Štěpánek. Ústav slavistiky FF MU, Historický ústav AV ČR, Matice moravská, Brno 2006, s. 757-767. Hodnoty, hodnocení a souvislosti v literární historii: ruská literatura v zrcadle několika přehledových a slovníkových kompendií a v pojetí českého Slovníku ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů. In: Philologica LVII, Univerzita Komenského, Bratislava 2003, s. 211-221. The Problem of Value and Equality in Comparative Literary Studies: the Past and the Present (Some Comments on the Conception of „Area Value“). In: The Horizons of Contemporary Slavic Comparative Literature Studies. Ed. by Halina Janaszek-Ivaničková. Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2007, s. 39-49.

ри у світовому вимірі, наприклад і в Центральній Європі, з тим, що в чеській літературі являла собою колись відроджена барокова поетика та стиль в творах католицьких авторів міжвоєнного періоду, найпомітніше у Ярослава Дюриха (1886-1962). Теоретик історії літератури повинен би більше замислюватися над пробліском розвитку минулого в сучасності та знову ж таки над віддзеркаленням літературної минувшини сьогодні.

Багатотомна публікація Джона Нойбауера та Марцела Корніс-Попе *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries** викликає ряд тверджень, але також запитань та проблем, які ведуть нас шляхом повернення до справжньої мети порівняльного літературознавства, як значущої ареальної дисципліни.

Коли ж дізнаємося, що поетологічні цінності не знають чи не повинні знати ні меж, ні т.зв. позитивної дискримінації, адже читачі оцінюють естетичний ефект та інші компоненти та функції літературного артефакту, і навіть, якби мали цікавитися історично-політично-культурними причинами виникнення такого твору, на сучасному етапі ми повинні відмовитися від прагнення уніфікувати літературний процес, тобто представляти одну модель як зразкову, а відповідно як гідну наслідування. Далі поняття «belatedness», тобто якась «затримка», «запізнення» буде терміном пейоративно аксіологічним, тобто фактично дискримінаційним. У кожній національній літературі своя парадигма розвитку, жодна література не повинна «наздоганяти» чи «переганяти» іншу, адже у своєму розвитку кожна є автономною та здатна міжреагувати з іншими об'єктами, їх імітувати, трансформувати їхні імпульси, в іншому випадку у кожній свій ритм розвитку, котрий є аксіологічно автохтонний. Це багато разів було мною сформульовано в інших працях **, де подані назви «prae-post efekt» або «prae-post paradox». Поняття «literary culture» повертає нас певною мірою до поняття т.зв. культурно-історичної школи 19 століття, але разом з тим частково акцентує науки про знак, частково ареальність літератури включно центрів, які пересікаються.

* John Neubauer, Marcel Cornis-Pope (eds): *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. I-IV. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 2004-2010.

** Повне найновіше видання див. нашу книгу *Ruský román znovu navštívený. Historie, uzlové body vývoje, teorie a mezinárodní souvislosti: Od počátků k výhledu do současnosti*. Ed.: Jaroslav Malina, obálka, grafická a typografická úprava Josef Zeman – Tomáš Mořkovský, Martin Čuta, ilustrace Boris Jirků. Nadace Universitas, Edice Scientia, Akademické nakladatelství CERM v Brně, Nakladatelství a vydavatelství NAUMA v Brně, Brno 2005.

А тут ми торкаємося кардинальної проблеми ареальних досліджень по відношенню до всього вищезазначеного, тобто до ареальної компаративістики, культурології чи діалогу культур, власне до того, що не вдалося ані Варренові та Уеллкові, ні Дюришинові, а саме пов'язати «extrinsic» та «intrinsic», те, що в іншому значенні багато років тому я назвав міжпоетичністю.* Пізнання мови та літератури в концепції філологічно-ареальних досліджень є не лише основою, засобом, але також і метою трансценденції щодо соціальних та інших гуманітарних наук – звичайно, побічним продуктом є комплексніше вивчення ареалу крізь мову та її текстові продукти.

В нашому, вже цитованому навчальному тексті «Ареал та філологічні дослідження» (2013), ми займалися проблематикою ареальних досліджень систематичніше. До нього належать такі частини як «Філологічні передумови, Ареальні аспекти славістики», «Гетерогенність ареальних досліджень», також «Типологія ареальних досліджень: ареальна та літературознавча лінгвістика та регіоналістика», «Бароко як проблематичний розвиток літератури Центральної Європи». Тут ми також торкнулися проблематики ареальних досліджень, філологічно-ареальних досліджень, порівняльного літературознавства та генології, причому ареальні підходи в літературознавстві ілюстрували на прикладах чесько-німецького письменника Оти Філіпа (нар. 1930), Оксани Забужко (нар. 1960) та Йозефа Сухого (1923-2003).

Брнеська концепція, основою якої є філологія зі спрямуванням на ряд областей, передбачає поступове міждисциплінарне об'єднання аж до утворення компактнішої дисципліни, в якій філологічні дисципліни не лише не втраять свою сутність, але, навпаки, знайдуть новий смисловий вимір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Brněnská hungaroslavistika a česko-slovensko-maďarské vztahy. Eds: Ištván Käfer, Ivo Pospíšil / [red. Erika Sztakovicsová]. – Vydanie podporil IVF. – Segedín, 2012.
2. Klíčové problémy slovanských areálů. / Ivo Pospíšil. Univerzita třetího věku, Masarykova univerzita. – Brno, 2009. – 114 s.
3. Pospíšil I. Úvodní slovo / Areálová slavistika a dnešní svět. Monografie z filologicko-areálových studií. – Brno, 2010. – S. 3–5.
4. Problémy slovakistiky v zrcadle areálové filologie. / Ivo Pospíšil // Ediční série: Brněnské texty z filologicko-areálových studií. – Brno, 2010.

* I. Pospíšil: Sedmero úskalí a inspirací. Slovenská literatúra 1993, 4, s. 292-295.

5. Šuša. Holokaust v taliánskem a slovenskej memoárovej literatúre. Seminár filologicko-areálových štúdií, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, ediční série / Brněnské texty z filologicko-areálových štúdií. – Brno, 2009.

6. Česko-slovenské vztahy v slovanských a středoevropských souvislostech (Meziliterárnost a areál). / Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. – Brno : Ústav slavistiky FF MU, 2003. – 212 s.

7. Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět. Brněnské texty k slovakistice VI. Eds.: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Slavistická společnost Franka Wollmana a Ústav slavistiky FF MU. – Brno, 2004.

8. Čermák Radek, Giuseppe Maiello. Nástin dějin a literatury Lužických Srbů. – Brno, 2011. – S. 5–6.

9. Franta V., Pospíšil I. Josef Jirásek jako rusista, slovakista a umělec slova. – Brno, 2009.

REFERENCES

1. Brnenska hungaroslavistika a cesko-slovensko-madarske vztahy. Eds: Istvan Kafer, Ivo Pospisil / [red. Erika Sztakovicsova]. – Vydanie podporil IVF. – Segedin, 2012.

2. Klicove problemy slovanskych arealu. / Ivo Pospisil. Univerzita tretiho veku, Masarykova univerzita. – Brno, 2009. – 114 s.

3. Pospisil I. Uvodni slovo / Arealova slavistika a dnesni svet. Monografie z filologicko-arealovych studií. – Brno, 2010. – S. 3–5.

4. Problemy slovakistiky v zrcadle arealove filologie. / Ivo Pospisil // Edicni serie: Brnenske texty z filologicko-arealovych studií. – Brno, 2010.

5. Susa. Holokaust v taliánskem a slovenskej memoárovej literature. Seminar filologicko-arealovych štúdií, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, edicni serie / Brnenske texty z filologicko-arealovych štúdií. – Brno, 2009.

6. Cesko-slovenske vztahy v slovanskych a stredoevropskych souvislostech (Meziliterárnost a areál). / Ivo Pospisil, Milos Zelenka. – Brno : Ustav slavistiky FF MU, 2003. – 212 s.

7. Cesko-slovenske vztahy, Evropa a svet. Brnenske texty k slovakistice VI. Eds.: Ivo Pospisil, Milos Zelenka. Slavisticka spolecnost Franka Wollmana a Ustav slavistiky FF MU. – Brno, 2004.

8. Cermak Radek, Giuseppe Maiello. Nastin dejin a literatury Luzickych Srbu. – Brno, 2011. – S. 5–6.

9. Franta V., Pospisil I. Josef Jirasek jako rusista, slovakista a umelec slova. – Brno, 2009.

Галина САБАТ,

доктор філологічних наук, професор кафедри романських мов та компаративістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
galiasb@rambler.ru

ПРОБЛЕМА ЇЖИ В ФАНТАСТИЧНОМУ РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА «СОНЯЧНА МАШИНА»

У статті розглянуто проблему їжі в «Сонячній машині» В. Винниченка, її ролі у житті людини загалом і в системі людського «рецептивного апарату» зокрема. Авторка відзначає, що винайдення Сонячної машини, яка подарувала людині сите життя, призвело до застою та бездуховності, анархії й хаосу, до здичавіння й виродження людини; висвітлює новаторський підхід автора «Сонячної машини» до зображення проблеми віктування, аналізує крізь призму естетики та поезики їжі образно-стильові особливості роману.

Ключові слова: Сонячна машина, образи-символи, віктування, сонячний хліб, сонце.

Лит. 2.

Halyna SABAT,

Doctor of Philological Sciences, Professor, Department of Romance languages and comparative Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych)
galiasb@rambler.ru

THE PROBLEM OF FOOD IN FANTASTIC NOVEL BY V.VYNNYCHENKO "THE SUN MACHINE"

The article deals with the problem of food in "The Sun Machine" by V.Vynnychenko. The author points out that the invention of the Sun machine, which gave man a well-fed life, also led to stagnation and a lack of spirituality, anarchy and chaos, man's degeneration and savagery. Image-stylistic peculiarities of the novel are analyzed through a prism of esthetics and poetics of food.

Key words: the Sun machine, symbolic images, sun bread, the sun.

Ref. 2.

Галина САБАТ,

доктор филологических наук, профессор кафедры романских языков и компаративистики Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко
(Украина, Дрогобыч) galiasb@rambler.ru

ПРОБЛЕМА ЕДЫ В ФАНТАСТИЧЕСКОМ РОМАНЕ ВЛАДИМИРА ВИННИЧЕНКО «СОЛНЕЧНАЯ МАШИНА»

В статье рассмотрено проблему еды в «Солнечной машине» В. Винниченка, ее роль в жизни человека вообще и в системе человеческого «рецептивного аппарата» в частности. Автор отмечает, что изобретение Солнечной машины, которая подарила человеку сытую жизнь, привело к застою и бездуховности, анархии и хаосу, к одичанию и вырождению человека; освещает новаторский подход автора «Солнечной машины» к изображению проблемы питания, анализирует сквозь призму эстетики и поэтики еды образно-стилистические особенности романа.

Ключевые слова: Солнечная машина, образы-символы, питание, солнечный хлеб, солнце.

Лит. 2.

Постановка проблеми. Авторка книги «Поетика густативів (на матеріалах української прози XIX ст.» Світлана Ковпик зазначає: «після принципового (хоча й не остаточного) звільнення всіх без виключення європейців від влади всюдисущого Абсолюту, переважна більшість європейців кінця XVIII і поч. XIX ст. почала настільки «демократизуватися», але перш за все «приземлятися», що питання й проблеми харчування (як основного джерела життєдайних сил і енергій) стали висуватися, якщо не на перше, то чи не найважливіше місце – як у житті, так і в усіх видах мистецтва, включаючи й художню літературу» [2, 7]. Спеціальний дослідницький інтерес викликає досі не лише не висвітлене достатньою мірою, а й зовсім не поставлене у винниченкознавстві проблемне питання: яку ж роль відіграють смакові образи в творчості В. Винниченка, котрий чи не вперше в українській літературі так глибоко трактував художнє значення функціональності їжі.

Мета статті полягає у виявленні ролі їжі в житті людини загалом і в системі людського «рецептивного апарату» зокрема на матеріалі твору В. Винниченка. Для реалізації зазначеної мети передбачається розв'язання наступних завдань: висвітлити новаторський підхід автора «Сонячної машини» до зображення проблеми віктування, проаналізувати крізь призму естетики та поетики їжі образно-стильові особливості роману.

Виклад основного матеріалу. Людство завжди мріяло про край, де можна було б жити на всьому готовому, де не потрібно докладати зусиль на здобуття засобів для існування, турбуватися про віктування. Тож не дивно, що в «Сонячній машині» В. Винниченка провідною стає також проблема харчування, через неї й розгортаються незвичайні події. Про-

блема ця категорично й прямолінійно поставлена вже на початку твору в розмові доктора Рудольфа Штора з кондуктором трамваю, який усвідомлює незаперечну істину: «Коли б чоловік мав що їсти, то хто ж би міг його вдержати на цій каторзі?» або «всі люди мусять працювати, щоб їсти» [1, 219].

На терези ставляться їжа і праця, які споконвіку залежні. А якщо домогтися того, щоб їжа була без праці, що тоді буде? На це питання кондуктор відповідає: «...добре тому лежати, у кого їсти є що» [1, 219]. А до чого призведе лежання – показує подальший розвиток подій.

Новий науковий винахід реалізує мрію про сите, забезпечене життя без праці й зусиль: «Сонячна машина дає змогу людині годуватись самою рослиною – травою, листям, сіном, соломою» [1, 227]. А утворюється ця їжа так: «Промінь сонця, проведений крізь геліоніт, уведений до тканини рослини, змішаний із енергією людини, перетворюється в цілком придатну до вжитку людського організму сонячну енергію» [1, 229].

Отже, В. Винниченко задовольняє потреби людини чудодійним методом: їжа з'являється завдяки сонячній енергії й людському поту. Але чи досягли люди щастя, створивши світ бездіяльних ледарів? На це питання письменник відповідає негативно. Людство стає суспільством споживання, всі інші функції відмирають, бо перестають бути необхідними. Винахідник Рудольф Штор, створюючи Сонячну машину, намагався звільнити людей від турбот і страждань, але, давши людям легке життя, він відібрав у них людську сутність. Якщо забрати в людини її здатність трудитися, то вона поступово й неминуче перетвориться у тварину. Прекрасний винахід – Сонячна машина, яка може повністю задовольнити потреби людини в продуктах, необхідних для харчування, стає знаряддям її неухильного й прогресуючого руйнування та нищення. Цей процес розкладу відбувається блискавично: «Через тиждень не знайдеться десятка людей, здатних до оборони й організації» [1, 408].

Так людина, отримавши можливість без праці вдовольняти свої фізіологічні потреби, перетворюється не тільки сама, але й перетворює навколишній світ у дикий стан. Навколо неї – запустіння, безлад, дискомфорт. Спинулося все, розтоптана мораль, відкинута наука: «Спинився великий, могутній організм. Мовчать віки збираного, любовно, саможертвовно здобуваного скарбу. Затихли голоси геніїв – стоять собі просто томи збитого, задрукованого паперу. Але коли б вони всі раптом повставали з домовини, то що б то допомгло? Нічого. Шматочок зеленої маси вбив усіх геніїв, усі гордоші. Святощі, храми, ризи, забобони, науку» [1, 446].

Людська індивідуальність, утративши здатність самовдосконалюватися, морально нівечиться. А руйнація духовного світу людини веде до катастрофи всього суспільства. Цей період спокою автор називає «лінивим, утихомиреним» [1, 420]. Ніхто нічого не робить: «З посмішкою цікавості проводжають його очі людей із позакладуваними в кишені руками» [1, 420]. Автор іронізує. Те, що в людей «позакладувані в кишені руки», неодноразово підкреслюється. Нагнітається синонімічний ряд, що підсилює даний стан: «поволеньки йдуть собі» [1, 420], «балакають із ним знехотя» [1, 420].

Сонячна машина спричиняє втрату руху, діяльності. Фрідріх Мертенс побачив у цьому катастрофу людства: «Що особливо страшне в усій цій блискавичній катастрофі – це знищення дії, руху, діяльності. Не втрата сили, влади, багатства, слави, все це – порох, дим. А втрата активності. Вся Німеччина, вся Європа ще рухається за інерцією, старим рухом, як колесо машини, в якого вже взято паси від джерела енергії» [1, 393].

Організатори й розповсюджувачі сонячного хліба уявляють собі, що новий спосіб життя принесе людині звільнення від праці та всезагальне людське щастя. Далекоглядний Мертенс висміює плани сонцеїстів: «Вони вбили найцінніше в людства – активність. Сонячна машина вбила мікроб інтересу. Але де нема мікробів інтересу, боротьби, там нема ніякого життя, і всякі плани є тільки інерція теоретичних функцій мозків» [1, 393].

Отже, у розвитку – зміст людського буття, бо застій веде до краху. Суспільство, яке зупинилось і застигло в стані самозаспокоєння, гине. Автор веде читача до такого висновку.

Споживання сонячної їжі призвело до нівеляції реальності часу й простору, які набувають характеру міфічної абстрактності.

Коли організація «Друзі Ладу» почала активно діяти, коли було висунуто програму дій і нагнано страху на жуйно-тваринний світ, коли спокій, тиша були порушені, то: «Ранок помалу, урочисто розсуває над рейхстагом завісу ночі... Завісу розсунує до самого неба, сіро-жовтого, недоброго, зловісного» [1, 485].

«Друзі Ладу» готують вибухово-грізний феєрверк знищення тих, хто не підкориться. Образ вітру передає загрозливість ситуації: «Грізна тиша. Зловісний виск вітру, шакалячий, самотній, зловтішний. Знає він, яка йому пожива буде, нетерпеливиться, ганяє між кучугурами кам'яниць, нишпорить, б'є хвостом по шибках, жадно скавулить» [1, 488].

Вітер стає активною дійовою особою: «Густу запону ночі громом розпанахує вибух. За ним другий, третій, четвертий. Вітер сказано, не-самовито женеться, спішить, вищить» [1, 488].

У контексті подій, ситуацій образи-символи стають своєрідними знаками-концептами. Художній час і простір систематизує сюжетний розвиток, організовує художню цілісність. Часто хронотоп витримується в певній послідовності. Спочатку фіксуються часові координати: в основному вказується на відповідну фазу доби. Наприклад, «В кабінеті жовто-червоний присмерк». Далі описується те, що стає обов'язковим фундаментом кожної просторової картини, – це опис неба: «В небі синювато-фіалковою чіткою лінією боязко й ніжно закліпала рання зірка» [1, 239]. І завжди подається паралельний земний план. Цьому описові неба співзвучна невелика просторова площина, в якій «Потьмянів, припишк скляний блиск дерева й металу. Урочисто застигли й ритмічно цокають чергові апарати» [1, 239].

Далі описується подія, що, здебільшого, завершується такою ж небесно-земною фіксацією, і яка стає віддзеркаленням того, що трапилося. Цій часово-просторовій рамі відповідає прийняте паном президентом страшне рішення: знищити вченого і його унікальний винахід. Хронотоп цієї ситуації в художній системі Винниченка осмислений і текстово втілений оригінально, нетрадиційно: «В кабінеті сині присмерки, а за вікном у небі тривожно, поспішно трусяться зорі...» [1, 240]. Наведений приклад є яскравим підтвердження філософського і художнього принципу нероздільності часу і простору: у творі часова фіксація невід'ємна від просторових координат. Час ніби переходить у простір, і у своєму злитті вони створюють своєрідний фундамент для подальшого розвитку подій. Зокрема, період економічного розладу і конденсації темної стихії, спричинений діяльністю Сонячної машини, розпочинаються таким часово-просторовим описом: «Так, так, кінчається літо – парк увесь у жовтих і червоних плямах, як у хоробі жовтянці. Сизо-фіалкові куці кричущим квачем урізались у групки рівних густозаселених ялин. Небо не дуже, жовтяво-синювате, недокровне» [1, 390].

Така сама похмуро-сумна й картина зими: «А білі мухи монотонно, вперто, безупинно обсідають дахи, дерева, вулиці. Тиша взулася в білі пухнасті панчохи й уже навіть не рипне нічим уночі, не зашарудить. М'яко зсувається день у день, ніч – у день» [1, 500]. Письменник метафоризує картину, що робить її надзвичайно промовистою.

Але найперше в новій часовій ситуації автор репрезентує поведінку сонця – основного образу-символа, джерела життя: «Сонце зникло, тільки часом коли-не-коли боком, низом, винувато пройде над Берліном таке червоне, таке байдуже, холодне, заклопотане й зараз же ховається в синювато-попелясті хмари» [1, 500].

Відповідним є також авторське трактування іншого вагомого образу-символу – «вітер» у період зимової холоднечі «стає щораз суворіший, понуріший» [1, 500]. Яскраво втілений на цьому етапі образ мертвоти: «А білі мухи то спиняються то знову обсїдають заснулу землю і вкладаються в білий, чистий саван» [1, 501].

Яким постає образ людини в цьому зимовому, заціпеніло холодному савані? «В холодних кам'яних печерах, у пір'яних, пухових норах сонно плямкають істоти, що колись гордо звалися людьми» [1, 501]. Показана повна деградація суспільства: млявість, байдужість, сонний стан, а холодно-застигле оточення відповідає йому.

Але людина себе почуває людиною в русі, в роботі. Вона не може перебувати довго в сплячці. Зображення процесу пробудження, відродження насамперед починається з опису сонця, яке дає імпульс новому витку соціального розвитку: «Сонце вже не ходить понад самим краєм обрію, вже не гнеться винувато, кудись поспішаючи, не визирає сердитою червонопикою мачухою з-за хмарних горбів. Весело розпихаючи сиво-жовті кучугури, владно, ясно сідає на трон і робить свій об'їзд» [1, 501].

Вітер, що присутній у будь-якому епізоді твору, тут знову проявляє себе: «І вітер уже не ганяється дурним цуцням за роями білих мух. Грайливий, бурний, нетерплячий, розкудовчений гасає він поперед Великої Матері, розкидає її відозви на всі боки, сурмить у сурми: прокидайтеся!» [1, 501]. Вся земля перевтілюється: «саван жовкне, пухкішає, розповзається, роздирається – оголяється сонне тіло землі» [1, 502]. Так приходять весна. І через деякий час вже «Сонце щедро, поматеринському, повними жменями, цілими оберемками жбурляє свої віясті посмішки. Савану й сліду немає, чорні, масні латки затяглися зеленими їжачками» [1, 506].

Якщо колористика застиглого деградаційного періоду визначалася двома відтінками – чорної сажі та сірого серпанку, то тепер вона збагачується, поширюється усіма барвами спектру: «Сиві, червоні, жовті бруньки женуться одні за одними, репаються, розгортаються зеленими вушками» [1, 506]. Автор оптимістично дивиться в майбутнє та вірить у переможний поступ людства.

У творі В. Винниченка події передаються через функціонування архетипів (першообразів), найзначнішим із яких є сонце. Лейтмотив сонця у творі В. Винниченка отримує традиційне утопічне осмислення. Створену його уявою країну можна назвати країною Сонця. Саме воно годує громадян, оскільки машина, що забезпечує всіх їжею, може працювати тільки за умови наявності сонячних променів.

Сонце у творі Винниченка ототожнюється завжди з усім найдорожчим, найблагішим, наймилішим, найріднішим. Винниченко називає сонце «Великою Матір'ю» [1, 221], бо воно завжди лагідне, як мати: «сонце бризками розбивається об жовто-червоняве скло й гаряче, привітно гладить Максіві руки» [1, 367]. В описі сонця часто вживаються демінутивні форми як от: «снопик променів» [1, 260]. Усе живе схиляється перед ним, «любовно й побожно приймаючи його пекучу животворну ласку» [1, 220].

Про сонце завжди йдеться, як про мірило мудрості, щедрості, доброти, спокою, навіть деякої добро мудрої зверхності. Ось, наприклад: «Сонце палюче посміхається і до своїх прихильників, і до своїх противників, старе, таємно-мудре, благісно-байдуже й благісно-любовне» [1, 372].

Початковий етап обоженування світила спостерігаємо у поведінці доктора Рудольфа Штора, який «рано-ранесенько виходить у сад, [...] цілує траву, листя, [...] раптом простягає обидві руки до неба, до сонця, весь витягнеться, неначе збираючись летіти, і тихенько про себе сміється» [1, 213].

Сонце у творі поводить, як жива істота: «А сонце підводить свою владичну голову все вище та вище» [1, 300]. «Плями сонця поприлипали до стовбурів і солодко мружаться» [1, 221] або «цілує пекучо, благосно Велика Мати» [1, 221]. Коли над Рудольфом Штором нависла небезпека, сонце «з самого порога хапає доктора Рудольфа в пекучі обійми, цілує в чоло, у примружені повіки, розхристані груди» [1, 260], тобто поводить, як мати. Не випадково згодом з'являється це величне зіставлення: «Що ж злого може статися з дитиною Великої Матері?» [1, 260].

Поступово образ сонця стає невід'ємним від доктора Рудольфа. В описах його зовнішності так чи інакше виникають зіставлення з сонцем: «лице, шия, груди пашать сонцем» [1, 225], у нього «націловане сонцем лице» [1, 225].

Якщо герой чи героїня повністю проймаються сонцеїстичною ідеєю, то сонце ніби промениться, виявляє до них прихильність. Так, коли Труда стала активним пропагандистом Сонячної машини та провідним організатором навернення людей до праці, «Сонце косою золотою палицею вперлось їй у чорно-сині кучері і поблискує в бронзовому оці» [1, 528].

Якщо хтось із героїв прилучається до справи із сонячним хлібом, то сонце благословляє його. Коли Макс довідався про машину і став її популяризатором, сонце ніби переливається в нього. Перше емоційне єднання із сонцем засвідчено так: «Макс прожогом розчиняє вікна,

впускаючи гарячі, червоно-золоті промені сонця. Ставши боком до Шпіндлерів, він набирає жменями сонця і підносить їм. От що важне, от воно в його руках, от воно по підлозі, на деревах, на Мертенсах і на всьому, що під ним» [1, 284].

Практична єдність сонця і людини – творення сонячного хліба – зображена так: «Лице пашить вогнем, вкривається потом; краплі лоскітно котяться по носі й висках, спадаючи вниз у зелено-жовто-червону мішанину світла, в таємний, дивний процес сполучення з Великою Матір'ю» [1, 290]. Навіть коли герой уже не бере безпосередньої участі в процесі виготовлення їжі, він «лежить у шезлонгу й жмується на сонце» [1, 297].

Там, де з'являється сонце, картина стає колоритною, яскравою: «В ідальні на столі лежить тепла густо-жовта смуга сонця, розхлопавшись» об посуд і скло блискотливими пучечками [1, 285]. Сонце в таких картинах дієве, завжди з відтінком ошчасливлення: «А сонце ілюструє хапливі слова Макса цілком сумлінно: жене хвилю за хвилею, сипле вогнем, стріляє золотими стрілами, лоскоче, проймає передчуттям якоїсь незнанної радості» [1, 285]. І всі, хто стає причетним до Сонячної машини і сонячного хліба, «сонячно радіють» [1, 233].

Закінчення твору теж дуже символічне – омріяне людством щастя, перемогу сонцеїстів благословляє сонце: «Із-за будинків на сиво-молочні хмарини, на пухкі кучері землі тепло лягають рожево-золоті благословляючі пальці Великої Матері» [1, 610].

Архетип сонця стає узагальнюючою ідеєю у назві твору «Сонячна машина» і в присвяті книги: «Присвячую моїй сонячній Україні». Сонячна Україна в душі письменника – це осяяна надіями, сподіваннями, оповита веселковими мріями й ліричними. Тужливими спогадами рідна земля. Якщо переглянути «Щоденники» В. Винниченка за 1921-1925 роки – час написання роману – то не можна не зауважити, що запис практично кожного дня розпочинається з лексеми «сонце».

До рівня символу в романі піднімається також образ Сонячної машини.

Вражає, що образ Сонячної машини зазвичай доповнюється та супроводжується образом трупа. Вперше він виникає у такій красномовній картині: «От доктор Рудольф зупиняється біля величезного, на всю стіну скла гастрономічного магазину. З покірним тупим жахом висять униз головами темно-золотисті великі трупи риб із пороззявленими ротами. В тоненьких прозорих кишках лежить набите м'ясо трупів різних тварин: свиней, волів, коней, а часом і собак. Мертве тваринне м'ясо, червоне, з салом, виставлене великими купами просто так. Не в

кишках. І в людей, що зупиняються перед цим вікном, горлом проходить спазматичний рух ковтання. Страшенно їм смакують ці шматки тваринних трупів!» [1, 216-217].

Образ трупа покликаний увиразнити ідею благодійництва Сонячної машини і дискредитувати природні форми їжі. Щоб звеличити сонячний хліб, уся звична, м'ясна їжа зображується зневажливо, має презирливі визначення і назви. Так, на сніданок у Шпіндлерів була кава зі «шматками свинячої мертвеччини» [1, 285]. Постійно наголошується, що це трупи, щоб викликати відразу до традиційних страв і з гідністю подати нову їжу.

Натомість сонячний хліб поетизується, звеличується. Довкола нього створюється ореол чуда, виняткового дива. Говориться про його «надзвичайний смак», що це «щось неймовірне» [1, 288], що його хочеться «з'їсти цілий вагон» [1, 288] і від нього завжди «так ніжно, так солодко попахує» [1, 288]; «Нижний, сонячний, неземний дух парує з нього в нахилене гаряче лице» [1, 290].

Так само поетизується і насолода від споживання сонячного хліба: «Горлом прокочуються невтримні, ковтаючі спазми, по шлунку пролітає радісний голодний зойк, і весь шлунок, як на руках, підтягується вгору... По тілі проходить золотий п'яний дзвін. Дивно й моторошно: дзвенить усе тіло, дзвенить, як ударений серцем дзвін. У голові золотий вихровий гад – радісний, легкий, повний весняного бджоляного дзижчання» [1, 290].

Однак за таким звеличенням і поетизацією сонячного хліба прочитується виразна іронія, яка доповнюється викривальним сатиричним елементом, що містить у собі пересторогу: «Йому тепер хочеться забігти під кущі, кудись у найтемнішу нору, і там, сласно гарчачи, жадно глітати цю ніжну, теплу, п'янючу масу» [1, 290]. Ось це тваринне виявляється відразу. Названі паралелі – звеличеного, позитивного й нищого, тваринного – будуть супроводжувати образ сонячного хліба до кінця роману.

Поступово паралельні образи-символи сонячного хліба і трупа з розвитком подій набувають провідного значення. Люди поділяються на сонцеїстів і трупістів. У тих, що харчуються сонячним хлібом, з'явиться синонімічний ряд їх найменувань: сонцеїсти, сини сонця, сонячний пролетаріат.

В. Винниченко в «Сонячній машині» яскраво змальовує процес негативного впливу Сонячної машини на людину. Сите життя звільняє людину від праці, створюючи тим самим передумови для зниження життєвості в кожного наступного покоління, що призведе до втрати ним моральних цінностей. Це яскраво виклала у сво-

ему передсмертному листі героїня твору Сузанна: «Що ви зробили з життям, Максє?! Невже тебе не охоплює жах?! Невже ви всі так страшно, божевільно позасліплювані, що не відчуваєте того неймовірного жахного страхіття, яке впало на людство з вашою Сонячною машиною?!» [1, 447].

Як бачимо, з утвердженням Сонячної машини починається «звіряче життя» [1, 482]. Людей, що віктуються сонячним хлібом, у творі названо «жуйною худобою» [1, 498], «оброслими шерстю тупими тваринами» [1, 481]. І, як підсумок розвитку даної проблеми, звучить у творі: «Ах, загине цивілізація, порозвалюються міста, людина повернеться в ліси й печери» [1, 439]. Макс робить висновок: «Правду каже батько: тільки страх і батіг робили цих звірів людьми» [1, 449].

Висновки. Отже, Сонячна машина, звільнивши людину від усякого примусу й обов'язків, не змогла духовно облагородити її. Анархічна свобода, дармоїдство довели людину до скотоподібного стану. Суспільство перетворилось на череду «жуйних тварин». Розвиток набрав зворотного характеру, який не можуть відвернути ні винахідник наукового «шедевр», ні приборчники вільного життя – інараківці. Унікальне досягнення науки – Сонячна машина – не дає бажаної користі людству. Сонячна їжа несе деградацію, здичавіння людині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Винниченко В. К. Сонячна машина : Роман [Післямова Павла Федченка]. – К. : Дніпро, 1989. – 619 с.
2. Ковпик С. І. Поетика густативів (на матеріалі української прози XIX століття). – Кривий Ріг, 2014. – 179 с.

REFERENCES

1. Vynnychenko V. K. Soniachna mashyna : Roman [Pisliamova Pavla Fedchenka]. – K. : Dnipro, 1989. – 619 s.
2. Kovpik S. I. Poetyka hustatyviv (na materialy ukrainskoi prozy XIX stolittia). – Kryvyi Rih, 2014. – 179 s.

УДК 811.1:81'42

Ірина СІРКО,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри германських мов та перекладознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) irynasyrko@ukr.net

АКТУАЛЬНІ ПАРАДИГМИ СУЧАСНОГО ЩОДЕННИКОЗНАВСТВА

У статті розглянуто теорії, систематизовано відомості щодо соціокультурних тенденцій, історичних чинників, які мали визначальний вплив на становлення й розвиток щоденника як самодостатнього жанрового утворення. Стверджено, що типологія щоденників становить важливий аспект діаріумологічних студій. Доведено її дискусійний характер, зумовлений неоднорідністю підходів до її здійснення. Проаналізовано наявні в науковій літературі класифікації щоденників та критерії, на яких вони ґрунтуються. Наголошено на достовірності класифікацій, побудованих на врахуванні комплексу ознак щоденника як жанру.

Ключові слова: щоденникознавство (діаріумологія), щоденник, парадигма, класифікаційна схема.

Лит. 10.

Ірина SYRKO,

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of the Germanic Languages and Translation Studies
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) irynasyrko@ukr.net*

ACTUAL PARADIGMS OF MODERN DIARY STUDIES

In the article provides a review of the actual paradigms of modern Diary Studies. The theories, concerning the sociocultural tendencies and historical factors, which had a remarkable influence on the formation and development of a diary as a self-sufficient genre have been analyzed. The typology of diary is an important aspect Diary Studies. This typology had controversial nature, due to the heterogeneity of approaches to its implementation. The typology of diary in scientific literature and diary classification criteria on which they are based have been analyzed. Emphasized the reliability of classifications built on account of the complex features of a diary as a genre.

Keywords: Diary Studies, diary, paradigm, classification scheme.

Ref. 10.

Ірина СЫРКО,

кандидат филологических наук, доцент кафедры германских языков и переводознания Дрогобычского государственного педагогического

АКТУАЛЬНЫЕ ПАРАДИГМЫ СОВРЕМЕННОГО ДНЕВНИКОЗНАНИЯ

В статье рассмотрены теории, систематизирована информация относительно социокультурных тенденций, исторических факторов, которые имели определяющее влияние на становление и развитие дневника как особенного жанрового образования. Показано, что типология дневников – важный аспект диариумологических студий. Обоснован ее дискуссионный характер, обусловленный неоднородностью подходов к ее разрешению. Охарактеризованы имеющиеся в научной литературе классификации дневников и критерии, на которых они основываются. Отмечена достоверность классификаций, построенных на учете комплекса признаков дневника как жанра.

Ключевые слова: *дневниковедение (диариумология), дневник, парадигма, классификационная схема.*

Лит. 10.

Постановка проблеми. Посилення авторського й читацького інтересу до щоденників, їхній не остаточно визначений статус, жанровий синкретизм, нечіткість критеріїв кваліфікації «щоденниковості», умовність класифікаційних схем умотивовують необхідність поглибленого вивчення щоденникового дискурсу.

Аналіз досліджень. Важливі та актуальні аспекти щоденниковедства висвітлюють праці сучасних українських дослідників. Зокрема, М. Варикаша, А. Ільків, Т. Космеда, Т. Радзієвська, К. Танчин жанр щоденника розглядають як проблему узагальнено-аналітичного характеру. Персоналізований підхід (вивчення щоденникових текстів одного автора) застосовують О. Галич, І. Даровська, Є. Заварзіна, Т. Космеда, А. Кочетов, Н. Момот, Л. Остапенко, В. Соболев, М. Степаненко, Л. Таймазова. Особливості онлайн-щоденника як феномена віртуального дискурсу в просторі Інтернет висвітлюють І. Барбукова, І. Волосенко, І. Дьяченко, С. Заборовська, О. Шеховцова, Н. Шолуха та ін.

Загальний огляд цих праць та довідково-бібліографічної літератури засвідчує, що сучасні філологічні дослідження щоденників зосереджені здебільшого на описові їхньої поетики й жанротвірних параметрів, на визначенні їхнього місця в системі інших автодокументальних жанрів, на встановленні стильової своєрідності та характеристикі індивідуально-авторської концептосфери окремих щоденників. Варто відзначити стійку тенденцію до акцентування цілей і функцій щоденників, їхніх літератур-

них можливостей. Водночас питання класифікації текстів залишається одним із найбільш дискусійних у методології щоденникознавства.

Мета пропонованого дослідження – системно простежити класифікаційні характеристики щоденника як жанру, виявити константні ознаки, які уможливають створення класифікацій щоденникових модифікацій, з'ясувати методологічні можливості дослідження жанру щоденника, що призводять до існування великої кількості видів і підвидів жанру, спричиняють «умовність» кожної з класифікацій з огляду на наявність у їхніх вимірах синкретичних зон.

Виклад основного матеріалу. Вивчення типології щоденників становить окремий сегмент діаріумологічних студій, проте, як зазначалося, у сьогоденному українському щоденникознавстві поки що немає узагальнювальних праць із зазначеної проблеми. Виняток становлять окремі монографічні та дисертаційні дослідження літературознавчого та мовознавчого спрямування (І. Даровська, Є. Заварзіна, А. Ільків, Т. Космеда, А. Кочетов, Н. Момот, І. Сирко, К. Танчин О. В. Шеховцова та ін.), у яких у контексті важливих проблем діаріумології частково з'ясовано питання стратифікації текстів на групи та підгрупи за певними диференційними ознаками з опертям на оптимальні методи й прийоми їх систематизації. Дослідники при виборі класифікаційної схеми керуються різними критеріями, серед яких типовими є об'єктивна необхідність, мета, завдання, склад і характер джерельної бази дослідження. Враховують і такі параметри, як ідейно-змістове наповнення записів, наявність їх літературної обробки, ступінь завершеності, час написання, спосіб відбору матеріалів, психологічний тип особистості автора тощо. Таке розмаїття підходів умотивовує існування багатьох методик аналізу щоденникових текстів, інколи з виразно відмінними засадами й засвідчує відсутність єдиного критерію класифікації. Враховуючи це, окремі дослідники стверджують, що класифікація щоденників є проблемою практично нерозв'язною, адже «домежна відкритість жанру... дозволяє необмежену кількість варіантів у самих по собі звільнених, приблизних його межах» [8, 66].

Відзначаючи, що «сам у собі цей жанр, за формою, змістом, призначенням, дуже здиференційований», Г. Костюк виділяє чотири основні типи щоденників. Перший різновид – «щоденники, що їх автори обдуманно пишуть з розрахунком на публікацію. У таких записах вони свідомо оминають особисті, побутові деталі..., акцентують увагу, з їх погляду, на головних питаннях часу, визначаючи своє місце в ньому» [5, 186]. Такі записи свідомо запрограмовані на оприлюднення, тому суто інтимні речі у них завуальовані або й зовсім редуковані. Інший тип репрезентують «нотатки глибоко особисті, виповнені інтимними фактами, переживання-

ми, почуваннями, побутово-психологічними сценами» [5, 186]. Третя із розглядуваних форм – «докладні, але сухі, телеграфічні нотатки», в яких зафіксовані лише місцевість і дата перебування; інколи – дата й місце зустрічей, усякі події, факти, дрібні епізоди дня» [5, 187]. Ці записи розраховані тільки на себе і не містять публіцистичних і філософських оцінок чи роздумів. Четверту жанрову форму репрезентують «нотатки щоденних спостережень, рідкісних вуличних висловів, народних говорів, професійних висловів, випадкових ситуацій, схоплення характеристичних портретів, пейзажів» [5, 187]. Такі щоденники становлять джерело необхідних матеріалів для майбутніх творів. Із таким трактуванням не погоджується К. Танчин, уважаючи, що «четвертий ґатунок, як його подає Г. Костюк, швидше відповідає жанровим особливостям записної книги» [9, 9]. Недосконалість наведеної класифікації дослідниця аргументує також тим, що «упродовж тільки одного щоденника можуть декілька разів змінюватися причина його ведення, а відповідно зміст і форма як реакція на цю причину, оскільки щоденник – це не лише єдина і однозначна авторська інтенція, що виключає можливість усіх інших, а по-друге, в жодному зі згаданих типів комунікативна спрямованість щоденника не обмежується лише аутокомунікацією, передбачає ширше коло читачів, «інше Я», з яким вона могла би розділити власну ідентичність» [9, 10-11].

Загального поділу щоденників на *інтимні* та *літературні* дотримується проф. Б. Рубчак. Обидва різновиди «основані на... проєктованій аудиторії даного тексту: чому він написаний, себто кому він написаний» [8, 66]. На одному полюсі *інтимного щоденника* автор вбачає «протоколювання сухих фактів про різні події, місця чи особи, або ж телеграфічно записані думки», а на протилежному – «внутрішньо» керований щоденник, іноді з завданням більш-менш «терапевтичним»: пояснювати авторові його власну особистість і допомагати внутрішньо організувати його життя» [8, 66]. Специфіку *щоденника літературного* визначає передусім його призначення для публікації. До цього різновиду Б. Рубчак зараховує щоденники громадських діячів, письменників, митців, у яких «можна знайти пасажі domeжно інтимних епізодів чи заглиблень у власну особистість» [8, 66]. Якщо *літературний щоденник* адресований читачеві реальному, то *інтимний* може передбачати присутність уявного читача, «іноді куди вимогливішого, неблаганнішого, ніж тисячі дійсних».

Аналіз форм щоденникового жанру дає змогу Т. Космеді виокремити якісно нові аспекти дослідження щоденників – гендерно-лінгвістичний (*дівочі, чоловічі щоденники*), соціокультурний (*щоденники емігрантів*), соціополітичний (*тюремно-засланницькі записи*) та ін. Окремо згадано *воєнні щоденники*, актуалізовані в період Великої Вітчизняної війни

у зв'язку з потребою задокументувати події та ін. Отже, класифікацію щоденникових текстів учена певною мірою узалежнює від типології мовних особистостей їх авторів з урахуванням таких критеріїв, як вік, професія, лінгвокультура тощо.

Характеризуючи щоденники як явище неоднорідне за ідейним спрямуванням, способом часово-просторової організації матеріалу, Т. Космеда поділяє їх на *приватні* та *офіційні*: «особливість *приватного щоденника* – це, безумовно, сприйняття доквілля крізь призму власного «Я», з урахуванням обов'язкового діалогу із «Я1». В *офіційних щоденниках* переважає, звичайно, суспільна складова» [4, 123]. Дослідниця зауважує, що в діаріумології сьогодні виокремлюють і *напівприватні щоденники*, але осмислення цього типу щоденника поки що відсутнє.

Доцільність виокремлення *приватних* та *офіційних щоденників* підтримує Є. Заварзіна, наголошуючи, що зміст щоденникових записів є поліжанровим, оскільки тексти «демонструють перевагу лише певних змістових елементів (особистісних, особисто-суспільних, суспільно-особистих (специфіка *приватного щоденника* – сприйняття всього через «я») чи суспільних (в *офіційних щоденниках*))» [2, 4]. Концептуальним для діаріумології варто визнати висновок про те, що психологічна функція щоденника з часом може змінюватися, а отже, кожна класифікація є умовною. Тому «лише врахування комплексу різноаспектних ознак дасть змогу ближче підійти до створення відповідної класифікації, виокремлення жанрових типів щоденника» [4, 123].

Складність систематизації та класифікації письменницьких щоденників констатує Н. Момот. Беручи за основу такі параметри, як прийоми типізації, характер домислу та мовний стиль, дослідниця виокремлює *фактографічний* і *белетризований* типи щоденника і визначає ідейно-змістові й структурні особливості кожного з них: «*фактографічний* – документальний, точний; *белетризований* – відмінність умовного художнього образу від реального життєвого явища нівелюється, художній образ абсолютно або частково не дорівнює достовірним фактам» [7, 8]. Н. Момот погоджується, що така класифікація «не претендує на вичерпність, однак допомагає глянути на письменницький щоденник як на явище неоднорідне і з'ясувати параметри різних його модифікацій» [7, 8].

Спробу схарактеризувати різновиди щоденника з огляду на авторські інтенції здійснює К. Танчин [див. 9]. Аналізуючи концепцію дослідниці, Т. Космеда дає їм відповідні кваліфікації: «1) *щоденник як «авторська майстерня»* (характеризуються професійні авторські задуми, плани, ідеї, теми і под.); 2) *щоденник як «сповідь перед собою»* (діалог Ego і Alter Ego); 3) *«щоденник-самоувічнення»* (текст дає можли-

вість «запам'ятати» себе ще за життя; 4) «щоденник-самопоглядання» (його наявність мотивована нарцистичним потягом до самопоглядання: у цьому разі щоденник є особливим різновидом самозадоволення)» [4, 146].

З огляду на можливості реалізації комунікативного наміру автора К. Танчин виокремлює *щоденникові записи для особистого користування*, що не розраховані на іншого читача, окрім самого автора та *записи для уявного читача* (імпліцитна присутність читача в щоденнику, закладена в первісній цільовій настанові, стає одним із визначальних факторів, що впливають на форму, зміст, стилістику щоденника). Оригінальною є спроба авторки класифікувати записи з урахуванням можливостей вияву саморефлексії: «Спочатку це *щоденник-«експлікація»*, потім *щоденник-«механізм»* і врешті *щоденник як «джерело» різноманітних станів і переживань»* [9, 5].

У класифікаційній схемі А. Кочетова [див. 6] на основі варіантів реалізації у щоденниках авторської позиції виокремлено такі жанрові форми, як *щоденник опосередкованого та презентативного характеру*, *щоденник класичний* та *щоденник літературно-художній*. Щоденник першого типу автор визначає як оповідь зі слабо вираженим суб'єктивним авторським фактором, у якому переважає соціально-історична мотивація зображуваного; *класичний щоденник* – це публіцистична оповідь з епізодичними виявами активного авторського «я», де превалює суб'єктивно-психологічне мотивування зображуваного. *Літературно-художній щоденник*, на думку дослідника, передбачає активну белетризовану позицію автора з естетичним мотивуванням зображуваного. У структурі щоденникових записів О. Дружиніна зазначений автор виокремлює три основні підгрупи: *суб'єктивно-психологічний щоденник*, *суспільно-побутовий щоденник* та *щоденник подорожей* (представлений окремими блоками в середині першої і другої жанрових модифікацій) [6, 10-11]. Проаналізувавши варіанти класифікацій щоденників, А. Кочетов робить висновок про те, що засадничим функціональним показником жанру варто вважати фактор суб'єктивної оповіді і з його урахуванням поділяти тексти на дві категорії – *щоденники із слабо вираженим суб'єктивним авторським «я»* та *щоденники, зорієнтовані на сповідь*.

О. Шеховцова в розвідці «Комунікативні засади написання щоденника» актуалізує думку про те, що існують різні за своєю природою щоденники: *письменницькі* або *професійні* та *особисті* або *аматорські*. «*Письменницькі щоденники* пишуться з метою охоплення особистих, культурних, політичних подій, які відбуваються у суспільстві. Вони містять певне емоційне навантаження, документальність та життєвий досвід» [10, 199].

Дослідниця вважає такий тип щоденника неоціненним документом для простеження світоглядної еволюції автора, джерелом для вивчення творчої лабораторії письменника. *Особисті щоденники* пишуть приватні особи з метою викладу подій свого життя, роздумів та висновків. Їх автори не розраховують на увагу читачів. О. В. Шеховцова відзначає складність аналізу таких записів, оскільки «велика кількість прикладів цього різновиду літератури є для дослідження недоступною. Люди, які пишуть щоденники, часто ховаються з тим фактом, застосовують якісь шифри, покази його іншій особі трактують як доказ виняткової довіри, болісно переживають факт розкриття свого щоденника» [10, 202].

Висновки. Відзначаючи численність і строкатість класифікаційних характеристик щоденника, констатуємо, що дослідники досі не одностайні у визначенні диференційних ознак, урахування яких сприяло б створенню методологічної бази для укладання класифікаційних схем щоденникових модифікацій. Класифікації, побудовані з урахуванням лише одного критерію (фах, вік, стать, психологічні особливості діариста, зміст щоденника тощо), не можуть вважатися вичерпними, оскільки «жанри функціонують як системи взаємообумовлених компонентів і фокусування на одному з них неминуче призводить до суперечливих результатів» [3, 9].

Перспектива висвітленого в цій розвідці аспекту щоденникознавчих досліджень полягає в поглибленні теорії сучасного українського щоденникознавства в аспекті вибудування типології підходів до аналізу щоденників як текстів самодостатнього мовно-літературного жанру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Даровська І. Щоденник або Журнал / Лексикон загального і порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова, О. Бойченка, І. Зварича, Б. Іванюка, П. Рихла. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – С. 625–628.

2. Заварзіна Є. В. «Щоденник» (1911-1925) Володимира Винниченка : авторська свідомість та літературний контекст : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Є. В. Заварзіна. – Х., 2008. – 20 с.

3. Калинина Е. И. Системно-структурное моделирование внутрижанрового пространства гипержанра «дневник» : на материале британской лингвокультуры : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е. Н. Калинина. – Кемерово, 2013. – 24 с.

4. Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу / Т. А. Космеда. – Дрогобич : Коло, 2012. – 371 с.

5. Костюк Г. О. Записники Володимира Винниченка / Г. О. Костюк // Володимир Винниченко та його доба. Дослідження. Критика. Полеміка. – Нью-Йорк, 1980.

6. Кочетов А. В. Щоденник О. В. Дружиніна : типологія жанру, поетика, іс-

торико-літературний контекст: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.02 «Російська література» / А. В. Кочетов. – Херсон, 2006. – 24 с.

7. Момот Н. М. Щоденник Т. Шевченка як творчо-психологічний та жанровий феномен : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Н. М. Момот. – Кіровоград, 2006. – 20 с.

8. Рубчак Б. Живописаний Шевченко («Журнал» як текст) / Б. Рубчак // Світи Тараса Шевченка : Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета / ЗНТШ. – Секція : Філологічна. – Нью-Йорк, 1991. – Т. 214. – С. 65–90.

9. Танчин К. Я. Щоденник як форма самовираження письменника : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / К. Я. Танчин. – Тернопіль, 2005. – 20 с.

10. Шеховцова О. В. Комунікативні засади написання щоденника / О. В. Шеховцова // Вісник Луганського національного університету імені Т. Шевченка. – 2010. – № 4 (191). – С. 199–204.

REFERENCES

1. Darovska I. Shchodennyk abo Zhurnal / Leksykon zahalnoho i porivnialnoho literaturoznavstva / za red. A. Volkova, O. Boichenka, I. Zvarycha, B. Ivaniuka, P. Rykhla. – Chernivtsi : Zoloti lytavry, 2001. – S. 625–628.

2. Zavarzina Ye. V. «Shchodennyk» (1911-1925) Volodymyra Vynnychenka : avtorska svidomist ta literaturnyi kontekst : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.01.01 «Ukrainska literatura» / Ye. V. Zavarzina. – Kh., 2008. – 20 s.

3. Kalinina E. I. Systemno-strukturnoie modelirovanie vnutrizhanrovoho prostranstva hiperzhanra «dnevnik» : na materiale britanskoi linhvokultury : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.19 «Teoriia yazyka» / E. N. Kalinina. – Kemerovo, 2013. – 24 s.

4. Kosmeda T. A. Ego i Alter Ego Tarasa Shevchenka v komunikatyvnomu prostori shchodennykovoho dyskursu / T. A. Kosmeda. – Drohobych : Kolo, 2012. – 371 s.

5. Kostiuk H. O. Zapsyanky Volodymyra Vynnychenka / H. O. Kostiuk // Volodymyr Vynnychenko ta yoho doba. Doslidzhennia. Krytyka. Polemika. – Niu-York, 1980.

6. Kochetov A. V. Shchodennyk O. V. Druzhinina: typolohiia zhanru, poetyka, istoryko-literaturnyi kontekst : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.01.02 «Rosiiska literatura» / A. V. Kochetov. – Kherson, 2006. – 24 s.

7. Momot N. M. Shchodennyk T. Shevchenka yak tvorcho-psykholohichniy ta zhanrovyi fenomen: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.01.01 «Ukrainska literatura» / N. M. Momot. – Kirovohrad, 2006. – 20 s.

8. Rubchak B. Zhyvopysanyi Shevchenko («Zhurnal» yak tekst) / B. Rubchak // Svity Tarasa Shevchenka : Zbirnyk statei do 175-richchia z dnia narodzhennia poeta / ZNTSh. – Sektsiia : Filolohichna. – Niu-York, 1991. – Т. 214. – С. 65–90.

9. Tanchyn K. Ya. Shchodennyk yak forma samovyrazhennia pysmennyka : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.01.06 «Teoriia literatury» / K. Ya. Tanchyn. – Ternopil, 2005. – 20 s.

10. Shekhovtsova O. V. Komunikatyvni zasady napysannia shchodennyka / O. V. Shekhovtsova // Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni T. Shevchenka. – 2010. – № 4 (191). – С. 199–204.

ІІІ. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

УДК 83. 145.13

Лариса ВАРЗАЦЬКА,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
Лабораторії навчання української мови і літератури Інституту
педагогіки НАПН України (Україна, Київ) operabalet@ukr.net*

УЗАГАЛЬНЕНІ СПОСОБИ ДІЯЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ КОМПЕТЕНТНІСНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ (початкові класи)

У статті розкрито мотиваційні, змістові, операційні складники компетентнісного навчання української мови, засновані на послідовному використанні системних мовних і мовленнєвих зв'язків як визначального засобу формування узагальнених способів діяльності. Показано, що таке навчання спрямоване на формування в учнів прагнення до самопізнання, саморозвитку, на утвердження активної позиції, осягнення ідеалів добра, краси, істини, любові до рідної й усевітньої культури.

Ключові слова: *суб'єктний досвід, метод проектів, комплексні вправи, інтерактивні методи і форми, рефлексія, узагальнені способи діяльності, міжпредметна інтеграція.*

Лит. 25.

Larysa VARZATSKA,

*Ph.D., Candidate of Pedagogical Sciences, Senior researcher at the
Laboratory study Ukrainian Language and Literature Institute of Education
NAPS of Ukraine (Ukraine, Kyiv) operabalet@ukr.net*

GENERALIZED METHODS OF ACTIVITIES IN THE COMPETENCE-LANGUAGE EDUCATION (Primary School)

The article deals with motivation, content and operational components of the Ukrainian language competency training based on consistent application of the system language and speech communications as a means of defining ways of forming generalized. It is shown that such training is aimed at development of students' desire for self-knowledge, self-active position to confirm comprehension and ideals of goodness, beauty, truth, love for the native and world culture.

Key words: *subjective experience, project method, complex exercises, interactive methods and forms, reflection, generalized ways of activities, intersubject integration.*
Ref. 25.

Лариса ВАРЗАЦКАЯ,

*кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник
Лаборатории обучения украинскому языку и литературы Института
педагогики НАПН Украины (Украина, Киев) operabalet@ukr.net*

ОБОБЩЕННЫЕ СПОСОБИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СИСТЕМЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ (начальные классы)

В статье раскрыты мотивационные, содержательные, операционные элементы компетентностного обучения украинскому языку, последовательно использующего системные языковые и речевые связи как средства формирования обобщенных способов деятельности. Показано, что такое обучение направлено на формирование в учащихся стремления к самопознанию и саморазвитию, на утверждение активной позиции, осознание идеалов добра, красоты, истины, любви к родной и мировой культуре.

Ключевые слова: *субъектный опыт, метод проектов, комплексные упражнения, интерактивные методы и формы, рефлексия, обобщенные способы деятельности, межпредметная интеграция.*

Лит. 25.

Постановка проблеми. Необхідність формування всебічно розвинутої, висококультурної особистості, здатної до ефективної продуктивної діяльності, зумовлена потребами демократичного суспільства в Україні. Останнім часом набуває особливої актуальності проблема компетентнісного підходу до навчання, розвитку і виховання учнівської молоді, спричинена типовою для сучасної школи ситуацією: учні здатні опанувати теоретичні знання, але відчують значні утруднення під час використання цих знань для розв'язання конкретних життєвих задач.

Аналіз досліджень. У новітніх дослідженнях видатних учених (І. Гудзик, В. Краєвський, О. Савченко, Н. Свіріна, А. Хутурської) розкрито відмінність між компетенцією і компетентністю, яка існує з освітньої точки зору; з'ясовано метапредметну (надпредметну або допредметну) сутність ключових компетенцій, які виходять за межі окремих предметів і лише конкретизуються в програмі й навчальному матеріалі як їх метапредметні елементи.

Для реалізації цілей компетентнісний і особисто зорієнтований підходи інтегруються, в результаті чого особистісно зорієнтоване навчання стає ефективним засобом реалізації компетентнісної освіти. Для означення цього типу навчання вживається термін системно- діяльнісна освіта.

Мета статті – обґрунтувати лінгводидактичні засади компетентнісного навчання української мови як системно-діяльнісного типу освіти, розкрити функції системних мовних і мовленнєвих зв'язків як засобу формування узагальнених способів діяльності, з'ясувати типи інтегрованих уроків.

Виклад основного матеріалу. Створена нами технологія системно-діяльнісної освіти представлена в підручниках «Українська мова» (2–4 класи) авторського колективу Л.Варзацької. Визначальним у навчальних книгах є орієнтація на формування узагальнених способів діяльності, що досягається двома методичними підходами : 1) установленням внутрішньопредметних зв'язків та 2) послідовним використанням міжпредметної інтеграції.

Орієнтиром для презентації сконструйованої системи уроків української мови і мовлення обрано соціокультурну змістову лінію, яка є інтегральною, спирається на вже засвоєні учнями відомості, уміння, навички з інших предметів. Використано розвивальний потенціал організації навчально-виховного процесу на основі тематично близького текстового матеріалу. Визначено таку тематику соціокультурної змістової лінії, яка найбільш відповідає духовним запитам учнів і дає можливість органічно поєднувати мовні й мовленнєві завдання на всіх етапах уроку в системі інших, відведених для опанування певної теми чи розділу програми.

Наскрізними темами, що пронизують увесь текстовий матеріал, є такі:

«Я – у світі природи» («Любіть травинку і тваринку і сонце завтрашнього дня». (Ліна Костенко). Ця тема охоплює тексти та учнівські висловлювання про явища природи. Використовуємо такий текстовий матеріал як засіб розвитку мислення і мовлення, оскільки логіка природи є найдоступнішою для дитини – наочною і незаперечною (К. Ушинський). За допомогою дібраних текстів розширюємо свідомість школяра, формуємо в нього цілісну картину світу, прищеплюємо естетичне сприйняття природи.

«Я – серед людей» («Раз добром нагріте серце...» (Тарас Шевченко). Це твори на морально-етичні теми. Вони мають увести дітей у світ добра, правди, краси людських стосунків.

«Я – у світі культури» («Наріжні камені нашої духовності»). Це тексти й учнівські висловлювання з історії рідного краю, українознавства, визначні події та знакові постаті з історії України.

Конкретизацію основних тематичних груп соціокультурної змістової лінії подано в газеті «Початкова освіта» (Див. «Методичний порадник». Випуск 5. № 20 (596), травень, 2011, с. 10).

Дібраний текстовий матеріал із певної теми соціокультурної змістової лінії водночас слугує ефективним засобом організації проектної діяльності (спостережень за природою, самим собою та іншими людьми; ігрової, художньої, дослідницької діяльності). Цим прийомом забезпечується єдність навчально-виховного середовища.

Сконструйований тип навчання програмує опанування мовних знань способом розв'язання мовленнєвих завдань. Зміст дослідного учіння в ньому реалізується: 1) системою комплексних вправ за мірою допомоги, рівнем творчості, способом інтегрування видів діяльності, зорієнтованого на досягнення єдності емоційно-образного і логіко-поняттєвих аспектів у навчально-виховному процесі; 2) проектною діяльністю як визначальним засобом мотиваційного залучення учнів до пізнання і словесної творчості. Способами розвивальної допомоги слугують інтерактивні методи і прийоми навчання.

Системнотвірним на суб'єкт – суб'єктних стосунках пізнання є комплексні вправи. Їм притаманні сукупність таких ознак:

– будуються на основі системи текстів, об'єднаних певною темою соціокультурної змістової лінії з чітко вираженими соціокультурними, дидактичними, розвивальними функціями (див. таблицю 1.), у яких вивчувані мовні знання є типовими, найбільш вагомими для вираженої думки та органічно поєднуються з емоційно – образною (ігровою, художньою), дослідницькою діяльністю;

– ґрунтуються на засадах методу узагальнених предметних структур і узагальнених способів діяльності;

– їх послідовність визначається сукупністю чотирьох типів опорних умінь із огляду на їхні функції: 1) уміти сприймати, відтворювати, будувати і редагувати тексти; 2) співвідносити вимову і написання слова; 3) розрізняти лексичне значення слів конкретного й абстрактного змісту; 4) устанавлювати зв'язки слів у реченні.

Таблиця 1.

Текст, його соціокультурні, розвивальні, дидактичні і виховні функції

Як спосіб прилучення дітей до духовної культури народу; розширення їхнього кругозору, формування особистісного бачення краси, добра, істини	Як засіб унаочнення мовних явищ для активізації пізнавальних процесів; як спосіб укрупнення навчальної інформації; активізації евристичної бесіди з метою формування узагальнених способів пізнання	Як інструмент оволодіння узагальненими вміннями сприймати, відтворювати, будувати й поліпшувати текст; як спосіб збагачення словника і граматичної структури учнівського мовлення; як засіб формування авторського задуму
---	---	---

Послідовним використанням опорних умінь створюються повноцінні умови для конкретизації способу здобуття мовних і мовленнєвих знань і умінь на основі методу укрупнених дидактичних одиниць. Учні спочатку опановують певний загальний образ змісту, а потім – його складники. У такий спосіб мовні і мовленнєві поняття формуються як елемент цілісної сукупності, тож засвоюються краще, ніж коли б вони розглядалися окремо. Аналізуючи явища і факти у взаємозв'язках, учні мають можливість знаходити в них спільне і відмінне, взаємоперетворювати поняття, переносити знання і способи діяльності в змінені ситуації. Особлива роль належить переконструюванню. З орієнтацією на опорні знання розроблено методичне забезпечення успішного й послідовного використання методу укрупнених дидактичних одиниць на всіх етапах уроку.

Структурування навчального матеріалу методом укрупнених дидактичних одиниць дає можливість визначити сукупність дидактичних цілей уроку мови й мовлення.

Таблиця 2.

Дидактичні цілі уроку мови і мовлення

Нові мовні знання	Установлення внутрішньопредметних зв'язків	Відпрацювання навичок каліграфічного і грамотного письма
Удосконалення опорних умінь	Розвиток усного і писемного мовлення	Підготовка до сприймання наступного матеріалу

Сукупність дидактичних цілей уроку мови й мовлення обрано автором засобом для з'ясування структури навчально-виховного процесу. Конструюючи етапи цілевизначення, планування, мотивації акцентуємо на доборі методів і форм, які дали можливість: 1) активізувати

суб'єктний досвід; 2) зіставляти його з історико-культурними аналогами, аби включити учнів у цілевизначення, планування власної діяльності, створювати мотив пізнання і словесної творчості.

Дібраний дидактичний матеріал для дослідного учіння на основному етапі має на меті розвивати в учнів здатність здійснювати намічений план діяльності. Тому включаємо до нього варіативні способи пізнання. Спонукаємо зіставити різні позиції і погляди, включатися у вирішення відкритих завдань, виконувати обрані завдання за допомогою слова, образу, схем, таблиць, вибирати загальнологічні та специфічні прийоми пізнавальної і мовленнєвої діяльності.

На рефлексійно-оцінювальному етапі акцентуємо на емоційному ставленні до пізнання й словесної творчості, збагаченні досвіду творчої діяльності, на рефлексії способів і прийомів розв'язання поставлених завдань, оволодінні оцінними судженнями.

Учні розмірковують над проблемними запитаннями:

- Чого досягли на уроці? Чи збігаються їхні припущення з одержаним результатом? У чому їхня сутність?

- Якими способами, прийомами користувалися? Які з них найбільш доцільні. Чому?

- Як збагатився досвід творчої діяльності? Як оволоділи оцінними судженнями?

- Які почуття переживали? Що хочу побажати собі, групі, учителю?

Зорієнтованість системи уроків української мови й мовлення на сукупність дидактичних цілей створює повноцінні умови для опанування учнями узагальнених способів діяльності.

Ефективними для формування узагальнених способів пізнання та словесної творчості є два типи комплексних вправ і завдань.

Перший тип. Установлення внутріпредметних внутрішньопоняттєвих зв'язків, як от: дієслова, що означають завершену й незавершену дію, часи дієслова, неозначена форма дієслова (*писати, пише, писав, буде писати; написати, написав, напишу*);

складне речення і просте з однорідними присудками («Гроза *пройшла, зітхнули трави*» (О. Олесь). Гроза пройшла і прокотилася полем).

Другий тип. Установлення внутрішньопредметних зовнішньопоняттєвих зв'язків:

– змінені форми слова, спільнокореневі слова (*дятел, дятла, дятлові, дятлом, на дятлові; дятлик, дятлиха, дятликова, дятленнята*);

– змінені форми слова, спільнокореневі, синоніми (*щира мова, щирої мови, щирій мові; щиро, щирість: відвертість, чистосердечність, простосердечність*).

Під час формування узагальнених способів зв'язного мовлення (інформаційно-змістових, структурно-композиційних, лексико- та грамастикостилістичних, редагування) акцентуємо на послідовному використанні завдань конструктивно-творчого та творчого змісту; аналітико-синтетичні, синтетичні. А саме:

– спостереження за вираженням тієї самої думки в тематично близьких текстах певного типу і стилю, редагування відповідних зв'язних висловлювань;

– виділення в тексті слів, словосполучень, речень, найважливіших для вираженої думки, побудова зв'язних висловлювань за опорними словами, словосполученнями, дібраних самостійно або в групі, їх редагування;

– стилістичне спостереження, стилістичний експеримент, стилістичне дослідження, стилістичний аналіз.

Розв'язуючи поставлені завдання, учень має можливість осмислити закономірності побудови тексту, сутність системних мовних зв'язків між лексичними, граматичними, словотворчими, правописними знаннями, завдяки чому він опановує узагальнені способи пізнавальної й мовленнєвої діяльності, здобуті знання стають для нього засобом самовираження, самопізнання, самоствердження у процесі розв'язання навчальних і життєвих проблем.

Другий методичний шлях – формування узагальнених способів діяльності – послідовним використанням інтегрованих уроків, здійснюваний на основі типології і структури уроків

Типологію уроків з'ясовуємо за сукупністю основ – цільової, мовної, мовленнєвої, тематичної, діяльнісної. З огляду на сукупність означених параметрів виокремлюємо шість типів уроків української мови в початкових класах.

Перший тип – урок засвоєння нових знань. Причому розрізняємо два підтипи: а) інтегрований урок для введення блоку найважливішого матеріалу; б) неінтегрований урок для опанування нових видових знань, що ґрунтується на попередньо сформованому базовому змісті виучуваного.

Другий тип – урок закріплення й застосування знань, умінь, навичок, неінтегрований. Мовленнєві завдання в цьому випадку є супровідними.

Третій тип – інтегрований урок узагальнення й систематизації мовних знань з певного розділу. У цьому типі інтегрованого уроку акцентуються мовні знання, Широко використовуються опорно-узагальнювальні таблиці, схеми. Конкретизацію цього типу уроку представлено в посібнику Л. Кратасюк «Інтерактивне навчання на уроках української

мови». Навчально-методичний посібник. – Житомир, вид-во ЖДУ імені Івана Франка, – 2013 на тему «Житомирє мій сивочолий, ти гордість моя і краса».

Четвертий тип – інтегрований урок розкриття виражальних можливостей виучуваних засобів, розвитку словесної творчості його проводимо на прикінцевому етапі опанування певної теми в структурі навчально-виховного процесу. Акцент – на удосконаленні мовленнєвих умінь, зокрема стилістичних. Особливості цього типу уроку подано в підручнику з української мови для 4 класу на тему «Зелений листочок – сонячна комора», створений Л. Варзацькою, Л. Шевченко.

П'ятий тип – інтегрований урок розвитку словесної творчості, формування особистості учня-читача, його інтересів, ціннісних орієнтирів (на матеріалі позакласного читання (див. Г. Дідух. Позакласне читання: творчість Ліни Костенко. Моделі інтегрованих уроків. – Дивослово. – № 2. – 2013).

Шостий тип – урок контролю і аналізу.

Висновки. Технологія компетентнісної системно-діяльнісної освіти програмує розгорнуту картину пізнання мовних знань у контексті мовленнєвої діяльності, яка створює повноцінні умови 1) для використання міжпредметної інтеграції – завдань із різним рівнем творчості і самостійності, що відкривають кожному учневі шлях від дій, спільних з учителем, однокласником, до самостійної; від діяльності за наслідуванням до конструктивної, творчої; 2) для опанування креативних, когнітивних, оргдіяльнісних умінь у їхньому взаємозв'язку.

Перспективи подальших розвідок бачаться нами у дослідженні можливостей проектної діяльності учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Амонашвили Ш. Личностно-гуманная основа педагогического процесса / Ш. Амонашвили. – Минск : Университет. образование, 1990. – 560 с.
2. Бацевич Ф. С. Нариси лінгвістичної прагматики : монографія / Ф. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
3. Біляев О. М. Лінгводидактика рідної мови : навчально-методичний посібник / О. М. Біляев. – К. : Генеза, 2005. – 180 с.
4. Бондаревська Є. Гуманістична парадигма особистісно-зорієнтованого навчання / Є. Бондаревська // Педагогіка. – 1997. – № 4. – С. 11–17.
5. Варзацька Л. Українська мова й мовлення. Розвивальне навчання в початкових класах : навчально-методичний посібник. / Л. Варзацька. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 360 с.
6. Варзацька Л., Кратасюк Л. Інтерактивні технології в системі особистісно зорієнтованої освіти / Л. Варзацька, Л. Кратасюк // Дивослово». – 2006. – № 4. – С. 15–25.

7. Варзацька Л. О., Лобанчук О. А. Українська мова. Святині рідної землі. Інтегровані уроки рідної мови і мовлення 1–4 класи : Посібник для вчителя / Л. О. Варзацька, О. А. Лобанчук. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. – 304 с.
8. Гриценко Л. Основні ідеї інтерактивного особистісно-зорієнтованого навчання / Л. Гриценко // Завуч. – 2003. – № 15. – С. 15–17.
9. Гудзик Н. Ф. Компетентностно-ориентированное обучение русскому языку в начальных классах (в школах с украинским языком обучения) / Н. Ф. Гудзик. – Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2008. – 496 с.
10. Жинкин Н. Н. Механизмы речи / Н. Н. Жинкин. – М. : Изд-во Академия пед. наук, 1958. – 369 с.
11. Костюк Г. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. Костюк. – К., 1989. – 460 с.
12. Краевский В. В. Основы обучения. Дидактика и методика : учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В. Краевский, А. Хуторской. – М. : Издательский центр «Академия», 2007. – 352 с.
13. Кратасюк Л. М. Інтерактивні методи в навчанні учнів 5–6 класів створювати тексти різних типів : монографія / Л. М. Кратасюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – 272 с.
14. Маслова Н. В. Ноосферное образование. Научные основы. Концепция. Методология. Технология / Н. В. Маслова. – М. : Институт холодинамики, 2002. – 338 с.
15. Паламар Л. М. Функціонально-комунікативний принцип формування мовної особистості : автореф. дис. ... доктора пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання : українська мова» / Л. М. Паламар. – К., 1997. – 45 с.
16. Равен Дж. Компетентность в современном обществе : выявление, развитие и реализация. [пер. с англ.] / Дж. Равен. – М. : Когито-центр, 2002. – 396 с.
17. Редько В. Г. Засоби формування комунікативної компетентності у змісті шкільних підручників з іноземних мов. Теорія і практика : монографія / В. Г. Редько. – К. : Генеза, 2012. – 224 с.
18. Савченко О. Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти / О. Савченко // Рідна школа. – 2011. – № 8–9. – С. 4–8.
19. Скуратівський Л. В. Мотив як рушійна сила пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення мови / Леонід Скуратівський // Дивослово. – 2005. – № 2. – С. 2–4.
20. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5 т. – Т. 3. – К. : Радянська школа, 1977. – 670 с.
21. Токмань Г. Методи викладання літератури в їхній особистісній спрямованості на учня / Г. Токмань // Дивослово. – 2004. – № 2. – С. 43–48.
22. Ушинський К. Д. Питання навчання і виховання в початковій школі / К. Д. Ушинський / Вибрані твори : В 2-х т. – Т. 1. – К., 1972. – 217 с.
23. Фасоля А. Загальнонавчальні уміння в системі літературної освіти : інструмент, без якого не обійтися / А. Фасоля // Дивослово. – 2012. – № 10. – С. 2–8.

24. Холодна М. Формирование персонального познавательного стиля ученика / М. Холодна // Башмаков М. Теория и практика продуктивного обучения. – М., 2000. – С. 45–97.

25. Хуторской А. В. Методика личностно-ориентированного обучения. Как обучать всех по-разному? : пособие для учителя (Педагогическая мастерская) / А. В. Хуторской. – М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2005. – 383 с.

REFERENCES

1. Amonashvili Sh. Lichnostno-humannaia osnova pedahohicheskoho protsessa / Sh. Amonashvili. – Minsk, 1990. – 560 s.

2. Batseyvych F. S. Narysy lnhvistychnoi prahmatyky : monohrafiia / F. S. Batseyvych. – Lviv : PAIS, 2010. – 336 s.

3. Biliaiev O.M. Lnhvododyaktyka ridnoi movy : navchalno-metodychnyi posibnyk / O. M. Biliaiev. – K. : Heneza, 2005. – 180 s.

4. Bondarevska Ye. Humanistychna paradyhma osobystisno-zorrientovanoho navchannia / Ye. Bondarevska // Pedahohika. – 1997. – № 4. – S. 11–17.

5. Varzatska L. Ukrainska mova i movlennia. Rozvyvalne navchannia v pochatkovykh klasakh : navchalno-metodychnyi posibnyk / L. Varzatska. – Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan, 2012. – 360 s.

6. Varzatska L., Kratasiuk L. Interaktyvni tekhnolohii v systemi osobystisno-zorrientovanoi osvity / L. Varzatska, L. Kratasiuk // Dyvoslovo. – № 4. – 2006. – S. 15–25.

7. Varzatska L.O., Lobanchuk O.A. Ukrainska mova. Sviatyni ridnoi zemli. Intehrovani uroky ridnoi movy i movlennia 1–4 klasy : Posibnyk dlia vchytelia / L. O. Varzatska, O. A. Lobanchuk. – Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan, 2008. – 304 s.

8. Hrytsenko L. Osnovni idei interaktyvnoho osobystisno-zorrientovanoho navchannia / L. Hrytsenko // Zavuch. – 2003. – № 15. – S. 15–17.

9. Gudzyk N. F. Kompetentnostno-orientyrovannoie obuchenie ruskomu yazyku v nachalnykh klassakh (v shkolakh s ukrainskim yazykom obucheniiia) / N. F. Hudzyk. – Chernivtsi : Vydavnychiy dim «Bukrek», 2008. – 496 s.

10. Zhynkin N.N. Mekhanizmy reciy / N. N. Zhynkin. – M. : Yzd-vo Akademiia ped. nauk, 1958. – 369 s.

11. Kostiuk H. Navchalno-vykhovnyi protses i psykhychnyi rozvytok osobystosti / H. Kostiuk. – K., 1989. – 460 s.

12. Kraevskii V. V. Osnovy obucheniiia. Dydaktyka i metodyka : uchebnoie posobie dlia studentov vysshykh uchebnykh zavedenii / V. Kraevskii, A. Khutorskoi. – M. : Izdatelskii tsentr «Akademiia», 2007. – 352 s.

13. Kratasiuk L.M. Interaktyvni metody v navchanni uchniv 5–6 klasiv stvoriuvaty teksty riznykh typiv : monohrafiia / L. M. Kratasiuk. – Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2013. – 272 s.

14. Maslova N. V. Noosferoie obrazovaniie. Nauchnyie osnovy. Kontseptsiiia. Metodolohiia. Tekhnolohiia / N. V. Maslova. – M. : Instytut kholodynami, 2002. – 338 s.

15. Palamar L. M. Funktsionalno-komunikatyvnyi pryntsyp formuvannia movnoi osobystosti : avtoref. dys. ... doktora ped. nauk : spets. 13.00.02 «Teoriia i metodyka navchannia : ukrainska mova / L. M. Palamar. – K., 45 s.

16. Raven Dzh. Kompetentnost v sovremennom obshchestve : vyivleniie, razvitiie i realizatsiia. [Per. s anhl.] / Dzh. Raven. – M.: Kohito-tsentr, 2002. – 396 s.
17. Redko V. H. Zasoby formuvannia komunikativnoi kompetentnosti u zmisti shkilnykh pidruchnykiv z inozemnykh mov. Teoriia i praktyka: monohrafiia / V. H. Redko. – K. : Heneza, 2012. – 224 s.
18. Savchenko O. Kliuchovi kompetentnosti – inovatsiinyi rezultat shkilnoi osvity / O. Savchenko // Ridna shkola. – 2011. – № 8–9. – S. 4–8.
19. Skurativskyi L. V. Motyv yak rushiina syla piznavalnoi diialnosti uchniv u protsesi vyvchennia movy / Leonid Skurativskyi // Dyvoslovo. – 2005. – № 2. – S. 2-4.
20. Sukhomlynskyi V. O. Sertse viddaiu ditiam / V. O. Sukhomlynskyi // Vybrani tvory : V 5 t. – K., 1997. – T. 3. В 5 т. – Т. 3. – К. : Радянська школа, 1977. – 670 с.
21. Tokman H. Metody vykladannia literatury v yikhonii osobystisnii spriamovanosti na uchnia / H. Tokman // Dyvoslovo. – 2004. – № 2. – S. 43–48.
22. Ushynskyi K. D. Pytannia navchannia i vykhovannia v pochatkovii shkoli / K. D. Ushynskyi / Vybrani tvory: V 2 t. – K., 1972. – 217 s.
23. Fasolia A. Zahalnonavchalni uminnia v systemi literaturnoi osvity: instrument, bez yakoho ne obiitsia / A. Fasolia // Dyvoslovo. – 2012. – № 10. – S. 2–8.
24. Kholodna M. Foryrovaniie personalnoho poznavatelnoho stiliiia uchenika / M. Kholodna // Bashmakov M. Teoriia i praktyka produktivnoho obucheniiia. – M., 2000. – S. 45–97.
25. Khutorskoi A. V. Metodika lichnostno-oryentirovannoho obucheniiia. Kak obuchat vsekh po-raznomu? : posobiie dlia uchiteliiia (Pedagogicheskaiia masterskaiia) / A. V. Khutorskoi. – M.; Yzd-vo VLADOS-PRESS, 2005 – 383 s.

Екатерина ВИТКОВСКАЯ,

студентка факультета педагогіки і психології Барановського педагогічного університету (Республіка Білорусь, Барановичі)

Зоя ЛУКАШЕНЯ,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри дошкільного образования і технологій Барановського педагогічного університету (Республіка Білорусь, Барановичі)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЯЗЫЧЕСКИХ СИМВОЛОВ СЛАВЯН В СОВРЕМЕННЫХ ИЗДЕЛИЯХ КАК СРЕДСТВО ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОТРАЖЕНИЯ ЭТНОМИРА

В статье продемонстрировано наличие в верованиях, обычаях и обрядах белорусов устойчивых символов, освящённых и древними языческими верованиями, и уже позже пришедшим христианством. Обоснована существенная роль славянских языческих символов в этнокультурном развитии современного школьника. Показано, что трудовое обучение содержит реальные предпосылки для их освоения учащимися.

Ключевые слова: *этнокультура, этномир, славянские языческие символы, этнические ценности, художественные традиции.*

Лит. 6.

Катерина ВІТКОВСЬКА,

студентка факультету педагогіки і психології Барановицького педагогічного університету (Республіка Білорусь, Барановичі)

Зоя ЛУКАШЕНЯ,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти і технологій Барановицького педагогічного університету (Республіка Білорусь, Барановичі)

ВИКОРИСТАННЯ ЯЗИЧНИЦЬКИХ СИМВОЛІВ У СУЧАСНИХ ВИРОБАХ ЯК ЗАСІБ ХУДОЖНЬОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ЕТНОСВІТУ

У статті продемонстровано наявність у віруваннях, звичаях і обрядах білорусів стійких символів, освячених і древніми язичницькими віруваннями, і вже більш пізнім християнством. Обґрунтовано суттєву роль слов'янських язичницьких символів в етнокультурному розвитку особистості сучасного школяра. Показано, що трудове навчання містить реальні передумови для опанування їх учнями.

Ключові слова: *етнокультура, етносвіт, слов'янські язичницькі символи, етнічні цінності, художні традиції.*

Лит. 6.

Ekaterina VITKOVSKAIA,

student of pedagogy and psychology Baranovsky Pedagogical University (Belarus, Baranovichi)

Zoia LUKASHENIA,

Candidate of Philological Science, Associate Professor, Department of Early Childhood Education and Technology Baranovsky Pedagogical University (Belarus, Baranovichi)

THE USE OF PAGAN SYMBOLS IN MODERN PRODUCTS AS A MEANS OF ARTISTIC REFLECTION ETHNOWORLD

The article demonstrated the presence of beliefs, customs and rituals of Belarusians persistent characters, hallowed and ancient pagan belief, and later Christianity. Grounded significant role Slavic pagan symbols in modern ethno-cultural development of the individual student. We show that training includes real prerequisites for successful teach students of national artistic traditions.

Key words: *ethnic culture, etnoworld, Slavic pagan symbols, ethnic values, artistic traditions.*

Ref. 6.

Постановка проблеми. В условиях глобализации современного общества возникает опасность ослабления и утраты национальной идентичности. Проблема взаимоотношения этносов и культур – одна из ведущих для современного социума. Разрешение задач преодоления этнических противоречий и расширения диалога культур во многом зависит от осознания подрастающим поколением своей собственной этнической идентичности, укоренения развивающейся личности в пространстве национальной культуры.

Осознание подрастающим поколением своей этнической идентичности происходит в пространстве этнохудожественной культуры, содержащей общечеловеческие и национальные ценности. Этнохудожественная культура Беларуси отличается устойчивой традиционностью, которая отражает в себе многовековой опыт жизни народа, служит средством развития этнокультурной личности, определяет круг ее ценностей, с помощью которых у субъекта формируется собственная картина мира. Закономерной тенденцией современности является возрождение цен-

ностей и традицией национальной культуры, без которой невозможно будущее человечества, формирование его ценностного потенциала.

Анализ исследований. Ведущие положения теории народной культуры и ее роли в развитии подрастающего поколения отражены в работах М. Некрасовой, М. Новицкой, Т. Шпикаловой. Исследователи И. Богуславская, В. Воронов, рассматривают факторы влияния народной культуры на развитие творческой личности. В диссертационных исследованиях Т. Воробьевой, Л. Романовой, Н. Ульяновой, Л. Чомаевой раскрыты проблемы осмысления, сохранения и передачи новым поколениям основ национального мировоззрения, исторического опыта народа для обеспечения преемственности художественно-творческой деятельности.

Особенностям развития этнической культуры посвящены работы Э. Абрамян, Ю. Бромлей, В. Козлова, С. Лурье, Э. Маркаряна. Вопросы этнопедагогики и этнопсихологии освещены в исследованиях Г. Виноградова, Г. Волкова, В. Кукушина. Проблема этнокультурного образования раскрыта в трудах ученых-педагогов Т. Баклановой, Г. Голошумовой, Л. Ершовой.

Этнохудожественная культура в рамках процесса трудового обучения школьников выступает как целостный комплекс материальных и духовных ценностей, способствующих приобщению обучающихся к этнической культуре своего народа. Она является предметом современного этнохудожественного образования и средством и этнохудожественного воспитания.

Цель статьи. Произвести анализ теории и современной практики развития этнохудожественной культуры обучающихся средствами их трудовой и технологической подготовки; определить их роль в развитии этнохудожественной культуры личности.

Изложение основного материала. Необходимость обоснования процесса развития этнохудожественной культуры обучающихся в процессе их трудовой и технологической подготовки остается актуальной и недостаточно разработанной проблемой, потребовавшей разрешения выявленных противоречий между:

- потребностью общества в развитии этнохудожественной культуры подрастающего поколения и недооценкой роли процесса трудовой подготовки школьников как средства реализации этого процесса;
- наличием богатого ценностно-смыслового потенциала в содержании технологического образования и неразработанностью педагогических условий его эффективного использования для развития этнохудожественной культуры обучающихся.

Проведенный нами анализ состояния процесса развития этнохудожественной культуры обучающихся показывает, что их представления об этнических ценностях носят несистемный характер. Технологические знания и формируемые умения этнохудожественного характера имеют узко прагматическую направленность, не соотносятся с другими, более значимыми ценностями трудовой подготовки школьников. В процессе трудового обучения выявлено преобладание низкого (любительского) уровня понимания ценностей этнохудожественной культуры у 78% обучающихся. Более 39% учителей трудового обучения испытывают трудности в разработке современных технологий приобщения школьников к этнохудожественной культуре в процессе их технологической подготовки.

В трудовой подготовке школьников имеются реальные предпосылки для освоения обучающимися национальных художественных традиций, воплотивших высшие духовные ценности как своего этноса, так и других народов. В перечень задач технологического образования входит воспитание этнохудожественной культуры, формирование нравственно-эстетической сферы личности, формирование и развитие этнохудожественной компетентности. В процессе реализации трудовой и технологической подготовки школьников для расширения возможностей их профессионального самоопределения целесообразно использование этнопедагогического подхода. Он предполагает опору на национальные традиции народа, его культуру, национально-этническую обрядность, обычаи, ритуалы, учет этнической идентичности личности.

Этнохудожественное образование трактуется как целенаправленный педагогический процесс приобщения личности к этнической культуре (культурам) в образовательных учреждениях [5, 48]. Сегодня важно не только сохранить целостность традиционной народной художественной культуры, но и обеспечить ее распространение, привнесение в жизнь современного социума через образование и воспитание. Этнохудожественное образование является частью этнокультурного образования и определяется как процесс освоения традиционной народной культуры (или культур) в разных видах художественно-творческой деятельности [4, 11]. Этнокультурное образование, в свою очередь, рассматривается многими учеными как система знаний национально-культурных и социально-исторических ценностей данного народа и других народов, умения и навыки, получаемые и используемые в процессе жизнедеятельности [1; 2; 6].

Этнохудожественное воспитание в рамках учебной дисциплины «Трудовое обучение. Обслуживающий труд» рассматривается как целе-

направленный, организуемый процесс формирования личности на основе этнохудожественных ценностей, ее социализации, этнокультурной адаптации, а также самопознания и саморазвития личности.

Этнохудожественное образование и воспитание многоаспектные явления, которые в процессе трудового обучения способствуют формированию этнической идентичности личности. Последняя составляет ее когнитивный компонент, складывающийся из этнической осведомленности и этнической самоидентификации [3, 29-31].

В данной связи, в качестве объектов пристального внимания на занятиях обслуживающего труда становятся процессы и предметы, которые по характеру деятельности и функциональному назначению можно отнести к предметам этнохудожественной культуры:

- традиционные и нетрадиционные народные промыслы и ремесла;
- элементы отделки одежды и предметов быта в этнохудожественном стиле;
- проекты по исследованию национальных традиций и обрядов и др.

В процессе использования исследований данной направленности в трудовой и технологической подготовке школьников нами выявлена тенденция роста заинтересованности учащихся к языческим символам славянской этнокультуры.

Согласно многочисленным исследованиям (сказаний и легенд), белорусские рушники, а также орнаменты, тканые или вышиваемые на одежде древних белорусов, несут в своих узорах магические знаки пожеланий и защиты от злых сил [1; 3; 4].

Люди всегда верили в то, что вещи, изготовленные собственными руками, могут уберечь от многих неприятностей. Считается, что самый сильный оберег – это вещь, которую сделали человеку кровные родственники: любимый человек потратил на ее создание свое время и свою энергию. Самыми доступными материалами для рукоделия являлись и являются ткань и нитки. Вышивка – самый лучший оберег и одновременно украшение любого аксессуара. Традиционные узоры для вышивки составлены из символов, которые пришли в нашу жизнь со времен язычества.

В частности, ромбы с рельефной решёткой внутри являются символами возделанного поля со зреющим на нём урожаем и воспринимаются как пожелание земного плодородия, достатка и богатства. Ту же роль выполняют драконы как существа, охранявшие клады. Со временем существа превратились в восьмёрки или S-образные узоры, так называемые «змейки». Трилистники, тройные веточки, просто листья означают пожелания долгих лет жизни, крепкого и физического здоровья. Разноо-

бразные косички, плетёнки, жгуты, идущие по краям узоров, тракуются как знаки охраны и защиты от злых сил.

Обычные женщины-селянки символами могли отразить или высказать всё, что их волновало: любовь к семье и детям, к родине и её природе, к труду и творчеству. Сложные законы природы они раскрывали просто и понятно: ромбы с острогками – символ Земли и Солнца, вставленные один в один – начало весны, наступление тепла. Они создали собственную астрологию, свой гороскоп, которым пользовались для предсказания или определения судьбы, будущего.

Главным источником существования людей на земле были животноводство и земледелие. Поэтому символами богатства у многих народов обычно являются изображения домашних животных и сельскохозяйственных растений, преимущественно зерновых. Символ хлеба является наиважнейшим он сохранился во многих направлениях, как народного творчества, так и народной магии в лоне язычества. В белорусских сказках большая роль отводится символизму хлеба как великой ценности крестьянской жизни.

В традиционных верованиях, обычаях и обрядах белорусов существует несколько устойчивых атрибутов, символов, освящённых и древними языческими верованиями, и уже позднее пришедшим христианством. Это символы, вобравшие в себя древнюю языческую культуру наших предков, сохранившие её и теперь являющиеся для нас ключами к её раскрытию, теми корнями, что отражают душу крестьянина-белоруса, жившего много лет назад на территории нашей родины, с его представлениями, идеалами, верованиями, надеждами, мечтами и мифологией.

В народном творчестве очень часто встречаются крестообразные фигуры. Крест объединяет в себе языческий оберег и христианский символ милосердия и жертвенности. Согласно нашим исследованиям, данный символ по периодичности его использования в отделке одежды и предметов домашнего обихода, как в древности, так и сегодня, занимает первое место. Его мы видим в декоре гончарных, кузнечных, резных изделий и, естественно, и в ткачестве и вышивке, где он может быть как очень простым, ярко выраженным, так и орнаментально разработанным. Этот символ широко отображён в различных видах художественного творчества всех народов мира.

Популярность данного языческого символа связана, прежде всего, с технологичностью его выполнения. Кресты можно компоновать в интересные бордюры различной длины и ширины, которые называют орнаментом.

Слово «орнамент» произошло от латинского слова «орнаментум» и в переводе означает украшение. Орнаментом мы называем узор, состоящий из повторяющихся элементов. Основное значение орнамента – украсить поверхность предмета, подчеркнуть его форму.

Орнамент возник задолго до появления письменности и через язык символов предков передает нам их отношение к природе. Народ тщательно отбирал из множества знаков и бережно хранил лишь те, что, по его мнению, способствовали благу, хорошему урожаю, изобилию, удаче. Согласно нашим исследованиям, языческим символам приписываются следующие значения:

- крест – преграда и отвращение зла, знак закрытости;
- дерево (чаще всего елочка) – символ взаимосвязи всего в мире, символ долгой жизни;
- цветок – символ красоты и непорочности; красный цветок – символ земной любви, сексуальной привлекательности;
- звезда (должна иметь треугольные или ровные лучи) – знак небесного огня, знак разума и просветительских мыслей;
- круг – символ плодородия, материнства, изобилия, знак женского начала в природе;
- квадрат – знак земледельцев, символ плодородия полей; часто перемежаются светлый и темный квадраты, иногда они усиливаются штриховкой вдоль или поперек;
- спираль – символ мудрости; если цветовая гамма сине-фиолетовая – сокровенных знаний; признана мощным отвращающим знаком для всех темных сущностей теневого мира, если выполнена в красном, белом или черном цвете;
- волнистая линия (волны, вода) – символизирует начало жизни, умение приспособиться к обстоятельствам; если линии расположены вертикально – это знак самосовершенствования, «лестница в небо», путь к тайным знаниям;
- треугольник – символ человека (если сопровождается небольшими точечками или кружками со стороны вершины); символ человеческого общения.

Проведенные нами исследования констатируют, что наметилась тенденция активного вовлечения в содержание образования основ национальной культуры. Поэтому считаем закономерным включение в процесс подготовки будущего учителя обслуживающего труда компетенций, характеризующих его как специалиста этнохудожественной культуры. В содержании данных компетенций центральная роль языческим символам славян отводится не случайно. Именно символ зачастую

несет в себе основную смысловую нагрузку в этническом искусстве. Ведь символ – это не просто значок или украшение на той или иной вещи, а совокупность сакральных смыслов, многотысячелетних трудов предков, формировавших этот знак. Символ в язычестве славян несет в себе эстетическую и магическую нагрузку – средства воздействия на мир для преобразования его.

Результаты проведенного исследования по заявленной тематике раскрыли многообразную картину семантики этнических славянских символов. Применение результатов данного исследования в практике работы учителей обслуживающего труда Барановичского региона Беларуси, преподавателей декоративно-прикладного искусства университета продемонстрировало, что понимание даже основ «языка» этнохудожественной символики позволяет гораздо шире интерпретировать её ценностное содержание. Обладая уникальной спецификой, в которой категория «смысла» доминирует над категорией «красоты», этнохудожественная культура несет сгусток выраженного национального характера. Символы этнохудожественной культуры становятся составляющими её ценностного ядра, основой этнической особенности.

Наши исследования выявили, что часть народной культуры во все эпохи остается надличностным, наиндивидуальными, в этой связи наднациональным компонентом, то есть не замкнутым только национальными признаками. Именно в силу своей всечеловечности, восходящей к глубинным корням, народное искусство актуально во все эпохи. В этом смысле язык его образов универсален, в нем противопоставляется конечное – временному.

Важно понимать этнохудожественную культуру как живой источник познания окружающей действительности и сохранять художественные национальные традиции в русле современной художественной культуры. Многогранность этнохудожественной культуры является определяющим критерием для применения её как важного средства формирования личности современного молодого человека в духе уважения к местным национальным традициям, к истории своего края, его культуре.

Природа этнохудожественной культуры такова, что она никогда не теряет связи с жизнью, остается современной во все времена. Процесс освоения подрастающим поколением этнохудожественной культуры – это целостная система сознательных, избирательных, основанных на эмоционально переживаемом опыте связей личности со значимыми для него ценностями этнохудожественной культуры, которые формируются в деятельности, в познании и общении.

Возрождение этнохудожественной культуры возможно только при условии передачи её ценностного потенциала, бережно сохраняющего традиции иносказательного языка её символов, из поколения в поколение народными мастерами, учителями, педагогами, работниками культуры.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Воробьева Т. П. Воспитание этнохудожественной культуры подростков в учреждениях дополнительного образования детей : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Т. П. Воробьева. – Челябинск, 2006. – 22 с.
2. Голошумова Г. С. Этнохудожественное воспитание сельских школьников на материале декоративно-прикладного искусства Урала : Методическое пособие / Голошумова Г. С. – М. : ИСПСРАО, 2005. – 56 с.
3. Лебедева Н. М., Стефаненко Т. Г., Лунова О. В. Межкультурный диалог в школе. Кн.1. Теория и методология / Н. М. Лебедева, Т. Г. Стефаненко, О. В. Лунова. – М. : Изд-во РУДН, 2004. – 195 с.
4. Нестеренко А. В. Этнохудожественное образование детей и подростков : учебное пособие / А. В. Нестеренко. – М. : МГУКИ, 2008. – 209 с.
5. Павлова И. Ю. Этнохудожественное образование в высшей школе : методологический аспект / И. Ю. Павлова // Высшее образование в России. – 2009. № 2. – С. 47–51.
6. Ременникова Ю. С. Функции этнохудожественной культуры в системе подготовки учителя изобразительного искусства / Ю. С. Ременникова // Социально-гуманитарный вестник Юга России. – 2013. – №10. – С. 40-44.

REFERENCES

1. Vorobeva T. P. Vospitaniie etnokhudozhestvennoi kul'tury podrostkov v uchrezhdeniiax dopolnytel'nogo obrazovaniia detei : avtoref. dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 «Obshchaia pedahohika, istoriia pedahohiki i obrazovaniia» / T. P. Vorobeva. – Cheliabinsk, 2006. – 22 s.
2. Holoshumova H. S. Etnokhudozhestvennoie vospytaniie selskikh shkolnikov na materiale dekorativno-prikladnogo iskusstva Urala : Metodycheskoe posobyie / Holoshumova H. S. – M. : YSPSRAO, 2005. – 56 s.
3. Lebedeva N. M., Stefanenko T. H., Luneva O. V. Mezkhkulturnyi dialoh v shkole. Kn.1. Teoriia y metodolohiia / N. M. Lebedeva, T. H. Stefanenko, O. V. Luneva. – M. : Izd-vo RUDN, 2004. – 195 s.
4. Nesterenko A. V. Etnokhudozhestvennoe obrazovaniie detei i podrostkov : uchebnoe posobiie / A. V. Nesterenko. – M. : MHUKI, 2008. – 209 s.
5. Pavlova I. Yu. Etnokhudozhestvennoe obrazovaniie v vysshei shkole : metodolohyeheskii aspekt / I. Yu. Pavlova // Vysseheie obrazovaniie v Rossii. – 2009. – № 2. – S. 47–51.
6. Remennikova Yu. S. Funktsii etnokhudozhestvennoi kul'tury v sisteme podgotovki uchytelia izobrazitel'nogo iskusstva / Yu. S. Remennikova // Sotsialno-humanitarnyi vestnik Yuha Rossii. – 2013. – №10. – S. 40–44.

УДК 371.13:373.31

Алла ЗИМУЛЬДІНОВА,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і методики початкового навчання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) pedfak_ddpu@ukr.net

Любов СКАЛИЧ,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки і методики початкового навчання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО РОБОТИ ЗА НОВИМИ ЛІТЕРАТУРНИМИ ЧИТАНКАМИ ДЛЯ 3 КЛАСУ

У статті висвітлено особливості підготовки майбутніх учителів до роботи з новими літературними читанками для учнів 3 класу різних авторів. Подано порівняльний аналіз цих читанок із урахуванням вимог шкільної програми та відповідно до принципів доступності, наступності й перспективності, змістовності. Розкрито методику опрацювання народних та літературних творів, уміщених у підручниках з літературного читання.

Ключові слова: *програми, підручники, літературні читанки, аналіз, принципи, доступність, змістовність, наступність, перспективність, освітній процес.*

Лит. 8.

Alla ZYMULDINOVA,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Pedagogy and Methods of primary education Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) pedfak_ddpu@ukr.net

Liubov SKALYCH,

Candidate of psychological Sciences, Associate Professor, Department of Pedagogy and Methods of primary education Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych)

TRAINING OF THEACHERS TO WORK FOR NEW LITERARY READER FOR CLASS 3

The article reveals the training of future teachers to the work according to the new literary readers for the pupils of the 3rd form of different authors. It gives the comparative analysis of different authors' readers. The literary readers are analyzed

according to the school curriculum on the principles of availability, prospects, content. It discloses the methodics of work with folk and literary compositions contained in textbooks on reading.

Key words: curriculum, textbooks, literary readers, analysis, principles, availability, consistency, continuity, perspective, educational process.

Ref. 8.

Алла ЗИМУЛЬДИНОВА,

*доцент кафедри педагогіки і методики начального обучения
Дрогобычского государственного педагогического университета
имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) redfak_ddpu@ukr.net*

Любовь СКАЛЫЧ,

*доцент кафедри педагогіки і методики начального обучения
Дрогобычского государственного педагогического университета
имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч)*

ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К РАБОТЕ С НОВЫМИ УЧЕБНИКАМИ ПО ЛИТЕРАТУРНОМУ ЧТЕНИЮ ДЛЯ 3 КЛАССА

В статье раскрыты особенности подготовки будущих учителей к работе с альтернативными новыми учебниками по литературному чтению для 3 класса. Представлен сравнительный анализ этих учебников с учетом требований программы и в соответствии с принципами доступности, преемственности и перспективности, содержательности. Описана методика изучения народных и литературных произведений.

Ключевые слова: программы, учебники, литературное чтение, принципы, доступность, содержательность, преемственность, перспективность, образовательный процесс.

Лит. 8.

Постановка проблеми. Сьогодні, коли початкова школа реформована й перейшла на новий зміст освіти, є потреба в підготовці майбутніх учителів до роботи за новими читанками для третього класу. Аналіз анкетування, здійсненого у хорі констатувального експерименту, проведеного зі студентами групи ПОА-41 факультету початкової та мистецької освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, засвідчив брак у студентів системних знань, умінь професійного спрямування. Це вимагає цілеспрямованого формування умінь працювати з новими навчальними програмами і підручниками з гуманітарних дисциплін 3 класу. Такий стан речей зумовлений спрямованістю освітньо-виховного процесу насамперед на передачу знань і нехтування цілеспрямованим формуванням

конкретних умінь і навичок. Констатовано, що розв'язанню проблеми може слугувати фахова методика або спецкурс «Нові навчальні програми та підручники для початкової школи», що передбачає використання у процесі навчання майбутніх вчителів педагогічних технологій, дидактичних засобів, які б допомагали цілеспрямовано розвивати компетентність студентів в орієнтуванні програмах і підручниках з літературного читання, у складанні конспектів уроків та проведення їх у формі ділової гри на заняттях з цих дисциплін. Як бачимо, тема статті є актуальною.

Аналіз досліджень. Питанням підготовки вчителя до роботи в початковій школі приділяється належна увага (А.Алексюк, Є.Гончаренко, М.Євтух, І.Зязюн, В.Сухомлинський та ін.). Зокрема це питання вдосконалення технологій навчання майбутніх учителів (В.Бондар, О.Мороз, О.Пехота, О.Савченко та ін.), оптимізації методів і прийомів професійної підготовки (М.Поташник, Т.Яценко та ін.), орієнтації студентів вищих педагогічних навчальних закладів на творчість (І.Гуткіна, В.Кан-Калик, Н.Кичук) процесу розвитку творчого потенціалу студентів під час навчально-пізнавальної діяльності (С.Гасанов, П., В.Лисовська, О.Приходько та ін.), формування готовності майбутнього вчителя до педагогічної творчості (Н.Брутусова, З.Левчук, А.Линенко). Серед методистів можна назвати роботи Л.Варзацької, А.Зимільдінової, М.Проць [2], О.Савченко [5; 6; 7] та ін.

Однак проблема підготовки студентів за новими програмами та підручниками з читання для учнів третього класу розроблена науковцями-методистами недостатньо і тому є актуальною.

Мета статті. Висвітлити підготовку майбутніх учителів до роботи за новими літературними читанками для третього класу. Для цього проаналізувати літературні читанки різних авторів, зробити висновки й узагальнення.

Виклад основного матеріалу. «Читання – це віконце у світ, який пізнає й оцінює дитина, починаючи читати», – зазначав В.О. Сухомлинський [8, 267].

Сьогодні вироблено різні підходи до читання в початкових класах, однак розкриємо провідні ідеї нових читанок з літературного читання для учнів третього класу, які вже третій рік вчать за новою програмою відповідно до Державного стандарту загальної початкової освіти [1, 1-18]. Підручник «Літературне читання. Українська мова. 3 клас» (авт. О. Савченко) відповідає програмі з літературного читання для 3 класу. Однак він особливий за змістом, структурою та оформленням. Проаналізуємо його детальніше [5]. У ньому основна увага спрямована на формування самостійності учнів під час роботи з художніми творами, навичок усвідомленості та швидкості читання вголос і мовчки. Воно визначається орієнтовно співвідношенням 50% і 50% [6, 10-11].

Відповідно до програми є змістова лінія «Коло читання», у якій одинадцять розділів: «Цікава книга природи», «Від слова до книги», «Із джерел народної творчості», «Літературні казки і п'єса-казка», «Зачарувала все весна», «Байки Леоніда Глібова», «Шевченкове слово», «Українські письменники про світ природи і дитинства», «Із скарбниці казкарів світу», «Про винаходи і винахідників», «Візьму перо і спробую» [3, 123]. Коло читання розширено новими жанрами: байкою, п'єсою, п'єсою-казкою, легендою. Запропоновано сюжетні схеми для переказу змісту казок, доповнення їхнього початку чи розвитку подій. Цей прийом допомагає включити дітей у творче читання казок, поданих скорочено, зацікавлює їх до читання в повному обсязі. Схеми розміщено на форзацах. Завдання до текстів орієнтують на роботу учнів як під керівництвом учителя, так і самостійно.

Зміст підручника має зацікавити учнів, тому що дібрано твори з новітньої дитячої літератури відомих авторів. Діти читатимуть твори Т.Шевченка, Лесі Українки, Л.Костенко, В.Сухомлинського, О.Донченка, А.Коваль, В.Дацкевича, А.Лотоцького, О.Буценка, Н.Забіли тощо. У структуру підручника закладено рубрики: «Зміст навчального матеріалу» та «Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів» [5, 34; 45; 65; 83; 110; 128]. Зміст і структура підручника повинні забезпечити формування читацької компетентності, якою діти оволодівають, читаючи різні за жанром і обсягом твори, виконуючи цікаві розвивальні завдання.

У підручнику вміщено ілюстровану заставку у вигляді розгорнутої книги; звернення-настанова до учнів щодо опрацювання тієї чи іншої теми розділу.

Структурно підручник складається з розділів, основних текстів (творів різних жанрів); позатекстових компонентів; супровідного ілюстративного матеріалу. Важливим є блок самоконтролю «Перевір свої досягнення» [5, 45;92; 140;171].

У підручнику передбачено реалізацію розвивальної функції дитячого читання. Тому відібраний зміст виховує інтерес і повагу до рідної мови, привертає увагу до її багатства, милозвучності, розкриває засобами художньо-пізнавального аналізу текстів глибинні образи української історії, культури, обрядовості. Наприклад, твори розділу «Сторінки історії», «Як не любить той край» [5].

Підручник містить словник наголосів і незрозумілих слів, наявних у текстах, що привчає учнів працювати з довідковою літературою. Також вміщено матеріал для повторення вивченого.

Отже, майбутні вчителі усвідомлюють, що зміст підручників «Літературне читання» спрямований на досягнення мети, розв'язання завдань, визначених у програмі; моделює систему навчання учнів читати і повноцінно

сприймати художній твір як мистецтво слова, вимагає спостережливості, творчої уяви, почуття поетичного слова, здатності сприймати звукові та словесні образи, емоційно реагувати на художній образ [5].

Як зазначають методисти, ілюстративний матеріал підручника багатофункціональний: репродукції картин відомих художників, зміст яких співзвучний художнім творам, спрямовані на збагачення уявлення учнів про створення та взаємодоповнення художнього образу засобами літератури й живопису, розвиток мовлення, умінь визначати настрій поета та художника, творів мистецтва загалом [2; 7].

У підручнику є методичний апарат, працюючи з яким учень може реалізувати ідеї компетентнісного підходу. Наприклад, із метою формування в учнів умінь вчитися їм пропонуються завдання на порівняння текстів, учинків дійових осіб, постановку завдань до прочитаного, доведення, визначення головної думки. Аналіз методичного апарату показав, що він вміщує: запитання і завдання до читання, у процесі читання та після читання твору [5, 23; 34; 46; 67; 78; 97; 112; 128; 143].

Отже, підручник «Літературне читання» авт. О. Савченко цікавий за змістом, доступний за структурою та оформленням.

Альтернативний підручник «Літературне читання» авт. В.О. Науменко порівняно з підручником О. Савченко структурно має тільки два розділи: «З народного джерела» та «З літературної скарбниці», зміст яких формує у третьокласників читацьку компетентність [4, 12; 64]. Однак у цих розділах є багато підрозділів. Серед них «Світ поезії», що складається з двох частин: «Поетична майстерня» і «Поетична збірка». Він починається вступною інформаційною статтею, основне призначення якої полягає у тому, щоб викликати в дітей бажання читати поезію, усвідомлювати її; уточнити розуміння учнями значення термінів: «лірика», «пейзаж», «пейзажна лірика». Однак, як нам видається, ці поняття вводити в словниковий запас ще зарано, оскільки в третьому класі навчаються 8-річні діти, і для них це недоступно.

Як зазначає автор, концептуально зміст «Поетичної майстерні» виконує завдання підготовки учнів до читання і розуміння поезії [4, 87].

У третьому класі стоїть завдання ширше: навчити учнів аналізувати поезію, а для цього-треба знайти «ключ», який подає поет у творі для розуміння читачем його почуттів і думок. Для цього дібрана одна група творів, у яких змальований вечір (він особливий у кожного поета), над кожним твором записано слово – літературознавче поняття.

Друга група віршів представлена поезіями, в яких передано почуття: «замилування красою природи», «тривога», «замилування переплітається зі смутком», «спокій», «захоплення», що на нашу думку є складним для розуміння дітей цього віку.

Науковці-методисти зазначають (і ми в цьому переконані) що не всі твори, які є в «Літературній читанці», доступні для 8-річних дітей [2; 6; 7]. Багато з них є перекладеними з російської мови. Наприклад, «Казка про рибака і рибку» О. Пушкіна, «Коник-Горбоконики» П. Єршова та інші. На наш погляд, у них недосконалий переклад, трапляються слова, які викликають подив та незрозуміння учнями їхнього значення. Наприклад, *каптур, борозна, косовиця, копа (одиниця лічби, що дорівнює 60), хорт, свита, ушухля, провалля, омар, цюгла* та інші.

Потрібно зазначити, що окремі з поданих творів є складними за змістом: «Казка про старого гнома» (43); «Як зажурився веселий казкар»; «Прелюдія весни» (с.143); «Лелеки» (с.149).

До складних за змістом належать і віршовані твори: «Вечір гномів» (с. 42), «Казка про Оха-чудодія» (с. 71); «Лада прекрасна» (81); «Пастелі» (с.101) «Тюхтій і Торохтій» (с.121); «Курличуть хмари, тьохкає вода» (с.125); «Грім» (с.127) тощо.

Оформлення цієї літературної читанки не цілком доречно: багато невідрізнених малюнків (с. 12; 19; 22; 37; 45; 81; 92; 101; 115; 122; 162; 172).

Отже, «Літературна читанка» (авт. В.О. Науменко), хоча й відповідає новій навчальній програмі, однак добір текстів одноманітний, мало оповідає, відсутні уривки з повістей.

Для формування умінь і навичок майбутніх учителів сприймати, розуміти й оцінювати нові літературні читанки, ми вважаємо за доцільне використання прийому рефлексії, сутність якого – в оволодінні вмінням оцінювати зміст, структуру та оформлення програми та підручників, визначати свої позиції та позиції партнерів по групі. Студенти набувають вміння глибокої рефлексії, смислової й оцінної інтерпретації програмового матеріалу з української мови для 3 класу.

Уважаємо, що для формування у студентів вміння аналізувати літературні читанки потрібно застосовувати групу методів активного навчання (групова робота, інтерактивні вправи, ігрові методи, інсценізація, драматизація тощо), що мають доповнюватися традиційними методами (лекція, вправи, робота з підручником тощо). Наприклад, групова дискусія у тренінгу є способом активізації групової роботи, аналізу та корекції необхідних поведінкових проявів літературних героїв. Але групова дискусія є також самостійною педагогічною технологією і характеризується як метод традиційного навчання, наприклад, під час проведення змістового аналізу прочитаних творів. Ігрові методи, включені в тренінг, є цікавими і доступними для третьокласників.

Висновки. Отже, підготовка майбутніх учителів до роботи з новими літературними читанками передбачає ознайомлення їхнім змістом, форму-

вання в них уміння аналізувати його, добирати методи і форми роботи над художніми текстами в третьому класі початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Державний стандарт початкової загальної освіти / Початкова школа. – 2011. – № 7. – С. 1–18.
2. Зимильдінова А. С., Проць М. М. Методика викладання української мови в початкових класах : методичні рекомендації / [Уклад. А. С. Зимильдінова, М. М. Проць] – Дрогобич : Посвіт, 2013. – 136 с.
3. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою. 1–4 класи. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2011. – 392 с.
4. Науменко В. О. Літературне читання. Підр. для загальноосвітніх шкіл. 3 клас / В. О. Науменко. – К. : Грамота, 2013. – 167с.
5. Савченко О.Я. Літературне читання. Українська мова. 3 клас : підручник / О.Я. Савченко. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2013. – 192 с.
6. Савченко О. Мета і результат уроку в контексті компетентнісного підходу / О. Савченко // Початкова школа. – 2015. – № 3. – С. 10–15.
7. Савченко О. Я. Методичний аналіз підручника «Літературне читання» для 3 класу : зміст, структура, методичні настанови / О. Я. Савченко // Початкова школа. – 2014. – №. 5. – С. 1–5.
8. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : У 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3. – 548 с.

REFERENCES

1. Derzhavnyi standart pochatkovoї zahalnoi osvity / Pochatkova shkola. – 2011. – № 7. – S. 1–18.
2. Zymul'dinova A. S., Prots M. M. Metodyka vykladannia ukrainskoї movy v pochatkovykh klasakh : metodychni rekomendatsii / [Uklad. A. S. Zymul'dinova, M. M. Prots] – Drohobych : Posvit, 2013. – 136 s.
3. Navchalni prohramy dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv z navchanniam ukrainskoїu movoїu. 1–4 klasy. – K. : Vydavnychi dim «Osvita», 2011. – 392 s.
4. Naumenko V. O. Literature chytannia. Pidr. dlia zahalnoosvitnikh shkil. 3 klas / V. O. Naumenko. – K. : Hramota, 2013. – 167 s.
5. Savchenko O. Ya. Literature chytannia. Ukrainska mova. 3 klas : pidruchnyk / O. Ya. Savchenko. – K. : Vydavnychi dim «Osvita», 2013. – 192 s.
6. Savchenko O. Meta i rezultat uroku v konteksti kompetentnisnogo pidkhdou / O. Savchenko // Pochatkova shkola. – 2015. – № 3. – S. 10–15.
7. Savchenko O. Ya. Metodychni analiz pidruchnyka «Literature chytannia» dlia 3 klasu: zmist, struktura, metodychni nastanovy / O. Ia. Savchenko // Pochatkova shkola. – 2014. – №. 5. – S. 1–5.
8. Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory: U 5 t. / V. O. Sukhomlynskyi. – K. : Radianska shkola, 1977. – T. 3. – 548 s.

Володимир КОВАЛЬЧУК,

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри математики та методики викладання математики початкового навчання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) pedfak_ddpu@ukr.net

МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КАЛІГРАФІЧНИХ УМІНЬ ТА НАВИЧОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

У статті йдеться про необхідність формування в учнів початкових класів навичок графічно правильного написання цифр. Наголошено, що воно є вагомим компонентом каліграфічного письма – процесу, який пов'язаний із діяльністю всіх ділянок кори головного мозку і який вимагає тривалого вправлення. Розкрито методичні особливості формування каліграфічних умінь та навичок молодших школярів на уроках математики, описано типові помилки в написанні цифр та корекційну роботу щодо їх усунення.

Ключові слова: графічні навички, каліграфія, письмо, почерк, молодший школяр, цифра, початкова школа.

Лит. 5.

Volodymyr KOVALCHUK,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of Department of mathematics and mathematics teaching methods of primary education Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) pedfak_ddpu@ukr.net

METHODICAL FEATURES OF FORMATION OF CALLIGRAPHIC SKILLS AND ABILITIES OF YOUNGER SCHOOLCHILD AT THE LESSONS OF MATHEMATICS

The article discusses the need for the formation of primary school pupils writing skills graphically correct numbers. Emphasized that it is an important component of calligraphic writing - a process which is related to the activities of all areas of the cerebral cortex, and which requires a long practice. Reveals the methodical peculiarities of formation calligraphic skills and abilities of younger schoolchild at lessons of mathematics, described typical mistakes when writing numbers and corrective work to eliminate them.

Key words: graphic skills, calligraphy, writing, handwriting, junior student, figure, Primary School.

Ref. 5.

Владимир КОВАЛЬЧУК,

доктор педагогических наук, профессор, заведующий кафедрой математики и методики преподавания математики начального обучения Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч)
redfak_ddpu@ukr.net

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КАЛЛИГРАФИЧЕСКИХ УМЕНИЙ И НАВЫКОВ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

Статья посвящена проблеме формирования в учащихся начальных классов навыков графически правильного написания цифр. Указано, что оно есть важной составляющей чистописания – процесса, связанного с деятельностью всех участков головного мозга и поэтому требующего постоянных тренировок. Раскрыты методические особенности формирования каллиграфических навыков младших школьников на уроках математики, описано типичные ошибки в написании цифр и коррекционную работу по их устранению.

Ключевые слова: *графические навыки, каллиграфия, письмо, почерк, младший школьник, цифра, начальная школа.*

Лит. 5.

Постановка проблеми. Усі ми з дитинства пам'ятаємо про «хвилинки каліграфії» в початковій школі. У деяких школах каліграфія є предметом навчання красивому, чіткому письму. Вироблення навичок графічно правильного, охайного письма цифр є не тільки важливим завданням початкового курсу математики, а й обов'язковою умовою формування повноцінної навички каліграфічного письма загалом. Тож робота над розвитком дрібної моторики руки, окоміру, координації рухів шестилітніх першокласників, над засвоєнням технічних та гігієнічних правил письма повинна проводитися синхронно як на уроках письма, так і на уроках математики. За цих умов у початковій школі можливо закласти основи каліграфічних навичок письма.

Процес навчання першокласників зображенню цифр проходить одночасно з вивченням чисел першого десятка. Для успішної його реалізації потрібна ґрунтовна графо-моторна підготовка першокласників до написання цифр на уроках математики у дочисловий період.

Зазначимо, що на сторінках прописів підготовка учнів до оволодіння складною графічною діяльністю — письмом, детально продумана

й реалізується через виконання дітьми системи різноманітних графічних вправ (обведення по контуру, штрихування, малювання, зафарбовування, домальовування за симетрією). На жаль, у зошитах з друкованою основою з математики не завжди цьому приділено належну увагу. Досить одноманітні вправи на зафарбовування та штрихування подані тільки на перших сторінках зошита, хоча каліграфічна навичка письма, як відомо, формується у процесі тривалої, цілеспрямованої, систематичної роботи. Заглянувши у зошити учнів, переконаємося, що більшості з них, як і в більшості з нас, далеко некаліграфічний почерк.

Що сталося з почерком, чому так багато помилок, чому навчання письма викликає найбільші труднощі в початковій школі – ці питання все більше і більше хвилюють учителів та батьків.

Кількість дітей із труднощами навчання письма та порушеннями письма збільшується з кожним роком і за загальними підрахунками становить 25-30% дітей. Дослідження таких методистів, як М.Безруких і Т.Хохлова засвідчили, що труднощі з письмом не завершуються в початковій школі, а лише модифікуються і зберігаються аж до закінчення навчання. Причин для виникнення цих труднощів більш ніж достатньо: і педагогічні, і медичні, і фізіологічні, а системи корекції немає. Учитель часом просто «не бачить», як і коли починаються ці проблеми з написанням, часом – намагається корегувати не причину, а результат, і нерідко, витративши багато сил (своїх та учня), не досягає бажаного результату. Також часом жорсткість вимог, недостатнє знання й урахування можливостей учня, недосконала тактика роботи вчителя і батьків призводять навіть до серйозних відхилень у стані здоров'я дитини.

Для того щоб розібратися в причинах труднощів навчання письма та зрозуміти, як допомогти учневі, необхідно знати, що таке процес письма, чим відрізняються сформовані навички письма від письма на різних етапах його формування, який вплив може мати на процес формування навичок письма розвиток дитини, її вікові особливості, стан здоров'я, методика навчання та інші фактори [4].

Аналіз досліджень. Удосконаленню графічних навичок письма, методиці каліграфії велику увагу приділяли П.Градобаєв, В.Горбач, Ф.Греков, І.Євсеєв. Педагогічними та психологічними умовами навчання каліграфії займалися Є.Тур'янова, М.Щербакова.

Значний внесок у розробку методики навчання письма зробили українські методисти М.Вашуленко, Т.Гарбуз, В.Групова, І.Кирей, О.Прищепа, Н.Скрипченко, В.Таран, В.Трунова. Питаннями каліграфічного письма займаються вчителі-практики: А.Заїка, О.Сафонова, В.Лук'яненко, А.Мовчун., І.Пальченко та ін. Що стосується особли-

ностей підготовки першокласників до зображення цифр і до вироблення каліграфічних навичок письма у зошиті в клітинку, а, найголовніше, – можливостей графо-моторного розвитку учнів на початковому етапі роботи у графічній сітці, – ці питання знайшли часткове відображення в публікаціях О. Дмитренко (система координатних вправ з письма та математики), Л. Коваль (розвиток дрібних м'язів руки учня при роботі у зошиті в клітинку), О. Прищепи, В. Шпакова (ознайомлення з площиною клітинки, удосконалення каліграфічних навичок письма цифр).

Постановка завдання. Проблема навчання письма була і залишається актуальною до сьогодні. Цією проблемою займаються педагоги, фізіологи, вчителі, методисти. Їх дослідження друкуються на сторінках книг, газет, журналів. Проте в практиці сучасної школи спостерігається послаблення якості написання цифр, відсутність належного контролю щодо письмових робіт учнів. І, як наслідок, значно збільшилась кількість учнів, що мають індивідуальні хиби у почерку. Отож, актуальність проблеми очевидна.

Виклад основного матеріалу. На відміну від усних форм мовленнєвої діяльності, якими людина може опанувати і поза навчанням (звичайно, до певного рівня), писати треба вчитися. Причому процес цей тривалий і не простий.

Для того, щоб правильно навчати учнів красиво писати, треба знати, як в учнів формуються графічні навички письма і які умови для формування цих навичок найкращі.

Каліграфічні навички виробляються в процесі тривалих вправ. До таких навичок, наприклад, відносяться читання, обчислювальні навички, навички малювання, мова тощо.

Графічні навички письма відносять до сенсорних навичок людини. Але, на відміну від них сенсорних навичок, які включаються або в трудову діяльність (шиття, навички випилювання, роботи з якимось інструментом), або в спортивну діяльність (катання на ковзанах, танці, гри в м'яч і т.д.), графічні навички письма пов'язані з навчальною діяльністю дитини й обслуговують процес письмової мови. У цьому специфіка і складність їх формування. Вони формуються не ізольовано, а спільно з читанням, орфографією, розвитком писемного мовлення. Основна увага людини спрямована на те, як передати думку в словах. Це не означає, що на вищому рівні володіння письмовою мовою неможливо простежити за рухом ручки в процесі письма. Переключення уваги на рух руки в процесі письма цілком можливо (навіть якщо у людини вже вироблений почерк), але зазвичай стежити за руха-

ми руки в процесі письма немає необхідності. Сам процес написання слів здійснюється легко і швидко, як ходьба фізично здорової людини [3].

Почерк – індивідуальна манера письма, заснована на письмово-руховій навичці, система рухів, за допомогою якої виконуються умовні графічні знаки.

На формування почерку значний вплив мають різноманітні фактори як суб'єктивного, так і об'єктивного плану. Суб'єктивні властиві конкретній особі пишучого, а об'єктивні залежать від зовнішніх умов, у яких протікає процес письма.

Дослідження рукописних текстів, звичайно, відбувається в рамках криміналістичного дослідження документів (почеркознавство). Крім того, почерк є предметом вивчення графології, однак результати графологічних досліджень не всіма визнаються як науковий факт.

В іншому значенні почерк – певна манера, характерний стиль виконання якої-небудь роботи. Каліграфічне письмо – це процес пов'язаний із діяльністю всіх ділянок кори головного мозку, хоча їхня роль у різних видах письма не однакова [2].

Процес письма здійснюється за допомогою інструментів письма (ручка, олівець, крейда), тобто дитина відповідно пересуває рукою, здійснюючи потрібні рухи під контролем зору і руховим контролем руки. Залежно від того, яким інструментом дитина користується (ручка, перо, кулькова ручка, кольоровий олівець, крейда), вона здійснює рухи і застосовує прийоми.

Прийоми, необхідні для письма:

- 1) володіння інструментом письма;
- 2) дотримання правильного положення зошита і пересування його під час письма;
- 3) дотримання правильної пози, посадки при письмі;
- 4) рух руки уздовж рядка під час письма.

Прийоми письма:

- 1) вміння порівнювати зразок із результатом письма;
- 2) прийоми записування звука в символ;
- 3) прийоми написання цифр, букв (початок, куди вести ручку, поворот, з'єднання);
- 4) прийоми з'єднання елементів та символів (без відриву, з відривом, зверху, знизу і т.д.);
- 5) прийоми зіставлення букв та цифр по висоті – дотримання однакової висоти символів у рядку;
- 6) писання символів між лініями рядка і на лінії;

7) початок письма, запам'ятовування рядка;

8) прийоми правильного способу письма [1].

Усі наведені прийоми вчителі вдало застосовують на уроках математики при написанні цифр та їх елементів.

Розглянемо методику навчання письма в дочисловому періоді. У цей час проводяться підготовчі вправи до написання цифр. Такі вправи передбачають:

- малювання, поєднане зі штрихуванням;
- письмо бордюрів;
- письмо елементів цифр.

Усі підготовчі вправи мають бути тісно пов'язані з методикою навчання графіки письма в початкових класах загальноосвітньої школи. Матеріал до цих вправ із каліграфії слід добирати з урахуванням його освітніх і виховних завдань.

До першого виду вправ відносять малювання зі штрихуванням. Ці вправи складаються з певних етапів: робота з готовою формою, поданою в зошиті, і самостійне малювання предметів, їх штрихування.

Перші вправи повинні бути пов'язані з різною формою предметів: прямокутників, кругів, еліпсів тощо. Краще таку роботу проводити в зошитах з друкованою основою, де діти штрихують різні малюнки і цим самим готують руку до письма елементів букв. Школярі сприймають форму предмета, його положення в просторі, розміщення на аркуші паперу, засвоюють напрям руху руки, поняття "ліворуч, праворуч, уверх, униз...". Після того, як діти навчилися орієнтуватися і штрихувати готові контури, можна запропонувати самостійне зображення фігур із прямих та ламаних ліній і розфарбовування їх, а також виконання кругових штрихів.

Виконання підготовчих вправ такого типу (малювання зі штрихуванням) потрібно проводити весь час у підготовчий період, особливо на початку уроку. Такі вправи допоможуть дітям правильно писати елементи цифр.

Написання елементів цифр – це інший вид підготовчих вправ до письма. Від того, як вчитель навчить дітей писати основні та допоміжні елементи, залежить в подальшому написання самої цифри. Діти мають набути сталих навичок письма основних елементів цифр.

На уроках математики в початковій школі обов'язковим етапом є каліграфічна хвилинка, на якій діти вправляються у правильному написанні цифр, що вивчили раніше. Звичайно вчитель прописує ту чи ту цифру на дошці, нагадуючи при цьому, як правильно її писати та розташовувати у межах клітинки.

Написання цифр у початковій школі підпорядковане аналітико-синтетичному методу, тому вчитель повинен удосконалити навички аналізу й синтезу, а саме – під час написання цифри на дошці проводити повний коментар написання: із скількох елементів складається цифра, де починаємо писати кожен елемент, відривне чи безвідривне написання елемента, куди вести лінію (вниз, угору, праворуч чи ліворуч), де її закінчувати, у якому місці писати другий і наступні елементи.

Систематичне й цілеспрямоване застосування вчителем спеціальних завдань і вправ корекційного характеру допоможе учням позбутися вищезазначених помилок, зокрема, тим із них, у кого графічні навички слабо формуються внаслідок незрілого просторового сприйняття, недостатнього розвитку окоміру. Таким учням необхідно показувати початок робочого рядка і міжрядковий простір. Обов'язковими є зразки написання цифр – діти порівнюють написане зі зразком. Корисними є вправи на конструювання окремих елементів відповідних цифр, переконструювання однієї цифри в іншу. Весь процес здійснюється під керівництвом і за допомогою вчителя. Перед написанням нової цифри таким учням пропонується: обвести зразок протилежним кінцем ручки; перші цифри написати олівцем, за необхідності використовувати гумку.

Корекційна робота щодо усунення графічних недоліків, викликаних незрілістю просторового сприймання, не повинна обмежуватись уроками письма. Вона продовжується на математиці під час вивчення тем: "Розміщення предметів у просторі" (зверху, знизу, між, зліва, справа, поза, усередині): "Порівняння предметів за розмірами" (довший, коротший, такої ж довжини; вищий, нижчий; широкий, вузький) тощо, на заняттях ознайомлення з доквіллям під час вивчення тем "Наша школа", "Дорога від дому до школи" [5].

Під час перерв між написанням окремих рядків цифр доцільно розслабляти м'язи кисті руки, чергуючи вільне положення на парті зі спеціальними вправами, а саме:

- 1) стисніть руки долонями всередину і витягніть їх уперед; розведіть кисті рук у сторони, не розгинаючи зап'ястка;
- 2) стисніть пальці по одному в кулак;
- 3) витягніть руки перед грудьми; пальці правої руки стисніть у кулак; розтуліть пальці правої руки і одночасно стисніть у кулак пальці правої руки; змініть положення рук;
- 4) долоні разом, пальці переплетіть; поперемінно згинайте і розгинайте пальці;

5) руки з розведеними пальцями покладіть на парту; почергово постукуйте по кришці то однією, то другою рукою

Ефективними є й інші прийоми:

1) коливання ручки між пальцями поперемінно – великим і вказівним; великим і середнім;

2) пересування пальців по ручці шляхом хапання її трьома пальцями – великим, вказівним, середнім;

3) коливання ручки долонями обох рук, в одній руці;

4) повертання ручки в різні положення трьома пальцями однієї руки під лічбу.

У школі від дітей вимагаються вміння орієнтуватися в обмеженому просторі: писати цифри, не виходячи за межі рядка, доводити цифри точно до лінії. Це не відразу вдається першокласникам. Щоб запобігти помилок, треба ще до школи навчити дітей орієнтуватися в зошиті, розуміти такі поняття: на лінії, під лінію, між лініями, між першою та третьою лінією, лівий верхній кут, правий верхній кут, посередині тощо.

З цією метою дітей ознайомлюють із зошитом в одну (широку) лінійку, в якому вони виконують вправи з прямих, хвилястих, дугоподібних та овальних ліній. Використання такого зошита доцільне тим, що всі лінійки розташовані на однаковій відстані, і це дає дитині можливість легко орієнтуватися в зошиті, малювати в ньому за означеним розміром відповідно до кількості лінійок різні предмети й орнаменти.

Висновки. Отже, систематичне використання каліграфічних хвилянок сприяє формуванню каліграфічних умінь та навичок молодших школярів на уроках математики, забезпечує оптимальну естетичну вихованість учнів молодших школярів. Найпростіша графічна діяльність першокласників на уроках математики забезпечує розвиток психічних процесів (уваги, пам'яті, мислення), сприяє виробленню психо-фізіологічних параметрів, без яких неможливе оволодіння повноцінною навичкою каліграфічного письма загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Блінова Г. Й. Дидактичний матеріал для подолання вад письма у дітей : Посібник / Г. Й. Блінова, Т. В. Пічугіна. – К. : Благовіст, 2004. – 196 с.
2. Гурова Є. М. Підготовка руки дитини до письма / Є. М. Гурова // Початкова школа. – 2000. – № 5. – С. 61–62.
3. Загорулько Т. Каліграфічні навички першокласника : майстер – клас / Т. Загорулько // Початкова освіта (Шкільний світ). – 2011. – № 28. – С. 22–24.

4. Залозна І. Етимологія і каліграфія : лексична і етимологічна робота під час хвилинок каліграфії для 3–4 класів / І. Залозна // Початкова освіта (Шкільний світ). – 2011. – № 33–34. – Наша вкладка. Готуємося до уроку. – 11 с.

5. Люхіна В. А. Нові підходи до формування графічних навичок. Лист з «секретом» / В. А. Люхіна // Початкова школа. – 1999. – № 10. – С. 37–52.

REFERENCES

1. Blinova H. I. Dydaktychnyi material dlia podolannia vad pysma u ditei : Posibnyk / H. I. Blinova, T. V. Pichuhina – K. : Blahovist, 2004. – 196 s.

2. Hurova Ye.M. Pidhotovka ruky dytyny do pysma / Ye. M. Hurova // Pochatkova shkola. – 2000. – № 5. – S. 61–62.

3. Zahorulko T. Kalihrafichni navychky pershoklasnyka : maister – klas / T. Zahorulko // Pochatkova osvita (Shkilnyi svit). – 2011. – № 28. – S. 22–24.

4. Zalzna I. Etymolohiia i kalihrafia : leksychna i etymolohichna robota pid chas khvylynok kalihrafii dlia 3–4 klasiv / I. Zalozna // Pochatkova osvita (Shkilnyi svit). – 2011. – № 33–34. – Nasha vkladka. Hotuiemosia do uroku. – 11 s.

5. Iliukhina V.A. Novi pidkhody do formuvannia hrafichnykh navychok. Lyst z «sekretom» / V. A. Iiukhina // Pochatkova shkola. – 1999. – № 10. – S. 37–52.

УДК 81.32-057.87

Володимир КОВАЛЬЧУК,

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри математики та методики викладання математики початкового навчання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) pedfak_ddpu@ukr.net

Людмила СИЛЮГА,

кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри математики та методики викладання математики початкового навчання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) syluga@mail.ru

Наталія СТАСІВ,

кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри математики та методики викладання математики початкового навчання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)

Любов БІЛЕЦЬКА,

кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри математики та методики викладання математики початкового навчання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ УСНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ МАТЕМАТИКИ

У статті йдеться про умови успішного формування математичної культури школяра – свідоме розуміння змісту математичних понять, їхнє правильне термінологічне окреслення, точне вживання в мовленні. Доведено роль тривалого вправління у виробленні навичок довершеного математичного мовлення. Акцентовано на вагомості умінь перекладати з природної мови на формалізовану і навпаки.

Ключові слова: *культура усного мовлення, математичні терміни, семантика математичної мови, синтаксис математичної мови.*

Лит. 2.

Volodymyr KOVALCHUK,

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of Department of mathematics and mathematics teaching methods of primary education
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) pedfak_ddpu@ukr.net*

Liudmyla SYLIUHA,

*Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Assistant Professor,
Department of mathematics and mathematics teaching methods of primary
education Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) syluga@mail.ru*

Natalia STASIV,

*Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Assistant Professor,
Department of mathematics and mathematics teaching methods of primary
education Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych)*

Liubov BILETSKA,

*Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Assistant Professor
Department of mathematics and mathematics teaching methods of primary
education Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych)*

FORMATION OF SPEECH CULTURE OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS IN THE STUDY OF MATHEMATICS

The article deals with the conditions for successful formation of mathematical culture of students - a conscious understanding of the meaning of mathematical concepts, their proper terminology defining the exact use in speech. Practice proved lasting role in the development of mathematical skills perfect speech. Its emphasized on the importance of skills translate natural language to formal.

Key words: *culture of verbal speech; mathematical terms; semantics of the mathematical language; syntax of the mathematical language.*

Ref. 2.

Владимир КОВАЛЬЧУК,

*доктор педагогических наук, профессор, заведующий кафедрой
математики и методики преподавания математики начального обучения
Дрогобычского государственного педагогического университета имени
Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) redfak_ddpu@ukr.net*

Людмила СИЛЮГА,

*кандидат физико-математических наук доцент кафедры
математики и методики преподавания математики начального
обучения Дрогобычского государственного педагогического
университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) syluga@mail.ru*

Наталья СТАСИВ,

*кандидат физико-математических наук доцент кафедры
математики и методики преподавания математики начального*

обучения Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч)

Любовь БИЛЕЦКАЯ,

кандидат физико-математических наук доцент кафедры математики и методики преподавания математики начального обучения Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч)

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ УСТНОЙ РЕЧИ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКИ

В статье проанализированы условия успешного формирования математической культуры – знание содержания математических понятий, их правильное терминологическое определение, точное употребление в речи. Обоснована роль регулярных упражнений в формировании искусной математической речи. Подчеркнута важность умений перевода с естественного языка на формализованный и наоборот.

Ключевые слова: *культура устной речи, математические термины, семантика математического языка, синтаксис математического языка.*

Лит. 2.

Постановка проблеми. Проблема навчання учнів математичної мови складна та багатокомпонентна. Доцільність спеціальної організації навчальної діяльності учнів з метою засвоєння математичної мови зумовлюється насамперед позитивним впливом такої діяльності на розвиток загальної культури мовлення учнів, формування якої є одним з найважливіших завдань сучасної освіти.

Виховання культури мовлення школярів, тобто вміння відбирати і свідомо використовувати у спілкуванні ті елементи системи мовних засобів, що найліпше забезпечують у кожній конкретній ситуації досягнення поставленої мети, – важлива ділянка роботи класовода. Він поряд з формуванням інтересу до навчання, розвитком мислення, творчих здібностей навчає дітей точно, логічно, чітко, лаконічно висловлювати думки. Здійснюється така робота на уроках з усіх предметів, у тому числі й математики. Від її ефективності багато в чому залежить опанування цієї шкільної дисципліни у старших класах. Тому вимоги щодо правильності мовлення школярів мають перебувати на такому ж рівні, як і щодо якісного засвоєння програмового матеріалу.

Однак на практиці, на жаль, не всі вчителі початкових класів на уроках математики приділяють належну увагу мовленню учнів,

не стежать за вимовою окремих слів, побудовою речень. Саме звукова сторона мови класовода часто відіграє вирішальну роль у засвоєнні учнями математики. Іншими словами, якщо б усе те, що вчитель говорить на уроці, ми записали на аркуші паперу і запропонували його учням для читання, то ефективність записаних слів була б незрівнянно нижча, ніж вимовлених учителем. У кожного вчителя – свої текст і мова, які, звичайно, впливають на засвоєння й запам'ятовування учнями математичних понять, властивостей арифметичних дій тощо.

Постановка завдання. Математична культура стала однією з необхідних складових загальної культури нашого сучасника. Загальний культурний рівень характеризується і рівнем розвитку математичного мислення та математичної мови – двох взаємозв'язаних компонентів математичної культури. Актуальність проблеми формування культури усного мовлення учнів початкових класів у процесі вивчення ними математики і недостатнє її вирішення зумовили вибір теми дослідження.

Виклад основного матеріалу. Необхідною умовою успішного формування математичної культури школяра є свідоме розуміння суті та змісту математичних понять, походження нового терміна, знака. Невиконання її стає джерелом формального засвоєння учнями нових математичних знань. Якщо знання засвоєні формально, то при застосуванні нових елементів математичної мови учні не вміють відокремити зміст від даної знакової форми. Це проявляється при переході з природної мови на математичну та навпаки – від однієї математичної моделі до іншої. Вказаний недолік можливо певною мірою попередити на рівні переходу від природної мови до мови наукових термінів, застосовуючи історико-генетичний аналіз слова (символа), що дає можливість розповісти учням «біографію» нового терміна (символа), історію розвитку відповідного йому поняття, з'ясувати місце цього поняття в системі понять [1].

Точність як важлива якість мовлення тісно пов'язана з правильністю використання відповідних термінів, понять. Відомо, що у 1-4 класах означення математичних понять не вводяться, їх пояснюємо й розкриваємо на конкретних прикладах з опорою на життєвий досвід учнів та раніше набуті ними знання. І від того, наскільки міцно діти засвоять цей матеріал, залежить не лише правильність оперування термінами в наступних класах, а й опанування математики у майбутньому.

Слухаючи відповіді молодших школярів, помічаємо, що їм важкувато засвоїти співзвучні та споріднені поняття, а саме: цифра – чис-

ло, коло – круг, ділене – дільник, зменшуване – від’ємник, пряма – відрізок, площа – периметр. І коли учень неточно висловлюється, то причина цього, як правило, одна: він слабо усвідомлює те, про що говорить. Учитель мусить пам’ятати про це й запобігати можливим помилкам.

Часто-густо на уроках математики доводиться чути нечіткі висловлювання, зумовлені невмінням дітей застосовувати такі, скажімо, терміни: «більше», «менше», «вище», «повільніше» та ін., значення яких розкривається в реченнях з такими словами: «Сосна вища за тополлю на 6м» (а не «більша»), «Перший відрізок коротший за другий» (а не менший). Опрацьовуючи такі пари понять і відповідні їм терміни, важливо не лише ілюструвати їх, а й використовувати спостереження дітей, прагнути, щоб вони граматично правильно замінювали одне судження іншим. Наприклад: «Брат старший за сестру» – «Сестра молодша за брата». Тут допоможуть спеціальні завдання, як-от: дібрати слова, протилежні за змістом (більше – менше, вище – нижче, ширше – вужче, старше – молодше, довше – коротше, важче – легше, товстіше – тонше, швидше – повільніше).

Мова математики є окремим випадком знакових систем, які можна назвати мовами. Тому при вивченні нових елементів математичної мови доцільно застосовувати прийоми, які використовуються для формування в учнів певних семантичних та синтаксичних знань і умінь при вивченні будь-якої іншої мови. Семантичні уміння допомагають засвоювати математичні поняття, розпізнавати їх, виділяти суттєві ознаки та встановлювати між ними взаємозв’язки. Синтаксичними уміньми забезпечується грамотне читання, записування та виконання перетворення математичних виразів. Ці два види умінь лежать в основі перетворення інформації, записаної звичайною мовою, в певну математичну модель, а також в основі умінь переходити від однієї математичної моделі до іншої [2].

У процесі виконання усних вправ учні оволодівають уміньми застосовувати математичні терміни, формулювати властивості дій тощо. Ефективним прийомом навчання учнів математичної мови є коментування. У початкових класах успішно застосовується хорове (латинська буква, слово, словосполучення) та індивідуальне коментування.

Кожне нове поняття формується на основі інших, уже відомих, які використовуються у цьому процесі як опорні. Ця умова забезпечує доступність нових знань і, певною мірою, готовність учнів до їх сприймання. Кожний новий елемент математичної мови вводять у взаємозв’язку з раніше засвоєним.

Елементи символічної математичної мови учні добре сприймають та засвоюють на першому етапі їх вивчення, тобто коли вони вводяться та закріплюються. Проте наприкінці навчального року помиляються в символічних записах до 30% учнів. Значна частина помилок у застосуванні математичної символіки зумовлюється несформованістю уміння правильно читати такі записи словами. Учні не завжди усвідомлюють адекватність запису його словесному вираженню. Щоб запобігти недолікам такого характеру у знаннях учнів, доцільно включити в навчальний процес форми навчальної діяльності, аналогічні до тих, що застосовуються у процесі вивчення іноземної мови. В обох випадках учнів навчають семантики мови, коли розкривається змістовний бік навчання, і синтаксису цієї мови, коли роз'яснюється його внутрішня будова. Отже, вправи, які становлять основу для математичної діяльності учнів, слід добирати так, щоб розкривався зміст символів, які вводяться, щоб учні вчилися правильно їх використовувати; вироблялось вміння перекладати з природної мови на формалізовану і навпаки. Щоб перекласти текст, записаний формалізованою мовою, треба знати символи, вміти їх читати та знати правила читання набору символів. Залежно від змісту математичного речення одні й ті самі символи мають різну інтерпретацію. Щоб зробити переклад, учень повинен знати ці варіанти. А щоб перекласти з природної мови на формалізовану математичну, потрібно володіти спеціальними мовними конструкціями. Під час такого перекладу досить часто виникає потреба змінити конструкцію речення, записаного звичайною мовою, наблизивши його до особливостей математичної мови.

Висновки. Успішне оволодіння школярем математичною мовою в межах шкільної програми можливе лише за умови цілеспрямованого керівництва з боку вчителя процесом розвитку усної та письмової мови на уроці математики. Таке керівництво здійснюється через організацію різних форм навчальної діяльності:

- читання та запис математичних виразів;
- виконання завдань по переходу від словесною запису до символічного і навпаки;
- виконання завдань по переходу від однієї математичної моделі до іншої;
- робота з математичним словником: організація учнівських усних та письмових повідомлень з історії виникнення та розвитку математичних понять, термінів, символів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоножко О. А. Формування усного та писемного навчання на уроках математики / О. А. Білоножко // Математика в школах України. – 2015. – №6. – С. 10–11.
2. Король Я. А. Математика в початкових класах : Культура усного і писемного мовлення / Я. А. Король. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2009. – 160 с.

REFERENCES

1. Bilonozhko O.A. Formuvannia usnoho ta pysemnoho navchannia na urokakh matematyky / O. A. Bilonozhko // Matematyka v shkolakh Ukrainy. – 2015. – №6. – S.10–11.
2. Korol Ya. A. Matematyka v pochatkovykh klasakh : Kultura usnoho i pysemnoho movlennia / Ya. A. Korol. – Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan, 2009. – 160 s.

Леся ЛУЖЕЦЬКА,

*старший викладач кафедри філологічних дисциплін та методики
їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
lesya.luzhetska@mail.ru*

ОРФОЕПІЧНА ГРАМОТНІСТЬ ЯК СКЛАДНИК МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

*У статті йдеться про евфонічність, тобто милозвучність як одну з найви-
значніших ознак української мови, зазначено, що ця ознака – багатокомпонент-
на і потребує належної фонетичної організації, акцентовано увагу на орфо-
епічних (вимовних) нормах сучасної української літературної мови, підкрес-
лено значущість нормативної вимови голосних і приголосних звуків, а також
окремих звукосполук для забезпечення грамотного усного мовлення, розкрито
сутність окремих понять, таких як орфоепія, орфоепічні норми, орфоепічна
грамотність. Коротко подано аналіз окремих досліджень проблем мовної куль-
тури, розглянуто погляди відомих мовознавців на орфоепічні норми української
мови. Наголошено на необхідності дотримання кожним мовцем вимовних норм,
доведено, що орфоепічна грамотність є важливим складником мовленнєвої
культури особистості.*

Ключові слова: орфоепічна грамотність, мовленнєва культура, вимовні
норми, усне мовлення, фонетична система мови.

Лит. 7.

Lesia LUZHETSKA,

*Senior teacher, Department Philological Disciplines and Methods
of Their Teaching in Primary School Ivan Franko Drohobych State
Pedagogical University lesya.luzhetska@mail.ru*

ORPHOEPIIC LITERACY AS A PART OF PERSON'S SPEECH CULTURE

*The article deals with the euphony as one of the most important features of
Ukrainian language. It is marked that this feature consists of many components and
needs a special phonetic organization; attention is paid to the orthoepical norms of
literary Ukrainian language; underlined the importance of normative vowels and
consonants pronunciation as well as separate sound combinations for the grammatical
oral speech ensuring; the essence of such concepts as orthoepy, orthoepical norms,
orthoepical literacy is revealed. Analysis of some research concerning the problems
of language culture is shortly presented, opinions of famous philologists towards*

Лужецька Л. Орфоепічна грамотність як складник мовленнєвої культури... orthoepical norms are considered. Underlined the necessity to follow articulatory norms by each speaker; proved that orthoepical literacy is an important part of speech culture.

Key words: orthoepical literacy, speech culture, articulatory norms, oral speech, phonetic language system.

Ref. 7.

Леся ЛУЖЕЦКАЯ,

старший преподаватель кафедры филологических дисциплин и методики их преподавания в начальной школе Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) lesya.luzhetska@mail.ru

ОРФОЭПИЧЕСКАЯ ГРАМОТНОСТЬ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ

В статье говорится об эвфоничности как одном из самых примечательных признаков украинского языка, указано, что этот признак – многокомпонентный и требует надлежащей фонетической организации, акцентировано внимание на орфоэпических (произносимых) нормах современного украинского литературного языка, подчеркнута значимость нормативного произношения гласных и согласных звуков, а также отдельных звукосочетаний для обеспечения грамотной устной речи, раскрыта сущность отдельных понятий, таких как орфоэпия, орфоэпические нормы, орфоэпическая грамотность. Кратко представлен анализ отдельных исследований проблем языковой культуры, рассмотрены взгляды известных языковедов на орфоэпические нормы украинского языка. Отмечена необходимость соблюдения каждым говорящим произносимых норм, доказано, что орфоэпическая грамотность является важной составляющей речевой культуры личности.

Ключевые слова: орфоэпическая грамотность, речевая культура, произносимые нормы, устная речь, фонетическая система языка.

Лит. 7.

Постановка проблеми. Однією з найвизначніших ознак української мови є її евфонічність, тобто милозвучність. Але ця ознака має багато компонентів і потребує належної фонетичної організації. Для милозвучності варто свідомо уникати незграбностей у поєднанні звуків, послідовно й неухильно дотримуватися норм правильної вимови [4,19].

Як відомо, вимова тісно пов'язана з фонетичною системою мови. Оскільки ж фонетика є найбільш сталим складником мовної системи, то й вимовні норми ґрунтуються на особливостях тих говорів, які лягли в основу літературної мови. В основі сучасних орфоепічних норм укра-

їнської літературної мови лежить вимова більшості звуків і звукових комплексів, властива середньонаддніпрянським говорам. Тобто українська літературна вимова сформувалася на вимовних особливостях саме цих говорів. Дотримуючись у повсякденному житті, професійній діяльності вимовних норм, кожен мовець має пам'ятати, що орфоепічна правильність мовлення, як і лексична, граматична, є показником і мовленнєвої, і загальної його культури. Тож необхідно повсякчас дбати про вдосконалення фонетичної сторони мовлення, уникаючи найтипівіших фонетико-орфоепічних помилок. Опановуючи орфоепічні норми, необхідно також пам'ятати, що вони, уніфікуючись, повільно змінюються, вдосконалюються. Неабияку роль у цих змінах відіграє орфографія сучасної української літературної мови, проте між правописом і вимовою багатьох слів існує помітна різниця, що обов'язково потрібно знати і враховувати кожному мовцеві у процесі писемного та усного мовлення.

Видатний український мовознавець О.Н.Синявський зазначав: «Сталий правопис і однакова (у межах можливого) вимова – це цемент суспільства, бо це ж найхарактерніші ознаки єдиної мови народу». Саме О.Синявський уперше теоретично опрацював фонетико-орфоепічні норми української мови.

З огляду на викладене вище, доходимо висновку про важливість досліджуваної нами проблеми, про виняткове значення вимовних норм для становлення мовної особистості, для вдосконалення її мовленнєвої культури.

Аналіз досліджень. Відомий український мовознавець Олександр Пономарів у книзі «Українське слово для всіх і для кожного» пише: «Для українського народу, що впродовж століть був позбавлений власної держави, рідна мова правила за оберіг, допомагала йому не зникнути з історичного кону. Через таку її роль особливе значення мало дбання про чистоту української мови, про піднесення на дедалі вищий рівень культури висловлювання» [4, 9].

У першій половині ХХ ст. неабияку роль на ниві культури української мови відіграли праці Олекси Синявського та Олени Курило. У другій половині минулого століття великий внесок у цю справу зробив Борис Антоненко-Давидович. Удосконаленню норм української літературної мови сприяли виступи в пресі й науковій публіцистиці Микити Шумила, Олександра Ільченка, Максима Рильського та інших митців українського слова. Кристалізацією своїх норм літературна мова завдячує також мовознавчим працям Миколи Наконечного, Ніни Тоцької, Миколи Пилинського, Алли Коваль, Євгенії Чак, Олександрі Сербенської та інших [4, 9-10].

Питанням мовної культури присвячені праці відомих українських мовознавців Олександра Пономарева, Ірини Фаріон. Так, О.Пономарів у вже згадуваній книзі «Українське слово для всіх і для кожного» слушно зауважує: «Про дотримання вимовних норм мусить дбати кожен носій мови, якщо він хоче, аби його індивідуальне мовлення відповідало критеріям нормативності» [4,19].

У монографії Ірини Фаріон «Мовна норма: знищення, пошук, віднова» читаємо: «Пізнання й опанування будь-якої мови розпочинається з найнижчого і фундаментального рівня мовної будівлі – звукового. Правильна вимова звуків і наголошування слів – не тільки елементи культури мовлення. У звуках як найменших первнях відображення світу згорнена вся історія виникнення нашої мови та її сьогодення. Звукова матерія мови як стрижень її структури резонує й відлунує тим, що в неї закладає природа: який голос, такий і відголос. Існує, на думку К.Фосслера, неминуча відповідність між уявленнями народу про світ, його фантазію і тим, як він вимовляє звуки. М'якість і краса нашої мови суголосна з красою та почасти м'якістю української душі» [6, 22].

Мета статті – на основі опрацьованої літератури з актуальних проблем культури мовлення, власних спостережень за процесом усного мовлення підкреслити значущість вимовних норм для становлення культуромовної особистості.

Виклад основного матеріалу. Висока культура усного мовлення передбачає правильність слововжитку, граматичних форм, мови й наголосу, а також уміння користуватися всіма виразовими засобами. Мова публічного виступу повинна бути чіткою й виразною, ясною й дохідливою. Виразність усного мовлення як читця, так і вчителя, лектора, доповідача досягається вмінням регулювати своє дихання, роз'єднувати мовний потік за допомогою пауз на мовні такти, виділяти в цих мовних ланках за допомогою логічного наголосу потрібне слово, умінням точно артикулювати мовні звуки... Неодмінною умовою ясності й дохідливості усного вислову є правильне наголошування слів і літературна вимова звуків. Помилки в наголошуванні слів, вимові звуків і їх сполучень не тільки утруднюють розуміння висловленого, а й заважають поширенню та засвоєнню усталених норм [3,9].

Орфоепічні норми сучасної української літературної мови склалися протягом тривалого часу і оформилися в мовознавстві як правила української орфоепії. Ці правила становлять основу загальної культури української літературної мови. Предметом вивчення орфоепії є також правильна вимова звуків мовлення та сполучень їх, окремих слів та їх граматичних форм, якщо для них характерні якісь вимовні особливості.

Тому орфоєпія безпосередньо пов'язана з ученням про звукову систему мовлення, тобто фонетикою. Водночас орфоєпія тісно пов'язана з акцентологією, зокрема з питаннями про наголошування слів і граматичних форм, що впливає на вимову голосних звуків... Орфоєпія має практичний характер: вивчення правильної вимови спрямовується на подолання вимовних помилок, серед яких насамперед виділяються фонетичні та фонологічні [5, 84].

Усі голосні звуки української мови (а їх налічується шість: *a, o, y, e, u, i*) під наголосом вимовляються чітко й виразно, наприклад: *вода, дати, молоти, дуб, літо, миша*. Голосні [a], [y], [i] в ненаголошеній позиції, як і під наголосом, не втрачають своєї виразності: *далекий, літати, туман, людина*. Щодо ненаголошених [e] та [и], то вони у вимові взаємно зближуються, наприклад: [н е" с е" м о], [х в а л и" м о] та ін.

Ненаголошений звук [o] в українській мові здебільшого вимовляється виразно й чисто, лише перед складом з наголошеним [y] ненаголошений [o] вимовляється з наближенням до [y]: [г о" л у б к а], [р о" з у м н и й] та ін. «Українській літературній мові невластива вимова **a** на місці ненаголошеного **o**. Тож коли хтось каже *ректор, мажоритарна* (система), *здоровий* (спосіб життя) чи ще щось подібне, то він грубо порушує вимовну норму, яка визнає тільки *ректор, мажоритарна, здоровий*» [4,20].

Приголосних звуків у українській мові значно більше, ніж голосних. Більшість із них відзначаються особливостями вимови, які потрібно знати, щоб не порушувати милозвучності рідної мови, а також не утруднювати процес спілкування. Так, важливою ознакою української літературної мови є дзвінка вимова приголосних звуків у кінці слова і складу: *сніг, дуб, дід, губка, казка, стежка* і т.д. «Коли, наприклад, хтось каже *хліл, любовф, нарот, ніш, каска, гупка, прибуф*, то цим він не тільки засвідчує свою професійну непридатність, а й завдає неабиякої шкоди культурі української мови. Як прикро, коли відома співачка в чудовій пісні про матір на слова Б.Олійника вимовляє: «А хто ж нас, бабусю, у сон поведе по *касках?*» В окремих передачах розповідають про *каскові* країни, про *касковий* світ тощо. Невже ж бабуся має вести онуків дорогою, на якій розкидані каски вояків або пожежників, а в тих країнах усі ходять у *касках*? Напевне ж ідеться не про *каска*, а про *казки* – витвори народної творчості» [4,21].

Глухо вимовляється [з] лише у применниках та префіксах: *с хати, с порога, спитати* (орф. *з хати, з порога, спитати*). Приглушується також приголосний [г]: [н і х т і], [л е х к о] (орф. *нігті, легко*). Глухі приголосні перед дзвінками вимовляються дзвінко, наприклад: *молодьба, прозьба* (орф. *молотьба, просьба*).

Шиплячі приголосні в українській мові здебільшого вимовляються твердо: ніч, часто, річка, черевики, чобіт, чути та ін. Лише в позиції перед **і, ю, я** ці приголосні дещо пом'якшуються: жінка, читачі, ніччю, збіжжя. Тож занадто м'яка вимова шиплячих приголосних звуків (часто, чюти, чьоботи, нічька) є доволі серйозним порушенням чинної орфоепічної норми, спотворює мовлення і, зрештою, «відштовхує» слухача.

Губні приголосні **б, п, в, м, ф**, а також сонорний звук **р** за законами української фонетики у кінці слова і складу потрібно вимовляти твердо: знов, сім, Об, Харків, четвер та ін. Однак окремі мовці під впливом місцевих говірок, а також російської мови занадто м'яко вимовляють ці звуки: Харків, календарь, Обь, що зовсім не прикрашає усне мовлення і свідчить про орфоепічну неграмотність мовця.

Щодо вимови приголосних звуків **д і т** Олександр Пономарів зазначає: «М'які приголосні **д і т** в українській літературній мові не зазнають африкатизації, тобто ніколи не набувають свистячого відтінку. Тож поширена серед певної публіки вимова типу дзівчина, дзякую, дзіло, цинь, цямити, ідуць замість дівчина, дякую, діло, тінь, тямити, ідуть не є нормативна» [4,22].

Особливої уваги вимагає вимова проривного задньоязикового звука **г**. Як відомо, видання «Українського правопису» 1990 року поновило в українському алфавіті репресовану 1933 року літеру **г** для позначення проривного задньоязикового звука. Цю літеру рекомендовано писати (і вимовляти відповідний звук) в українських та запозичених словах, як-от: агрус, гава, гедзь, гудзик, дзига та ін. Уживаючи там, де потрібно, літеру **г**, кожен мовець мусить пам'ятати про те, що з поверненням цієї літери маємо змогу тепер розрізняти не тільки у вимові, а й на письмі слова *грати* (дія) і *грати* (іменник – залізна решітка на вікнах), *гулі* (гуляння) і *гулі* (нарости на тілі). У кожному сумнівному випадку щодо вживання букви **г** чи **г** (і відповідного звука) необхідно звертатися до словника, щоб уникнути помилки у написанні і вимові того чи того слова. А ще варто прислухатися до думки, висловленої О.Пonomаревим: «Деякі мовці (здебільшого неофіти), зрадівши з поновлення літери **г**, почали активно вживати позначуваного нею звука. На жаль, уживають його часто недоречно. Кожен запроваджує норму на власний розсуд. ...уживати звук **г** у словах іншомовного походження потрібно не де кому заманеться, а лише там, де для цього є підстави. Бо дуже смішно слухати від досить відомих і шанованих людей «перли» на кшталт *нігілізм* (nihil), *Йоганн* (Johann)... Гадаючи, що в кожному запозиченому слові треба вимовляти **г**, вони уподібнюються одному оперетковому героеві, який був певен, що досить до першого-

ліпшого слова додати *-ус*, як воно набуде латинського звучання: *бабус*, *лопатус*, *панус*» [4, 23-24].

Пам'ятаймо про особливості української фонетики й вимови... Звуків [дж], [дз] не рвімо на шматки і не підміняймо їх звуками [ж], [з]. Хибна вимова: *ход-жу*, *гуд-зик*, *ствержують*, *позвони*. Правильна вимова: *хо[дж]у*, *гу[дз]ик*, *ствер[дж]ують*, *по[дз]вони* [2,53].

Як уже зазначалося, орфоепічні норми регулюють вимову не тільки звуків (голосних і приголосних), а й окремих сполучень їх. Потрібно пам'ятати, внаслідок різних асимілятивних процесів окремі сполучення приголосних зазнають у вимові значних змін, наприклад: дієслівні сполучення *-шся*, *-жся*, *-чся*, *-ться* вимовляються відповідно як *-сся*, *-зся*, *-ця*, *-ця* (*смієся*, *намазся*, *смієця* (орф. *смієся*, *намажся*, *сміється*); у формах іменників сполучення *-жц-*, *-шц-*, *-чц-* перед [і] вимовляються як *-зц-*, *-сц-*, *-цц-* (у *книзці*, у *плясці*, на *таці* (орф. у *книжці*, у *пляшці*, на *тачці*)).

Однією з орфоепічних вимог літературної вимови є функціонування милозвучності у межах фрази. Саме цією вимогою зумовлене збереження паралельних форм на письмі (чергування): *у – в*, *в – у – уві*, *від – од*, *з – із – зі* та ін. Ці явища утворюють систему урівноваження вокалізму і консонантизму, сприяють плавності, мелодійності мовлення. Порівн.: *він у вас*, *знав учитель*, *хочу вчитися*, *зі мною*, *пив із джерела* та ін. ... виразності вимови сприяє середній темп мовлення, знання орфоепічних норм та їх варіантів, дотримання закону зростаючої звучності (крім випадків, коли він зумовив би невластиву сучасній фонетичній системі української мови асиміляцію), правильне членування мовленнєвого потоку [1, 178].

Порушення правил чергування часто призводить до нагромадження звукосполучень, не властивих для української мови. Такі нагромадження звуків порушують плавність усного мовлення, милозвучність мови загалом: Цей важливий семінар проходив в Львові (треба: проходив у Львові); Мале суденце довго плавало у океані (треба: плавало в океані).

Інокли за різними формами слова закріплюються відмінні значення: *удача* (успіх) – *вдача* (характер, натура). У таких випадках чергування небажане, слова треба ставити в таку позицію, яка дає змогу уникнути неблагозвучних збігів приголосних. Щодо варіантів *Україна* і *Україна* існує така традиція: як офіційна назва держави *Україна* завжди вживана з початковим *у*, а в розмовному та художньому мовленні, зокрема в поетичному, припустимі обидві форми [4, 21].

Отож підсумовуючи викладений у цій статті матеріал, робимо висновок про виняткову важливість орфоепічних норм для вдоско-

налення мовленнєвої культури кожної особистості. Про орфоепічну грамотність мовця можна говорити в тому випадку, коли він досконало володіє вимовними нормами літературної мови, тобто правильно вимовляє голосні і приголосні звуки, звукосполуки, дбає про милозвучність власного мовлення, про те, щоб якомога точніше донести до слухачів висловлену думку і справити на них приємне враження. Наша мова варта того, щоб її любити, берегти, вивчати і дарувати іншим красу рідного слова. Звучать дивовижними акордами слова Григорія Чу-принки:

*Як веселонька блискуча,
Переливна, миготюча,
По моїй країні милій
Мова дивная дзвенить,
В казці, в пісні легкокрилій,
В юних спогадах ідилій,
Мов струмочок, стугонить.*

Мова – це одне із найбільших чудес світу. Її пізнання, осягнення її глибин принесе вам радість і задоволення. Адже чим більше знаєш про щось, то цікавішим воно стає. Так і з мовою. Любіть її, вивчайте, і почувте на свою адресу: «Як гарно говорить!» [7,44].

Висновки. Проаналізувавши окремі наукові дослідження проблем мовної культури загалом і орфоепічної грамотності як складника мовленнєвої культури особистості зокрема, на основі власних спостережень за процесом усного мовлення доходимо висновку, що ґрунтовне знання вимовних норм української літературної мови, досконале володіння ними сприяє удосконаленню культури мовлення, дозволяє висловлюватися чітко, зрозуміло, виразно. Незважаючи на численні наукові доробки, питання мовної культури і зокрема орфоепічної правильності мовлення потребують подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення / Н.Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 231 с.
2. Захарків О. Найголовніші поради з культури українського мовлення / Олександра Захарків // Педагогічна думка. – 2010. – № 1. – С. 53-59.
3. Орфоепічний словник [укладач М.І. Погрібний]. – К. : Радянська школа, 1984. – 629 с.
4. Пономарів О. Українське слово для всіх і для кожного / Олександр Пономарів. – К. : Либідь, 2013. – 359 с.
5. Сучасна українська літературна мова [за ред. М.Я. Плющ]. – К. : Вища школа, 1994. – 405 с.

6. Фаріон І. Мовна норма : знищення, пошук, віднова / Ірина Фаріон. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 335 с.

7. Хоменко Л. Чому українська мова співуча / Людмила Хоменко // Початкова школа. – 2011. – № 5. – С.43–44.

REFERENCES

1. Babych N.D. Osnovy kultury movlennia / N.D.Babych. – Lviv : Svit, 1990. – 231 s.

2. Zakharkiv O. Naiholovnishy porady z kultury ukrainskoho movlennia / Oleksandra Zakharkiv // Pedahohichna dumka. – 2010. – № 1. – S. 53–59.

3. Orfoepichnyi slovnyk [ukladach M.I.Pohribnyi]. – K. : Radianska shkola, 1984. – 629 s.

4. Ponomariv O. Ukrainske slovo dlia vsikh i dlia kozhnoho / Oleksandr Ponomariv. – K. : Lybid, 2013. – 359 s.

5. Suchasna ukrainska literaturna mova [za red. M.Ya. Pliushch]. – K. : Vyscha shkola, 1994. – 405 s.

6. Farion I. Movna norma: znyshchennia, poshuk, vidnova / Iryna Farion. – Ivano-Frankivsk : Misto NV, 2010. – 335 s.

7. Khomenko L. Chomu ukrainska mova spivucha / Liudmyla Khomenko // Pochatkova shkola. – 2011. – № 5. – S. 43–44.

Світлана ЛУЦІВ,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) slutsiw@mail.ru

СИСТЕМА СЛОВНИКОВОЇ РОБОТИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ЗРОСТАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті встановлено, що система словникової роботи на уроках української мови допомагає учням початкових класів усвідомити основні закони мови, переконатися в точності та красі українського слова.

Доведено, що на уроках рідної мови в початкових класах під час ознайомлення з новими словами важливо використовувати елементи етимологічного аналізу – ефективного прийому збагачення словника молодших школярів, який є важливим способом пояснення значення та правопису слів, та розвинути інтерес учнів до вивчення української мови.

З'ясовано, що система словникової роботи в початкових класах є одним з найефективніших засобів збагачення, уточнення, активізації і розвитку мовлення школярів. Така робота спрямованим на збагачення активного словника дітей.

Ключові слова: *слова, словникова робота, система словникової роботи, урок української мови, аналіз, словник, етимологія.*

Лит. 8.

Svitlana LUTSIV,

Candidate of Pedagogical Science, Assistant Professor, Department Philological Disciplines and Methods of Their Teaching in Primary School Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) slutsiw@mail.ru

SYSTEM VOCABULARY WORK ON THE LESSON UKRAINIAN LANGUAGE AS PRECONDITION INTELLECTUAL GROWTH OF PRIMARY SCHOOL PUPILS

The article found that the system vocabulary of the Ukrainian language in class helps elementary school student to understand the basic laws of language, ensure the accuracy and beauty of Ukrainian word.

It is proved that the lessons of the native language at primary school while exploring new words is important to use the etymological analysis – effectively taking

enriching vocabulary of younger pupils, which is an important way to explain the meaning and spelling of words and develop pupils' interest in learning the Ukrainian language.

It was found that the system of vocabulary in primary school is one of the most effective means of enrichment, refine and enhance language development of students. This work aims to enrich the active vocabulary of children.

Key words: *word, vocabulary work, the system vocabulary of the lesson of the Ukrainian language, analysis, vocabulary, etymology.*

Ref. 8.

Світлана ЛУЦІВ,

*кандидат педагогических наук, доцент кафедры филологических дисциплин и методики их преподавания в начальной школе
Дрогобычского государственного педагогического университета
имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) slutsiw@mail.ru*

СИСТЕМА СЛОВАРНОЙ РАБОТЫ НА УРОКАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА КАК УСЛОВИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО РОСТА УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В статье установлено, что система словарной работы на уроках украинского языка помогает ученикам начальных классов осознать основные законы языка, убедиться в точности и красоте украинского слова.

Доказано, что на уроках родного языка в начальных классах во время ознакомления с новыми словами важно использовать элементы этимологического анализа – эффективного приема обогащения словаря младших школьников, который является важным способом объяснения значения и правописания слов, и развивает интерес учащихся к изучению украинского языка.

Установлено, что система словарной работы в начальных классах является одним из самых эффективных средств обогащения, уточнения, активизации и развития речи школьников. Такая работа направлена на обогащение активного словаря детей.

Ключевые слова: *слова, словарная работа, система словарной работы, урок украинского языка, анализ, словарь, этимология.*

Лит. 8.

Постановка проблеми. У сучасному світі вагомого значення набуває вміння орієнтуватися у великому обсязі інформації, який постійно зростає і ускладнюється. Серед предметів початкового шкільного курсу вирішальна роль у навчанні і вихованні особистості належить рідній мові. Адже саме від знань, умінь і навичок з української мови залежати-

муть інтелектуальний та духовний розвиток, культурний рівень, кругозір. Слово здатне відтворити все розмаїття людської думки. Тільки завдяки слову учні можуть усвідомити основні закони мови, переконатися в його точності, красі, виразності, багатстві і складності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема словникової роботи на уроках української мови була предметом дослідження багатьох науковців. Зокрема, лінгвістичні аспекти питання висвітлені у працях таких науковців як В. Горпинич, І. Ковалик, М. Плющ, В. Русанівський та ін. Вагомий внесок у вивчення означеної проблеми зробили педагоги М. Вашуленко, Т. Рамзаєва, О. Савченко, Т. Потоцька, О. Хоршковська та ін.

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити методичні аспекти словникової роботи на уроках української мови у початкових класах.

Виклад основного матеріалу. Словникова робота на уроках української мови в початкових класах є однією зі складових різноманітної роботи з розвитку мови учнів. Оволодіння словниковим складом літературної мови стає необхідною умовою вивчення учнями української мови: її орфоепії, орфографії, граматики, правильного слововживання і зв'язного мовлення взагалі [5].

Саме тому на уроках української мови учні початкових класів мають не тільки отримувати спеціальні знання з мови (фонетики, граматики, лексики), а й збагачувати свій словниковий запас.

Молодші школярі знайомляться зі словом як лексичною одиницею, із значенням слова, багатозначністю, прямим і переносним значенням, омонімами (без вживання терміна), синонімами, антонімами. Система словникової роботи на уроках української мови спрямована на збагачення активного словника школярів, вироблення навичок свідомого оволодіння новими словами, уточнення значення і сфери вживання відомих слів [4].

Методика початкового навчання української мови налічує чимало прийомів ознайомлення учнів з новим словом і його значенням: демонстрування предмета чи малюнка (для слів із предметним значенням); з'ясування значення слова за тлумачним словником; використання контексту; добір синонімів; добір антонімів; добір до слова родової назви або до родової назви – окремих його видових назв; пояснення слова з опорою на його видову чи родову ознаку; морфемний або елементарний словотворчий аналіз; етимологічний аналіз; переклад слова іншою мовою, яку знають учні даного класу [1, 213–214].

Система словникової роботи на уроці мови в початкових класах враховує вікові можливості учнів, сприяє розширенню їх активного слов-

ника; вчить використовувати слова у їх найбільш точному значенні та усувати з ужитку слова нелітературні, мовно-просторічні, архаїчні; передбачає правильне сприйняття незнайомого слова молодшими школярами; розуміння його відтінків; засвоєння і закріплення його у процесі виконання різних вправ; вживання виучуваного слова самостійно в потрібній ситуації.

З цієї проблемою пов'язані й інші методичні проблеми: про відбір словникового матеріалу для першочергового вивчення, про послідовність включення в мовлення учнів різних груп слів, про способи розкриття значень слів. З нею ж пов'язані і питання про систему методичних прийомів і вправ, спрямованих на оволодіння учнями словниковими багатствами нашої мови.

Педагоги зазначають, що у процесі роботи над словником дітей важливо здійснювати міжпредметний зв'язок (наприклад, уроків літературного читання і української мови, літературного читання і образотворчого мистецтва та ін.). Це вчить учнів початкових класів пильніше придивлятися до лексичного значення слів і стилістичних можливостей української мови.

Важливим джерелом поповнення лінгвістичних знань про слово в усьому спектрі його значень є словник. Однак учень звертається до словника чи довідника лише за умови, якщо у нього розвинена потреба проконтролювати свої знання та мовленнєву продукцію, якщо він знатиме, яке саме джерело є носієм потрібної йому інформації і як користуватися ним.

Відомий педагог К. Ушинський писав, що «дитя, яке не звикло доходити до змісту слова, темно розуміє або зовсім не розуміє його справжнього значення, завжди буде страждати від цього корінного недоліку при вивченні всякого іншого предмета» [8, 326]. Тому на уроці української мови треба вчити молодших школярів користуватися словниками, оскільки це не лише викликає цікавість до мовознавчої науки, а й вчить уважно стежити за логічністю і послідовністю мислення, писемного і усного мовлення, за правильністю побудови фрази, за додержанням норм правопису.

Важливо зазначити, що у молодших школярів не сформована навичка самостійної роботи з довідниковою літературою. Тому одним із завдань є підготовка дітей для такої роботи. Робота зі словником на уроці української мови має бути в центрі уваги. Такий вид діяльності збагачує лексичний запас школярів, сприяє їхньому мовленнєвому розвитку в усній та писемній формах і формує інтерес до рідної мови.

На уроках української мови у початкових класах під час ознайомлення з новими словами можна використовувати елементи етимологічного аналізу – ефективного прийому збагачення словника молодших школярів, який може стати важливим способом пояснення значення та правопису слів та розвинути інтерес учнів до вивчення української мови.

Методисти виділяють чотири етапи етимологічного аналізу слів: підготовчий, орієнтувальний, закріплювальний, етап контролю та самоконтролю. На підготовчому етапі відбувається ознайомлення дітей зі словниковим словом, з'ясовується та уточнюється його лексичне значення. Учні вчаться орфографічно та орфоепічно його промовляти, формується вміння свідомо знаходити орфограму. Учитель може познайомити молодших школярів з етимологічною довідкою до виучуваного слова. Учні отримують перше уявлення про досліджуване слово.

Наприклад, вивчаючи написання слова портфель, учитель може запропонувати учням перевірити написання другої букви у слові за допомогою орфографічного словника. Потім постає питання про те, чому цей предмет отримав таку назву. Після гіпотез учнів педагог може пояснити, що слово портфель утворилося від французького слова порт – «нести» і фель – «аркуш» [6].

Орієнтувальний етап. На цьому етапі об'єктом є слово, а метою – правильність та усвідомленість його написання. Працюючи над лексемою портфель, діти шукають орфографічну підказку. Отже, за допомогою етимологічної довідки вони зрозуміли, що другу букву можна перевірити словом порт. Після цього словникове слово записують.

На цьому закріплювальному етапі виробляються такі орфографічної навички як свідомість і правильність. Їх можна формувати за допомогою різноманітних вправ. Вправи, які пропонуються на цьому етапі, спрямовані на практичне застосування знань та вмінь, які складають базу орфографічної навички.

Метою етапу контролю та самоконтролю є виконання робіт творчого характеру, які сприяють мовленнєвому розвитку учнів, а також підвищенню їхньої грамотності написання слів, до яких давалися етимологічні довідки [6].

Отже, можна стверджувати, що етимологічний аналіз допомагає осмислити слова; підвищує правильність та точність запам'ятовування написань; дає змогу перетворити словникові слова на ті, що можна перевірити; допомагає узагальнити раніше не пов'язані у свідомості учнів лексеми у зручні для запам'ятовування групи з чіткими семантичними та словотвірними зв'язками між елементами.

Зацікавити дітей етимологічними розвідками вчитель може за допомогою бесід про історії слів у вигляді «етимологічних хвилинок», або використовувати різноманітні вправи, розраховані на пояснення походження слів. Наприклад, що означають такі слова:

Бутербод – утворилося від складання основ з німецької *Butter* «масло» і *Brot* «хліб» [2, 308].

Козак – на Україні в XV – XVIII ст. – вільна людина з кріпосних селян, що втекла на південні землі України й брала участь у боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників (давнє запозичення з тюркських мов, яке має значення вільна, незалежна людина; шукач пригод, бродяга) [3, 495].

Кондитер – походить від латинського «той, хто приготує страви з прянощами» [3, 549].

Компанія – утворилося від латинського применника *cum* – «разом» і *pānis* – «хліб» (група людей, що разом їсть хліб) [3, 541].

Йод – походить від латинського слова *iodium* – «пурпуровий, фіалковий» [3, 326].

Дужий – походить від латинського *daūg* – «багато» (сильний; здоровий) [2, 142].

Молодшим школярам можна вводити елементи етимологічного аналізу в роботу зі словами, простими за структурою, частовживаними і доступними в поясненні учням початкових класів їх походження (береза – походить від слова білий, корова – від праслов'янського слова *корва*, що означає «рогата тварина»; півень – від слова співати, а співати – від слова пісня). Мовне джерело на цьому етапі можна не повідомляти, досить сказати «у старовину» [6].

Словникову роботу на уроках української мови у початкових класах можна проводити в такий спосіб:

1. Учні знаходять слово в орфографічному словнику, знайомляться з його написанням. Запам'ятовується зоровий образ. Наприклад, слово великий.

2. Пояснюється значення слова. У цьому випадку слово багатозначне – 1) видатний; 2) дуже великий; 3) більший за потрібний розмір.

3. Потім школярі проговорюють слово по складах, хором, дружно, напівголосно. Запам'ятовують звуковий образ.

4. Учні записують слово на дошці, у зошит або в словничок (рукописний), подумки диктуючи його собі. Ставлять наголос, підкреслюють орфограми. Засвоюють графічний образ слова.

5. Можна використати знання про походження слова. Слово великий утворено від спільнослов'янського велий, що значить «великий».

6. Підбирають слова, що мають такий самий історичний корінь -вел-: велетень, великодушний, величний, величезний, велетень.

7. Порівнюють й аналізують записані слова за. -Вел- – це історичний корінь, що не збігається із сучасним -велик-, -велич-.

Важливою формою залучення молодших школярів до етимологічної роботи є складання словничків, де записуються нові для дітей слова зі стислим їх значенням та походженням. Така робота буде сприяти пробудженню інтересу до вивчення української мови, розвиватиме вміння проникати у зміст та походження слів, їх написання. Знайомство молодших школярів з етимологією слів позитивно впливатиме на їх грамотність, розширюватиме кругозір, викликатиме інтерес до слова, рідної мови, розвиватиме творчу уяву, залучатиме до конкретних історичних фактів культури мовлення.

Висновки. Отже, система словникової роботи у початкових класах є одним з найефективніших засобів збагачення, уточнення, активізації і розвитку мовлення школярів. Така робота спрямованим на збагачення активного словника дітей, а також формування в них навички вибирати із власного словникового запасу для висловлювання думки ті слова, які найбільше відповідають змісту висловлювання і роблять його правильним, влучним і виразним. Подальших наукових досліджень вимагають актуальні аспекти роботи зі словом у початковій школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі : методичний посібник / М. С. Вашуленко. – К. : Освіта, 2006. – 268 с.
2. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 1. / Укл.: Н. С. Родзевич та ін. – 1982. – 631 с.
3. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 2. / Укл.: Н. С. Родзевич та ін. – 1985. – 572 с.
4. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою (1 – 4 класи). – К. : Освіта, 2012. – 390 с.
5. Маркова К.І. Словникова робота на уроках української мови в початкових класах / К.І. Маркова // [Електронний ресурс] – http://osvita.ua/school/lessons_summary/initial/6257/
6. Попова Л. Етимологічний аналіз слів як засіб формування орфографічної грамотності молодших школярів / Л. Попова // [Електронний ресурс] – http://vuzlib.com.ua/articles/book/36642-Etimolog%D1%96chnijj_anal%D1%96z_sl%D1%96v/1.html
7. Прищепя К. С. Тематичний словник школяра / К. С. Прищепя, В. Г. Лук'яненко. – К. : Галя, 1997. – 336 с.

8. Ушинський К.Д. Рідне слово. Книжка для тих, хто навчає / Костянтин Дмитрович Ушинський // Вибр. твори : В 2-х т. – К. : Радянська школа – 1983. – Т.2. – 359 с.

REFERENCES

1. Vashulenko M. S. Ukrainska mova i movlennia v pochatkovii shkoli : metodychni posibnyk / M. S. Vashulenko. – K. : Osvita, 2006. – 268 s.

2. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: V 7 t. / AN URSS. In-t movoznavstva im. O. O. Potebni; Redkol. O. S. Melnychuk (holovnyi red.) ta in. – K. : Naukova dumka, 1985. – T. 1. / Ukl. : N. S. Rodzevych ta in. – 1982. – 631 s.

3. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: V 7 t. / AN URSS. In-t movoznavstva im. O. O. Potebni; Redkol. O. S. Melnychuk (holovnyi red.) ta in. – K. : Naukova dumka, 1985. – T. 2. / Ukl. : N. S. Rodzevych ta in. – 1985. – 572 s.

4. Navchalni prohramy dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv iz navchanniam ukrainskoiu movoiu (1 – 4 klasy). – K. : Osvita 2012. – 390 s.

5. Markova K.I. Slovnykova robota na urokakh ukrainskoi movy v pochatkovykh klasakh / K.I. Markova // [Elektronnyi resurs] – http://osvita.ua/school/lessons_summary/initial/6257/

6. Popova L. Etymolohichnyi analiz sliv yak zasib formuvannia orfohrafichnoi hramotnosti molodshykh shkoliariv / L. Popova // [Elektronnyi resurs] – http://vuzlib.com.ua/articles/book/36642_Etimolog%D1%96chnijj_anal%D1%96z_sl%D1%96v/1.html

7. Pryshchepa K. S. Tematychni slovnyk shkoliara / K. S. Pryshchepa, V. H. Lukianenko. – K. : Hala, 1997. – 336 s.

8. Ushynskiy K.D. Ridne slovo. Knyzhka dlia tykh, khto navchaie / Kostiantyn Dmytrovych Ushynskiy // Vybr. tvory : V 2-kh t. – K.: Radianska shkola. – 1983. – T. 2. – 359 s.

Наталія МАКСИМЕНКО,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філології та методики початкової освіти ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника" (Україна, Івано-Франківськ)
natalijamaksimenko@gmail.com

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядаються наукові засади комунікативно-мовленнєвої компетентності молодших школярів; аналізуються шляхи вдосконалення і розвитку діалогічного мовлення в учнів початкової школи, умови формування в них умінь будувати монологічні зв'язні висловлювання на уроках української мови.

Ключові слова: *комунікативна компетентність, молодший школяр, уроки української мови, мовленнєві вміння та навички, розвиток діалогічного та монологічного мовлення.*

Лит. 3.

Natalia MAKSIMENKO,

Candidate of Pedagogical Science, Assistant Professor, Department of Philology and Methods of Primary Education SHEE "Vasyl Stefanyk Precarpathian National University" (Ukraine, Ivano-Frankivsk)
natalijamaksimenko@gmail.com

FORMATION COMMUNICATIVE- SPEECH COMPETENCE IN PRIMARY SCHOOL AT LESSONS UKRAINIAN LANGUAGE

The article deals with scientific principles of communicative-speech competence of junior pupils; examines ways of perfection and development of dialogic speech in pupils in primary school, conditions formation theirs skills to build monologic coherent uttering at the lessons of Ukrainian language.

Key words: *communicative competence, junior pupil, lessons of Ukrainian language, language skills, development of dialogic and monologic speech.*

Ref. 3.

Наталья МАКСИМЕНКО,

кандидат педагогических наук, доцент кафедры филологии и методики начального образования ГВУЗ "Прикарпатский национальный

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНО-РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ НА УРОКАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматриваются научные основы коммуникативно-речевой компетентности младших школьников; анализируются пути совершенствования и развития диалогической речи в учащихся начальной школы, условия формирования у них умений строить монологические связные высказывания на уроках украинского языка.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, младший школьник, уроки украинского языка, речевые умения и навыки, развитие диалогической и монологической речи.

Лит. 3.

Постановка проблеми. Реформування загальноосвітньої школи в особистісно-орієнтовану, розвивальну зумовлене потребами цивілізованого демократичного суспільства в Україні. У контексті цих суспільних потреб особливо значимою є основна мета початкової мовної освіти, яка визначається провідною функцією рідної мови: плекання національно свідомої, духовно багатой, творчої особистості, яка володіє вміннями комунікативно доцільно вживати мовні засоби у різних сферах і видах мовленнєвої діяльності.

Сформувати таку людину неможливо без оволодіння мовою як засобом спілкування, пізнання, самоствердження в житті, творчого самовираження. Відповідно лінгвістичні відомості в процесі навчання молодших школярів розглядаються не самостійним предметом вивчення, а засобом та умовою розвитку мислення, творчих здібностей учнів, формування комунікативної компетенції, виховання на засадах гуманізму і демократизму. Це підтверджує і новий Державний стандарт, в якому метою освітньої галузі «Мови і літератури» визначається розвиток особистості учня, формування його комунікативної компетентності та загальних уявлень про мову як систему і літературу як вид мистецтва.

Формування комунікативної компетентності молодшого школяра – актуальна проблема початкової школи та основна мета курсу української мови, «яка виявляється у здатності успішно користуватися мовою у процесі спілкування, пізнання навколишнього світу, вирішення життєво важливих завдань» [2,10].

Аналіз досліджень. Питання комунікативно-діяльнісного підходу до змісту й процесу навчання мови, можливість засвоєння молодшими

школярами різних аспектів мови як засобу спілкування, усвідомлення суспільної ролі мови та функцій, що реалізуються в мовленні кожної людини, порушуються останнім часом на всіх рівнях – лінгвістичному, психологічному, педагогічному.

На взаємозв'язку шкільної мовної освіти з реальними потребами життя наголошували ще педагоги і лінгвісти XIX століття М. Бунаков, Ф. Буслаєв, І. Срезневський, К. Ушинський, П. Фортунатов, В. Шереметьєвський та ін. За перебудову шкільного курсу мови, ураховуючи комунікативно-діяльнісний підхід до її вивчення, виступають сучасні вітчизняні й зарубіжні вчені-методисти О.Біляєв, Д.Богоявленський, М.Вашуленко, В.Капінос, О. Купалова, Т.Ладиженська, В. Мельничайко, Л. Скуратівський, А.Супрун, Л. Федоренко та ін.

В українській лінгводидактиці проблемам культури спілкування, присвятили свої наукові праці вчені-мовознавці, методисти Н.Бабич, І.Білодід, Л.Булаховський, С.Єрмоленко, М.Жовтобрюх, А.Коваль, Л.Мацько, В.Мельничайко, М.Пентилюк, В.Русанівський, С.Чак та ін.

У центрі їхньої уваги були теоретичні і практичні аспекти культури спілкування, мовленнєвої діяльності як галузі мовознавчої науки, пов'язаної з психологією і стилістикою, вихованням мовленнєвої особистості. Проблема розвитку мовлення молодших школярів, формування й удосконалення мовленнєвих умінь є однією з провідних у працях українських та зарубіжних психологів (Г.Балл, Л. Виготський, П. Гальперін, Д. Ельконін, та ін.), дослідників мовлення дітей дошкільного (А.Богущ, О.Гвоздев, К. Крутій, Г. Люблінська, Л. Федоренко та ін.) та молодшого шкільного віку (В. Бадер, Л. Варзацька, М. Вашуленко).

Однак, як показують дослідження проблеми розвитку мовленнєвих умінь молодших школярів на теоретичному та практичному рівнях, незважаючи на широкий спектр їх аналізу в системі різних галузей наук, питання активізації мовленнєвої діяльності, формування комунікативної компетенції учнів загальноосвітньої школи ще потребують наукового вивчення, узагальнення та систематизації.

Постановка завдань. У статті ставиться за мету обґрунтувати наукові засади процесу формування комунікативно-мовленнєвої компетентності учнів початкової школи, визначити шляхи організації мовленнєвої діяльності молодших школярів, розвитку в них умінь удосконалювати діалогічне мовлення та будувати зв'язні монологічні висловлювання на уроках української мови

Виклад основного матеріалу. Сучасний період розвитку суспільства в Україні відкриває широкі перспективи для оновлення змісту освіти, що дає змогу виховувати розвинене і духовно багате покоління. Одним із по-

казників духовної культури особистості, її моральності, внутрішньої і зовнішньої краси є мовленнєва культура, комунікативно-мовленнєва компетентність, в якій проявляється інтелект і рівень мислення індивіда, його освіченість і вихованість, культурність і ціннісні орієнтири, краса слова і духу як ознаки духовного багатства та неповторної людської сутності.

Відомо, що ефективна мовленнєва комунікація досягається мовною компетенцією комунікантів – але не тільки завдяки їхнім знанням фонетичної, лексичної і граматичної структури мови, а й знанням усіх складових ситуації мовленнєвого спілкування. До мовної компетентності відносять уміння оперувати засобами мови, дотримуватись норм літературного мовлення, швидко і доречно вживати мовні засоби, утворювати різнотипні стилістично диференційовані висловлювання, редагувати власне і чуже мовлення, володіти всіма стильовими засобами мови.

Формувати ці якості необхідно ще в молодшому віці, причому найбільших можливостей для цього надають уроки української мови в початковій школі, основна мета яких визначена Державним стандартом початкової освіти і полягає у формуванні комунікативної компетентності молодшого школяра. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань: вироблення в учнів мотивації навчання української мови; гармонійний розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання, письмо); формування комунікативних умінь; опанування найважливіших функціональних складових мовної системи; соціально-культурний розвиток особистості; формування в учнів уміння вчитися [2, 10]. Формуючи комунікативну компетентність, вчитель початкових класів має враховувати той факт, що, як зазначає О.Савченко, «компетентність – це укрупнений результат навчання, який не може бути досягнутий протягом двох – трьох уроків. Компетентність формується і розвивається впродовж тривалого часу, тому треба орієнтуватися у тому, якою є послідовність цілей вивчення предмета» [3, 11]. Отже, компетентність – це результат систематизованої навчальної діяльності, що виражається в активному оволодінні системою знань, а також здатності використовувати її з метою пізнання навколишньої діяльності і розв'язання проблем, що виникають у практичній діяльності.

Компетентність у смисловому значенні охоплює три аспекти: знання, уміння, навички. Це комплексна характеристика особистості, яка вбирає в себе результати попереднього психічного розвитку, знання, уміння, навички; має здатність до творчого вирішення завдань, ініціативності, самостійності, самооцінки, самоконтролю; це сформованість інтелектуальних операцій, спрямованість у діяльності, усвідомленість і мотиваційна насиченість. На кожному віковому етапі компетентність має орієнтовні показники розвитку особистості, тобто різні види компетенції.

Важливим компонентом системи формування комунікативної компетентності є мовленнєві уміння та навички. До цієї категорії належать уміння швидко й правильно орієнтуватись у мінливих умовах спілкування; правильно планувати та здійснювати систему комунікації, зокрема її найважливішу ланку – мовленнєвий вплив; швидко й точно знаходити адекватно змісту акту спілкування комунікативні засоби, що відповідають водночас і творчій індивідуальності, і ситуації мовлення, а також індивідуальним особливостям об'єкта впливу (співрозмовника); постійно відчувати і підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні, вміння чітко й емоційно виражати свої думки й почуття.

Розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь та навичок в учнів початкових класів доцільно здійснювати в процесі навчання діалогічного і монологічного мовлення, що допоможе вчити школярів правильно і доцільно, відповідно до норм літературної мови користуватися всім арсеналом мовних засобів у процесі побудови зв'язних висловлювань

Працюючи над розвитком діалогічного мовлення, вчитель має враховувати той факт, що «діалог, як форма мовленнєвої діяльності, має свою психологічну структуру: мотив, мету, засіб (мова) і кінцевий результат – очікувану реакцію співрозмовника» [1,336]. При цьому робота над діалогом передбачає такі етапи: 1) відтворення, розігрування діалогу із прослуханого чи прочитаного тексту; 2) складання діалогу за ситуативним малюнком, словесно описаною ситуацією, опорою на допоміжний матеріал (самостійно, дотримуючись правил етикету, культури спілкування). У процесі формування діалогічного мовлення велика увага приділяється засвоєнню школярами формул мовленнєвого етикету – ввічливих слів, які вживаються під час вітання, прощання, прохання тощо. Учні початкової школи повинні запам'ятати найуживаніші формули етикету, знати, за яких обставин кожна з них уживається, а також правильно й доречно використовувати їх у власному мовленні. Паралельно із розвитком діалогічного має проводитись робота з розвитку усного монологічного мовлення школярів на уроках української мови, яка має здійснюватися шляхом: 1) переказування прочитаних чи прослуханих текстів; 2) побудови власних висловлювань на основі побаченого, пережитого. Монологічне мовлення має характеризуватися такими ознаками, як: змістовність, логічність, точність, багатство мовних засобів, виразність, чистота, правильність. Для того, щоб забезпечити змістовність висловлювань, потрібно пропонувати дітям говорити чи писати тільки про те, що їм добре відомо. Важливо, щоб розповідь школяра була побудована на відомих йому фактах, на основі його власних спостережень, життєвого досвіду. Необхідно, щоб висловлювалися добре обмірковані думки, ширі переживання. Вимогою

до монологічного мовлення є його логічність: послідовність, обґрунтованість викладу думок, відсутність пропусків і повторів, наявність висновків, які випливають зі змісту. Точність мовлення має забезпечуватися не тільки вмінням учнів влучно передавати факти, спостереження чи почуття, а й здатністю вибирати для цього відповідні мовні засоби – слова та словосполучення, які з максимальною точністю передаватимуть найхарактерніші риси того, про що або про кого йдеться у висловлюванні. Оскільки монологічне висловлювання призначене для слухача, то учень, зацікавлений у тому, щоб його почули, зрозуміли і правильно сприйняли, має подбати про виразність свого мовлення. Під виразністю слід розуміти не тільки дотримання розділових знаків та інтонації, а й уміння яскраво, переконливо і стисло висловлювати думку, здатність впливати на людей через відібрані факти, слова, побудову фраз, настрій розповіді.

Висновки. Отже, розвиток мовленнєвої діяльності, формування комунікативної компетенції, культури спілкування має стати провідним завданням навчання української мови як базового предмета в загальноосвітній школі, безперечно і в початковій ланці. Набуті в початкових класах лінгвістичні знання та повноцінні мовленнєві вміння і навички з української мови не лише забезпечать можливість подальшої мовної освіти в основних класах, а й значною мірою забезпечать людині вільне самовираження в усіх сферах суспільно-виробничого життя. Тому першочерговим завданням мовної освіти всіх без винятку громадян нашої держави є формування й удосконалення мовного спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Методика навчання української мови в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М.С.Вашуленка. – К. : Літера ЛТД, 2010. – 364 с.
2. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1- 4 класи. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2012. – 392 с.
3. Савченко О.Я. Мета і результат уроку в контексті компетентнісного підходу / О.Я.Савченко // Початкова школа. – 2015. – №3. – С.10–16.

REFERENCES

1. Metodyka navchannia ukraïnskoi movy v pochatkovii shkoli : navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv / Za nauk. red. M.S.Vashulenska. – K. : Litera LTD, 2010. – 364 s.
2. Navchalni prohramy dlia zahalnoosvitnykh navch. zakl. iz navchanniam ukraïnskouu movoiu. 1- 4 klasy. – K. : Vydavnychiy dim «Osvita», 2012 – 392 s.
3. Savchenko O. Ya. Meta i rezultat uroku v konteksti kompetentnisnogo pidkhdou / O.Ya.Savchenko // Pochatkova shkola. – 2015. – №3. – S.10–16.

УДК 37.018:37.014.7

Леонід ОХРИМЕНКО,

кандидат філософських наук, викладач кафедри практичної психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)

ІНТЕГРАЦІЯ СІМ'Ї, ШКОЛИ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ В МОВНОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ

У статті висвітлюється взаємозв'язок сім'ї, школи та громадськості у вихованні дітей. Розкриваються сутність, умови та провідні аспекти виховання дітей в сім'ї. Звернуто увагу на роль матері, батька, учителя та вихователя в становленні та розвитку школярів. Розкривається роль рідної мови, літератури, культури спілкування дітей з батьками, дорослими в школі, в громадських місцях.

Ключові слова: *виховання, розвиток, діти, сім'я, школа, громадськість, мати, батько, учитель, рідна мова, література, культура, спілкування.*

Лит. 17.

Leonid OKHRIMENKO,

Candidate of Philosophical Sciences, teacher, Department of Applied Psychology Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych)

INTEGRATION OF FAMILY, SCHOOL AND COMMUNITY IN LANGUAGE EDUCATION OF CHILDREN

The article reveals the interconnection of family, school and public in the education of children. It is disclosed essence, conditions and the leading aspects of children education in the family. Attention is paid to the role of mother, father, teacher and educator in the becoming and development of schoolchildren. It is discovered the role of native language, literature, communication culture of children and parents, adults at school and in the public places.

Key words: *education, development, children, family, school, public, mother, father, teacher, native language, literature, communication culture.*

Ref. 17.

Леонід ОХРИМЕНКО,

кандидат філософських наук, преподаватель кафедры практической психологии Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франка (Украина, Дрогобыч)

ИНТЕГРАЦИЯ СЕМЬИ, ШКОЛЫ И ОБЩЕСТВЕННОСТИ В ЯЗЫКОВОМ ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ

В статье освещается взаимосвязь семьи, школы и общественности в воспитании детей. Раскрываются сущность, условия и ведущие аспекты воспитания детей в семье. Обращено внимание на роль матери, отца, учителя и воспитателя в становлении и развитии школьников. Раскрывается роль родного языка, литературы, культуры общения детей с родителями, взрослыми, в школе, в общественных местах.

Ключевые слова: *воспитание, развитие, дети, семья, школа, общественность, мать, отец, учитель, родной язык, литература, культура, общение.*

Лит. 17.

Постановка проблеми. Сьогодні поряд із навчанням в освітніх закладах важливим є виховання дітей. Його координують сім'я, школа, громадськість. Воно здійснюється на основі Конституції України, Державної національної програми «Освіта», закону «Про загальну середню освіту», закону «Про освіту» тощо [4;5;6;7;8]. В одному з них зазначено: «Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу, народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями» [6, 4].

Освітньо-виховний процес в загальноосвітніх школах ґрунтується на засадах гуманізму, демократизму, інтеграції, національної свідомості, взаємоповаги між учителем, педагогічним колективом і учнями.

У сім'ї починається формування особистості дитини, її національної самосвідомості, а громадськість долучається до цієї проблеми. Тому ми розглядаємо в цій статті низку аспектів виховання дітей оскільки, вважаємо, що це допоможе учителям, батькам та громадським організаціям виконувати свої обов'язки, усвідомлюючи, що майбутнє народу України, – в наших дітях. «Адже, – як зазначає Д.В. Луцик, – дитина не виховується ізольовано, а у всій повноті» [12].

Аналіз досліджень. Вивчення та реферування нормативних і законодавчих матеріалів з досліджуваної проблеми засвідчило про те, що проблема виховання дітей є надзвичайно важливою, тому вона відображена в концепціях про виховання [9;10;11]. Розглянемо їх детальніше.

У Концепції національного виховання розкривається проблема національного виховання дітей: «це створена упродовж віків самим народом

система поглядів, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних формувати світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь» [10].

Концепція «Виховання дітей та молоді у національній системі освіти» визначає виховний ідеал української сім'ї та провідні напрями родинно-сімейного виховання [9].

У сучасній Концепції розвитку освіти на 2015-2025рр., зазначено, що на сьогодні спостерігається зниження якості освіти і падіння рівня знань і умінь учнів, моральне старіння методів і методик навчання, які потрібно оновлювати. Першочерговим напрямом Концепції є приведення структури освіти у відповідність до потреб сучасної економіки та інтеграції України в європейський економічний та культурний простір [11].

Видатні сучасні педагоги В. Сухомлинський, М. Стельмахович надзвичайно велику увагу приділяли поєднанню усіх структурних підрозділів у вихованні дітей, Для цього вони визначили завдання системи освіти в Україні для національного виховання учнів. Для досягнення бажаних результатів національне виховання треба здійснювати в комплексі, тобто інтегрувати всі складові частини національного виховання: інтелектуальне, патріотичне, моральне, правове, естетичне, статеве, фізичне, трудове, екологічне [14; 15].

Чимало уваги проблемі виховання дітей через взаємозв'язок усіх складових приділяють такі науковці, як І. Бех, О. Вишневський, О. Савченко, Д. Луцик.

І. Бех розкриває становлення особистості молодшого школяра через виховання як основу освітньо-виховного процесу [1].

О. Вишневський розглядає питання не тільки про виховання, а про національне виховання: «...маємо підстави вважати, що будь-яке національне виховання є виразником вічних загальноновизнаних цінностей і вартостей, оскільки вони не можуть функціонувати ізольовано від конкретного національного життя» [3].

Академік О. Савченко пропонує висвітлювати проблеми взаємозв'язку у вихованні, навчанні та розвитку молодших школярів [13].

Д. Луцик розробив систему виховання дітей в сім'ї і запропонував її для практичної реалізації в дошкільні навчальні заклади та початкову школу [1].

Багато ідей в галузі виховання дітей в сім'ї, особливо в становленні та розвитку національного виховання в сім'ї, напрацьовано професором П. Щербанем [17]. Досвід, якого набуває молодший школяр, навчаючись у початкових класах, багато в чому залежить від уявлень та понять, які в нього формуються на уроках, в сім'ї чи в повсякденному житті.

Виклад основного матеріалу. Виховання – це організоване спілкування, різноманітність духовних взаємин як між учителем і учнем, батьком і матір'ю, між батьками та дітьми [17, 5].

Виховання – це не тільки підготовка дітей до життя, а це процес самого життя, внаслідок засвоєння його змісту: культури, моралі, праці, наукових і правових знань, національних традицій і звичаїв [12;13].

Надаючи особливої ваги інтеграції у вихованні дітей, вважаємо що формування майбутніх громадян має здійснюватися через інтеграцію школи, сім'ї і громадськості. Ознаками нормального виховання є педагогічна цілеспрямованість учителя, батьків і громадськості, їхнє прагнення до дружного, радісного трудового родинного життя має будуватися на їхній громадянській активності, взаєморозумінні і взаємоповазі, на спільних інтересах цих інституцій і дітей.

Розглянемо кожну складову зокрема.

Відомо, що сім'я є першоосновою у вихованні дітей, а батьки є першими вихователями своїх дітей. Однак їхній виховний вплив, залежно від змісту їхнього життя, може бути позитивним чи негативним.

Школа – це другий осередок, який причетний до виховання дітей. У народі побутує прислів'я: «Легше навчити дитину, ніж виховати». Наприклад, якщо учень на рівні не засвоює програмовий матеріал з відповідних предметів, то це ще не біда. Його знання можна підтягнути та виправити. Однак якщо учень стане на шлях правопорушення, злочинності, байдуже буде ставитися до рідної мови, до українських духовних або матеріальних цінностей, то це вже катастрофа для учня, школи, його батьків, а відтак – і для держави.

К.Ушинський звертав увагу на те, що «незважаючи на схожість педагогічних форм усіх європейських народів, у кожного з них своя особлива національна система виховання, своя особлива мета і свої особливі засоби досягнення цієї мети». Це властиво і для системи виховання в Україні [16].

Виховний ідеал Г. Ващенко будував на двох ідеях: християнській моралі та українській духовності. Звідси – служіння Богові та Україні [2].

Національний ідеал українців відображено у звичаях традиціях та обрядах, в його усній народній творчості, літературі, мистецтві, в християнській вірі та в історичному минулому.

У виховному процесі потрібно дотримуватися провідних принципів виховання: зв'язку з життям, науковості, народності, природовідповідності, культуровідповідності, гуманності, демократичності, європеїзму, етнізації, прцельності та інших [13, 24].

Важливо, щоб усі компоненти і принципи виховання спирались на українську духовність, фольклор, історію, літературу, музику, образотворче мистецтво, традиції і обряди.

Особливу увагу потрібно звертати на виховання в учнів любові до рідної мови, до Української держави, її символів, моральних цінностей, правових та громадянських норм тощо.

Завдання виховної роботи полягає у тому, щоб формувати в учнів національну свідомість, оволодіння рідною і державною мовами, знання Конституції України, обов'язків українців, виховання любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розвитку України, готовності її захищати [8]. Виховання шанобливого ставлення до державних символів України. Виховувати духовну культуру особистості, створення умов для вільного вибору своєї світоглядної позиції. Утверджувати принципи загальнолюдської моралі у поєднанні з духовністю. Виховувати творчо-працелюбну особистість, забезпечувати повноцінне фізичне виховання, виховання екологічної і естетичної культури в дітей [9].

Дослідження показують, що у виховній роботі переважають вербальні методи виховання: розповіді, бесіди, дискусії, які не завжди підкріплюються практичною діяльністю.

Велике значення сьогодні мають громадські центри виховання чи дитячі організації Це такі, як «Пласт», «Січ», «Луч», а також регіональні учнівські і молодіжні об'єднання. Зокрема Товариство «Лев і левенята» (Львів), «Оберіг» (Чернівці), «Берегиня» (Умань), «Спадщина» (Київ), «Поступ» (Самбір), «Молода Україна» (Київ, Херсон, Одеса, Миколаїв тощо). Сьогодні, наприклад організація «Козачата» набирає Всеукраїнського характеру тощо [13].

Серед методів виховання у цих організаціях провідне місце належить грі, участь у якій допомагає плекати здоров'я і силу, має конкретну мету, правила і способи діяльності.

Важливе місце в роботі дитячих і юнацьких організацій займає змагання, екскурсії, мандрівки, шефство над культурними центрами, хudoжня самодіяльність тощо.

У дитячих і юнацьких організаціях діти краще засвоюють українознавство, релігію, природознавство, мистецтво, табірний спосіб життя, спорт, кулінарію. Тут створюється атмосфера взаємної поваги, доброзичливості, високої вимогливості.

Водночас діяльність учнівських і юнацьких організацій вимагає глибшого дослідження, узагальнення і осмислення.

Сьогодні потрібно розвивати рух допомоги людям старшого віку, які не маючи рідних, потребують допомоги (прибирання квартири, закупка

продуктів). Поза увагою залишаються інваліди праці, інваліди з дитинства.

Організуючи екскурсії до пам'ятників героям, до обелісків та постаментів, учні бачать, що окремі з них знаходяться у непривабливому стані. Тому потрібно організувати їхнє прибирання і постійний догляд з боку учнів, школи, громадських організацій.

Потребує подальшого дослідження використання в освітньо-виховній роботі досягнень народної педагогіки, оскільки в ній зосереджено надбання і здобутки українського народу з теорії виховання і навчання. Український народ приділяв велику увагу розумовому вихованню дітей. Саме воно давало їм можливість пізнавати навколишній світ, розвивати мислення і мовлення, належним чином будувати свою поведінку. Народ вважав, що розум людини є найважливішою її якістю. Про це свідчать такі вирази: «Не краса красить, а розум», «Де розум, там і толк», «Не вчися розуму до старості, а до смерті», «Мудрець не говорить, коли робить, а коли зробить», «Не штука наука, а штука розум» тощо.

Народ високо цинив освіту і навчання. Про це він зазначав: «Ученому світ – неученому ніч» (тьма), «Хто добре вчиться, той добре робить», «Якби ми вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя», «Мудрим ніхто не вродився, а навчився», «Наука в ліс не веде, а з лісу виводить».

Рідна мова в народній педагогіці є вирішальною в набутті знань і вмінь, вона є засобом пізнання, спілкування, засобом задоволення інтелектуальних, духовних і морально-етичних та естетичних запитів дітей. Тому так високо цінувалось слово: «Красне слово – золотий ключ», «Спочатку було слово і цим словом був Бог», «Коня керують уздами, а людину словами».

Принципи, методи, засоби навчання і виховання за народною педагогікою є актуальними і сьогодні. Шанобливе ставлення народу до вчителя, його праці також заслуговує на увагу.

Педагогічна наука має дати відповіді на питання щодо стандартів освіти, визначити оптимальні шляхи їхнього використання. Це стосується і власного досвіду. Як зазначає О.Я.Савченко: «... сучасна дидактика як галузь педагогіки вивчає проблеми освіти і навчання, головна функція яких – передача соціального досвіду молодшому поколінню. У різні періоди розвитку людства дидактика як наука прагнула вивчити чинні освітні системи» [13, 2-3].

Сьогодні успіх в освітньо-виховній роботі залежить від співпраці школи, сім'ї і громадськості. Для цього потрібно проводити спільні засідання представників школи та громадськості, на які запрошувати батьків учнів. Тематика їх може бути різноманітною. Ми розробили її, наведемо для прикладу.

- Сутність виховання та національного виховання дітей у сім'ї.
- Формування національної свідомості і самосвідомості дітей і молоді.
- Особливості сімейного спілкування та його роль у національному вихованні дітей.
- Березина сімейного вогнища і духовності.
- Рідна мова – невичерпне джерело формування національної свідомості.
- Народні традиції та їхня роль у національному вихованні дітей ті молоді.
- Українська народна пісня та її роль у формуванні національної самосвідомості.
- Національна мораль і культура особистості.
- Громадянин України формується з дитинства.

Сучасна українська сім'я не стоїть осторонь соціально-економічних, культурологічних і політичних процесів, які відбуваються у державі.

Звичайно, проблема трансформаційного періоду українського суспільства приносить позитивні і негативні тенденції розвитку української сім'ї. Позитивним є те, що кожна українська сім'я має доступ до духовних цінностей українського народу, має можливість виховувати дітей в українському дусі, вивчати і виховувати своїх дітей українською мовою, виховувати на засадах християнської моралі. Позитивним є й те, що держава надає відчутну матеріальну допомогу на новонароджених дітей.

Тому дуже важливо, щоб усі державні інститути причетні до сім'ї, в тому числі педагогічна наука прийшли на допомогу сім'ї.

Педагогічна наука, вивчаючи тенденції розвитку української сім'ї, її виховні функції, має розробити різноманітні поради, рекомендації, що стосуються зміцнення української сім'ї, зменшення кількості розлучень, особливої уваги потребують сім'ї, які не бажають мати дітей або задовільняються тільки однією дитиною.

Проблема сімейного виховання також повинна бути в полі зору учених педагогів. Батьки потребують порад, рекомендацій щодо реалізації складових частин національного виховання в сім'ї.

Сьогодні на часі проблеми інтеграції школи, сім'ї, громадськості у вихованні дітей. Тут чільне місце повинні зайняти питання для дослідження, що стосуються педагогічної освіти батьків, діяльності громадських організацій.

Висновки. Виховувати – означає бути відповідальним за життя та долю дитини і творити щасливу особистість, починаючи зі сім'ї, продовжуючи в школі та залучаючи громадськість. Тому життя дітей у школі,

в сім'ї має бути цілісним і не поділеним на доросле, справжнє і дитяче, несправжнє. Тільки в єдиному житті дорослі, поділяючи радощі й турботи дітей, беручи на себе відповідальність формують дитину національно свідомою особистістю, як справжню людину- громадянина.

Виховати дітей всебічно розвиненими, духовно багатими, фізично досконалими, працьовитими, високоморальними громадянами Української держави, зі сформованою національною свідомістю, які люблять рідну землю, свій народ, його мову, готовими захищати все це – спільне завдання сім'ї, школи та громадськості.

Ми торкнулись тільки деяких проблем педагогічного характеру, які потребують досліджень, щоб підвищити якість освіти, навчання, розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І.Д. Виховання особистості. Сходження до духовності / І.Д. Бех. – К. : Либідь.– 2006. – 270 с.
2. Ващенко Г.Г. Виховний ідеал. Посібник. / Г.Г. Ващенко. – Полтава, 1994.– 134 с.
3. Вишневський О.І. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси / О.І. Вишневський. – Львів: ЛІПО, 1996. – 238 с.
4. Державна національна програма «Освіта». Україна ХХІ століття. – К., 1994. – 62 с.
5. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2011. – №7 – С. 1–17.
6. Закон України «Про освіту» // Освіта. – 1996. – 21 серпня. – С. 1–6.
7. Закон України «Про загальну середню освіту» // Початкова школа. – 1999. – № 8. – С. 1–12.
8. Конституція – основний закон України в запитаннях і відповідях / Навчальний посібник. – Львів, 1996. – 48 с.
9. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти. – К., 1997. – 34 с.
10. Концепція національного виховання / Рідна школа. – 1995. – №6. – С. 4–17.
11. Концепція розвитку освіти 2015-2025 рр. / Освіта України. – 2014. – 7 липня. – С. 7–14.
12. Луцик Д.В. Педагогіка. Теорія національного виховання. – Дрогобич, 2010. – 143 с.
13. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів початкового навчання / О.Я. Савченко. – К. : Богданова А.М., 2009. – 226 с.
14. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка: Навч.-метод. посібник. / М.Г. Стельмахович. – К. : ІЗМН, 1997. – 232 с.
15. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям. – Вибр. тв.: У 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т.2. – С. 419–668.

16. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори. / К.Д. Ушинський. – К., 1983. – Т. 1. – 234 с.
17. Шербань П.М. Національне виховання в сім'ї. Для батьків, учителів, вихователів / П.М. Щербань. – К.: Культурологічне ПП «Борівітер», 2000. – 260 с.

REFERENCES

1. Bekh I.D. Vychovannia osobystosti. Skhodzhennia do dukhovnosti / I.D. Bekh. – K. : Lybid.– 2006. – 270 s.
2. Vashchenko H.H. Vychovnyi ideal. Posibnyk. / H.H. Vashchenko. – Poltava, 1994. – 134 s.
3. Vyshnevskiy O.I. Suchasne ukrainske vychovannia. Pedagogichni narysy / O.I. Vyshnevskiy. – Lviv : LIPO, 1996. – 238 s.
4. Derzhavna natsionalna prohrama «Osvita». Ukraina XXI stolittia. – K., 1994. – 62 s.
5. Derzhavnyi standart pochatkovoї zahalnoi osvity // Pochatkova shkola. – 2011. – № 7 – S. 1–17.
6. Zakon Ukrainy «Pro osvitu»// Osvita. – 1996. – 21 serpnia. – S. 1–6.
7. Zakon Ukrainy «Pro zahalnu seredniu osvitu» // Pochatkova shkola. – 1999. – № 8. – S. 1–12.
8. Konstytutsiia – osnovnyi zakon Ukrainy v zapytanniakh i vidpovidiakh. Navchalnyi posibnyk. – Lviv, 1996. – 48 s.
9. Kontseptsiiia vychovannia ditei ta molodi u natsionalnii systemi osvity. – K., 1997. – 34 s.
10. Kontseptsiiia natsionalnoho vychovannia// Ridna shkola. – 1995. – №6. – S. 4–17.
11. Kontseptsiiia rozvytku osvity 2015-2025rr. // Osvita Ukrainy. – 2014. – 7 lystopnia. – S. 7–14.
12. Lutsyk D.V. Pedagogika. Teoriia natsionalnoho vychovannia. – Drohobych, 2010. – 143 s.
13. Savchenko O.Ya. Vychovnyi potentsial pochatkovoї osvity : posibnyk dlia vchyteliv i metodystiv pochatkovoho navchannia / O.Ya. Savchenko. – K. : Bohdanova A.M., 2009. – 226 s.
14. Stelmakhovych M.H. Ukrainska narodna pedagogika : Navch.-metod. posibnyk. / M.H. Stelmakhovych. – K. : IZMN, 1997. – 232 s.
15. Sukhomlynskyi V.O. Sto porad uchyteliv. – Vybr. tv. : U 5 t. / V.O. Sukhomlynskyi. – K. : Radianska shkola, 1976. – T.2. – S. 419–668.
16. Ushynskiy K.D. Vybrani pedagogichni tvory. / K.D. Ushynskiy. – K., 1983. – Т. 1. – 234 s.
17. Sherban P.M. Natsionalne vychovannia v simi. Dlia batkiv, uchyteliv, vychovateliv / P.M. Shcherban. – K.: Kulturolohichne PP «Boryviter», 2000. – 260 s.

Леся ОХРИМЕНКО,

*викладач Самбірського педагогічного коледжу імені Івана
Филипчака (Україна, Самбір)*

Людмила КАСПЕРСЬКА

*викладач-методист Самбірського педагогічного коледжу імені
Івана Филипчака (Україна, Самбір)*

ПІДГОТОВКА УЧИТЕЛІВ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті розкривається проблема підготовки учителів до реалізації особистісно-орієнтованого освітнього процесу початкової школи. Висвітлюються педагогічні умови, за яких може застосовуватися освітній процес нового змісту. До них належать: підготовка вчителя до реалізації особистісно-орієнтованого освітнього процесу; створення на уроках доступного середовища; керування учителем освітнім процесом учнів початкової школи у взаємодії з ними.

Ключові слова: *освітній процес, особистісно-орієнтована освіта, учні, початкова школа, педагогічні умови, середовище, взаємодія, освітнє завдання.*

Лит. 9.

Lesia OKHRIMENKO,

teacher Ivan Fylypchak Sambir pedagogical college (Ukraine, Sambor)

Liudmila KASPERSKA,

*teacher-methodologist Ivan Fylypchak Sambir pedagogical college
(Ukraine, Sambor)*

PREPARING TEACHERS FOR REALIZATION OF PERSONALLY-ORIENTED EDUCATIONAL PROCESS IN ELEMENTARY SCHOOL

The article reveals the problem of the training of teachers to the implementation of the personally-oriented educational process at the primary school. The pedagogical conditions when the educational process of new content may apply are disclosed. They are: the training of teachers to the implementation of the personally-oriented educational process; the creation of available environment at the lessons; the management of the educational process at primary school in the interaction with pupils.

Key words: *educational process, personally-oriented education, pupils, primary school, pedagogical conditions, environment, interaction, educational task.*

Ref. 9.

Леся ОХРИМЕНКО,

*преподаватель Самборского педагогического колледжа имени
Ивана Филипчака (Украина, Самбор)*

Людмила КАСПЕРСКАЯ

*преподаватель-методист Самборского педагогического колледжа
имени Ивана Филипчака (Украина, Самбор)*

ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЕЙ К РЕАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

В статье раскрывается проблема подготовки учителей к реализации личностно-ориентированного образовательного процесса начальной школы. Освещаются педагогические условия, при которых может применяться образовательный процесс нового содержания. К ним относятся: подготовка учителя к реализации личностно-ориентированного образовательного процесса; создание на уроках доступной среды; управления учителем образовательным процессом учащихся начальной школы во взаимодействии с ними.

Ключевые слова: образовательный процесс, личностно-ориентированное образование, ученики, начальная школа, педагогические условия, среда, взаимодействие, образовательные задачи.

Лит. 9.

Постановка проблеми. Сьогодні учитель освітнього закладу для молодших школярів знаходиться в непростій для нього професійній позиції, оскільки він є багатопредметником і водночас педагогом, наставником і психологом. Працюючи над розробкою уроків з різних навчальних предметів, учитель має прагнути побудувати їх на оптимальному поєднанні традиційних і нових форм і методів навчання, що спрямовуються на формування особистості молодшого школяра. Взаємодіючи між собою, учитель і учні вступають у суб'єктивні стосунки, допомагаючи один одному, стають суб'єктами навчання.

А це сприятиме особистісно – орієнтованому навчанню, починаючи з початкової школи. Як бачимо, тема статті є актуальною.

Аналіз досліджень. Вивчення та реферування законодавчої і нормативної педагогічної і психологічної літератури з окресленої проблеми показало, що науковці розглядають особистісно-орієнтоване навчання на основі змісту навчання (С.Гончаренко, М.Євтух, І.Зязюн, І.Підласий та ін.), через нові методи (А.Алексюк), за допомогою педагогічних технологій (В.Бондар, О.Мороз, О.Пехота, О.Пометун, О.Савченко та ін.). На

основі такого навчання висвітлюється процес розвитку творчого потенціалу учнів (Ю.Карпова, П.Кравчук, В.Лисовська та інші). Психологічні, етичні та технологічні аспекти проблеми знайшли відображення у працях (Г.Костюка, Н.Кузьміної, О.Проскури).

Значну увагу проблемі особистісно-орієнтованого навчання приділяли такі вчені-педагоги, як М. Антоненць, І. Зязюн, І. Якиманська [1; 5; 6; 7; 9; 10; 13; 14].

В. Сухомлинський, розкриваючи проблему навчання, бачив в його основі дитину, а не предмет навчання. Всі його праці побудовані на формуванні інтересу, потребах та зацікавленнях молодших школярів, що вчитель має брати до уваги у процесі навчання, розвитку та виховання [8; 12].

Сьогодні проблемою особистісно-орієнтованого навчання займається І. Бех, який вважає, що потрібно враховувати вікові можливості та індивідуальні особливості дітей молодшого шкільного віку. Він пропонує вчителю розробляти завдання і вправи, спрямовані на їхнє врахування під час навчання. При цьому розглядає учня суб'єктом навчання, а відтак змінюється роль вчителя – учитель має бути консультантом, співбесідником, встановлювати контакти [2, 3].

Найбільш повно розкривають сутність та ознаки особистісно -орієнтованого навчання в основній школі О. Пометун, а в початковій школі – О.Я. Савченко, які варто взяти до уваги [11, 10-15].

Мета статті. Висвітлити проблему підготовки майбутніх учителів до реалізації особистісно – орієнтованої освіти в початковій школі. Для цього визначити педагогічні чинники, які сприяють її впровадженню в початкову школу.

Виклад основного матеріалу. Педагогічні технології, орієнтовані на творчий розвиток особистості, є невід'ємною складовою особистісно – орієнтованої освіти, тобто такого процесу, за якого особистість учня знаходиться в його центрі, де провідною є навчально-пізнавальна діяльність. [9, 19]. При цьому традиційна парадигма освіти (вчитель – підручник – учень) замінюється на нову, нетрадиційну(учень – підручник – учитель). Реалізація особистісно – орієнтованої освіти можлива за умови створення педагогічних чинників, в основі яких лежить розвивальне середовище. Воно характеризується новим змістом навчання, де головним є освітнє завдання, а організаційні форми, методи, засоби навчання носять суб'єкт – суб'єктний характер педагогічної взаємодії. Саме при цій взаємодії учень набуває статусу найвищої цінності навчального процесу – сприяння розвитку його інтелектуального, творчого і духовного потенціалу, його індивідуальності, емоційно-вольових

якостей, творчих можливостей, мислення і загальної культури, формування здатності до самостійної, активної діяльності, професійного самовизначення, навичок взаємодії із сучасним динамічним світом. Як бачимо, метою і результатом особистісно – орієнтованої освіти повинна бути молода людина, яка є компетентною особистістю, а відтак – здатна не тільки адаптуватися до вимог сучасного суспільства і ринку праці, а особистісно й професійно реалізуватися впродовж життя [2, 45].

Орієнтація на професійно творчу підготовку фахівця, розробка і впровадження нових педагогічних технологій у навчальний процес загальноосвітньої школи дозволить, на наш погляд, значною мірою подолати основний недолік технологічного підходу – орієнтацію на репродуктивний тип навчання.

Сучасні науковці вважають, що важливими технологіями підготовки майбутніх вчителів до самостійної творчої діяльності є наступні:

1) технологія модульного навчання. Порівняно з традиційною системою освіти вона відрізняється тим, що навчальна діяльність учителя та учня набувають принципово іншого характеру: центральною фігурою навчального процесу реально стає учень. Нова система організації навчально-пізнавальної діяльності принципово змінює його психологію: нові обставини переконують школяра в тому, що він має працювати самостійно, ініціативно, систематично;

2) технологія групової роботи. Включає учнів у змістовне співробітництво, де вони виступають суб'єктами спільної навчальної діяльності, а звідси – змінюється їхня мотиваційна сфера в освітній сфері.

Така освіта особливо цінною є під час проблемного навчання. Групова форма навчальної діяльності дає позитивні результати, допомагає вочевидь бачити зусилля і здібності кожного, що є природним стимулом здорового творчого змагання[10];

3) технологія проблемного навчання. У проблемному навчанні відкрито втілюються пізнавальні протиріччя, які реалізуються при створенні і загостренні проблемної ситуації, що викликає потребу в опануванні знаннями вміннями для розв'язування пізнавальних завдань. Провідний дидакт у газузі проблемного навчання М.Махмутов визначає його як дидактичну систему, що заснована на закономірностях творчого засвоєння знань і способів діяльності, де включено специфічне поєднання прийомів і методів викладання і навчання з ознаками наукового пошуку. Проблемне навчання підсилює ступінь досягнення цілей навчання, підвищує якість і міцність одержаних знань і вмінь, надає освітньому процесу емоційності та рухливості, посилює пізнавальну активність учнів, уповільнює зниження показників функціонального та психологічного

стану, поліпшує самопочуття та їхній настрій, сприяє виникненню бажання вчитись, має ефект емоційного підкріплення, яке сприяє становленню психічних новоутворень, що лежать в основі процесу набуття нових знань, умінь, навичок [9, 34];

4) технології творчого розвитку особистості у процесі професійної підготовки. До цих технологій належать: навчання у співробітництві, метод проектів, різнорівневе навчання, індивідуальний і диференційований підхід, де вчитель виступає як компетентний консультант, помічник, організатор педагогічної взаємодії з учнем у навчально-пізнавальній діяльності. Широко використовується творча ситуація, яка стимулює пошукову діяльність, розвиває творчі можливості, але не завжди приводить до оволодіння новими знаннями, вміннями і навичками на відміну від проблемної ситуації. Творча ситуація створюється в процесі: розв'язання творчих задач, вирішенні навчальних проблем, дискусій, критичного аналізу прочитаного, навчальної експериментальної і дослідницької діяльності, ігрових ситуацій. [9;10];

5)технологія формування стимулів до педагогічної творчості. Її доцільно розглядати як процес створення психолого-педагогічної системи, компоненти якої (зміст, форми, методи, засоби професійної підготовки, характер комунікативних зв'язків між суб'єктами освітнього процесу) забезпечують умови для творчої навчальної діяльності. Сутність цього процесу полягає у тому, щоб перевести учнів з пасивного рівня ставлення до оволодіння основами творчості до зрілих форм позитивного ставлення до одержання знань і формування вмінь і навичок [10].

На основі опрацьованої психолого-педагогічної та методичної літератури ми визначили, що особистісно – орієнтоване навчання має включати такі ознаки:

– найвищою цінністю в освітньому процесі є учень з його потребами, інтересами, можливостями і здібностями до навчання, а відтак освітній процес має спрямовуватися на розвиток його інтелектуального, творчого і духовного потенціалу;

– пріоритетними цілями особистісно – орієнтованого навчання є: розвиток особистості учня, його неповторної індивідуальності, творчих можливостей, мислення, загальної освіченості, яка виявляється у широті поглядів, формування здатності до самостійної, активної діяльності щодо конструювання власної життєдіяльності, до взаємодії із сучасним динамічним світом;

– формування і розвиток особистості учня можливі лише через активну творчу діяльність у спеціально організованому розвивальному

навчальному середовищі, яке сприяє розвитку творчого мислення, інтелекту та емоційно-вольових якостей особистості;

– особистісно – орієнтоване навчання має спиратися на врахування суб'єктивного досвіду учня, який є основою організації індивідуального та диференційованого навчання, тобто створює умови для реального врахування індивідуального темпу засвоєння навчального матеріалу;

– впровадження особистісно-орієнтованого навчання передбачає таку професійну підготовку учителя, яка включає фундаментальну підготовку з відповідного предмета, ґрунтовну психолого-педагогічну підготовку, спрямовану на формування умінь майбутнього вчителя щодо організації особистісно – орієнтованого навчального процесу, формування гуманістичного мислення, здатності до суб'єкт-суб'єктивної взаємодії з учнями у педагогічному процесі [1; 2; 3; 4; 5; 9; 10].

Як бачимо, запровадження особистісно-орієнтованого підходу в освітній процес з молодшими школярами дає змогу здійснювати роботу, спрямовану на: розвиток індивідуальності учня, надання пріоритету освіти суб'єктного значення; актуалізацію внутрішньої мотивації саморозвитку. Освітній процес виступає для учнів як радість пізнання від пошуку та відкриття нового до процесу творчості.

Нами уточнено критерії та показники розвитку суб'єктності учнів початкової школи: активність, самостійність, мрії та плани на майбутнє, принциповість, рефлексія. Відповідно до критеріїв та показників було визначено рівні сформованості особистості учнів початкової школи: високий, середній, низький.

Ми розкрили особливості реалізації особистісно – орієнтованого освітнього процесу в початковій школі: поступове стирання меж у сприйманні, усвідомленні та застосуванні освітніх завдань з відданням переваг творчого потенціалу; розвиток ціннісно-сислової сфери особистості; орієнтація на перевагу індивідуальних, групових та парних форм перед колективними; диференціація освітнього процесу відповідно до індивідуальних можливостей, інтересів, нахилів, здібностей учнів, психофізичних особливостей, стану здоров'я; застосування арт-технології, конкурсів, олімпіад, виставок, бесід, вікторин, екскурсій; інтеграція різних видів мистецтв тощо.

Висновки. Ми теоретично узагальнили і запропонували новий підхід до розв'язання важливої й актуальної проблеми, що виявляється в обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов реалізації особистісно – орієнтованої освіти в початковій школі.

Нами виявлено та схарактеризовано педагогічні умови, за яких здійснюється реалізація особистісно-орієнтованого освітнього процесу в початковій школі.

Обґрунтовано та експериментально доведено, що особистісний розвиток учня в початковій школі сприяє зростанню його суб'єктності завдяки реалізації таких педагогічних умов: 1) підготовка вчителя до реалізації особистісно – орієнтованої освіти; 2) створення на уроках доступного середовища; 3) керування освітнім процесом учнів початкових класів у взаємодії з ними.

Проведене дослідження відкриває перспективи розробки питань, що стосуються обґрунтування змісту, форм, методів і прийомів освітнього процесу в початковій школі в особистісному вимірі, адекватних сучасному стану розвитку освітньої стратегії України XXI століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. Особистісно-зорієнтоване виховання : Науково-метод. посібник / І.Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості : у 2 кн. – Кн.2 : Особистісно- орієнтований підхід : Науково-практичні засади : навч.-метод. посібник / І.Д. Бех.– К. : Либідь, 2003.–344 с.
3. Левшин М. Інтегративно-синергетична модель проектування особистісно-орієнтованих технологій навчання і виховання / М. Левшин // Вища освіта України. – 2004. – № 1. – С. 36–40.
4. Освітні технології : Навч.-метод. посібн. / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; За заг. ред. О.М. Пехоти.– К. : А.С.К., 2001. – 256 с.
5. Проблема особистісно-орієнтованого навчання учнів початкових класів в умовах модернізації загальноосвітньої середньої школи : матеріали всеукраїнської студентської науково-практичної конференції. – Дрогобич : Коло, 2004. – 142 с.
6. Савченко О. Мета і результати уроку в контексті компетентісного підходу / О. Савченко // Початкова школа. – 2015. – № 3. – С. 10–15.
7. Сухомлинський В.О.Вибрані твори. У 5 томах. – Т.1. /В.О.Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – 554 с.
8. Тимошук Н.С. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти / Н.С. Тимошук. – Рівне : РДГУ, 2005. – Вип. 30. – С.21–26.
9. Якиманская И.С. Технология личностно-ориентированого обучения в современной школе / И.С. Якиманская. – М. : Сентябрь, 2000. – 176 с.

REFERENCES

1. Bekh I. D. Osobystisno-zoriientovane vykhovannia : Naukovo-metod. posibnyk / I.D. Bekh. – K. : IZMN, 1998. – 204 s.

2. Bekh I.D. Vychovannia osobystosti: u 2 kn. – Kn. 2 : Osobystisno – oriientovanyi pidkhid : Naukovo – praktychni zasady : navch.- metod. posibnyk / I.D. Bekh. – K. : Lybid, 2003. – 344 s.

3. Levshyn M. Intehratyvno-synerhetychna model proektuvannia osobystisno-oriientovanykh tekhnolohii navchannia i vykhovannia / M. Levshyn // Vyscha osvita Ukrainy. – 2004. – № 1. – S. 36–40.

4. Osvitni tekhnolohii: Navch.-metod. posibn./ O.M. Piekhota, A.Z. Kiktenko, O.M. Liubarska ta in.; Za zah. red. O.M. Piekhoty. – K. : A.S.K., 2001. – 256 s.

5. Problema osobystisno-oriientovanoho navchannia uchniv pochatkovykh klasiv v umovakh modernizatsii zahalnoosvitnoi serednoi shkoly : materialy vseukrainskoi studentskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. – Drohobych: Kolo, 2004. – 142 s.

6. Savchenko O. Meta i rezultaty uroku v konteksti kompetentisnogo pidkhodu / O. Savchenko // Pochatkova shkola. – 2015. – № 3. – S. 10–15.

7. Sukhomlynskyi V.O. Vybrani tvory : U 5 tomakh. – T. 1. / V.O. Sukhomlynskyi. – K. : Radianska shkola, 1976. – 554 s.

8. Tymoshchuk N.S. Onovlennia zmistu, form ta metodiv navchannia i vykhovannia v zakladakh osvity / N.S. Tymoshchuk. – Rivne : RDHU, 2005. – Vyp. 30. – S. 21–26.

9. Yakymanskaia I. S. Tekhnolohiia lychnostno-oryentyrovanooho obucheniiia v sovremennoi shkole / I. S. Yakymanskaia. – M. : Sentiabr, 2000. – 176 s.

Taras SAVSHAK,

здобувач Лабораторії суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки АПНУ (Україна, Дрогобич)

**РОЗВИТОК ТА СТРУКТУРУВАННЯ НАВЧАННЯ
ІСТОРІЇ В ГАЛИЧИНІ (60-і роки XIX ст. – перша третина
XX ст.) У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ ОСВІТИ**

У статті висвітлюється розвиток та структурування навчання історії в Галичині, починаючи з 60 років XIX ст. і завершуючи 30-ми роками XX ст. Схарактеризовано навчальні програми та підручники з історії для учнів українських народних шкіл та гімназій. Розкривається мета, завдання, зміст, форми та методи вивчення галицькими учнями історії в народних школах та гімназіях того часу.

Ключові слова: гімназія, історія, методи, підручники, програми, розвиток, структурування, зміст, освіта, форми, народні школи, урок, лекція, Галичина.

Лім. 25.

Taras SAVSHAK,

*Researcher Laboratories social science education
Institute pedagogy APSU (Ukraine, Drohobych)*

**DEVELOPMENT AND STRUCTURING TEACHING
HISTORY IN HALYCHYNA (60-years of the nineteenth century
- the first third of the twentieth century) IN THE CONTEXT OF
NATIONAL-LANGUAGE EDUCATION**

The article reveals the development and the structuring History training in Halychyna in the period from 60-years of XIX c. to the first third of XX c. The curricula and textbooks of History for the pupils of Ukrainian public schools and gymnasiums are characterized. The aim, tasks, content, forms and methods of studying History by Galician pupils at public schools and gymnasiums of that time are disclosed.

Key words: gymnasium, history, methods, textbooks, curricula, development structuring, content, education, forms, public schools, lesson, lecture, Halychyna.

Ref. 25.

Taras SAVSHAK,

*соискатель Лаборатории обществоведческого образования
Института педагогики АПНУ (Украина, Дрогобыч)*

РАЗВИТИЕ И СТРУКТУРИРОВАНИЕ ОБУЧЕНИЯ ИСТОРИИ В ГАЛИЧИНЕ (60-е годы XIX в. – первая треть XX в.) В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНО-ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье освещается развитие и структурирование обучения истории в Галичине, начиная с 60 годов XIX в. и завершая 30-ми годами XX в. Охарактеризованы учебные программы и учебники по истории для учащихся украинских народных школ и гимназий. Раскрываются цель и задачи, содержание, формы и методы обучения галицкими учениками истории в народных школах и гимназиях того времени.

Ключевые слова: гимназия, история, методы, учебники, программы, развитие, структурирование, содержание, образование, формы, народные школы, урок, лекция, Галичина.

Лит. 25.

Постановка проблеми. Для того, щоб бути добре компетентними в сучасному змісті історії в загальноосвітній школі, треба порівняти цей зміст з вивченням історії у минулому. Відомо, що без знання минулого, немає майбутнього.

У навчальних планах народних шкіл і гімназій, які виконували роль середніх шкіл у Галичині, передбачено вивчення історії, зміст якої регламентувався інструкцією до програми. У Законі про шкільництво (1869 р.) обов'язковими предметами для народної школи визначено: релігію (Закон Божий), мову, рахунки, важливі знання з науки природи, землепису та історії, з особливим поглядом на вітчизну (мова йде про імперію як батьківщину) та її закони [25]. Закон вимагав, щоб навчальні плани для цих шкіл були затверджені Міністерством віросповідань і освіти, а обсяг навчальних предметів має залежати від учительського складу.

Як засвідчують архівні матеріали, 26 травня 1884 Міністерством віросповідань і освіти Австро-Угорщини були затверджені нові навчальні плани, згідно з якими усі середні школи виголошені або урядовими, або приватними. Кожна гімназія ділиться на *Untergymnasium* (перші чотири класи) і *Obergymnasium* (старші чотири класи). Обов'язковими предметами визначено: вітчизняна географія та історія, математика, фізика, природна історія і філософська пропедевтика. Як бачимо історія почала розглядатися водночас з географією (вони були записані в навчальному плані в одному рядку). Необов'язкові (у навчальних планах того періоду вони називалися надобов'язковими) предмети – нові мови, каліграфія, малювання, співи, стенографія і гімнастика [3;4].

Аналіз досліджень. Серед незначної кількості публікацій з окресленої проблеми в українських школах Галичини досліджуваного періоду треба відзначити статтю О.Терлецького «В яким дусі вести науку історії», надруковану в журналі «Українська Школа» в 1930 році [17] та статтю В.Пачовського «Наука історії в українських школах» [18], у яких звернуто увагу учителів історії на те, що, по-перше, наука історія має бути державотворчого змісту, по-друге, основою державотворчого змісту шкільного курсу історії повинна бути Княжа доба і державницькі змагання козаччини від Сагайдачного до Мазепи, коли український народ під керівництвом своїх князів і гетьманів був суб'єктом власної історії, розвивав високу культуру європейського типу і був її захисником перед експансією степовиків. Автори одноставні у визначенні зовнішніх об'єктивних причин занепаду української держави. В. Пачовський висловлює переконливість у тому, що висвітлена історія України з позитивного боку утвердить в учнів думку про те, що «український народ не був і не є чимось нижчим від сусідів, яких перевищав колись багатством культури своєї верхівки, а нині перевисшає багатством людової (народної – прим. Т.С.) культури» [18, 103].

Я.Кузьмів, дослідник того часу, звертав увагу на питання національного виховання в українській школі як виховання для потреб нації. Основною умовою ефективного національного виховання автор вважає самопізнання і самовиховання, яке здійснюється шляхом пізнання власної історії, географії, мистецтва, літератури, економіки, статистики, психології, філософії [11, 191 -194].

У Резолюціях і Постановках Перший український педагогічний конгрес визначив, що «1) ... самостійне навчання історії й географії України, а не тільки в залежності від історії і географії Польщі, є педагогічною необхідністю для культурного розвитку українського народу; 2) навчання історії та географії має відбуватися **в українській мові**» (визначення наше – Т.С.) [21, 238].

Мета статті. Висвітлити розвиток та структурування навчання історії в народних школах і гімназіях в Галичині у період із 60 р. XIX ст. – першій третині XX ст. Проаналізувати програми, інструкцію до них, розглянути підручники з історії та розкрити форми і методи навчання учнів галицьких шкіл досліджуваного періоду.

Виклад основного матеріалу. У навчальному плані для народних шкіл і гімназій обстежуваного періоду історії як навчальному предмету приділено значну частину академічного часу. Вона починає вивчатися з II класу і загальний обсяг тижневих годин чи річних уроків становить 17,5 години [25]. Найбільша кількість годин припадає на У, УІ, УІІ класи

(3, 4 і 3 години відповідно). тут відбувається пізнання детального курсу давньої історії (5 клас), історії середніх віків (6 клас) та всесвітньої історії (7 клас). А історія Австро-Угорської держави вивчається у УІІІ класі (2 години на тиждень).

Вивчення історії в гімназіях розділено на два систематичних і однакових курси. Перший курс навчання історії в Галицьких гімназіях починається в ІІ і закінчується в ІV класі (учні проходять молодший курс гімназійної освіти – «унтергімназіум»), другий – триває з V до УІІІ класу включно («обергімназіум»). Особливість галицького навчального плану полягає у тому, що вивчення історії відбувається у тісному зв'язку з географією. Цей зв'язок мотивовано особливо у молодших класах, де навчання історії і географії спільне і навіть кількість годин (3 години на обидва предмети) чергуються [3, 26 -27].

Інструкція до планів починається заувагою, у якій вказано на необхідність ясного визначення завдань і змісту матеріалу навчання історії в середній школі, з причини новітнього розвитку історії як науки. Визначаючи труднощі, які виникають у викладанні предмету та причини появи нових даних в історичних наукових дослідженнях, інструкція до програми ставить за мету увести «проникаючий новий матеріал в розумних межах і вказати відповідно до віку учнів їх використання». Міністерство віросповідань і освіти в Австро-Угорщині турботливо прислуховується до найголовніших порухів у розвитку педагогічної думки, стежить за оприлюдненими у літературі і суспільстві вимогами бути відображенням у методичних рекомендаціях інструкції новітнього культурно-історичного напрямку під час викладання історії.

Завдання навчання історії визначені у зв'язку з метою і сутністю гімназійної освіти в цілому: воно має дати учневі «загально історичну освіту, виробити наукові основи для історичного світогляду і підготувати до наукового пізнання історії». [4,123]. Ця мета може бути досягнута через повідомлення певної кількості фактів на конкретній хронологічній основі і розвитком на основі підручника умінь оперувати ними і групувати отримані знання, тобто крім засвоєння відомих знань, повинні бути актуалізовані і розвинуті певні розумово-інтелектуальні здібності учня.

Визначаючи завдання, інструкція вимагає, щоб у змістовому відношенні учневі було подано загальний нарис розвитку людства, проаналізовано головні моменти політичної і культурної історії. З особливою детальністю мають розкриватися факти історії класичних культур і народів Австро-Угорської монархії і роз'яснено основні фактори історичного розвитку; у формальному відношенні учень має бути привчений до того, щоб отримати навички, щоб у всіх явищах відшукувати

процес, розвиток, розуміти усякий факт у його причинно-наслідкових зв'язках, не випускаючи з уваги індивідуальні особливості людини і спільноти; у нього варто пробудити інтерес до законів історичного розвитку, хоча б даючи лише їх відчуті в процесі викладання матеріалу на уроці історії [4, 129]. Окрім освітніх цілей навчання історії, розглядаються виховні та розвивальні. На думку фахівців, вивчення історії має розвинути діяльність серця, фантазію, служити для очищення і ушляхетнення афектів, вихованню волі, розвитку патріотизму і громадянської волі та духа.

У доборі, розподілі й обробці історичного матеріалу за класами інструкція до програми зазначає, що подвійний систематичний курс уже давно визнано дидактичною необхідністю. Так, у курсі перших трьох класів подано легенди, постаті, головні моменти історії земель переважно греко-римських та Австро-Угорської монархії. У розповідях переважають біографічні елементи («спочатку учень бере серцем, а потім розумом»), хоча він й обмежується змалюванням небагатьох найбільш важливих з огляду історичного впливу подій. Важливі історичні явища, водночас є послідовними, оскільки інструкція рекомендує матеріал вивчати в групах; їхнє вивчення має складати перехід до наступної групи. Таким чином, уникнуто епізодичність у висвітленні матеріалу, і вже у підготовчому курсі учень має підсвідомо звикнути сприймати історію як безперервний процес. Наступний курс розширює і поглиблює відомості, набуті у першому класі, але в них нічого не поправляє [4, 130].

Обидва курси повинні починатися з давньої історії. Цим шляхом йде перехід від простого до складного, оскільки окрім загального розширення матеріалу і ускладнення висновків у другому курсі, у порівнянні з першим, під час кожного курсу повинна бути дотримана відома градація. У міру того, як учень стає старшим, відбуваються поступові зміни у групуванні і висвітленні історичного матеріалу, оскільки той самий матеріал розглядається під іншим кутом зору.

Аналіз методичної літератури того періоду показав, що вчителі мають підвести учнів до чіткого розуміння дійсності шляхом історичного вивчення суспільних відносин і форм, у них можуть бути виховані і розвинені громадянські почуття [2; 12; 14].

Головним завданням навчання історії у старших класах є знайомство із внутрішнім політичним розвитком країни. Оскільки спільна мета, яку прагне досягнути учитель під час навчання історії у середній школі, долає можливість систематичного і завершеного зображення устрою різних держав, то тут достатньо з'ясувати типи держав, водночас привести це у зв'язок із висвітленням подій [4, 127].

У програмі з історії визначено такі типи держав, як європейська теократія, фінікійська кареогенська торгова держава, кастичний устрій Індії та Єгипту, асирійський деспотизм та його ушляхетнена форма у персидській монархії, грецька (нормальна) форма монархії і республіки, спроби федерального устрою у греків, римська «правова» держава, франкське бенефіціальне королівство, ленний устрій як державний і суспільний устрій, папство, німецьке королівство, напівцерковна напівсвітська імперія, англійський парламентаризм, французький абсолютизм, розвиток новітнього представницького правління і, насамкінець, федеральна унія як найбільш досконалий вияв сучасного індивідуалізму [15;16].

Таким чином, учитель у результаті огляду та оцінки цих типів має увести учня у сферу сучасних відносин. У зв'язку з цією метою інструкція рекомендує під час вивчення вітчизняної австрійської історії детально зупинитися на новому часі. Вчитель має надавати переваги тим моментам в ній, які мають важливе значення для вироблення австрійської державної ідеї.

Вивчення державних і суспільних типів має бути суцільно історичним. Інструкція застерігає від екскурсів у філософію історію, від спроби вибудувати історію за якимось планом. Важливе місце у програмі відведено культурній історії, тобто явищам релігійного, інтелектуального і художньо-мистецького життя.

З особливою наполегливістю вказано в інструкції на зв'язок історії з географією. У процесі навчання історії має бути звернена увага на історичну місцевість. Учитель історії має дати огляд географічних особливостей країни, до ознайомлення з історією якої, перейти на розкриття впливу природного розташування земель на культуру народу, ознайомити з місцевістю, яка є геополітичним чинником подій [23;25].

Інструкція рекомендує використовувати для навчання учнів малювання історичних карт, а з метою полегшення завдання наносити межі на фізичну карту, а вчителю – ескізи на дошці.

Крім того, учитель має здійснювати порівняння політичної карти періоду, що вивчається, із сучасним [4,126].

У наступні десятиліття у відповідності до навчальних планів Міністерства віросповідань і освіти Австро-Угорської імперії, затверджених у 1893 році, метою навчання історії в народних школах було визначено: сприяти вивченню історії краю рідного і монархії; вивченню найважливіших подій в розвитку людства; формуванню патріотичних почуттів в учнів.

Особливістю вивчення історії до кінця XIX ст. було те, що вона вивчалася у поєднанні з курсом географії. Ці дві науки викладалися як

єдиний інтегрований курс, у якому провідне місце посідала історія (за навчальним планом 1855 року – 18 тижневих годин, історії і лише 6 – географії [2;3;12].

Об'єднання історії та географії у єдиний інтегративний курс привело до формування спільних дидактичних та методичних підходів до їхнього викладання. Як зазначає І. Курляк, історія та географія у системі загальноосвітніх знань виконувала такі функції, як: а) узагальнення та систематизації знань, отриманих у системі гімназійної освіти; б) виховна, яка полягала у тому, щоб у процесі подання відомостей з історії рідного краю, народу, культури, сформувати в учнів любов до своєї землі, її минувшини, сприяти вихованню патріотичних почуттів [12, 69].

Історія і географія, як і всі інші реальні предмети, викладалися в галицькій гімназії двократно відповідно до 2-ступінчатої структури середніх шкіл [12, 77 – 78].

До 1909 р. навчання історії починалося з II класу подіями давньої історії, доведеної до поневолення Греції Римом. У III класі вивчали історію Середніх віків з поглибленим дослідженням минулого Австрії, пізніше Польщі. Аналогічно вивчалась у IV кл. нова історія. У V класі знову розглядали, але вже повністю, історію Стародавнього світу, яка поєднувалась із вивченням історичної географії. Поглиблено в VI кл. розглядали Середньовіччя, а у VIII кл. – Нові часи. У випускному класі досліджувалася внутрішня політика Австрійської, а пізніше Польської держави [6, 80].

Курс рідної історії у багатьох гімназіях протягом навчання вводився як необов'язковий, однак потрібно зауважити, що рідною автори навчальних програм вважали історію Австрії або Польщі [6;15;16].

За твердженням Н.Ігнатенко, зміст навчання історії у середніх школах Галичини у 1908/1909 навчальному році було визначено через новий розподіл годин. На вивчення історії у кожному класі загалом припадало 3 години на тиждень. Розподіл тижневого навантаження відбувався таким чином: 2 години історії Стародавнього світу у II класі; 2 години історії Середніх віків та 1 година Вітчизняної історії у III класі; 2 години Нової історії і 1 – Вітчизняної історії у IV класі; 3 години історії Стародавнього світу (Греція та країни Стародавнього Сходу) у V класі; 3 години історії Стародавнього світу (Рим) та раннє Середньовіччя у VI класі; 3 години Нової історії у VII класі ; по 2 години Вітчизняної історії та історії Рідного краю у VIII класі [8, 197].

У 1915/16 навчальному році матеріал навчання у вищій гімназії розподілявся так: 2 год. історії Стародавнього Сходу, Греції і Риму з поглибленим вивченням питань культури і 1 год. Рідної історії; у V класі:

4 год. на тиждень – по 2 год. на історію Середніх віків і Рідну історію у VI класі; 2 год. Нової історії з поглибленим вивченням минулого Австрії, пізніше Польщі і 1 год. на тиждень Рідної історії у VII класі; 4 год. на тиждень: по 2 на повторення історії монархії і Рідну історію [24, 76 – 77].

З 1919 року, коли Галичина відійшла до Польщі, почалась інтенсивна підготовка до запровадження загальної трьохступеневої системи освіти, остаточне утвердження якої відбулося у 1932 році. На Всесвітню історію у цей період припадало в середньому по 2 – 3 год. на тиждень з V по VIII клас. Після отримання Польщею незалежності виникла потреба в консолідації багатонаціонального населення держави, необхідність виховання почуття громадянської приналежності і відповідальності за долю держави. Принцип громадянського виховання став підставою, на яку спиралось Міністерство Віросповідань і Освіти, розробляючи у 1919 році новий шкільний закон і навчальні програми. Згідно закону, у програму навчання для VIII класу вводився новий курс: «*Nauka o Polsce wspotczesnej*» (34 години на тиждень), завданням якого було: через систематично і планово проведені розмови про сучасне становище Польщі, її державний лад, населення, економіку, культуру, соціально-політичну ситуацію сформувати в учнів основи громадянського виховання, навички співіснування у громадянському суспільстві [24, 16].

Найбільша роль у розв'язанні проблем громадянського виховання відводилась у навчальних планах поряд з іншими предметами й історії. Зазначалося, що вивчення цих предметів повинно усіяко сприяти формуванню в учнів глибокої поваги до мови, культури, віросповідання, традицій народу і держави, громадянами якої вони є [25, 7 – 8]. Відтак збільшилася кількість годин на вивчення рідної історії. На неї в цілому припадало 13 годин на тиждень, історія національних меншин, зокрема українців, не творила окремого предмета і розглядалася в курсі історії Польщі як обов'язковий факультативний курс.

Уже у першій третині XX ст. у статті 4 «Закону про деякі положення в організації шкільництва», який був прийнятий польським сеймом 31 липня 1924 р., вказувалося, що «в загальних школах 1, 2 і 3-класних – як приватних, так і державних – з непольською мовою навчання є обов'язкова наука польської мови, яка заповнює знання її для практичних цілей у знанні й письмі. У загальних школах (4, 5, 6, і 7 класи), як приватних, так і державних з непольською мовою навчання треба вести обов'язково по-польськи науку польської історії і науки про сучасну Польщу...» [1, 1-3]. Дискримінаційною щодо українського населення регіону була також стаття 6, яка передбачала об'єднання в окремих місцевостях польських та українських шкіл в

одну спільну двомовну. Після об'єднання шкіл передбачалося, що українською мовою викладатимуться релігія (для греко-католиків та православних), латинська та українська мови, малювання та фізкультура (15 год/тиждень), натомість польською – релігія (для римокатоликів), польська мова, історія, географія, математика і природа (17 год/тиждень). Газета «Діло» з приводу такого поділу годин зазначала: «На українську мову (крім хіба що самої української мови), припадають самі мертві предмети, які мають підрядне значіння в формуванні світогляду учня» [17, 1].

Зміст навчання історії передбачає визначення сукупності знань, умінь і навичок, якими володіє учень після завершення курсу історії. У 30-х рр. ХХ ст. учень, засвоївши навчальний курс історії у початковій школі будь-якого рівня, повинен був: знати основні віхи історичного існування народу та держави, в якій живе, а саме:

а) стиль та характер домашнього й громадського життя; життя в монастирях; на дворах магнатів і князів та ін.;

б) діяльність найвидатніших представників суспільства; події, що являють найбільш легендарні та позитивні моменти в суспільному, культурному розвитку держави у межах визначеного програмою періоду, а саме: мати чіткі уявлення про державу, суспільство, свою національну та громадянську приналежність. Розрізняти поняття історичного часу і простору. Мати навички користування історичною картою як джерелом інформації. Вміти відшукувати і використовувати у процесі навчання найпростішу інформацію у тексті підручника, додатковій літературі, інших видах допоміжних історичних джерел. Набути елементарні навички порівняльного аналізу, здійснювати в процесі навчання паралель між минулим і сьогоденням. Сформувати потребу нової інформації, розкрити розумовий потенціал, творчі здібності, нахил до певного виду діяльності в майбутньому [15; 16].

Висновки. Отже, ми розкрили зміст і методику навчання історії в українських галицьких гімназіях, починаючи з середини ХІХ ст. і до 30-х років ХХст. Становлення і розвиток змісту і методики вивчення історії змінювався залежно від історичних обставин, у які попадала Галичина та її українськомовні школи обстежуваного періоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білянс українського шкільництва під Польщею // Діло. – 1930. – 15 жовт. – С. 1–3.
2. Боровик А. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917 – 1920 рр.) / А.Боровик. – Чернігів : КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2008. – 368 с.

3. Вихрущ А. Закономірності організації навчального процесу в гімназіях Галичини / А.Вихрущ // Освітнянин. – 1998. – № 7. – С. 25–27.
4. Випперь Р. О преподавании истории в австрийских гимназиях / Р.Випперь // Русская школа. Общепедагогический журнал для школы и семьи. – 1891. – № 11. – С. 120–131.
5. Герасимович І. Шкільництво Східної Галичини в цифрах / І. Герасимович // Новий час. – 1931. – № 4. – С. 5.
6. Звідомлення дирекції Ц.К. державної гімназії в Кіцмані за шкільний рік 1909/1910. – Чернівці : Друкарня Товариства «Руска Рада», 1914. – 108 с.
7. Звіт дирекції ц.к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1912/13. – Львів : друкарня Наукового товариства імені Шевченка, 1913. – 94 с.
8. Ігнатенко Н. Розумовий розвиток учнів у загальноосвітніх закладах Східної Галичини (1900 – 1939 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «загальна педагогіка та історія педагогіки» / Наталія Віталіївна Ігнатенко. – Івано-Франківськ, 2001. – 209 с.
9. Історія Першого Українського Педагогічного Конгресу // Перший український педагогічний конгрес, 1935. – Львів : Накладом товариства «Рідна школа», 1938. – 252 с. – С. VII–XXII.
10. Карий І. Допоміжні засоби в навчанні історії / І.Карий. // Шлях виховання й навчання. – 1933. – Ч.4. – С. 79–91.
11. Кузьмів Я. Напрямки національного виховання / Я.Кузьмів // Перший український педагогічний конгрес. 1935. – Львів : Рідна школа, 1938. – 252 с. – 191–194; 233–234.
12. Курляк І.С. Українська гімназійна освіта у Галичині (1864 – 1918): [монографія] / І.С.Курляк. – Львів : Б.В., 1997. – 222 с.
13. Кухта І. Психологічні підстави нових програмів / І.Кухта // Шлях виховання й навчання. – 1933. – Ч. 4. – С.136–141.
14. Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності. Історія // Шлях виховання й навчання. – 1934. – Ч.8. – С. 21–26.
15. Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності // Шлях навчання й виховання. – 1934. – Кн.1. – С.7–73.
16. «Нова ера» в шкільництві // Діло. – 1925. – 28 серп. – С. 1.
17. Пачовський В. Наука історії в українських школах / В.Пачовський // Рідна школа. – Рік IV. – Ч. 15–16. – 1935.
18. Пачовський В. Українознавство у вихованні молоді / В. Пачовський // Перший український педагогічний конгрес, 1935. – Львів, 1938. – С. 89–114.
19. Пометун О. Методика навчання історії в школі / О.І. Пометун, Г.О. Фрейман. – К. : Генеза, 2005. – 328 с.
20. Пометун О. Навчання історії без пристрастей і пересудів / О. Пометун // Історія в школах України. – 2002. – № 4. – С. 7–11.
21. Резолюції і постанови Першого українського педагогічного конгресу // Перший український педагогічний конгрес, 1935. – Львів : Накладом товариства «Рідна школа», 1938. – 252 с. – С. 236–249.

22. Sprawozdane директора ц.к. гімназії академічної у Львовѣ за рокъ шкільный 1891/92. / Накладомъ фонду наукового. – У Львовѣ, 1892. – 46 с.
23. Терлецький О. В якім дусі вести науку історії / О.Терлецький // Українська школа. – № 1. – 1930. – С. 2–5.
24. Orsza H. O nauczaniu historii w szkole początkowej. Szkic proqram / H. Orsza. – Dądrowa Górnicza: Mirka, 1915. – 42 s.
25. Sprawozdanie dyrekcji c.k. gimnazjum akademickiego na rok szkolny 1875/6. – Lwow. Z drukarni Towarzystwa imienia Szewczenki / Pod zarzadem Fr. Saraickiego, 1876. – 374 c.

REFERENCES

1. Bilians ukrainskoho shkilnytstva pid Polshcheiu // Dilo. – 1930. – 15 zhovt. – S. 1–3.
2. Borovyk A. Ukrainizatsiia zahalnoosvitnikh shkil za chasiv vyboriuvannia derzhavnosti (1917 – 1920 rr.) / A.Borovyk. – Chernihiv : KP «Vydavnytstvo «Chernihivski oberehy», 2008. – 368 s.
3. Vykhruhshch A. Zakonomirnosti orhanizatsii navchalnoho protsesu v himnaziakh Halychyny / A.Vykhruhshch // Osvitiany. – 1998. – № 7. – S. 25–27.
4. Вуррегъ R. О преподавану ысторыи в австрийскых гимнazyiakh / R.Вуррегъ // Russkaia shkola. Obshchepedahohycheskyi zhurnal dlia shkolы y semy. – 1891. – № 11. – S.120–131.
5. Herasymovych I. Shkilnytstvo Skhidnoi Halychyny v tsyfrakh / I. Herasymovych // Novyi chas. – 1931. – № 4. – S. 5.
6. Zvidomlennia dyrektsii Ts.K. derzhavnoi himnazii v Kitsmani za shkilnyi rik 1909/1910. – Chernivtsi : Drukarnia Tovarystva «Ruska Rada», 1914. – 108 s.
7. Zvit dyrektsii ts.k. akademichnoi himnazii u Lvovi za shkilnyi rik 1912/13. – Lviv: drukarnia Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka, 1913. – 94 s.
8. Ihnatenko N. Rozumovyi rozvytok uchniv u zahalnoosvitnikh zakladakh Skhidnoi Halychyny (1900 – 1939 rr.) : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 «zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky» / Nataliia Vitaliivna Ihnatenko. – Ivano-Frankivsk, 2001. – 209 s.
9. Istoriia Pershoho Ukrainskoho Pedahohichnoho Konhresu // Pershyi ukrainskyi pedagogichnyi kongres, 1935. – Lviv: Nakladom tovarystva «Ridna shkola», 1938. – 252 s. – S. VII–XXII.
10. Karyi I. Dopomizhni zasoby v navchanni istorii / I.Karyi // Shliakh vykhovannia y navchannia. – 1933. – Ch.4. – S. 79–91.
11. Kuzmiv Ya. Napriamky natsionalnoho vykhovannia / Ya.Kuzmiv // Pershyi ukrainskyi pedagogichnyi kongres. 1935. – Lviv: Ridna shkola, 1938. – 252 s., 191 – 194; 233 – 234.
12. Kurliak I.Ye. Ukrainska himnaziina osvita u Halychyni (1864 – 1918): [monohrafiia] / I.Ye.Kurliak. – Lviv : B.V., 1997. – 222 s.
13. Kukhta I. Psykholohichni pidstavy novykh prohramiv / I.Kukhta // Shliakh vykhovannia y navchannia. – 1933. – Ch. 4. – S.136–141.
14. Naukovi prohramy v narodnykh shkolakh tretoho stupenia dlia ditei ukrainskoi natsionalnosti. Istoriia // Shliakh vykhovannia y navchannia. – 1934. – Ch. 8. – S. 21–26.

15. Naukovi prohramy v narodnykh shkolakh tretoho stupenia dlia ditei ukrainaskoi natsionalnosti // Shliakh navchannia y vykhovannia. –1934. – Kn.1. – S. 7–73.
16. «Nova era» v shkilnytstvi // Dilo. – 1925. – 28 serp. – S. 1.
17. Pachovskiy V. Nauka istorii v ukrainaskykh shkolakh / V.Pachovskiy // Ridna shkola. – Rik IY. – Ch.15–16. – 1935.
18. Pachovskiy V. Ukrainoznavstvo u vykhovanni molodi / V. Pachovskiy // Pershyi ukrainaskyi pedahohichnyi kongres. 1935. – Lviv, 1938. – S. 89–114.
19. Pometun O. Metodyka navchannia istorii v shkoli / O.I. Pometun, H.O. Freiman. – K. : Heneza, 2005. – 328 s.
20. Pometun O. Navchannia istorii bez prystrastei i peresudiv / O. Pometun // Istoriiia v shkolakh Ukrainy. – 2002. – № 4. – S. 7–11
21. Rezoliutsii i postanovy Pershoho ukrainaskoho pedagogichnoho kongresu // Pershyi ukrainaskyi pedagogichnyi kongres, 1935. – Lviv : Nakladom tovarystva «Ridna shkola», 1938. – 252 s. – S. 236–249.
22. Sprawozdanie dyrektora ts.k. himnazii akademichnoi u Lvovѣ za rokъ shkilnyi 1891/92. / Nakladomъ fondu naukovoho.– U Lvovѣ, 1892. – 46 s.
23. Terletskiy O. V yakim dusi vesty nauku istorii / O.Terletskiy // Ukrainaska shkola. – № 1. – 1930. – S. 2–5.
24. Orsza H. O nauczaniu historii w szkole poczatkowej. Szkic program / H. Orsza. – Dadrowa Gornicza: Mirka, 1915. – 42 s.
25. Sprawozdanie dyrekecyi c.k. gimnazyum akademickiego na rok szkolny 18756. – Lwow. Z drukarni Towarzystwa imienia Szewczenki / Pod zarzadem Fr. Saraickiego, 1876. – 374 s.

Оксана СКВАРОК,

*старший викладач кафедри філологічних дисциплін та методики
їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
oa.skvarok@gmail.com*

РЕАЛІЗАЦІЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО- КОМУНІКАТИВНОГО ВИВЧЕННЯ СЛОВОТВОРУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИМОГ ДО МОВНОЇ ОСВІТИ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Статтю присвячено актуальній проблемі функціонально-комунікативного підходу до вивчення рідної мови, зокрема засвоєнню її словотвірної підсистеми студентами вищої школи. У статті акцентується на тому, що такий підхід дозволить вивчати в єдності систему мовних одиниць і правила їх функціонування, процес реалізації мовних одиниць у мовленнєвих актах, що забезпечить ефективне формування мовно-мовленнєвої компетенції майбутніх учителів початкової школи; доводиться, що вивчення словотвору у функціонально-комунікативному аспекті, здійснюване на принципово нових засадах, ґрунтується на розумінні словотвору як науки функціональної і відрізняється від традиційного вивчення тим, що за основу береться семантика мови, а не її форма.

Ключові слова: *функціонально-комунікативне вивчення мови, словотвірні уміння і навички, словотворчий процес, функціонально-комунікативний словотвір, функціональна спрямованість словотворчих одиниць мови.*

Лит. 21.

Oksana SKVAROK,

Senior teacher, Department Philological Disciplines and Methods of Their Teaching in Primary School Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) oa.skvarok@gmail.com

THE REALIZATION OF FUNCTIONAL-COMMUNICATIVE STUDY OF WORD-FORMATION IN THE CONTEXT OF MODERN REQUIREMENTS TO LANGUAGE EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS

The article is dedicated to the urgent problem of functional-communicative approach to learning of native language, mastering of its word-formation subsystem by students of higher school.

Such educational process allows learning the process of realization of language units in speech acts, which will provide the effective formation of lingual-speech

competence of future primary school teachers. The study of word-formation in the functional-communicative aspect is based on understanding of word-formation as functional science and differs from traditional study by the fact that its base is not language's form but its semantics.

Key words: *functional-communicative learning of a language, word-formation skills, word-formation process, functional-communicative word-formation, functional orientation of word-formation language units.*

Ref. 21.

Оксана СКВАРОК,

старший преподаватель кафедры филологических дисциплин и методики их преподавания в начальной школе Дрогобычского педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) oa.skvarok@gmail.com

РЕАЛИЗАЦИЯ ФУНКЦИОНАЛЬНО-КОМУНИКАТИВНОГО ИЗУЧЕНИЯ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ТРЕБОВАНИЙ К ЯЗЫКОВОМУ ОБРАЗОВАНИЮ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Статью посвящено актуальной проблеме функционально-коммуникативно-го подхода к изучению родного языка, в частности усвоению её словообразовательной подсистемы студентами высшей школы. В статье акцентируется на том, что такой подход разрешит узучать в единстве систему языковых единиц и правила их функционирования, процесс реализации языковых единиц в речевых актах, что обеспечит эффективное формирование языковой компетенции будущих учителей начальной школы; доказывается, что изучение словообразования в функционально-коммуникативном аспекте, осуществляемое на принципиально новых началах, основывается на понимании словообразования как науки функциональной и отличается от традиционного изучения тем, что за основу берётся семантика языка, а не её форма.

Ключевые слова: *функционально-коммуникативное изучение языка, словообразовательные умения и навыки, словообразовательный процесс, функционально-коммуникативное словообразование, функциональная направленность словообразовательных единиц языка.*

Лит. 21.

Постановка проблеми. Державний статус української мови, нова Концепція мовної освіти [10] вимагають сьогодні від майбутніх учителів безперервної лінгвістичної освіти, глибокого засвоєння мовних норм, підвищення рівня культури мовлення, постійного вдосконалення

мовленнєвих умінь і навичок. Реалізацію цих вимог може забезпечити лише впровадження відповідних підходів до мовної освіти, основним завданням яких має бути вироблення активного творчого ставлення до мови. Саме застосування функціонально-комунікативного підходу найбільше відповідає сучасним навчальним цілям та психолого-педагогічним ідеям сьогодення, оскільки дозволяє активно формувати у майбутніх вчителів мовну і комунікативну компетенцію [14, 17]. Мовна компетенція передбачає досконале володіння мовними засобами всіх її рівнів, семантичній і стилістичній вправності мовців. Вона «формується внаслідок взаємодії природної мовної здатності людини і засвоєного мовного матеріалу впродовж вивчення мови, її структури і правил утворення мовних конструкцій» [1, 33]. До мовної компетентності відносять уміння оперувати засобами мови, дотримуватись норм літературного мовлення, швидко і доречно вживати мовні засоби, утворювати різнотипні стилістично диференційовані висловлювання, редагувати власне і чуже мовлення, володіти всіма стильовими засобами мови.

Вивчення мови в усій складності її теоретичного осмислення і практичного застосування чинної теорії передбачає насамперед вироблення нових підходів до структурування змісту мовної освіти та використання найрізноманітніших методів і методичних прийомів, як традиційних, так і нових, що диктуються розвитком лінгводидактики і мовознавчої науки в цілому. Власне найбільш перспективним в цьому аспекті є функціонально-комунікативний підхід до вивчення мови, зокрема її словотвірної системи.

Мета статті – з огляду на помітний розрив між досягненнями сучасної мовознавчої науки у дослідженнях словотвірної підсистеми мови та змістом і способами організації навчального процесу для спостережень за словотвірними процесами охарактеризувати нові підходи до вивчення мови, зокрема функціонально-комунікативний як найбільш перспективний для формування мовно-мовленнєвих словотвірних умінь і навичок студентів.

Аналіз досліджень. Перші теоретичні розвідки, присвячені навчанню на комунікативній основі, здійснили методисти і викладачі іноземних мов Є. Пассов, І. Зимня, О. Беляєв [13; 7; 2] та ін., які розглядають функціонально-комунікативно орієнтоване навчання як поєднання двох структурних компонентів – екстралінгвістичного (комунікативні наміри мовця, предметний зміст спілкування відповідно до ситуації) і лінгвістичного (мовний матеріал – фонетичний, лексичний, граматичний тощо). Концептуальні засади функціонально-комунікативного підходу до вивчення мови найбільш глибоко і ґрунтовно висвітлено у методи-

ці викладання іноземних мов Є. І. Пассовим [12]. Проблему вивчення рідної мови на комунікативних засадах в основній школі активно досліджують провідні українські методисти В. Бадер, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Л. Паламар, О. Хорошковська, Г. Шелехова та ін. На їхню думку, «при функціонально-комунікативному підході процес навчання мови повинен становити модель процесу спілкування» [19, 3]. Це означає, що необхідно вивчати в єдності систему мовних одиниць і правила їх функціонування, процес реалізації мовних одиниць у мовленнєвих актах, тексти як продукт функціонування мовних одиниць у конкретно-мовленнєвих ситуаціях.

Проблема формування словотвірних умінь у теорії й практиці навчання української мови не нова й багатоаспектна. Це пов'язано зі специфікою похідного слова як основної одиниці словотвірного рівня мови та словотвірними ресурсами мови. Уже в перших працях учених-методистів є спроби вирішити означену проблему з урахуванням міжрівневих зв'язків між морфемою й лексемою. Ще Ф. І. Буслаєв у книзі «Про викладання рідної мови» [3] звертав увагу на необхідність організації спостереження над будовою слова з метою більш повного розуміння його лексичного значення. Саме це розуміння, на думку вченого, гарантує точний і свідомий вибір слова в умовах природного мовлення.

Для лінгводидактики як галузі прикладного мовознавства словотвір – це, на думку таких провідних методистів та мовознавців, як В. Мельничайко, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Г. Шелехова, Л. Скуратівський, Н. Остапенко, М. Пентиліук, Л. Паламар, С. Караман, Г. Циганенко, Л. Вознюк та інших, насамперед можливість семантизації похідного слова з увагою на значення компонентів словотвірної структури, а також шлях збагачення словникового запасу та увиразнення морфологічної природи нових лексем. Реалізація цих завдань потребує відповідного підходу: як зазначає С. Дубовик, «мовна форма повинна засвоюватися разом з функцією, більше того – на основі останньої» [6, 31].

Виклад основного матеріалу. Дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених-методистів, психолінгвістів, мовознавців останніх років довели, що мовна і мовленнєва компетенції особистості ґрунтуються на усвідомленні основної функції української мови – комунікативної, яка забезпечує мовленнєву діяльність її носіїв і впливає на їх духовний розвиток.

Одним із шляхів оновлення змісту освіти та узгодження його із сучасними потребами інтеграції до європейського та світового освітніх просторів є орієнтація навчальних програм – стандартів на набуття ключових компетентностей та на створення ефективних механізмів їх

досягнення. Основні положення щодо вивчення мов, оцінювання мовленнєвої підготовки особистості знаходимо у Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти, які передбачають різні підходи опанування лінгвістичними одиницями.

У сучасній лінгводидактиці виділяють три основні підходи до вивчення мови: 1) *системно-мовний* – вивчення мовних одиниць у системі, однак ізольовано від мовлення, що формалізує процес вивчення рідної мови; 2) *функціонально-мовний* (функціонально-стилістичний) – формування мовленнєвих умінь на основі засвоєння мовних одиниць у мовленні; 3) *комунікативний* – засвоєння мови в процесі комунікативної діяльності [2, 2]. У світовій практиці навчання мови функціонально-комунікативний підхід визнано як найефективніший, оскільки вивчення певної мовної одиниці за такого підходу починається із загальної настанови на її функціональну спрямованість. В Україні викладання рідної мови у вищій школі досі здійснюється в основному за системно-мовним (системно-структурним) підходом, хоча у цій традиційній системі навчання відсутня функціональна зорієнтованість знань про мовні одиниці різних мовних рівнів. Найбільш продуктивними для навчання мови і мовлення є функціонально-комунікативний (комунікативний) та функціонально-стилістичний підходи, які постають тим засобом, що об'єднує в єдине ціле мовний і мовленнєвий зміст курсу. Функціонально-комунікативний підхід передбачає такі методи навчання, що стимулюють продуктивне мислення, яке виникає, як правило, за наявності проблемної ситуації і високого ступеня мотивації студента у процесі засвоєння знань. Проблемно-пошукове навчання розглядається у сучасній методичній науці як технологія розвивальної освіти [17, 77], воно активізує пізнавальний інтерес, формує прийоми і вміння самостійно набувати знання і застосовувати їх у практичній діяльності.

Для всебічного розкриття означеної у статті проблеми важливо акцентувати на тому, що нова програма з української мови у початкових класах побудована з врахуванням положення про те, що мову, її категорії, рівні і одиниці необхідно вивчати у функціонально-комунікативному аспекті, оскільки мова становить собою не тільки структурну єдність, а й складне функціональне ціле. Такий підхід відповідає основній меті навчання рідної мови у початкових класах – мовленнєвому розвитку, сприяє подоланню формалізму у подачі мовних знань і забезпечує їх функціональність. Відповідно, виникає проблема підготовки майбутніх учителів до усвідомлення і сприйняття нових концептуальних підходів до мовної освіти молодших школярів, що виявляються насамперед у піднесенні практичної, мовленнєвої спрямованості початкового мовно-

го курсу. А отже, і вивчення вузівського курсу української мови, зокрема розділу «Словотвір української мови», слід відповідним чином підпорядкувати цій меті. Мова не йде про повне відкидання традиційного, тобто описового вивчення словотвору. Але цей розділ, як і всі інші, слід доповнити питаннями, які б розкривали суть функціонального підходу до мови та показали переваги вивчення її у функціонально-комунікативному аспекті.

Отже, враховуючи важливість статусу української мови як державної і недостатню увагу до сучасних вимог у викладанні рідної мови, постала актуальна потреба якнайширшого впровадження у всіх вищих навчальних закладах України, зокрема на факультеті початкової освіти, компетентнісно-орієнтованого і функціонально-комунікативного підходів до її вивчення.

Теоретичними засадами функціонально-комунікативного підходу до вивчення мови у вищій школі є синтез загальнометодичних положень кількох суміжних дисциплін:

– комунікативної лінгвістики – науки, що досліджує загальні закони спілкування, структуру мови у процесах комунікації, взаємодію мовних та позамовних засобів комунікації, залежність організації та використання мовного коду від ситуативних явищ, що визначає її прикладний характер у системі мовознавчих дисциплін;

- лінгвістики тексту, яка вивчає текст як форму функціонування мовної системи, а одним з найефективніших шляхів реалізації комунікативно-діяльнісного підходу у сучасній лінгводидактиці вважається використання саме різнотипних навчальних текстів – результату мовленнєвого спілкування як усного, так і письмового;

– теорії мовленнєвої діяльності, яка розглядає мовлення як активну, цілеспрямовану і мотивовану діяльність, крім того, аналізує функції, мотиви цієї діяльності, її зв'язок із мисленням, розвиток мислення засобами мови і мовлення, процесами породження і сприйняття повідомлень, текстів; вивчає механізми мовлення, його види, типи, а також ефективні механізми оволодіння рідною мовою.

Є. Пассов характеризує функціонально-комунікативний метод навчання мови як сукупність таких методичних принципів: мовленнєво-мислительної активності, індивідуалізації навчання, функціональності, новизни [13, 59].

Функціонально-комунікативний підхід у вивченні мови має виразно прикладний характер, оскільки передбачає оволодіння лінгвістичним матеріалом у дії, тобто засвоєння лексичної і граматичної системи мови з огляду на їх комунікативну (мовленнєву) значущість.

Сформульований психологічною наукою діяльнісний підхід до мовленнєвих процесів, синтезований з досягненнями лінгвістичної науки у вивченні мовлення, був узятий за основу досліджень психолінгвістикою, яка вивчає процеси породження мовлення, а також сприйняття і формування мовлення у їх співвідношенні з мовною системою [16, 404 – 405]. Крім того, психолінгвістика дає змогу звернутись до мови та її явищ як до певної системи орієнтирів, необхідної для діяльності людини, для створення певної мовної картини світу.

У системі навчання української мови словотвір займає особливе місце. Після виділення словотвору в окремий розділ мовознавчої науки його вивчення набуває все більшого значення, оскільки словотвір тісно пов'язаний з кількома рівнями мови – лексичним, морфемним і граматичним, на кожному з яких розглядається слово, проте в різних його аспектах (щодо значення, морфемної будови, словозміни й належності до певної частини мови, функцій словоформ).

Хоча у лінгводидактиці вже узагальнено багатий досвід навчання й формування словотвірних умінь і студентів, і учнів основної школи, однак, незважаючи на значні досягнення в цій галузі, у теорії й практиці навчання української мови і у вузі, і в основній школі відсутня науково-обґрунтована й експериментально перевірена методика, у якій означена проблема вирішувалася б комплексно: у лінгвістичному, психологічному й дидактичному аспектах. Це, беззаперечно, позначається на словотвірному рівні знань, умінь і навичок студентів та учнів та свідчить про необхідність створення більш досконалої методики їхнього формування.

Після засвоєння розділу «Словотвір української мови» у студентів мають бути сформовані знання про наступне: 1) найголовнішим засобом збагачення лексики сучасної української літературної мови є творення нових слів, тобто словотворення; 2) слова у мові не творяться з довільно взятих звуків – їх створюють, керуючись певними закономірностями; 3) українська мова як одна з найрозвиненіших мов світу має досконалу систему засобів словотвору, і це дає їй можливість іти в ногу з розвитком науки, техніки, освіти, культури, виробництва, оскільки цей розвиток неодмінно супроводжується появою великої кількості нових слів; 4) нові слова не з'являються в мові як випадкові одиниці, їх утворення відбувається за строго визначеними закономірностями для кожної частини мови; 5) завдяки словотворенню словниковий склад мови залишається відкритою динамічною системою; 6) творцем нових слів є її носії, а отже, від їх мовленнєвої компетентності залежить великою мірою розвиток і якісний рівень словотвірної структури мови.

«Морфеміка і словотвір» як розділ мовознавчої науки відзначається проблемністю, оскільки словотвірна теорія, інтенсивно розвиваючись, постійно поновлюється і доповнюється. Внаслідок пошуків наукового аналізу змісту і форм різних словотвірних понять висловлюються досить різні, часто суперечливі погляди. Різноманітність підходів до вивчення явищ морфеміки і словотвору (структурний, логіко-номінативний, структурно-семантичний, основоцентричний, синтаксичний) визначає різні типи класифікацій способів словотвору [5, 5 – 6], кожна з яких зумовлена метою й аспектом дослідження проблеми словотворення. Серед них поділ на морфологічний, синтаксичний та семантичний; морфологічний, морфолого-синтаксичний та синтаксичний; морфологічний, морфолого-синтаксичний, лексико-семантичний і лексико-синтаксичний. Також способи словотворення традиційно розглядають в аспекті утворення різних частин мови, в основному це стосується іменників, прикметників, дієслів і прислівників.

Безперечно, студент повинен навчитися орієнтуватися щодо багатоманіття підходів, поглядів та класифікацій, але основне – набути практичних умінь і навичок словотвірного аналізу, зрозуміти природу словотворення рідної мови, його особливості і закономірності.

Дослідження словотвірної підсистеми мови у філології вимагають змін у рівнях володіння рідною мовою, визначення нових підходів до змісту й способів організації навчального процесу. Лінгвістична структура слова, наявність лексичних і граматичних значень указують на необхідність встановлення органічного взаємозв'язку роботи над збагаченням словника із вивченням граматики з опорою на лінгвістичні знання [18].

Думка про те, що вивчення будови слова й словотвору у взаємозв'язку з іншими розділами науки про мову обґрунтовується у працях методистів ХХ століття. Так, Є. Гопштер відзначає, що «для успішного вивчення словотвору необхідно, щоб учні були ознайомлені зі словозміною, граматичними категоріями – індикаторами основних частин мови (іменника, прикметника, дієслова й прислівника), з основними чергуваннями звуків, мали уявлення про наголос і добре знали морфеми – “будівельний матеріал словотвору” [4, 7]. Учені-методисти (Л. Варзацька, М. Вашуленко, Є. Гопштер, С. Караман, М. Пентилюк та ін.) вважають опору на текст найефективнішим засобом реалізації функціонально-комунікативного підходу до вивчення лінгвістичного матеріалу. Вивчення мовних явищ на основі тексту є методично виправданим тому, що усвідомлюючи структуру мови (у тому числі і словотвірну), студент оволодіває її засобами, вдосконалює власне мовлення, надає йому таких якостей,

як логічність, точність, виразність, доречність тощо. Знання й уміння з морфеміки і словотвору конкретизуються в безпосередньому зв'язку з граматичними ознаками різних частин мови, тому спеціально дібрані до вправ тексти мають передбачати поступове розширення й ускладнення як завдань, так і мовного матеріалу.

Отже, засвоєння знань про природу словотворчих процесів у рідній мові повинно здійснюватися на основі тексту та в процесі породження тексту. Науково-теоретичним підґрунтям пошуків нових форм і методів реалізації функціонально-комунікативного підходу до вивчення словотвору стало дослідження проблеми використання словотворчо споріднених слів як одного із засобів творення тексту, яка за останнє десятиліття є однією з центральних у дослідженнях семантики словотвору [8]. У студентів слід формувати уявлення про словотворчий механізм мови, який може відігравати важливу роль в організації тексту як відповідним чином організованої і структурованої за законами рідної мови послідовності речень, що виражає певне комунікативне завдання. Спеціально розроблені вправи відповідного змісту і продумано дібрані тексти повинні сприяти формуванню знань про словотвірні одиниці як такі, що на композиційно-структурному рівні у тексті служать засобом зв'язку між його компонентами. Вивчення словотвору у процесі породження тексту визначають як психолінгвістичний. Такий підхід – психолінгвістичний – дозволяє розглядати дериваційні процеси як процеси мисленнево-мовленнєві, психологічні за природою. Утворення похідного слова вивчається як результат комунікативної діяльності мовця і аналіз дериваційного процесу полягає у визначенні комунікативних умов породження слова. При цьому вивчення словотвірних явищ, звичайно, не може не опиратися на лінгвістичні правила деривації. При всій відмінності власне лінгвістичного розуміння процесів деривації від психолінгвістичного перше не обходиться без другого (лінгвістика мусить враховувати психологічні умови словотворення) і навпаки. Комунікативному аспекту вивчення словотвору відповідає ономазіологічний підхід. Отже, сучасна мовознавча наука виходить за межі традиційного вивчення одиниць мови, в тому числі і похідного слова. “Вона звертається до тексту – об'єкта, внутрішні закони побудови якого тісно взаємопов'язані з правилами мовленнєвих, комунікативних актів” [1, 105]. Концептуальна опора на текст як найвищу одиницю мови і мовлення в загальній ієрархії мовних одиниць дає для цього особливо широкі можливості.

Системний творчий підхід до вивчення словотворчих явищ пробуджує пізнавальний інтерес у студентів. Оскільки сам факт існування мови пояснюється здатністю людини до специфічного відображення

об'єктивної дійсності, дослідження сутності мовного значення, зокрема і словотвірного, як результату цього відображення тісно пов'язується з вивченням природи відображуваних об'єктів і фіксацією тих чи інших їхніх рис у мовній семантиці, що особливо актуально для розуміння процесів формування семантики похідних слів. Вивчення словотворчих явищ, побудоване з врахуванням онтологічних властивостей об'єктів номінації, їх передномінаційного освоєння, вимагає глибокого усвідомлення смислової структури імен тих предметів, між якими встановлюються зв'язки у об'єктивній дійсності. Особливо актуальною є проблема з'ясування смислової структури базової словотворчої мовної одиниці – твірного слова – як основної одиниці за своєю роллю у формуванні й вираженні семантичних категорій.

Ще Д. Тихомиров доводив необхідність уже в шкільному мовному курсі спеціально організованих спостережень над словотворчими процесами в мові і вважав, що така робота вкаже «де і як груба матерія слова зберігає зародок значення, зерно поняття», буде сприяти тому, що «учень побачить... походження слова, спорідненість між словами, ознайомиться з групою слів від одного загального кореня».

Функціональний підхід до вивчення й усвідомлення словотворчих процесів дає можливість зрозуміти студентам наступне. Досліджуючи семантико-словотвірні трансформації твірного слова на матеріалі сформованих уже в мові похідних одиниць, ми виявляємо тільки ті його дериваційні інтенції, що уже «відбулися», реалізувалися. Тобто виявляємо системний характер появи похідних одиниць на базі того чи іншого твірного слова, доводимо, що семантика похідного слова має системний характер. Отже, кожне похідне слово, якщо це тільки не okazіональне утворення, виступає як представник певної «своєї» серії форм, впорядкованих і у відношенні їх структурної організації, і за відношенням до джерел їх утворення. Це дозволяє поставити питання про передбачуваність значень нових похідних і спрощення їх опису. З цього погляду цікавими і доцільними є, наприклад, спостереження за словотворчою «поведінкою» твірних слів однієї лексико-семантичної групи на засадах основоцентричного словотвору [5]. Так, з'ясовуючи потенціал слів певної лексико-семантичної групи в якості твірних, постійно «відкриваємо» так звані «пусті» місця у їх словотвірних парадигмах. Це викликає намагання встановити закономірності появи можливих семантичних позицій і з'ясувати причини їх відсутності в інших словотвірних парадигмах твірних слів цієї ж лексико-семантичної групи слів. Водночас дуже цікавими для аналізу є випадки асистемного словотворення, бо розкривають семантичний потенціал твірного слова, сприяють творчо-

му осмисленню актів деривації, а відтак спонукають студентів до власної мовотворчості. Так, наприклад, встановлюючи дериваційний потенціал локативних іменників, цікаво простежити появу okazіонального слова «майданити» на сторінках однієї з київських газет у статті, присвяченій подіям на майдані Незалежності узимку 2014 року: «Вечірній Київ майданить».

Аналіз таких асистемних явищ у словотворі, формує у студентів розуміння того, що за кожним мовотворчим актом людини, за кожним текстом стоїть мовна особистість, яка володіє системою мови. Сам же продукт мовотворчої діяльності людини залежить від рівня її мовної компетенції.

Отже, вивчення словотвору у функціонально-комунікативному аспекті ґрунтується на розумінні словотвору як науки функціональної. Від традиційних підходів до вивчення словотвірних явищ, коли основна увага зосереджується на встановленні дериваційних відношень між твірними і похідними одиницями, виділенні форманта – частини похідного слова, яким воно відрізняється від твірного і за допомогою якого воно від нього утворене, та виявленні семантичної відмінності між членами словотвірної пари, вивчення словотвору у функціонально-комунікативному аспекті відрізняється тим, що 1) за основу береться семантика мови, а не її форма, 2) творення похідних одиниць розглядається у тісному зв'язку з тими функціями, які вони виконують у комунікації, а не відсторонено від них, 3) сам процес творення вивчається в тексті і на основі тексту, в процесі його породження, а похідні одиниці розглядаються як елементи тексту, а не як позатекстові одиниці. Функціональний підхід до вивчення словотвірних явищ, який полягає у виявленні і аналізі функцій словотвірних одиниць у мові, має своїм теоретичним підґрунтям результати новітніх досліджень в галузі функціональної дериватології.

Мова має специфічні закономірності й таку будову, що піддається логічному осмисленню, моделюванню. Саме ця властивість дає змогу розробити технологію структурування програмового матеріалу з основних лінгвістичних курсів, зокрема виділити розділи найбільш складні для засвоєння, як, наприклад, «Словотвір української мови» (насамперед через недостатню кількість навчальних годин), та створити для їх ефективного вивчення сприятливі умови, зокрема розробити додаткове початково-методичне забезпечення.

Ефективною формою технологічного підходу до занять з української мови – лекційних і практичних – можуть бути, на нашу думку, навчально-інформаційні блоки, укладені або для окремих тем курсу, які є най-

складнішими для засвоєння, або до усіх розділів курсу, зокрема і розділу «Словотвір української мови», відповідно до навчального плану. Такі блоки мають містити додаткову навчальну інформацію (теоретична частина), перелік питань для засвоєння і питання для самоконтролю, спеціально підібрані завдання для поглибленого засвоєння виучуваного матеріалу. Сформовані навчально-інформаційні блоки визначають цільову програму дій та методичні рекомендації, що сприяють досягненню конкретних дидактичних цілей. Йдеться не про випадкове зведення в групу матеріалу декількох тем відповідного розділу і не про механічне групування понять теми, тому що навчально-інформаційний блок – це система, і, відповідно, програмовий матеріал у ньому має бути організованим у певну цілісність, єдність, з урахуванням характерних для нього особливостей.

Висновки. Отже, оскільки функціонально-комунікативний підхід до навчання рідної мови як такий, що забезпечує свідоме оволодіння мовою, найбільше розроблений і апробований у шкільній освіті, тоді як сучасна вища школа зорієнтована передусім на системно-структурне вивчення, постає проблема як вироблення нових підходів до структурування змісту мовної освіти у вищій школі, так і впровадження найрізноманітніших методів і методичних прийомів, адекватних функціонально-комунікативному підходу до засвоєння рідної мови, зокрема її словотвірної підсистеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К., 2004. – 344 с.
2. Беляєв О. М. Зміст уроку мови / О. М. Біляєв // УМЛШ. – 2003. – № 4. – С. 2–7.
3. Буслаев Ф.И. Преподавание отечественного языка : учеб. пособие для студ. спец. «Рус. яз. и лит.» / Ф. И. Буслаев. – М. : Просвещение, 1992. – 512 с.
4. Гопштер Є. Комунікативно-діяльнісний напрямок вивчення словотвору / Є. Гопштер // Українська мова та література в школі. – 2005. – № 5. – С. 6–8.
5. Грещук В.В. Український відприкметниковий словотвір. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
6. Дубовик С. Формування граматичних навичок : функціональна орієнтація / С. Дубовик // Дивослово. – 1998. – № 6. – С. 29 – 31.
7. Зимняя И. А. Лингвопсихология речевой деятельности / И. А. Зимняя. – М. : Московский психолого-социальный инст. – Воронеж: НПО «МОДЕК», 2001. – 432 с.
8. Кардашук О.В., Кульбабська О.В. Морфеміка та словотвір : Лабораторний практикум. Опорні конспекти : У 5-ти ч. – Чернівці: Рута, 1999. – 2003 с.
9. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії : Навч. посібник для студ. вищих закладів освіти. – К. : Ленвіт, 2000. – 272 с.

10. Концепція мовної освіти 12-річної школи // Дивослово. – 2002. – № 8. – С. 59–65.
11. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах. Підручник / [М. І. Пентилюк, С.О. Караман, О.В. Караман та ін.]; за ред. М.І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2009. – 400 с.
12. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Педагогічна Газета. – 2001. – № 7.
13. Пассов Е. И. Основы методики обучения иностранным языкам / Е. И. Пассов. – М. : Русский язык, 1977. – 216 с.
14. Пентилюк М. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови / М. Пентилюк, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Українська мова і література в школі. – 2006. – № 1. – С. 15–20.
15. Пентилюк М. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови // Українська мова в школі. – 1999. – № 3. – С. 8–10.
16. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. – К. : „Академвидав”, 2006. – 424 с.
17. Плиско К.М. Принципи, методи і форми навчання української мови (Теоретичний аспект) : навчальний посібник / Плиско К.М. – Харків : Основа, 1995. – 240 с.
18. Чемоніна Л. В. Наступність і перспективність вивчення словотвору української мови в початкових і середніх класах загальноосвітньої школи : автореф. дес. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання української мови» / Л.В. Чемоніна. – К., 2009. – 20 с.
19. Шелехова Г. Сучасні підходи до навчання рідної мови в загальноосвітній середній школі // Українська мова і література в школі. – 1998. – № 1. – С. 2–5.
20. Різун В. Лінгвістичне тестування в освіті // Українська мова та література в школі. – 1999. – № 4, 29, 30, 31, 32.
21. Словник-довідник з української лінгводидактики / За ред.. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003. – 149 с.

REFERENCES

1. Batsevych F.S. Osnovy komunikativnoi linhvistyky / F.S. Batsevych/ – K., 2004. – 344 s.
2. Bieliaiev O. M. Zmist uroku movy / O. M. Biliaiev // UMLSh. – 2003. – № 4. – S. 2 – 7.
3. Buslaev F.Y. Prepodavanye otechestvennogo yazyka : ucheb. posobyе dlia stud. spets. «Rus. yaz. y lyt.» / F. Y. Buslaev. – M. : Prosveshchenye, 1992. – 512 s.
4. Hopshter Ye. Komunikativno-diiialnisnyi napriamok vyvchennia slovotvoru / Ye. Hopshter // Ukrainska mova ta literatura v shkoli. – 2005. – № 5. – S. 6–8.
5. Greshchuk V.V. Ukrainskyi vidprykmetykovyi slovotvir. – Ivano-Frankivsk: Plai, 1995. – 208 s.
6. Dubovyk S. Formuvannia hramatychnykh navychok: funktsionalna oriiantatsiia / S. Dubovyk // Dyvoslovo. – 1998. – № 6. – S. 29 – 31.
7. Zymniaia I. A. Lynhvopsikholohiia rechevoi deiatelnosti / I. A. Zymniaia. – M. : Moskovskiy psykhologo-sotsialnyi inst. – Voronezh : NPO «MODEK», 2001. – 432 s.

8. Kardashchuk O.V., Kulbabska O.V. Morfemika ta slovotvir : Laboratornyi praktykum. Oporni konspekty : U 5-ty ch. Chernivtsi: Ruta, 1999. – 203 s.
9. Karaman S.O. Metodyka navchannia ukraïnskoi movy v himnazii: Navch. posibnyk dlia stud. vyshchych zakladiv osvity. K. : Lenvit, 2000. – 272 s.
10. Kontsepsiia movnoi osvity 12-richnoi shkoly // Dyvoslovo. – 2002. – № 8. – S. 59 – 65.
11. Metodyka navchannia ukraïnskoi movy v serednikh osvıtnikh zakladakh. Pidruchnyk / [M. I. Pentyliuk, S.O. Karaman, O.V. Karaman ta in.]; za red. M.I. Pentyliuk. – K. : Lenvit, 2009. – 400 s.
12. Natsionalna doktryna rozvytku osvity Ukrainy u XXI stolitti // Pedahohichna hazeta. – 2001. – № 7.
13. Passov E. I. Osnovy metodiki obuchenii inostrannym yazykam / E. I. Passov. – M. : Russkyi yazyk, 1977. – 216 s.
14. Pentyliuk M. Kontseptualni zasady komunikatyvnoi metodyky navchannia ukraïnskoi movy / M. Pentyliuk, O. Horoshkina, A. Nikitina // Ukraïnska mova i literatura v shkoli. – 2006. – № 1. – S. 15–20.
15. Pentyliuk M. Naukovi zasady komunikatyvnoi spriamovanosti u navchanni ridnoi movy // Ukraïnska mova v shkoli. – 1999. – № 3. – S. 8 – 10.
16. Psykholohichna entsyklopediia / Avtor-uporiadnyk O. M. Stepanov. – K. : „Akademvydav”, 2006. – 424 s.
17. Plysko K.M. Pryntsypy, metody i formy navchannia ukraïnskoi movy (Teoretychnyi aspekt) : navchalnyi posibnyk / Plysko K.M. – Kharkiv : Osnova, 1995. – 240 s.
18. Chemonina L. V. Nastupnist i perspektyvnist vyvchennia slovotvoru ukraïnskoi movy v pochatkovykh i serednikh klasakh zahalnoosvitnoi shkoly : avtoref. des. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 13.00.02 «Teoriia i metodyka navchannia ukraïnskoi movy» / L.V. Chemonina. – K., 2009. – 20 s.
19. Shelekhova H. Suchasni pidkhody do navchannia ridnoi movy v zahalnoosvitnii serednii shkoli // Ukraïnska mova i literatura v shkoli. – 1998. – № 1. – S. 2–5.
20. Rizun V. Lihvistychno testuvannia v osviti // Ukraïnska mova ta literatura v shkoli. – 1999. – № 4, 29, 30, 31, 32.
21. Slovnyk-dovidnyk z ukraïnskoi lihvodiyaktyky / Za red.. M.Pentyliuk. – K.: Lenvit, 2003. – 149 s.

Любов СУГЕЙКО,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філології факультету дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету (Україна, Херсон) petrenko@ksu.ks.ua

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИМИ ЗАСОБАМИ

У статті розглядаються лінгвокультурологічні принципи та завдання організації навчання української мови студентів на основі створеної українським народом оригінальної та яскравої культури, відображеної у міфології, традиціях, звичаях, усній народній творчості, у творах письменників, в історії про український народ та його мову; проаналізовано лінгвокультурологічні завдання як засіб формування національно-мовної особистості студента та різні класифікації мовознавців щодо видів вправ та їх змістового наповнення.

Ключові слова: лінгводидактика, лінгвокультурологічний принцип, національна свідомість, лінгвокультурологічні завдання: акумулятивні, асоціативні, аналітичні, креативно-конструктивні.

Лит. 7.

Liubov SUHEJKO,

Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant Professor, Department of philology, Faculty of preschool and primary education Kherson State University (Ukraine, Kherson) petrenko@ksu.ks.ua

FORMATION NATIONAL- LINGUISTIC PERSONALITY EXPERT OF PRIMARY EDUCATION BY LINGUISTIC AND CULTURAL MEANS

The article deals with country studying principles and objectives of organization of Ukrainian language teaching on the basis of the original and bright culture, created by Ukrainian people, reflected in mythology, traditions, customs, oral folklore, in the works of writers, in the history about Ukrainian people and their language; linguistic and country studying tasks as a means of forming national and linguistic identity of the student and the different linguists' classifications about exercises and their semantic content are analysed.

Key words: linguodidactics, linguistic and cultural principle, national consciousness, linguistic and country studying tasks: accumulative, associative, analytical, creative and constructive.

Ref. 7.

Любовь СУГЕЙКО,

кандидат педагогических наук, доцент кафедры филологии факультета дошкольного и начального образования Херсонского государственного университета (Украина, Херсон) retrenko@ksu.ks.ua

ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНО-ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ СПЕЦИАЛИСТА НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ СРЕДСТВАМИ

В статье рассматриваются лингвокультурологические принципы и задачи организации обучения украинскому языку студентов на основе созданной украинским народом оригинальной и яркой культуры, отраженной в мифологии, традициях, обычаях, устном народном творчестве, в произведениях писателей, в истории об украинском народе и его языке; проанализированы лингвокультурологические задачи как средство формирования национально-языковой личности студента и различные классификации языковедов относительно видов упражненной и их содержательного наполнения.

Ключевые слова: лингводидактики, лингвокультурологический принцип, национальное сознание, лингвокультурологические задачи: аккумулятивные, ассоциативные, аналитические, креативно-конструктивные.

Лит. 7.

Постановка проблеми. Учитель початкових класів покликаний формувати національну свідомість молодого покоління, виховувати патріотизм, почуття любові до рідної мови, до її краси та різнобарв'я. У його руках могутній засіб, невичерпне джерело любові до землі предків – рідне слово. Україна буде здатною стати суверенною державою, якщо визріє і зросте національна свідомість народу. У розв'язанні цієї проблеми першорядна роль належить освіті, звичайно гуманізованій, національній, спроможній відродити код українського народу – його рідне слово. Саме мова кодує й акумулює наше життя, засвоює досвід попередніх поколінь і передає його наступним поколінням, несе свою красу і багатство в школу та інші сфери суспільно-громадського життя, прилучає учнів до культурних надбань рідного народу. Відтак нові університетські програми з української мови обов'язково повинні включати, як підкреслює Л.М. Паламар, «комплекс лінгвістичних та українознавчих питань, добір яких залежатиме від конкретного контингенту курсу, групи, а також форми проведення занять» [4, 36].

Аналіз досліджень. Порушуючи питання мовної та мовленнєвої підготовки майбутніх учителів початкових класів, більшість учених-мето-

дистів наголошують на важливості врахування лінгвокультурологічного принципу в організації навчання української мови (М. Вашуленко, В. Дороз, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Г. Онкович, М. Пентилюк, О. Семенов, Л. Скуратівський та інші). Його сутність полягає у вивченні мови на основі створеної українським народом оригінальної і яскравої культури, відображеної у міфології, традиціях і звичаях, усній народній творчості, у творах красного письменства, а також акумульованій в перекладних літературних творах інших народів, у трансформації відомостей із мови, літератури, історії та інших предметів, власного життєвого досвіду, що здійснюється у процесі підготовки усних і письмових творів, під час виконання творчих робіт інших жанрів, в особистісно неповторний погляд на життя, у переконання, світоглядні установки, ідеали, у знання культурних реалій, які забезпечують органічне входження в суспільство, визначення свого місця в ньому, реалізацію потенційних можливостей особистості. Отже, при підготовці справжнього цінителя слова, вчителя початкових класів, необхідно спиратися на історію українського народу та його мову. Студент повинен усвідомити нерозривний зв'язок розвитку мови з історією народу – носія цієї мови. Першокурсник, вивчаючи лінгвістичний курс «Сучасна українська мова з практикумом», повинен усвідомити, що мова є суспільним явищем, що вона перебуває в тісному зв'язку із суспільством. Вона допомагає краще зрозуміти людину в її минулому і сьогоденні. Крім того, мова є засобом консолідації народу. Саме тому кожен свідомий етнос дбайливо ставиться до рідної мови, оберігає її.

Для реалізації головного положення лінгвокультурологічного принципу, що звучить так: вивчення української мови здійснюється в контексті української культури – необхідно створити належну методичну базу, під якою розуміємо комплекс лінгвокультурологічних завдань, та прийомів лінгвоконцептологічного моделювання, опанування національно-культурним компонентом мовних одиниць.

Постановка завдання. У межах статті ми поставили за мету розглянути лінгвокультурологічні завдання як один із засобів формування національно-мовної особистості студента педагогічного факультету, зокрема класифікувати та проілюструвати використання лінгвокультурологічних завдань у межах мовознавчих дисциплін.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, в лінгводидактиці вправи класифікують за різними ознаками: за дидактичною метою, ступенем пізнавальної активності, критерієм комунікативності, формою мовлення, тематикою. Однак, у роботі з лінгвістичним і культурологічним матеріалом, наприклад, О. Потапенко ефективними вважає когнітивні та креативні вправи [7], автори концепції когнітивної методики навчання української

мови – когнітивно-розвивальні вправи, що «складаються на основі тексту з фоновим національним компонентом» [5, с. 8] та поділяються на аналітичні, комунікативні, асоціативні і дослідницькі. Основним прийомом вивчення концептів національної культури залишається лінгвокультурологічний (Л. Мацько, О. Кучерук) або концептуальний аналіз художнього тексту (Л. Бабенко і Ю. Казарін, О. Кубрякова, В. Маслова, З. Попова, Л. Поповська, О. Селіванова, Ю. Степанов, Й. Стернін та інші). Уводячи в методичний обіг поняття «лінгвокультурологічна задача», Н.Л. Мішатіна підкреслює, що подібні завдання мають комплексний характер – мовний та інтелектуально-мовленнєвий, оскільки розширюють знання «не тільки про слово, але й про світ («Що таке світ, у якому я живу?»), а також визначають відношення до цього світу («Хто я в цьому світі і як мені жити?») [3, 100]. Отже, лінгвокультурологічні завдання як засіб реалізації лінгвокультурологічного принципу в процес навчання української мови виділяють поряд із мовними та комунікативними вправами з огляду на антропологічне спрямування сучасної лінгводидактики.

Теоретико-методологічне підґрунтя лінгвокультурологічних завдань визначають когнітивна лінгвістика та теорія тексту.

Спираючись на положення когнітивної лінгвістики, більшість учених-методистів розглядають концепт як базову одиницю навчання (В. Дороз, В. Кононенко, Л. Мацько, Н. Мішатіна, О. Потапенко), а мету лінгвокультурологічних завдань вбачають у «поглибленні або розширенні концептосфери учня як мовної / мовленнєвої особистості [3, с. 100]» (у нашому випадку – студента). У когнітивній лінгвістиці зміст поняття «концепт» суттєво варіюється в різних концепціях та наукових школах. З позиції лінгвометодики важливе розуміння концепту як основної одиниці обробки, збереження та передачі знань, основної клітинки культури в ментальному світі людини. У розробці і відборі лінгвокультурологічних завдань беруть до уваги і структуру концепту, в якій, крім понятійної основи, ядра, виокремлюють периферію – все те, що «привнесене культурою, традиціями, народним і особистим досвідом [2, 55]».

Зокрема, Н. Мішатіна виділяє такі види лінгвокультурологічних завдань, що спрямовані на моделювання лінгвоконцепту: 1) лексико-семантичні передбачають створення словникового портрету концепту; 2) структурно-семантичні, спрямовані на створення контекстуально- метафоричного портрету концепту; 3) текстові, мета яких – створення словесного портрету концепту [3, 101-102).

Як стверджують З.Д. Попова та Й. Стерши, «концепт народжується як чуттєвий образ, але, з'явившись у свідомості людини, цей образ здатний просуватись за рівнями абстракції із збільшенням кількості закріплених

концептом ознак, із збільшенням рівня абстрактності концепт поступово еволюціонує від чуттєвого образу до власне мисленнєвого» [6, 125]. Мета лінгвокультурологічних завдань якраз і полягає у побудові відсутніх фрагментів національно – мовної картини світу студента як національно-мовної особистості, в осмисленні, а головне переживанні студентом національно-духовних цінностей, закладених у лінгвокультурний концепт.

При цьому в роботі над збагаченням змісту лінгвоконцептів важливу роль відіграє художній текст, у якому якнайповніше розкривається національно- культурний та метафорично- образний потенціал мовних засобів. Відповідно основу лінгвокультурологічних завдань становлять художні та фольклорні твори, сутність яких окреслюється «на перехресті понять «естетичне освоєння дійсності», «суспільна свідомість», «культура» [1, 407].

Таким чином, урахуовуючи різні види сприймання лінгвоконцепту, лінгвокультурологічні завдання дозволяють забезпечити його повноцінне формування в єдності образного компоненту, інформаційного змісту та інтерпретаційного поля (за З. Поповою та Й. Стерніним).

Традиційно в лінгводидактиці, вибираючи систему вправ, урахуовують положення про поступове ускладнення завдань, наростання самостійності і творчості студентів. Побудована таким чином типологія вправ спирається на основні способи діяльності студентів із мовним матеріалом (аналіз, порівняння, узагальнення, перебудова, побудова тощо). На необхідності врахування принципу градуальності при розробці лінгвокультурологічних завдань, який вимагає поступове ускладнення лінгвокультурологічної діяльності учнів, наголошує і Н.Л. Мішатіна.

З огляду на сказане, лінгвокультурологічні завдання було класифіковано за характером виконуваних студентами операцій із лінгвоконцептом. Розглянемо детально комплекс лінгвокультурологічних завдань.

Акумулятивні лінгвокультурологічні завдання передбачають накопичення та опрацювання інформації українознавчого характеру. Тексти, побудовані на історичному, етнографічному, етнокультурному, міфологічному, етнопсихологічному та етнопедагогічному матеріалі, виступають і джерелом збагачення змісту лінгвоконцептів, і дидактичним засобом для засвоєння мовних явищ. Важливе місце з-поміж акумулятивних завдань посідає робота з лінгвістичними та енциклопедичними словниками, які допомагають розкрити зміст концепту (його ядро), виявити специфіку його мовного вираження, побудувати словниковий портрет. Відповідно акумулятивні лінгвокультурологічні завдання будуть доречними при опрацюванні будь-якого розділу із сучасної української літературної мови, окремих питань з діалектології, стилістики та історії української літературної мови.

Прочитайте текст і виконайте завдання. Чому благодійність була великою чесною українців? Визначте культурно-історичне підґрунтя наведеного тексту. Які вам відомі народні прислів'я про благодійність?

Ще з давніх часів благодійність була великою чесною, цілком природним вважалося допомогти комусь, поділитися шматком хліба чи дати притулок бездомному, захистити старість і немічність, порятувати хворого чи каліку, заступитися за беззахисного та скривдженого. Уміння розділити чужий біль, щоб вчасно підтримати у важку хвилину та розрадити у горі, – є в характері нашого народу, а значить – у кожному з нас. Кожен потребує добра, підтримки та чужого ставлення навіть тоді, коли немає проблем. У звичайному плині днів усі ми прагнемо, проте ця допомога може бути не лише матеріальною : добре слово, сонцесяйна усмішка, теплий і щирий погляд лікують оточуючих від зла. Усміхайтесь частіше, адже це надійний місточок між людьми.

Асоціативні лінгвокультурологічні завдання спрямовані на опрацювання образного значення, пов'язаного з тим чи іншим лінгвоконцептом, особистісного чуттєвого досвіду, емоційно-оцінного ставлення до національно-культурної реалії, що досліджується. Робота з асоціаціями активізує минулий досвід студента, образне мислення, розширює пізнання мови. Художні асоціації часто мають національно-культурний підтекст, а отже, виступають джерелом лінгвоконцептологічного моделювання. Наведемо зразки асоціативних завдань:

Україно ! Моя нене мила! Даси мені серце нове і нову силу, щоб з братами за ту правду одностайно стати, братів моїх менших, бідних розуму навчати; щоб із ними наше давнє лихо одбувати, щоб із ними щирим серцем господа благати... (М.Вербницький). Я загоїти хочу вам рани не на віки, чи роки – на мить... Бо розмиють їх знов океани, бо це буря і досі шумить.(О. Олесь). Коли в дорогу ти збирався, казали мати, як прощавсь, щоб і чужого научався, й свого ніколи не цуравсь.(Д.Білоус). Співучий шелест наших нив докотиться , мов пісня , розкаже хто хліба зростив, яким у полі тісно. (М. Пригара). Я все ж радий , що вмів співати просто, благословлячи людей і кожну мить , що моє серце , виснажене доста , учили прагнути, горіти і любити. (Д.Фальківський). От у цей час, коли зійшла зоря ця вечорова, хтось найрідніший, хто про нього й тужить за ним, теж дивиться на цю саму зорю, в цю саму хвилину...(І.Багряниний).

Прочитайте вірш М. Старицького «Виклик» («Ніч яка, Господи! Місячна, зоряна»). Яка картина української ночі виникає у вашій уяві? Які художні засоби використовує письменник для змалювання української

ночі? Які художні асоціації покладено в їх основу? Які з них мають народно-поетичне підґрунтя?

Аналітичні лінгвокультурологічні завдання спрямовані на опанування національно, культурним компонентом лінгвоконцепту, моделювання його структури. Вони ґрунтуються на використанні прийомів концептуального аналізу.

Наприклад, зверніть увагу на пейзажні описи в оповіданні Гр. Тютюнника «Холодна м'ята». Доповніть словесну модель лінгвоконцепту «м'ята» запаховими, зоровими та звуковими образами на основі аналізу концептуального простору художнього твору.

Креативно-конструктивні лінгвокультурологічні завдання передбачають побудову власних висловлювань із використанням відповідних мовних одиниць (лінгвоконцептів), які переживають як особистісно значущі, невід'ємні від рідної культури. Креативно-конструктивні завдання пов'язані із творчим осмисленням лінгвоконцептів української культури і включають різні за жанровими особливостями види письмових робіт, як-от: *лінгвокультурологічний портрет, етюд, есе*, в яких студент має можливість висловити індивідуальні думки та враження від сприймання та переживання лінгвоконцепту. Доцільно спрямовувати зусилля студентів на самостійні наукові студії, запропонувати написати реферати на такі теми: «Тернистий шлях української мови», «Якою мовою розмовляла Київська Русь», «Зародки українського мовознавства», «Характерні риси української мови та нове в історії походження української мови» тощо.

Окреслені види лінгвокультурологічних завдань можуть широко використовуватись у межах мовознавчих дисциплін. Зокрема асоціативні завдання будуть корисними у засвоєнні лексичного і фразеологічного матеріалу, його стилістичних особливостей; аналітичні та креативно-конструктивні – на практичних заняттях зі стилістики, лінгвістики тексту.

Знайомлячись із багатством української мови, студент розуміє мову як знаряддя культури, формування думки, шанує минуле свого народу, прагне не тільки до оволодіння професією вчителя, а й до високої загальної культури.

Досить цікавим і корисним у процесі підготовки майбутнього вчителя початкової школи є традиційне проведення Свята слов'янської писемності, написання Диктанту національної єдності на факультеті дошкільної та початкової освіти, під час якого студенти не тільки відзначають свято всього слов'янства, а й готуються до проведення позакласної роботи в школі на матеріалі історії всіх слов'янських мов, у тому числі й рідної.

Висновки. У підсумку підкреслимо, що використання лінгвокультурологічних завдань у межах мовознавчих дисциплін дозволяє озброїти

студентів знаннями про українську культуру, фольклор, символіку, міфологію, етнографію, загалом про рідну мову крізь призму рідної культури і на цій основі розширити уявлення про концептосферу української культури, збагатити мовленнєву практику.

Перспективи започаткованого дослідження вбачаємо в подальшій роботі когнітивно- концептуальної методики навчання української мови у вищій школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Літературознавчий словник-довідник / [Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін.] – К. : ВІД «Академія», 1997. – 752 с.
2. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику : Учеб. пособие / В.А. Маслова. – М. : ФЛНТА : Наука, 2011. – 296 с.
3. Мишатина Н.Л. Методика и технология речевого развития школьников лингвоконцептоцентрический подход : [монография] / Н.Л. Мишатина. – СПб. : Наука : «САГА», 2009. – 264 с.
4. Паламар Л. Формування мовної особистості у вищих навчальних закладах України / Л. Паламар // Українська література в загальноосвітній школі. – 2008. – №9 – С. 35–37.
5. Пентилюк М. Концепція когнітивної методики навчання української мови / М. Пентилюк, А. Нікітіна, О. Горошкіна // Дивослово. – 2004. – № 8. – С. 5–9.
6. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З Д. Попова, И.А. Стернин. – М. : АСТ : Восток – Запад, 2007. – 314 с.
7. Потапенко О.І. Лінгводидактика (курс лекцій) : навч. посіб. / [Потапенко О.І., Кожуховська Л.П., Товкайло Т.І.] – К. : Міленіум, 2005. – 405 с.

REFERENCES

1. Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk / [R.T. Hromiak, Yu.I. Kovaliv ta in.] – K. : VID «Akademii», 1997. – 752 s.
2. Maslova V.A. Vvedeniye v kohnytyvnuiu lynchvystiku : Ucheb. posobie / V.A. Maslova. – : FLINTA : Nauka, 2011. – 296 s.
3. Myshatyna N.L. Metodyka u tekhnolohyia rechevoho rozvytyia shkolnykov lynchvokontseptotsentrycheskyi podkhod : [monohrafiia] / N.L. Myshatyna. – SPb. : Nauka : «SAHA», 2009. – 264 s.
4. Palamar L. Formuvannia movnoi osobystosti u vyshchyykh navchalnykh zakladakh Ukrainy / L. Palamar // Ukrainaska literatura v zahalnoosvitnii shkoli. – 2008. – № 9 – S. 35–37.
5. Pentyliuk M. Kontseptsiia kohnytyvnoi metodyky navchannia ukrainskoi movy / M. Pentyliuk, A. Nikitina, O. Horoshkina // Dyvoslovo. – 2004. – № 8. – S. 5–9.
6. Popova Z. D. Kohnytyvnaia lynchvystyka / Z D. Popova, Y.A. Sternyn. – M. : AST : Vostok – Zapad, 2007. – 314 s.
7. Potapenko O.I. Lintahvodydaktyka (kurs leksii) : navch. posib. / [Potapenko O.I., Kozhukhovska L.P., Tovkailo T.I.] – K. : Milenium, 2005. – 405 s.

Петро ФРИЗ,

кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри культурології та мистецької освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) petrfryz@gmail

ФОРМУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ХОРЕОГРАФІВ

У статті розглядається проблема формування етнокультурної компетентності майбутніх хореографів у вищому навчальному закладі. Обґрунтовано передумови і соціально-педагогічні засади етнокультурної компетентності хореографа. Виділено структурні компоненти хореографічної підготовки, які сприяють становленню компетентного і професійного хореографа.

Ключові слова: *етнокультурна компетентність, хореографічне мистецтво, етнокультура, етнопедагогіка, етнопсихологія, хореограф.*

Лит. 8.

Petro FRYZ,

Candidate of Art Studies, Assistant Professor, Department of Cultural Studies and Art education Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) petrfryz@gmail

FORMATION ETHNOCULTURAL COMPETENCE FUTURE CHOREOGRAPHERS

In the article the problem of forming ethnocultural competence of future choreographers in higher educational establishment is examined. Preconditions and socialpedagogical principles of ethnocultural competence of choreographer are reasoned. The structural components of choreographic preparation, that assist becoming of competent and professional choreographer, are distinguished.

Key words: *ethnocultural competence, choreographic art, ethnocultura, ethnopedagogics, ethnopsychology, choreographer.*

Ref. 8.

Петр ФРИЗ,

кандидат искусствоведения, доцент кафедры культурологии и художественного образования Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) petrfryz@gmail

ФОРМИРОВАНИЯ ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ХОРЕОГРАФОВ

В статье рассматривается проблема формирования этнокультурной компетентности будущих хореографов в высшем учебном заведении. Обосновано социально-педагогические предпосылки этнокультурной компетентности хореографа. Выделены структурные компоненты хореографической подготовки, которые способствуют становлению компетентного и профессионального хореографа.

Ключевые слова: *этнокультурная компетентность, хореографическое искусство, этнокультура, этнопедагогика, этнопсихология, хореограф.*

Лит. 8.

Постановка проблеми. Очікування суспільства, що стоять наразі перед вищою школою, спрямовані на перехід професійної освіти на новий тип гуманістично-інноваційної освіти, її конкурентоспроможність у європейському та світовому освітніх просторах, формування покоління фахівців, що будуть захищеними та мобільними на ринку праці. Компетентна в певній галузі людина володіє відповідними знаннями, здібностями, які дозволяють їй обґрунтовано висловлювати судження про цю галузь та ефективно діяти в ній. Цілеспрямоване набуття молоддю знань, умінь і навичок, їх трансформація у компетентності сприяє особистісному культурному розвитку молодого фахівця, здатності швидко реагувати на запити часу.

Зміни основних принципів професійної підготовки студентів вищого навчального закладу до етнопедагогічної діяльності, перехід до її пріоритетних цілей і завдань шляхом упровадження сучасних технологій, спрямованих на розвиток особистості – носія неповторної етнокультури, зумовлені особистісно орієнтованою парадигмою в системі освіти України. Відповідно постає завдання створення такої моделі професійної компетентності, гнучкості й високого рівня мобільності майбутніх педагогів до використання етнокультурних здобутків у різних соціокультурних умовах, передусім – у полікультурних[4].

Тож постановка проблеми формування етнокультурної компетентності майбутніх фахівців-хореографів викликана, з одного боку, сучасними пріоритетами щодо змін європейського спрямування в освіті (стандартизація, компетентність, варіативність освіти, КМСОНП), а з другого, – необхідністю зміцнення й гармонізації вітчизняної освітньої системи на основі української національної традиції, поширення власних культурно-освітніх здобутків у світі.

Аналіз досліджень. Компетентнісний підхід до підготовки майбутніх фахівців розглядали В. Байденко, А. Бермус, В. Болотов, Э. Зеєр, І. Зимня, А. Маркова, В. Серіков, А. Хуторський, Б. Ельконін та ін. Загальнотеоретичні основи дослідження проблеми професійної компетентності обґрунтовано у дослідженнях зарубіжних та українських учених (М. Аверіна, С. Антоненко, А. Асмолов, Н. Бібік, Є. Бондаревська, Л. Ващенко, Л. Виготський, І. Ільїн, В. Раєвський, Н. Кузьміна, І. Лернер, А. Маркова, В. Матусевич, О. Овчарук, О. Пометун, М. Скаткін, С. Трубачева, А. Хуторський та ін). Дослідження проблеми професійної компетентності фахівців засвідчує, що компетентність поєднує в собі загальнолюдські, професійно значущі цінності, гнучкість професійного мислення, знання, вміння, здатність до самореалізації (Н. Кузьміна, О. Лебедева, Л. Лук'янова, А. Маркова, М. Розов)[1].

Виклад основного матеріалу. Важливою компетентністю майбутнього хореографа є етнокультурна компетентність. Ознаки етнокультурної компетентності є такими: знання історії та особливостей рідної культури, її традицій і звичаїв; ціннісне ставлення до культурного спадку свого та іншого етносів; толерантне ставлення до інших культур та їхніх представників; наявність прагнення до оволодіння вітчизняною і світовою культурною спадщиною; наявність знань про вітчизняне мистецтво та мистецтво інших країн світу. Бути етнокультурно компетентним – означає визнавати принцип плюралізму, володіти знаннями про інші народи та культури, розуміти їхню цінність та своєрідність. Але щоб краще зрозуміти іншу культуру, прилучитися до загальнолюдських цінностей, потрібно, перш за все, знати культуру своєї нації, тобто, як зазначав П. Блонський, «шлях до загальнолюдської культури пролягає через національне виховання» [2, 63].

Етнокультура об'єднує людей, консолідує їхню спільну діяльність, є органічним цілим. Вона формує людину не тільки як вмилу і розумну істоту, але і як носія релігійної, етнічної, міжнаціональної сутності [5, 178]. На думку В. Крисько, основою етнокультурної компетентності спеціаліста є система знань, понять, уявлень про людину як представника етнічної спільноти [6, 2]. Етнокультурна компетентність педагога, за визначенням вітчизняних науковців, – це здатність вчителя-вихователя вільно орієнтуватися у світі значень певної етнічної культури, розуміти мову, „коди”, „шифри” цієї культури і вільно творити рідною мовою. Здатність „читати” мову певної культури проявляється одночасно всередину й назовні цієї культури. Вільно пізнаючи і розуміючи окремі знаки культури, особа при цьому уявляє (свідомо або частіше

підсвідомо) всю їх систему та загальні принципи побудови, організації. Завдяки цьому вона відрізняє „своє” від „чужого” і навчає цьому інших представників спільноти. Етнокультурна компетентність надає вчителю можливість навчити дитину орієнтуватися в навколишньому світі, вільно будувати поведінку всередині відповідної культури й одночасно відчувати її межі, тобто край і початок світу іншої культури. Сформована, вихована у певній етнічній культурі особа сприймає мову цієї культури як само собою зрозуміле явище. У процесі етнізації люди однієї культури засвоюють ту ж заданість бачення світу, той же спосіб його категоризації, систематизації і типізації. На цьому ґрунтується переконаність у природності, нормальності, правильності „нашого способу життя” в широкому розумінні цього слова, у самоочевидності багатьох істин, спільності аксіом. Завдяки цьому в людей однієї культури існує взаємозамінність точок зору, збіг уявлень у головному, тожність засобів інтерпретації природного та соціального світів. Саме у цьому явищі знаходиться основа того, завдяки чому окремі люди відчують себе як „ми”, тобто як ті, хто сприймає і розуміє світ, як я [7, 64-65].

Аналізуючи визначення, наведені різними авторами, ми сформулюємо поняття етнокультурна компетентність хореографа як психолого-педагогічний феномен, що характеризує рівень засвоєння етнокультури спільноти (народу), теоретичну й практичну готовність до трансляції її ціннісних орієнтацій, до реалізації фундаментальних положень українського хореографічного мистецтва як серцевини системи виховання в умовах етнокультурного спрямування діяльності закладів освіти. Отримані дані дозволили виявити соціально-педагогічні засади етнокультурної компетентності хореографа:

- Формування етнокультурної компетентності обумовлюється перебудовою внутрішньої сутності хореографа в духовно-практичній діяльності, безперервним моральним вибором в результаті засвоєння ціннісних орієнтацій етнокультури, оптимальним природовідповідним розвитком всіх сфер особистості: когнітивної, морально-вольової, діяльнісно-практичної, емоційної.

- Етнокультурна компетентність характеризується рівнем засвоєння хореографом знань про танцювальне мистецтво етносу, інтеріоризації його цінностей, засад, сенсу буття, теоретичної й практичної готовності до трансляції цінностей, що мають яскраво виражену гуманістичну спрямованість, в практичній хореографічній діяльності.

- Етнокультурна компетентність дає змогу хореографу впроваджувати в професійній діяльності фундаментальні положення вітчиз-

няної хореографії, оптимально враховуючи етнокультурні і етнопсихологічні особливості одиниць спільноти.

Рівень сформованості етнокультурної компетентності залежить від соціокультурних і психолого-педагогічних передумов, які впливають на процес формування етнокультурної компетентності хореографа. Посилаючись на теоретичний аналіз філософської, психолого-педагогічної, етнопедагогічної літератури і власний практичний досвід роботи в цьому напрямку, вважаємо доречним подати передумови формування етнокультурної компетентності хореографа такими блоками:

- етнокультурна ідентифікація хореографа;
- включення в творчу діяльність через „занурення” в світ хореографічного мистецтва;
- етнокультурна теоретична підготовка майбутніх хореографів як основа готовності до здійснення етнокультурного виховання.

Перша передумова формування етнокультурної компетентності педагога – етнічна ідентифікація. Етнічна ідентифікація є результатом процесу етнічної соціалізації (етнізації) й означає усвідомлення індивідом своєї етнічної належності, прийняття статусу та ролей цієї етнічної спільноти. Маркерами етнічної самоідентифікації є: 1) зовнішні орієнтири-стимули (етнотип, мова; культура, родина; відчуття „малої батьківщини”; спільність традицій, звичаїв; епос, історія етносу; відомі предки); 2) внутрішні орієнтири: самовідчуття, самопочуття в даному етносередовищі; внутрішньо етнічна близькість; емоційний зв’язок з етнічною спільнотою; особистий вибір-рішення [3]. Умовами підсвідомого засвоєння особою менталітету етносу є: досконале знання рідної мови; етнічна концепція особистості і її виховання; національна самосвідомість, що проявляється в національній ідентифікації, у формуванні уявлень про типові риси своєї етнічної спільноти, її цілісності; в усвідомленні спільності історичного минулого, уявлень про рідну культуру [7].

Поетапне включення в творчу діяльність шляхом „занурення” у світ хореографічної культури – друга передумова формування етнокультурної компетентності хореографа. Ми розглядаємо творчу діяльність як особливий вид діяльності, спрямованої на передачу від старших поколінь молодшим нагороджених людством культури і досвіду, створення умов для особистісного розвитку (І. Ісаєв, А. Міщенко, В. Сластьонін та ін.).

Третьою передумовою формування етнокультурної компетентності хореографа ми вважаємо теоретичну підготовку студентів у галузі на-

родної хореографії, етнопедагогіки й етнопсихології як основи готовності до здійснення етнокультурного виховання.

Розглядаючи хореографічну підготовку як професійно важливу властивість і стійку характеристику особистості, виділимо в її структурі такі компоненти:

- мотиваційний (позитивне ставлення та інтерес до українського хореографічного культури);
- орієнтаційний (знання і уявлення про особливості і умови хореографічної діяльності в сучасній національній системі освіти);
- операційний (володіння технологіями організації процесу навчання хореографічному мистецтву в мистецьких закладах);
- вольовий (самоконтроль, вміння управляти своїми діями, відповідальність);
- оціночний (самооцінка своєї професійної підготовки, відповідність процесу вирішення професійних задач і ситуацій оптимальним зразкам) [8].

Теоретичний аналіз філософської, психолого-педагогічної та мистецької літератури з проблем формування етнокультурної компетентності майбутнього хореографа дозволяє зробити такі **висновки**:

1. У наукових працях і психолого-педагогічних дослідженнях створена наукова основа для вивчення теоретичних основ формування етнокультурної компетентності майбутнього педагога.

2. Формування етнокультурної компетентності майбутнього хореографа повинно бути основою сучасної системи мистецької освіти, оскільки потребує негайного розв'язання суперечності між потребами суспільства в хореографах – носіях і трансляторах досягнень етнічної й загальнолюдської культур і низьким рівнем сформованості їхньої етнокультурної компетентності. Проведене дослідження дозволило охарактеризувати основи етнокультурної компетентності майбутнього хореографа:

- формування етнокультурної компетентності обумовлено процесом оновлення внутрішньої сутності студента шляхом занурення у творчу практичну діяльність; безперервний моральний вибір, побудований на ґрунті цінностей етнокультури;

- етнокультурна компетентність характеризується якістю засвоєння особливостей національного хореографічного мистецтва, інтеріоризації його цінностей, основ і сутності, теоретичної і практичної готовності хореографа до трансляції цих цінностей в практичну мистецьку діяльність. Вивчення студентами історико-типологічних особливостей українського хореографічного мистецтва сприятиме поглибленню,

розширенню, конкретизації теоретико-методичних засад дисциплін (український народний танець, мистецтво балетмейстера), уможливити інтегроване вирішення педагогом завдань навчальної дисципліни і практичної підготовки студентів, набуття майбутніми педагогами професійно спрямованої компетенції впровадження українських традицій в освіту. Реалізація змісту навчальних програм є реальним фактором формування професійної майстерності та етнокультурної компетентності хореографів, оскільки привертає їхню увагу до актуальних проблем національної культури і вчить практично вирішувати її на національному ґрунті.;

• етнокультурна компетентність дає можливість реалізувати в професійній діяльності основні положення народної танцювальної культури, обов'язково враховуючи етнопсихологічні особливості представників різних етнічних спільнот.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Блонский П.П. Избранные педагогические и психологические сочинения : в 2 т. / под ред. А.В. Петровского. – М. : Педагогика, 1979. – Т. 1. – 304 с.
2. Боровиков Л.И. Этнокультурная компетентность социального педагога и социального работника – М., 1993.
3. Вища освіта України і Болонський процес / за ред. В. Г. Кременя ; авт. кол. : М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук, В. В. Грубінко, І. І. Бабин. – Тернопіль, 2004. – 384 с.
4. Дьяченко М.І., Кандилович А.А. Психология высшей школы. – Минск, 1981. – 383 с.
5. Маєвська Л.М. Особливості формування етнокультурної компетентності майбутнього педагога в контексті глобалізаційних зрушень // Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/>
6. Мала енциклопедія етнології / НАН України. Інститут держави і права ім. В.М.Корецького; Редкол.: Ю.І.Римаренко та ін. – К. : Довіра : Генеза, 1996. – 942 с.
7. Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ ст./ Авт.кол. : В.Литвин, В.Андрущенко, А.Гуржій та ін. – К.: Навчальна книга, 2004. – Кн.2 : Освіта і наука : творчий потенціал державо- і культуротворення. – 672 с.
8. Проблемы этнологии и этнопедагогики : Материалы международной научно-практической конференции. – Вып. 8. – Новосибирск, 1999. – 183 с.

REFERENCES

1. Vyshcha osvita Ukrainy i Bolonskyi protses / za red. V. H. Kremenia ; avt. kol. : M. F. Stepko, Ya. Ya. Boliubash, V. D. Shynkaruk, V. V. Hrubinko, I. I. Babyn. – Ternopil, 2004. – 384 s.
2. Blonskii P.P. Izbrannye pedahohycheskiie u psikhohohycheskiie sochineniia : v 2 t. / pod red. A.V. Petrovskoho. – M. : Pedahohyka, 1979. – T. 1. – 304 s.

3. Maievska L.M. Osoblyvosti formuvannia etnokulturnoi kompetentnosti maibutnoho pedahoha v konteksti hlobalizatsii nykh zrushen // Rezhym dostupu: <http://eprints.zu.edu.ua/>

4. Naukovo-osvitnii potentsial natsii: pohliad u XXI st./ Avt. kol. : V. Lytvyn, V. Andrushchenko, A. Hurzhii ta in. – K. : Navchalna kniha, 2004. – Kn.2 : Osvita i nauka : tvorchyi potentsial derzhavo- i kulturotvorennia. – 672 s.

5. Problemy etnologii i etnopedahohiky: Materyaly mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii. – Vyp. 8. – Novosibirsk, 1999. – 183 s.

6. Borovikov L.Y. Etnokulturnaia kompetentnost sotsialnoho pedahoha i sotsialnoho rabotnika – M., 1993.

7. Mala entsyklopediia etnoderzhavoznavstva / NAN Ukrainy. Instytut derzhavy i prava im. V.M.Koretskoho; Redkol.: Yu.I.Rymarenko ta in. – K.: Dovira: Heneza, 1996. – 942s

8. Diachenko M.I., Kandibovich A.A. Psykhologhiia vysshei shkoly. – Minsk, 1981. – 383 s.

ЗМІСТ

І. ЗАСАДИ І ПРОБЛЕМИ ЕТНОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ СУЧАСНОГО МОВознавства

<i>Баранська Леся</i> ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ‘ГРІХ’ У ПРОЗІ МАРІЇ МАТІОС.....	5
<i>Барчук Володимир</i> СПОРТИВНИЙ РЕПОРТАЖ ЯК ДЗЕРКАЛО СУСПІЛЬНОГО МОВЛЕННЯ (на матеріалі футбольних телетрансляцій).....	15
<i>Барчук Мар’яна</i> НЕОЛОГІЗМИ В ТЕКСТАХ ПЕРЕМИСЬКИХ ДРУКІВ середини ХІХ століття	25
<i>Білоусенко Петро</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ВИТОКИ НУЛЬСУФІКСАЛЬНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ІМЕННИКА (суфікс -ja)	34
<i>Бойко Лариса, Сабліна Світлана</i> ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З КОМПОНЕНТОМ ‘КОЛЬОРОНАЗВА’ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ	43
<i>Гірняк Світлана</i> СТАН МОВНО-КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ кінця ХІХ – початку ХХ століть У КОНЦЕПЦІЇ М. ЛОЗИНСЬКОГО	51
<i>Грещук Василь, Грещук Валентина</i> ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В ПОВІСТІ МАРІЇ ОСТРОМИРИ «НАД БИСТРИМ ЧЕРЕМОШЕМ».....	64
<i>Коваль Яна</i> ПРИКЛАДКИ-ЕТНОНИМИ В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ.....	81
<i>Корпало Оксана</i> ДЕЙКТИЧНО-АНАФОРИЧНА ФУНКЦІЯ ГРАМЕМИ НЕ-УЧАСНИКА КОМУНІКАЦІЇ В ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ....	89
<i>Котович Віра</i> СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ОЙКОНІМІЇ САМБІРЩИНИ	97
<i>Кравченко-Дзондза Олена</i> СИМВОЛІКА В ОБРАЗНІЙ СИСТЕМІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ.....	113
<i>Кульбабська Олена</i> СИНТАКСИЧНА НОМІНАЦІЯ ЯК ЗАСІБ АВТОРСЬКОГО ВІДОБРАЖЕННЯ СВІТУ	121
<i>Куцик Олена, Колечко Марія</i> КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗУ ЖІНКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ ПАРЕМІОЛОГІЇ.....	131

Лесюк Микола ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ МІСЦЕВИХ ГОВІРОК У МОВЛЕННЄВМУ ДИСКУРСІ ІНДИВІДА.....	141
Ліщук Тетяна КОНЦЕПТ <i>ОДЯГ</i> ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ (на матеріалі творів М. Стельмаха та Ю. Андруховича).....	151
Мацьків Петро ОБРАЗНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПАРЕМІЙ З КОМПОНЕНТОМ <i>ГОЛОВА</i> В «ГАЛИЦЬКО-РУСЬКИХ НАРОДНИХ ПРИПОВІДКАХ»	162
Мішеніна Тетяна ЛІНГКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ФЛОРОКОНЦЕПТУ <i>ТРАВА</i> З ПОЗИЦІЇ ДІАХРОНІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	170
Мустафаєва Ханім Байрам МІСЦЕ І ЗНАЧЕННЯ МОВИ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ І СУСПІЛЬСТВА	180
Осецький Йосип ВЧЕННЯ О.О. ПОТЕБНІ І РЕЛІКТИ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ МИСЛИВСЬКОЇ ЛЕКСИКИ В АПЕЛЯТИВАХ І ОНІМАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ДАНІ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ	192
Панчук Галина МЕТАФОРА ТА ЇЇ ГРАМАТИЧНЕ ВИРАЖЕННЯ У ЗБІРЦІ О. ПАХЛЬОВСЬКОЇ «ДОЛИНА ХРАМІВ»	200
Поповський Анатолій ЗРОСІЙЩЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ	206
Пристаї Галина, Пристаї Богдан МОРФОНОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД ПРИКМЕТНИКІВ ІЗ ВЕРШИНАМИ НА -г(ий), -к(ий), -х(ий).....	214
Смерчко Алла, Смерчко Антон СЛОВЕСНІ ОБРАЗИ І СИМВОЛИ, ЯКІ ФОРМУЮТЬ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ: ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ (на матеріалі української, російської та польської мов).....	222
Стефурак Роксолана ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ЕТНОЕЙДЕМ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА ...	236
Стецик Марія «СЕРЦЕ КОЖНЕ КАРБУЄ ІМЕННЯ» (поетичний іменник героїв Майдану)	246
Тишківська Надія ГРАФІКА ЯК ЗАСІБ МОВНОЇ ГРИ (на матеріалі прози Юрія Іздрика)	263

Федурко Марія ОКАЗІОНАЛЬНІ СЛОВОЗРОЩЕННЯ В СУЧАСНІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ: ФУНКЦІЇ ТА СТРУКТУРНІ РІЗНОВИДИ	273
Шатілова Наталія НАЗВИ БУКОВИНСЬКОГО НАРОДНОГО СТРОЮ В МОВІ ТВОРІВ СИДОРА ВОРОБКЕВИЧА	285
Явір Лілія, Іваночко Ганна «ЖИТТЯ ЛЮДСЬКОГО СОНЦЕ НЕВЕЧЕРНЕ...» (символічне навантаження лексеми <i>любов</i> у поезіях Івана Франка)	294
Яким Мирон СЛОВНИК ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ УЖИВАНЬ У НАУКОВИХ ПРАЦЯХ ІВАНА ФРАНКА ТА ПРИНЦИПИ ЙОГО ПОБУДОВИ.....	305

II. СЛОВО ЯК ЗАСІБ МИСТЕЦЬКОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ЕТНОСВІТУ

Бистрова Олена ПЕРЕКЛАД ЯК НАЦІОНАЛЬНА ФОРМА РЕЦЕПЦІЇ (українізація творів Гете та Достоєвського).....	316
Буда Володимир ОБРАЗНО-ОЦІННІ ВЛАСТИВОСТІ НАРОДНОЇ ПІСНІ В МОВІ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИЧНИХ РОМАНІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ ПРО ДОБУ КОЗАЦТВА	326
Валюх Зоя СЛОВЕСНИЙ ОБРАЗ ПІСНІ В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО «МАРУСЯ ЧУРАЙ».....	333
Вітюк Валентина, Данилюк Оксана СЛОВО ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ	341
Зимомря Микола, Горак Роман ЕПІСТОЛЯРІЙ – ЧИННИК ТВОРЧОЇ ВЗАЄМОДІЇ: ІВАН ФРАНКО ЯК АДРЕСАТ	349
Іванишин Мирослава ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ НАЦІОЛОГІЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ: ОСНОВНІ ПОСТКОЛОНІАЛЬНІ АСПЕКТИ.....	363
Кравченко Леся ПРАГМАТИКА ТА ІНВЕРСІЯ ХУДОЖНЬОЇ МОДАЛЬНОСТІ ПОЕЗІЇ Р.М.РІЛЬКЕ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ХХ століття	372

Крашеніннікова Тетяна ОБРАЗ ЗМІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ КАЗЦІ ХІХ століття	383
Назарець Віталій АДРЕСОВАНІСТЬ ЯК ФАКТОР КОМУНІКАТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛІРИЧНОГО ТВОРУ	388
Поспішил Іво МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ АРЕАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ЕВОЛЮЦІЯ БРНЕНСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ	394
Сабат Галина ПРОБЛЕМА ЇЖИ В ФАНТАСТИЧНОМУ РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА «СОНЯЧНА МАШИНА»	409
Сирко Ірина АКТУАЛЬНІ ПАРАДИГМИ СУЧАСНОГО ЩОДЕННИКОЗНАВСТВА.....	419

ІІІ. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Варзацька Лариса УЗАГАЛЬНЕНІ СПОСОБИ ДІЯЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ КОМПЕТЕНТНІСНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ (початкові класи)	427
Вітковська Катерина, Лукашеня Зоя ВИКОРИСТАННЯ ЯЗИЧНИЦЬКИХ СИМВОЛІВ У СУЧАСНИХ ВИРОБАХ ЯК ЗАСІБ ХУДОЖНЬОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ЕТНОСВІТУ	438
Зимувдінова Алла, Скалич Любов ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО РОБОТИ ЗА НОВИМИ ЛІТЕРАТУРНИМИ ЧИТАНКАМИ ДЛЯ 3 КЛАСУ	447
Ковальчук Володимир МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КАЛІГРАФІЧНИХ УМІНЬ ТА НАВИЧОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ	454
Ковальчук Володимир, Силюга Людмила, Стасів Наталія, Білецька Любов ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ УСНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ МАТЕМАТИКИ.....	463
Дужецька Леся ОРФОЕПІЧНА ГРАМОТНІСТЬ ЯК СКЛАДНИК МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ	470

Луців Світлана СИСТЕМА СЛОВНИКОВОЇ РОБОТИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ЗРОСТАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	479
Максименко Наталія ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННСВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	487
Охріменко Леонід ІНТЕГРАЦІЯ СІМ'Ї, ШКОЛИ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ В МОВНОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ	493
Охріменко Леся, Касперська Людмила ПІДГОТОВКА УЧИТЕЛІВ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	502
Савшак Тарас РОЗВИТОК ТА СТРУКТУРУВАННЯ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В ГАЛИЧИНІ (60-і роки ХІХ ст. – перша третина ХХ ст.) У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ ОСВІТИ	510
Скварок Оксана РЕАЛІЗАЦІЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОГО ВИВЧЕННЯ СЛОВОТВОРУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИМОГ ДО МОВНОЇ ОСВІТИ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ.....	522
Сугейко Любов ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИМИ ЗАСОБАМИ.....	536
Фриз Петро ФОРМУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ХОРЕОГРАФІВ.....	544

CONTENTS

I. PRINCIPLES AND PROBLEMS OF ETHNOLOGICAL STUDIES MODERN LINGUISTICS

Baranska Lesia VERBALIZATION OF THE CONCEPT ‘SIN’ IN THE PROSE MARIA MATIOS	5
Barchuk Volodymyr SPORTS REPORT AS MIRROR OF PUBLIC LANGUAGE (based on Football TV broadcasting)	15
Barchyk Mariana NEOLOGISMS IN TEXTS PRZEMYSŁ ALMANAC MIDDLE OF XIX CENTURY	25
Bilousenko Petro ON THE QUESTION ZERO SUFFIXAL NOUN DERIVATION (suffix -ja)	34
Boyko Larysa, Sablina Svitlana PHRASEOLOGICAL UNITS WITH ‘COLOR’ IN THE LANGUAGE PICTURE OF WORLD UKRAINIAN	43
Hirniak Svitlana STATE LINGUISTIC AND CULTURAL DEVELOPMENT OF EASTERN HALYCHYNA LATE XIX – EARLY XX CENTURIES IN CONCEPT M. LOZINSKII	51
Greshchuk Vasyl, Greshchuk Valentyna GUTSUL LEXICAL DIALECTICISMS IN MARIA OSTROMYRA NOVEL «ON THE FAST CHEREMOSH»	64
Koval Jana APPPOSITIONS-ETNONYMS IN UKRAINIAN FOLKLORE	81
Korpalo Oksana DEYKTIC-ANAFORIC FUNCTION OF GRAMMEME NOT PARTICIPANT COMMUNICATION IN POLISH	89
Kotovych Vira FORMATION AND DEVELOPMENT OYKONIMIYA SAMBIR DISTRICT	97
Kravchenko-Dzondza Olena SYMBOLISM IN IMAGERY OF THE WEST-UKRAINIAN PROSE	113
Kulbabska Olena SYNTAX NOMINATION AS A MEANS OF COPYRIGHT REFLECTION OF THE WORD	121
Kutsyk Olena, Kolechko Maria CONCEPTUALIZATION OF WOMAN’S IMAGE IN THE UKRAINIAN AND RUSSIAN PAREMIAS	131

Lesiuk Mykola FUNCTIONAL LOAD LOCAL DIALECTS IN A SPEECH DISCOURSE INDIVIDUAL	141
Lishchuk Tetiana CONCEPT 'CLOTHES' AS A MEANS OF EXPRESSION PERSON'S APPEARANSE (based on works of M. Stelmakh and Y. Andrukhovych)	151
Matskiv Petro THE IMAGE POTENTIAL OF PROVERBS WITH THE COMPONENT <i>HEAD</i> IN «GALICIAN-RUTHINIAN FOLK BYWORDS»	162
Mishenina Tetiana LINGISTIC CULTURAL INTERPRETATION OF FLOROCONCEPT <i>GRASS</i> WITH DIACHRONIC POSITIONS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE.....	170
Mustafaeva Khanum Bayram PLACE AND IMPORTANCE OF LANGUAGE IN HUMAN LIFE AND SOCIETY	180
Osetskij Josyp TEACHING OF O.O.POTEBNIA AND RELICS OF THE INDO-EUROPEAN HUNTING VOCABULARY IN APPELLATIVES AND ONIMS OF UKRAINIAN LANGUAGE: DATA ANALYSIS SYSTEM	192
Panchuk Halyna METAPHOR AND ITS GRAMMATICAL EXPRESSION IN O.PAKHLOVSKA'S COLLECTION «VALLEY OF TEMPLES».....	200
Popovskij Anatolij RUSSIFICATION OF THE UKRAINIAN SURNAMES	206
Prystaj Halyna, Prystaj Bohdan MORPHONOLOGICAL PARAMETERS OF WORDBUILDING NEST OF ADJECTIVES FROM THE TOP ON -г(ий) -к(ий) -х(ий)	214
Smerchko Alla, Smerchko Anton VERBAL IMAGES AND SYMBOLS THAT FORM PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE CONTEXT OF LEXICOGRAPHICAL ARRANGEMENT (based on Ukrainian, Russian and Polish)	222
Stefurak Roksolana FUNCTIONAL LOAD ETNOEYDEM IN ARTISTIC TEXT VASYL STEFANYK.....	236
Stetsyk Maria «THE HEART OF EVERY COIN INSCRIBED» (noun poetic Heroes of the Square)	246
Tyshkivska Nadia GRAPHICS AS A MEANS LANGUAGE GAMES (based on the prose of Yuriy Izdryk).....	263

<i>Fedurko Maria</i> OCCASIONAL WORD JOINING IN MODERN ARTISTIC LANGUAGE: FUNCTIONS AND STRUCTURAL VARIATIONS.....	273
<i>Shatilova Natalia</i> THE TITLE BUKOVYNA FOLK COSTUMES IN LANGUAGE OF WORKS SIDOR VOROBKEVYCH.....	285
<i>Yavir Lilia, Ivanochko Hanna</i> «HUMAN LIFE AS NOT EVENING SUN...» (symbolic loading of the term <i>love</i> in Ivan Franko's poetry).....	294
<i>Yakym Myron</i> VOCABULARY OF PHRASEOLOGICAL USAGE IN IVAN FRANKO'S RESEARCH AND PRINCIPLES OF ITS FORMATION.....	305

II. THE WORD AS THE MEANS OF ARTISTIC REFLECTION OF ETHNOWORLD

<i>Bystrova Olena</i> TRANSLATION AS THE NATIONAL FORM OF RECEPTION (ukrainization of works written by Goethe and Dostoyevsky)....	316
<i>Buda Volodymyr</i> FIGURATIVELY-EVALUATIVE PROPERTIES OF A FOLK SONG IN THE LANGUAGE OF UKRAINIAN HISTORICAL NOVELS ABOUT THE COSSACK ERA of the second half of the XX century	326
<i>Valiukh Zoia</i> VERBAL IMAGE OF A SONG IN THE HISTORICAL NOVEL "MARUSIA CHURAI" WRITTEN BY LINA KOSTENKO.....	333
<i>Vitiuk Valentyna, Danyliuk Oksana</i> WORD AS A MEAN OF ARTISTIC AND AESTHETIC VALUES FORMATION OF THE JUNIOR PUPILS IN THE PROCESS OF STUDYING THE LITERATURE OF A NATIVE LAND	341
<i>Zymomria Mykola, Horak Roman</i> CORRESPONDENCE AS A FACTOR OF CREATIVE CO-OPERATION: IVAN FRANKO AS ADDRESSEE	349
<i>Ivanyshyn Myroslava</i> THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL MODEL OF NATIONALOLOGICAL INTERPRETATION: BASIC POSTCOLONIAL ASPECTS.....	363
<i>Kravchenko Lesia</i> PRAGMATICS AND INVERSION OF ARTISTIC MODALITY OF R.M.RILKE'S POETRY IN UKRAINIAN TRANSLATIONS OF THE 20 TH century.....	372

Krashennnikova Tetiana THE IMAGE OF SNAKE IN UKRAINIAN LITERARY TALE OF XIX century	383
Nazarets Vitalij ADDRESSING AS FACTOR OF COMMUNICATIVE ORGANIZATION OF LYRIC WORK.....	388
Pospishil Ivo METODOLOGICAL DIFFICULTIES AREAL RESEARCH: THE EVOLUTION OF THE CONCEPT OF BRNO	394
Sabat Halyna THE PROBLEM OF FOOD IN FANTASTIC NOVEL BY V.VYNNYCHENKO «THE SUN MACHINE»	409
Syrko Iryna ACTUAL PARADIGMS OF MODERN DIARY STUDIES	419

III. SOCIAL AND CULTURAL ASPECTS OF THE FORMATION OF LINGUISTICS IDENTITY

Varzatska Larysa GENERALIZED METHODS OF ACTIVITIES IN THE COMPETENCE-LANGUAGE EDUCATION (Primary School).....	427
Vitkovskaia Ekaterina, Lukashenia Zoia THE USE OF PAGAN SYMBOLS IN MODERN PRODUCTS AS A MEANS OF ARTISTIC REFLECTION ETHNOWORLD.....	438
Zymuldinova Alla, Skalych Liubov TRAINING OF THEACHERS TO WORK FOR NEW LITERARY READER FOR CLASS 3.....	447
Kovalchyk Volodymyr METHODOICAL FEATURES OF FORMATION OF CALLIGRAPHIC SKILLS AND ABILITIES OF YOUNGER SCHOOLCHILD AT THE LESSONS OF MATHEMATICS.....	454
Kovalchyk Volodymyr, Syliuha Liudmyla, Stasiv Natalia, Biletska Liubov FORMATION OF SPEECH CULTURE OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS IN THE STUDY OF MATHEMATICS.....	463
Luzhetska Lesia ORPHOEPIIC LITERACY AS A PART OF PERSON'S SPEECH CULTURE.....	470

Lutsiv Svitlana SYSTEM VOCABULARY WORK ON THE LESSON UKRAINIAN LANGUAGE AS PRECONDITION INTELLECTUAL GROWTH OF PRIMARY SCHOOL PUPILS	479
Maksimenko Natalia FORMATION COMMUNICATIVE-SPEECH COMPETENCE IN PRIMARY SCHOOL AT LESSONS UKRAINIAN LANGUAGE.....	487
Okhrimenko Leonid INTEGRATION OF FAMILY, SCHOOL AND COMMUNITY IN LANGUAGE EDUCATION OF CHILDREN	493
Okhrimenko Lesia, Kasperska Liudmila PREPARING TEACHERS FOR REALIZATION OF PERSONALLY-ORIENTED EDUCATIONAL PROCESS IN ELEMENTARY SCHOOL	502
Savshak Taras DEVELOPMENT AND STRUCTURING TEACHING HISTORY IN HALYCHYNA (60-years of the nineteenth century – the first third of the twentieth century) IN THE CONTEXT OF NATIONAL-LANGUAGE EDUCATION	510
Skvarok Oksana THE REALIZATION OF FUNCTIONAL-COMMUNICATIVE STUDY OF WORD-FORMATION IN THE CONTEXT OF MODERN REQUIREMENTS TO LANGUAGE EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS	522
Suhejko Liubov FORMATION NATIONAL-LINGUISTIC PERSONALITY EXPERT OF PRIMARY EDUCATION BY LINGUISTIC AND CULTURAL MEANS	536
Fryz Petro FORMATION ETHNOCULTURAL COMPETENCE FUTURE CHOREOGRAPHERS.....	544

СОДЕРЖАНИЕ

I. ОСНОВЫ И ПРОБЛЕМЫ ЭТНОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ СОВРЕМЕННОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

<i>Баранская Леся</i> ВЕРБАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА ‘ТРЕХ’ В ПРОЗЕ МАРИИ МАТИОС	5
<i>Барчук Владимир</i> СПОРТИВНЫЙ РЕПОРТАЖ КАК ЗЕРКАЛО ОБЩЕСТВЕННОГО ВЕЩАНИЯ (на материале футбольных телетрансляций).....	15
<i>Барчук Марьяна</i> НЕОЛОГИЗМЫ В ТЕКСТАХ ПЕРЕМЫСКИХ АЛЬМАНАХОВ СРЕДИНЫ XIX ВЕКА	25
<i>Белюсенко Петр</i> К ВОПРОСУ ОБ ИСТОКАХ НОЛЬСУФФИКСАЛЬНОЙ ДЕРИВАЦИИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО (СУФФИКС -ja)	34
<i>Бойко Лариса, Саблина Светлана</i> ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С КОМПОНЕНТОМ ‘ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЕ’ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА УКРАИНЦЕВ	43
<i>Гирняк Светлана</i> СОСТОЯНИЕ ЯЗЫКОВО-КУЛЬТУРНОГО РАЗВИТИЯ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЫ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКОВ В КОНЦЕПЦИИ М. ЛОЗИНСКОГО	51
<i>Грещук Василий, Грещук Валентина</i> ГУЦУЛЬСКАЯ ДИАЛЕКТНАЯ ЛЕКСИКА В ПОВЕСТИ МАРИИ ОСТРОМЫРЫ «НАД БЫСТРЫМ ЧЕРЕМОШЕМ».....	64
<i>Коваль Яна</i> ПРИЛОЖЕНИЯ-ЭТНОНИМЫ В УКРАИНСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ	81
<i>Корпало Оксана</i> ДЕЙКТИЧЕСКО-АНАФОРИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ ГРАМЕМЫ НЕ-УЧАСТНИКА КОММУНИКАЦИИ В ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКЕ..	89
<i>Котович Вира</i> СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ОЙКОНИМИИ САМБОРЩИНЫ.....	97
<i>Кравченко-Дзондза Елена</i> СИМВОЛИКА В ОБРАЗНОЙ СИСТЕМЕ ЗАПАДНОУКРАИНСКОЙ ПРОЗЫ	113
<i>Кульбабская Елена</i> СИНТАКСИЧЕСКАЯ НОМИНАЦИЯ КАК СРЕДСТВО АВТОРСКОГО ОТРАЖЕНИЯ МИРА.....	121
<i>Куцик Елена, Колечко Мария</i> КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ОБРАЗА ЖЕНЩИНЫ В УКРАИНСКОЙ И РУССКОЙ ПАРЕМИОЛОГИИ....	131

Лесюк Николай ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ НАГРУЗКА ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ГОВОРОВ В РЕЧЕВОМ ДИСКУРСЕ ИНДИВИДА	141
Лищук Татьяна КОНЦЕПТ ‘ОДЕЖДА’ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ ВНЕШНОСТИ ЧЕЛОВЕКА (на материале произведений М. Стельмаха и Ю. Андруховича)	151
Мацкив Петр ОБРАЗНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ПАРЕМИЙ С КОМПОНЕНТОМ <i>ГОЛОВА</i> В «ГАЛИЦКО-РУССКИХ НАРОДНЫХ ПОГОВОРКАХ».....	162
Мишенина Татьяна ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ФЛОРОКОНЦЕПТА ‘ТРАВА’ С ПОЗИЦИИ ДИАХРОНИИ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ.....	170
Мустафаева Ханым Байрам МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ ЯЗЫКА В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА И ОБЩЕСТВА	180
Осецкий Иосиф УЧЕНИЕ А.А. ПОТЕБНИ И РЕЛИКТЫ ИНДОЕВРОПЕЙСКОЙ ОХОТНИЧЬЕЙ ЛЕКСИКИ В АПЕЛЛЯТИВАХ И ОНИМАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА: ДАННЫЕ СИСТЕМНОГО АНАЛИЗА.....	192
Панчук Галина МЕТАФОРА И ЕЕ ГРАММАТИЧЕСКОЕ ВЫРАЖЕНИЕ В СБОРНИКЕ О. ПАХЛЕВСКОЙ «ДОЛИНА ХРАМОВ»	200
Поповский Анатолий РУСИФИКАЦИЯ УКРАИНСКИХ ФАМИЛИЙ.....	206
Пристай Галина, Пристай Богдан МОРФОНОЛОГИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗД ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ С ВЕРШИНАМИ НА -г(ий), -к(ий), -х(ий).....	214
Смерчко Алла, Смерчко Антон СЛОВЕСНЫЕ ОБРАЗЫ И СИМВОЛЫ, ФОРМИРУЮЩИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ: ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ (на материале русского, украинского и польского языков).....	222
Стефурак Роксолана ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ НАГРУЗКА ЭТНОЭЙДЕМ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ ВАСИЛИЯ СТЕФАНИКА	236
Стецьик Мария «СЕРДЦЕ КАЖДОЕ ЧЕКАНИТ ИМЕНА» (поэтический именованослов Героев Майдана).....	246
Тышковская Надежда ГРАФИКА КАК СРЕДСТВО ЯЗЫКОВОЙ ИГРЫ (на материале прозы Юрия Издрыка)	263

Федурко Мария ОККАЗИОНАЛЬНЫЕ СЛОВСОСРАЩЕНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕЧИ: ФУНКЦИИ И СТРУКТУРНЫЕ ТИПЫ.....	273
Шатилова Наталья НАЗВАНИЯ БУКОВИНСКОГО НАРОДНОГО КОСТЮМА В ЯЗЫКЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ СИДОРА ВОРОБКЕВИЧА ..	285
Явир Лилия, Иваночко Анна «ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ СОЛНЦЕ НЕВЕЧЕРНЕЕ...» (символическая нагрузка лексемы <i>любовь</i> в поэзии Ивана Франко).....	294
Яким Мирон СЛОВАРЬ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ УПОТРЕБЛЕНИЙ В НАУЧНЫХ РАБОТАХ ИВАНА ФРАНКО И ПРИНЦИПЫ ЕГО ПОСТРОЕНИЯ	305

II. СЛОВО КАК СРЕДСТВО ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОТРАЖЕНИЯ ЭТНОМИРА

Быстрова Елена ПЕРЕВОД КАК НАЦИОНАЛЬНАЯ ФОРМА РЕЦЕПЦИИ (украинизация произведений Гете и Достоевского).....	316
Буда Владимир ОБРАЗНО-ОЦЕНОЧНЫЕ СВОЙСТВА НАРОДНОЙ ПЕСНИ В ЯЗЫКЕ УКРАИНСКИХ ИСТОРИЧЕСКИХ РОМАНОВ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА О ПЕРИОДЕ КОЗАЧЕСТВА.....	326
Валух Зоя СЛОВЕСНЫЙ ОБРАЗ ПЕСНИ В ИСТОРИЧЕСКОМ РОМАНЕ ЛИНЫ КОСТЕНКО «МАРУСЯ ЧУРАЙ».....	333
Витюк Валентина, Данылюк Оксана СЛОВО КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ЛИТЕРАТУРЫ РОДНОГО КРАЯ	341
Зиморя Николай, Горак Роман ЭПИСТОЛЯРИЙ – ФАКТОР ТВОРЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ: ИВАН ФРАНКО КАК АДРЕСАТ ..	349
Иванишин Мирослава ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ НАЦИОЛОГИЧЕСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ: ОСНОВНЫЕ ПОСТКОЛОНИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ	363
Кравченко Леся ПРАГМАТИКА И ИНВЕРСИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ МОДАЛЬНОСТИ ПОЭЗИИ Р.М.РИЛЬКЕ В УКРАИНСКИХ ПЕРЕВОДАХ XX ВЕКА.....	372

<i>Крашенинникова Татьяна</i> ОБРАЗ ЗМЕЯ В УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ СКАЗКЕ XIX ВЕКА	383
<i>Назарець Виталий</i> АДРЕСОВАННОСТЬ КАК ФАКТОР КОММУНИКАТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ЛИРИЧЕСКОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ	388
<i>Поспишил Иво</i> МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ АРЕАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ: ЭВОЛЮЦИЯ БРЕНСКОЙ КОНЦЕПЦИИ	394
<i>Сабат Галина</i> ПРОБЛЕМА ЕДЫ В ФАНТАСТИЧЕСКОМ РОМАНЕ ВЛАДИМИРА ВИННИЧЕНКО «СОЛНЕЧНАЯ МАШИНА»	409
<i>Сырко Ирина</i> АКТУАЛЬНЫЕ ПАРАДИГМЫ СОВРЕМЕННОГО ДНЕВНИКОЗНАНИЯ	419

III. СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕНИЯ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ

<i>Варзацкая Лариса</i> ОБОБЩЕННЫЕ СПОСОБЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СИСТЕМЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ (начальные классы)	427
<i>Витковская Екатерина, Лукашения Зоя</i> ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЯЗЫЧЕСКИХ СИМВОЛОВ СЛАВЯН В СОВРЕМЕННЫХ ИЗДЕЛИЯХ КАК СРЕДСТВО ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОТРАЖЕНИЯ ЭТНОМИРА	438
<i>Зимильдинова Алла, Скалыч Любовь</i> ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К РАБОТЕ С НОВЫМИ УЧЕБНИКАМИ ПО ЛИТЕРАТУРНОМУ ЧТЕНИЮ ДЛЯ 3 КЛАССА	447
<i>Ковальчук Владимир</i> МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КАЛЛИГРАФИЧЕСКИХ УМЕНИЙ И НАВЫКОВ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ	454
<i>Ковальчук Владимир, Сялюга Людмила,</i> <i>Стасив Наталия, Билецкая Любовь</i> ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ УСТНОЙ РЕЧИ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКИ	463
<i>Лужецкая Леся</i> ОРФОЭПИЧЕСКАЯ ГРАМОТНОСТЬ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ	470

Луцив Світлана СИСТЕМА СЛОВАРНОЙ РАБОТЫ НА УРОКАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА КАК УСЛОВИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО РОСТА УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ	479
Максименко Наталья ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНО-РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ НА УРОКАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА.....	487
Охрименко Леонид ИНТЕГРАЦИЯ СЕМЬИ, ШКОЛЫ И ОБЩЕСТВЕННОСТИ В ЯЗЫКОВОМ ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ...	493
Охрименко Леся, Касперская Людмила ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЕЙ К РЕАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ	502
Савшак Тарас РАЗВИТИЕ И СТРУКТУРИРОВАНИЕ ОБУЧЕНИЯ ИСТОРИИ В ГАЛИЧИНЕ (60-е годы XIX в. – первая треть XX в.) В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНО-ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ..	510
Скварок Оксана РЕАЛИЗАЦИЯ ФУНКЦИОНАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНОГО ИЗУЧЕНИЯ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ТРЕБОВАНИЙ К ЯЗЫКОВОМУ ОБРАЗОВАНИЮ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ	522
Сугейко Любовь ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНО-ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ СПЕЦИАЛИСТА НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИМИ СРЕДСТВАМИ.....	536
Фриз Петр ФОРМИРОВАНИЕ ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ХОРЕОГРАФОВ.....	544

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**РІДНЕ СЛОВО
В ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ
ВИМІРІ**

Збірник наукових праць

**NATIVE WORD
IN ETHNOCULTURAL
DIMENSION**

Scientific Papers Collection

*Видання здійснено за фінансової підтримки Любові Качкинович,
голови правління кредитної спілки “Бойківщина”*

Головний редактор
Марія Федурко

Редактори-упорядники
*Світлана Гірняк, Віра Котович, Олена Кравченко-Дзондза, Леся Лужецька,
Світлана Луців, Анна Огар, Оксана Скварок, Галина Філь*

Макетування та верстка
Василь Герман

Дизайн обкладинки
Олег Лазебний

Здано до набору 02.09.2015 р. Підписано до друку 30.09.2015 р.
Гарнітура Bookman Old Style. Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 27,55. Зам. № 1164

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Друк ПП «ПІСВІТ»
Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна
тел. факс (03244) 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76.
E-mail: posvitdruk@gmail.com